

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРІЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

У ДВОХ ТОМАХ

„НАУКОВА ДУМКА" ● КИЇВ — 1967

ІСТОРІЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ТОМ II

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМА:

І. О. ГУРЖІЙ (відповідальний редактор),
Г. Д. ДІДЕНКО, О. С. КУДЛАЙ, С. М. СИРЦОВА,
О. Б. СЛУЦЬКИЙ, К. К. ШИЯН.

„НАУКОВА ДУМКА" ● КИЇВ — 1967

ВСТУП

Народи Радянського Союзу під керівництвом Комуністичної партії успішно будують комунізм. Великі звершення Радянської країни на шляху до комунізму — результат творчої, самовідданої праці народу і насамперед робітничого класу, найпередовішого загону і найорганізованішої сили нашого суспільства. Робітничий клас на всіх етапах соціалістичного будівництва і в період розгортання будівництва комунізму був і є міцною опорою Комуністичної партії у вирішенні всіх завдань економічного, політичного і культурного розвитку СРСР.

Історична роль робітничого класу в будівництві нового, комуністичного суспільства була геніально передбачена класиками марксизму-ленінізму. Ще понад сто років тому К. Маркс і Ф. Енгельс в «Маніфесті Комуністичної партії» визначили місце і роль робітничого класу як могильника капіталізму і керівної сили в побудові комуністичного суспільства. «Буржуазія не тільки викувала зброю, яка несе їй смерть,— писали К. Маркс і Ф. Енгельс,— вона породила і людей, які спрямовують проти неї цю зброю — сучасних робітників, *пролетарів*» [1].

Пролетаріат, учили К. Маркс і Ф. Енгельс, усвідомивши свою історичну роль, організовує нищівну боротьбу проти капіталістів і в ході цієї боротьби перетворюється в провідний клас, в могутню керівну силу, яка забезпечить звільнення всіх трудящих від ярма капіталізму і побудову нового, комуністичного суспільства. Лише пролетаріат здатний виконати цю історичну місію.

Мета робітничого класу — не увіковічнювати свою владу, своє панування як класу, а, навпаки, побудувати таке суспільство, в якому не буде поділу на класи, а буде досягнута повна соціальна рівність усіх членів суспільства. Перемога пролетарської революції і встановлення диктатури пролетаріату — неодмінна умова будівництва соціалізму і комунізму.

Вчення К. Маркса і Ф. Енгельса про історичну роль пролетаріату в побудові комуністичного суспільства розвинув В. І. Ленін. Він всебічно розробив питання про завдання пролетаріату як гегемона буржу-

[1] К. Маркс і Ф. Енгельс, Маніфест Комуністичної партії, К., 1953, стор. 37.

азно-демократичної і соціалістичної революцій та як головної, керівної сили в побудові соціалізму і комунізму.

Після перемоги пролетарської революції і встановлення диктатури пролетаріату, вказував В. І. Ленін, робітничий клас виступає як провідна сила в будівництві соціалізму та комунізму, і його творча діяльність набирає небаченого раніше розмаху. Для того, щоб керувати трудящими в їх боротьбі за скинення ярма капіталізму і побудову комуністичного суспільства, робітничий клас повинен глибоко усвідомити свою історичну роль, «*пізнати* рух свого класу, його суть, його цілі і завдання, його умови і практичні форми» [1]. Комуністична партія, створена В. І. Леніним як авангард робітничого класу, допомогла робітникам усвідомити свою історичну роль і практично вирішити поставлене історією завдання революційного перетворення капіталістичного суспільства в суспільство соціалістичне.

На Україні робітничому класу в союзі з селянством довелося захищати завоювання соціалістичної революції від австро-німецьких, американо-англо-французьких та інших інтервентів, які намагалися задушити Радянську владу і відновити капіталістичні порядки. В цій боротьбі, яку очолювала Комуністична партія, робітники й селяни показали зразки мужності і відваги, небачений в історії героїзм людей, що звільнилися від капіталістичного гніту і відстоюють свою Радянську країну. В роки громадянської війни робітничий клас України був основною силою, кістяком червоногвардійських загонів, а потім і Червоної Армії, що вели запеклу боротьбу проти окупантів і внутрішньої контрреволюції. В цій боротьбі міцніла єдність робітників України з робітниками Росії, які активно допомагали трудящим України.

Після переможного закінчення громадянської війни робітничий клас України під керівництвом Комуністичної партії спрямував усі свої зусилля на відбудову промисловості і всього народного господарства. Шлях побудови соціалізму був накреслений В. І. Леніним в його геніальному плані, складовими частинами якого були: індустріалізація країни, кооперування сільського господарства, культурна революція.

Робітничий клас України відбудовував промисловість в умовах повної господарської розрухи, економічної блокади з боку імперіалістичних держав та контрреволюційної діяльності їх агентури — шкідників, диверсантів, буржуазних націоналістів. Будівництво соціалізму неймовірно утруднювалось економічною відсталістю країни, неписьменністю і малописьменністю більшості населення.

Настійна, вміла організаторська робота Комуністичної партії, незламний союз робітників і селян, в якому В. І. Ленін вбачав головну силу і опору Радянської влади, самовіддана праця всіх трудящих дали можливість в короткі строки здійснити індустріалізацію країни, перетворити СРСР з аграрної, відсталої країни в передову індустріальну державу, добитись повної економічної незалежності від капіталістичних країн. Це був великий подвиг робітничого класу і всього народу.

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 350.

В роки довоєнних п'ятирічок на Україні створено ряд нових галузей важкої промисловості, повністю реконструйовано Донецький, Криворізький і Нікопольський басейни, збудовано сотні нових шахт, заводів, оснащених новітньою технікою, в тому числі Дніпровську гідроелектростанцію ім. В. І. Леніна, Новокраматорський машинобудівний завод, Харківський тракторний завод, металургійні заводи «Запоріжсталь» і «Азовсталь», які прискорили реконструкцію народного господарства всього Радянського Союзу.

Робітничий клас під керівництвом Комуністичної партії допоміг селянству здійснити перехід до колективного господарювання, що знаменувало **«велику революцію в економічних відносинах, в усьому укладі життя селянства»** [1]. В результаті перемоги колгоспного ладу Україна стала республікою великого соціалістичного механізованого землеробства.

Кількісне й якісне зростання робітничого класу в роки довоєнних п'ятирічок сприяло піднесенню провідної ролі робітників у господарському й суспільно-політичному житті Радянської України. На робітників партія спиралася в боротьбі проти троцькістів, правоопортуністичних та інших антипартійних елементів.

Керівництво Комуністичної партії і самовіддана праця радянського народу забезпечили перемогу соціалізму в СРСР, внаслідок чого були ліквідовані експлуататорські класи і причини, що породжували експлуатацію людини людиною. Тепер в нашій країні є два дружніх класи — робітники і селяни. Спільність двох форм соціалістичної власності — державної і кооперативно-колгоспної — ще більше зміцнила їх союз.

З перемогою соціалізму і прийняттям Конституції СРСР 1936 р., яка зрівняла у виборчих правах усіх трудящих, провідна роль робітничого класу стала ще більшою. Зростала трудова і політична активність робітників, їх соціалістичне ставлення до праці, що особливо яскраво виявлялося у масовому соціалістичному змаганні. На Україні зародився стахановський рух та багато інших новаторських починань, які поширились по всій країні.

Перемога соціалізму відкрила безмежні простори для розвитку продуктивних сил, дальшого поступу країни по шляху до комунізму. Могутність радянського ладу була продемонстрована в роки Великої Вітчизняної війни, коли Радянська Армія розгромила найсильнішого імперіалістичного хижака — фашистську Німеччину та її сателітів. Під час Вітчизняної війни робітничий клас України був у перших рядах бійців за соціалістичну Батьківщину на фронті і в тилу. На підприємствах, евакуйованих з України на Урал, у Сибір, Казахстан і Середню Азію, робітники зразково виконували всі замовлення для фронту і цим прискорювали перемогу над ворогом. Тисячі робітників України за трудовий героїзм в роки Великої Вітчизняної війни удостоєні високих урядових нагород.

---

[1] Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1962, стор. 12.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни робітничий клас, переборюючи неймовірні труднощі розрухи, за короткі строки відбудував промисловість і створив необхідні умови для розквіту економіки, культури і підвищення добробуту трудящих.

Значною подією в житті нашого народу був XX з'їзд КПРС. Здійснюючи його рішення, переборюючи шкідливі наслідки культу особи Сталіна, Комуністична партія України спрямувала творчу діяльність робітничого класу на дальший розвиток соціалістичної демократії, підвищення виробничої і політичної активності трудящих. Проявом активності робітників було виникнення нових форм соціалістичного змагання й передових методів праці.

Напередодні XXI з'їзду КПРС соціалістичне змагання збагатилось новою формою — рухом бригад і ударників комуністичної праці, який охопив мільйони робітників і свідчив про зростання свідомості робітничого класу, про піднесення його трудової і політичної активності.

Величезне значення для дальшого розвитку нашої країни мають історичні рішення XXII і XXIII з'їздів КПРС. В них дано характеристику шляху, пройденого радянським народом під керівництвом Комуністичної партії, і накреслено великі плани і перспективи комуністичного будівництва.

Зміни, які сталися в епоху соціалізму, коли диктатура пролетаріату виконала свою історичну місію і з погляду завдань внутрішнього розвитку перестала бути необхідною в СРСР, не означали послаблення керівної ролі робітничого класу в період будівництва комунізму. В Програмі КПРС підкреслено: «Виконання своєї ролі керівника суспільства робітничий клас завершить з побудовою комунізму, коли зникнуть класи» [1].

Керівна роль робітничого класу тепер полягає в посиленні впливу на всіх трудящих, у вихованні в них властивих робітникам організованості й дисципліни, комуністичного ставлення до праці, до громадських справ.

Славний шлях робітничого класу Радянської України висвітлений в таких важливих працях, як «Нариси історії Комуністичної партії України», «Історія Української РСР», «Нариси розвитку народного господарства Української РСР» та інших, в них дано загальну характеристику економічного, суспільно-політичного й культурного розвитку українського народу.

Героїчній боротьбі робітничого класу й селянства України проти іноземної і внутрішньої контрреволюції в роки громадянської війни, його ролі у відбудові народного господарства в 1921—1925 рр. і створенні фундаменту соціалістичної економіки присвячено ряд монографій, у яких автори на значному документальному матеріалі показують стан робітничого класу України, аналізують труднощі, з якими він зіткнувся, розкривають багатогранну діяльність Комуністичної партії в ці періоди.

---

[1] Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, стор. 88.

Історія робітничого класу України в роки Великої Вітчизняної війни дуже слабо досліджувалася в нашій історіографії. Роль трудящих України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників показана в кількох працях. Але досі ще немає книги, яка б висвітлювала героїчну боротьбу робітничого класу на фронті і в тилу, його участь у партизанських загонах, народному ополченні, відбудові народного господарства в щойно звільнених від ворога районах ще до закінчення війни.

Серед праць, написаних радянськими істориками в післявоєнний період, немає жодної монографії, присвяченої діяльності робітничого класу України в період розгортання будівництва комунізму. Брошури і статті на цю тему показують лише боротьбу робітників за розвиток окремих галузей промисловості.

Отже, історія робітничого класу України в радянський період ще не дістала повного висвітлення. Історики зосереджували головну увагу на показі трудової діяльності робітників. А такі питання, як кількісні і якісні зміни в самому робітничому класі, зростання його культурно-технічного рівня, його допомога колгоспному селянству, зростання провідної ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті республіки, співдружність робітників України з робітниками інших союзних республік тощо, не були розкриті.

Другий том історії робітничого класу Української РСР має значною мірою заповнити цю прогалину, дати глибокий, узагальнений виклад історії робітничого класу України з часу підготовки і перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції до історичних рішень і завдань, накреслених XXIII з'їздом КПРС.

Досліджуючи історію робітничого класу Радянської України, автори використали матеріали союзних, республіканських і обласних державних та партійних архівів, а також опубліковані документи, статистичні матеріали, періодичну пресу та іншу літературу з цього питання.

В написанні другого тома «Історії робітничого класу Української РСР» взяли участь наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР та викладачі вищих учбових закладів республіки: кандидат історичних наук О. Кудлай (вступ і розділ X), кандидат історичних наук А. Гриценко (розділ I), кандидат історичних наук Є. Скляренко (розділ II), доктор історичних наук, професор К. Шиян, доктор історичних наук Г. Діденко (розділ III), доктор історичних наук О. Слуцький (розділи IV, V, XI і XII), кандидат історичних наук М. Бельська (розділ VI), кандидати історичних наук М. Кравець і Ю. Сливка (розділ VII), кандидат історичних наук С. Сирцова (розділ VIII), кандидат історичних наук М. Кравчук (розділ IX), кандидат історичних наук С. Мельник (розділ XIII), кандидати історичних наук В. Зінич і М. Приходько (розділ XIV). Ілюстрації добрала Л. Півень.

РОЗДІЛ І

В БОРОТЬБІ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ РАД (БЕРЕЗЕНЬ 1917–СІЧЕНЬ 1918)

РОБІТНИЧИЙ КЛАС УКРАЇНИ В ЛЮТНЕВІЙ РЕВОЛЮЦІЇ

27 лютого 1917 р. владу царя в Росії було скинуто. В країні перемогла буржуазно-демократична революція. Економічно відстала самодержавно-поміщицька Росія за кілька днів перетворилася на демократичну буржуазну республіку. Керівником, натхненником і організатором мас в цих історичних подіях була партія більшовиків. Гегемоном революції став пролетаріат — найпередовіший клас суспільства. Його енергія, мужність, самовідданість надали революції нездоланної сили.

Великим прискорювачем революції стала перша світова імперіалістична війна, яка важким тягарем лягла на плечі народів усіх воюючих країн, а для відсталої в економічному відношенні Росії наслідки її були особливо згубними: промисловість і сільське господарство зазнали цілковитої розрухи, трудящі потрапили у пазурі голоду, армія відчувала гостру нестачу в озброєнні та боєприпасах, що негативно впливало на боєздатність військ.

Тяжко вплинула війна і на народне господарство України. Через нестачу палива, сировини, металу, кваліфікованої робочої сили припинило роботу багато підприємств, катастрофічно падав рівень виробництва, зменшувалася продуктивність праці. Якщо в 1913 р. металургійна промисловість України дала 189,16 млн. пудів чавуну, тобто 73,4% до загальноросійського виробництва, то в 1917 р. лише 126,03 млн. пудів — 66,1%[1]. Особливо вражають цифри падіння виробництва заводів «Русский провиданс» (10 142 тис. пудів у 1913 р., 3851 тис. пуд. у 1917 р.) і Донецько-Юр'ївського (15 120 тис. пудів у 1913 р., 10 835 тис. пудів у 1917 р.[2] За ці роки майже вдвічі знизився видобуток залізної руди — з 420,71 млн. пудів до 226,4 млн. пуд. Майже наполовину знизилася продуктивність праці в кам'яновугільній та антрацитовій промисловості — з 9,17 тис. пуд. на одного робітника в 1913 р. до 5,42 тис. пуд. в 1917 р.[3]

---

[1] «Горнозаводское дело», 1917, № 28—29, таблиця до стор. 16092; «Україна», статистичний довідник, Харків, 1925, стор. 195.

[2] «Металлургические заводы Юга России», Харьков, 1923, стор. 40—41.

[3] «Україна», стор. 190—193.

Становище промисловості ще більш погіршувалося через безладдя на транспорті. Ремонту потребувала величезна кількість вагонів і паровозів, але не було потрібних матеріалів, в результаті чого не вистачало рухомого складу для перевезення найнеобхідніших вантажів. Разом з тим через нерозпорядливість залізничних чиновників, а також власників підприємств, які часто затримували вантаження, частина придатних вагонів своєчасно не використовувалася. Ось як характеризував становище транспорту в Донбасі влітку 1917 р. один із представників підприємців: «Станції Донецького басейну забиті порожніми вагонами. Навіть одна з найпотужніших російських сортувальних станцій Дебальцеве закупорена на довгий час. На рудничних станціях стоїть безліч порожняка, також бездіяльних паровозів, є для вантаження антрацит, але його не вантажать, а заводи, що споживають вугілля, стоять без палива. На станціях Чистяково і Соф'їнобродська переглянув понад тисячу вагонів — не побачив жодного здорового. Якщо так буде продовжуватись два-три місяці, на російських залізницях замість вагонів виявляться гори вагонного брухту» [1].

Через дезорганізованість на транспорті в червні 1917 р. не було перевезено 63,8 млн. пудів необхідних для роботи промисловості вантажів, з них 41,8 млн. пудів — через нестачу вагонів [2]. У Катеринославському районі через відсутність палива в березні 1917 р. з 48 домен діяло лише 28 з продуктивністю близько 60% норми, а з 72 мартенів — 41 [3].

Вище йшлося про підприємства, які працювали на оборону. Заводи і фабрики мирних галузей часом були ще в гіршому становищі. Заводи сільськогосподарських машин, содові, цементні, цегляні тощо майже припинили виробництво через відсутність палива, сировини, а іноді й збуту. Зменшилося й цукроваріння. Якщо в 1913/14 господарському році на Україні було вироблено 104 998,6 тис. пудів цукру, то в 1916/17— 94 637,7, а в 1917/18 — 46310,4 тис. пудів [4].

Серйозні зміни сталися за роки світової війни в складі робітничого класу України. Значну частину кадрових кваліфікованих робітників поглинули мобілізації на фронт. Всього в Росії протягом 1914—1916 рр. було мобілізовано від 400 до 500 тис. чоловік, тобто 20—25% усього чоловічого складу робітничого класу [5]. Донбас під час першої мобілізації в 1914 р. втратив близько 40% робітників кам'яновугільної промисловості і 17,5% металургійної. На деяких найбільших металургійних заводах ця мобілізація забрала близько 30% робітників [6].

[1] Центральний державний історичний архів у Ленінграді (далі ЦДІАЛ), ф. 1278, оп. 10, спр. 4, арк. 283—284.

[2] «Вестник Екатеринославского общества фабрикантов и заводчиков», № 26, січень 1918 р.

[3] ЦДІАЛ, ф. 1278, оп. 10, спр. 4, арк. 135.

[4] «Україна», стор. 198.

[5] П. В. Волобуев, Пролетариат и буржуазия России в 1917 г., М., 1964, стор. 20.

[6] Ю. И. Кирьянов, Влияние первой мировой войны на изменение численности и состава рабочих России.— «Вопросы истории», 1960, № 10, стор. 91—92.

Поповнення робочої сили відбувалося за рахунок непромислового пролетаріату, членів сімей робітників, біженців, військовополонених, представників народів східних районів Росії, залучених до виконання трудової повинності, а також за рахунок китайців, персів та інших, яких вербували для роботи на рудниках і заводах Росії. На оборонні підприємства йшла працювати значна кількість виходців з дрібнобуржуазного середовища міста і села з метою сховатись від мобілізації на фронт. Багато з них йшло на невеличкі шахти, де вугілля добували майже первісними методами, оскільки ці підприємства вважались оборонними і робота тут давала право на відстрочення. В народі такі шахти глузливо називали «самооборонницькими».

Навколо ядра промислового пролетаріату зосереджувалося чимало дрібнобуржуазних елементів. Все це не могло не відбитися деякою мірою на рівні класової свідомості робітників. В. І. Ленін, характеризуючи зміни в складі робітничого класу, писав: «З часу війни фабрично-заводські робітники в Росії стали значно менш пролетарськими за складом, ніж раніше, бо під час війни поступали на заводи ті, хто хотів ухилитися від військової служби» [1].

Проте, незважаючи на ці негативні наслідки війни, робітничий клас України на час Лютневої революції був одним з найбільших і передових загонів робітничого класу країни. Близько 400 тис. чоловік працювало на підприємствах фабрично-заводської промисловості, причому 186 тис. робітників було зайнято на великих підприємствах з кількістю працюючих понад 500 чоловік [2].

В металургійній промисловості працювало близько 143 тис. робітників. До 40% загальної кількості робітників становили військовозобов'язані, понад 13% — жінки, 9% — підлітки, більше 21% — військовополонені і т. д. [3]

В цілому по Україні процент чоловіків у складі робітничого класу упав з 83,6 в 1914 р. до 72,8 у 1917 р., а процент жінок, навпаки, виріс з 7,7 у 1914 р. до 16,2 — у 1917 р.[4] 22 тис. робітників було зайнято в залізорудній промисловості, майже 216 тис. працювало на семи залізницях України (виключаючи Московсько-Київсько-Воронезьку), в майстернях і на будівництві залізниць [5]. Отже, кількість промислового пролетаріату України на час Лютневої революції перевищувала 1071 тис. чоловік. Понад 40 тис. чоловік працювало на підприємствах, підпоряд-

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 219.

[2] «Статистический сборник за 1913—1917 гг.». Труды ЦСУ, т. VII, в. 1, М., 1921, стор. 38; Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва СРСР (далі ЦДАЖР СРСР), ф. 382, оп. 7, спр. 8, арк. 14; Л. С. Гапоненко, О численности и концентрации рабочего класса России накануне Великой Октябрьской социалистической революции.— «Исторический архив», 1960, № 1, стор. 77 та ін. (підрахунки автора. — *Ред.*).

[3] «Україна», стор. 195; ЦДАЖР СРСР, ф. 382, оп. 4, спр. 40, арк. 8; ЦДАЖР УРСР, ф. 102, оп. 1, спр. 1, арк. 2; «Металлургические заводы Юга России», Харьков, 1923, стор. 40—41.

[4] «Україна», стор. 406—407.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 382, оп. 7, спр. 8, арк. 8.

кованих Головному артилерійському управлінню [1]. Крім того, було понад 300 тис. чоловік будівельників і близько 2,3 млн. чоловік непромислового пролетаріату [2]. Таким чином, у складі робітничого класу України в 1917 р. було приблизно 3,5 млн. чоловік.

Основні промислові центри були розташовані на Лівобережжі — це Харків, Донбас, Катеринославщина. Саме тут в основному були підприємства провідних галузей промисловості — металургійної, металообробної, гірничодобувної. На Правобережжі і півдні переважали підприємства легкої та харчової промисловості, особливо цукрової. Великі загони промислового пролетаріату зосередилися в Миколаєві, Києві, Одесі.

Даних про національний склад пролетаріату України в 1917 р. немає. Побічні свідчення вказують на те, що найбільше робітників-українців було на підприємствах по обробці сільськогосподарської сировини, серед залізничників, а також серед непромислового пролетаріату.

Значна кількість робітників-українців працювала і на підприємствах провідних галузей — металообробної, металургійної та гірничодобувної. В 1897 р. на окремих підприємствах Катеринославщини було до 30% українців, а на Криворіжжі навіть 84% [3]. Протягом наступних двох десятиріч ряди пролетаріату України також поповнювалися переважно за рахунок національних кадрів.

Світова війна значно погіршила і без того важке становище робітничого класу взагалі, в тому числі й на Україні. Внаслідок панування монополій, розрухи і спекуляцій виникла небувала дорожнеча на продукти харчування і предмети першої необхідності. Війна призвела до посилення експлуатації трудящих. В гонитві за максимальними прибутками капіталісти збільшували робочий день. На кам'яновугільних підприємствах він тривав, як правило, 10—12 год., не враховуючи понаднормових робіт. На багатьох фабриках і заводах робочий день був взагалі ненормований, і на кожну зміну припадав «урок», тобто визначений обсяг роботи, яку треба було виконати протягом однієї зміни. «Уроки» були настільки великими, що нерідко їх доводилося закінчувати наступного дня, що викликало відповідне зменшення заробітної плати.

Реальна заробітна плата в роки війни систематично зменшувалася, бо ті мізерні надбавки, які вдавалося вирвати у підприємців, зводилися нанівець зростаючою дорожнечою. Наприклад, на Нікополь-Маріупольському заводі заробітна плата в 1916 р. зросла порівняно з 1914 р. щось

---

[1] Л. С. Гапоненко, К вопросу о численности промышленного пролетариата в России накануне Октября.— «Исторический архив», 1961, № 5, стор. 161—163; Центральний державний військово-історичний архів СРСР (далі — ЦДВІА СРСР), ф. 504, оп. 42, спр. 36, арк. 84, 115—116 та ін. (підрахунки автора.— *Ред.*).

[2] М. А. Рубач, Пролетаріат України напередодні соціалістичної революції.— «Український історичний журнал», № 5, 1963, стор. 37.

[3] А. А. Нестеренко, Очерки истории промышленности и положение пролетариата на Украине в конце XIX и начале XX в., М., 1954, стор. 158—160.

на 14%, а ціни на основні продукти харчування (м'ясо, жири, цукор тощо) — на 120—175% [1].

Жахливими були умови праці робітників. Шахтарям доводилось працювати в темних, вогких галереях глибоко під землею, при світлі маленького шахтарського ліхтарика. Вентиляція, як правило, була незадовільною. Лікар І. І. Лященко, вивчаючи умови праці, дійшов висновку, що протягом 5—10 років пилюка здатна цілком заповнити легені робітника, від чого він ставав інвалідом. Не кращими були умови праці на металургійних заводах, підприємствах легкої та харчової промисловості, в невеличких напівкустарних заводах і майстернях. Скрізь панував хижацький закон капіталу: будь-якою ціною одержати максимальний прибуток.

Більшість робітників мешкала в казармах, де нічна зміна, повертаючись з роботи, займала місця ранкової зміни, які не встигали навіть охолонути. В так званих сімейних квартирах умови були не кращими: в невеличких кімнатах тіснилися великі родини робітників. Нелюдські умови праці і побуту створювали грунт для поширення професійних і епідемічних захворювань. Все це спричинялося до того, що з кожним роком війни все більше наростало обурення трудящих існуючим ладом. Ось чому робітничий клас України зустрів повалення самодержавства сповнений революційної енергії. Вже перші звістки з Петрограда стали сигналом до початку багатолюдних зборів, мітингів та демонстрацій. І хоча офіціально загальні політичні страйки на Україні в цей час не оголошувалися, в перші дні березня багато підприємств фактично не працювали.

У Харкові 1 березня 1917 р. страйкував завод «ВЭК», 2 березня на підприємствах міста зранку точилися бурхливі мітинги, а 3 березня за постановою тільки-но обраної Ради робітничих депутатів зранку на підприємствах під керівництвом її депутатів відбулися мітинги, а потім робітники колонами, з прапорами і піснями вирушили до Думської площі, де відбувся загальноміський мітинг, в якому взяли участь і звільнені з тюрми політичні в'язні. Підприємства в цей день не працювали принаймні півдня [2]. У Києві 2 березня 1917 р. більшовики випустили спеціальну листівку, яка закликала робітників до загального політичного страйку [3]. На заклик відгукнулась значна кількість підприємств міста. Масові мітинги та демонстрації робітників з припиненням робіт підприємств спостерігалися в Донбасі — в Єнакієвому, Горлівці, Луганську, Олександрівську-Грушевському, Юзівці [4]. Вийшли на вулиці робітники Катеринослава, Миколаєва, Одеси, Херсона, Єлисаветграда, Олександрівська.

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 369, оп. 9, спр. 38, 1916, арк. 280—285.

[2] «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль — октябрь 1917 г. Сборник документов», т. 1, К., 1957, стор. 149—150, 156; «Харьков в 1917 году. Сборник воспоминаний», Харьков, 1957, стор. 22 та ін.

[3] «Борьба за власть Советов на Киевщине», К., 1957, стор. 4—5.

[4] «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні, К., 1957, стор. 307—308, 326.

Величезним здобутком Лютневої революції став вихід з підпілля більшовицької партії, яка відразу розгорнула широку роботу по організації мас. Революційна енергія робітничого класу знайшла вияв у створенні нових органів влади — Рад робітничих депутатів. Вибори до Рад з величезним піднесенням проходили на заводах і фабриках вже в перші дні березня. Саме тоді виникли Ради в основних промислових і адміністративних центрах України — Харкові, Києві, Одесі, Миколаєві, Херсоні, Луганську, а незабаром і в Полтаві, Чернігові, Житомирі та ін. Ради виникали не тільки у великих містах України, а й у повітових містах і містечках. Вони створювалися також і на окремих підприємствах, як це було, зокрема, в Донбасі.

З ініціативи більшовицьких організацій на Україні весною 1917 р. розпочався процес об'єднання дій Рад робітничих депутатів. Уже 15—17 березня в Бахмуті відбулася конференція Рад робітничих і солдатських депутатів Донецького басейну, на якій були присутні 138 делегатів від 48 Рад, що представляли 187 тис. робітників [1].

У квітні 1917 р. в Києві відбувся обласний з'їзд Рад Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської і Полтавської губерній, а в Харкові — обласна конференція Рад Харківської та Катеринославської губерній, на якій було обрано обласний виконавчий комітет Рад Донецько-Криворізького басейну. В травні 1917 р. на І з'їзді Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеської області було створено Центральний виконавчий комітет Рад — Румчерод [2]. Отже, протягом квітня-травня за ініціативою більшовиків на Україні виникали районні, міські, повітові, губернські і обласні об'єднання Рад.

У формуванні Рад як класових організацій революційного народу величезне значення мала діяльність більшовиків. Проте на Україні, як і в Росії, в складі Рад після перемоги Лютневої революції певний час переважали угодовські елементи — меншовики, есери тощо. Це пояснювалося рядом причин, і в першу чергу тим, що після перемоги буржуазно-демократичної революції до політичного життя потяглися мільйонні маси дрібних хазяйчиків, дрібних буржуа, людей, які стояли посередині між капіталістами і найманими робітниками. «Гігантська дрібнобуржуазна хвиля,— як писав В. І. Ленін,— захлеснула все, подавила свідомий пролетаріат не тільки своєю чисельністю, а й ідейно, тобто заразила, захопила дуже широкі кола робітників дрібнобуржуазними поглядами на політику» [3].

Лише титанічна робота більшовицької партії по вихованню широких мас пролетаріату дозволила здійснити переобрання Рад і забезпечити в них більшість справжнім захисникам інтересів трудящих, які покладали великі надії на Ради.

---

[1] «Борьба за власть Советов в Донбассе», Донецк, 1957, стор. 12—19.

[2] Див. І. І. Рядніна, Більшовицькі організації України у Жовтневій революції, К., 1958, стор. 31.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 41.

МАСОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В 1917 р.

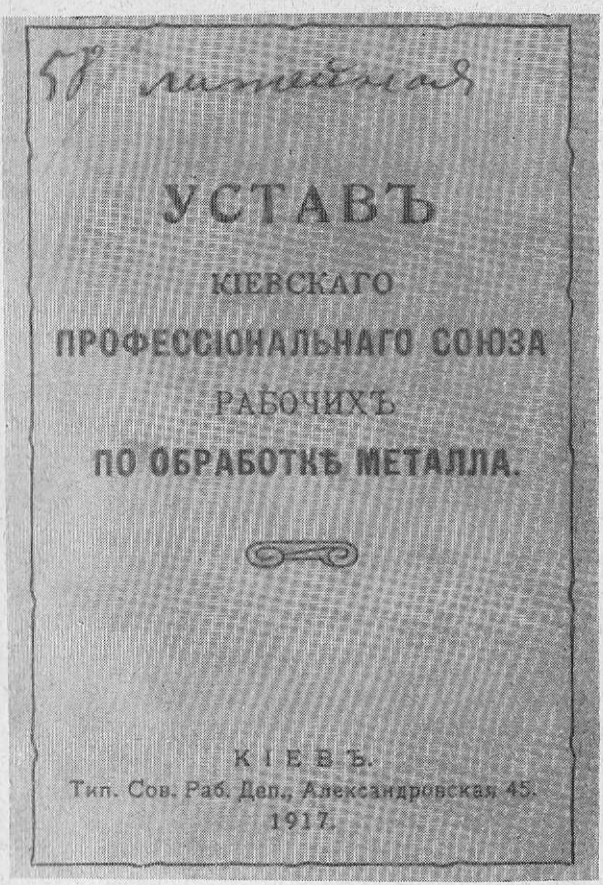
Лютнева революція як в центрі країни, так і на місцях викликала до життя широке розгортання правотворчості пролетарських мас, яка виявилася не лише у створенні Рад робітничих депутатів, а й у виникненні і розгортанні діяльності масових робітничих організацій. Прагнення пролетарів до організації очолила більшовицька партія. Газета «Правда» 18 березня 1917 р. писала: «Напад організованого капіталу може відбити лише могутньо організований пролетаріат». В. І. Ленін, зважаючи на складність обстановки в країні, наполягав на тому, що пролетаріат «повинен зорганізуватися якомога краще, зібрати свої сили, озброїтись...» [1]

Процес організації пролетаріату України досить успішно проходив вже з перших місяців після перемоги Лютневої революції. Так, організаційна комісія Київської Ради робітничих депутатів зареєструвала за станом на травень 1917 р. 20 профспілок, а комісія Харківської Ради — близько 50. Профспілки виникали так швидко, що з'явилася потреба організувати центральні бюро, які б об'єднали їх дії. В 1917 р. активно працювали центральні бюро професійних спілок Києва, Харкова, Одеси. 24 профспілки об'єднало центральне бюро профспілок Миколаєва. У Херсоні 14 травня 1917 р. на зборах представників правлінь 19 профспілок міста, зібраних комісією праці міської Ради робітничих і солдатських депутатів, затверджено статут центрального бюро профспілок, вироблений цією комісією. На кінець серпня в місті було вже 26 профспілок [2].

На цьому етапі профспілки будувалися за професіями, а не за виробничим принципом, тому на кожному підприємстві існували низові ланки стількох профспілок, скількох професій робітники були зайняті у виробництві. Потрібні були масові організації робітничого класу, які б об'єднували всіх робітників того чи іншого заводу або фабрики, незалежно від спеціальності, партійності і національності. Такими організаціями стали фабрично-заводські, рудничні та залізничні комітети, ради старост та ради робітничих депутатів окремих підприємств, народжені революційною творчістю мас в лютнево-березневі дні 1917 р., але корінням своїм пов'язані ще з подіями 1905—1907 рр. В документах Тимчасового уряду вони здобули назву робітничих комітетів.

Ідея виникнення, оформлення і розгортання діяльності фабрично-заводських комітетів у країні належала пітерському пролетаріатові. 11 березня 1917 р. в «Известиях Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов» була надрукована ухвала про угоду між Петроградською Радою і Петроградським товариством заводчиків та фабрикантів про запровадження 8-годинного робочого дня, утворення фабзавкомів і примирних камер. «Положення про робітничі комітети», видане Тим-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 267.
[2] «Труд и воля», Харків, 21.VI 1917.

Обкладинка статуту професійної спілки металістів м. Києва.

часовим урядом 23 квітня 1917 р., було не стільки наслідком визнання законності нової організації пролетарів, скільки спробою уряду обмежити, урізати її права.

На переважній більшості підприємств Києва, Харкова, Катеринослава, Одеси, Луганська, Херсона робітничі комітети оформилися і активно діяли вже в період двовладдя. І там, де значний вплив мали більшовики, вже тоді були зроблені певні кроки на шляху об'єднання їхніх дій.

24 травня 1917 р. на конференції завкомів 19 металообробних заводів Харкова була обрана Рада заводських комітетів підприємств металообробної промисловості. На 4-й конференції всіх фабричних та заводських комітетів Харкова 25 червня 1917 р. утворився єдиний центр робітничих комітетів міста з 15 осіб, до складу якого увійшли більшовики: А. Ф. Пастер, Г. А. Романович, Ф. П. Судик, О. М. Іванов та ін.

Завдяки великій роботі організаційної комісії Київської Ради робітничих депутатів успішно проходило створення робітничих комітетів на підприємствах Києва. Але Центральна Рада фабзавкомів Києва була обрана лише 19 серпня 1917 р. на першій міській конференції фабзавкомів, скликаній з ініціативи центрального бюро профспілок Києва [1].

У Катеринославі і прилеглих районах фабрично-заводські комітети в середині квітня 1917 р. об'єднували майже 50 тис. робітників. У червні 1917 р. існувало об'єднання завкомів Придніпров'я [2].

Активно проходив процес утворення робітничих комітетів у Донбасі: з весни 1917 р. працювала Рада виборних старост усіх підприємств Луганська, об'єднаний комітет міських і портових старост Маріуполя та Ради старост заводів «Нікополь» і «Провіданс» [3], у Макіївці — міський комітет старост [4]; в червні вже існували Грушевсько-Власівська та Кадіївська районні Ради старост [5]. Представники робітничих організацій Донбасу брали активну участь у роботі І обласного з'їзду Рад робітничих депутатів Донецького та Криворізького басейнів, що проходив у Харкові в травні 1917 р.

Створення масових організацій сільськогосподарських робітників йшло повільніше, хоча певні кроки і тут були зроблені. Так, 22—23 червня 1917 р. відбулася конференція сільськогосподарських робітників Катеринославської губернії [6]. На Херсонщині завдяки ініціативі районної комісії Херсонської Ради робітничих і солдатських депутатів у вересні, жовтні і листопаді 1917 р. було скликано кілька об'єднаних районних конференцій Рад робітничих і солдатських депутатів і робітничих комітетів економій Херсонського і Дніпровського повітів та районної комісії Херсонської Ради [7].

Отже, в 1917 р. існували дві досить близькі форми масових організацій пролетаріату — робітничі комітети та профспілки, які після Жовтневої революції злилися в єдину організацію, і фабрично-заводські комітети перетворилися на низову ланку профспілок.

Але ще до цього протягом усього 1917 р. існувала тісна взаємодія різних організацій пролетаріату. Велику роль у створенні фабзавкомів і профспілок відіграли Ради робітничих депутатів. Профспілки активізували створення робітничих комітетів, а останні, в свою чергу, провадили значну роботу по залученню на своїх підприємствах нових членів до

---

[1] «Голос социал-демократа», Київ, 1.VI, 3.VI і 27.VIII 1917; «Знамя труда», Київ, 27.V і 13.VI 1917.

[2] Див. «Революционное движение в России в апреле 1917 г. Апрельский кризис», М., 1957, стор. 357.

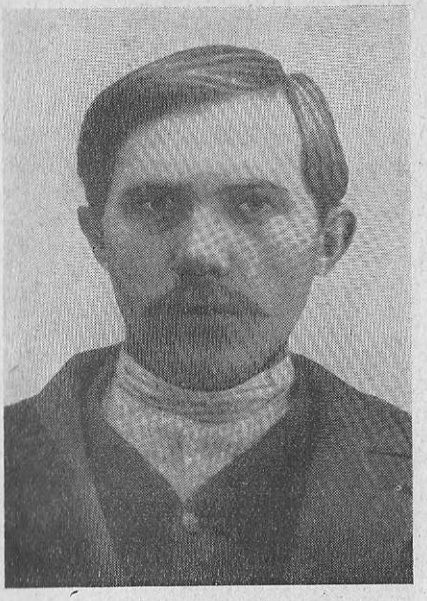
[3] Донецький обласний державний архів (далі — Дон.ОДА), ф. 1246, оп. 1, спр. 22, арк. 135.

[4] ЦДІАЛ, ф. 33, оп. 1, спр. 116, арк. 70.

[5] «Рабочее дело», 10.VI 1917; Луганський обласний державний архів (далі — Луг. ОДА), ф. 19, оп. 1, спр. 44, арк. 21.

[6] Дон. ОДА, ф. 1246, оп. 1, спр. 17, арк. 360.

[7] «Солдат и рабочий», 17.IX 1917; Херсонський обласний державний архів (далі — Херс. ОДА), ф. р.— 1887, оп. 3, спр. 1, арк. 3; «Победа Советской власти на Херсонщине», Херсон, 1957, стор. 91—92.

Голова Київської професійної спілки «Металіст» О. Г. Горбачов.

профспілок. Нарешті, і фабзавкоми, і профспілки брали активну участь у переобранні Рад робітничих депутатів.

Величезну роль у розгортанні революції відіграла більшовизація масових організацій робітничого класу. Якщо на початку березня 1917 р. навіть завод «ВЭК» у Харкові, на якому була сильна більшовицька організація, послав у міську Раду 22 угодовця і лише одного більшовика, то у квітні робітники, побачивши, що обрані депутати не є справжніми виразниками їх волі в Раді, подали заяву в завком з вимогою переглянути склад представників від заводу в Раді. Після перевиборів до Ради від «ВЭК» увійшло 18 більшовиків, 2 меншовика, 1 анархіст і 1 есер [1]. Переобрання членів Рад відбувалось і на інших підприємствах, як правило, за ініціативою робітничих організацій. Внаслідок перевиборів на підприємствах Києва неухильно збільшувалася більшовицька фракція Київської Ради робітничих депутатів і в результаті цього посилювався її вплив на роботу Ради. В цей же час відбувалися і перевибори завкомів. На Харківському паровозобудівному заводі, де спочатку в заводському комітеті міцними були позиції угодовців, в перших числах червня 1917 р. на загальних зборах більшовиків вирішено було його переобрати. Перевибори, що відбулися наприкінці червня, дали перевагу більшовикам (6 з 9 членів завкому). Серед обраних більшовиків були тт. Піскарьов, Гаврилін, Конопльов, Заривайко та ін. В цьому складі завком існував аж до квітня 1918 р. [2] Перевибори робітничих комітетів відбулись і на підприємствах Катеринослава, Херсона, Одеси, в Донбасі.

Одночасно провадилася велика робота в профспілках. Завоювання профспілок, зокрема в Києві, більшовики розпочали з утворення своїх фракцій в них. Першою була завойована профспілка кравців «Голка», а потім — «Металіст». Головою останньої був більшовик О. Г. Горбачов, членами правління — кадрові робітники більшовики Р. Л. Іцковський, Ю. Г. Чайковський та інші. Вже з середини квітня 1917 р. в центральному бюро профспілок Києва вирішальна роль належала більшови-

[1] В. Р. Моргунов, Большевики Харькова в борьбе за победу Великого Октября.— У кн. «Харьков в 1917 году», Харьков, 1957, стор. 7, 10.

[2] П. А. Зарывайко, Большевики ХПЗ.— У кн. «Харьков в 1917 году», стор. 37.

кам [1]. Більшовицькі фракції профспілок міста діяли в тісному контакті з фабзавкомами.

Володимир Ілліч Ленін дуже високо оцінював діяльність масових організацій трудящих Росії в 1917 р. Після перемоги Лютневої революції він писав: «Робітники відразу зрозуміли, що для боротьби за мир, за хліб і за свободу трудящі класи, робітники, солдати й селяни, повинні *організуватися*, згуртуватися, об'єднатися *окремо* від капіталістів і *проти* них» [2].

Якраз таким об'єднанням *«окремо* від капіталістів і *проти* них» і були Ради робітничих депутатів, фабрично-заводські комітети та профспілки України, що працювали в тісній взаємодії, взаємозв'язку як в процесі організаційного будівництва, так і в своїй конкретній діяльності. Завдяки випробуваному керівництву ленінської партії більшовиків вони відіграли величезну роль у консолідації сил робітничого класу, у створенні пролетарської армії соціалістичної революції на Україні.

БОРОТЬБА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДВОВЛАДДЯ

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в країні утворилося двовладдя. Поряд з повсюдним виникненням Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів функціонували і установи Тимчасового уряду.

На Україні в перехідний період від буржуазно-демократичної революції до соціалістичної боротьба ускладнювалася й через те, що повалення царизму не ліквідувало національне гноблення. Цим скористалася українська контрреволюційна буржуазія, яка, прикриваючись національним прапором, намагалася взяти владу в свої руки, щоб забезпечити собі монопольне право на експлуатацію трудящих України. 4 березня 1917 р. у Києві виникла буржуазно-націоналістична організація — Центральна рада, яка й претендувала на державну владу на Україні. Її лідерами були махрові буржуазні націоналісти М. Грушевський, С. Єфремов, В. Винниченко, С. Петлюра.

Між Тимчасовим урядом, який стояв на старих, великодержавних позиціях, не визнаючи права націй на самовизначення, і Центральною радою, яка прагнула використати це право в інтересах буржуазії, були й розходження і суперечки, але коли заходило про придушення революції, вони діяли спільно.

Щодо партійного складу Центральної ради, то в ній переважали українські есери, лідером яких після перемоги Лютневої революції став М. Грушевський, та українські соціал-демократи, очолювані В. Вин-

[1] О. Г. Горбачов, Сторінки спогадів про партійну роботу.— В кн. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 83.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 324.

ниченком, С. Петлюрою та ін. До її складу входили соціалісти-федералісти (українські кадети), а також представники інших українських буржуазних і поміщицьких партій.

У своїх демагогічних документах Центральна рада заявляла, ніби вона представляє інтереси народних мас України. Підмінюючи більш широку проблему соціальної боротьби необхідністю вирішити вузьконаціональні питання, прикриваючись антинауковою теорією безбуржуазності української нації, буржуазно-націоналістичні партії намагалися відвернути увагу народу від боротьби за класові інтернаціональні інтереси. Вони доводили, ніби національне питання найголовніше, а єдиним органом, який представляє всю націю, є саме Центральна рада.

Отже, обстановка на Україні була дуже складною. Тому одним з першочергових завдань більшовиків було дати марксистську оцінку революції, визначити зміни у співвідношенні класових сил, наочно і переконливо показати масам, який клас прийшов до влади, які дальші перспективи розвитку революції. Це зробив В. І. Ленін у ряді листів і статей, написаних у березні 1917 р. «Зараз — добивати реакцію, *ні тіні* довір'я і підтримки новому урядові (ні тіні довір'я Керенському, Гвоздьову, Чхенкелі, Чхеїдзе і К°) і *збройне вичікування, збройна підготовка* більш *широкої* бази для більш *високого* етапу» [1],— наполягав В. І. Ленін у листі до О. М. Коллонтай від 17 березня 1917 р. Про це він писав і в телеграмі від 6 березня 1917 р. більшовикам, що поверталися з еміграції в Росію: «Наша тактика: повне недовір'я, ніякої підтримки новому урядові, Керенського особливо запідозрюємо, озброєння пролетаріату — єдина гарантія, негайні вибори до Петроградської думи, ніякого зближення з іншими партіями» [2].

У популяризації ленінських ідей, пробудженні до свідомого політичного життя широких мас пролетаріату України величезну роль відіграла більшовицька преса. Поряд з центральним органом партії газетою «Правда», що розповсюджувалася на Україні, почали виходити місцеві більшовицькі видання: 10 березня 1917 р. вийшов перший номер «Пролетария» (Харків), 14 березня — київського «Голоса социал-демократа», 4 квітня — катеринославської «Звезды», а влітку 1917 р. «Донецкий пролетарий» та одеський «Голос пролетария». Вихід у світ більшовицьких газет був знаменною подією. Адже вони допомагали трудящим правильно розібратися в обстановці і давали рішучу відсіч зливі угодовських, націоналістичних і буржуазних видань, які широко розповсюджувались на Україні після Лютневої революції.

Величезне значення для долі революції мало повернення в Росію з еміграції вождя пролетаріату В. І. Леніна і поява історичного документу партії — Квітневих тез. 7 квітня 1917 р. їх опублікувала «Правда», незабаром вони були передруковані в харківському «Пролетарии», катеринославській «Звезде», а потім і іншими більшовицькими виданнями. Приїзд В. І. Леніна в Росію і обнародування його історичних тез, квіт-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 241.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 271.

Робітники Харківського заводу «ВЭК» на першотравневій демонстрації 1917 р.

нові демонстрації в Петрограді у відповідь на ноту Мілюкова союзникам про готовність Росії продовжувати імперіалістичну війну справили величезний революціонізуючий вплив на робітничий клас України, політична активність якого зростала з кожним днем.

Робітники України приєднали свій голос протесту до голосу російського пролетаріату. Так, на заводі Гуревича в Херсоні після обговорення квітневих подій було ухвалено, що нота Мілюкова від 18 квітня суперечить заклику Ради робітничих і селянських депутатів «До народів усього світу» від 14 березня про боротьбу за мир. На загальних зборах цинхового заводу в Амур-Нижньодніпровську робітники, заслухавши 26 квітня доповідь про ноту Мілюкова, одностайно ухвалили вважати політику Тимчасового уряду імперіалістичною, висловити йому недовір'я, боротись проти нього.

Антивоєнні настрої робітничого класу України виявилися і в ставленні його до «позики свободи». Робітники не хотіли віддавати для ненависної бойні свої трудові копійки. Не допомагали ні намагання угодовських Рад примусово розповсюджувати серед робітників квитки цієї позики, як це було в Одесі, ні занесення на «чорну дошку» за відмову позичати урядові Керенського, як було в Миколаєві [1], ні шалена агітація

[1] «Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов», 29.VII 1917.

«громадських комітетів». Лише серед найвідсталішої частини робітничого класу України, зосередженої головним чином на невеликих підприємствах або у віддалених від значних революційних центрів районах, було проведено незначну передплату [1].

Зростання політичної свідомості робітничого класу України характеризувало і його ставлення до муніципальної кампанії. У Харкові, наприклад, уже в травні — червні точилася гостра боротьба за надання виборчих прав робітникам заводу «Герлях і Пульст», які мешкали поза межами міста. Робітничі збори заводу «ВЭК» підтримали цю вимогу [2].

Робітничий клас України і його організації активно боролися і за безпосереднє поліпшення становища трудящих. Але після Лютневої революції тактика пролетаріату дещо змінилася: якщо раніше однією з основних форм боротьби був страйк, то тепер навіть при вирішенні питань збільшення заробітної плати, нормування робочого дня, усунення ненависних представників адміністрації досить рідко вдавалися до страйків, бо підприємці самі йшли на поступки під тиском революційних мас.

Більшість страйків періоду двовладдя припадає на дрібні і середні підприємства. Так, у травні в Києві страйкували друкарі, робітники пралень та фарбувальних майстерень, сірникового виробництва. Виступи ці в основному завершилися перемогою робітників, повним чи частковим задоволенням їх вимог. Друкарі вже в цей час домоглися підписання колективного договору з власниками друкарень [3]. У Катеринославі у квітні страйкували панчішниці, а в червні — друкарі, кравці, теслярі і робітники ряду невеликих заводів, зокрема металообробних [4].

Протягом березня — червня 1917 р. відбувся ряд страйків на підприємствах Херсонщини. Страйкували кравці, панчішниці, робітники миловарних заводів і бельгійського трамваю в Одесі, ряду підприємств Херсона та Миколаєва, теж, як правило, невеликих [5]. Страйкували робітники лісопильних заводів у Кременчуці, парових млинів у Пирятині, панчішних фабрик у Полтаві, а також друкарень і тютюнових фабрик [6].

Мали місце й кілька значних виступів робітників України: понад 8 тис. робітників страйкувало в березні 1917 р. на заводі «Уніон» у Макіївці, понад 3 тис. у квітні на Новосмольяниновському руднику, у травні понад 6 тис. на Юр'ївському заводі тощо [7].

Наслідком страйків було підвищення заробітної плати, бо страйки мали переважно економічний характер, за винятком ряду виступів у бе-

---

[1] «Рабочее дело», 1.VII 1917; «Известия Сумского Совета рабочих и солдатских депутатов», 20.V 1917 та ін.

[2] «Пролетарий», 31.V 1917; «Донецкий пролетарий», 21.VI 1917.

[3] ЦДІА УРСР (К.), ф. 574, оп. 1, спр. 1994, арк. 12—13.

[4] «Известия Советов рабочих депутатов», Катеринослав, 18.IV 1917.

[5] ЦДІАЛ, ф. 23, оп. 16, спр. 271, арк. 19—23; «Хроніка революційних подій в Одесі», 1958, стор. 51, 59 та ін.

[6] ЦДІАЛ, ф. 23, оп. 16, спр. 256, арк. 22—32.

[7] А. М. Лисецкий, К вопросу о статистике забастовок в России в период подготовки Великой Октябрьской социалистической революции (март — октябрь 1917 г.).— «Ученые записки ХГУ, т. CIII, Труды кафедры истории КПСС, т. 7», стор. 277—278.

реанові дні. Така «поступливість» буржуазії пояснюється її страхом перед силою революційних мас. Але ці подачки не могли радикально вирішити питання про поліпшення становища робітничого класу, бо дорожнеча, економічна розруха, зростаюче безробіття зводили ці перемоги нанівець.

Одним з найголовніших завдань робітничого класу України в 1917 р. була боротьба за 8-годинний робочий день. Незважаючи на опір підприємців, робітники ще в березні 1917 р. почали запроваджувати його явочним порядком, вимагаючи збереження заробітної плати. 18 березня 1917 р. рішення про переговори з товариством заводчиків і фабрикантів відносно запровадження 8-годинного робочого дня на всіх підприємствах міста ухвалив виконком Одеської Ради. 17 березня про встановлення 8-годинного робочого дня повідомила Катеринославська Рада робітничих і солдатських депутатів. 21 березня на 8-годинний робочий день перейшли підприємства Олександрівська. Домоглись цього також суднобудівники Миколаєва, паровозобудівники Харкова, робітники багатьох підприємств Донбасу. У Києві офіціально 8-годинний робочий день був установлений з 1 квітня 1917 р.

Боротьба між робітниками і підприємцями на Україні за 8-годинний робочий день була дуже гострою і тривалою. Вона продовжувалася протягом майже всього 1917 р. В Юзівці, наприклад, на підприємствах Новоросійського товариства, де був значний прошарок робітничої аристократії і де протягом значного періоду великий вплив мали меншовики та есери, питання про запровадження 8-годинного робочого дня під тиском широких робітничих мас лише в серпні — вересні 1917 р. поставлене на широке обговорення, але так і не було вирішене. Тільки після тривалої боротьби, аж на початку жовтня 8-годинний робочий день встановлено явочним порядком [1].

Проте прийняття рішення про 8-годинний робочий день ще не означало фактичного його впровадження. Обходити це рішення дозволяло застосування понадурочних робіт, які були дуже поширені під час війни. Так, катеринославський окружний інженер, повідомляючи в Гірничий департамент про те, як у Криворізькому районі виконувалося рішення про встановлення 8-годинного робочого дня, писав: «Між іншим, розподіл робіт протягом доби по змінах і фактична тривалість змін у переважній більшості випадків залишились старі — лише набули поширення понадурочні роботи» [2].

Фактично 8-годинний робочий день почав запроваджуватися вже органами нової, Радянської влади після перемоги Жовтня.

В економічній платформі більшовиків велике місце відводилося робітничому контролю. В Квітневих тезах В. І. Ленін писав не про негайне «запровадження» соціалізму, а про «перехід зараз же лише до *контролю* з боку Р. Р. Д. за суспільним виробництвом і розподілом продуктів» [3]. Органами, які безпосередньо здійснювали контроль, мали стати і

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 472, оп. 1, спр. 23, арк. 128, 136, 159, 162.
[2] ЦДІАЛ, ф. 37, оп. 75, спр. 788, арк. 13.
[3] В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 5.

Голова завкому «ВЭК» К. О. Кіркіж — один з організаторів Червоної гвардії в Харкові.

стали фабрично-заводські комітети в процесі завоювання їх більшовиками.

На Україні перші кроки в боротьбі за робітничий контроль були зроблені ще навесні 1917 р., про що розповідали у своїх виступах на VII (Квітневій) конференції РСДРП(б) делегати Катеринослава та Донбасу [1]. Вже в травні 1917 р. робітники України почали виробляти положення, або статути, про контрольні комісії [2]. Спочатку їх діяльність спрямовувалася на забезпечення підприємств сировиною, паливом, на організацію виробничих процесів, охорону підприємств тощо. Контрольні комісії утворювалися головним чином завкомами і мали, як правило, такі основні секції: технічну, матеріальну, фінансову, загального обладнання. Нерідко справи контролю вирішувалися фабрично-заводськими комітетами спільно з Радами робітничих депутатів та профспілками [3].

У період двовладдя робітники України зробили перші кроки і у вирішенні такого важливого завдання, як озброєння пролетаріату. В. І. Ленін, розвиваючи марксистське вчення про збройне повстання і збройні сили пролетаріату, в «Листах з далека» (березень 1917 р.) наполягав на необхідності озброєння народних мас під керівництвом робітників, на негайному створенні «дійсно всенародної, дійсно всіх чоловіків і всіх жінок охоплюючої *робітничої міліції* або *робітничого ополчення...*» [4]

На Україні почали створюватися загони Червоної гвардії. Спочатку вони формувалися переважно з членів партії більшовиків. Але ці загони були нечисленними. Тоді партія перенесла формування Червоної гвардії безпосередньо на підприємства, у масові робітничі організації.

У Києві на «Арсеналі» бойову робітничу дружину створила в березні 1917 р. більшовицька фракція завкому. 8 березня 1917 р. питання про створення загонів робітничої міліції обговорювала Харківська Рада робітничих депутатів. «Блискуче поставлена», за оцінкою більшовицької газети «Пролетарий», була в цей час організація бойових дружин на за-

[1] «Протоколы Седьмой (Апрельской) конференции РСДРП(б)», М., 1934, стор. 144—145.

[2] «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні», К., 1957, стор. 86, 88 та ін.

[3] ЦДІАЛ, ф. 23, оп. 27, спр. 360, арк. 107—108.

[4] В. І. Ленін, Твори, т. 23, стор. 294.

воді Шиманського [1]. Слюсар цього заводу, більшовик О. Іванов спеціально їздив у Петроград для ознайомлення з досвідом озброєння пітерських робітників. Червона гвардія в Харкові була створена під керівництвом і контролем міського комітету РСДРП(б), а згодом нові загони вже організовували районні комітети партії. Велику роль у формуванні і розгортанні діяльності Червоної гвардії відіграли більшовики А. Пастер та К. Кіркіж (завод «ВЭК»), Ф. Минайленко (завод «Эконом»), О. Сербиченко (залізничник), Ю. Тиняков (кравець), В. Моргунов і В. Мирошниченко (трамвайники) та інші. Від міського комітету більшовиків справами Червоної гвардії відав С. Покко.

У Донбасі озброєнням робітників в основному відали місцеві Ради робітничих депутатів, які спиралися на підтримку масових організацій пролетаріату окремих підприємств — профспілок, фабзавкомів і т. д. [2] У Катеринославі Червона гвардія була створена в квітні 1917 р. при міському комітеті РСДРП(б). Організацію її доручили робітникові Брянського заводу Т. Бондарєву. Зараховувати нових бійців дозволялося тільки по рекомендації районних комітетів партії. Безпосередню участь у формуванні загонів брали всі робітничі організації.

В Одесі організація червоногвардійських загонів збігається в часі з поверненням з Петрограда на початку квітня 1917 р. Г. Ачканова, який розповів про реорганізацію робітничих загонів Виборзької Сторони Петрограда в Червону гвардію [3]. Використовуючи досвід пітерців, пролетарі Одеси розгорнули широку роботу по створенню загонів Червоної гвардії. Начальником Одеської Червоної гвардії став робітник-металіст М. Чижиков. Багато сил віддали цій справі М. Кангун, А. Трофимов та інші. Цілими сім'ями вступали робітники в Червону гвардію. Так, робітник заводу «РОПиТ» І. Віншель вступив до загону разом з шістьма синами.

По всій Україні створювалися загони робітничої міліції, які потім реорганізовувались у Червону гвардію. Провідне ядро її становили більшовики. Цьому не могли перешкодити ні меншовики, які взагалі виступали проти організації Червоної гвардії, твердячи, що після перемоги Лютневої революції є «революційна» армія, яка охоронятиме революцію, ні українські буржуазні націоналісти, які на противагу Червоній гвардії організовували так звану українську народну міліцію — вільне козацтво, що на осінь 1917 р. являло собою досить значну небезпеку для революції.

Невтомна робота більшовиків серед робітничих мас сприяла дальшому поглибленню революції. Опір буржуазії незмінно викликав активізацію боротьби трудящих. Капіталісти, поміщики і вірний їм Тимчасовий уряд, рятуючи становище, вирішили почати наступ на фронті. В ра-

[1] «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Февраль — октябрь 1917 г. Сборник документов и материалов», т. I, стор. 164.

[2] Там же, стор. 275—276.

[3] Див. С. М. Ковбасюк, Боротьба більшовиків за створення Червоної гвардії в Одесі.— «Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечнікова, т. 147, серія суспільних наук, в. 2», Одеса, 1957, стор. 156—157.

І. І. Шмирьов — один з перших радянських керівників націоналізованого Луганського паровозобудівного заводу (до того — Гартмана).

зі успішного наступу Тимчасовий уряд зміцнив би свою владу і спробував би розгромити більшовиків, розігнати Ради. Невдача також була б на користь буржуазії — вона давала б підстави звинуватити більшовиків у розкладі армії, заборонити їхню діяльність і також розігнати Ради робітничих депутатів.

18 червня в Петрограді відбулася могутня антиурядова демонстрація, яка дістала широкий відгук по всій країні. Пролетаріат України приєднав свій могутній голос до протестів проти війни і вимагав передати владу Радам. В цей же день з лозунгами «Геть війну!», «Вся влада Радам!» вийшли на вулиці і трудящі Харкова. З величезним піднесенням під більшовицькими лозунгами пройшла 25 червня 1917 р. демонстрація пролетарів Луганська. Масові демонстрації трудящих в червневі дні відбулися в Катеринославі, Києві, Одесі, Миколаєві та інших містах України. У Юзівці 25 червня 1917 р. на вулицю вийшли з червоними прапорами і лозунгами «Вся влада Радам!», «Геть імперіалістичну війну!» робітники металургійного заводу. До них приєдналися шахтарі Смолянинівського, Путилівського, Пастуховського, Риковського рудників. На чолі демонстрантів йшли члени більшовицького комітету Я. Залмаєв, Ф. Зайцев, П. Алфьоров.

Проте угодовцям удалося зібрати більшість демонстрантів під лозунгом підтримки Тимчасового уряду. Під час виступу на мітингу більшовика Я. Залмаєва загони міліції, очолені есером Клюєвим, почали рвати і кидати під ноги більшовицькі прапори і транспаранти. Багато більшовиків було заарештовано. В цей же час інший загін міліції на чолі з меншовиком Легким розгромив приміщення комітету РСДРП(б). Про розбій угодовців з Юзівської Ради з обуренням писала газета «Звезда». На рудниках і заводах прокотилася бурхлива хвиля мітингів протесту [1]. Боротьба ставала все гострішою.

3—5 липня 1917 р. робітники й солдати Петрограда знову вийшли на демонстрацію з вимогою передати владу Радам. Тимчасовий уряд, підтриманий угодовцями, наказав розстріляти мирну демонстрацію, заборонив видання газети «Правда», видав наказ про арешт В. І. Леніна, почав репресії проти більшовиків.

---

[1] Н. Гончаренко, Октябрь в Донбассе, Луганск, 1961, стор. 230—231.

Хвиля контрреволюції швидко докотилася до України. У Харкові власникам друкарень заборонили друкувати більшовицькі газети, у Києві юнкери та козаки розгромили кіоск більшовицької газети «Голос соціал-демократа». Але робітничий клас України рішуче став на захист своїх прав. Як писав Г. І. Петровський у своїх спогадах, у Катеринославі на одних із робітничих зборів виступаючі підкреслювали, що «буржуазії та її захисникам не вдасться роз'єднати робітничий клас і партію більшовиків» [1] і засуджували переслідування більшовиків. Харківська профспілка «Металіст» 6 липня 1917 р. звернулася до Всеросійського Центрального виконавчого комітету Рад з протестом проти кривавої розправи 3—5 липня і проти наступу капіталу на завоювання пролетаріату. Це була цілком правильна більшовицька оцінка липневих подій. Металісти Харкова, розуміючи серйозність небезпеки, яка загрожувала революції, закликали робітників Росії приєднати свій голос до протесту проти відновлення реакційних законів про смертну кару, скасування свободи друку, проти воєнних авантюр контрреволюції.

Після липневих подій співвідношення класових сил у країні змінилось. Двовладдя закінчилося, настало єдиновладдя буржуазії. «Хиткий стан влади припинився, влада перейшла у вирішальному місці до рук контрреволюції» [2]. Угодовські Ради стали придатком буржуазного уряду. Лозунг «Вся влада Радам!» більшовики тимчасово зняли, але не склали зброї, зуміли вивести з-під удару основні сили. Робітничий клас готувався до наступних класових битв.

КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ — РІШУЧУ ВІДСІЧ

Липневі події завершили етап мирного розвитку революції. Тепер робітничий клас міг взяти владу в свої руки лише шляхом збройного повстання. Але В. І. Ленін застерігав проти негайного виступу, адже для рішучого штурму потрібне нове революційне піднесення найширших мас.

Вирішальну роль у виробленні нової тактики партії більшовиків у нових умовах відіграв VI з'їзд РСДРП(б), який відбувся 26 липня — 3 серпня 1917 р. Більшовицькі організації найбільших міст і пролетарських центрів України на VI з'їзді РСДРП(б) представляли: Артем (Ф. А. Сергєєв) та А. В. Сурик (Ємельянов) — Харківську організацію, К. Є. Ворошилов та А. З. Каменський — Луганську, М. В. Копилов, Б. Х. Ройзенман, Я. М. Епштейн (Яковлєв) — Катеринославську, Є. Г. Головін, Г. В. Лотиков, С. І. Лапін, Я. В. Залмаєв та Кириленко — організації Донбасу, А. В. Іванов та Є. Б. Бош — Київську організацію і т. д.

Повернувшись на місця, делегати з'їзду звітували перед своїми партійними організаціями, виступали на численних робітничих мітингах і

[1] Г. І. Петровський, Великий початок.— В кн. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 19—20.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 63.

зборах. Рішення з'їзду стали конкретною бойовою програмою боротьби за перемогу соціалістичної революції. Робітничий клас і його організації впевнено ставали на шлях боротьби з контрреволюцією і підготовки сил до боротьби за владу Рад.

Щоб мати для цього сили, треба було зберегти сам робітничий клас, запобігти поширенню саботажу і локаутів, до яких буржуазія вдавалася в боротьбі проти пролетарів. Тимчасом саботаж ставав масовим і виявлявся в різних формах. Капіталісти закривали підприємства під різними приводами: нестача робочої сили, брак коштів, відсутність палива або сировини, «надмірні» (з погляду адміністрації) вимоги робітників тощо. Часом, щоб тільки знайти привід для припинення робіт, підприємці просто затоплювали шахти, підпалювали заводи і т. п. Слідча комісія Лозово-Павлівської Ради робітничих депутатів встановила, що адміністрація Олександро-Юр'ївського рудника навмисне затопила рудник. Адміністрація закрила завод Тобольського в Катеринославі через «надмірні» вимоги робітників, але вони все ж продовжували працювати. Тоді власник заводу вирішив підпалити його [1].

На початку липня 1917 р. голова правління харківської спілки «Металіст» більшовик А. Боярков на засіданні завкомів міста говорив про такі ж причини закриття заводів у Москві, Харкові, Донбасі. Він вказував, що це тільки перший удар по завоюваннях пролетаріату і проти цього треба боротися, але не на окремому заводі, не в якомусь одному місті, а проти політики локаутів по всій країні. У серпні 1917 р. конференція завкомів Києва, обговоривши питання про локаути, в спеціальному рішенні зазначала, що вони не тільки завдавали відчутних ударів по успіхах робітників, здобутих в економічній боротьбі, але взагалі ставали серйозною загрозою для існування пролетарських організацій — Рад, фабзавкомів, профспілок.

В боротьбі проти посилення наступу капіталу робітничий клас України віддавав перевагу запровадженню робітничого контролю. Але іноді умови складалися так, що робітники змушені були вдаватися і до такої перевіреної форми робітничого руху, як страйки. Між тим страйки в цей час, у зв'язку із зростанням саботажу і масовими локаутами, стали обоюдогострою зброєю. Підприємці нерідко навмисно провокували робітників на виступ, щоб мати привід закрити завод чи фабрику, викинути робітників на вулицю і потім голодом примусити їх піти на поступки. Тому партія більшовиків і її місцеві організації, враховуючи конкретно-історичні умови, робили все можливе, щоб запобігти частим страйкам і домагатися задоволення вимог трудящих іншим шляхом. Велике значення у вирішенні цього питання мало укладання колективних договорів між робітниками і підприємцями.

Проте, коли страйк вважався необхідним, більшовики брали керівництво ним в свої руки і разом з фабзавкомами та профспілками надавали йому організованості, бойового характеру.

---

[1] Див. П. Ш. Черномаз, Борьба рабочего класса Украины за контроль над производством (март 1917 — март 1918), Харьков, 1958, стор. 60—61.

В статутах багатьох профспілок були спеціальні пункти про створення страйкових фондів, з яких, як правило, видавалася допомога тоді, коли страйк розпочинався з санкції спілки.

На Україні в період безпосередньої підготовки до Жовтневої революції страйкова боротьба набула значного розмаху, незважаючи на тактику більшовицьких організацій, спрямовану на стримання виступів. Обурення пролетаріату все частіше переливалося через край.

Найбільш впертою була боротьба робітників Харкова, що тривала з червня до осені 1917 р. Розпочалася вона страйком чорноробів Харківського паровозобудівного заводу, які вимагали підвищення заробітної плати чоловікам до 5—6 крб. 25 коп., а жінкам — до 3 крб. 50 коп.— 4 крб. 50 коп. на день [1]. Адміністрація відмовилася задовольнити ці вимоги. Страйк з ХПЗ швидко перекинувся на інші підприємства міста. Нарада завкомів, щоб запобігти можливому масовому локауту, поставила перед Радою робітничих депутатів вимогу примусити підприємців піти на поступки. Але меншовицько-есерівська більшість Ради обмежилась лише постановою про створення «авторитетної» примирної камери. Щоб не дати власникам привід до закриття заводу, робітничі організації Харкова організували справу так, що страйкуючих чорноробів тимчасово замінили на виробництві кваліфіковані робітники.

Влітку 1917 р. обстановка в Харкові була дуже складною, бо майже всі підприємства міста були охоплені страйковою боротьбою. Крім металістів в цей час страйкували підприємства по виробленню толю, 10 друкарень, булочники, кравці та ін. Для продовження боротьби потрібні були кошти. Тоді бюро спілки «Металіст», кероване більшовиками, вирішило послати представників робітничих організацій Харкова в сусідні пролетарські центри, щоб розповісти про мужню боротьбу харківських пролетарів і організувати збір коштів на допомогу страйкарям.

В Луганську 20 липня на загальних зборах металістів виступив Артем (Ф. А. Сергєєв). Він сказав, що робітники ХПЗ зробили все для мирного вирішення конфлікту, але буржуазія, щоб послабити сили революції, вирішила знищити цей оплот більшовиків у Харкові. Пролетарі Луганська засудили політику Тимчасового уряду і виявили готовність надати грошову допомогу страйкарям [2].

Економічні страйки відбулися в цей час у Києві, Катеринославі, Одесі, Миколаєві, Херсоні, а також у Вінниці, Полтаві, Глухові, Ніжині, Мелітополі, Бердянську, Умані, Лубнах, Фастові, ряді міст Донбасу.

Масові виступи пролетаріату, крім Харкова, мали відбутися в Донбасі, де на осінь 1917 р. готувався загальний страйк. Але жовтневе повстання в Петрограді змінило хід подій. В жовтні 1917 р. в Донбасі страйкували робітники Макіївського заводу та Макіївських рудників, Юзівського заводу, ряду підприємств Кадіївського району [3].

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 4100, оп. 1, спр. 120, арк. 1.

[2] «Донецкий пролетарий», 5.IX 1917.

[3] ЦДВІА СРСР, ф. 369, оп. 9, спр. 105, арк. 2, 5, 8, 9; ф. 369, оп. 16, спр. 640, арк. 55; ЦДІАЛ, ф. 37, оп. 75, спр. 788, арк. 104.

Значний загін залізничників України взяв участь у Всеросійському залізничному страйку. Страйкували робітники Одеського залізничного вузла, Нижньо-Дніпровських залізничних майстерень у Катеринославі та ряду інших підприємств, але в загальний страйк ці виступи на Україні не переросли [1].

Загальний страйк металістів Києва відбувся у вересні 1917 р. До нього приєдналися деревообробники, шкіряники, кравці та ін. Це був вибух обурення мас, хоча робітничі організації, зокрема більшовицька центральна рада фабзавкомів Києва, намагалися запобігти таким подіям. Коли ж страйк розпочався, більшовики очолили його. Наслідком впертої боротьби стало підписання колективного договору з Київським товариством заводчиків і фабрикантів [2].

Зростання ролі робітничих організацій в політичному житті країни і їх впливу на маси викликало занепокоєння серед капіталістів. Вони посилювали тиск на Тимчасовий уряд, вимагаючи обмежити права і коло діяльності цих організацій. Особливо жорстоких нападок зазнали фабрично-заводські комітети, які безпосередньо рішуче втілювали в життя настанову більшовицької партії про запровадження робітничого контролю, а літом та восени 1917 р. вже робили перші спроби управляти виробництвом.

Намагаючись обмежити діяльність масових організацій пролетаріату, підприємці та їх організації вимагали перегляду Положення про робітничі комітети, затвердженого Тимчасовим урядом 23 квітня 1917 р. [3], і домоглися видання Міністерством праці циркулярів про заборону зборів і мітингів робітників в робочий час, а також про те, що всі обіцянки, дані робітникам адміністрацією під тиском «загроз і насильства», вважалися позбавленими юридичної сили [4]. Для посилення боротьби проти пролетаріату підприємці зміцнювали свої існуючі і створювали нові організації як по галузях промисловості, так і по районах [5]. Особливо активно діяли місцеві товариства заводчиків і фабрикантів. Одночасно контрреволюційні сили готували запровадження військової диктатури. Оглядом сил буржуазії стала Державна нарада, скликана 12 серпня 1917 р. в Москві.

На заклик ЦК РСДРП(б) виступити проти цього контрреволюційного зборища комітети РСДРП(б) на Україні випустили листівки, в яких закликали трудящих до страйків і демонстрацій протесту [6]. Робітничий клас України відгукнувся на цей заклик і дружно підтримав своїх російських братів. Численні мітинги і збори в Києві, Харкові, Катеринославі та інших містах приймали резолюції протесту проти Дер-

---

[1] «Хроніка революційних подій в Одесі», стор. 102—103; ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 18, арк. 214 і т. д.

[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 18, арк. 61, 179 та ін.

[3] ЦДІАЛ, ф. 126, оп. 1, спр. 47, арк. 3.

[4] Луг. ОДА, ф. 4, оп. 1, спр. 14, арк. 61.

[5] Центральний державний архів Військово-Морського флоту (далі — ЦДАВМФ), ф. 512, оп. 1, спр. 1320, арк. 120—122.

[6] «Борьба за власть Советов на Киевщине», стор. 261.

Група робітників Юзівки напередодні червневої демонстрації 1917 р.

жавної наради; в ряді міст спалахнули масові страйки протесту. 12 серпня у Києві страйкували до 22 тис. робітників. У Катеринославі 13 серпня питання про ставлення до Державної наради обговорювалось на пленарному засіданні Ради робітничих і солдатських депутатів. Більшовики оголосили непримиренну війну нараді. Г. І. Петровський заявив, що ця нарада «є змовою проти революції» [1]. Трудящі міста підтримали більшовиків.

Величезну витримку, мужність і вірність справі революції показав робітничий клас України в дні боротьби проти корніловського заколоту. Безпосередніми організаторами збройної відсічі силам контрреволюції стали більшовики. 27 серпня 1917 р. об'єднані збори виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів Києва обговорили пропозиції більшовиків щодо конкретних заходів у боротьбі з контрреволюцією. Спеціальна група агітаторів, створена Київським комітетом РСДРП(б), провела велику роз'яснювальну роботу на підприємствах і у військових частинах, закликаючи до організованого опору контрреволюції. 29 серпня з відозвою до робітників і селян стати на захист революції звернувся Хар-

[1] В. Борщевський, Робітники Катеринослава в дні Жовтня, Дніпропетровськ, 1961, стор. 53.

ківський комітет РСДРП(б). Він висловив упевненість у тому, що в потрібний момент усі трудящі Харкова як один стануть на захист революції і знову напишуть на червоному прапорі слова: «Вся влада революційному пролетаріатові і біднішим селянам! Геть контрреволюцію! Геть підступне угодовство з контрреволюційною буржуазією! Хай живе революція!» [1]

В Одесі виступ корніловців був попереджений завдяки активним діям ревкому і Червоної гвардії. Важливим було те, що вдалося значною мірою паралізувати використання контрреволюцією військ Румунського фронту. Особливо велику роль відіграли залізничники Одеси, серед яких працювали більшовики П. Мізикевич, Н. Левицький, К. Непомнящий, Ф. Ачканов, П. Косарєв та інші. Дізнавшись про заколот Корнілова, одеські залізничники-більшовики відрядили на всі вузлові станції агітаторів, які мали з'ясовувати настрої солдатів і повідомляти про це комітетові залізничників Одеси. Останній, зв'язавшись з київськими більшовиками, змінював напрям проходження ешелонів тих частин, які підтримували Корнілова. В самій Одесі вживалися заходи до поповнення загонів робітничої Червоної гвардії, озброєння їх і підготовки до неминучих боїв [2].

Спільними зусиллями трудящих всієї Росії корніловська авантюра була ліквідована. Обстановка в країні змінилася. Назрівала революційна ситуація.

У листі до ЦК РСДРП(б) «Марксизм і повстання», написаному в середині вересня 1917 р., В. І. Ленін визначив умови, обов'язкові для перемоги пролетарської революції: «Повстання, щоб бути успішним, повинно спиратись не на змову, не на партію, а на передовий клас. Це по-перше. Повстання повинно спиратись на *революційне піднесення народу*. Це по-друге. Повстання повинно спиратися на такий *переломний пункт* в історії наростаючої революції, коли активність передових рядів народу найбільша, коли найсильніші *хитання* в рядах ворогів і в *рядах слабих половинчатих нерішучих друзів революції*. Це по-третє» [3].

Все це було в наявності в Росії на осінь 1917 р. Борючись проти контрреволюції, трудящі все більше переконувалися у правоті більшовиків, бачили зраду угодовців і приходили до розуміння необхідності повалити Тимчасовий уряд. Зростали лави більшовиків. В липні 1917 р. більшовицькі організації України нараховували близько 33 тис. чоловік. 2400 членів партії було в Харківській організації, 3500 — у Катеринославі, 3100 — в Макіївці, 4000 — у Києві, 2000 — в Одесі [4].

Після липневих подій і особливо після ліквідації корніловщини авторитет більшовицької партії серед робітничого класу України дедалі зростав.

---

[1] «Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции», стор. 168.

[2] І. Ф. Сазонов, Залізничники Одеси в боротьбі за владу Рад.— У кн. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 372—373.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 4.

[4] Див. «Нариси історії Комуністичної партії України», К., 1964, стор. 174.

Так, у Харкові центр фабзавкомів і профспілка «Металіст», а також переважна більшість робітників на заводах «ВЭК», «Герлях і Пульст» та на ряді інших підприємств перебували під впливом більшовиків [1]. У вересні — жовтні 1917 р. в усіх великих промислових і адміністративних центрах України на підприємствах металургійної, металообробної, гірничо-добувної промисловості масові робітничі організації йшли за більшовиками. Навіть серед відсталіших шарів робітників непромислових губерній України, де ремісники чисельно переважали над постійними заводськими робітниками, міцнів вплив більшовиків. Про це яскраво свідчила вереснева нарада більшовиків Південно-Західного краю [2].

В підготовці до збройного повстання і здійснення лозунга нашої партії «Вся влада Радам!» вирішальне значення мали проведені майже всюди перевибори Рад робітничих депутатів восени 1917 р. Якщо на першому етапі революції Ради відіграли велику роль у створенні і організаційному оформленні профспілок і фабзавкомів, то тепер ці масові організації робітничого класу, особливо фабзавкоми, розгорнули широку діяльність, щоб докорінно змінити склад угодовських Рад. І окремі робітничі комітети, і їхні об'єднання все частіше вимагали змінити склад представництва у Радах від їхніх підприємств, а під час перевиборів все частіше віддавали свої голоси більшовикам. У серпні 1917 р. після перевиборів президії Київської Ради товаришем (заступником) голови став більшовик робітник О. Сивцов, а одним з секретарів — більшовик О. Витковський. У вересні 1917 р. в Київській Раді робітничих депутатів кількість більшовиків зросла з 62 до 101 [3]. Київський комітет партії в листі до ЦК РСДРП(б) 24 жовтня 1917 р. повідомляв, що на більшості фабрик і заводів Києва перевибори Рад робітничих депутатів дали перевагу більшовикам. Лише на деяких підприємствах, де «влаштувалися усякого роду хазяйчики», зберігали ще вплив меншовики. В Раді робітничих депутатів переважали більшовики, в Раді солдатських депутатів — представники українських націоналістичних партій, але на об'єднаних засіданнях обох Рад все частіше під тиском робітничих представників проходили більшовицькі резолюції з вимогами скликання з'їзду Рад та передачі влади Радам [4].

В результаті перевиборів у складі Рад робітничих депутатів України значно зросла питома вага більшовиків. У деяких Радах робітничих депутатів Донбасу (Горлівсько-Щербинівська, Луганська, Микитівська, Краматорська, Білянська, Єнакіївська, Макіївська та інші) на час VI з'їзду РСДРП(б) вони мали більшість голосів, а в Нелєпівській Раді всі депутати були більшовиками [5]. У Радах робітничих і солдатських де-

[1] Див. Д. І. Ерде, Харьковский «Пролетарий».— У кн. «Харьков в 1917 году», стор. 150—151.

[2] Див. «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.)», К., 1957, стор. 676.

[3] Див. «Борьба за власть Советов на Киевщине», стор. 372—373.

[4] «Большевистские организации Украины...», стор. 747—745.

[5] «Шестой съезд РСДРП (большевиков). Протоколы. Август 1917 г.», стор. 357—364; Н. Г. Гончаренко, Октябрь в Донбассе, Луганск, 1961, стор. 166—172.

путатів Харкова, Катеринослава, Маріуполя, Юзівки та деяких інших міст і районів все ще переважали угодовці. Але вплив більшовиків нестримно зростав скрізь.

У мобілізації сил соціалістичної революції величезну роль відіграло поступове завоювання широких мас селянства та сільськогосподарського пролетаріату. У проведенні агітаційно-пропагандистської роботи, а також у здійсненні практичних заходів щодо поліпшення становища цієї частини трудящих більшовицькі організації спиралися на допомогу робітничого класу і його організацій. Фабрично-заводські комітети, наприклад, організовували на підприємствах виготовлення сільськогосподарського реманенту, допомагали селянам збирати урожай.

В цей період виявилась висока класова свідомість пролетарів і їхніх організацій, глибоке розуміння ними необхідності запобігти продовольчій кризі, яка насувалась. Так, у Маріупольському повіті ще в червні 1917 р. розпочалася робота по організації ремонту сільськогосподарських машин і знаряддя для збирання врожаю. Для цього при об'єднаній Раді міських та портових старост була створена дружина, до складу якої входили робітники різних професій [1]. 23 червня питання про допомогу селянам у збиранні врожаю розглядалося на пленарному засіданні комісії Дружківської Ради робітничих і солдатських депутатів. Вирішено було запропонувати районним Радам взяти на себе створення польових дружин з робітників і солдаток, провести широку агітацію за вступ до цих дружин.

На Дружківському, Костянтинівському, Краматорському і Нью-Йоркському заводах було обладнано тимчасові майстерні для ремонту сільськогосподарського знаряддя і машин і вирішено забезпечити селян навколишніх районів необхідною кількістю заліза. На заводі «Наваль» у Миколаєві фабзавком створив селянську підкомісію, яка займалася організацією допомоги селу. Вона відправила на збирання врожаю близько 12 тис. чоловік [2].

Тісному єднанню робітничого класу і трудящого селянства не могли перешкодити дії підступних елементів, які поширювали серед селян чутки, нібито робітники будуть реквізувати зібраний хліб. Робітничі організації велику увагу приділили агітації серед селянства, поступово привертаючи його на свій бік. Таким чином більшовицька партія, спираючись на широкі маси пролетаріату, невтомно збирала сили для вирішальних боїв за владу Рад.

Тимчасом у країні невблаганно наростала загальна криза. З цього приводу в Меніфесті VI з'їзду РСДРП(б) до всіх трудящих Росії говорилось: «В країні, що корчилася в лещатах трирічної війни, як лавина, наростала небувала економічна і фінансова криза... Війна, немов величезний вампір, висмоктувала всі соки, відбирала всі сили. Нема палива, сировини, нема хліба. Привид голоду став гуляти по містах, по квартирах бідноти. Безодня загибелі розкрилася перед країною.

---

[1] Дон. ОДА, ф. 1246, оп. 1, спр. 17, арк. 90, 182.
[2] «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», Николаев, 1957, стор. 78.

Капітал свідомо штовхає народ в цю безодню» [1].

Економічна розруха дедалі погіршувала матеріальне становище робітників. Ціни на продукти харчування і найнеобхідніші товари зростали швидше, ніж заробітна плата. За даними профспілки робітників цукрової промисловості, родина з чотирьох осіб в липні 1914 р. витрачала в день приблизно 1 крб. 35 коп., а в листопаді 1917 р. для підтримки такого ж рівня життя цієї родини потрібно було мінімально 12 крб. 60 коп., тобто майже в 10 разів більше. А таку заробітну плату в цукровій промисловості мала дуже незначна частина висококваліфікованих постійних робітників. Для основної ж маси сезонних робітників цієї галузі промисловості найвищою заробітною платою було 9 крб. на день [2].

Правлячі кола нездатні були запобігти економічній катастрофі. Навпаки, своїми антинародними діями вони наближували її. В брошурі «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», опублікованій в середині вересня 1917 р., В. І. Ленін писав: «Війна створила таку неосяжну кризу, так напружила матеріальні і моральні сили народу, завдала таких ударів всій сучасній суспільній організації, що людство опинилося перед вибором: або загинути або віддати свою долю в руки найреволюційнішого класу для найшвидшого і найрадикальнішого переходу до вищого способу виробництва» [3].

В АВАНГАРДІ БОРОТЬБИ ЗА ЖОВТЕНЬ

Вересень і жовтень 1917 р. на Україні, як і в усій Росії, стали передднем соціалістичної революції, і становище, що склалося тут, цілком відповідало висновку, зробленому В. І. Леніним для країни в цілому: «Іти вперед, в Росії XX століття, що завоювала республіку і демократизм революційним шляхом, не *можна*, не *йдучи* до соціалізму...» [4]

На порядку денному пленумів Рад робітничих і солдатських депутатів, засідань фабрично-заводських комітетів і профспілок, а також їх об'єднань, на численних зборах, сесіях і конференціях різних масових організацій робітничого класу все частіше обговорювалося питання про владу і все закономірнішим було прийняття рішень про необхідність передачі всієї повноти влади Радам.

У більшості Рад все ще кількісно переважали угодовці, але разом з тим зросли і зміцніли більшовицькі фракції, які широко залучали до роботи в Радах представників масових робітничих організацій, особливо фабзавкомів, де позиції більшовиків на осінь 1917 р. були найміцнішими. Саме завдяки участі представників робітничих організацій, переважно більшовиків, пленуми Рад неодноразово приймали більшовицькі резолюції.

---

[1] «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, К., 1954, стор. 364—365.

[2] «Голос труда», 1918, № 18, стор. 15, 31.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 25, стор. 328.

[4] Там же, стор. 323.

30 вересня 1917 р. відбувся пленум Катеринославської Ради спільно з представниками заводських та полкових комітетів.

Більшовицькі організації України розгорнули широку кампанію за скликання II Всеросійського з'їзду Рад. 8 жовтня 1917 р. за скликання II Всеросійського з'їзду Рад висловилися загальні збори Харківської Ради робітничих і солдатських депутатів [1]. 15 жовтня на об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів Києва більшістю в 173 голоси (проти — 71, утримались — 6) прийнято більшовицьку резолюцію про необхідність скликати 20 жовтня II Всеросійський з'їзд Рад і більшістю в 159 голосів (проти — 28, утримались — 3) визнали цей з'їзд єдиним суверенним органом верховної влади [2]. Резолюції про передачу влади Радам все частіше приймали загальні збори і мітинги робітників. Повсюдно обирали делегатів на II Всеросійський з'їзд Рад.

25 жовтня (за старим стилем) 1917 р. озброєні робітники, революційні солдати і матроси за планом ЦК нашої партії штурмом здобули резиденцію Тимчасового уряду — Зимовий палац та інші найважливіші об'єкти столиці. Перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. II з'їзд Рад, що зібрався увечері цього ж дня, представляв понад 400 Рад країни. З 650 делегатів близько 400 були більшовики [3]. Від України на з'їзд прибули 126 делегатів, з яких 57 чоловік були більшовиками, і серед них робітники М. І. Арсенічев, Ф. П. Ачканов, В. М. Бажанов, М. С. Буфетов, В. Ф. Ванічков, П. М. Гудима, В. Й. Єрмощенко, Я. В. Залмаєв, М. М. Кабаненко, Г. Д. Малашенко, І. І. Мозговий, О. А. Недрит, Г. А. Романович, П. І. Старостін, І. М. Фіалек та інші. З 69 Рад України, представлених на з'їзді, 43 висловились за здійснення лозунга «Вся влада Радам!»

Трудящі України з радістю і великим піднесенням зустріли встановлення Радянської влади, прийняття нею перших декретів — про мир, про землю, про створення першого Радянського уряду — Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним.

Велика Жовтнева соціалістична революція, перемігши в центрі, в період з жовтня 1917 р. по січень — лютий 1918 р. поширилась на всій території країни. Встановлення Радянської влади перетворилося на тріумфальний хід соціалістичної революції. Робітничий клас України палко вітав революційний Петроград і приєднував свій голос до вимог про передачу всієї влади Радам. 26 жовтня 1917 р. робітники і службовці ХПЗ, заслухавши доповідь про поточні події, в своїй резолюції різко засудили політику буржуазного Тимчасового уряду, підтримали лозунг «Вся влада Радам!» і послали палкий привіт революційному Петрограду.

На підтримку революції підняли голос широкі маси робітників Катеринослава. Мітинг 6000 робітників Брянського заводу 26 жовтня (8 листопада) 1917 р., вітаючи встановлення влади Рад у центрі, вима-

[1] Див. «Большевистские организации Украины...», стор. 481—482.
[2] «1917 год на Киевщине. Хроника событий», К., 1928. стор. 295.
[3] «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу», К., 1960, стор. 224.

гав від місцевої Ради робітничих і солдатських депутатів приєднатися до Петроградської Ради і закликати трудящих підтримати народну владу. Катеринославський комітет РСДРП(б) у відозві 27 жовтня писав: «Товариші робітники, солдати, всі трудящі! Настав великий час здійснення ідеалів революції. Всі як один на підтримку героїчного революційного пролетаріату Петрограда, вимагайте переходу влади до рук Рад» [1].

3 (16) листопада 1917 р. загальні збори членів Херсонської Ради робітничих депутатів в резолюції, прийнятій більшістю голосів (166), вітали події в Петрограді і єдиними органами влади на місцях визнавали Ради. Це стало можливим завдяки більшовицькій більшості серед фабзавкомівців і представників деяких профспілок, особливо спілки «Металіст». Представники робітників рішуче відкинули пропозиції меншовиків, есерів, бунда та українських дрібнобуржуазних партій [2]. Резолюції про підтримку Петрограда, за встановлення і зміцнення влади Рад були ухвалені протягом останніх днів жовтня та перших днів листопада 1917 р. об'єднаними зборами Ради робітничих, солдатських, селянських та матроських депутатів і робітничими колективами провідних підприємств Одеси [3].

Проте в багатьох містах України робітники змушені були вести тривалу збройну боротьбу за встановлення Радянської влади як проти загальноросійської, так і проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції в особі Центральної ради. Гострою ця боротьба була у Києві, Катеринославі, ряді міст і селищ Донбасу, Вінниці, Одесі, Олександрівську і т. д.

У Києві 27 жовтня (9 листопада) на об'єднаному засіданні Рад робітничих і солдатських депутатів разом з представниками фабзавкомів, профспілок та військових частин було утворено ревком, який очолив підготовку до збройного повстання. Пролетарі напружено готувалися до збройної боротьби. 29 жовтня (11 листопада) 1917 р. на підприємствах міста відбулись мітинги і проведено додатковий запис до Червоної гвардії. В загони вступали найбільш свідомі, віддані справі революції люди, мужні і сміливі, безкорисливі і дисципліновані. Керували червоногвардійськими загонами більшовики О. Сивцов, О. Горвіц, В. Довнар-Запольський, А. Лівер, В. Боженко та ін. До лав Червоної гвардії вступили майже всі члени соціалістичної спілки робітничої молоді.

29 жовтня (11 листопада) у Києві вибухнуло збройне повстання, яке очолив ревком у складі А. В. Іванова, В. П. Затонського, О. Б. Горвіца та ін. Керовані більшовиками трудящі Києва завдали рішучого удару по силах контрреволюції. Робітники підтримали збройне повстання загальним страйком. 30 жовтня 1917 р. припинили роботу фабрики і заводи, зупинився транспорт. 31 жовтня 1917 р. контрреволюційні сили Тимчасового уряду були розгромлені, залишки їх втекли з Києва. Проте влада

[1] Див. «Большевистские организации Украины...», стор. 487, 552, 550.
[2] «Солдат и рабочий», 5.XI 1917.
[3] «В борьбе за Октябрь. Сборник документов и материалов», Одесса, 1957, стор. 89—101.

Рад тоді ще не була встановлена. 31 жовтня (13 листопада) владу захопила Центральна рада. Лише героїчна боротьба трудящих Києва в січні 1918 р. і успішний наступ радянських військ, які 26 січня визволили Київ, забезпечили встановлення влади Рад у Києві.

В боротьбі за владу Рад у Києві загинули більшовики-арсенальці тт. Титаренко, Онищенко, Бондаренко, залізничники Я. Белінський, Ф. Гончаров, С. Музика, Р. Халецький та багато інших [1].

Про історичні події в Петрограді трудящі Катеринослава дізнались в ніч з 25(7) на 26 жовтня (8 листопада). Велику роль у боротьбі за встановлення влади Рад відіграли тут робітники Брянського заводу, який був надійним оплотом більшовиків. Саме на Брянському заводі ще задовго до Лютневої революції були створені бойові робітничі дружини — основа майбутньої Червоної гвардії. «Бойові дружини комплектувалися з відданих справі робітничого класу людей,— згадує один з активних організаторів і керівників Червоної гвардії М. І. Потапов,— готових будь-якої хвилини виступити із зброєю в руках на захист його інтересів. Серед робітників дружинники користувалися заслуженим авторитетом» [2].

На час повстання в Катеринославі Червона гвардія нараховувала близько 600 чоловік, переважно більшовиків. Багато зусиль доклали робітничі організації для її озброєння. Революційний штаб трубного заводу в грудні 1917 р. відрядив до Харкова тт. Рижикова та Мішикова, які привезли два вагони гвинтівок і запас патронів. Готуючись до повстання, Брянський районний штаб організував при заводському комітеті для жінок-робітниць двотижневі курси медичних сестер [3].

Перехід до збройних дій проти сил контрреволюції у Катеринославі прискорили численні провокації гайдамаків (військові формування Центральної ради. — *А. Г.)*. Вони, зокрема, зробили спробу захопити поїзд із зброєю, але червоногвардійці відбили значну частину її. Продовжуючи зосереджувати сили, гайдамаки прислали з Олександрівська броньовик, озброєний гарматою і кулеметом. В ніч на 26 грудня 1917 р. робітники-брянці його захопили, що мало велике значення для наступних боїв.

Один з активних учасників Жовтневої революції, член президії Катеринославської Ради А. Новиков у своїх спогадах називає Брянський завод фортецею революції, яка відіграла винятково важливу роль у боротьбі за владу Рад: «Завод, на якому працювали понад 17 тис. робітників, був настільки революційним, що нам доводилось в останні дні грудня буквально умовляти брянців почекати із збройним виступом» [4].

Безпосередньо напередодні боїв відбулося термінове таємне засідання загальнозаводського комітету Брянського заводу разом з цехкомами,

---

[1] Див. А. Й. Сендерський, Жовтневе і січневе повстання в Києві, стор. 9.

[2] Див. М. І. Потапов, Червона гвардія Катеринослава.— У кн. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 254.

[3] Див. П. Козлов, Назустріч вирішальним подіям.— У кн. «Борці за Жовтень розповідають», Дніпропетровськ, 1957, стор. 282.

[4] А. Новиков, Катеринославський Жовтень.— У кн. «Борці за Жовтень розповідають», стор. 126.

Революційним бюро, штабом Червоної гвардії і так званим летючим загоном. Вів засідання голова завкому Семенов. Було ухвалено негайно озброїти і привести в бойову готовність всі організації, всі заводи Брянського району, робітничу гвардію.

26 грудня (8 січня) гайдамаки надіслали брянцям ультиматум, вимагаючи скласти зброю. Заслухавши повідомлення про це, обурені робітники одноголосно ухвалили не здаватися, дати бій і будь-що перемогти.

Повстання розпочалося 27 грудня, на день раніше призначеного строку. Сигналом став тривожний гудок Брянського заводу. Брянців підтримали десятки інших підприємств. 28 грудня на допомогу катеринославським робітникам прибув загін московських і пітерських червоногвардійців з панцерним поїздом. 29 грудня в Катеринославі перемогла Радянська влада. Доповідаючи Раді Народних Комісарів про цю знаменну подію, В. О. Антонов-Овсієнко високо оцінив героїзм робітників-брянців.

Робітники Катеринослава билися мужньо і самовіддано. Газета «Звезда» 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.), розповідаючи про грудневі бої, писала, що сили ворога, які довго готувалися до боротьби, в перші години боїв мали явну перевагу в кількості і озброєнні, але це не зупинило революційні дружини. Наспіх зібрані і озброєні, вони були охоплені таким ентузіазмом, який нестримно передавався все ширшим і ширшим масам. У боротьбі за встановлення влади Рад у Катеринославі відзначилися більшовики, які очолили революційний порив трудящих міста. Серед них були С. І. Гопнер, Т. Л. Бондарєв, Г. М. Баглій, В. К. Аверін, С. Н. Власенко, П. О. Воронцов, Е. І. Квірінг, Б. А. Ройзенман, О. М. Карпуша, В. Ю. Клочко, М. В. Копилов та ін.

Відразу після перемоги грудневого повстання трудящі Катеринослава почали готуватися до боротьби проти сил контрреволюції, що зосереджувалися на Дону, а також проти гайдамацьких банд Центральної ради, які все ще лютували в багатьох містах і селах України. Особливо тривожною і напруженою була обстановка в Донбасі, якому загрожували контрреволюційні війська Каледіна. За особистою вказівкою В. І. Леніна 4 (17) січня 1918 р. до Катеринослава прибув Серго Орджонікідзе, щоб терміново сформувати червоногвардійські загони для боротьби з Каледіним і Центральною радою. Робітники активно допомагали посланцеві Леніна. На заводах обладнувалися спеціальні залізничні бронеплощадки з гарматами і кулеметами. Протягом кількох днів був сформований червоногвардійський загін з броненоїздом. До загону ввійшли робітники майже всіх великих підприємств міста, але ядро його становили брянці і робітники заводу «Сіріус». Бажаючих вступити до загону було понад 2 тис., а відібрали 460 чоловік. Проводи бронепоїзда на фронт перетворилися на справжню демонстрацію відданості робітників Радянській владі [1].

[1] Див. М. І. Потапов, Червона гвардія Катеринослава.— В кн. «Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні», стор. 269—270.

Добре підготувався до збройної боротьби за владу Рад пролетаріат Одеси. На осінь 1917 р. була проведена значна робота по організації і зміцненню лав Червоної гвардії. Окрему бойову дружину створила Спілка соціалістичної робітничої молоді [1].

Червона гвардія Одеси запобігала погромним виступам реакції. Зокрема, у жовтні 1917 р. робітничий загін запобіг погрому, який готувався в Тирасполі. Трудящі цього міста щиро дякували за допомогу [2].

Радістю сповнила серця одеських пролетарів звістка про перемогу збройного повстання в Петрограді. Доповідь про це зробив на розширеному засіданні Рад делегат II Всеросійського з'їзду Рад більшовик П. Старостін. Але в самій Одесі становище було досить складним, бо наприкінці листопада 1917 р. Центральна рада стягнула сюди значні сили і на початку грудня зробила спробу спровокувати передчасні військові дії, щоб розгромити чи хоча б послабити Червону гвардію. Більшовики Одеси доклали багато зусиль, щоб стримати стихійний рух пролетарів міста і продовжувати планомірну підготовку до повстання.

Але підступний напад сил буржуазно-націоналістичної губерніальної ради 1 (14) грудня 1917 р., її намагання розгромити Червону гвардію, а потім розігнати і Ради, викликали обурення трудящих міста, і вони повстали. У боротьбі загинув начальник штабу Червоної гвардії М. Кангун. Солдати і матроси не підтримали українську буржуазно-націоналістичну контрреволюцію і ультимативно зажадали негайно припинити громадянську війну, загрожуючи вогнем корабельної артилерії. Грудневі події в Одесі відіграли велику роль у викритті справжньої суті Центральної ради.

Більшовики Одеси створили велику групу агітаторів (близько 220 чоловік) для роботи серед українських національних частин. В її складі були робітники одеських заводів, матроси, солдати. Очолював її кадровий робітник-металіст М. І. Матяш [3].

Стихійний рух протесту проти дій Центральної ради все наростав, і більшовикам дедалі важче було його стримувати. Особливо річуше протестували робітники міста, дізнавшись про захоплення Центральною радою на ст. Жмеринка грошей, які Радянський уряд виділив для виплати заробітної плати робітникам Одеси. 3000 робітників заводів «РОПиТ»,

[1] М. Д. Свичарівська, Збройне повстання в Одесі в січні 1918 р. і встановлення Радянської влади.— «Праці Одеського державного університету», т. 147, вип. 2, 1957, стор. 140—141.

[2] Див. С. М. Ковбасюк, Боротьба більшовиків за створення Червоної гвардії в Одесі.— «Праці Одеського державного університету», т. 147, вип. 2, стор. 166—168. В справі запобігання погромів в 1917 р. значну роль Червона гвардія відіграла і в інших містах України. Так, прокурор Харківської судової палати Шидловський повідомляв у жовтні 1917 р. Міністерство юстиції, що погром, який тривав з 26 вересня по 4 жовтня, «вщухає виключно завдяки Червоній гвардії, що відкривала кілька разів вогонь, є поранені, затримано близько ста учасників погрому» (ЦДІАЛ, ф. 1405, оп. 389, спр. 76, арк. 7, 12—15).

[3] Див. М. Д. Свичарівська, Збройне повстання в Одесі в січні 1918 р. і встановлення Радянської влади.— «Праці Одеського державного університету», т. 147, вип. 2, стор. 134—136.

очолювані більшовиками, 2 січня 1918 р. вийшли на демонстрацію з червоними прапорами і з лозунгами «Вся влада Радам!», «Геть буржуазію!» [1].

Готуючись до повстання, червоногвардійські загони Одеси посилено озброювалися. Робітники виїздили по зброю на Румунський фронт. Солдати-фронтовики навчали червоногвардійців військової справи. Чимало зброї передали моряки-чорноморці. Напередодні повстання моряки з участю начальника Червоної гвардії М. І. Чижикова захопили у гайдамаків майже 2000 гвинтівок.

Повстання розпочалося в ніч на 14 (27) січня 1918 р. 14 січня на зборах Ради робітничих депутатів було проголошено Радянську владу. Але гайдамацькі частини увечері того ж дня поставили ультиматум і на другий день розпочали контрнаступ. Заводи і фабрики формували все нові дружини і посилали їх у бій. Тільки залізничні майстерні дали близько 3000 бійців і обладнали бронепоїзд. Згуртовано виступили робітники порту і тютюнової фабрики Попова, металісти, пекарі тощо. 17 січня 1918 р. повстання закінчилося перемогою революційних сил Одеси.

Напередодні повстання в Петрограді запекла збройна боротьба проти сил контрреволюції розпочалась у Вінниці, безпосередньо в тилу Південно-Західного фронту. У Вінницькій Раді і місцевому гарнізоні на той час більшовики вже мали великий вплив. З 24 по 29 жовтня (з 6 по 11 листопада) 1917 р. в місті вже точилися бої. На придушення виступу комісар Південно-Західного фронту меншовик Іорданський кинув броньовики. Але робітники, підтримані солдатами 2 гвардійського корпусу, дали рішучу відсіч силам контрреволюції. І лише діставши підкріплення свіжими силами, війська Тимчасового уряду придушили повстання. Але сили революційних трудящих Вінниці не були зломлені. 20 листопада трудящі міста, натхненні переможним просуванням революції по багатьох районах країни, зібрались на масовий мітинг і одноголосно прийняли резолюцію: «Ми, робітники і солдати, що билися тут, у Вінниці, за владу пролетаріату, вітаємо уряд робітників, солдатів і селян — Раду Народних Комісарів і обіцяємо підтримувати його всіма силами, не шкодуючи життя...

Хай живе влада Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів в Росії і на Україні» [2].

Боротьба робітничого класу за владу Рад розгорталася по всій Україні. Готувалися до збройної боротьби і робітники міста Суми. 2 (15) листопада 1917 р. на об'єднаному засіданні завкомів було ухвалено для організації бойової дружини обрати на всіх підприємствах комісарів, які мали діяти спільно з представниками завкомів у Ревкомі [3]. У Бердянську 21 грудня 1917 р. (3 січня 1918 р.) закрите засідання членів більшовицької організації обговорило питання про збройну охорону

[1] Див. «В борьбе за Октябрь», стор. 135—136.
[2] «Боротьба за владу Рад на Поділлі», Хмельницький, 1957, стор. 188.
[3] Див. «Червона гвардія на Україні в 1917—1918 рр.», стор. 32.

міста. Виконком Ради робітничих і солдатських депутатів мав здійснювати це завдання спільно з заводськими комітетами і заводськими партійними організаціями, тобто спираючись на широкі маси революційних робітників [1].

Боротьба проти сил буржуазно-націоналістичної Центральної ради, або, як її називали в народі, «Центральної зради», за встановлення на Україні влади Рад загострювалась. Трудящі України все рішучіше висловлювали недовір'я Центральній раді і вимагали якнайшвидшого скликання Всеукраїнського з'їзду Рад, готувались до нього. В кінці листопада підготовча робота закінчилась, делегати І з'їзду Рад України прибули до Києва.

Урочисте відкриття його було призначено на 4 (17) грудня 1917 р. Але в цей день до міста на запрошення Центральної ради, яка вирішила будь-що зірвати з'їзд Рад, прибули представники від «селянських спілок», переважно куркулі, та українізованих військових частин, які підтримували Центральну раду,— всього близько двох тисяч. Всі вони на відкритті з'їзду заявили, що є його учасниками. Законні делегати І Всеукраїнського з'їзду Рад виступили з заявою, в якій викрили контрреволюційну суть політики Центральної ради, засудили самозванство куркульського зборища, яке хотіло підмінити з'їзд Рад, і залишили засідання.

За пропозицією делегатів-більшовиків було вирішено роботу з'їзду перенести до Харкова і приєднатися там до III з'їзду Рад Донецького і Криворізького басейнів, що відкрився 9(22) грудня 1917 р.

11(24) грудня 1917 р. І Всеукраїнський з'їзд Рад розпочав свою роботу. На другий день, обговоривши питання про організацію влади, з'їзд проголосив Україну республікою Рад. Так утворилась перша в історії українського народу суверенна Українська Радянська держава. З'їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет Рад України.

До складу ЦВК було обрано 41 чоловіка, серед них — 35 більшовиків: Артем (Ф. А. Сергєєв), Є. Б. Бош, О. Б. Горвіц, П. П. Загребельний, М. С. Данилевський, А. В. Іванов, І. Ю. Кулик, П. В. Решетько, М. П. Тарногородський, Ю. Д. Тиняков та ін.

Першим актом Центрального Виконавчого Комітету Рад України було звернення до Раднаркому РРФСР, надіслане в Петроград на ім'я В. І. Леніна. У зверненні ЦВК повідомляв про взяття ним на себе всієї повноти влади на Україні. Закінчувався цей документ словами: «Молода Радянська влада України вітає зміцнілу Всеросійську Радянську владу» [2]. 17(30) грудня 1917 р. ЦВК Рад України повідомив про створення першого Радянського уряду України — Народного Секретаріату.

Протягом січня 1918 р. влада Рад була встановлена в Києві, Миколаєві, Херсоні, Олександрівську і ряді інших міст. Українські робітники в союзі з біднішим селянством завдяки братній допомозі російського народу розгромили контрреволюційну Центральну раду. Члени Народного

[1] «Известия Бердянского Совета рабочих и солдатских депутатов», 23.XII 1917.
[2] С. Королівський, Перший з'їзд Рад України, К., 1957, стор. 72.

Похорон робітників Південно-Західної залізниці, які загинули під час січневого збройного повстання 1918 р. у Києві.

Секретаріату, які перебували в складі червоногвардійських загонів, що наступали на Київ, 28 січня (10 лютого) 1918 р. надіслали Раднаркомові РРФСР таку телеграму: «Кров українських і російських робітників і селян, пролита в ім'я робітничої революції на Україні, назавжди освятила братерський союз між трудящими масами Великоросії і України. Вони дадуть відсіч будь-яким спробам буржуазії розірвати цей союз» [1].

На Україні повсюдно проходили мітинги і збори робітників, пленуми Рад робітничих депутатів з доповідями про роботу І Всеукраїнського з'їзду Рад. Делегати з'їзду звітували перед своїми виборцями.

Робітники України та їхні організації слали на адресу з'їзду Рад, а потім на адресу ЦВК та Народного Секретаріату безліч вітань, рішень зборів, звернень. Всі ці документи свідчили про глибокі симпатії трудящих до Радянської влади, про свою готовність захищати її до останнього подиху.

[1] Історія Української РСР, т. II, стор. 87.

ПЕРШІ КРОКИ РОБІТНИЧОГО УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ

Велика Жовтнева соціалістична революція перемогла. В країні було встановлено диктатуру пролетаріату, що викликало докорінні зміни в становищі усіх класів і верств суспільства. Панівним класом став пролетаріат, навколо якого в боротьбі за зміцнення Радянської влади згуртовувалися солдати, трудящі селяни, передова інтелігенція. Могутній бойовий табір революції очолювала загартована у класових битвах ленінська партія комуністів. На Україні в листопаді — грудні її ряди нараховували вже понад 70 тис. чоловік. Великі загони комуністів очолювали боротьбу трудящих у Катеринославі, Луганську, Одесі. Активізувалася діяльність районних організацій більшовиків і їх груп на окремих підприємствах. Яскравим свідченням зростання авторитету нашої партії серед трудящих була більшовизація масових організацій пролетаріату, тобто активна підтримка ними політики більшовиків.

Після перемоги Великого Жовтня Комуністична партія стала правлячою партією першої в світі Радянської держави. Перед нею, поруч із збройною боротьбою за збереження завоювань революції, вже з перших днів після перемоги постало завдання будівництва нового, соціалістичного суспільства. Це було дуже складною справою, бо робітничому класу Росії доводилося робити це вперше в історії людства.

Голова Раднаркому В. І. Ленін у відозві до населення 5 листопада 1917 р. писав: «Товариші-трудящі! Пам'ятайте, що *ви самі* тепер управляєте державою. Ніхто вам не допоможе, якщо ви самі не об'єднаєтесь і не візьмете *всі справи* держави в *свої* руки» [1].

Більшовицька партія і її вождь В. І. Ленін закликали трудящі маси створювати новий державний і господарський апарат. Багато зусиль щодо цього довелося докласти робітничому класу України, який, здобувши перемогу в збройній боротьбі, активно включався в державне і господарське будівництво молодої радянської республіки.

Молодий радянський уряд України, незважаючи на посилення підступних дій націоналістичної контрреволюції вже в перші тижні свого існування виявив велику активність і життєздатність. Він багато уваги приділив роботі по створенню органів державного управління та організації господарського життя Української Радянської республіки, постійно маючи в цьому підтримку насамперед робітничого класу.

Перемога Жовтневої революції поставила перед трудящими країни найважливіше і невідкладне завдання — ліквідувати приватно-капіталістичну власність і замінити її соціалістичною власністю. Першим кроком на шляху соціалістичної перебудови промисловості стало державне запровадження робітничого контролю, «Положення» про який 1 листопада 1917 р. було прийняте ВЦВК Рад робітничих і солдатських депутатів [2].

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 261.

[2] Див. «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні», стор. 193—195.

На засіданні Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів разом з представниками фронту 4 листопада 1917 р. В. І. Ленін говорив: «Наше завдання полягає в тому, щоб іти до соціалізму. Цими днями робітники дістали закон про контроль над виробництвом. Згідно з цим законом, фабрично-заводські комітети є державною установою. Робітники повинні негайно перетворити цей закон у життя» [1].

Декрет про робітничий контроль з величезним ентузіазмом зустріли пролетарі всієї країни, палко вітав його робітничий клас України. Наприклад, вже 23 листопада 1917 р. загальні збори робітників залізопрокатного заводу в Костянтинівці на підставі «Положення про робітничий контроль» ухвалили створити контрольну комісію, яка, зразу ж розпочавши роботу, виділила з свого складу три секції: фінансову, матеріальну і технічну [2]. Скрізь на місцях розроблялися інструкції робітничому контролю з врахуванням особливостей економічного становища. «Проект про робітничий контроль і самодисципліну», «Інструкції для цехових комітетів» і «Статут самодисципліни» були вироблені на Новоросійському металургійному заводі в Юзівці, і, за визначенням наради при уповноваженому металургійної та залізоробної промисловості, розцінювалися адміністрацією, як «пропозиція заводоуправлінню передати управління підприємством робітникам» [3]. 23 листопада 1917 р. в Одесі на засіданні центральної Ради фабзавкомів обговорювалася підготовлена спеціальною комісією інструкція для завкомів про посилення робітничого контролю [4].

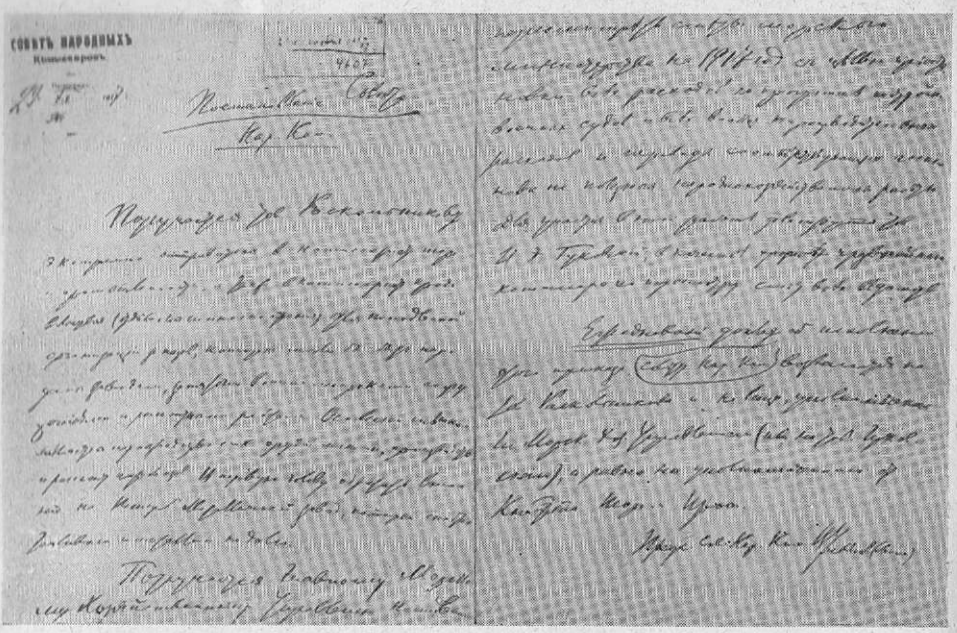
Декрет про робітничий контроль пролетарі України запроваджували в життя в умовах збройної боротьби за владу Рад. В робітничому контролі вони вбачали дійову зброю проти саботажу і швидко оволодівали новими завданнями, які поставали перед органами робітничого контролю на новому етапі його розвитку.

В. І. Ленін у статті «Як організувати змагання», написаній в кінці грудня 1917 р. (за старим стилем), так формулював основні настанови моменту: «Облік і контроль — ось *головне* економічне завдання кожної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, кожного споживчого товариства, кожної спілки або комітету постачання, кожного фабрично-заводського комітету або органу робітничого контролю взагалі» [5].

Більшовицькі організації України направляли для роботи в органах контролю своїх досвідчених організаторів та пропагандистів. Неоціненну допомогу їм в популяризації ленінського декрету про робітничий контроль надавала партійна преса, яка не тільки вміщувала на своїх сторінках теоретичні статті з цього питання, а й стала справжньою трибуною обміну практичним досвідом мас.

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 256.
[2] Луг. ОДА, ф. 4, оп. 1, спр. 73, арк. 148.
[3] Там же, арк. 159.
[4] «Робітничий контроль і націоналізація промисловості України», стор. 212.
[5] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 366.

Рукопис постанови Ради Народних Комісарів «Про переведення військових заводів на господарсько-корисні роботи», написаний В. І. Леніним.

Питання про робітничий контроль обговорювалося на з'їздах, конференціях і нарадах представників масових організацій робітничого класу. Величезну роль у запровадженні в життя декрету про робітничий контроль у Донбасі відіграла II конференція рудничних і гірничозаводських комітетів Донецького басейну, яка відбулась наприкінці листопада 1917 р. в Дебальцевому. 230 її делегатів представляли шахтарів, металістів та залізничників Донбасу, а також робітників Катеринослава. Керували роботою катеринославські більшовики тт. Бондарєв, Татько та Рейніш. В центрі уваги конференції було питання про піднесення продуктивності праці на підприємствах Донецького і Криворізького басейнів. Для цього треба було запровадити на всіх заводах і шахтах робітничий контроль, налагодити технічне забезпечення підприємств і продовольче постачання робітників, явочним порядком запровадити восьмигодинний робочий день. Практичне керівництво цими заходами конференція поклала на щойно обране обласне бюро рудничних і гірничозаводських комітетів Донбасу. Головою його став гірничий технік Г. Юрилін. До складу бюро увійшли тт. Сарута, Литвиненко, Коняєв, Бондарєв, Татько, Витківський, Гринь, Попов, Рейніш та ін.[1] Бюро створило комісію робітничого контролю, члени якої незабаром роз'їхалися на під-

[1] В. Гареколь, Г. Юрилин, Первый совнархоз Украины, Харьков, 1964, стор. 43—44, 46.

приємства допомагати робітничим організаціям у практичному здійсненні контролю.

Отже, вже в листопаді — грудні 1917 і січні 1918 р., тобто ще в ході збройної боротьби за встановлення влади Рад на Україні, долаючи величезні труднощі, робітники Харкова, Катеринослава, Одеси, Миколаєва, міст і селищ Донбасу добилися значних успіхів у реалізації ленінського декрету про робітничий контроль. У перших рядах йшли робітники Харкова і Донбасу, що пояснювалося досвідченим керівництвом більшовицьких організацій, а також тим, що тут раніше, ніж в інших містах і районах України, перемогла влада Рад. У тих районах України, де збройна боротьба за владу Рад ще тривала, у листопаді — грудні 1917 р. робітничий контроль було встановлено лише на найбільших металургійних та вугільних підприємствах. На решті території України робітничий контроль було запроваджено після встановлення Радянської влади, у січні — лютому 1918 р.

Робітничий контроль поступово переростав у робітниче управління. Більшовицький «Донецкий пролетарий» в листопаді 1917 р. писав: «З кожним місяцем розростався робітничий контроль. Фабрично-заводські комітети — цей становий хребет робітничого контролю — поступово переходили від регулювання заводських розпорядків до участі в справі придбання сирих матеріалів, забезпечення продовольством робітників і встановлення стосунків з іншими заводами тієї ж промисловості та інших галузей» [1].

Дальшим кроком у здійсненні економічної програми більшовиків була націоналізація промисловості і поступовий перехід до робітничого управління. Це були лише перші спроби, лише зародки майбутнього всебічного і всеохоплюючого робітничого управління, але вони мали надзвичайно важливе значення для набуття робітниками досвіду роботи, для підготовки і виховання кадрів майбутніх керівників господарського життя молодої Радянської держави.

На даному етапі В. І. Ленін вважав в основному закінченою успішну «червоногвардійську атаку на капітал» і, підкреслюючи своєрідність моменту, зазначав на початку 1918 р., що «в інтересах успішності *дальшого* наступу треба «припинити» *зараз* наступ» [2].

Ще під час Жовтневої революції робітники показали свою високу політичну зрілість і спроможність протистояти буржуазії. Але для перемоги соціалізму потрібна була висока організованість, свідомість того, що «пролетаріат повинен стати пануючим класом в розумінні керівництва всіма трудящими і класом пануючим політично» [3]. В. І. Ленін підкреслював, що трудящі не повинні боятися того, що вони не зможуть, не зуміють справитися з величними завданнями, які поставила перед ними соціалістична революція.

Робітничий клас України робив перші кроки на шляху до здійснення робітничого управління, яке особливо яскраво почало виявлятися в

[1] «Борьба за власть Советов в Донбассе», стор. 186.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 213.
[3] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 323.

процесі націоналізації промисловості. Значні труднощі були зв'язані з необхідністю зламати стару бюрократичну державну машину і створити новий державний і господарський апарат.

Відразу ж після Жовтня в центрі утворилися комісаріати продовольства, праці, торгівлі, промисловості та ін. Керувати економічним життям країни стала Вища Рада Народного Господарства. Раднаргоспи утворювались також в областях, губерніях і повітах. Запровадження робітничого контролю і організація РНГ були підготовчими заходами до проведення націоналізації великої капіталістичної промисловості.

Незважаючи на складність обстановки, на Україні націоналізація з перших днів перемоги Радянської влади набула значних розмірів, бо її промисловість відігравала велику роль в економіці всієї країни. Раднарком РРФСР ще в листопаді 1917 р. кілька разів обговорював питання про націоналізацію найбільших металургійних заводів і шахт Донецького і Криворізького басейнів. На початку 1918 р. в Донбас виїхала спеціальна комісія ЦК РКП(б) та ВРНГ для підготовки і проведення націоналізації промисловості і з'ясування шляхів її відродження. Постановою ВРНГ від 22 січня 1918 р. синдикати «Продамет» і «Продуголь» були перетворені в державні. Протягом грудня 1917 — лютого 1918 р. у власність народу перейшли 8 з 18 найбільших металургійних заводів Півдня: Кадіївський, Юзівський, Дніпровський, Петровський, Брянський, Шодуар, Макіївський та Олександрівський.

Величезну роль у націоналізації цих підприємств відіграли робітники, що на них працювали. Так, заводи товариства Шодуар, на яких працювало близько 11 тис. робітників, правління хотіло закрити ще наприкінці листопада 1917 р. Проте дії правління викликали рішучий протест робітників, які поставили питання про секвестр заводів. ВРНГ довгий час вела переговори з правлінням товариства, висловлюючи готовність навіть фінансувати підприємства. Правління відмовлялося від ведення справ, залякуючи робітників тим, що в разі націоналізації іноземні капіталісти, які володіють основною частиною акцій, вимагатимуть відшкодування збитків. Та все це не могло перешкодити націоналізації, яка й була здійснена 24 січня 1918 р. В Петрограді дії правління товариства Шодуар контролював спеціально призначений комісар, а організація керівництва заводом на місці була доручена Катеринославській Раді робітничих і солдатських депутатів.

На вимогу робітників і їхніх організацій — завкому і контрольної комісії — було конфісковано Олександрівський металургійний завод. 5 лютого 1918 р. Вища Рада Народного Господарства, задовольняючи вимогу робітників, ухвалила конфіскувати всі рудники товариства Брянського заводу, оскільки воно «не постачає згадані рудники грошовими коштами і не веде з ними нормальних ділових стосунків» [1].

Управління рудниками доручалося контрольним комісіям, що діяли на правах тимчасових правлінь.

---

[1] «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні», стор. 202.

У Києві, Одесі, Миколаєві робітники відразу після встановлення в січні 1918 р. влади Рад також зверталися до Раднаркому РРФСР і ВРНГ з проханням якнайшвидше вжити заходів, щоб передати заводи до рук Радянської влади. Часто націоналізація здійснювалася «знизу». Так, у Харкові, Одесі та інших містах місцеві Ради ухвалили конфіскувати підприємства. Роботу на них налагоджували робітничі правління, які створювалися з членів завкомів і контрольних комісій. ВРНГ лише санкціонувала націоналізацію.

Таким чином, на Україні у листопаді 1917 — квітні 1918 р. були націоналізовані майже всі найбільші фабрики і заводи, близько половини рудників управлялися робітниками, понад третину підприємств самі робітники оголосили націоналізованими [1].

Одночасно робітничий клас України створював свої органи управління промисловістю на місцях. Так, у Харкові 23 січня 1918 р. на засіданні центральної ради фабзавкомів, Ради робітничих і солдатських депутатів, заводських та фабричних комітетів і профспілок міста було вирішено створити районну раду народного господарства, поклавши на неї завдання відновити економічне життя міста [2].

Керівництво промисловістю Катеринославщини очолила також рада народного господарства, яка провела велику роботу по створенню органів управління економікою.

Ради народного господарства створювалися і в районах, і на окремих підприємствах, але завжди в їх організації вирішальну роль відігравав робітничий клас. Так, питання про створення ради народного господарства Горлівсько-Щербинівського району вирішувалося на нараді представників рудничних та заводських організацій — гірничо-заводських комітетів, профспілок, кооперативів, а також управлінь рудників. Відкриваючи засідання, член районної Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів більшовик М. Острогорський так визначав завдання утворюваного органу: «Лише при дружній і раціональній праці можливо підняти продуктивність нашого району і лише така організація, як РНГ, може здійснити таке важке завдання, як піднесення промислової продуктивності і господарського життя нашого району» [3].

На півдні Росії регулюванням і організацією всього економічного життя відала Південна обласна Рада народного господарства, створена у січні 1918 р. з представників масових організацій трудящих — Рад, профспілок, фабзавкомів і рудкомів, представників залізниць, земельних комітетів, кооперативів. До роботи в ній залучалися і представники адміністративно-технічного персоналу. Роботу цієї установи очолив один з видатних діячів більшовицької партії України Артем (Ф. А. Сергєєв).

Якими ж були основні напрямки діяльності новоутворюваних органів робітничого управління? Насамперед перебудова промисловості на мирний лад.

[1] Див. «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні», стор. 25.

[2] Див. там же, стор. 335—336.

[3] Дон. ОДА, ф. 2670, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 3, 6—7.

Значну увагу органи робітничого управління приділяли збереженню кадрів промислового пролетаріату України. Зокрема, велику роботу в цьому напрямку провели в кінці 1917 — на початку 1918 р. робітничі організації Миколаївських суднобудівних заводів. Робітники рішуче боролися проти розпочатого правлінням «розвантаження» заводів від «зайвої» робочої сили і проти спроби взагалі припинити роботу підприємства [1]. Щоб обмежити сваволю адміністрації, робітничі організації вирішили взяти активну участь у проведенні «розвантаження». Вони визначали категорії і особовий склад робітників, що підлягали звільненню. 12 січня 1918 р. на мітингу робітників заводу «Руссуд» дуже гостро було поставлено питання про розміщення безробітних. Присутні ухвалили звільняти з заводу в першу чергу тих, хто не працював тут до війни, хто володів якоюсь землею, будинком тощо, тобто мав якісь засоби до існування. На їх місце вирішили брати безробітних робітників і солдатів [2]. Це давало можливість робітничим організаціям навіть при різкому скороченні виробництва зберегти на підприємствах основні кадри робітничого класу, що було одним з найважливіших завдань більшовицької партії і Радянського уряду в умовах розгортання запеклої класової боротьби.

Піклуючись про долю трудящих, органи робітничого управління вимагали від них додержання суворої дисципліни і беззастережного виконання всіх розпоряджень своїх робітничих правлінь. Робітники будь-якої кваліфікації і фаху не мали права відмовлятися ні від якої роботи [3].

Органи робітничого управління велику увагу приділяли регулюванню складу адміністрації підприємств. Адже для розгортання роботи промисловості потрібні були лояльні до Радянської влади спеціалісти. Робітничий клас повинен був учитися керувати промисловістю, переймаючи досвід у буржуазних спеціалістів, праця яких мала широко використовуватися, але їх діяльність підлягала контролю робітничих організацій. В. І. Ленін з цього приводу писав: «Для виробництва нам потрібні інженери, і ми дуже цінимо їх працю. Ми їх будемо охоче оплачувати. Ми не збираємось позбавляти їх поки що їхнього привілейованого становища. Всякий, хто хоче працювати, нам цінний, але нехай він працює не як начальник, а як рівний під контролем робітників. У нас немає ні тіні озлоблення проти осіб, і ми докладемо зусиль, щоб допомогти їм перейти на нове становище» [4].

Усуваючи від виконання обов'язків окремих буржуазних спеціалістів, робітничі організації повинні були забезпечити безперервну роботу підприємства, тобто безпосередньо керувати виробництвом. Для цього потрібен був досвід практичної роботи. Робітничі організації, наприклад, на руднику № 5 Горлівсько-Щербинівського району в листопаді 1917 р., з одного боку, вимагали від робітників суворо дотримуватися трудової

[1] ЦДАВМФ, ф. 512, оп. 1, спр. 1372, арк. 92; спр. 1443, арк. 14.
[2] Див. «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине», стор. 218.
[3] Дон. ОДА, ф. 1246, оп. 1, спр. 6, арк. 162.
[4] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 256.

дисципліни, а з другого — вважали необхідним поширення їхніх прав у веденні виробництва. Член рудкому тов. Стогнущенко на зборах робітників спільно з адміністративно-технічним персоналом заявив, що робітник, помітивши в діях техніка відхилення від вірного ведення робіт, має право зробити зауваження і вимагати виправлення помилки. Відповідаючи на запитання представника техперсоналу рудника, чи зможе робітник побачити, що вірно, а що — ні, тов. Стогнущенко відповів: є вже робітники, які по-справжньому розуміють справу [1].

Запровадження робітничого управління в перші місяці Радянської влади відіграло значну роль не тільки в підриві економічних позицій буржуазії в Радянській країні, а й мало велике значення в майбутньому для успішної боротьби проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції.

Провівши ряд важливих економічних і організаційних заходів, Радянський уряд віддав в управління пролетаріатові значну кількість промислових підприємств, фінансово-кредитну систему, залізничний та водний транспорт, тобто основні важелі регулювання народного господарства.

Багато зусиль докладав уряд, щоб поліпшити становище робітничого класу. В цей час видані декрети: про 8-годинний робочий день, про державне запровадження робітничого контролю, про збільшення пенсій робітникам, що потерпіли від нещасних випадків, про безкоштовне передання лікувальних закладів підприємств больничним касам; було вжито рішучих заходів проти спекуляції та саботажу. Важливу роль у підненні матеріального рівня життя трудящих відіграло відновлення роботи мирних галузей промисловості, зокрема виробництва сільськогосподарських машин і знарядь, що мало допомогти у відновленні сільського господарства і забезпечити населення продовольством.

Велику роль у задоволенні матеріальних потреб робітників відіграв Наркомат праці, утворений згідно з рішенням II Всеросійського з'їзду Рад. Соціалістична організація промисловості і поліпшення становища робітничого класу посідали одне з центральних місць серед перших економічних заходів Радянського уряду і були невід'ємною складовою частиною всієї економічної політики більшовицької партії і Радянської держави.

Велика Жовтнева соціалістична революція, перетворивши трудящих у господарів країни, докорінно змінювала характер суспільної праці, розв'язувала творчу ініціативу і безмежну енергію робітничого класу, все ширше залучаючи його до участі в будівництві господарського і політичного життя. Під керівництвом більшовицької партії трудящі починали вчитися управляти країною. Творча діяльність їх в перші місяці Радянської влади по створенню і зміцненню державного апарату, здійсненню перших кроків на шляху соціалістичної перебудови господарства, підготовка кадрів керівників соціалістичного виробництва — все це стало школою боротьби за побудову соціалізму.

[1] Дон. ОДА, ф. 2627, оп. 1, спр. 1, арк. 7.

РОЗДІЛ II

НА ФРОНТАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1918–1920)

ПРОТИ НІМЕЦЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Всього три місяці минуло з дня народження першої в світі пролетарської держави і початку нової ери в історії людства — ери загибелі капіталізму, торжества соціалізму і комунізму. Весь цей час робітничий клас України, підтримуваний трудящим селянством, спираючись на допомогу всіх народів Росії і насамперед російських братів, під керівництвом Комуністичної партії вів героїчну боротьбу за перемогу соціалістичної революції, за встановлення Радянської влади на Україні.

Боротьба за владу Рад і перші революційні перетворення, прагнення трудящих мас до миру, до подолання труднощів — цей складний процес охопив усі сторони людської діяльності. Докорінно змінювалося становище класів суспільства. Робітничий клас із пригнобленого і експлуатованого, позбавленого будь-яких прав на знаряддя і засоби виробництва, перетворився в пануючий клас, у руках якого зараз зосереджувалася вся повнота влади.

Тисячі робітників влилися до керівних органів Рад, профспілкових, партійних комітетів, пішли в Червону Армію. Серед них були ті, у кого за плечима були роки підпілля, заслань, каторги, і ті, хто зовсім недавно став безпосереднім учасником революційних звершень. Професіональним революціонерам Артему (Ф. А. Сергєєву), М. О. Скрипнику, Е. І. Квірінгу, С. В. Косіору, К. Є. Ворошилову і порівняно молодим за віком і стажем комуністам В. К. Аверіну, А. В. Іванову, К. Й. Кіркіжу, С. Ф. Буздаліну, С. І. Покко, Р. Я. Терехову, П. А. Кіну, П. І. Старостіну, С. Л. Козюрі, О. І. Руденку та багатьом іншим Комуністична партія, трудящі України довірили відповідальні пости в радянських, партійних, господарських органах. «Пролетаріат став, поваливши буржуазію і завоювавши політичну владу, *пануючим* класом: він тримає в руках державну владу, він розпоряджається усуспільненими вже засобами виробництва, він керує хиткими, проміжними елементами і класами, він придушує зрослу енергію опору експлуататорів. Все це — *особливі* завдання класової боротьби, завдання, яких раніше пролетаріат не ставив і не міг ставити» [1].

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 94.

Своєю відданістю революції, постійно зростаючим авторитетом робітничий клас згуртовував навколо Комуністичної партії широкі маси трудящих і розпочав наполегливу боротьбу проти дрібнобуржуазної стихії, очолюваної і спрямовуваної капіталістичними елементами міста й села. Коли б не натруджені мозолясті руки робітників, завмерло б виробництво, припинився рух на залізницях, зупинилися фабрики й заводи. Праця не на капіталіста, купця, а на самого себе, на все суспільство лежала тепер в основі виробничих відносин.

Комуністична партія після історичної перемоги зосереджувала зусилля народу на мирному поприщі. «На чергу дня,— підкреслював В. І. Ленін,— висувається відбудування зруйнованих війною і хазяйнуванням буржуазії продуктивних сил;— загоєння ран, заподіяних війною, поразкою у війні, спекуляцією і спробами буржуазії відновити скинуту владу експлуататорів;— економічне піднесення країни;— тривка охорона елементарного порядку» [1].

Розв'язана об'єднаними силами іноземних імперіалістів і внутрішньої контрреволюції громадянська війна та інтервенція відсунули виконання планів, накреслених країною Рад. Міжнародний імперіалізм та білогвардійська і буржуазно-націоналістична контрреволюція єдиним табором виступили проти Республіки Рад, прагнучи всіма силами перешкодити будівництву нового життя, потопити в крові завоювання соціалістичної революції, відновити буржуазні порядки. «Всім відомо,— говорив В. І. Ленін,— що війна ця нам нав'язана; на початку 1918-го року ми стару війну кінчили і нової не починали; всі знають, що проти нас пішли білогвардійці на заході, на півдні, на сході тільки завдяки допомозі Антанти...» [2]

Комуністична партія змушена була негайно взятися за організацію збройних сил, здатних відбити натиск внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, відстояти свободу і незалежність Радянської держави. Такою силою могла стати лише регулярна армія робітників і селян, армія нового типу, докорінно відмінна від усіх інших армій принципами побудови, своїми цілями і завданнями. «Новий суспільний клас,— писав В. І. Ленін,— піднімаючись до панування, не міг ніколи і не може тепер досягти цього панування і зміцнити його інакше... як поступово виробляючи, в тяжкій громадянській війні виробляючи нову армію, нову дисципліну, нову військову організацію нового класу» [3].

Створювати нову, Червону Армію доводилося в дуже тяжкій обстановці. Трудящі були стомлені імперіалістичною війною. Значна частина населення не розуміла різниці між новою і старою арміями. Не було підготовлених командних кадрів з робітників і селян. Надзвичайно короткими були строки формування, оснащення і бойового навчання частин. Комуністична партія не приховувала труднощі, зверталася до широких мас робітників, використовувала існуючі загони Червоної гвар-

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 211.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 48.
[3] В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 256.

дії як зародок збройних сил для захисту революції, робила все, щоб якнайшвидше мати боєздатну армію.

Тимчасом над Радянською країною нависла смертельна небезпека. Держави Антанти відкинули пропозиції Радянської Росії про укладення миру. Тоді наша країна, вірна миролюбному зовнішньо-політичному курсу В. І. Леніна, проголошеному на II Всеросійському з'їзді Рад, вступила в переговори з країнами Центрального блоку. Становище ускладнилося тим, що Німеччина і її союзники визнали буржуазно-націоналістичну Центральну раду, яку повсталий український народ позбавив влади. Представників Центральної ради імперіалісти допустили до переговорів у Бресті-Литовському. В результаті закулісного зговору буржуазних націоналістів та імперіалістичних кіл було підписано так званий мирний договір. Радянській Росії після цього було поставлено ультиматум, і 18 лютого німецькі війська перейшли в наступ. На Україну вони сунули, прикриваючись «запрошенням» Центральної ради. Рештки старої армії були неспроможні протистояти переважаючим ворожим силам. Протягом кількох днів ворогові вдалося захопити велику територію.

Секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. 1919 р.

22 лютого Рада Народних Комісарів опублікувала написану В. І. Леніним відозву «Соціалістична Вітчизна в небезпеці!» В. І. Ленін закликав трудящих віддати всі сили на оборону республіки. В статті «Тяжкий, але необхідний урок» великий вождь писав: «...Проти нас піднявся гігант культурного, технічно першокласно устаткованого, організаційно чудово налагодженого всесвітнього імперіалізму. З ним *треба* боротися. З ним треба *вміти* боротися» [1].

На заклик Комуністичної партії першим відгукнувся робітничий клас. Один за одним виступали на фронт загони Червоної гвардії, частини і підрозділи революційно настроєних солдатів старої армії.

Народний Секретаріат, більшовицькі партійні комітети, Ради України провели велику організаторську роботу, яка дала перші результати вже на початку німецького наступу. 22 лютого 1918 р. бойові сутички з ворогом сталися поблизу Бердичева, де частина революційно настроєних солдатів під командуванням В. І. Кіквідзе завдала удару

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 42.

гайдамацьким бандам і німецькій частині, підтриманій бронепоїздом. Ворог, втративши понад 100 чоловік вбитими, 14 кулеметів і інше озброєння, змушений був відступити [1]. «Бої під Бердичевим,— писала 12 березня газета «Вестник Украинской Народной Республики»,— залишаться надовго пам'ятником героїчної боротьби невеликих чисельно, але сильних революційним ентузіазмом червоних загонів України». Того ж дня радянські підрозділи вступили в бій з противником у районі ст. Коростень. Але німецькі війська невпинно наступали. До них приєдналися також австро-угорські з'єднання. Ворогові протистояли малочисельні і недостатньо озброєні і оснащені загони, які сміливо вступали в бій.

ЦВК Рад і Народний Секретаріат України у зверненні до трудящих 23 лютого 1918 р. писали: «Організуйте свої партизанські загони, руйнуйте мости, залізничні колії, шосейні шляхи, вивозьте або знищуйте при відступі хліб і все, чим би могли поживитися розбійницькі банди. У нас немає іншого шляху» [2].

Народний Секретаріат створив Надзвичайний комітет оборони у складі М. О. Скрипника, Ю. М. Коцюбинського, В. М. Примакова та ін. «для керівництва обороною революційної України від західних імперіалістів» [3] і спеціальний штаб оборони Києва, який розгорнув набір добровольців до Червоної Армії, опублікував звернення до робітників і селян України, до німецьких солдатів. Київську, Подільську і Волинську губернії було оголошено на воєнному стані, а Київ та його околиці — у стані облоги.

За дорученням уряду та київської більшовицької організації Ю. М. Коцюбинський, Я. Б. Гамарник, В. М. Примаков, О. О. Сивцов, Є. Б. Бош та інші формували з робітників бойові загони і відправляли їх на фронт. Так, загони залізничників виїхали з Києва 22 лютого і прийняли перший бій поблизу станції Бородянка. Загони під командуванням Г. І. Чудновського і В. Н. Боженка, В. М. Довнар-Запольського стримували німців і гайдамаків по лінії Бородянка — Буча — Ірпінь. Але під натиском переважаючих сил вони змушені були відходити до Києва. 1 березня ворогу вдалося захопити Київ.

Втрата столиці Радянської України не перервала розпочатої в тилу роботи по формуванню нових бойових загонів. На численних зборах і мітингах трудящі приймали резолюції, в яких заявляли про свою готовність виступити на захист завоювань Жовтня. Виконавчий Комітет Катеринославської губернської Ради робітничих і селянських депутатів запропонував усім повітовим і волосним радам приступити до негайної організації Червоної Армії і бойових дружин. Створене тут ще на початку лютого губернське бюро по формуванню робітничо-селянської армії значно посилило свою роботу. 24 лютого в газеті «Голос солдата» надруковано відозву, з якою бюро звернулося до всіх Рад і закликало не гаю-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1064, оп. 1, спр. 5, арк. 20.
[2] «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине», т. 3, стор. 61.
[3] «Вестник Украинской Народной Республики», 23.II 1918.

чи часу приступити до запису добровольців, керуючись положеннями декрету Ради Народних Комісарів.

В ті напружені дні майже в кожному губернському місті і промисловому центрі провадилася робота по створенню нової армії. Ось повідомлення організаційно-агітаційного відділу Всеросійської колегії по формуванню Червоної Армії від 24 лютого 1918 року. «Одеса. Робота по організації поліпшується. Запис в ряди Червоної Армії йде успішно. ...Формується також Червоне козацтво... Ізюм. До організації Червоної Армії приступлено».

Командування революційного фронту на півдні за період з лютого по квітень 1918 р. сформувало 18 артилерійських батарей і 2 довело до штату. З цих 20 батарей більшість формувалася на Україні. За даними, зібраними Всеросійською колегією по формуванню Червоної Армії, станом на 7 квітня 1918 р. в Катеринославській губернії в соціалістичному полку та кількох загонах і командах налічувалося 6882 чол., у Херсонській губернії — 5000 [1].

Президія Одеської Ради ще 28 лютого 1918 р. затвердила невідкладні заходи по проведенню широкої агітації за вступ до Червоної Армії і забезпечення родин червоноармійців. У Воронцовському палаці відкрився спеціальний агітаційний відділ. Вирішено було залучити до агітаційної роботи найдосвідченіших агітаторів, в тому числі членів президії і комісарів. Агітація в селах доручалася спеціальній колегії з 25 чоловік [2]. Понеділок 25 лютого було оголошено днем мобілізації в Червону Армію.

Робітничий клас України віддав тисячі кращих своїх синів до Червоної Армії, висунув десятки талановитих організаторів її, а також командирів частин і підрозділів. Е. І. Квірінг, В. К. Аверін, С. Н. Власенко й інші партійні та радянські працівники Катеринослава доклали чимало сил, щоб налагодити запис до Червоної Армії в губернському центрі й на місцях. У Донбасі формували бойові загони К. Є. Ворошилов, О. Я. Пархоменко, Д. І. Пономарьов, Я. В. Залмаєв. Широких масштабів досягла ця робота на Харківщині. Найактивнішу участь в ній узяли Артем (Ф. А. Сергєєв), М. О. Руднєв, М. Л. Рухимович, С. І. Петриковський (Петренко), М. О. Сапельников та ін. На кінець березня до Червоної Армії записалося (за неповними даними) понад 3,5 тис. у Чернігівській губернії, 2 тис.— у Полтаві, тисяча — в Сумах, 400 — в Куп'янську, близько 1,5 тис. в Олександрівську.

Харків став місцем формування багатьох частин, зокрема, 1-го та 2-го пролетарських полків, 1-го робітничо-селянського, 1-го соціалістичного полків та ін. З робітників заводу «ВЭК» та паровозобудівного був сформований 1-й Харківський пролетарський полк. В кінці березня близько 200 робітників заводу «ВЭК» влилися до 2-го пролетарського полку (командир С. І. Блудов, його помічник Я. Петерсон). З комуніс-

[1] «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине», т. 3, стор. 234, 270, 266—267.

[2] Там же, стор. 231.

К. Є. Ворошилов — командуючий V армією на Україні та X армією на Царицинському фронті в 1918 р.

тів-латишів, які працювали на харківських підприємствах, був сформований комуністичний загін [1]. Формувалися тут і інші частини. Наприклад, Харківський робітничо-селянський соціалістичний, 1-й робітничо-селянський соціалістичний запасний, 1-й робітничо-селянський інженерний, 1-й Пролетарський кулеметний полки, 1-й Харківський партизанський загін, 2-га робітничо-селянська батарея, 1-ша та 2-га Харківські соціалістичні батареї та деякі інші частини складалися з робітників Харкова, Куп'янська, Лисичанська, Вовчанська, Костянтинівки, Рубіжної, з солдатів, унтер-офіцерів і офіцерів старої армії. У Катеринослав до 1-го Катеринославського соціалістичного полку, 1-ї батареї, 1-ї кулеметної команди та інших частин прибуло чимало робітників-добровольців з Донбасу. Загони, сформовані в Луганську, Юзівці, Павлограді, Полтаві, Охтирці, Сумах та інших містах, були відправлені безпосередньо на фронт [2].

На багатьох фабриках і заводах, шахтах, у військових частинах не тільки записували добровольців, а й навчали трудящих військової справи.

На початку березня лінія наступу німецько-австрійських військ простягнулася від кордонів Білорусії до берегів Чорномор'я. 7 березня утворено Український фронт. Командуючим його призначено В. О. Антонова-Овсієнка. Всі діючі на фронті військові частини, підрозділи і загони були зведені в п'ять революційних армій. V армія (командуючий Р. Ф. Сіверс) на початку березня зосереджувалася в районі Бахмач — Конотоп, IV (командуючий В. І. Кіквідзе) прикривала Полтаву, її частини вели бої в районі Гребінка — Лубни — Ромодан. Поблизу Катеринослава і на Одеському напрямку діяли I та III армії (командуючі П. В. Єгоров, а пізніше О. М. Харченко, П. С. Лазарєв). II армія утворилася із загонів, які діяли в районі Катеринослава, Павлограда, Синельникова. Але всі ці армії на той час були малочисельними. Зв'язок і взаємодія між ними були незадовільними.

---

[1] «Очерк истории Харьковского электромеханического завода», ч. II, Харьков, 1965, стор. 9.

[2] Див. В. И. Гема, Строительство Красной Армии на Украине в ходе борьбы с австро-германскими оккупантами весной 1918 г.— «Труды ВВПИ им. Калинина», т. XII, Л., 1957, стор. 46.

Крім зазначених вище п'яти армій були ще й інші. Наприклад, у Донбасі — Донецька (командуючий П. І. Баранов), а також сформована там же в квітні V армія під командуванням К. Є. Ворошилова, в Одеському окрузі — Особлива тощо. За назвами деяких з цих армій по суті справи стояли кілька полків, загонів, частин та й існували вони короткий час, зливалися з іншими, прибирали нові назви й номери. За браком вичерпних даних неможливо точно визначити бойовий склад армій і зокрема процентне співвідношення в них робітників і селян. Однак розмах роботи і місця формування нових частин переконливо свідчать про авангардну роль робітників України у вирішенні цього найважливішого на той час військово-політичного завдання.

Березень 1918 р.— місяць найбільшого напливу добровольців і одночасно зростаючого опору ворожій навалі на Українському фронті. Вжиті заходи до деякої міри стабілізували становище. Після захоплення Києва німецькі війська просувалися до Харкова близько 40 днів. У телеграмах до Берліна, Відня і ставки командуючого Східним фронтом командири німецьких та австро-угорських частин неодноразово просили якомога більше військ. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини Чернін 3 квітня телеграфував у Київ: «Від чотирьох до п'яти дивізій повинно прибути на Україну. Я зроблю все, щоб цей транспорт був доставлений якнайшвидше» [1].

У ті тяжкі дні український народ, ведучи боротьбу з ворогом, одержував повсякденну допомогу РРФСР. На Україну прибули сотні робітників-добровольців, червоногвардійців, які брали участь у боях з ворогами. Уряд Радянської Росії передав Українській республіці значну кількість озброєння, боєприпасів, спорядження і т. д. Майже всі загони, які допомагали трудящим республіки в грудні 1917 р.— січні 1918 р. боротися з кадетсько-каледінською інтервенцією і військами Центральної ради, залишилися в межах України і тепер поруч з українськими робітниками боролися проти німецьких та австрійських окупантів. Так, у зверненні Ростовського партизанського загону до Народного комісаріату військових справ 26 березня 1918 р. говорилося: «Просимо розпорядження безпосередньо нам і Головкозап направити нас для підкріплення сил Української Трудової Республіки Рад, що знемагає в боротьбі з імперіалістами Німеччини. Ми знаємо, що зв'язані договором і не маємо можливості офіціально посилати війська на Україну, наш обов'язок все ж йти туди» [2]. Зі станції Бологоє на Україну вирушив «1-й окремий батальйон Балтійського моря», з Петрограда (з 2 по 11 березня) — 4 загони (1400 чол.). 17 березня одержав призначення в Новгород-Сіверський загін моряків з броньовиками [3].

Уряд Радянської Росії ні на хвилину не послабляв своєї уваги до долі українських трудящих. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що

---

[1] «Крах германской оккупации на Украине (По документам оккупантов)», М., 1936, стор. 35.

[2] Центральний державний архів Радянської Армії (далі — ЦДАРА), ф. 14, оп. 1, спр. 9, арк. 182.

[3] Див. В. И. Г е м а, цит. праця, стор. 64.

тривалість укладеного Радянською Росією миру з Німеччиною, отже і доля завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції залежить від ряду причин, у тому числі й «від того, наскільки ув'язне німець... в Україні...» [1]

15 березня 1918 р. становище на Україні обговорювалося на Пленумі ЦК РКП(б). Присутні на ньому представники України Артем (Ф. А. Сергєєв), В. П. Затонський і В. М. Шахрай мали передати більшовицьким організаціям республіки директиви ЦК і Раднаркому щодо організації дальшої боротьби українського народу. В. І. Ленін в листі до Г. К. Орджонікідзе — Надзвичайного комісара на Україні ставив завдання про «негайну евакуацію хліба і металів на схід, організацію підривних груп, створення єдиного фронту від Криму до Великоросії із залученням до справи селян...» [2]

Одночасно посилилася допомога частинам Українського фронту озброєнням, спорядженням, боєприпасами. На Україну, в Крим та Чорноморський флот з РРФСР з 10 березня по 23 квітня 1918 р. було запаряджено 210 905 карабінів, один вагон японських гвинтівок, 1280 різних кулеметів, 36 гармат зразка 1902 р., 80 мінометів, 90 бомбометів, 10 320 750 шт. патронів до вітчизняних гвинтівок, 200 000 японських патронів, 6080 револьверів та ін. [3] В розпорядження Радянського уряду України для потреб промисловості, транспорту і військового командування тільки на рахунок Харківської контори Держбанку за період з листопада 1917 р. по квітень 1918 р. фінансовими органами РРФСР було переказано 860 млн. крб. [4] Ця братня підтримка і повсякденне керівництво ЦК РКП(б), В. І. Леніна сприяли посиленню опору ворогові.

Оборона Одеси, наприклад, була покладена на III армію, якою командував член виконкому Румчероду П. С. Лазарєв. З робітників Одеси був сформований батальйон імені В. І. Леніна, який вкрив себе славою на фронтах громадянської війни. Між радянськими частинами і окупантами, що просувалися на Одеському напрямку, на початку березня запеклі бої відбулися під Слобідкою, Бірзулою та Балтою [5]. Окупантам доводилося вводити в дію все нові й нові частини, хоч їх загальна чисельність вже давно й набагато перевищувала все, що можна було в Радянській Україні в такий короткий строк сформувати, озброїти і навчити.

Запеклі бої розгорнулися в Донбасі. Адже тут була зосереджена значна частина робітничого класу України, зокрема його найбільш революційний, організований загін — металісти й шахтарі. В скрутний час німецько-австрійської навали вони показали нові приклади героїзму. Тисячі робітників взяли в руки зброю, щоб битися на фронті. 1 квітня 1918 р. на об'єднаному засіданні військового відділу Луганського району

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 165.
[2] «История гражданской войны в СССР», т. 3, М., 1957, стор. 134.
[3] Підраховано автором на підставі даних ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 29.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2207, оп. 1, спр. 1035, арк. 5.
[5] «З історії Одеської партійної організації», Одеса, 1962, стор. 175—176.

та прибулих сюди мобілізаційних відділів Київської, Полтавської і Чернігівської губерній створено мобілізаційний штаб Червоної соціалістичної армії Луганського району на чолі з О. Я. Пархоменком. «Всі як один із зброєю в руках,— говорилося у зверненні штабу до населення,— повинні стати на захист соціалістичної Вітчизни! Необхідно створити сильну революційну Червону Армію; необхідно створити цю армію за кілька днів» [1].

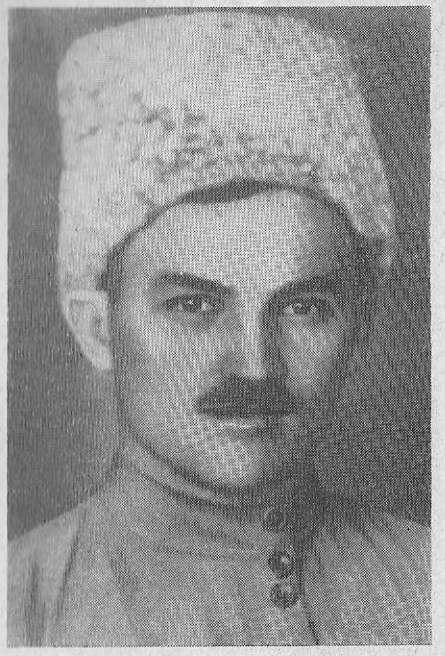
Видатний державний, партійний і військовий діяч Радянської України Ю. М. Коцюбинський.

Заклик штабу підтримали робітничі колективи заводів патронного, Гартмана та деяких інших. Колишні робітники цих підприємств очолили окремі бойові загони, бронепоїзди, ділянки артпостачання тощо. Разом з робітниками інших районів Донбасу вони ввійшли до V армії, в командування якою 15 квітня 1918 р. вступив К. Є. Ворошилов, а М. О. Руднєв — один з керівників Харківської військової більшовицької організації — став начальником її штабу. Партійно-політичною і організаторською роботою в частинах V армії керували член ЦК РКП(б) Артем (Ф. А. Сергєєв), комуністи М. Л. Рухимович, Б. Й. Магідов та інші.

Німецьке командування кинуло тут проти радянських військ частини 45, 91, 215 дивізій. В боях з ворогом особливо відзначилися бійці 1-го Луганського соціалістичного та Полтавського загонів, загони донецьких робітників під командуванням А. С. Круссера, Харківський робітничий полк, у складі якого була комуністична рота М. С. Данилевського. Ворог підтягнув нові сили (224 та 2 Баварську кавалерійську дивізії та ін.). Радянські війська зайняли оборону по річках Лугань і Ольховатка і протягом доби стримували 40 тис. військ противника [2].

V армія під командуванням К. Є. Ворошилова, III армія та ряд інших частин, що діяли в Донбасі, не тільки стримували, а й контратакували ворога. Так, в середині квітня, коли окупанти просувалися в напрямку станцій Гаврилівка і Сватове, командуючий Українським фронтом В. О. Антонов-Овсієнко віддав наказ про підтримку V армії. III армія перейшла в контрнаступ і зайняла ст. Барвінкове, Язиків і Гаврилівку. У звіті про оборону Донецького басейну відзначено, що піхота III революційної армії виявила чудеса хоробрості. В квітні, коли ще бу-

[1] «Луганский революционный вестник», № 3, 4.IV 1918.
[2] Див. В. И. Гема, цит. праця, стор. 117, 118.

Артем (Ф. А. Сергєєв) — видатний партійний і державний діяч.

ло холодно, бійці по пояс у воді штурмували ворожі позиції. Наштовхнувшись згодом на великі з'єднання противника, знесилена в попередніх боях, не маючи підтримки важкої артилерії, III армія почала відступ. Як епізод цього бою можна навести такий факт: бажаючи врятувати лівий фланг, більшовицький батальйон імені Леніна повністю загинув, але ціною свого життя прикрив відступ армії [1].

При наближенні ворога партійні комітети своїми рішеннями зобов'язували всіх членів партії, здатних носити зброю, вступати до загонів. Зокрема, так зробив 17 березня Макіївський комітет, 25 березня Горлівсько-Щербинівський, 27 березня Харківський, на початку квітня Луганський і деякі інші. Завдяки цьому в частинах Червоної Армії, діючих у Донецькому басейні, було створено понад 40 партійних організацій, кілька окремих комуністичних бойових дружин і загонів.

На допомогу українському народу в ті дні, крім російських трудящих, прийшли робітники і селяни інших національностей. У радянських військах на Україні билися білоруси, грузини, вірмени, молдавани, чехи і словаки, угорці і серби — колишні військовополонені.

В грізну годину небезпеки робітники України, зіткнувшись віч-на-віч з іноземними загарбниками, своїм прикладом запалили кращих синів трудового селянства, разом з ними билися проти ворогів. «...Радянський уряд Росії,— відзначалося у постанові Раднаркому РРФСР 3 квітня 1918 р.,— висловлює своє захоплене співчуття героїчній боротьбі трудящих і експлуатованих мас України, які в даний час є одним з передових загонів всесвітньої соціальної революції» [2].

Героїчні бої радянських військ навесні 1918 р. на Україні — немеркнуча сторінка історії громадянської війни. Вимушений відступ з України, труднощі і складність якого інколи здавалися непереборними, не захитали гарячої готовності робітничого класу продовжувати боротьбу до повної перемоги. На берегах Волги, на Кавказі і Кубані, на Дону

[1] ЦДАРА, ф. 14, оп. 1, спр. 10, арк. 58, 60, 61.
[2] «В. І. Ленін про Україну», К., 1957, стор. 466.

і Півночі в лавах Червоної Армії десятки тисяч робітників-українців відстоювали Радянську владу.

На територію РРФСР у квітні — травні 1918 р. тільки з V армією відійшло близько 50 тис. робітників Донбасу і членів їх родин [1]. Під час цього відступу поняття фронт і тил трудно було розмежувати. Машиніст паровозу і охоронник ешелону з цінним устаткуванням або боєприпасами були такими ж бійцями, як і ті, хто йшли в атаку на ворога. Коли 24 квітня 1918 р. командуючий Українським фронтом віддав наказ про поступовий відхід частин I, II, III армій, в дорозі перебувало кілька десятків ешелонів з пораненими червоноармійцями, вантажами, спорядженням. Просувались вони повільно. Не вистачало води і палива паровозам. Доводилося відбудовувати і ремонтувати колію. Люди по кілька днів не бачили хліба. Незважаючи на все це, загони з боями прокладали шлях вперед, відбивали наскоки німецьких частин і білокозачих банд.

У боях з німцями в районі станції Міллерово (29 квітня), з білокозаками і німцями поблизу станиць Кам'янської та Гундоровської (30 квітня і в перших числах травня) знову відзначилися 1-й Луганський соціалістичний загін, Харківський і Полтавський робітничі загони. Майже 600 кілометрів пройшли частини III, V армій і ряд окремих загонів від Родакового, Луганська, Лихої до Царицина. Як і інші частини, що відступили з України, вони були переформовані в полки Червоної Армії і в її героїчних лавах на території РРФСР стали захищати великі завоювання соціалістичної революції.

А в цей час їх брати — робітники й селяни — на території окупованої України продовжували боротьбу з іноземними загарбниками і внутрішньою контрреволюцією, завдавали їм відчутних ударів. У безпосередньому зв'язку з опором на фронті слід розглядати героїчні повстання робітників Херсона і Миколаєва в березні 1918 р. 20 березня виступ спалахнув у Херсоні. Німці, зазнавши несподіваного удару, залишили місто. Газета «Солдат и рабочий» писала: «Необхідно віддати належне товаришам-фронтовикам і робітникам, які живуть на Забалці, Сухарному і Военному Форштадті, і схилитися перед їх хоробрістю і безумовною відвагою. Навіть діти в цих районах і ті, не покладаючи рук, працювали нарівні з дорослими, носили снаряди, їжу, перев'язочні матеріали і навіть самі брали участь у боях» [2]. До 4 квітня трималося місто. В ніч на 5 квітня повстанці залишили Херсон і близько 2 тис. його захисників відступили за Дніпро. 22 березня вибухнуло повстання в Миколаєві, який був захоплений німцями 17 березня. Тут робітники і солдати билися чотири дні.

Загарбавши Україну, Німеччина та Австро-Угорщина принесли українському народові колоніальний гніт, буржуазно-поміщицьку гетьманську владу, політичне безправ'я, режим шибениць і розстрілів. З фабрик,

[1] «Великий поход армии К. Е. Ворошилова от Луганска к Царицыну и героическая оборона Царицына», М., 1938, стор. 91.

[2] «Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 г.», М., 1942, стор. 47.

заводів, шахт були звільнені сотні, тисячі робітників. А тим, що залишилися, зменшили заробітну плату, збільшили робочий день. Всюди зростало безробіття.

Робітничий клас України, вірний своїм революційним традиціям, згуртовувався навколо комуністів, підносив прапор народної визвольної війни, виявляв справжній героїзм. У містах і робітничих центрах розгортали свою діяльність підпільні більшовицькі організації. Так, у Харкові, у складі партійного комітету працювали М. С. Тевелєв, М. Кабаненко, В. Моргунов, Ш. А. Грузман, Ю. Лутовинов та ін. Близько 200 комуністів залишилися в Амур-Нижньодніпровську, Катеринославської губернії. У підпільній роботі тут брали участь робітники-комуністи Н. Левенко, Ф. Сорокоус, брати Володимир, Михайло, Євген Клочко (В. Ю. Клочко став згодом секретарем Катеринославського губернського комітету, а невдовзі загинув), П. Солонуха, С. Таранущенко, І. Захарченко та ін. Успішно діяли підпільні організації в Донбасі, Києві, Кам'янському, Одесі та багатьох інших містах України. Перебування групи комуністів на Всеукраїнській профспілковій конференції в Києві (травень 1918 р.) було використано для створення тимчасового всеукраїнського центру більшовицьких організацій.

Поступово налагоджувалося нелегальне видання газет, листівок, відозв тощо. У Катеринославі до гетьманського перевороту вийшло кілька номерів газети «Молот». 26 травня в Одесі почав виходити «Голос пролетария», а в серпні замість нього «Коммунист». 22 вересня з'явився «Киевский коммунист» — орган обласного і міського комітетів КП(б)У. На Донеччині було налагоджено видання «Донецкого пролетария». Окремі номери газет вдалося надрукувати у Чернігові, Херсоні та деяких інших містах.

У Києві (в будинку № 15 по Старопушкінській вулиці) було обладнано підпільну друкарню. Про її роботу, характерну й для інших, слід сказати детальніше. Організував її комуніст М. Алексєєв, який прибув на окуповану територію влітку 1918 р. з метою організації технічної сторони більшовицької пропаганди. Придбавши на ім'я підставної особи будинок на Передмістній Слобідці, М. Алексєєв дістав друкарське обладнання і спочатку сам, а потім з допомогою свого брата і кількох товаришів друкував різноманітні видання. Тут надруковано відозву бюро фракції КП(б)У при профспілках м. Києва, листівку Київського комітету КП(б)У, постанови Київської обласної конференції військово-революційних комітетів від 13—14 серпня 1918 р., відозви з'їзду ревкомів і штабів Київської губернії від 11 серпня, звернення ЦК КП(б)У до робітників, відозву Катеринославського комітету КП(б)У до солдатів окупаційної армії (німецькою мовою), відозви Київського обласного губернського і міського комітетів КП(б)У та військово-революційного комітету м. Києва, Київської організації комуністичної спілки молоді, газету «Киевский коммунист», бюлетень Київського центрального страйкового комітету (серпень 1918 р.) [1].

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2207, оп. 1, спр. 804, арк. 1—3.

Більшовицька пропаганда та агітація набирали дедалі ширшого розмаху серед різних верств трудящих міста і села. Так, у другій половині 1918 р. за далеко неповними даними в 57 місцях були знайдені відозви, листівки, звернення більшовиків [1].

У дальшому розгортанні боротьби робітничого класу і трудящого селянства України проти окупантів важливу роль відіграв I з'їзд КП(б)У, що відбувся 5—12 липня 1918 р. в Москві. З'їзд утворив Комуністичну партію (більшовиків) України — складову і невід'ємну частину РКП(б). На основі рішень з'їзду більшовицькі організації розгорнули ще активнішу роботу по дальшому згуртуванню робітничого класу і трудящого селянства, по мобілізації їх сил на боротьбу за відновлення влади Рад на Україні.

Надзвичайно тяжке економічне становище робітничого класу, посилене політичним безправ'ям, жорстоким окупаційним режимом, загострило протиріччя між правлячими колами і трудящими масами. Протести проти обурливих дій загарбників, арештів і репресій, інколи стихійні й неорганізовані, виступи проти звільнень з роботи і збільшення тривалості робочого дня тощо зареєстровано в Донбасі, Харкові, Катеринославі, Києві, Миколаєві, Одесі, Херсоні вже в перші місяці окупації. Це, зокрема, можна сказати про страйки робітників Одеських головних залізничних майстерень та служби колії, тютюнових фабрик у Кременчуку, текстильних фабрик у Клинцях, шкіряних заводів Одеси, катеринославських та київських друкарів, шахтарів Горлівки, Щербинівського та деяких інших рудників Донбасу, металістів Києва. Робітники вимагали збереження правового і економічного становища, яке існувало за Радянської влади. Поступово різні за своїм змістом і конкретними вимогами виступи завдяки зусиллям більшовицьких підпільних організацій дедалі набирали організованого опору проти загарбницької політики імперіалістів і відновлених за їх допомогою на Україні буржуазно-поміщицьких порядків.

Організаторська діяльність підпільних більшовицьких комітетів ставала все більш відчутною. Так, у зверненні Одеського комітету КП(б)У підкреслювалося, що «перед робітничим класом як авангардом революційного руху стоїть єдине політичне завдання — завдання повалення влади німецьких насильників, вітчизняної буржуазії і відновлення єдино законної влади робітничих і селянських Рад...» [2]

Число виступів зростало, охоплюючи все більшу територію. У липні виступали шахтарі Мар'ївського, Горлівського, Бахмутського районів Донбасу. Страйкували металісти в Бахмуті, Харкові та інших містах. Страйковий рух робітників ставав важливим засобом підготовки мас до вирішального виступу за відновлення на Україні влади Рад. Тисячі робітників, беручи участь у страйках, ставали активними борцями проти ненависного гетьманського режиму і інтервентів. Зрослу політичну активність робітничого класу України, його організованість продемон-

[1] Є. М. Скляренко, Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини, К., 1960, стор. 273—279.

[2] Музей революції у Москві, архівний фонд.

стрував всеукраїнський страйк залізничників, який розпочався 15 липня 1918 р. Цього і наступного дня припинили роботу робітники станцій Здолбунів, Сарни, Коростень, Одеса-Товарна та Київського вузла. 17 липня страйк почався на Поліській залізниці. «Робітники всіх служб Поліських залізниць,— телеграфував губернський староста,— оголосили страйк для захисту своїх професіональних і економічних інтересів, проте в числі виставлених вимог є і політичні». 19 липня страйк поширився на Московсько-Києво-Воронезьку залізницю. 20 липня припинилася робота на Катеринінській залізниці, на Харківському вузлі. «З учорашнього дня,— повідомляла 21 липня газета «Южный край»,— припинився рух по всіх лініях Слобідських залізниць. Зупинилися Південно-Західна, Московсько-Києво-Воронезька, Поліська, Катеринінська залізниці». В ніч на 23 липня почався страйк на Північно-Донецькій залізниці, на якій і до цього вже страйкували робітники ряду станцій. «Залізничний страйк, що почався 16 липня,— писав уповноважений гетьманського уряду австрійському фельдмаршалу Бельцу 21 липня,— протікає, головним чином, на політичному грунті».

Розмах всеукраїнського виступу залізничників був досягнутий завдяки вмілому керівництву підпільних більшовицьких організацій і тих революційно настроєних робітників, які поділяли їх погляди, підтримували комуністів. 19 липня 1918 р. при ЦК КП(б)У було створено Тимчасове організаційне бюро залізничників на чолі з А. Близниченком. ЦК КП(б)У доручив бюро «виробити план організації залізничників на Україні і вжити негайних заходів до посилки партійних працівників» [1].

Страйк залізничників України перекинувся на залізниці Білорусії, Бессарабії та Криму і охопив близько 200 тис. чоловік. Робітники ряду промислових підприємств Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава та інших міст, шахтарі Донбасу підтримували страйкуючих своїми виступами, відраховували і збирали для них кошти. Металісти, наприклад, з 1 липня по 1 вересня провели 11 страйків [2].

Але особливо відчутною для залізничників України була братня допомога трудящих РРФСР. ВЦРПС звернулася з відозвою, де відзначила, що робітничий клас України, борючись з окупантами і буржуазно-поміщицькою реакцією, завдає відчутного удару всеросійській і світовій контрреволюції. «Нехай братня допомога голодних робітників Великоросії страйкуючим українським товаришам буде яскравим доказом непорушності пролетарської солідарності, єдності і нерозривності російського робітничого руху» [3]. Газети Радянської Росії щоденно друкували повідомлення про надходження коштів, зібраних різними організаціями для України. Завдяки підтримці залізничники продовжували страйкувати і в першій декаді серпня. Під кінець декади страйк почав спадати.

---

[1] ПА ІПІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 2, спр. 4, арк. 2.

[2] Н. И. Супруненко, Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, М., 1966, стор. 58.

[3] «Известия», 1.VIII 1918.

Виступ залізничників продемонстрував стійкість і одностайність великого загону робітничого класу, сприяв революціонізуванню відсталих верств трудящих, дальшому розгортанню і посиленню боротьби селянства. Безсумнівна його роль у зриві планів економічного пограбування України.

Загальний страйк на залізницях відбувався в період підготовки і початку наступу військ Антанти. У зв'язку з страйком німецьке командування майже позбавилося на певний час можливості вільно перекидати війська залізницями з України та інших місць на Західний фронт. Тим самим страйк якоюсь мірою сприяв прискоренню поразки Німеччини і її союзників у світовій імперіалістичній війні.

Визвольну боротьбу на Україні неможливо уявити без участі трудящого селянства. Адже сільське населення становило в республіці більшість. Трудівники села відчули на своїх спинах всю «принадність» іноземного панування і буржуазно-поміщицьких порядків одразу ж, як тільки чобіт окупанта почав топтати українську землю. У селян відібрали землю, реманент, худобу, яку вони одержали внаслідок здійснення декретів Радянської влади в кінці 1917 і на початку 1918 р. Каральні експедиції окупантів і гетьманців супроводжувалися екзекуціями, арештами, розстрілами. Воєннопольові суди окупантів штампували вироки за непідкорення властям, за співчуття Радянській владі, за участь в антиурядових виступах, за більшовицьку агітацію. Сотні селянських подвір'їв було спалено.

Селянство відповіло на це масовими виступами. Подекуди ще стихійні й неорганізовані, з участю лише тих сіл, інтереси яких безпосередньо зачеплені, вони дедалі набирали ширшого розмаху. Цьому значною мірою сприяло посилення боротьби робітничого класу, зв'язаного багатьма нитками з трудящими селянами. У боротьбі за вплив на селянство більшовики ще раз зіткнулися з дрібнобуржуазними і націоналістичними партіями, зокрема з партією українських есерів (боротьбистів). І з'їзд КП(б)У підкреслив необхідність суворо відрізняти селянські низи цієї партії від її інтелігентськи-безгрунтовної авантюристської верхівки і доручив ЦК КП(б)У визначити форми взаємовідносин з нею.

На початку літа 1918 р. селянська боротьба набрала значного розмаху. В Звенигородському, Таращанському і сусідніх з ними повітах Київщини, в Ніжинському повіті Чернігівщини, на Поділлі і Катеринославщині, в ряді інших місць у повстаннях і виступах брали участь тисячі селян. Разом з ними виступають робітники цукрових заводів та інших підприємств, розташованих у сільській місцевості, наймити з поміщицьких економій, колишні солдати і матроси.

Окупаційні власті кидали проти непокірних сіл батальйони й полки регулярних військ, артилерію, аероплани. Разом з ними діяли гетьманські каральні загони. Криваві сліди залишали по собі окупанти і гетьманці після придушення виступів. Та перешкодити розгортанню боротьби вони були неспроможними. Партизансько-повстанські загони, диверсійні групи з робітників і трудящих селян нападали на ворожі гар-

нізони, руйнували залізничну колію, мости, водокачки, виводили з ладу паровози і вагони.

23 липня 1918 р. робітники заводів Нікополь-Маріупольського товариства, «Русский провиданс» і деяких інших в м. Маріуполі, підтримані десантом з Єйська, виступили проти окупантів. Їм вдалося вибити австро-угорські війська з порту і оволодіти частиною міста. Проте сили були нерівні. Перекинуті в місто нові частини окупантів придушили повстання [1].

Восени 1918 р. посилюється страйковий рух робітників. «Робітничий клас і бідніше селянство України,— писала у вересні підпільна газета «Киевский коммунист»,— ведуть свою класову революційну боротьбу — нападають, відбиваються, завдаючи жорстоких ударів противнику, готуючись до вирішальної сутички з світовим імперіалізмом». Партизансько-повстанський рух охоплює Київську, Подільську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Полтавську, Волинську губернії. Особливо відчутними дії партизан були в Чернігівській губернії, яка межувала з Радянською Росією і мала на півночі кілька неокупованих ворогом повітів. Саме тут у «нейтральній зоні», на території РРФСР знаходили притулок, їжу й тепло бійці тих загонів, які змушені були відступати з України. Так було, наприклад, з кількома загонами повстанців Київщини, які здійснили героїчний 400-кілометровий перехід в «нейтральну зону» і стали там ядром двох повстанських українських дивізій, що почали формуватися ранньої осені.

В. І. Ленін уважно слідкував за розгортанням визвольної боротьби українського народу. Незважаючи на величезне перевантаження державними і партійними справами, він завжди знаходив час, щоб допомогти порадою, практичними діями ЦК КП(б)У та Центральному військово-революційному комітету України, місцевим більшовицьким організаціям. В. І. Ленін зустрічався з керівними працівниками Комуністичної партії України, з робітниками і селянами, які приїжджали до Москви з окупованої території. Високо оцінюючи боротьбу робітничого класу і трудящого селянства, В. І. Ленін на об'єднаному засіданні ВЦВК і Московської Ради 14 травня 1918 р. в доповіді про зовнішню політику відзначив, що імперіалісти побачили нечувані труднощі в завоюванні України, в боротьбі за підкорення цілого народу.

17—22 жовтня 1918 р. у Москві проходив II з'їзд КП(б)У. В. І. Ленін, ще не видужавши від поранення, напередодні з'їзду прийняв групу членів ЦК КП(б)У і мав з ними тривалу розмову, а в день закінчення роботи з'їзду 22 жовтня виступив з доповіддю на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради, фабрично-заводських комітетів і професійних спілок, на яке були запрошені й делегати II з'їзду КП(б)У. В. І. Ленін сказав тоді пророчі слова: «...Ми знаємо твердо, що коли українська перемога робітників і селян піде поряд із зміцненням влади в Росії і з її успіхами, тоді соціалістична пролетарська Україна не тільки переможе, але й буде непереможна!» [2].

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 119, арк. 17; спр. 8, арк. 117.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 101.

II з'їзд КП(б)У, керуючись ленінськими настановами всебічно проаналізував хід визвольної боротьби, відзначив успіхи і недоліки, накреслив першочергові завдання більшовицьких організацій. ЦК КП(б)У звернувся з полум'яним закликом до робітників і селян України. Відзначивши серйозні зміни у міжнародній і внутрішній обстановці, ЦК КП(б)У підкреслив, що солдати окупаційної армії з кожним днем все більше розуміють, навіщо капіталісти кинули їх у світову війну, і відмовляться воювати. «Тільки три місяці минуло з першого з'їзду — за ці три місяці робітники України відтворили з окремих розрізнених організацій могутню партію, тисячі активних робітників і селян зв'язані воєдино». Далі у зверненні сказано, якими шляхами слід іти, щоб у вирішальному бою з ворогами відновити на українській землі завоювання соціалістичної революції. «Хай усвідомить кожний робітник, кожний селянин, кожний німецький і австрійський солдат, що, тільки разом йдучи до загальної мети, разом проти спільного ворога, ми зможемо досягти миру, здобути свободу, завоювати соціалізм» [1].

Рішення II з'їзду КП(б)У про відзначення на окупованій території перших роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, проведення в містах і селах страйків, масовок, політичних демонстрацій під лозунгами «Хай живе Радянська влада на Україні!», «Хай живе Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка!» знайшло широкий відгук. Виступили робітники Харкова, Києва, Катеринослава, Донбасу. В багатьох місцях ці виступи переросли у збройну боротьбу за відновлення Радянської влади.

Поразка Німеччини та її союзників у світовій війні сприяла значному посиленню боротьби робітників і селян України за відновлення влади Рад. Її довелося відроджувати головним чином збройним шляхом, долаючи опір гетьманців, петлюрівців, окупантів. Створений в кінці листопада 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, до складу якого ввійшли В. К. Аверін, К. Є. Ворошилов, В. П. Затонський, Е. І. Квірінг, Ю. М. Коцюбинський, Артем (Ф. А. Сергєєв) та ін., звернувся до робітників і селян України з маніфестом, у якому закликав їх до відновлення Радянської влади. З «нейтральної зони» рушили в наступ повстанські дивізії та інші частини, сформовані з робітників і селян.

НА ШЛЯХУ НОВИХ ПЕРЕМОГ

Героїчна боротьба робітничого класу і трудящого селянства України протягом дев'яти місяців 1918 р. поруч із зміцненням в цей же період Радянської влади в Росії не могла не вплинути на свідомість десятків тисяч німецьких та австро-угорських солдатів. Ідеї миру, соціалістичної революції, смисл подій і перетворень, здійснюваних трудящими, сприяли процесу послаблення і внутрішнього розкладу окупаційних військ. В. І. Ленін у праці «Пролетарська революція і ре-

[1] «Второй Всеукраинский съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины», стор. 2, 3.

погат Каутський» писав: «Ціною *національних* жертв ми зберегли такий *інтернаціональний* революційний вплив, що тепер ось прямо наслідує нас Болгарія, кипить Австрія і Німеччина... Завоювання України було величезною національною жертвою, а пролетарів і бідніших селян України воно загартувало і *посилило*, як революційних борців за інтернаціональну робітничу революцію. Україна потерпіла — інтернаціональна революція виграла, «розбестивши» німецьке військо, ослабивши німецький імперіалізм, *зблизивши* німецьких, українських і російських робітничих революціонерів» [1].

Робітничий клас, більшовицькі організації України розгорнули широку агітацію серед солдатів противника. Таку ж роботу вела на окупованій Україні, в Білорусії, Прибалтиці Федерація іноземних груп РКП(б): все частіше її агітатори з'являлися серед солдат, поширювали брошури, газети, відозви. Як наслідок спільної діяльності українських робітників-комуністів та Федерації були все частіші випадки відмовлення солдат виконувати накази, занепадала дисципліна в окупаційних військах. У промові на робітничій конференції Пресненського району 14 грудня 1918 р. В. І. Ленін говорив: «Капіталісти і генерали Німеччини вели свої війська проти Росії і тоді, коли вона стала країною соціалістичною. І саме тут найтемнішому німецькому солдатові стало ясно, що всі чотири роки війни його обманювали і гнали на війну, щоб німецькі капіталісти могли грабувати Росію» [2].

Поразка в імперіалістичній війні, розпад Австро-Угорщини і, нарешті, Листопадова революція в Німеччині привели до докорінних змін у міжнародному і внутрішньому становищі. Хоч 11 листопада 1918 р. командуючий Східним фронтом віддав наказ про відведення військ, новий уряд Німеччини, що прийшов до влади внаслідок революції, як і правлячі кола країн-переможниць, продовжувало турбувати одне — не дати можливості робітникам і селянам України та інших окупованих районів відновити завоювання соціалістичної революції. В. І. Ленін ще до підписання перемир'я між країнами Антанти і Центрального блоку говорив: «Ледве чи вже не відбулась така мовчазна угода між німецькою буржуазією і буржуазією держав Згоди. Суть її в тому, що англо-французи говорять: ми на Україну прийдемо, але поки там ще немає наших окупаційних загонів, ви, німці, не виводьте своїх військ, а то владу на Україні візьмуть робітники і там також переможе Радянська влада» [3].

Складною обстановкою на Україні прагнули скористатися українські буржуазні націоналісти — найлютіші вороги трудящих. Враховуючи ненависть широких мас до гетьманського режиму, вони збирають під свої обшарпані знамена прихильників, головним чином з селянства, і оголошують «повстання» проти гетьмана.

Комуністична партія викривала підступні плани буржуазно-націоналістичної Директорії, роз'яснювала трудящим її справжні наміри,

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 91.
[2] Там же, стор. 324.
[3] Там же, стор. 100.

піднімала робітників і селян на боротьбу за відновлення влади Рад. Цю боротьбу довелося вести в трьох головних напрямках: проти Директорії і гетьманщини, проти інтервентів Антанти на півдні і проти білогвардійських полчищ у Донбасі. Боротьба вимагала нового напруження сил, максимальної витримки, мужності і трудової доблесті. Адже йшлося не тільки про суму бойових операцій на фронтах і посилення ударів у тилу ворога (страйковий і партизансько-повстанський рух), а й про життєву необхідність найшвидшого проведення революційних перетворень в галузі економіки, налагодження нормальної роботи промисловості та транспорту.

В той час як на півночі республіки у звільнених районах поступово налагоджувалась робота фабрик, заводів, на півдні України, зокрема в Одесі, в січні 1919 р., під час окупації її військами Антанти, ледве працювала третина підприємств. Припинили роботу заводи Гена, Шполянського та ін. Ті ж підприємства, що вважалися діючими, були завантажені лише на 10—20% своєї потужності. Газета «Одесские новости» у звіті про пленарне засідання Одеської ради профспілок у січні 1919 р. відмічала, що на підприємствах міста працює лише 10—15% робітників.

Припинилася робота на найбільших суднобудівних заводах Миколаєва («Наваль», «Руссуд», «Балтвод» та ін.). Те ж саме спостерігалося в Севастополі та інших південних центрах. Рятуючись від загрози голодної смерті, робітники цих міст ішли на підробітки в села. Лютували контррозвідки, робітників арештовували, розстрілювали. Орган Одеської більшовицької організації «Коммунист» писав: «Терор в Одесі досяг небувалих розмірів; розстріли стали звичайним явищем. Французьке командування, до якого перейшла цивільна влада, чинить криваву розправу над робітниками. Система незвичайної провокації і шпіонажу перетворила спілки і клуби на місця виловлювання жертв для кривавих розправ. Однак комуністи, незважаючи на розгром, продовжують героїчну роботу».

Більшовики зуміли відновити в Одесі роботу міського та п'яти районних комітетів КП(б)У, налагодили тісні зв'язки з парторганізаціями Криму, Херсона, Єлисаветграда, Балти, Тирасполя. Пересипський райком партії, до складу якого входили А. Трофимов, А. Алагаров, О. Петрович, Я. Морозов та інші, створив спеціальну групу для роботи серед французьких окупаційних військ. На квартирі робітника електростанції І. Будрика збиралися робітники-більшовики, сюди приходили французькі солдати [1].

В Одесі, яка була опорним пунктом інтервентів на Півдні, працювало чимало досвідчених підпільників-комуністів і серед них І. Ф. Смирнов (М. Ласточкін), Л. Й. Картвелішвілі, І. Є. Клименко, С. І. Соколовська та ін. Для роботи серед солдатів окупаційних військ прибула група комуністів, які добре володіли іноземними мовами: Яків Елін (Жак), Жанна Лябурб — організатор французької комуністичної групи в Москві,

[1] «З історії Одеської парторганізації», стор. 194.

серб Стойко Ратков, румун А. Залік, полька Гелена Гржелякова. Вони ввійшли до складу Іноземної колегії, завданням якої було проведення революційної пропаганди серед окупаційних військ. Одеський комітет КП(б)У спрямовував роботу Іноземної колегії, місцевих підпільних організацій, ревкомів, військово-революційного штабу.

Незважаючи на звіряче вбивство заарештованих на початку березня членів Іноземної колегії Ж. Лябурб, Я. Єліна, М. Штілівкера, О. Вінницького, І. Дубинського, О. Вапельника і загибель голови обкому КП(б)У І. Ф. Смирнова, більшовики Одеси продовжували героїчну боротьбу.

Полум'я партизанської боротьби розгорілося ще яскравіше під час наступальних операцій Червоної Армії. У боях під Колосовкою, Березівкою, Сербкою в березні 1919 р. радянські частини, партизанські загони і бойові дружини залізничників захопили багаті трофеї, в тому числі п'ять танків. Один з них був посланий В. І. Леніну. Голова Радянського уряду в своєму листі писав, що цей подарунок «дорогий робітникам і селянам Росії, як доказ геройства українських братів, дорогий також через те, що свідчить про повний крах Антанти, яка здавалась такою сильною» [1].

В умовах зими й бездоріжжя частини Червоної Армії протягом трьох місяців 1918—1919 рр. пройшли від 300 до 500 кілометрів. Влада Рад була відновлена під кінець лютого на Лівобережжі від Києва до Олександрівська, на Правобережжі від Житомира до Кривого Рогу. 21 січня був звільнений Луганськ. На півдні радянські війська наближалися до районів, захоплених військами Антанти.

Звільнення Миколаєва і Херсона і успішне просування радянських військ на Одеському напрямку значно активізувало боротьбу робітників. В окупованій Одесі, де в цей час було близько 50 тис. антантівських і 25 тис. білогвардійських солдатів і офіцерів, відновила діяльність Рада робітничих депутатів. Об'єднане засідання президій Ради робітничих депутатів і профспілок наприкінці березня прийняло постанову, в якій рекомендувало робітникам всіма силами чинити перешкоди інтервентам. 31 березня застрайкували портові робітники і залізничники Одеси. 1 квітня делегація Ради робітничих депутатів вручила командуючому окупаційними військами генералові д'Ансельму меморандум. Генерал відмовився задовольнити більшість вимог і погрожував бомбардуванням Одеси корабельною артилерією.

Обком КП(б)У закликав трудящих до рішучих дій. Робітничі дружини несподіваним ударом вибили з району Молдаванки польських легіонерів, розгромили білогвардійський загін на Слобідці [2]. 4 квітня Рада робітничих депутатів взяла владу в місті в свої руки. Робітники встановили свою охорону в найважливіших установах. 6 квітня до міста вступили радянські війська.

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 322.
[2] «З історії Одеської парторганізації», стор. 205.

Завдяки революційному співробітництву, дружбі і допомозі російського та інших братніх народів на початку весни 1919 р. влада Рад знов восторжествувала на більшій частині території України. Буржуазно-націоналістична Директорія з залишками своїх військ опинилася далеко від Києва. Війська Антанти були вигнані з півдня республіки і Криму.

Успіхи Радянської держави викликали серйозне занепокоєння імперіалістів. Вони не могли збагнути, чому такі малоефективні результати дають мільйони карбованців, витрачені на допомогу генералам-заколотникам і контрреволюційним організаціям. Вони продовжували щедро озброювати контрреволюційні сили на Україні і в Росії, вимагаючи від них нових походів проти Радянської республіки.

В ході відновлення влади Рад на Україні взимку 1919 р. робітничий клас продовжував розпочаті в 1917—1918 рр., але припинені австро-німецькою та антантівською інтервенцією, соціалістичні перетворення, зосереджуючи наявні сили й ресурси на відродженні промисловості і транспорту. Забезпечуючи просування поїздів, роботу заводів, фабрик, вони тим самим допомагали виконанню завдань фронту.

Більшовицькі комітети, Ради, військове командування створювали робітничі загони й частини для виконання найневідкладніших завдань, пов'язаних з наступом чи обороною. Так, у доповіді військово-революційного комітету Донбасу Раді Народних Комісарів УРСР (кінець лютого 1919 р.) говорилося, що військовий комісаріат провів термінову мобілізацію і сформував бойову одиницю з робітників і бідніших селян прифронтової смуги для Бахмутської дільниці фронту. Під час боїв радянських військ в районі Глухова і Кролевця (Чернігівщина) до них приєдналися близько 500 робітників місцевих підприємств, батраків поміщицьких економій і селян-бідняків [1]. Шахтарі рудника «Ірміно», які прибули в Харків для з'ясування ряду питань у Раднаркомі, розповіли, що до приходу Червоної Армії їм вдалося захопити станцію Попасну і тим самим допомогти наступаючим військам. Робітнича дружина влилася в ряди Червоної Армії. Подібних прикладів допомоги робітників Червоній Армії було багато і в інших місцях України. Невипадково у звіті Управління постачання військ Українського фронту підкреслювалося, що революційний рух повсталих робітників і селян України кожного дня і на кожному кроці поповнював ряди Червоної Армії добровольцями [2].

Нові поповнення частин Українського фронту не тільки збільшували їх кількісний склад, а й значно сприяли якісним змінам у них — поліпшенню дисципліни і боєздатності, подоланню партизанщини. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України ще в кінці січня 1919 р. заявив у декларації: «...Справа звільнення трудящих повинна стати справою всіх трудящих. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України у випадку потреби вдасться до поголовного озброєння робітників і селян, оголошуючи загальну мобілізацію» [3].

[1] ЦДАРА, ф. 174, оп. 2, спр. 1, арк. 10.

[2] Там же, спр. 2, арк. 65, 78.

[3] «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 р.— серпень 1919 р.)», стор. 58.

На кінець лютого 1919 р. Український фронт налічував 47 тис. штиків та шабель [1] і займав по чисельності четверте місце після Південного, Східного і Західного фронтів, хоч не минуло й двох місяців після його офіціального утворення. Росіяни й українці, білоруси й латиші, молдавани й грузини, а також представники інших народів разом йшли в бій за владу Рад на Україні. В середині січня 1919 р. на Українському фронті налічувалося 2637 іноземних бійців-інтернаціоналістів [2].

Комуністична партія закликала робітників і селян подесятирити свої зусилля. На визволеній території України вона організовувала всебічну допомогу Червоній Армії живою силою, зброєю, продовольством. Окремі партійні організації України направили в армійські частини від 10 до 20% свого складу, а Херсонська, Переяславська та деякі інші — понад 50% [3]. «Зараз Радянська Росія переживає суворі дні,— доповідав В. І. Леніну штаб II Української Армії,— але хай пам'ятають робітники червоного Петрограда і Москви, що тут, на Україні, всі зусилля, всі турботи спрямовані на те, щоб допомогти своїм старшим братам» [4].

Робітничий клас України, підтриманий трудящим селянством, готувався до нових випробувань, мобілізовував сили, щоб разом з російським та іншими народами розірвати вогненне кільце фронтів, в якому ще залишалася Радянська країна.

ПРОТИ ДЕНІКІНА

Контрреволюційні білогвардійські війська, об'єднані на початку 1919 р. в «збройні сили півдня Росії» під командуванням генерала Денікіна, одержавши величезну фінансову, матеріальну, військову і технічну допомогу імперіалістів Антанти і США, в травні 1919 р. перейшли до активних дій, скориставшись наступом Колчака на Східному фронті, проти якого радянське командування змушене було зосередити додаткові сили. Над важливими районами УРСР, насамперед Донецьким басейном, Катеринославом, Харковом, нависла смертельна небезпека.

Влітку і восени 1919 р. на Південному фронті вирішувалася доля молодої Радянської країни. Українська РСР виступила з пропозицією про об'єднання військових сил, економічних органів, транспортних засобів всіх братніх республік і докладала максимальних зусиль для збільшення свого вкладу в загальнонародну боротьбу проти білогвардійців і інтервентів. 1 червня 1919 р. на засіданні Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад з участю представників України, Литви, Латвії та Білорусії був одностайно схвалений декрет, який передбачав об'єд-

[1] «Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов», т. 1, стор. 536.
[2] ЦДАРА, ф. 174, оп. 2, спр. 1, арк. 26.
[3] Див. О. И. Щусь, Коммунистическая партия Советского Союза — организатор и руководитель Украинского фронта (сентябрь 1918 года — июнь 1919 года), К., 1962, стор. 16.
[4] «Трудящиеся Украины В. И. Ленину. Сборник документов», К., 1960, стор. 21.

нання військової організації і військового командування, рад народного господарства, залізничного управління і господарства, комісаріатів праці. Законодавчо оформивши військово-політичний союз радянських республік, цей декрет відіграв історичну роль в житті всіх трудящих Радянської країни, в їх переможній самовідданій боротьбі з іноземними імперіалістами і внутрішньою контрреволюцією, заклав основи федерації радянських республік.

Згодом частини і з'єднання колишнього Українського фронту були переформовані і ввійшли до складу XII, XIII та XIV армій. Їх зміцнили досвідченими командними кадрами та політичними працівниками. Поліпшилася справа постачання і матеріально-технічного забезпечення, бойова виучка військ, зміцніла їх дисципліна, підвищилась їх боєздатність.

Керуючись рішеннями VIII з'їзду РКП(б), партійні організації України, органи радянської влади наснухильно виконували плани формування багатомільйонної армії. Кращі сини робітничого класу і трудящого селянства України йшли на захист завоювань Жовтня. За неповними даними, в Київському, Харківському та Одеському військових округах в червні 1919 р. в частинах, що формувалися, було вже понад 100 тис. бійців, командирів, політпрацівників [1]. Протягом 3—4 місяців, завдяки наполегливій роботі Народного комісаріату військових справ України на чолі з М. І. Подвойським, вдалося сформувати стотисячну армію, де було близько 40 тис. мобілізованих робітників. В число цих ста тисяч не входили бійці і командири I та III Українських армій, де налічувалось близько 90 тис. чоловік [2], а також II армії — остання ще на початку травня була передана Південному фронту.

Формування, оснащення і бойове навчання нових контингентів для Червоної Армії відбувалось на Україні в умовах запеклої боротьби з недобитками петлюрівських військ на заході, інтервентами Антанти на півдні, білогвардійцями в районі Донбасу і чисельними куркульсько-націоналістичними бандами в центральних районах України. Справа ускладнювалася й тим, що до успіхів Червоної Армії прагнули примазатись сумнівні елементи, які виношували підступні наміри (отаман Григор'єв, анархіст Махно). В цих умовах від Комуністичної партії України, від робітничого класу вимагалися постійна пильність і мобілізаційна готовність, недопущення самозаспокоєності.

Червона Армія героїчно стримувала натиск полчищ Денікіна. «Становище на Південному фронті,— зазначено в доповіді Головнокомандуючого Реввійськраді республіки 15 червня 1919 р.,— слід визнати загрозливим, оскільки... противник має чисельну перевагу в полуторному розмірі, зайняв майже всю область колишнього війська Донського, а також оволодів частиною Лівобережної України» [3].

---

[1] ЦДАРА, ф. 4, оп. 1, спр. 10, арк. 14.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 104, арк. 67—68; ЦДАРА, ф. 25 860, оп. 1, спр. 14, арк. 3, 9.

[3] «Из истории гражданской войны в СССР», т. 2, стор. 12.

«Всі на боротьбу з Денікіним!» — з таким листом, написаним В. І. Леніним, звернувся до організацій партії ЦК РКП(б).— «Всі сили робітників і селян, всі сили Радянської республіки повинні бути напружені, щоб відбити нашестя Денікіна і перемогти його, не спиняючи переможного наступу Червоної Армії на Урал і на Сибір». Визначаючи безпосередні завдання трудящих України, Ленін підкреслював: «...В тій величезній прифронтовій смузі, яка так швидко і так грізно розрослась на Україні і на півдні, треба все і вся перевести на воєнне становище, цілком підпорядкувати всю роботу, всі зусилля, всі помисли війні і тільки війні» [1].

В посиленні боєздатності Червоної Армії величезну роль відіграли мобілізовані в армію комуністи, робітники України. Тільки в серпні — вересні 1919 р. в підрозділи були направлені 2573 члени партії. Крім того комуністи Харківщини, Херсонщини, Полтавщини і деяких повітів Катеринославщини безпосередньо влилися до військових частин. У розпорядження політвідділу XIV армії протягом серпня — листопада прибули понад 2800 членів партії, з яких 632 були призначені на командні та політичні посади [2]. Ще 8 червня 1919 р. на Південний фронт виступив загін з 500 харків'ян-комуністів і серед них робітники заводу «ВЭК» К. Й. Кіркіж (в наступні роки секретар Харківського губкому КП(б)У), О. Ф. Пастер, З. Ф. Зідерман, Е. К. Аболін (Федоров), А. П. Оре, В. К. Зандберг та ін. Загін влився до складу особливої Донецької бригади. Під час партійного тижня комуністичні осередки XII армії прийняли до лав партії близько 5 тис. чоловік, а осередки XIV армії — 11 153.

На Південний фронт по мобілізації було направлено близько 30 тис. комуністів і 10 тис. комсомольців [3]. З України за партійною мобілізацією до вересня 1919 р. в Червону Армію було направлено 20 тис. членів партії, тобто близько 60% всього складу КП(б)У. В багатьох партійних організаціях на фронт пішло 70% комуністів [4].

Червона Армія, більшість особового складу якої становили селяни, стала непереможною завдяки наполегливій діяльності Комуністичної партії, робітничого класу. Її цементуючим ядром були воїни-комуністи. Виключну роль у вихованні і посиленні боєздатності військ відіграли військові комісари. Червона Армія перетворилася на школу масового перевиховання трудящого селянства.

На Україні вже в першому півріччі 1919 р. було створено ряд військових учбових закладів і курсів. Протягом шести місяців 1919 р. було підготовлено кілька тисяч бойових командирів — піхотинців, артилеристів, зв'язківців тощо. В боях з ворогами Радянської влади вони вдосконалювали свою майстерність, нагромаджували досвід. Двома орденами Червоного Прапора нагородила Батьківщина колишнього катеринослав-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 388—389, 397.

[2] «Из истории строительства советских вооруженных сил», Л., стор. 45—46.

[3] «Центральный музей Вооруженных сил СССР. Путеводитель», М., 1965, стор. 43.

[4] Н. И. Супруненко, Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, М., 1966, стор. 271.

ського робітника М. І. Потапова, командира полку І. І. Саксаковського — робітника і одного з організаторів загону Червоної Гвардії на Харківському заводі «ВЭК», робітника-залізничника П. П. Григор'єва та багатьох інших за мужність і героїзм, виявлені в роки громадянської війни. У Червоній Армії виросли сотні талановитих командирів, серед них син машиніста ст. Сновськ М. О. Щорс, київський робітник В. Н. Боженко, луганський робітник О. Я. Пархоменко. У лавах Червоного козацтва хоробро билися колишній барвінківський коваль П. Р. Потапенко, який став помічником командира дивізії, донецький шахтар С. Ф. Батароль, київський друкар А. В. Бачинський, який у боях з ворогом дістав більше 20 поранень [1], та багато інших.

Десятки тисяч робітників воювали на фронтах громадянської війни рядовими бійцями. Їх число набагато збільшиться, якщо врахувати всіх, хто брав участь в обороні міст, бився з ворогом у партизанських загонах, виконував інші важливі доручення командування.

Немеркнучою сторінкою громадянської війни були бої робітників Луганська поблизу Гострої могили й самого міста в квітні — травні 1919 р. Кілька разів відбірні ворожі частини, головним чином генерала Шкуро, підступали до міста. Виконавчий Комітет Ради оголосив мобілізацію робітників. На заводі Гартмана було створено робітничий полк, який негайно виступив на позицію. Холодну ніч провели у наспіх викопаних окопах. 27 квітня вранці ворог почав артилерійський обстріл окопів і міста. Робітникам довелося змінити позицію. Старики, жінки й діти підносили на лінію вогню боєприпаси, воду, їжу. О 2-й годині обстріл припинився. Командування наказало вислати вперед розвідку. Але деякі нетерплячі бійці рушили слідом за нею, не дотримуючись необхідної організованості й порядку. Цим скористалися білі і атакували робітників. Необстріляні, недосвідчені бійці понесли втрати і змушені були відступити до самого міста. Ранком 28 квітня кінні частини білих кинулися знову в бій в кількох місцях. Робітники не тільки відбили атаки, а й контратакували, щоб захопити Гостру могилу. До наступу темряви продовжувався рукопашний бій. На ніч робітники відійшли в окопи, але наступного дня разом з частинами Червоної Армії навальною атакою вибили денікінців з висоти. 30 квітня їм вдалося просунутися ще далі вперед. Білі, знайшовши слабке місце на правому фланзі оборони, 4 травня прорвалися в тил і примусили робітників відійти до міста. 5 травня ворогу вдалося захопити Луганськ і протриматися в ньому десять днів. 15 травня луганчани і частини Червоної Армії не тільки вибили ворога, а й прогнали його на 20—30 кілометрів на південь від міста [2].

Героїчна боротьба робітників Луганська була відзначена високою урядовою нагородою — орденом Червоного Прапора, яким в 1924 р. нагороджене місто Луганськ.

Полчищам Денікіна вдалося захопити більшу частину території республіки. І знову, як і наприкінці 1918 — на початку 1919 р., активізу-

[1] Див. І. Дубинський, Г. Шевчук, Червоне козацтво (Історичний нарис), К., 1965, стор. 37—38.

[2] Див. «Великий поход армии К. Е. Ворошилова...», стор. 51—54.

вала свої домагання на владу на Україні буржуазно-націоналістична Директорія.

На захопленій території був встановлений суворий режим військової диктатури. Це особливо наочно видно на прикладі Донецького басейну, де шахтарі одними з перших побачили і відчули відновлення дореволюційних порядків. На підприємства повернулися старі власники. Трудящих позбавили будь-яких політичних прав. В'язниці переповнилися заарештованими. Робітників розстрілювали без суда й слідства. Так, комендант Юзівки (тепер м. Донецьк) есаул Абрамов видав наказ № 2428: «1. Робітників заарештовувати забороняю, а наказую розстрілювати або вішати. 2. Наказую всіх робітників, заарештованих, повісити на головній вулиці і не знімати три дні» [1].

Та залякати робітників, підірвати їх віру у визволення України Червоною Армією неспроможні були ніякі сили. Полум'я партизанської боротьби, страйків, актів саботажу і диверсій охоплює всю українську землю. В жовтні 1919 р. двічі страйкували робітники найбільших заводів Харкова, відмовляючись виконувати замовлення денікінських властей [2]. Великі страйки спалахнули в Єнакіївському, Макіївському, Горлівському, Лозово-Павлівському і Успенському районах Донбасу [3]. Для боротьби з партизанським рухом генералу Денікіну довелося утворити внутрішній фронт під командуванням генерала Ревішина, виділити в його розпорядження найбільш боєздатні частини і з'єднання [4]. Проте партизанський рух, керований більшовицьким підпіллям, незважаючи на всі перешкоди і труднощі, набирав дедалі ширшого розмаху.

Комуністична партія України приділила величезну увагу розгортанню партизанської боротьби в тилу Денікіна. На Катеринославщині, в Лозово-Синельниківському районі на початку жовтня діяло понад 35 тис. партизан. Кілька тисяч чоловік нараховувалося в 12 загонах, підпорядкованих Київському губревкому, що підтримував найтіснішій зв'язок з командуванням 44-ї дивізії. Далеко за межами України відомі імена керівників партизанських з'єднань Г. А. Колоса, Н. М. Нікітіна-Макарова та ін.

В середині жовтня 1919 р. на Південному фронті Червона Армія перейшла в контрнаступ. В розгромі військ Денікіна взяло участь 37 стрілецьких і 9 кавалерійських дивізій, 6 кавалерійських і 2 зведені бригади, об'єднані в 7 загальновійськових і одну кінну армії [5]. Разом з росіянами і українцями — воїнами армій Південного фронту — в боях за визволення України брали участь підрозділи Латиської, Естонської дивізій, білоруси, зокрема курсанти Ленінських піхотних курсів з Гомеля, угорці, німці та ін. [6]

[1] «Центральный музей Вооруженных Сил СССР. Путеводитель», стор. 41.
[2] «Очерк истории Харьковского электромеханического завода», ч. II, Харьков, 1965, стор. 21.
[3] Н. И. Супруненко, Очерки истории гражданской войны.., стор. 296.
[4] К. В. Агуреев, Разгром белогвардейских войск Деникина, М., 1961, стор. 28.
[5] Там же, стор. 5.
[6] М. И. Куличенко, Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1919 годах, Харьков, 1963, стор. 129.

Наступ Червоної Армії активізував боротьбу робітників і селян в тилу білогвардійців. 9 листопада 1919 р. Зафронтбюро ЦК КП(б)У в циркулярі військово-революційним та партійним комітетам вказувало, що зараз їх основне завдання — посилити допомогу Червоній Армії в її боротьбі з Денікіним. Всім загонам, які перебували під керівництвом і впливом Комуністичної партії, дано наказ про виступ, не чекаючи загального повстання [1].

Робітники і трудящі селяни України, зацікавлені у найшвидшому відновленні Радянської влади, гаряче відгукнулися на заклик Комуністичної партії. Тісний зв'язок загонів прифронтових районів з командуванням Радянської Армії і спільне розв'язання ряду найважливіших завдань, удари по гарнізонах і комунікаціях у глибокому тилу ворога викликали смертельний жах у стані білогвардійців.

Контрнаступ радянських військ у жовтні — листопаді 1919 р.— один із найважливіших етапів на шляху до повного розгрому білогвардійської армії. В результаті загального наступу військ Південного та Південно-західного фронтів у грудні 1919 р.— січні 1920 р. більша частина української землі знову стала радянською. Протягом місяця (з 21 листопада) була звільнена територія в 125 тис. квадратних кілометрів з Харковом, Києвом, Полтавою і 39 іншими містами [2].

Партизансько-повстанський рух робітників і бідніших селян України став важливою складовою частиною при реалізації плану розгрому Денікіна. 8 грудня 1919 р. Зафронтбюро ЦК КП(б)У поставило завдання перед повстанськими військами України: відрізати денікінським військам шляхи відступу на Дон, захоплювати й утримувати залізниці, не давати можливості білогвардійцям руйнувати капітальні залізничні споруди, мости тощо [3].

Партизани з дня на день посилювали свою допомогу наступаючій Червоній Армії. Так, у середині грудня, коли Дніпро вкрився тонкою кригою, частинам 44-ї, 60-ї стрілецьких дивізій і 3-й кавалерійській бригаді поставили завдання: з ходу форсувати ріку, щоб захопити Київ. Організувати переправу по мостах не було можливості. Радянське командування не мало в своєму розпорядженні достатньої кількості перевізних засобів, які до того ж не могли бути використані в зв'язку із замерзанням Дніпра. Рибалка з приміського селища Осокорки П. К. Алексєєв визвався допомогти і заявив начальнику 44-ї дивізії І. Н. Дубовому, що проведе червоноармійців безпечним шляхом по тонкому льоду. В ніч на 16 грудня 1919 р. бійці 389 стрілецького полку, попереду якого йшов П. К. Алексєєв, переправились на правий берег Дніпра, несподіваним ударом збили ворожі застави, захопили мости і тим самим забезпечили успішну переправу інших підрозділів. За цей подвиг П. К. Алексєєв був нагороджений орденом Червоного Прапора. Ввечері 16 грудня Київ було визволено.

[1] «Летопись революции», 1929, № 5—6 (38—39), стор. 271—272.

[2] М. К. Колісник, Відновлення і зміцнення влади на Україні (1919—1920), Харків, стор. 36.

[3] «Летопись революции», 1929, № 5—6 (38—39), стор. 283.

Воїни Червоної Армії вели наступальні операції в умовах зими, бездоріжжя, виявляючи масовий героїзм, мужність і відвагу. Армія поповнювалась не тільки за рахунок мобілізованих робітників і селян. До її складу ввійшли тисячі партизанів, які діяли в тилу Денікіна, серед них загін в 600 чоловік, створений комуністами Городнянського повіту на Чернігівщині, частина партизанів з бригади, яка діяла на Полтавщині. Бійцями Червоної Армії стали партизани Катеринославщини, Київщини, Харківщини [1].

Український робітничий клас і трудяще селянство завдячують Червоній Армії своїм визволенням з-під гніту білогвардійців. Водночас вони з гордістю можуть говорити і про свій вклад в справу розгрому Денікіна. В. І. Ленін у листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним писав: «Перемогти Денікіна, знищити його, зробити неможливим повторення подібного нашестя — такий є корінний інтерес і великоруських і українських робітників і селян... У цій довгій і важкій боротьбі ми, великоруські й українські робітники, повинні йти найтіснішим союзом, бо поодинці нам, напевно, не справитись» [2].

НА ЗАКЛЮЧНОМУ ЕТАПІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Відгриміли переможні бої зими 1919—1920 рр. Успіхи Червоної Армії, переконливим свідченням яких був повний розгром Денікіна, Колчака і інших ворогів Радянської країни, охолодили гарячі голови імперіалістів заходу. В січні 1920 р. уряди Англії, Франції, Італії прийняли рішення про зняття блокади. Кілька країн вступило в переговори з Радянським урядом, підписало з ним угоди. Однак це не означало, що імперіалісти відмовилися від своїх намірів знищити Радянську владу в нашій країні. Посиленими темпами вони оснащували нові легіони ландскнехтів, руками яких можна було б і далі вести боротьбу з Радянською Росією.

Цього разу основну ставку вони поставили на панську Польщу і рештки білих армій під командуванням Врангеля. Польська буржуазія і поміщики прагнули увічнити своє панування в Східній Галичині і в щойно захоплених Західній Волині, частині Поділля, а також в ряді районів Білорусії та Литви. Правителі Польщі знайшли спільну мову з викинутими за межі Радянської України петлюрівцями, підписавши так званий Варшавський договір.

Витративши мільйони доларів, фунтів стерлінгів і франків на озброєння і спорядження білополяків і Врангеля, Антанта підготувала до походу проти Радянської країни в 1920 р. майже мільйонну армію, яка

[1] В. І. Власенко, Комуністи — організатори всенародної допомоги трудящих України Червоній Армії в період розгрому Денікіна.— «Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук», № 14, К., 1963, стор. 17.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 267.

озброєнням і технічним оснащенням значно переважала розташовані в цьому районі сили Червоної Армії.

25 квітня 1920 р. польські війська разом з петлюрівцями перейшли в наступ. Радянські війська Західного та Південно-західного фронтів, розтягнутих на тисячу кілометрів, мали всього 92,7 тис. бійців і командирів проти 148,4 тис. солдат і офіцерів польських збройних сил [1].

Мужньо билися воїни Червоної Армії, стримуючи ворога. 7-у стрілецьку дивізію (начальник А. Г. Голіков, комісар Ф. Ф. Рогальов) білополяки оточили в районі Коростеня. Протягом п'яти днів бійці й командири відбивали атаки противника. Дивізія не тільки відбила ворожі атаки, а й успішно прорвала оточення, в повному складі вийшла з кільця, забезпечила вивезення 30 ешелонів військового майна і в районі Малина, атакувавши ворога, захопила полонених, 8 гармат, 23 кулемети. За ці бої дивізія була нагороджена почесним революційним Червоним прапором [2]. Білополякам не вдалося виконати головне завдання — оточити і повністю знищити XII і XIV радянські армії, в складі яких билися тисячі робітників і селян з України.

На другий день після початку наступу білополяків Політбюро ЦК КП(б)У визначило основне завдання моменту: до підходу нових підкріплень організувати негайну рішучу відсіч ворогові. Всі комуністи Київської, Волинської, Подільської губерній були оголошені мобілізованими. В інших районах України проведено мобілізацію активістів парторганізацій, членів профспілок і комсомолу.

15 травня ЦК КП(б)У прийняв рішення про мобілізацію ще 2500 комуністів. II Всеукраїнський з'їзд КСМУ ухвалив мобілізувати комсомольців Правобережжя і прифронтової смуги від 18 років і старше. Чверть делегатів з'їзду теж вирушила на фронт [3].

В одному з віршів тих днів говорилося:

Гей, хто чує клич бадьорий,
Підіймайсь, спіши на бій!
Під великий стяг червоний,
У ряди пролетарів!

В Червону Армію влилися тисячі нових бійців. Загальне число мобілізованих на Україні досягло 252 тис. чоловік [4]. Коли наказом по арміях Південно-Західного фронту від 26 липня 1920 р. № 1392 на Київщині була оголошена мобілізація чоловіків 1896—1900 років народження, на збірні пункти прибуло 80 365 чол. З них було прийнято 59 243 [5]. На Одещині з'явилося 16 546, з яких 7984 було звільнено, а решта — направлена в діючі частини [6]. Тільки в результаті п'яти партійних мобілі-

---

[1] П. Ф. Кузьмин, Крушение последнего похода Антанты, М., 1958, стор. 64—65.
[2] Там же, стор. 70.
[3] Н. И. Супруненко, Очерки истории гражданской войны.., стор. 383.
[4] Там же, стор. 386.
[5] КОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 279, арк. 6.
[6] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 7, спр. 38, арк. 4—5.

Житловий будинок робітників на вулиці Кафедральній м. Житомира, спалений білополяками під час їх відступу. У вогні загинуло 15 робітників.

зацій з квітня по листопад 1920 р. в Червону Армію по всій країні влилося понад 24 тис. комуністів [1].

Поповнення прибували на фронт щоденно. «Нехай ні одні збори,— говорив В. І. Ленін,— ні одна нарада не пройде без того, щоб при всякому обговоренні на першому місці не стояло питання: чи все ми зробили, щоб допомогти війні, чи досить напружені наші сили, чи досить допомоги відправлено на фронт?» [2]

У надзвичайно короткий строк наше командування домоглося посилення діючих проти білополяків частин, перекинуло на фронт нові підрозділи, зокрема Першу кінну армію. 14 травня, тобто через три тижні після нападу білополяків, війська Західного фронту (командуючий М. Н. Тухачевський) перейшли в наступ і досягли деяких успіхів. В тилу ворога робітники і селяни розгортали партизансько-повстанську боротьбу. 26 травня почали наступальні операції війська Південно-Західного фронту (командуючий О. І. Єгоров).

Ворог почав відступ. Війська Червоної Армії крім Києва звільнили ряд важливих пунктів Правобережжя і просунулись до кордонів Західної України. Були зайняті Ровно, Броди, Збараж, Дубно, Тернопіль, визволена територія Західної Волині. 8 липня створено революційний уряд

[1] «Центральный музей Вооруженных Сил СССР», стор. 31.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 108.

Галичини — Галицький Ревком на чолі з В. П. Затонським. В декларації від 15 липня ревком проголосив на звільнених землях Радянську владу. Робітники і трудящі селяни Східної Галичини подавали братерську допомогу Червоній Армії. У Львові, Дрогобичі, Бориславі й інших районах Прикарпаття спалахнули революційні виступи трудящих [1].

В той час як Червона Армія вела успішні наступальні операції проти білополяків і петлюрівців, у Північній Таврії активізувалися білогвардійські частини Врангеля. У вересні врангелівці захопили Маріуполь, створивши загрозу Донецькому басейну. 19 серпня 1920 р. на засіданні Політбюро ЦК РКП(б) Південний фронт був визнаний найважливішим у республіці. В. І. Ленін поставив перед ЦК КП(б)У завдання — надіслати на врангелівський фронт кращих працівників, здатних підняти боєздатність частин, зміцнити тил, повести боротьбу з дезертирством, бандитизмом у найближчому тилу та інше [2]. 22 серпня Південне бюро ВЦРПС у відповідності з вказівкою ЦК КП(б)У запропонувало порядком воєнного наказу «провести масову мобілізацію чесних пролетарів, членів спілок в ряди Червоної Армії» і тим самим наблизити час остаточної перемоги на фронті [3].

Комуністична партія України направила в ті дні на фронт понад дві тисячі комуністів. Таку ж кількість бійців дав комсомол України.

В кінці жовтня почався наступ військ Південного фронту під командуванням М. В. Фрунзе проти врангелівців. 9 листопада Радянські війська почали штурм Перекопських позицій і 11—12 листопада вони прорвалися в Крим. Доля військ чорного барона була вирішена. Завдяки мужності, героїзму, відвазі радянських воїнів було одержано славну перемогу над іноземними інтервентами і внутрішньою контрреволюцією.

ДО МИРНОЇ ПРАЦІ

Перемога соціалістичної революції — граничний рубіж докорінних змін в усіх галузях життя, в економіці, ідеології і мисленні мільйонів людей нашої країни. Народ вручив робітничому класу кермо державної влади. Трудяще селянство стало його найближчим союзником у здійсненні революційних звершень. Спільними зусиллями вони проклали шлях будівництва соціалізму і комунізму.

В країні, яка була виснажена імперіалістичною і громадянською війнами, знесилена грабежами внутрішньої контрреволюції, послаблена внаслідок нестатків, закриття сотень промислових підприємств, потрібно було якнайшвидше зібрати сили робітничого класу, спертися на них, щоб швидше загоїти рани, дати людям роботу, піднести матеріальний рівень життя і добробут.

Комуністична партія, збираючи сили розпорошеного декласованого робітничого класу, виховуючи сотні й тисячі талановитих організаторів,

[1] О. Ю. Карпенко, Імперіалістична інтервенція на Україні. 1918—1920, Львів, 1964, стор. 218, 219.
[2] Див. «Ленинский сборник», XXXIV, стор. 348.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 12, арк. 2.

вела трудящі маси на подолання труднощів. Знову проявилися високі моральні і вольові якості робітників, їх відповідальність за долю країни, тверда віра в остаточну перемогу великих звершень, розпочатих в історичні дні Жовтня. «Витримка, наполегливість, готовність, рішимість і вміння сотні раз випробувати, сотні раз виправити і що б то не стало добитися мети,— писав В. І. Ленін,— ці якості пролетаріат виробляв собі 10, 15, 20 років до Жовтневої революції, він виробляв їх протягом двох років після цієї революції, переносячи нечувані злигодні, голод, розорення, бідування. Ці якості пролетаріату — запорука, що пролетаріат переможе» [1].

Комуністична партія виховувала трудящих у дусі розуміння того, що зроблене сьогодні є часткою майбутнього, що саме зараз закладаються успіхи завтрашнього дня. Шахтарі і металісти, залізничники і харчовики прагнули, щоб діяло, давало промислову продукцію якомога більше заводів, фабрик, вугільних шахт. Задоволення потреб фронту, яке, звичайно, було на першому плані, не тільки не виключало, а, навпаки, передбачало перебудову економіки країни на соціалістичних засадах.

Проте широко розгорнути всю промисловість, підняти рівень виробництва, збільшити випуск продукції і тим самим забезпечити повну зайнятість робітників в умовах небувалих руйнувань і війни виявилося неможливим. Робітничий клас України у 1918—1920 рр. концентрував свої зусилля на головніших напрямках, першочергову увагу приділяв найважливішим галузям промисловості, транспорту, наполегливо боровся з труднощами. Завдяки цьому країна одержувала необхідну промислову продукцію для успішної боротьби з внутрішніми і зовнішніми ворогами. Розруха поставила під загрозу саму основу нормального економічного життя, викликала безробіття, гостру нестачу необхідних виробів і продуктів харчування. В цих умовах радянська держава змушена була зосередити в своїх руках виробництво і розподіл всіх матеріальних ресурсів для задоволення потреб фронту і життєво необхідних галузей промисловості. Були націоналізовані середні і частина дрібних підприємств (великі підприємства націоналізовані раніше), у селян вилучались лишки продовольства (продрозверстка). Приватна торгівля хлібом, продуктами харчування і промтоварами була заборонена. Запроваджено трудову повинність працездатного населення. Така економічна політика, тимчасово введена в нашій країні, дістала назву воєнного комунізму.

У прийнятій VIII з'їздом РКП(б) Програмі партії завдання всебічного піднесення продуктивних сил країни висувалося як головне і основне. «З огляду на надзвичайно тяжку розруху, яку переживає країна, практичній меті — негайно і що б то не стало збільшити кількість найнеобхідніших для населення продуктів — повинно бути підпорядковане все інше. Практичними результатами в цьому відношенні повинна вимірятися успішність роботи кожної радянської установи, зв'язаної з народним господарством» [2].

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 470.
[2] «КПРС в резолюціях», ч. I, стор. 394.

28 червня 1918 р. В. І. Ленін говорив: «...Радянська влада приступає до націоналізації всіх галузей промисловості, ви знаєте, що труднощі, які стоять на шляху до цієї справи, величезні, що тут треба багато сил, щоб створити все це організовано». В. І. Ленін підкреслював, що Радянська влада робить все це через робітників, разом з робітниками: «Господар промисловості, господар хліба, господар усіх продуктів у країні — це ми. От коли ця свідомість проникне в робітничий клас глибоко, коли він своїм досвідом, своєю роботою подесятерить свої сили, тільки тоді всі труднощі соціалістичної революції будуть переборені» [1].

Ще наприкінці 1918 р. в міру визволення республіки від німецьких окупантів і буржуазно-націоналістичної Директорії розгорнулася активна робота по відродженню органів економічного управління, по націоналізації промисловості. Наприкінці січня 1919 р. уряд Радянської України спеціальною інструкцією визначив порядок управління кам'яновугільними підприємствами. Уряд попереджав, що цей порядок вводиться тимчасово, до розв'язання питання про націоналізацію. На всіх підприємствах із річним видобутком не менше 5 млн. пудів створювалися контрольні комісії. Адміністрації було запропоновано залишатися на місцях і разом з нею управляти підприємством, а в тих випадках, коли адміністрації не було,— всі права по управлінню переходили до контрольної комісії [2].

21 січня 1919 р. затверджено положення про тимчасові комітети по управлінню фабриками і заводами, покинутими власниками. 26 січня 1919 р. опубліковано декларацію Тимчасового робітничо-селянського уряду про економічну програму Радянської влади на Україні. «Тимчасовий робітничо-селянський уряд України приступає до негайної націоналізації найважливіших галузей промисловості, поширюючи її на всі інші галузі капіталістичної промисловості в міру організації відповідного керівного, державного, технічного і робочого апарату» [3]. Націоналізація в Українській РСР проходила в більш сприятливих умовах, ніж в РРФСР, бо була можливість використовувати не тільки вже набутий досвід, а й допомогу кадрами, обізнаними з цією справою, фінансувати окремі підприємства і цілі галузі промисловості. Багатогранною діяльністю по створенню основ соціалістичної економіки керувала Комуністична партія, В. І. Ленін.

При всій різноманітності дій робітничого класу в процесі оволодіння промисловим виробництвом суть їх зводилася до головного: завод, фабрика, шахта тощо повинні служити народові, Радянській державі. Життя рішуче відкидало те, що не витримувало випробувань часу, даючи можливість закріпити загальнодержавними законодавчими актами всю суму перетворень, звести в єдине ціле практичний досвід і творчу ініціативу мас. Основні положення РРФСР про націоналізацію стали зразком для розробки і практичного здійснення її і на Україні. Прова-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 440, 441.

[2] Див. «Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні», стор. 411—412.

[3] Там же, стор. 398, 406.

Голова Української Ради народного господарства Е. І. Квірінг. 1919 р.

дити націоналізацію українським трудящим допомагали посланці братнього російського народу, працюючи в Радах, профспілках, раднаргоспах, безпосередньо на фабриках і заводах. Тільки в 1920 р. на Україну з РРФСР було надіслано близько 20 тис. робітників різних спеціальностей [1].

Розв'язуючи складні питання націоналізації промисловості, робітничий клас України не міг обминути гострої проблеми боротьби з розрухою. І те, що він в процесі зосередження в своїх руках основних засобів виробництва долав величезні труднощі, підтверджує велич подвигу людей праці.

1920 рік — рік нових зусиль у відродженні народного господарства, рік завершення націоналізації. Наповнений героїкою суворих буднів, пафосом творення нового, він був останнім на важкому трирічному шляху громадянської війни.

На очах робітників поступово здійснювалися економічні перетворення, зростала впевненість у тому, що спільними зусиллями братніх народів можна впоратися з розрухою. IV конференція КП(б)У в резолюції про державні зносини Радянської України з Радянською Росією підкреслила, що незалежність українських трудящих мас, право користуватися плодами праці, багатствами землі та її надр можуть бути забезпечені лише робітничо-селянською владою, зміцнювати яку потрібно всіма силами. Тому найтісніше економічне об'єднання братніх республік є необхідною умовою відновлення зруйнованого імперіалістичною та громадянською війнами промислового життя.

Використовуючи кожний крок усуспільнення засобів виробництва в інтересах широких мас трудящих, Радянська влада одночасно спиралась на їх енергію й ініціативу. В ході громадянської війни було розв'язано складне господарсько-політичне завдання — завершено націоналізацію всієї промисловості країни. Виключно важливим актом на цьому шляху була постанова Вищої Ради Народного Господарства від 29 листопада 1920 р.: «Всі промислові підприємства, що знаходяться у володінні приватних осіб або товариств і мають число робітників більше 5 при механічному двигуні, або 10 без механічного двигуна, оголошуються націоналізованими» [2].

---

[1] П. П. Гудзенко, Соціалістична націоналізація промисловості в Українській РСР. 1917—1920 рр., К., 1965, стор. 276.

[2] «Робітничий контроль і націоналізація промисловості», стор. 677.

Комуністична партія виявляла постійне піклування про створення відповідних умов для якнайширшого виявлення народної ініціативи. ВЦРПС і ВРНГ в спеціальному циркулярному листі звернули увагу профспілкових організацій, заводоуправлінь на необхідність залучати найширші кола робітників у процес організації виробництва [1]. «В умовах жорстокої боротьби і громадянської війни,— писав заступник голови ВРНГ В. Мілютін,— Радянській владі вдалося створити нові органи економічного управління, підтримати виробництво і навіть зробити дальші кроки на шляху розвитку нових галузей промисловості, залучити широкі маси робітників до будівництва економічного життя» [2].

Робітничий клас України дедалі глибше оволодівав процесами виробництва. Важливу роль в цьому відігравало класове пролетарське чуття робітників, їх прагнення працювати за себе і товаришів, що билися на фронті, необхідність відродження економіки країни. Відсутність спеціальних знань у робітників, які стали керівниками підприємств, дещо компенсувалась величезною організаторською роботою. У цій великій справі, звичайно, були промахи, істотні недоліки. Та головне полягало в тому, що вперше в історії людства робітничий клас організовував роботу промисловості в інтересах усіх трудящих.

Героїчний робітничий клас допоміг трудящому селянству у зміцненні Радянської влади на селі. «Соціалістичну революцію,— вказував В. І. Ленін,— не можна зробити без робітничого класу; її не можна зробити, коли в робітничому класі не нагромаджено стільки сил, щоб керувати десятками мільйонів забитих капіталізмом, змучених, неписьменних і розпорошених сільських людей. А керувати ними можуть тільки передові робітники» [3].

Робітничий клас України послав тисячі своїх синів у села в складі бійців продовольчих загонів, агітаторів і організаторів. Там вони провели величезну роботу не тільки по заготівлі хліба для Червоної Армії й населення промислових центрів, а насамперед по створенню партійних осередків, ревкомів, комітетів незаможних селян, місцевих Рад, по організації боротьби з куркульством, буржуазно-націоналістичними бандами [4]. Згуртування бідняцько-середняцьких мас села навколо пролетаріату — важлива складова частина процесу закріплення завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Робітничий клас України, маневруючи до краю обмеженими ресурсами, протягом всієї громадянської війни використовував кожний мирний день для боротьби з господарською розрухою, яка насувалася, та з руйнуваннями, заподіяними іноземними інтервентами і внутрішньою контрреволюцією.

---

[1] КОДА, ф. 708, оп. 1, спр. 125, арк. 16.

[2] «Два года диктатуры пролетариата», вид. ВРНГ, М., [1919], стор. 3.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 62.

[4] Детальніше про це див. Ю. Ю. Кондуфор, Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны (в ходе проведения продовольственной политики 1918—1920 гг.), К., 1964.

Спочатку ліквідовувалися перепони, які заважали організації нормального руху залізничного транспорту, видобутку вугілля, заготовці палива. Найбільш зруйновані і пограбовані підприємства закривалися, наявне обладнання, матеріали перекидалися на діючі фабрики і заводи. Максимум сил і засобів концентрувався на найбільш важливих об'єктах. Робітничий клас України кілька разів розпочинав налагоджувати нормальне життя тієї чи іншої галузі промисловості. Зокрема, трудівники Донбасу дуже багато робили, щоб подолати паливну кризу. Вже на початку 1918 р. майже протягом трьох місяців шахтарі найбільшого паливного басейну країни не тільки мобілізували на відсіч німецько-австрійським інтервентам тисячі трудівників, а й дали країні сотні тисяч пудів вугілля. У першому півріччі 1919 р., коли Радянська влада для потреб країни могла використовувати лише частину вугільних та антрацитових районів Донбасу, становище з видобутком вугілля значно погіршилося. Проте заходи, вжиті Радянською владою, до деякої міри запобігли зростанню господарської розрухи як у промисловості, так і в самому вуглевидобутку. Протягом всіх трьох років громадянської війни відбувався регулярний взаємообмін всім найнеобхіднішим для організації роботи промисловості братніх республік. Те, що було на Україні, наприклад хліб, вугілля, відправлялося в центральні райони РРФСР, а звідти в Донбас та інші місця йшов ліс і лісоматеріали, верстати і мастила, тканини тощо. Тисячі робітників росіян брали участь в роботі продовольчих органів України, працювали в партійному, державному і військовому апараті. На початку 1919 р. для налагодження роботи продорганів на Україну прибуло тільки з Москви близько 1500 продовольчих працівників, здебільшого робітників [1].

В 1920 р. розгорнулися основні роботи по обліку, відбудові, концентрації і консервації вугільних шахт, в Донбасі видобуто близько 273 млн. пудів вугілля. Це була найнижча точка падіння вуглевидобутку; його поступове зростання почалося вже в 1921 р. Центральне правління кам'яновугільної промисловості Донецького басейну у звіті зазначало: «В той час як видобуток вугілля в 1920 р. з 10 млн. пудів у січні зріс до 21,4 млн. пудів у грудні, тобто збільшився на 112%, антрацитовий видобуток за цей же період часу зріс з 3,24 млн. пудів до 10,46 млн. пудів, тобто збільшився на 223% [2]. ВРНГ у своєму звіті IX з'їздові Рад констатувала, що Кузбас, Черемхово, Уральський і Підмосковний басейни у 1920 р. дали 138,6 млн. пудів вугілля, тобто менше половини видобутку Донбасу [3].

Комуністична партія постійно піклувалася про збереження робітничих кадрів. Якщо в січні 1920 р. робітників у Донбасі нараховувало-

---

[1] «Красный архив», 1938, № 4—5 (89—90), стор. 131.

[2] «Донбасс в 1921 году. Отчет Центрального правления каменноугольной промышленности Донбасса», Бахмут, стор. 6.

[3] «Русская промышленность в 1921 г. и ее перспективы (Отчет IX съезду Советов)», издание редакционно-издательского отдела ВСНХ, М., без року вид., стор. XVII.

ся близько 83 тис. чоловік, то в грудні цього року їх було вже 129 тис.[1] Це було важливим результатом організаторської роботи партійних, радянських і господарських органів.

19 березня 1920 р. Раднарком РРФСР спеціальною постановою дозволив Центральному правлінню кам'яновугільної промисловості Донбасу безпосередньо через Реввійськради фронтів відкликати з Червоної Армії кваліфікованих працівників для роботи на рудниках[2]. У червні 1920 р. на шахтах, в окружних управліннях тощо вже працювало близько 65% довоєнної кількості інженерно-технічних працівників[3].

Шахтарі наполегливо добивалися виконання поставлених завдань, десятки і сотні з них виявляли справжній трудовий героїзм. Створена за постановою Раднаркому РРФСР Українська трудова армія разом з шахтарями багато зробила для відродження залізничного господарства рудників, навантаження вугілля, для ремонту машин, механізмів, шляхів. V конференція КП(б)У, відзначивши, що ліквідація врангелівського фронту і мир з Польщею дають можливість поставити на всю широчінь питання відбудови народного господарства, ухвалила: «Відбудова Донбасу як джерела вугілля, металу та інших основних матеріалів має стати для всіх державних, партійних і професійних органів бойовим завданням, яке вимагає негайного зосередження на ньому достатніх сил і засобів у переважному перед усіма іншими потребами порядку»[4].

За місяць перед V конференцією КП(б)У Президія ВРНГ, визначаючи Україну як район, де є найбільш сприятливі умови для відбудови і розвитку першочергових галузей виробництва, намітила невідкладні заходи, в тому числі забезпечення найважливіших підприємств робочою силою і керівними кадрами за рахунок інших відомств.

У надзвичайно тяжкому стані опинилася металургійна промисловість усього півдня країни. Денікінська навала звела нанівець ту роботу, яку робітники України здійснили в першій половині 1919 р. Білогвардійці та окупанти довели до надзвичайно тяжкого стану вагонне і паровозне господарство, зруйнували і пошкодили сотні мостів, сотні кілометрів залізничної колії.

Самовідданою працею робітничий клас запобіг паралічу промислового виробництва, забезпечив видобуток вугілля, роботу транспорту, міське і сільське населення було частково забезпечено необхідними товарами.

Робітничий клас країни вели на подвиг нездоланна сила вільної, розкріпаченої праці, прагнення бачити країну могутньою, квітучою, назавжди позбавити себе, свої родини, суспільство від тягаря старого ладу. Люди, що віддавали свою працю суспільству, поступово відчували змі-

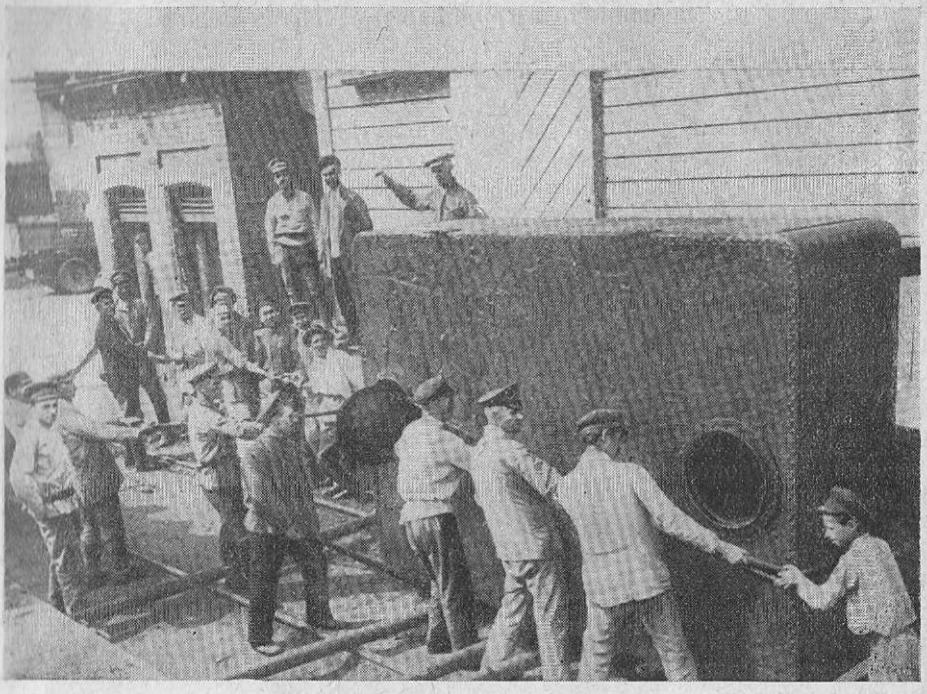
---

[1] «Украинская промышленность в 1920 году», стор. 10.

[2] А. А. Гречихин, Из истории восстановления народного хозяйства Украинской ССР, К., 1959, стор. 86.

[3] Н. Р. Прокопенко, Борьба за возрождение угольного Донбасса в 1920 г.— «Исторические записки», М., 1948.

[4] «Комуністична партія України в резолюціях», стор. 82.

Недільник на Південній залізниці. 1920 р.

ну умов і прагнули якомога активніше, ширше показати нове ставлення до праці, до виконання своїх обов'язків.

Зосереджуючи зусилля на відбудові найважливіших галузей промисловості, Радянська влада враховувала, що без натруджених рук робітничого класу розв'язати їх абсолютно неможливо. «*В країні, яка розорена,* — говорив В. І. Ленін, — *перше завдання — врятувати трудящого. Перша продуктивна сила всього людства є робітник, трудящий. Якщо* він виживе, ми *все* врятуємо і відбудуємо» [1].

Були вжиті всі можливі заходи, щоб поліпшити постачання робітників продовольством, одягом, забезпечити їх житлом. Так, на липень — серпень 1920 р. центральна комісія по постачанню забронювала для робітників понад 600 тис. пайків, у тому числі гірникам близько 167 тис. [2]

Тісне співробітництво російського, українського та інших братніх народів у боротьбі за відродження народного господарства дедалі міцнішало. Кожний виплавлений пуд металу, видобута тонна вугілля, новий паровоз, вагон ставали на службу всій країні. Робітничий клас, трудящі Радянської Росії з вдячністю приймали внесок шахтарів і металургів,

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 321.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 573, оп. 1, спр. 151, арк. 2.

металістів і будівельників, колективні зусилля багатотисячного загону робітників України.

Робітники-комуністи йшли на виконання найвідповідальніших завдань, запалюючи своїм прикладом безпартійних. Особливо яскраво це виявилося в комуністичних суботниках 1919 і 1920 років. В Олександро-Грушевському гірничому районі Донбасу Надежденській шахті № 3 на початку листопада 1920 р. загрожувало затоплення. За ініціативою партійного осередку негайно був організований комуністичний суботник. Після своєї основної роботи 9 комуністів і 5 безпартійних робітників (серед них 60-річний А. М. Тишкін) спустилися в шахту і протягом чотирьох з половиною годин, по пояс у воді і багні, вичерпали понад три тисячі відер води і 11 вагонеток багна. За самовіддану працю всі вони були премійовані і занесені на Червону дошку [1].

Південне бюро ЦК профспілки гірників у звіті за час з 12 липня по 25 вересня 1920 р., повідомляючи про вседонецький недільник по наданню допомоги селу, відзначало підвищення видобутку вугілля на деяких шахтах до 200—300% [2]. «...Ми перемагаємо і будемо перемагати,— говорив В. І. Ленін,— бо у нас є тил і тил міцний, що селяни й робітники, незважаючи на голод і холод, згуртовані, зміцніли і на кожний тяжкий удар відповідають збільшенням зчеплення сил і економічної могутності, і тільки через це перемоги над Колчаком, Юденичем та їх союзниками, найсильнішими державами світу, були можливі» [3].

У пам'яті людей старшого покоління і досі живуть славні подвиги шахтарів, металістів, залізничників, будівельників, металургів, які в надзвичайно тяжких умовах, одержуючи на день 100 грамів хліба, з честю виконували покладені на них завдання. І те, що було завойовано, закріплено і примножено в умовах громадянської війни та іноземної інтервенції, стало надійною основою наступних соціалістичних перетворень.

ЗМІНИ В СКЛАДІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ РЕСПУБЛІКИ

Припинення роботи сотень промислових підприємств, скорочення виробництва, спад якого намітився ще під час імперіалістичної війни, масовий відхід робітників у села і мобілізації до Червоної Армії призвели до значного скорочення рядів робітничого класу України, як і всієї Радянської Росії. Під час окупації України Німеччиною та Австро-Угорщиною тисячі робітників опинилися без роботи. Гетьманський міністр праці у червні 1918 р. визнавав, що в найбіль-

[1] Див. П. Деркач, Трудовой героизм и самоотверженность рабочих тыла в годы гражданской войны.— «Исторический журнал», 1940, № 7, стор. 32.

[2] «Документы трудового энтузиазма. Сборник документов о борьбе рабочего класса СССР за повышение производительности труда в 1918—1920 гг.», М., 1960, стор. 146.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 132.

ших містах уже нараховується понад 200 тис. чоловік безробітних, а незабаром ця цифра може збільшитися до 500 тис. [1]

Шляхом звільнення, переслідувань і арештів робітників гетьманський уряд, окупанти і промисловці прагнули роздробити сили робітничого класу, скувати його політичну активність, підірвати організованість і згуртованість. Наприклад, у вугільній промисловості в березні 1918 р. працювало 215 000 робітників, у червні — 134 000, а в жовтні вже тільки 78 239 [2]. На початку 1920 р., як зазначалося у звіті Центрального правління кам'яновугільної промисловості Донбасу, загальна кількість робітників зменшилася порівняно з довоєнним часом майже втроє, головним чином за рахунок кваліфікованої їх частини, підвищився процент жінок і підлітків. У металургійній промисловості в 1920 р. було зайнято близько 30 тис. робітників [3]. Все більше давалася взнаки нестача металу. Сліди руйнувань, спустошення на металургійних і металообробних заводах було видно на кожному кроці. В статті, надрукованій в середині 1919 р. «Вестником Совета народного хозяйства Украины», говорилося, зокрема, що стан металічної промисловості «треба визнати катастрофічним».

Різке скорочення випуску промислової продукції спостерігалося в усіх галузях промисловості, сотні підприємств припинили роботу. Під кінець громадянської війни на шахтах Донбасу налічувалося близько 130 тис. робітників (на 105 тис. менше ніж у лютому 1918 р.) і 12,6 тис. чоловік інженерно-технічного персоналу та службовців [4]. На залізничному транспорті, на п'яти основних залізницях нараховувалося 237 тис. чоловік [5].

Особливо порідшали ряди металістів — провідного загону робітничого класу. В січні 1921 р. на металургійних заводах об'єднань півдня нашої країни налічувалося тільки 62 тис. робітників і службовців [6]. На підприємствах, підпорядкованих Головметалу, працювало 72,3 тис. чоловік [7], а на заводах сільськогосподарського машинобудування півдня (включаючи ремонтні) — 5875 чоловік.

Різко зменшилася кількість робітників залізорудної промисловості. Спеціальна комісія Промбюро України, обстежуючи Криворізький басейн, встановила, що на початку лютого 1920 р. тут було 1476 робітників, 270 службовців і 38 чоловік інженерно-технічного персоналу.

Видобутком солі займалося 4281 чоловік. На 36 олійницьких заводах, включених до виробничої програми 1920 р., нараховувалося 1,2 тис. робітників і службовців, на 8 консервних фабриках — близько 600 чоловік, на винокурнях і складах — понад 2,3 тис. чоловік [8].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 255, арк. 7.
[2] ХОДА, ф. 616, оп. 1, спр. 254, арк. 35.
[3] «Украинская промышленность в 1920 году», стор. 6, 25.
[4] «Донбасс в 1921 году. Отчет Центрального правления каменноугольной промышленности», Бахмут, стор. 18, 24.
[5] «Статистический ежегодник, 1918—1920 гг.», стор. 43.
[6] «Металлопромышленность республики и ее нужды», стор. 67—68.
[7] Там же, стор. 69.
[8] «Украинская промышленность в 1920 году», стор. 6, 52—53, 62.

Південне бюро ЦК профспілки хіміків об'єднувало п'ять райвідділів. В Харьківському налічувалося понад 3 тис. чоловік, в Донецькому 9,3 тис., Одеському — 2,8, Київському — 6 тис. У текстильній промисловості України нараховувалося 5,7 тис. робітників і службовців; 26 тис. чоловік об'єднував комітет державних споруд і т. д.

Таким чином, в металообробній, металургійній, вугільній, хімічній, нафтовій і деяких інших галузях промисловості було зайнято понад 307 тис. робітників і службовців. Робітничий клас України втратив за роки війни майже третину свого складу.

Протягом 1920 р. Раднарком УРСР за пропозицією Всеукраїнського комітету праці оголосив трудмобілізації і обліки будівельників, залізничників, рибників, кравців і шевців, шкіряників, бондарів та ін. Ці мобілізації дали понад 36 тис. чоловік. Наказом по арміях Південно-Західного фронту була оголошена мобілізація гірників на роботу в шахти. Військові комісаріати в свою чергу провадили мобілізацію будівельних робітників і залізничників. Ефективні наслідки, зокрема, дала мобілізація будівельних робітників. Протягом 1920 р. в Донецький басейн організованим порядком було направлено 18 142 чоловіки [1].

Царська Росія залишила країні Рад спадщину у вигляді тисяч технічно безграмотних робітників, з чим не можна було миритися. Розгортаючи роботу по підвищенню загальної грамотності населення, Радянська влада дбала про організацію сітки технічних шкіл, курсів, денних і вечірніх технікумів, про індивідуальне навчання професіям безпосередньо на виробництві. Поступово долаючи труднощі і перешкоди, органи Радянської влади прокладали шлях до поповнення робітничого класу технічно грамотними кадрами. З числа робітників висувалися на навчання майбутні інженери, майстри, техніки.

Програма партії, прийнята VIII з'їздом РКП(б), передбачала «максимальне використання всієї робочої сили, яка є в державі, правильний розподіл і перерозподіл її, як між різними територіальними областями, так і між різними галузями народного господарства» [2]. Це положення дістало практичне втілення в актах уряду, ВРНГ, професійних спілок. Вони насамперед мали на меті — забезпечити роботу тих галузей народного господарства, без яких воююча країна не могла б існувати.

Радянська держава повинна була розв'язувати й таку проблему: з одного боку безробіття, а з другого — гостра нестача фахівців і рядових робітників у всіх галузях народного господарства. Лише по Харківському, Миколаївському, Полтавському, Олександрівському, Луганському і Донецькому районних підвідділах обліку і розподілу робочої сили з травня по грудень 1920 р. попит на робочу силу становив 303 757 чоловік, пропонували свої послуги 222 454 чоловіка, а послано на роботу 198 539 чоловік [3].

Враховуючи важливе значення залізниць і необхідність будь-що підтримувати їх господарство в належному стані, Рада Праці і Оборони за

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 7, арк. 25, 26.
[2] «КПРС в резолюціях...», ч. I, стор. 395.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 1, спр. 445, арк. 172.

підписом В. І. Леніна прийняла 18 серпня 1920 р. постанову, якою звільнила робітників і службовців ударних заводів, що працювали на транспорт, від мобілізації на дійсну військову службу. В числі їх були підприємства України: заводи Шодуар (Катеринослав, Чечелівка) — 2750 робітників і 300 службовців, Гартмана (Луганськ) — 4000 і 450, Харківський паровозобудівний — 7000 і 880, Макіївський — 3000 і 275, Петровський в м. Єнакієвому — 4875 і 400, Гантке — 200 і 200 [1].

В міру того як країна Рад після війни переходила до розв'язання невідкладних господарських завдань, все ширше висувались на перший план питання підготовки кваліфікованих робітників. В 1921 р. відкрито 18 вечірніх робітничих технікумів — вісім у Донбасі, а решта — в Катеринославі, Кривому Розі, Харкові, Миколаєві, Полтаві, Одесі, Києві, Шостці, Олександрівську, Кременчуці. П'ять гірничих вечірніх технікумів у Донбасі вже функціонувало. Крім того, провадилося навчання в Катеринославі на Брянському заводі, в Харкові, Миколаєві і Полтаві, де технікум створено на базі вищої робітничої школи.

Відділ професіонально-технічної освіти планував відкрити в 1921 р. промислово-адміністративні курси в 16 пунктах: загально-виробничі в Харкові (всеукраїнські), Бахмуті, Катеринославі, Миколаєві, Києві та Одесі, а також для окремих виробництв, зокрема для цукрової промисловості 5, будівельної — 4 і одні — для паперової. Передбачалося в усіх губерніях України по різних спеціальностях створити 72 школи заводського учнівства та 72 школи-курсів для дорослих (частина їх уже працювала) [2]. В кінці вересня 1920 р. на Україні нараховувалося 260 різних учбових закладів для підготовки кваліфікованих кадрів.

Роки громадянської війни займають особливе місце в історії нашої Батьківщини. Трудящі маси, зіткнувшись віч-на-віч з об'єднаними силами іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції, відстояли під керівництвом Комуністичної партії історичні завоювання Жовтня, зберегли свою Радянську владу. Тисячі вірних синів робітничого класу загинули в боротьбі за революційні ідеали. «Кожного разу,— зазначав В. І. Ленін,— коли наставав трудний момент у війні, партія мобілізувала комуністів, і в першу чергу вони гинули в перших рядах, тисячами вони загинули на фронті Юденіча і Колчака; гинули кращі люди робітничого класу, які жертвували собою, розуміючи, що вони загинуть, але вони врятують цілі покоління, врятують тисячі й тисячі робітників і селян» [3].

В ході мобілізації мас на боротьбу з ворогами Радянської країни, на подолання, здавалось би, непереборних труднощів робітники виявили великі організаторські здібності. «У дні Жовтня, в роки громадянської війни та іноземної інтервенції,— говориться в постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— з особливою силою виявився високий революційний рух і героїзм робітничого класу, трудящого селянства».

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 573, оп. 1, спр. 26, арк. 26.
[2] Там же, ф. 2605, оп. 1, спр. 75, арк. 26, 28
[3] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 451.

Робітничий клас України — один з передових загонів героїчного пролетаріату Радянської країни. Здійснюючи соціалістичні перетворення, він завжди відчував підтримку своїх братів по класу — представників інших народів багатонаціональної Росії. Це надавало йому нових сил, творчої наснаги і революційної цілеспрямованості в повсякденній праці й боротьбі. Як і раніше, пролетаріат відігравав провідну роль у суспільно-політичному житті республіки, в усіх революційних звершеннях.

Робітничий клас збирав розпорошені війнами сили, поповнювався молодою зміною і, долаючи величезні труднощі, приступив під керівництвом Комуністичної партії до відродження народного господарства.

РОЗДІЛ III

НА ВІДБУДОВІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР (1921–1925)

СТАНОВИЩЕ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В ПЕРІОД ПЕРЕХОДУ ДО МИРНОГО БУДІВНИЦТВА

Перехід від воєнного комунізму до нової економічної політики створив умови для подолання господарської розрухи і успішного розвитку соціалістичної економіки. У період 1921—1925 рр. Комуністична партія і Радянський уряд розгорнули велику роботу по створенню соціалістичної економіки, по відбудові промисловості й залізничного транспорту. Головну увагу було зосереджено на важкій індустрії, що становить економічну основу країни. Як і раніше, одним з центральних завдань залишалось збирання на підприємствах кадрових робітників.

Період відбудови народного господарства одночасно є і періодом відновлення й формування робітничого класу на новій, соціалістичній основі. Стихійне формування його, як це було в царській Росії, тепер, з встановленням Радянської влади, поступається місцем планомірному процесу.

Створюючи нове, соціалістичне суспільство, робітничий клас докорінно змінювався сам. Керований Комуністичною партією, він засвоював марксистсько-ленінський світогляд, виробляв навички соціалістичного ставлення до праці і виробництва. В процесі соціалістичного будівництва створювався новий тип робітника — людини з широким політичним кругозором і глибокою загальноосвітньою і технічною підготовкою.

Відновлення та формування робітничого класу відбувалось в надзвичайно складних умовах. Внаслідок імперіалістичної і громадянської воєн та іноземної інтервенції продуктивні сили Радянської держави були доведені до повного занепаду.

Тяжких руйнувань зазнало і народне господарство України. Під час війни були зруйновані цілі промислові райони. Так, у Донбасі більшість шахт було затоплено, а шахтне устаткування знищено. У тяжкому стані перебувала залізорудна й металургійна промисловість України. Виплавка чавуну в кінці 1920 р. становила 0,5% довоєнної.

Великих руйнувань зазнав залізничний та водний транспорт України. Вороги знищили багато паровозів, вагонів, залізничних колій, станцій та інших споруд. У 1921 р. налічувалося 64,2% виведених з ладу паровозів і 42% — вагонів. Зруйновано 951 міст [1]. Зруйнована була

[1] «Нариси розвитку народного господарства Української РСР», К., 1949, стор. 230, 239.

легка і харчова промисловість республіки. Великої шкоди зазнало і сільське господарство України. За роки імперіалістичної та громадянської воєн загальна посівна площа скоротилася більш ніж на 20% [1]. Отже, Радянська Україна вийшла з громадянської війни дуже знесиленою й розореною.

В. І. Ленін неодноразово вказував, що, коли в період громадянської війни та іноземної інтервенції головною небезпекою для Радянської держави були ворожі армії, то після їх розгрому найнебезпечнішим, смертельним ворогом стала господарська розруха.

Внутріполітичні умови, що склалися в країні в кінці громадянської війни та іноземної інтервенції, приховували в собі велику небезпеку для існування молодої Радянської держави. Особливо загрозливим був процес розпорошення і декласування пролетаріату, що розпочався ще в роки світової імперіалістичної війни.

Під час війни близько мільйона робітників загинуло та близько двох мільйонів стали інвалідами [2]. Робітничий клас пережив голод, холод та епідемії. Все це відбилося на його становищі. В. І. Ленін на X з'їзді РКП(б) (березень 1921 р.) говорив: «А у нас, в нашій відсталій країні, після семирічної війни це прямо стан знесилення у робітників, які принесли нечувані жертви, і у маси селян. Це знесилення, це стан — близький до повної неможливості працювати» [3].

Питання про чисельність та якісний склад робітничого класу в будь-якій країні має велике політичне значення, а особливо в Радянській державі, де він став пануючим, правлячим класом. В ті роки скорочення кількості робітничого класу набуло загрозливих для Радянської країни, для диктатури пролетаріату розмірів. Якщо в 1913 р. в цензовій промисловості по всій Росії налічувалося 2608 тис. робітників, то в 1920 р. їх було тільки 1347 тис. [4] На підприємствах великої і середньої промисловості України, що підлягали фабричному і гірничому наглядові, в 1912 р. було зайнято понад 495 тис. робітників [5], а на початок 1921 р. їх залишилося тільки 280 тис. [6]

Менш значні в кількісному відношенні зміни сталися у складі робітничого класу на залізничному транспорті України: у 1913 р. працювало 167 тис. чоловік [7], а в 1922 р. їх чисельність становила 160 тис. чоловік, тобто наближалася до рівня 1913 р.

Особливо загрозливим було те, що скорочення чисельності робітничого класу найінтенсивніше відбувалося в провідних галузях промисловості. Так, у металургійній промисловості України в 1912 р. було зайня-

---

[1] «ЦСУ УССР. Календарь-справочник и записная книжка на 1923 год», Харьков, 1922, стор. 183.

[2] «Вопросы труда», 1925, № 7—8, стор. 41.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 195.

[4] Г. М. Кржижановский, Десять лет хозяйственного строительства СССР. 1917—1926 гг., М., 1927, стор. 124—125.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 3, спр. 2269, арк. 25.

[6] «Статистика труда в промышленных заведениях Украины в 1921 г.», стор. 6.

[7] «Нариси розвитку народного господарства Української РСР», стор. 230.

то 90 тис. робітників, а в 1920 р.— всього 39 тис.[1] На рудниках Кривого Рогу напередодні першої світової війни працювало 24 тис. робітників, а на початку 1920 р.— тільки 1474, і то переважно чорнороби, сторожі й кошохи[2]. Значно зменшилися ряди робітничого класу у вугільній промисловості Донбасу. Якщо в 1913 р. тут працювала 171 тис. робітників[3], то в 1920 р.— лише 116 тис.[4]

Процес розпорошення й декласування робітничого класу України тривав і в 1921 р., уже в умовах нової економічної політики. Це зумовлювалося глибокою розрухою народного господарства й тяжким матеріальним становищем робітників. Внаслідок крайнього виснаження матеріальних ресурсів, нестачі сировини, палива й продовольства Радянська держава змушена була закрити ряд важливих для народного господарства підприємств. Такі великі заводи, як Дніпровський і Брянський у Катеринославі (на ньому у 1916 р. працювало понад 15 тис. робітників)[5], що уславилися своїми бойовими, революційними традиціями і були гордістю всього російського пролетаріату, в 1920 р. змушені були припинити роботу.

Багато фабрик і заводів з великими в минулому колективами робітників і славними революційними традиціями тепер перебувало в стані повного занепаду. Не маючи роботи й засобів до існування, частина робітників кидала міста, влаштовувалася в селах, займаючись там кустарництвом або хліборобством. Інші, щоб урятуватись від голоду, змушені були продавати майно або вироби домашнього вжитку, зроблені на державних підприємствах. Такий спосіб добувати засоби до існування, пов'язаний з ринковою спекуляцією, розбещував робітників, прищеплював їм дрібнобуржуазні навички. Ці тенденції проникали в ряди пролетаріату, їх всіма силами підтримувала внутрішня і зовнішня контрреволюція, і це стало грізною небезпекою для існування диктатури пролетаріату. Щоб запобігти їй, необхідно було вжити термінових і рішучих заходів.

Внаслідок воєн сталися суттєві зміни і в якісному складі робітничого класу. У перші роки мирного господарського будівництва жінки становили понад 20%, а підлітки — близько 8% загальної кількості робітників.

Значні зміни серед робітничого класу республіки відбулися щодо кваліфікації і стажу роботи в промисловості. Так, у залізорудній промисловості в 1921 р. кваліфіковані робітники становили 70% проти 85% у 1913 р., в електротехнічній промисловості відповідно — 48 проти 55,5% [6].

---

[1] «Труды ЦСУ, т. X, вып. 2. Продукция фабрично-заводской промышленности за 1912, 1920 и 1921 гг.», М., 1922, стор. 33.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 575, оп. 1, спр. 87, арк. 3.

[3] Див. Донецький державний обласний архів (далі — Дон. ОДА), ф. Р-2607, оп. 1, спр. 188, арк. 29.

[4] Див. «Ленинский сборник», XXIII, стор. 79.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 7352, оп. 2, спр. 151, арк. 289.

[6] «Октябрьская революция (Первое пятилетие)», Харьков, 1922, стор. 12.

Отже, поліпшення якісного складу робітників, зміцнення їх лав було для Комуністичної партії і Радянського уряду одним із першочергових завдань.

Незважаючи на великі труднощі, викликані господарською розрухою, декласуванням частини пролетаріату і загостренням класової боротьби, робітничий клас під керівництвом Комуністичної партії зумів у цих умовах відстояти диктатуру пролетаріату і повести трудящих по шляху соціалістичного будівництва.

В період переходу нашої країни на рейки мирного будівництва вороги Радянської держави твердили, що знесилений і декласований робітничий клас повинен відмовитися від диктатури пролетаріату. На ці залякування В. І. Ленін відповідав: «Меншовики і есери прокричали нам вуха про те, що, оскільки пролетаріат декласований, то через це від завдань диктатури пролетаріату треба відмовитися. Вони кричали це з 1917 року, і треба дивуватися, що вони про це до 1921 року не стомилися твердити. Але, коли ми чуємо ці нападки, ми не відповідаємо, що ніякої декласованості немає, що немає ніяких мінусів, але ми говоримо, що умови російської і міжнародної дійсності такі, що навіть тоді, коли пролетаріатові доводиться переживати період декласованості, переживати ці мінуси, він, незважаючи на ці мінуси, своє завдання завоювання і вдержання влади здійснити може» [1].

Процес збирання й відновлення кадрів робітничого класу в нашій країні відбувався повільно. «Після величезних, небачених у світі напружень,— писав В. І. Ленін,— робітничому класові в дрібноселянській розореній країні, робітничому класові, який потерпів у великих розмірах від декласування, потрібен проміжок часу, щоб нові сили могли підрости, підтягтися, щоб старі і зношені могли «відремонтуватися» [2].

В нових історичних умовах, коли на перший план постали питання господарського будівництва, Комуністична партія і Радянський уряд розробили і запровадили навесні 1921 р. нову економічну політику, яка була проголошена X з'їздом партії.

Величезне значення X з'їзду РКП(б) саме й полягає в тому, що він за ініціативою В. І. Леніна прийняв історичне рішення про перехід від воєнного комунізму до нової економічної політики, під прапором якої здійснювався процес відбудови всього народного господарства, а разом з цим і відновлення кадрів робітничого класу. Нова економічна політика ставила своїм завданням зміцнити союз робітничого класу з селянством, зміцнити диктатуру пролетаріату і Радянську державу та спрямувати всі сили народу на розвиток економіки країни в соціалістичному напрямі. Вона була розрахована на допущення в певних межах капіталізму в нашій країні при збереженні вирішальних командних висот народного господарства в руках держави, на побудову соціалізму в нашій країні.

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 377.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 5—6.

КОНСОЛІДАЦІЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Відбудова промисловості і залізничного транспорту на Україні, як і в усій нашій країні, одразу ж зустрілася з великими труднощами, пов'язаними з нестачею палива, сировини і особливо робочої сили. Гостро відчувалася нестача кадрів кваліфікованих робітників, бо за попередні роки чисельність робітників у республіці скоротилася майже вдвоє. Приплив робітників із села, де умови життя були кращими, ніж у місті, майже повністю припинився. Тим часом тільки для невідкладних робіт — розчистки міст і промислових об'єктів, відбудови зруйнованих мостів, водопроводу та каналізації — терміново потрібно було дуже багато робочих рук.

Особливо гостро в 1920—1921 рр. потребувала робочої сили вугільна промисловість Донбасу. Без палива країна жити не могла. Від успішної відбудови вугільної промисловості у вирішальній мірі залежала робота залізничного транспорту і всієї промисловості. Тому партія і Радянський уряд приділяли особливу увагу відродженню Донбасу. Одним із дійових заходів, спрямованих на відновлення й повернення на виробництво кваліфікованих кадрів робітничого класу, було рішення про демілітаризацію виробництва й праці. На противагу троцькістам, які вимагали в умовах нової економічної політики діяти тільки методами примусу, партія вважала, що відновити й виховати робітничий клас у радянському дусі можна насамперед шляхом підвищення його трудової активності, самодіяльності, пробудження творчої ініціативи й розгортання широкої робітничої демократії.

Перехід від методів примусу до методів переконання відбувався поступово, що зумовлено було конкретно-історичними обставинами. Країна ще не мала необхідних ресурсів для залучення робітників до праці лише на основі матеріальної заінтересованості. Крім того, в складі робітничого класу, поруч з передовою, свідомою його частиною, запаленою ентузіазмом соціалістичного будівництва, були робітники з традиційною психологією капіталістичного суспільства, вони не хотіли рахуватися з труднощами відбудовного періоду, не розуміли величі завдань Комуністичної партії і вимагали всіх матеріальних благ зараз, негайно, незважаючи ні на які обставини. Немало серед робітничого класу було й симулянтів та ледарів, на яких одні лише методи переконання не впливали.

Через це партія та Радянський уряд і в умовах нової економічної політики, переходячи до методів вільного найму робочої сили на основі двосторонньої домовленості робітників з господарниками, не відразу відмовились від методів трудових мобілізацій. Наприкінці 1920 і на початку 1921 р. на Україні було проведено 26 професіональних мобілізацій та обліків робочої сили, оголошених центром, та 39 мобілізацій за ініціативою місцевих органів — губернських і повітових відділів праці [1]. В ос-

[1] «Народное хозяйство Украины в 1921 г. Отчет Украинского экономического совета Совету труда и обороны», Харьков, 1922, стор. 783.

танні місяці 1920 р. було мобілізовано 24 552 чоловіка, серед них 1540 металістів і 3665 кваліфікованих будівельників.

За трудовими мобілізаціями, що були оголошені центром у 1921 р. (за даними семи губерній), було мобілізовано й взято на облік 26,9 тис. робітників та службовців, а за місцевими мобілізаціями та обліками — 9,7 тис. чоловік.

Всього в 1920 р. було мобілізовано 36 тис. чоловік і в 1921 р.— 26,9 тис. чоловік [1], що разом становило близько 63 тис. чоловік.

Мобілізаційна робота найвищого рівня досягла в 1921 р., коли з січня по серпень було проведено 60 мобілізацій робітників та службовців різних спеціальностей [2]. Серед мобілізованих переважну більшість становили кваліфіковані робітники. Таким чином, трудові мобілізації були в цей час основним джерелом поповнення промисловості й транспорту робочою силою.

Велике значення для поповнення рядів робітничого класу найбільш свідомими його представниками мало рішення партії і Радянського уряду відкликати на виробництво частину кваліфікованих робітників з Червоної Армії. За 1920—1921 рр. військове відомство на Україні відкомандирувало з Червоної Армії 17 тис. чоловік, переважно кваліфікованих робітників вугільної промисловості [3].

Так Червона Армія, яка увібрала в свої ряди десятки тисяч кращих робітників, що добровільно пішли захищати Радянську владу, тепер повертала народному господарству дорогоцінні кадри спеціалістів.

5 жовтня 1921 р. IV сесія Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету прийняла постанову про перехід до вільного найму робітників у промисловості. Відповідно до цього Рада Праці і Оборони 12 жовтня 1921 р. постановила припинити трудові мобілізації.

В кінці 1921 і на початку 1922 р. держава остаточно перейшла до нових методів залучення робочої сили в народне господарство, що поліпшувало склад робітничого класу й повністю відповідало рішенням партії щодо нової економічної політики.

Користуючись методом добровільного найму, підприємства брали на роботу найкваліфікованіших робітників, справжніх пролетарів, відсіваючи ворожі й непролетарські елементи.

Метод добровільного найму робочої сили прискорив процес збирання кадрових робітників для відбудови промисловості. В. І. Ленін у статті «Нові часи, старі помилки у новому вигляді» писав: «Робітничий клас може загоїти свої рани, відновити свою пролетарську «класову силу», селянство може укріпитися в своєму довір'ї до пролетарського керівництва *не інакше,* як у міру фактичного успіху відбудови промисловості і створення правильного державного продуктообміну, вигідного і селянинові і робітникові. В міру цих успіхів ми матимемо і приплив нових сил, може, не так скоро, як кожному з нас хотілося б, але ми його матиме-

[1] «Народное хозяйство Украины в 1921 г.», стор. 783—784, 785.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 1, спр. 376, арк. 11; спр. 546, арк. 130.
[3] «Народное хозяйство Украины в 1921 г.», стор. 778.

мо» [1]. 3 березня 1922 р. Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет прийняв декрет «Про порядок найму робітників і службовців». У ньому говорилося, що найом робочої сили всіма підприємствами і установами — державними, кооперативними, концесійними й приватними — повинен відбуватися лише через відділи праці. Цим Радянська держава взяла під свій неослабний контроль справу організації та регулювання праці, що мало величезне політичне значення як у справі збирання робітничого класу, так і у формуванні у нього соціалістичної свідомості.

Заходи партії по збиранню і поверненню в народне господарство кадрів робітничого класу провадились на протязі всього відбудовного періоду. Внаслідок успішної відбудови промисловості, більш повного навантаження підприємств та поліпшення добробуту, кількість робітників у промисловості України поступово зростала. В кінці 1922/23 операційного року на фабрично-заводських підприємствах УРСР працювало вже 294 тис. робітників [2], отже зменшувалося безробіття. Цей рік був переломним як у відбудові, так і у відновленні робітничого класу.

Одноразово з збиранням і відновленням робітничого класу значно посилювалась його концентрація на підприємствах. Якщо в 1921/22 господарчому році на одне велике підприємство в середньому припадало 528 робітників (у важкій промисловості — 1754 робітники, в легкій — 398), то в 1922/23 р.— 713 робітників (у важкій промисловості — 3159, в легкій — 498) [3].

У 1923/24 господарчому році процес відновлення робітничого класу посилюється. В кінці цього року лише в цензовій промисловості України працювали 354 937 робітників, або на 20,7% більше проти минулого року [4].

Одним з основних факторів, що сприяли посиленому зростанню промислових кадрів у 1923/24 р., було збільшення діючих підприємств: в 1923/24 р. на Україні було вже 2273, або на 26,1% більше, ніж у минулому році [5].

Ще більш прискорено відбувався процес збирання і відновлення робітничого класу України в 1924/25 р. В кінці цього року на 3109 фабриках і заводах цензової промисловості України (з них діючих було 2508) разом з молодшим обслуговуючим персоналом працювало 443 415 робітників [6]. Таким чином, робітничий клас України до кінця відбудовного періоду був зібраний і відновлений майже на 90%.

Великим досягненням Комуністичної партії і уряду України у відбудовний період було зміцнення якісного складу робітничого класу.

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 8.

[2] «Промышленность Украины за 1922/23 операционный год и перспективы», Харьков, 1923, стор. 50.

[3] Там же, стор. 48.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 3, спр. 2269, арк. 44.

[5] «Итоги деятельности Советской власти в цифрах», 1917—1927 гг., стор. 205.

[6] «Статистический сборник. Цензовая промышленность Украины 1924/25 г.», Харьков, 1928, т. 1, вып. 5, стор. 3.

Кількість кваліфікованих робітників рік у рік збільшувалась. Якщо, наприклад, по «Донвугіллю» в 1923/24 р. забійники становили 13,1% загальної кількості робітників, то в 1924/25 р.—15,7% (у довоєнний час забійники на шахтах Донбасу становили 21%) [1].

Процес зростання питомої ваги кваліфікованих робітників був характерний для всіх галузей важкої і легкої промисловості України. Так, на діючих підприємствах Південного машинобудівного тресту кваліфіковані робітники в 1923/24 р. становили 57% проти 45,5% у попередньому році. На підприємствах Укрметалотресту процент кваліфікованих робітників за рік підвищився з 52,6 до 60% [2]. Якщо в 1921 р. в усій фабрично-заводській промисловості республіки процент кваліфікованих робітників ледве досягав 50 (у 1913 р. він дорівнював 71), то в 1924 р. він піднявся до 66, а в 1927 р. перевершив довоєнний рівень і становив 74,6. Поліпшення якісного складу робітничого класу відкривало великі можливості дальшої відбудови й зростання промисловості республіки.

Відбулися значні зміни в складі робітничого класу щодо статі і віку. До промисловості були залучені жінки та підлітки. Якщо в 1913 р. в промисловості України жінки становили 8,2%, то в 1924 р.—14,6% [3]. Однак загальний процент участі жінок у виробництві залишався низьким через те, що кваліфікація жінок була значно нижчою від кваліфікації чоловіків. Залучення жінок у промисловість за Радянської влади мало позитивне значення: воно ставило жінку в рівне економічне становище з чоловіком, наближало її до громадського життя, до управління державою.

Залучення підлітків до виробництва частково вирішувало проблему підготовки кваліфікованих кадрів робітничого класу, особливо для важкої індустрії, де навчання вимагало довгого часу. Але це було зв'язано з чималими труднощами, зокрема через безробіття. Тому відбувався безперервний процес скорочення кількості підлітків на виробництві. У 1913 р. підлітки у промисловості становили 11%, у 1921 р.—7,8%, у 1922 р.—6,6%, у 1923 р.—6,1%, у 1924 р.—4,9%, у 1925 р.—5,2% [4].

Щоб ліквідувати таке становище, партія і уряд запроваджують на виробництвах бронь, організують сітку профтехшкіл, фабрично-заводське навчання тощо.

Якісний склад робітничого класу дедалі поліпшувався, зростала його політична активність і організованість, все більше в його рядах налічувалося комуністів. Уже в 1922 р. на Україні на кожну тисячу робітників припадало 26 комуністів [5].

Процент комуністів серед робітників важкої промисловості був ви-

---

[1] «Вестник профдвижения Украины», 1924, № 40, стор. 25; Дон. ОДА, ф. Р-2607, оп. 1, спр. 105, арк. 21.

[2] «Вестник профдвижения Украины», 1924, № 40, стор. 25.

[3] «Звіт Укрбюро ВЦРПС до другого з'їзду профспілок України», Харків, 1925, стор. 78.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 1, спр. 1055, арк. 1.

[5] «Всероссийская перепись 1922 г. членов РКП(б). Итоги партпереписи 1922 г. на Украине», 1923, стор. 16.

щим, ніж у легкій. В 1924 р. він становив уже 4,2 [1]. Різко збільшилося число комуністів після ленінського призову в партію. До цього в промисловості України безпосередньо біля верстата працювало 10 229 комуністів, або 18,1% усього складу організацій КП(б)У, а після ленінського призову їх кількість збільшилася до 41 963 чол., що становило 47,3% усього складу КП(б)У [2].

В цілому по Україні після ленінського призову комуністів серед робітників промислових підприємств було близько 11,3%, а на кінець відбудовного періоду — 13%.

Поряд з невпинним поліпшенням якісного складу робітничого класу, зростанням його свідомості та ідейної загартованості, у складі робітничого класу України було чимало робітників, що мали свою землю, худобу тощо. Особливо багато таких робітників спостерігалося в перші роки НЕПу. Так, у 1923 р. в Донбасі було майже 50% робітників, зв'язаних із сільським господарством [3]. На Юзівському металургійному заводі в 1923 р. вони становили 20% [4].

На дротяно-цвяховому заводі та заводі ім. К. Лібкнехта («Південсталь») в Катеринославі з 2600 робітників 1000 проживали в селах і мали своє господарство, вважаючи роботу на підприємствах другорядною справою, побічним заробітком. Усе це вимагало великої і кропіткої роботи по вихованню та ідейному загартуванню цих робітників.

Однак на кінець відбудовного періоду, незважаючи на збільшення проценту поповнення робітничого класу за рахунок вихідців із села, кількість робітників, зв'язаних з сільським господарством, значно скоротилася. Так, у 1925 р. частка робітників, зв'язаних з сільським господарством, у вугільній промисловості скоротилася до 20%, а в металургійній — до 18,5% [5].

Істотні зміни відбулися і в національному складі робітничого класу, що пояснювалося здійсненням на Україні ленінської національної політики. На кінець відбудовного періоду майже в усіх галузях промисловості, за винятком вугільної, абсолютну і відносну більшість робітників становили українці. Так, серед металістів українці становили 44,9%, росіяни — 43,1%, серед хіміків відповідно 48,6% і 27,8%, серед текстильників — 42,3% і 34,8%, серед харчовиків — 44,6% і 20,1% [6]. Зростання національних кадрів робітничого класу мало велике значення для посилення керівної ролі робітничого класу щодо мільйонних мас селянства.

Робітничий клас України на кінець відбудовного періоду став більш організованим і дисциплінованим. Якщо в 1922 р. у складі профспілок було 65% фабрично-заводських робітників, то на кінець 1925 р.—83,1%.

---

[1] Б. Холявский, Ячейка на производстве, Харьков, 1925, стор. 4.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 276, арк. 110—111.

[3] Г. Д. Бакулев, Развитие угольной промышленности Донбасса, М., 1955, стор. 524.

[4] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. без номера, спр. 160/5, арк. 5.

[5] «Состав фабрично-заводского пролетариата СССР в диаграммах и таблицах», стор. 9.

[6] Див. «Национальная перепись рабочих и служащих Украины», Харьков, 1930.

Членів профспілок серед залізничників у 1921 р. налічувалося 126 тис., а в 1925 р.— вже 165 тис. чоловік [1]. За період з 1921 по 1925 р. неявки на роботу і прогули в промисловості республіки скоротилися з 25,3% до 10,6% [2].

ТРУДОВИЙ ГЕРОЇЗМ РОБІТНИКІВ

Відбудова народного господарства України відбувалася у надзвичайно складних умовах. Не вистачало коштів, устаткування, кваліфікованих робітників. В цей тяжкий для українського народу час йому на допомогу знову прийшли великий російський та інші братні народи нашої країни.

Уряд РРФСР неодноразово обговорював питання про фінансову допомогу народному господарству України. 24 листопада 1921 р. Президія ВРНГ постановила задовольнити потреби промисловості України приблизно в однаковому процентному співвідношенні з главками РРФСР. За рішенням Уряду Російської федерації на Україну відправляли устаткування, сировину, одяг та ін. У 1921 р. на ряді московських підприємств були зняті котли і відправлені на Україну для потреб вугільної промисловості Донбасу. З Новоросійська Укрраднаргосп одержав чотири вагони устаткування для Донбасу, з Петровська — значну кількість канатів [3].

Переборюючи великі труднощі, робітничий клас України у 1921 і наступних роках наполегливо і самовіддано відбудовував зруйноване народне господарство республіки, виявляючи при цьому зразки трудового героїзму. Так, газета «Правда» 17 липня 1921 р. повідомляла про трудовий подвиг 19-річного комсомольця Берестово-Богодухівського рудника А. Малютіна, який понад норму видав 22 упряжки вугілля.

В річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції на загальних зборах робітників Харківського паровозобудівного заводу вшановували 166 ветеранів праці. Робітник тов. Рижик, виступаючи від імені ветеранів, заявив: «У своєму тяжкому трудовому житті робітники ніколи не забували, що їх шлях є шлях боротьби і завоювань соціалізму. І тепер ми щасливі тим, що на схилі віку бачимо здійснення своїх прагнень, що наша праця стала вкладом у справу світової революції і соціалізму» [4].

27 грудня 1922 р. на державному заводі «Електросила № 1» (кол. ВЭК) делегатські збори затвердили список товаришів, які в боротьбі за налагодження виробництва показали себе героями праці. До списку внесені робітники тт. Усиков, Апсель, Кальнін, Молдаванов, Сук, Грудін, Афанасьєв та ін. [5]

---

[1] А. Пажитнов, Очерки по истории рабочего класса на Украине, стор. 161.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 150, арк. 195.
[3] М. И. Куличенко, Руководящая и направляющая роль Коммунистической партии в борьбе украинского народа за государственное объединение Советской Украины с Советской Россией (1917—1922 гг.), К., 1954, стор. 250.
[4] «Коммунист», 9.XI 1922.
[5] «Пролетарий», 29.XII 1922.

За виявлений героїзм у боротьбі з розрухою і за високу продуктивність праці Радянський уряд нагородив велику групу робітників України орденом Трудового Червоного Прапора, що був заснований за рішенням VIII Всеросійського з'їзду Рад (грудень 1920 р.). Тільки в жовтні 1922 р. цим орденом нагороджено 63 чоловіка і серед них робітники підприємств Катеринославської губернії М. Колесников, Н. Муравйов, Г. Єфімов, М. Леоненко, Ф. Подсудейченко, Ф. Бурлака, А. Козак та ін., Київської губернії — І. Воєводін, С. Іванова, С. Кондратович, Д. Остапенко, Є. Зеленко та ін. [1]

Зусиллями робітничого класу, керованого Комуністичною партією, піднімалася з руїн промисловість і залізничний транспорт республіки. Незважаючи на труднощі, які обступили будівників нового життя і, здавалося, не було сили, здатної справитися з ними, робітничий клас, долаючи їх, здобував перемогу за перемогою.

Одночасно з першими успіхами у відбудові промисловості і транспорту визначились і зрушення в сільському господарстві республіки. Значно розширились посівні площі, підвищилась врожайність усіх сільськогосподарських культур. Якщо в 1921 р. по республіці було зібрано 300 млн. пудів хліба, то в 1922 р. валовий збір становив 637 млн. пудів. Для подолання наслідків неврожаю і голоду 1921 р. Радянський уряд відпустив бідняцьким і середняцьким господарствам України велику насіннєву позику. Ще більших успіхів у відбудові продуктивних сил сільського господарства України було досягнуто у 1923 р. На цей час посівна площа в республіці порівнюючи з попереднім роком збільшилась майже на 2 млн. десятин [2] і досягла 16,2 млн. десятин.

Велику роль у відбудові сільського господарства і зміцненні позицій робітничого класу на селі відіграли Комітети незаможних селян. Відомо, що ще в 1918 р. в РРФСР були створені Комітети бідноти, яким належала велика роль у розвитку і поглибленні соціалістичної революції на селі. Ці організації в Росії на кінець 1918 р. свої завдання виконали і були ліквідовані. На Україні питання організації селянської бідноти мало свої особливості, через що комнезами, створені в 1920 р., проіснували до 1933 року.

Комнезами під керівництвом партійних організацій провели значну роботу по здійсненню рішень X з'їзду партії у справі відбудови сільського господарства і розвитку різних форм кооперації на селі. У 1923 р. в селах України було створено понад 8 тис. різних кооперативних об'єднань, а у 1925 р. понад 12 тис., в яких налічувалось 1 375 000 членів [3]. У 1922 р. в республіці було організовано 1339 колгоспів, що об'єднували понад 70 тис. сімей [4].

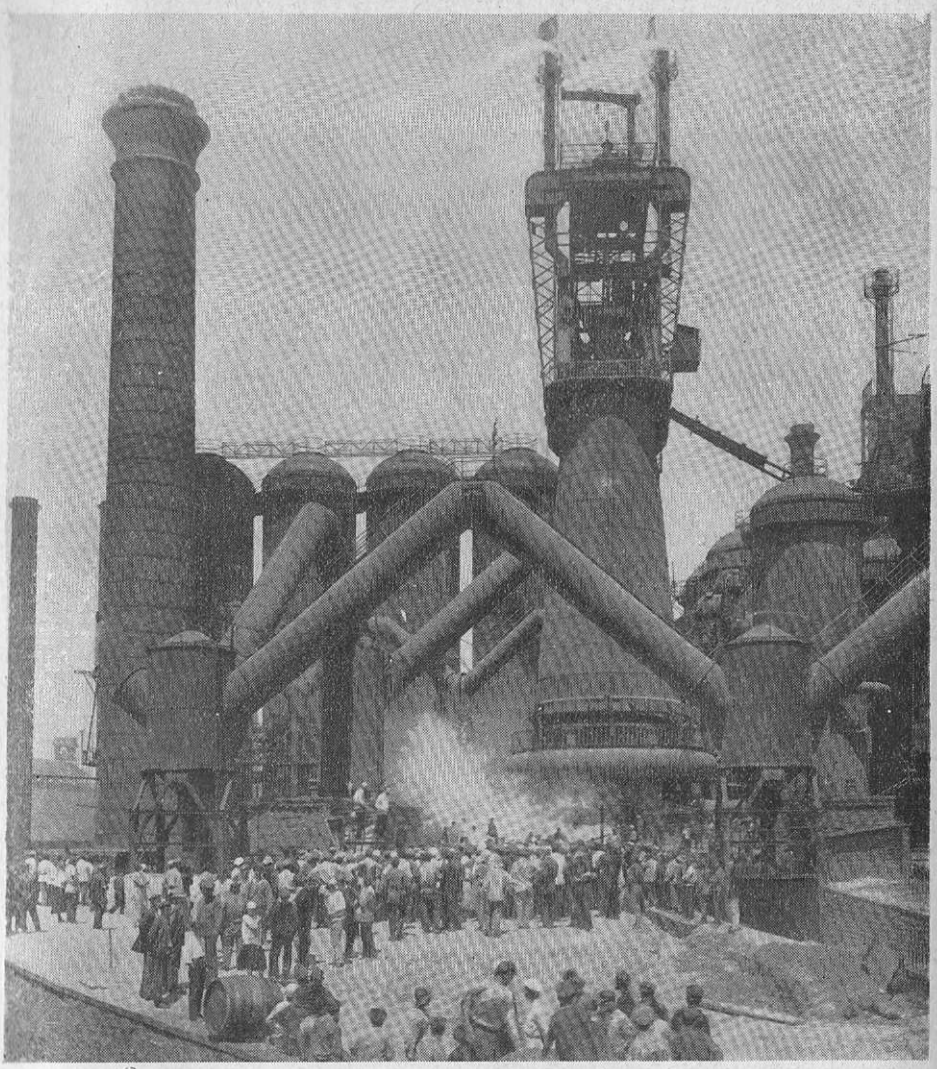
---

[1] «Коммунист», 3.XI 1922.

[2] «VII Всеукраинский съезд Советов. Стенографический отчет», Харьков, 1922, стор. 13—15.

[3] А. Ф. Чмыга, Очерки по истории коллективизации на Украине (1921—1925 гг.), М., 1959, стор. 73.

[4] «Компартия и село. Материалы к широким крестьянским конференциям», Харьков, 1925, стор. 63.

Мітинг робітників металургійного заводу в Юзівці з нагоди пуску нової домни. 1924 р.

У відбудові сільського господарства і в проведенні соціалістичних перетворень на селі провідна роль належала робітничому класу. В ті роки, на заклик партії, колективи промислових підприємств, профспілки, комсомольські організації розгорнули велику шефську допомогу селянству. В 1923 р. по всій Україні були створені районні і губернські комісії по шефству. В жовтні 1923 р. в Одесі налічувалось 35 шефських організацій, які проводили роботу в 17 прикріплених до них сільських

районах [1]. Кількість шефських організацій весь час зростала, поле їх діяльності розширювалось.

Заклик Комуністичної партії про шефську допомогу селу знайшов гарячий відгук серед шахтарів Донбасу. В інформаційному бюлетені Всеросійської спілки гірників (1923 р.) відзначалося, що всі завкоми і шахткоми Донбасу взяли шефство над навколишніми селами, де розгорнули масово-політичну і культурно-освітню роботу, спрямовану на виконання вказівки В. І. Леніна про зміцнення спілки робітничого класу і селянства [2]. Душею шефської роботи були комуністи. Так, партійні організації заводів ім. Петровського і ім. Леніна у Катеринославі взяли шефство над Криничанським і Дієвським районами, куди надіслали спеціальні бригади із комуністів і комсомольців для надання допомоги в організації агітаційно-масової роботи. Шефи проводили збори селян, налагоджували роботу клубів, шкіл, бібліотек, а також кооперацій та сільрад [3].

Шефство міських партійних, професійних, комсомольських та інших організацій робітничого класу над селом у перші роки нової економічної політики набуло на Україні широкого розмаху. Воно вилилось у велику державну справу допомоги міста селу і сприяло успішній відбудові продуктивних сил сільського господарства, розвитку соціалістичної культури, піднесенню трудової і політичної активності бідноти і середняків.

Воно мало велике значення для зміцнення позицій диктатури пролетаріату на селі і союзу робітничого класу з селянством.

Перші успіхи в здійсненні нової економічної політики привели до зміцнення союзу робітничого класу і селянства, згуртування їх навколо Комуністичної партії і докорінно змінили політичну обстановку на селі.

В період переходу країни до мирної праці Комуністична партія і Радянський уряд не тільки зберегли і відновили кадри робітничого класу, а й поклали початок планомірної підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників. Щоб зосередити цю справу в єдиному центрі, уряд РРФСР у 1920 р. створив Головний комітет професійно-технічної освіти. Того ж року на Україні створено Головний комітет професійно-технічної освіти і його органи на місцях.

Партія і Радянський уряд приділяли велику увагу ліквідації технічної неграмотності і підвищенню кваліфікації робітників промисловості і залізничного транспорту. Від успішного розв'язання цієї проблеми залежав дальший розвиток соціалістичної промисловості. 20 червня 1920 р. В. І. Ленін підписав декрет «Про учбову професійно-технічну повинність», за яким всі робітники віком від 18 до 40 років повинні були пройти вечірні короткотермінові курси в порядку черги, яку встановлює адміністрація разом з профспілковими організаціями. Підлітки мали нав-

---

[1] ПА ІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 29, спр. 2282, арк. 12.
[2] Там же, ф. 1, оп. 1—7, спр. 638, арк. 29.
[3] «Звезда», 10.V 1925.

чатися на курсах 4 години щодня, а дорослі робітники — 18 годин на тиждень [1].

Виходячи з ленінського декрету, Головпрофосвіта і ВЦРПС розробили положення, в якому сказано: «Короткострокові вечірні курси мають на меті швидке підвищення кваліфікації всіх категорій робітників шляхом навчання раціональних прийомів праці і наукового висвітлення даної професії». Згідно з цим положенням вечірні робітничі курси організовувалися в кожному цеху фабрично-заводського підприємства, в якому налічувалося не менше 20 робітників. Відповідальність за організацію курсів покладалася на заводоуправління і фабрично-заводські комітети [2].

Передові, найбільш свідомі робітники України, як і всієї країни, розуміли, що від ступеня їх кваліфікації залежить продуктивність праці, отже і успіхи у відбудові промисловості, палко схвалили ленінський декрет і взяли активну участь в організації навчання. Вже в 1920—1921 рр. на Україні працювало 400 курсів, на яких ліквідовували свою технічну неграмотність і підвищували кваліфікацію понад 20 тис. робітників [3].

Проте процес організації робітничих курсів був здебільшого стихійним, без належного керівництва з боку Головпрофосвіти, господарських та профспілкових організацій. До того ж, подекуди курси організовували, не враховуючи матеріальних ресурсів, а також кадрів, здатних керувати навчанням. Нова економічна політика внесла відповідні корективи в цю справу. У зв'язку з демілітаризацією праці і переходом на нову систему її оплати, ліквідація технічної неграмотності і підвищення кваліфікації з обов'язкової справи перетворилися на добровільну. Тепер кількість курсів та їх слухачів обумовлювалася виробничим планом, ходом відбудови соціалістичної промисловості, наявністю матеріальних ресурсів, концентрацією виробництва тощо.

Існували чотири види курсів: шестимісячні курси попередньої підготовки, розраховані на тих, хто не працював на виробництві; курси строком від 6 місяців до одного року — для навчання робітників з великим виробничим стажем і практичним досвідом, але без теоретичної підготовки; курси з дворічним строком навчання для підвищення кваліфікації робітників; шестимісячні курси для набуття кваліфікованим робітником іншої спеціальності [4].

Дані про хід ліквідації технічної неграмотності і підвищення кваліфікації робітників у відбудовний період наведені в таблицях [5].

З таблиці 1 видно, що у 1921/22 р. порівняно з попереднім роком кількість курсів і слухачів різко скоротилися, у 1922/23 р. в порівнянні з попереднім роком сітка курсів і слухачів помітно зростає. Це було пря-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 34, спр. 311, арк. 33.
[2] Там же, ф. 2605, спр. 459, арк. 15.
[3] Там же, ф. 166, оп. 7, спр. 543, арк. 37.
[4] «Вестник профдвижения Украины», 1925, № 9, стор. 84.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 419, арк. 97.

Таблиця 1

Роки	Кількість робітничих курсів	Кількість слухачів
1920/21	400	20883
1921/22	113	4660
1922/23	144	9720
1923/24	123	7246
1924/25	114	6923
1925/26	214	11267

Таблиця 2

Роки	Кількість шкіл ФЗУ	Кількість учнів у них
1920/21	32	2000
1921/22	103	8606
1922/23	217	13191
1923/24	288	19500
1924/25	296	22880

ким результатом того, що соціалістична промисловість уже в 1921/22 р. стала на шлях оздоровлення, а в 1922/23 р. пішла по шляху швидшої відбудови. В 1925/26 р. кількість курсів і слухачів у них знову різко збільшилась. Це пояснюється успіхами у відбудові промисловості і транспорту республіки, переходом до індустріалізації країни.

Робітничі курси у 1921—1925 рр. на Україні закінчили більше 60 тис. робітників. Курси не тільки допомогли багатьом робітникам ліквідувати технічну неграмотність, підвищити кваліфікацію багатьох робітників, а й сприяли піднесенню їх виробничої і загальної культури, розширяли їх політичний кругозір, перетворювали їх на активних і політично свідомих борців за перемогу соціалізму.

Однією з найбільш поширених і ефективних форм підготовки кваліфікованих робітників у роки відбудови народного господарства були школи фабрично-заводського учнівства — ФЗУ. Створення цих шкіл було втіленням думки К. Маркса про політехнічне навчання підростаючого покоління, про гармонійне поєднання виробничих процесів з вихованням робітничої молоді в комуністичному дусі.

Перші школи ФЗУ в Радянській республіці виникли відразу ж після перемоги Жовтневої революції, однак широко розповсюдились в роки нової економічної політики і особливо після XI з'їзду партії. Строк навчання в школах обумовлювався рівнем підготовки учнів і їх професією, але тривав не більш як 4 роки. Велику роль в організації шкіл ФЗУ відіграв комсомол.

На Україні школи ФЗУ почали створюватися у 1920 р. Про число цих шкіл і кількість учнів у них див. таблицю 2 [1].

Особливо швидко збільшувалося число шкіл ФЗУ у великих промислових районах і центрах України. У Донбасі, наприклад, на початку 1923 р. налічувалося 30 шкіл ФЗУ, в яких навчалося 1800 підлітків, а на початку 1925 р. їх було вже 70 з 6000 учнів [2].

Деякі господарники в перші роки НЕПу негативно ставились до організації шкіл ФЗУ, розглядали їх не як форму підготовки кваліфікованих робітників, а як додаткове навантаження на підприємство. Пере-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 7, спр. 543, арк. 23.

[2] «Обзор профработы в Донбассе к V губсъезду профсоюзов», Артемовск, 1924, стор. 47.

ломним в історії шкіл ФЗУ став 1923 р. Цьому сприяв XII з'їзд партії (квітень 1923 р.), який приділив велику увагу роботі комсомолу взагалі, в тому числі і його ролі в налагодженні роботи шкіл ФЗУ. У резолюції «Про роботу РКСМ» записано, що партія повинна з усією гостротою поставити питання про виховання молоді, підготовку кваліфікованих і політично грамотних робітників з числа молоді. З'їзд відзначив, що не тільки комсомол, а вся партія, радянські органи і профспілки повинні приділити особливу увагу розвиткові і зміцненню шкіл ФЗУ [1].

Рішення XII з'їзду партії, успішна відбудова соціалістичної промисловості і нестача кваліфікованих робітників примусили господарників змінити своє ставлення до шкіл ФЗУ. Вже в 1923/24 р. господарські органи спільно з комсомолом і профспілками створюють кращі умови для роботи шкіл і поліпшують матеріальне становище учнів.

Велику увагу школам ФЗУ приділив VI з'їзд РКСМ, що відбувся у 1924 р. і спирався на рішення XII з'їзду партії. «Розширення шкіл фабзавучу,— говорилося в резолюції з'їзду,— поліпшення постановки викладання, в зв'язку з поліпшенням матеріальної їх забезпеченості, є черговим завданням партії, профспілок і Радвлади, завданням, в розв'язанні якого треба спиратися насамперед на РКСМ» [2].

VI з'їзд комсомолу відзначив, що найкращою формою підготовки кваліфікованих робітників є школи ФЗУ і що наявна кількість їх не може забезпечити зростаючої потреби в кваліфікованих кадрах. Виходячи з цього, з'їзд постановив твердо закріпити сітку шкіл ФЗУ, яка склалася, всіляко розширяти її, насамперед у тих галузях промисловості, де відчувається нестача кваліфікованих робітників.

У зв'язку з заходами, яких вжили партія, ради, комсомол, профспілки та господарські органи, становище шкіл ФЗУ на кінець відбудовного періоду зміцніло, поліпшилося виробниче навчання і політичне виховання учнів. І хоч вони ще не могли повністю забезпечити промисловість кваліфікованими робітниками, проте були найважливішим джерелом формування робітничого класу в умовах радянського ладу.

Поряд з школами ФЗУ кадри кваліфікованих робітників для промисловості готували індустріальні (денні і вечірні) робітничі факультети при вузах, профшколи і технікуми. Тільки в профшколах і технікумах України в 1925 р. навчалося 70 777 чоловік [3], переважно робітники, діти робітників і трудового селянства.

ПОЛІПШЕННЯ УМОВ ЖИТТЯ І ПРАЦІ

Після закінчення громадянської війни і переходу країни до мирного будівництва В. І. Ленін поставив завдання зв'язати культурно-масову і політичну роботу з потребами господарства. «Про-

[1] Див. «КПРС в резолюціях», ч. I, стор. 708.
[2] «КПРС в резолюціях», ч. II, стор. 79.
[3] «Статистика Украины», № 110, т. VI, серія VII, вип. 2, стор. 30.

паганда старого типу,— говорив він,— розповідає, дає приклади, що таке комунізм. Але ця стара пропаганда нікуди не годиться, тому що треба практично показати, як треба соціалізм будувати. Вся пропаганда повинна бути побудована на політичному досвіді господарського будівництва» [1].

Новою організаційною формою, яка відповідала мирній обстановці і новим завданням, повинна була стати внутріпартійна демократія, а методами роботи партії — переконання і широке обговорення всіх питань, з повною свободою внутріпартійної критики і колективного вироблення рішень [2]. X з'їзд партії накреслив шляхи перебудови роботи найбільш масових організацій трудящих — профспілок, які концентрують у собі всю могутність пролетаріату. Новою організаційною формою профспілок, за визначенням X з'їзду партії, мала стати робітнича демократія, а головним методом роботи — переконання.

Отже, основне завдання всієї культурно-масової і політичної роботи полягало в тому, щоб виховати будівників соціалізму, озброєних марксистським методом підходу до конкретних питань соціалістичної революції. В. І. Ленін у своєму виступі на другому з''їзді працівників політосвіти говорив, що у Радянської влади вже немає таких відкритих ворогів, як Колчак, Денікін, тепер ворог серед нас і його можна і треба знищити не силою зброї, а силою політичного і культурного виховання.

Виходячи з ленінських вказівок, X з'їзд партії дав директиву про те, що культурно-освітній і політичній роботі, вихованню радянських людей в дусі марксизму повинні бути підпорядковані газети й журнали, партійно-радянські школи, кіно, театри й клуби, червоні кутки і палаци культури, школи і пункти ліквідації неписьменності, тобто вся система політико-освітніх і культурно-масових організацій. Потрібно було великий історичний переворот в суспільних відносинах завершити переворотом у світогляді, в побуті і звичках людей.

Розв'язувати ці завдання партії і Радянському уряду доводилося в умовах нечуваних труднощів. Народне господарство було зруйноване. В країні лютували голод і епідемії. Вороги народу чинили жорстокий опір усім заходам радянської влади. Народи царської Росії, як зазначав В. І. Ленін, були найбільше пограбовані щодо освіти і елементарної культури. Згідно з переписом 1897 р. дві третини всього населення країни було неписьменним, а це гальмувало економічний розвиток країни, культурне і політичне зростання трудящих.

Комуністична партія і Радянський уряд відразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції вжили ряд надзвичайних заходів, щоб ліквідувати неписьменність серед населення.

На Україні, де серед 26 млн. жителів було 12 247 тис. неписьменних (згідно з переписом 1920 р.), боротьба з неписьменністю по суті почалася тільки 1921 р. і з кожним роком набирала більшого розмаху. Якщо в кінці 1921 р. шкіл для неписьменних було 1500, то в кінці

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 331.
[2] Див. «КПРС в резолюціях», ч. I, стор. 487.

1925 р. число їх збільшилося до 12 тис. і в них навчалося 541 тис. чоловік [1]. Важливу роль у боротьбі з неписьменністю і малописьменністю відіграло товариство «Геть неписьменність», створене 1923 р. і очолене головою ВУЦВКу Г. І. Петровським.

Завдяки великій роботі, проведеній партією, Радянським урядом, профспілками, комсомолом та іншими громадськими організаціями, кілька мільйонів трудящих уже в роки відбудовного періоду навчилися читати і писати. Тільки в Донбасі за останні два роки відбудовного періоду близько мільйона чоловік ліквідували свою неписьменність і 50 тис. чоловік — малописьменність [2]. В кінці 1925 р. на Україні неписьменних серед дорослого населення залишилося близько 2 млн. чоловік і приблизно стільки ж серед дітей і підлітків [3].

Велику роботу по підвищенню загальної культури робітничого класу, поширенню політичних і технічних знань робітниками проводили бібліотеки. Партія і Радянський уряд піклувалися про збереження книжкових фондів і розвиток бібліотечної справи. В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що робота бібліотек повинна бути поставлена так, щоб її книгами могли користуватися всі трудящі, щоб книга стала джерелом знань мільйонів радянських людей.

На Україні на кінець відбудовного періоду працювало понад 3 тис. бібліотек (2092—у містах) з загальним книжковим фондом у 2 413 708 книг. Постійних читачів у бібліотеках налічувалося понад 318 тис. чоловік, з них 40% були робітники [4]. Близько половини профспілкових бібліотек мали пересувні філіали для безпосереднього обслуговування робітників на підприємствах і транспорті. Книжкові фонди окремих бібліотек при робітничих клубах майже повністю задовольняли запити робітників. Так, бібліотека при клубі «Металіст» у Харкові налічувала 27 тис. книг [5]. Найбільший попит у профспілкових бібліотеках був на художню літературу. В грудні 1925 р. з 681 225 прочитаних книг на художню літературу припадало 316 646, на політичну та історичну 125 328, на точні науки 41 412 [6].

Проте в роботі бібліотек були свої труднощі і недоліки. Книжкові фонди були засмічені чужими робітничому класові книгами. Нової літератури надходило мало. Ці труднощі обумовлювались загальним станом країни, і вони переборювалися в ході відбудови народного господарства.

В громадсько-політичному житті робітничого класу чільне місце посідали газети. На їх сторінках систематично друкувалися статті В. І. Леніна, Ф. Е. Дзержинського, М. І. Калініна, Н. К. Крупської та інших керівників партії й уряду, а також декрети Радянської держави, рішення з'їздів і конференцій партії та з'їздів Рад, систематично висвітлюва-

---

[1] «Статистика Украины», № 110, т. VI, серія VII, вип. 2, стор. 66.
[2] «Коммунист», 5.XI 1925.
[3] «Правда», 11.XI 1925.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 419, арк. 85.
[5] «Пролетарий», 7.II 1925.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 419, арк. 86.

Учасники українського театрального гуртка клубу будівельників Одеси. 1920 р.

лося внутрішнє і міжнародне становище країни, героїчна боротьба робітників і селян за відбудову народного господарства. Кількість газет рік у рік збільшувалась, зростали їх тиражі. В 1925 р. на Україні виходило 75 газет з разовим тиражем 1 235 000 примірників. Широко розповсюджувались тут центральні газети «Правда», «Известия», республіканські «Коммунист», «Вісті», «Пролетарий», «Радянське село», місцеві газети «Кочегарка», «Луганская правда», «Диктатура труда» та ін. Робітники України були не тільки активними читачами газет, а й активними їх кореспондентами. В 1925 р. на Україні налічувалося понад 25 тис. робкорів, сількорів та воєнкорів [1].

Армія робкорів — це найпередовіший і найсвідоміший загін робітничого класу. Завдяки робкорам, яких виховала Комуністична партія, радянська преса з честю виконувала поставлені В. І. Леніним завдання. Ще в 1918 р. в начерках до статті «Чергові завдання радянської влади» В. І. Ленін писав: «Ми повинні перетворити,— і ми перетворимо,— пресу з органу сенсацій, з простого апарату для повідомлення політичних новин, з органу боротьби проти буржуазної брехні — в знаряддя еконо-

[1] «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 6, стор. 25, 26.

мічного перевиховання маси, в знаряддя ознайомлення маси з тим, як треба налагоджувати працю по-новому» [1].

Якщо господарська діяльність Комуністичної партії була спрямована на відбудову великої промисловості, транспорту і мала на меті зміцнити економічну базу диктатури пролетаріату, то політична її робота — на ідейне згуртування, на політичну консолідацію робітничого класу для боротьби з буржуазією та її агентурою — меншовиками, есерами, троцькістами та буржуазними націоналістами, на розширення і зміцнення зв'язків партії з широкими масами трудящих. Партія вважала, що ідеологічна і партійно-політична робота повинна бути спрямована на піднесення трудової і політичної активності робітничого класу, на виховання його в дусі розуміння своєї історичної місії як гегемона в будівництві нового, соціалістичного суспільства.

Свого часу, в період воєнного комунізму, переважаючою формою політичної освіти і виховання робітників були масові агіткампанії та мітинги. З переходом на мирну господарську роботу вони не могли вже задовольняти вимог дня. Залучення широких верств робітничого класу до активної роботи по відбудові промисловості вимагали копіткої, глибокої роботи в окремих робітничих колективах. Це завдання найбільш вдало розв'язували відкриті партійні збори і загальні збори робітників. ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У настійно вимагали від усіх партійних організацій підприємств ширше і активніше залучати безпартійних на відкриті партійні збори, де обговорювати питання загальнополітичні і з життя робітничих колективів.

Зростання активності безпартійних робітників видно на прикладі колективу заводу ім. Петровського в Катеринославі. Тут в 1923 р. на кожних відкритих партійних зборах були присутніми до 40% всіх робітників [2]. Такий високий інтерес до зборів був і в Донбасі. Так, на Будьоннівському руднику, де партосередок складався з 59 чоловік, на відкритих партійних зборах бували присутніми від 100 до 150 безпартійних [3]. На відкритих партійних зборах по всій країні безпартійні робітники наочно переконувалися, що комуністи розв'язують питання, пов'язані з життям держави, кожного робітника і його сім'ї, що у них немає іншої мети, як служіння своєму народові.

Яскравим прикладом зростання політичної активності робітничого класу були безпартійні робітничі конференції, що набрали в 1922—1924 рр. значного поширення. В роботі їх брали участь делегати, обрані на загальних зборах робітників підприємства. Делегатами цих конференцій були також і комуністи, які надавали конференціям політично цілеспрямування.

В листопаді 1923 р. були проведені широкі робітничі конференції по всьому Донбасу. У них взяли участь близько 20 тис. делегатів від 200 тис. робітників. Тільки в Юзівці в роботі конференцій взяло участь

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 175.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 1608, арк. 50.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—7, спр. 58, арк 27.

50 тис. гірників і металістів, у Кадіївці — 25 тис., в Горлівці — 17 тис.[1] Робітники активно обговорювали міжнародне і внутрішнє становище нашої країни і зобов'язувалися докласти всіх зусиль, щоб швидше відродити зруйноване господарство. Ось що писали учасники безпартійної конференції маріупольських заводів у своєму зверненні до всіх робітників: «Робітники-металісти закликають всю масу трудящих, партійних і безпартійних, згуртуватися навколо нашої влади. Тільки такими дружніми зусиллями і тісним робітничим фронтом ми зуміємо розбити нашого останнього ворога — господарську розруху, пустити змертвілі заводи і завоювати світле майбутнє для нас і наших дітей».

Безпартійні робітничі конференції показали, що робітничий клас став глибше і краще розуміти свою керівну роль, свою відповідальність за долю країни. Ось чому учасники конференцій глибоко і всебічно обговорювали питання, що стосувалися роботи промисловості і транспорту. Велику увагу конференції приділяли зміцненню союзу робітничого класу і селянства. Виступи багатьох робітників були пройняті піклуванням про потреби селянства, готовністю допомогти йому у відбудові сільського господарства, в розвитку культури, в перебудові села на соціалістичний лад. Так, безпартійні робітничі конференції, що відбулися в квітні 1925 р. в Харкові, поряд з питаннями промисловості, продуктивності праці і заробітної плати розглянули питання про посилення економічного і культурного шефства робітників над селом. Спільність інтересів робітників і селян червоною ниткою проходить через усі ці виступи. «Якщо у селянина не буде хліба, його не буде і у нас... Треба піднести купівельну спроможність селян»,— заявив робітник Гришков. «Ставши обличчям до села,— говорив делегат паровозобудівного заводу,— потрібно дати щось реальне», і тут же вніс пропозицію: «по-перше, знизити ціни на сільськогосподарські машини, по-друге, змичка повинна йти не тільки по лінії металургії, а й по лінії здешевлення всієї фабричної продукції, по-третє, треба організувати артілі з бідніших селян» [2].

Виступи на конференціях свідчили, що робітники добре розуміли необхідність всебічного зміцнення союзу з селянами, що політика Комуністичної партії, спрямована на піднесення сільського господарства, зустрічає повне схвалення робітничого класу.

Підбиваючи підсумки роботи безпартійних конференцій 1923 і 1924 рр., Донецький губком партії в своєму звіті писав: «Конференції показали, що робітники цілком засвоїли тактику більшовицької партії у питаннях боротьби з капіталізмом, що вони глибоко, вірно оцінюють як міжнародне, так і внутрішнє становище СРСР і завдання робітничого класу, що вони завжди з партією, розуміють завдання робітничого класу у відбудові господарства і зміцненні могутності Радянського Союзу» [3].

Політична активність робітничого класу України з особливою силою виявилась у дні, коли відбувався судовий процес над численною групою

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1, спр. 1495, арк. 92.
[2] «Известия ЦК КП(б)У», 1925, № 6, стор. 33.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1—3, спр. 1769, арк. 46.

есерів, що виявились шкідниками і зрадниками Батьківщини (1922 р.). 7 січня 1922 р. збори робітників рудника № 1 в Єнакієвому (Донбас) прийняли резолюцію, в якій сказано: «Загальні збори робітників тавруют ганьбою есерів — зрадників Батьківщини і вимагають суворо покарати їх» [1]. Такі резолюції приймали робітничі збори й на інших підприємствах республіки.

Робітничий клас виступав як активна суспільна і політична сила не тільки в питаннях внутрішньополітичних, а й у міжнародних. Коли в 1922 р. імперіалісти Заходу поставили перед Радянським урядом вимогу сплатити всі царські борги, робітничий клас і всі трудящі нашої країни піднесли гнівний голос протесту. По всій країні проходили демонстрації, мітинги, на яких робітники висловлювали обурення зухвалими домаганнями імперіалістів.

У своїх наказах радянській делегації, що їхала на Генуезьку міжнародну конференцію, робітники вимагали у відповідь на домагання імперіалістів пред'явити їм свій пролетарський рахунок. Так, робітники Бабинського цукрового заводу і селяни навколишніх сіл записали в своєму наказі: вимагати від імперіалістів Заходу відшкодування збитків, завданих Радянській країні їх військами і військами банд Денікіна, Врангеля та інших, що діяли від імені і при підтримці країн Заходу [2]. Робітники й селяни України уважно стежили за роботою Генуезької конференції, посилали радянській делегації привітання і обіцяли всіляку підтримку в її боротьбі за інтереси Батьківщини.

Яскравим виявом розуміння робітничим класом своєї історичної місії була його участь у роботі Рад. За рішенням ЦК РКП(б) партійна організація України в 1921 р. почала перебудову Рад у напрямі їх демократизації і залучення до їх діяльності широких мас трудящих. Без такої перебудови не можна було підняти трудящих на ліквідацію господарської розрухи в республіці. Величезне значення у поліпшенні роботи Рад, у піднесенні їх ролі як органів державної влади мали кампанії по виборах у місцеві Ради. Під час виборів мільйони трудящих залучалися до справи державного будівництва.

Виборчі кампанії у міські Ради переконливо показали керівне становище робітничого класу в органах державної влади — Радах, зміцнювали позиції Комуністичної партії і робітничого класу. У 1922 р. в Київську міськраду було обрано 770 депутатів, серед них 568 комуністів і 202 безпартійних, у 1924 р. обрано 1200 депутатів, з яких 66% становили комуністи, 32% — безпартійні і тільки 2% — представники інших партій.

Безперервно зростало і зміцнювалося робітниче ядро в складі депутатів міських Рад України. Так, під час виборчої кампанії 1923 р. в дев'яти містах Катеринославської губернії 69,5% обраних депутатів становили робітники [3].

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 3, оп. 1—3, спр. 1274, арк. 3.
[2] «Пролетарская правда», 22.III 1922.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 1034, арк. 135.

Велику роль у залученні робітників і селян до управління державою відіграла робітничо-селянська інспекція, створена за ініціативою В. І. Леніна. Володимир Ілліч вважав, що РСІ повинна стати тим органом, при допомозі якого робітники й селяни здійснюватимуть дійовий контроль за діяльністю державних і господарських органів і в процесі цієї роботи набуватимуть навичок безпосередньої участі в управлінні державою. В. І. Ленін вимагав залучити до роботи в органах робітничо-селянської інспекції найширші маси робітничого класу: «...залучити найбільш боязливих і нерозвинених, найбільш несміливих робітників і... рушити їх вгору. Нехай вони піднімаються в цій роботі. Подивившись, як робітнича інспекція бере участь у державних справах, нехай вони від найпростіших занять, на які здатні,— спочатку тільки як поняті,— далі поступово переходять до більш важливих ролей в державних справах» [1].

Уже в перші місяці роботи органів РСІ на Україні (на 1 жовтня 1920 р.) було організовано по всіх губерніях 2089 осередків сприяння РСІ, в яких брали найактивнішу участь 6873 чоловіки, у виборах їх взяло участь 2 393 252 чоловіки. За вказаний період відділ масових обслідувань Народного Комісаріату РСІ УРСР залучив до перевірки різних установ 1474 робітники і 524 селянина. Для зміцнення апарату РСІ пролетарськими кадрами ЦК КП(б)У вжив заходів по встановленню тісного контакту Наркомату РСІ УРСР з профспілковими організаціями республіки. Профспілки послали в РСІ багато відданих справі Комуністичної партії робітників, оновивши апарат інспекції на 38% [2].

Органи робітничо-селянської інспекції на Україні провели значну роботу по зміцненню державного апарату пролетарськими кадрами і звільненню його від класово ворожих і випадкових елементів. Вони перевірили понад 94 тис. співробітників державних і господарських організацій та установ. За компрометуючі факти було знято з роботи понад 10 тис. чоловік, що становило 10,8% від загального числа перевірених [3].

В результаті роботи по зміцненню державного апарату пролетарськими кадрами, по висуненню робітників від верстата на керівну роботу, пролетарське ядро в радянському державному апараті знизу доверху значно виросло і зміцніло. У 1924 р. 43,1% складу кадрів керівних радянських працівників (починаючи з народних комісарів, членів колегій, наркоматів, працівників губвиконкомів, окрвиконкомів і завідуючих відділами губерній та округів) становили робітники. Низовий радянський апарат (голови райвиконкомів) складався з 39,5% робітників і 41% селян. Серед голів сільських Рад було 12,9% робітників і 79,1% селян [4].

Комуністична партія України вжила також необхідних заходів по висуненню робітників на керівну партійну, господарську і профспілко-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 377.
[2] «Общий обзор организационной деятельности Народного Комиссариата РКИ УССР за 1920 г.», Харьков, 1920, стор. 90, 91.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 3, спр. 190, арк. 64.
[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 276, арк. 102.

ву роботу. Так, уже в 1923—1924 рр. серед членів ЦК, ЦКК, губкомів, окружкомів, міськкомів і райкомів партії робітники становили 41,4%. Зокрема в ЦК і ЦКК їх було 67,4%. Низовий партійний апарат, головним чином сільський, складався на 50,1% з робітників і на 29% із селян [1]. IX з'їзд КП(б)У, що відбувся в грудні 1925 р., констатував, що за минулий рік у 16 округах УРСР на керівну партійну і радянську роботу було висунуто 2000 комуністів, з них 72% — робітники [2].

У відбудовний період на Україні, як і по всій нашій країні, відбувався процес зміцнення диктатури пролетаріату, становлення і дальшого розвитку радянської державності, залучення до керівної роботи сотень тисяч робітників і селян. Зміцнення радянської державності сприяло утвердженню нового суспільного ладу, що дало можливість успішно здійснити відбудову народного господарства республіки.

Робітничий клас, узявши політичну владу в свої руки, став пануючим класом у сфері матеріального виробництва. Велику роль в оволодінні робітничим класом виробництвом відіграли виробничі комісії та наради. На початку 1921 р. на фабриках, заводах і залізничному транспорті країни почали створюватися виробничі комісії, в яких брали участь робітники. Це було зародком виробничих нарад, що виникли і розгорнули свою діяльність наприкінці 1923 р. А вже наприкінці 1925 р. виробничі наради були створені на всіх промислових підприємствах і на транспорті республіки. У 1924/25 р. в них взяло участь близько 40 тис. чоловік, або 10% від загального числа працюючих.

Залучення робітників до управління соціалістичною промисловістю набирало дедалі ширшого розмаху. Так, у 1925 р. було 19 тис. членів виробничих комісій та 30—40 тис. чоловік з числа постійного активу робітників брали участь у роботі виробничих нарад.

Виробничі наради розглядали питання, що в переважній більшості стосувалися поліпшення виробничої діяльності підприємств та транспорту. Так, на Миколаївському суднобудівному заводі за 5 місяців 1924/25 р. відбулось 39 цехових виробничих нарад, на яких розглянуто 147 питань. Більшість недоліків, що обговорювалися на цих нарадах, було усунено. Залишились невирішеними тільки питання, що не входили до компетенції наради. На підприємствах гірничої промисловості України за 1924 і 1925 рр. проведено 2976 нарад, на яких розглянуто 3059 питань про неполадки на виробництві, заслухано 1647 доповідей госпорганів, решта — питання постачання, собівартості і якості продукції [3].

Більшість пропозицій, внесених на виробничих нарадах, впроваджувалися у життя. По Харківському округу, наприклад, процент впроваджених пропозицій коливався від 68 до 74 [4].

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 276, арк. 101, 102.

[2] «Девятый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. Стенографический отчет», стор. 68.

[3] «Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к третьему съезду профсоюзов Украины», Харьков, 1926, стор. 155.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2739, оп. 19, спр. 204, арк. 29—30.

Велику увагу приділяли виробничі наради питанням раціоналізаторства та винахідництва. Тільки шахтарі Донбасу в 1924/25 р. внесли 3065 пропозицій, спрямованих на поліпшення виробництва і збільшення продуктивності праці [1]. Робітники підприємств Південного машинобудівного тресту за цей же рік внесли 2074 раціоналізаторські пропозиції [2]. Поряд з внесенням раціоналізаторських пропозицій робітники Української РСР дали промисловості значну кількість винаходів. Всі ці винаходи — і прості, і складні — мали на меті підвищити продуктивність праці, допомогти партії і Радянському уряду швидше відбудувати зруйновану промисловість і вивести країну на стовповий шлях до соціалізму. Так, робітник Миколаївського суднобудівного заводу Никанов винайшов пристрій для обточування дизельних колонок, підвищивши цим продуктивність праці на 400% [3].

На Катеринославському заводі ім. К. Лібкнехта робітники сконструювали верстат для виробництва цвяхів, продуктивність якого була вища від продуктивності закордонного верстата на 15% [4].

Робітник заводу в м. Донецьку тов. Шишов зробив апарат для правки парових труб ланкаширських котлів, для ламання рейок і правки машинних частин у холодному стані, що також значно підвищило продуктивність праці [5]. Подібних прикладів — безліч, адже в усіх містах і на кожному підприємстві були свої робітники-винахідники.

Велика Жовтнева соціалістична революція, що розкріпачила трудящих нашої країни, створила умови для прояву народних талантів, творчої енергії і кмітливості. Масове винахідництво і могутній потік раціоналізаторських пропозицій, активна участь в роботі виробничих комісій і нарад — це усвідомлене прагнення робітничого класу особистою працею зміцнювати і розвивати далі соціалістичний спосіб виробництва. Воно відкинуло твердження ворогів, що робітники не зможуть керувати державою, розвіяло в прах брехливу буржуазно-імперіалістичну теорію «пасивності натовпу» і ще раз підтвердило правильність положення марксизму-ленінізму, що народ є свідомим і активним творцем історії.

Одночасно з відбудовою промисловості і зростанням продуктивності праці поліпшувалось матеріальне становище робітників. Закон розподілу за результатами праці, покладений в основу економічної політики Радянським урядом у перші дні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції і науково, всебічно аргументований В. І. Леніним у тезах до статті «Про чергові завдання Радянської влади», все ширше застосовувався в нашій країні з переходом до мирного будівництва. Цей закон розрахований на виявлення ентузіазму й трудового героїзму робітників, на задоволення їх прагнення до знань, культури, підвищення своєї кваліфікації.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 183, арк. 102.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 139, спр. 12, арк. 159.
[3] «Коммунист», 8.I 1925.
[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 32—1, спр. 2178, арк. 127.
[5] «Правда», 1.II 1925.

Проте до принципу розподілу за результатами праці партія і Радянський уряд переходили поступово, протягом ряду років відбудовного періоду, через систему натурального преміювання, колективного постачання робітників і службовців тощо. Соціалістичний принцип оплати праці узаконено декретом Раднаркому РРФСР від 10 листопада 1921 р. «Про оплату праці робітників і службовців підприємств, перелічених у спеціальному списку Ради Праці і Оборони, переведених на колективне постачання». Цим декретом було скасовано карткову і списочну систему постачання підприємств. Тепер в основу тарифної політики була покладена безпосередня заінтересованість робітника у виробництві і підвищенні продуктивності праці.

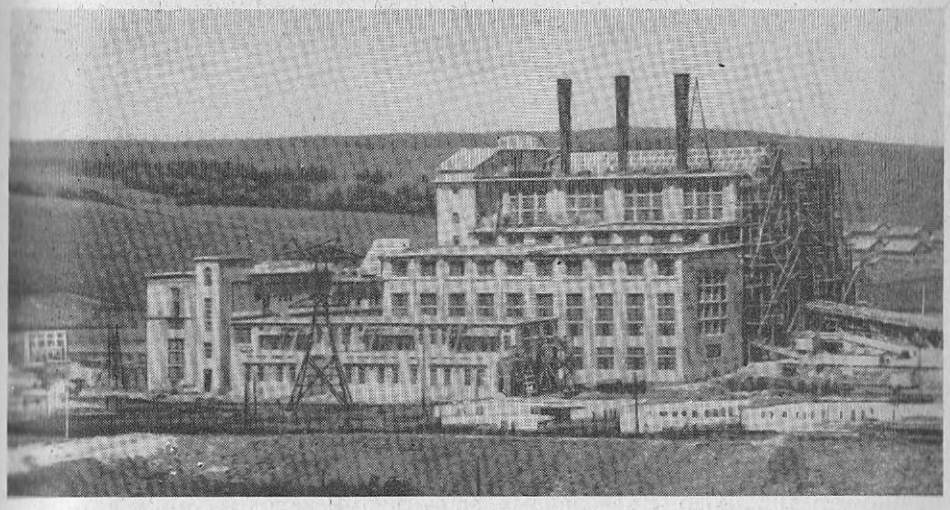
За цим декретом зростання заробітної плати повинно перебувати у відповідності з підвищенням продуктивності праці, тобто зростання продуктивності праці повинно випереджати зростання заробітної плати. Фактично аж до 1924/25 р. ми цього не мали. В перші роки відбудовного періоду партія і Радянський уряд вживали всіх можливих заходів, іноді на шкоду самій промисловості, щоб поліпшити матеріальне становище робітничого класу, відновити його сили, припинити розпорошення і декласування пролетаріату, зберегти робітничий клас як керівну силу в будівництві соціалізму.

Заробітна плата робітників України почала помітно підвищуватися в 1922 р., одночасно з пожвавленням самої промисловості. Реальна заробітна плата їх у 1923 р. в порівнянні з минулим роком зросла в середньому на 29%, досягнувши 60% рівня довоєнної. Особливу роль у зростанні заробітної плати відіграла грошова реформа, завершена в 1924 р. Центральний Комітет РКП(б) у зв'язку з цим надіслав усім партійним організаціям листа, в якому відзначав, що тверда валюта є основою зростання заробітної плати.

Передбачення Центрального Комітету збулись. Тільки за перші 9 місяців 1924 р. заробітна плата робітників Української РСР, незважаючи на значне збільшення норм виробітку, підвищилась на 16,1%, зокрема у робітників важкої індустрії на 26,6%. Це дещо вирівнювало різницю у зарплаті робітників важкої і легкої індустрії, що мала місце в минулі роки [1]. Зростаюча заробітна плата стала основним джерелом існування робітничої сім'ї. В 1924 р. вона становила 83,9% усіх доходів сім'ї робітника [2]. Відійшли в минуле часи, коли робітничий клас голодував, одержував заробітну плату з запізненням на 2—3 місяці, через що втрачав на курсі радянського карбованця і змушений був шукати додаткових джерел до існування.

В 1924/25 р. була проведена широка кампанія боротьби за підвищення продуктивності праці. На основі її зростання продовжувала підвищуватися і заробітна плата робітників. В 1924/25 р. ставка робітника першого розряду у порівнянні з попереднім роком підвищилась на 21,9%. Внаслідок проведення більш ретельної тарифікації значно збіль-

[1] «Труд и профсоюзы. Сборник статей за 1921—1928 гг.», стор. 218
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 524, арк. 166.

Штерівська державна районна електростанція.

шилось число робітників середніх і вищих розрядів, що також сприяло підвищенню заробітної плати основної частини робітничого класу. Якщо в 1923/24 р. до IV—VI розрядів тарифної сітки було віднесено лише 31,7% всіх робітників, зайнятих у державній промисловості Української РСР, то в 1924/25 р.— 40,7% [1]. Підсумки боротьби за підвищення заробітної плати і перетворення її в один з важливих економічних засобів, що сприяли зростанню продуктивності праці, були підбиті на Пленумі ЦК РКП(б) у жовтні 1925 р.

На поліпшення становища робітничого класу була спрямована і житлова політика Комуністичної партії і Радянського уряду. Як відомо, під час війни промислові центри зазнали великих руйнувань. Із 7500 будівель в містах України 650 було повністю знищено і близько 6500 напівзруйновано. В Києві 10%, а в Житомирі 19% всієї житлової площі вийшло з ладу [2]. Великої шкоди зазнав житловий фонд Донбасу, Кривого Рогу.

Партія і Радянський уряд відразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції вжили ряд заходів, спрямованих на поліпшення житлових умов робітників. Декретами радянської влади великі житлові будинки, що до революції належали буржуазії, поміщикам та купецтву, стали суспільною власністю, десятки тисяч робітничих сімей з підвалів, комор, горищ і землянок переселено в просторі і світлі квартири. Але тільки цими заходами не можна було вирішити житлове питання.

До 1923 р. через відсутність коштів Радянська країна змушена була в основному відбудовувати старі житлові будинки, виділяючи тільки не-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 161, арк. 433; спр. 162, арк. 50.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 1, спр. 574, арк. 141.

значні суми для будівництва нових. Починаючи з 1923 р., коли соціалістична промисловість поступово перетворювалась у прибуткову, партія і уряд виділяють все більше коштів на будівництво нових житлових будинків і поліпшення побуту взагалі. Уже в 1923/24 р. уряд Радянської України відпустив на житлове будівництво 46 070 тис. крб. Ця сума дорівнювала тій, що витрачалась царським урядом на житлове будівництво на всій території України в 1913 р. [1]

В 1923/24 р. у багатьох містах Української РСР з'явилися нові робітничі селища, з дво- і триповерховими будинками, добре впорядкованими квартирами для робітників. Тільки у Харкові в 1923/24 р. було збудовано три робітничих селища, кожне з яких мало 36 будинків з 190 квартирами [2]. В 1923 р. в Донбасі було збудовано 39 315 кубічних сажнів житлової площі, проведено капітальний ремонт в 3040 сімейних квартирах і в 371 казармі. В цьому ж році додатково одержали житлову площу 21 740 чоловік [3].

В 1924/25 р. десятки тисяч робітників заселили просторі, світлі і добре обладнані квартири. Про умови життя в робітничому селищі № 1, збудованому в 1924/25 р. і заселеному робітниками заводів Харкова, робкор у газеті «Пролетарий» від 26 вересня 1925 р. написав так: «У цьому селищі будиночки кам'яні, двоповерхові, по 4 квартири в кожному. У кожній квартирі 3 кімнати, кухня та їдальня на нижньому поверсі. В селищі є всі вигоди: каналізація, електричне освітлення, душі, гаряча вода. Кімнати світлі, зручні, теплі. Плата досить посильна, навіть для робітників нижчої кваліфікації». Такі робітничі селища були збудовані в Луганську, Одесі, Катеринославі та в інших містах Української РСР. Житлове будівництво розгорнули господарські органи, житлова кооперація, а також індивідуальні забудовники.

Завдяки постійній турботі партії і Радянського уряду вже у відбудовний період значно поліпшилось комунальне обслуговування трудящих міст Української республіки. В багатьох містах була проведена каналізація та водопровід, розширилась трамвайна й автобусна мережа, збільшилась кількість громадських їдалень, кравецьких та взуттєвих майстерень, пралень, лазень, перукарень, продовольчих та інших магазинів. Майже всі робітничі селища мали електричне освітлення.

Піднесення добробуту робітничого класу характеризувалося не тільки підвищенням рівня заробітної плати, поліпшенням житлових умов, а й розмірами соціального страхування, забезпеченням відпочинку робітників у санаторіях та будинках відпочинку, культобслуговуванням, поліпшенням побуту робітників і т. д. Грошова допомога і пенсії, що їх одержували трудящі з сум соціального страхування, були прямим доповненням до їх заробітної плати. На Україні в 1924/25 р. одержали грошову допомогу і пенсії по соціальному страхуванню 18 926 чоловік [4].

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 9, спр. 31, арк. 31.
[2] Там же, арк. 30.
[3] «Коммунист», 4.IV 1923.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 348, оп. 1, спр. 97, арк. 57.

Радянське соціальне страхування витрачало значні суми на безкоштовну кваліфіковану медичну допомогу застрахованим, на організацію лікувального харчування, дитячих закладів і забезпечення відпочинку трудящих на курортах, у санаторіях та будинках відпочинку. В 1925 р. на Україні функціонувало 139 будинків відпочинку, в яких було оздоровлено 76 114 чоловік [1].

Величезним завоюванням Великої Жовтневої соціалістичної революції був 8-годинний робочий день, найкоротший робочий день у світі. Робітники Радянської країни користувались щорічною тарифною відпусткою, про яку могли тільки мріяти робітники в умовах буржуазного суспільства. Життєвий рівень робітничого класу Радянської країни вже в кінці відбудовного періоду був вищим за життєвий рівень робітників багатьох капіталістичних країн.

Проте поряд з ростом матеріального добробуту основної частини робітників, поліпшенням умов праці на підприємствах і транспорті в Радянському Союзі існувало ще безробіття. Під кінець відбудовного періоду налічувалося близько мільйона безробітних. Уже в роки відбудовного періоду партія і Радянський уряд здійснили ряд заходів у боротьбі з безробіттям, а в наступні роки, після проведення індустріалізації та колективізації, безробіття в СРСР остаточно ліквідовано.

Мудра і дальновидна політика Комуністичної партії і Радянського уряду у відбудовний період (1921—1925 рр.) дістали яскраве втілення в успіхах по відбудові зруйнованого господарства, у відновленні і зміцненні рядів робітничого класу. Розроблена партією нова економічна політика, під прапором якої відбувався процес господарського будівництва, була відображенням об'єктивних законів економічного розвитку нашої країни і відповідала корінним інтересам радянського народу. Долаючи нечувані труднощі, радянський народ на кінець 1925 р. в основному закінчив відбудову народного господарства країни. Тільки новий суспільний лад, створений Великою Жовтневою соціалістичною революцією, міг викликати до життя такий небачений в історії трудовий героїзм робітничого класу і всіх трудящих і спрямувати його на відродження своєї країни.

За період 1921—1925 рр. було завершено процес відновлення робітничого класу на Україні. Комуністична партія згуртувала навколо себе робітничий клас, усіх трудящих і повела їх по шляху будівництва соціалізму.

---

[1] «Отчет Всеукраинского совета профсоюзов к третьему съезду профсоюзов Украины», стор. 187.

РОЗДІЛ IV

ЗА СОЦІАЛІСТИЧНУ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ КРАЇНИ (1926–1929)

ПЕРШІ УСПІХИ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Завершивши в цілому відбудову народного господарства, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії приступив до здійснення ленінського плану побудови соціалізму, насамперед створення в СРСР могутньої індустрії. Партія вважала це першочерговим завданням даного етапу соціалістичного будівництва, оскільки «єдиною матеріальною основою соціалізму може бути велика машинна промисловість, здатна реорганізувати і землеробство» [1]. Невід'ємною складовою частиною сучасної індустрії є забезпеченість її електроенергією. Розкриваючи значення електрифікації для перемоги соціалізму, В. І. Ленін вказував: «Тільки тоді, коли країна буде електрифікована, коли під промисловість, сільське господарство і транспорт буде підведена технічна база сучасної великої промисловості, тільки тоді ми переможемо остаточно» [2]. Вирішальна роль у цій грандіозній роботі належала робітничому класові. Спорудження заводів, фабрик, шахт і електростанцій, реконструкція діючих підприємств і створення нових галузей промисловості було головним його завданням. Треба було в стислі строки освоїти передову техніку, створити нові, найдосконаліші машини, прилади і тим самим домогтися техніко-економічної незалежності Радянського Союзу від капіталістичних країн.

Робітничий клас повинен був забезпечити перебудову і пожвавлення роботи Рад, профспілок та інших масових організацій трудящих. Потрібно було допомогти селянству в реалізації ленінського кооперативного плану — плану перетворення мільйонів дрібнотоварних одноосібних господарств на передове, високопродуктивне, механізоване сільське господарство, здатне забезпечити дедалі зростаючі потреби країни в продуктах харчування і сировині для промисловості.

Особливого значення набувала діяльність робітничого класу по дальшому згуртуванню всіх народів СРСР, зміцненню їх дружби і братерського співробітництва в будівництві соціалістичного суспільства. На робітничому класі лежав обов'язок мобілізувати кошти, потрібні країні

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 422.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 462.

для промислового будівництва, подолати шкідництво деякої частини буржуазної інтелігенції, придушити запеклий опір класових ворогів.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінювали політичну і виробничу активність робітничого класу, всіляко заохочували її, вважаючи, що вона є неодмінною умовою побудови соціалізму. В постанові Центрального Виконавчого Комітету СРСР про підсумки за десять років і перспективи господарського будівництва в СРСР особливо підкреслювалося значення творчої ініціативи і трудового ентузіазму робітничого класу. «Всі основні економічні процеси Союзу РСР,— відзначалося в постанові,— відбувалися в умовах постійно зростаючої активності і творчої ініціативи широких трудящих мас. На фабриках і заводах, в рудниках, на транспорті і в усіх ланках соціалістичного господарства трудящі маси перетворилися із об'єкта експлуатації в ініціаторів поліпшення техніки і організації виробництва, в активних, свідомих будівників соціалістичного господарства» [1].

На початок 1926 р. чисельність робітничого класу України була майже повністю відновлена. У фабрично-заводській промисловості Української РСР було зайнято понад 540 тис. робітників, що становило 84% від рівня 1913 р. Понад 60% з них працювали на вугільних, залізорудних, машинобудівних і металообробних підприємствах [2].

Провідною частиною пролетаріату України були кадрові робітники, загартовані у боротьбі за встановлення і зміцнення Радянської влади, за відбудову народного господарства республіки. Особливо значним був прошарок кадрових робітників на машинобудівних, металургійних та металообробних заводах. Вони відзначалися високою дисциплінованістю, почуттям відповідальності за роботу свого підприємства, соціалістичним ставленням до праці, були кістяком класової бази диктатури пролетаріату, найважливішою опорою соціалістичної держави. В той же час ряди робітничого класу України безперервно поповнювалися вихідцями з різних верств міського і сільського населення. Кращі представники нового поповнення під впливом кадрових робітників і завдяки великій виховній роботі Комуністичної партії швидко засвоювали революційні традиції, сприймали пролетарську ідеологію, активно включалися в господарське будівництво. Частина ж нових робітників вносила в пролетарське середовище споживацькі тенденції, не розуміла єдності інтересів трудящих і соціалістичної держави.

Значний прошарок пролетаріату України на початку реконструктивного періоду становили робітники, тісно зв'язані з сільським господарством. Характеризуючи настрій таких робітників, резолюція XIV з'їзду ВКП(б) зазначала: «Більша частина — молоді селяни прямо з села, зовсім не обізнані з фабрикою, боротьбою робітничого класу, його завданнями і організаціями. Ця частина нових робітників, ще більше зв'язана з землею, ніж з фабрикою, цілком пройнята селянськими інте-

[1] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 1, М., 1957, стор. 754.

[2] «Календар-довідник на 1927 рік. ЦСУ УРСР», 1927, стор. 234.

ресами, напівписьменна або зовсім неписьменна, в більшості своїй схильна триматися осторонь від основної пролетарської маси, її інтересів та громадськості і вважати себе випадковими, тимчасовими гістьми фабрики, заводу, міста» [1]. XIV з'їзд зобов'язав усі партійні і профспілкові організації посилити виховну роботу серед широких мас робітничого класу, підвищувати їх політичну і виробничу активність, почуття відповідальності за успішну роботу свого підприємства.

Великі завдання стояли перед партійними організаціями України по вихованню робітничого класу республіки в дусі пролетарського інтернаціоналізму і дальшого зміцнення дружби народів СРСР. Це питання було особливо актуальним тому, що в складі робітничого класу республіки були українці, росіяни, білоруси і представники інших братніх народів Радянського Союзу. Основну масу робітництва республіки, особливо в провідних галузях промисловості, становили українці. Вони не були в більшості тільки серед робітників вугільної промисловості. Це пояснювалося тим, що у Донбас протягом багатьох десятиріч прибувала зайва робоча сила з центральних і північних губерній Росії, і тому росіяни серед гірників становили в цей час майже 58%.

За даними перепису, проведеного Радою профспілок України в квітні 1926 р., національний склад робітничого класу УРСР (без врахування наймитів на селі і безробітних) був такий: українців — 49,9%, росіян — 31,6%, євреїв — 12,8%, інших — 5,7% [2]. Ці дані повністю спростовують твердження українських буржуазних націоналістів про те, що робітничий клас був інородним тілом в організмі українського народу, що він нібито складався з прийшлих елементів, і тому, мовляв, пролетарська революція на Україні не могла бути закономірною. Українці, росіяни і робітники інших національностей, зайняті в промисловості України, виявляли єдність і згуртованість у боротьбі за дальший розвиток усіх галузей промисловості і транспорту. Братерська дружба українських і російських робітників, а також робітників інших національностей була характерною рисою робітничого класу України.

Значну роль у згуртуванні робітничого класу республіки відіграла концентрація його на великих промислових підприємствах. Уже в кінці 1925 р. заводи, фабрики, шахти з кількістю робітників понад 500 чоловік становили близько 75% усіх підприємств [3]. На 22 найбільших підприємствах України було зайнято близько чверті всіх промислових робітників республіки [4]. Разом з тим робітничі маси концентрувалися в головних промислових районах України. В Артемівському, Дніпропетровському, Криворізькому, Луганському, Донецькому, Харківському, а також Київському і Одеському округах було зосереджено 53% усіх робітників республіки [5].

[1] «КПРС в резолюціях», ч. II, стор. 201—202.
[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1365, арк. 63.
[3] «Динамика народного хозяйства Украины 1921/1922—1924/1925 гг.», Харьков, 1926, стор. 31.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 1077, арк. 20.
[5] «Календар-довідник на 1927 рік», стор. 219.

Великою була питома вага робітників України в ряді провідних галузей промисловості всього Радянського Союзу. Тут працювало 73% всіх робітників гірничої промисловості, 38% робітників металургійної промисловості, понад 40% робітників залізорудної промисловості і т. д.[1] Перехід до політики соціалістичної індустріалізації України супроводжувався дальшим залученням жінок у промислове виробництво. Серед робітників важкої промисловості вони становили від 8 до 20%. Особливо багато жінок було зайнято в легкій промисловості, наприклад у швейній — майже 58%, в текстильній — 57% усіх працюючих. Значну частину робітничого класу становила молодь. Серед трудящих, об'єднаних у профспілку металістів, їх було 5%, серед хіміків — 4,5% і т. д.[2]

На початку реконструктивного періоду були досягнуті певні результати в підвищенні виробничої кваліфікації широких мас робітничого класу. Найбільше кваліфікованих робітників працювало в гірничій (66,7%) та хімічній (42,5%) промисловості, значно менше — серед металургів (35,5%), машинобудівників (31,5%) і цукровиків (31%)[3].

Найважливіше значення для згуртування і консолідації робітничого класу України мало швидке зростання партійного прошарку в його рядах. В середньому близько 8% робітників становили в цей час комуністи, а на підприємствах провідних галузей промисловості партійний прошарок був значно більший. 68% членів Комуністичної партії України були робітниками[4].

Політика соціалістичної індустріалізації країни дістала гарячу підтримку робітничого класу України. Робітники схвалювали плани промислового будівництва і все робили для найшвидшого перетворення їх у життя. У глибокому розумінні завдань і мети індустріалізації виявилася політична свідомість робітничого класу, його високе почуття відповідальності за долю соціалістичного будівництва в СРСР. Одним з проявів цього була активна боротьба за ощадливість у витрачанні сировини, матеріалів, палива, електроенергії. В червні 1926 р. Радянський уряд прийняв постанову про режим економії. В ній відзначалось, що для використання внутрішніх ресурсів соціалістичного нагромадження необхідно насамперед систематично і наполегливо дотримуватись суворого режиму економії в усьому державному і кооперативному господарстві і апараті, рішуче боротись проти зловживань, безгосподарності, марнотратства. У постанові були намічені конкретні заходи, спрямовані на досягнення цієї мети[5].

Робітники України, як і всього Радянського Союзу, одностайно підтримали ці заходи. Вони рішуче виступали проти штатних надмірностей

[1] «Профсоюзы Украины в цифрах. Статистический справочник за 1921—1928 гг.», Харьков, 1928, стор. 12—13.

[2] «Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник за 1921—1928 гг.», Харьков, 1928, стор. 27—29.

[3] «Статистика труда на Украине (Статистический орган ВУСПС, центральных правлений союзов и народного Комиссариата Труда Украины)», 1926, № 6, стор. 18.

[4] «Известия ЦК КП(б)У», 1926, № 4, стор. 47.

[5] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. I, стор. 285.

в управлінському апараті, боролися з марнотратством і безгосподарністю на своїх підприємствах. Одним з головних напрямів цієї боротьби була їх активна участь у раціоналізації виробництва, підвищенні продуктивності праці, зниженні собівартості, поліпшенні якості продукції тощо. Робітники великих промислових центрів Української РСР надавали повсякденну допомогу партійним і радянським органам, робітничо-селянській інспекції у встановленні контролю над проведенням режиму економії.

Піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу яскраво виявилося в діяльності виробничих нарад. В Українській РСР, як і по всьому Радянському Союзу, розгорнулося велике промислове будівництво. Споруджувались нові заводи, фабрики, шахти, електростанції. Широко розгорнулася також реконструкція діючих підприємств. Все це вимагало поліпшення організації праці і виробництва, подолання хиб і недоліків у господарському і адміністративно-технічному керівництві. У розв'язанні цих питань виробничим нарадам належала визначна роль.

Комуністична партія надавала виробничим нарадам великого значення. В резолюції XV конференції ВКП(б) поставлено вимогу: «Всі профспілкові організації повинні в більшій мірі, ніж це було досі, посилити увагу і практичне керівництво роботою виробничих нарад, наполегливо добиваючись найшвидшого проведення в життя їх виробничо-доцільних рішень, регулярно і якомога повніше спільно з господарниками інформуючи наради про причини відхилення їх рішень або затримки в проведенні їх у життя. Парторганізації повинні повною мірою допомогти профорганізаціям у цій роботі» [1].

Здійснюючи цю настанову, місцеві партійні і профспілкові організації добилися значного поліпшення роботи виробничих нарад, які почали обговорювати усі важливі питання діяльності промислових підприємств, приділяючи особливу увагу поліпшенню якості продукції, скороченню браку, охороні праці, режиму економії тощо. Вже в першій половині 1927 р. 25% усіх пропозицій, внесених на виробничих нарадах металістів, було спрямовано на підвищення механізації, ремонт і оновлення обладнання [2].

Для ширшого залучення робітничих мас до управління виробництвом на промислових підприємствах України у відповідності з настановами XV партійної конференції почали створюватись тимчасові контрольні комісії. Перша така комісія була організована в лютому 1927 р. на Донецькому металургійному заводі. В кінці 1927 р. на промислових підприємствах Харківського, Дніпропетровського, Луганського, Артемівського та інших округів України вже діяло 40 тимчасових контрольних комісій [3]. Виросли численні кадри раціоналізаторів і винахідників, які збагачували вітчизняну техніку, забезпечували значне заощадження державних коштів. Робітник Дніпропетровського металургійного заводу

---

[1] «КПРС в резолюціях», ч. II, стор. 296—297.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 13, спр. 240, арк. 18—19.
[3] «Профсоюзы Украины к X съезду КП(б)У», Харьков, 1927, стор. 45.

ім. Петровського старий більшовик М. Луценко сконструював два апарати для подачі безперервного струму газу в турбіну [1]. Впровадження цього винаходу значно поліпшило технологію виробництва, заощаджувало тисячі карбованців. Слюсар Київського заводу «Більшовик» Л. Немировський винайшов пристосування для виготовлення гайок, завдяки чому продуктивність праці підвищилась у кілька сот разів [2]. Тільки на підприємствах «Південсталі» впровадження у виробництво раціоналізаторських пропозицій робітників та інженерно-технічних працівників заощадило в 1927 р. 1645 тис. крб., а на підприємствах «Донвугілля» — 1286 тис. крб. [3]

Радянський уряд надавав величезного значення рухові раціоналізаторів і винахідників, виявляв повсякденне піклування про його дальший розвиток. З метою всебічного сприяння винахідництву, а також розробці й удосконаленню винаходів були намічені важливі заходи. Так, постановою від 26 квітня 1928 р. союзний уряд зобов'язав Вищу Раду Народного Господарства, Народний Комісаріат шляхів сполучення, а також підприємства союзного значення сприяти зростанню виробничої ініціативи робітників та інженерно-технічних працівників. У постанові визначені заходи, спрямовані на подолання бюрократизму і тяганини при реалізації пропозицій винахідників або порушенні наданих їм Радянською державою прав [4].

Протягом 1926—1927 рр. було досягнуто перших успіхів у здійсненні політики соціалістичної індустріалізації країни. Причому розвиток важкої промисловості в Українській РСР мав дуже важливе значення для всього Радянського Союзу. Народне господарство країни спиралось значною мірою на вугільно-металургійну базу України. В 1927 р. звідси надходило 80% вугілля, 85% руди, 70% металу. Важливу роль відігравала Україна у виробництві машин, у забезпеченні сировиною ряду галузей легкої і харчової промисловості СРСР.

Політика соціалістичної індустріалізації здійснювалася шляхом будівництва багатьох нових підприємств, розширення і переустаткування діючих фабрик і заводів. Споруджувалися в першу чергу підприємства вирішальних галузей промисловості: металургійної, вугільної, машинобудівної. Значна увага приділялась будівництву нових електростанцій і залізниць. Для індустріалізації Радянської України велике значення мало спорудження Дніпровської гідроелектростанції. Це будівництво розв'язувало проблему судноплавності Дніпра на всьому його протязі і використання водної енергії річки. Крім того, на базі гідроелектростанції в цьому районі мав вирости величезний промисловий комбінат у складі велетня металургійної промисловості заводу «Запоріжсталь» і ряду алюмінієвих та інших спеціальних заводів. Одночасно з Дніпрогесом споруджувалися районні, заводські електростанції значної потужності. Всьо-

---

[1] «Пролетарий», 18.VIII 1929.
[2] «Киевский пролетарий», 10.V 1927.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2344, оп. 1, спр. 72, арк. 1.
[4] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. I, стор. 813—815.

Будівництво Київської трикотажної фабрики ім. Рози Люксембург. 1929 р.

го в 1927/28 р. на території Української РСР будувалися 50 електростанцій.

Почалося спорудження нових металургійних і машинобудівних заводів, вугільних шахт. На металургійному заводі в Макіївці будувалась найбільша в країні доменна піч потужністю 25 тис. т. чавуну на рік. У Донбасі будувалося 17 нових великих шахт, серед них найбільша у Радянському Союзі шахта ім. 12-річчя Жовтня та 6 середніх шахт, а 16 діючих шахт були докорінно реконструйовані.

На фабриках і заводах, що підлягали реконструкції, споруджувались нові виробничі корпуси, встановлювалося нове устаткування, удосконалювався виробничий процес. Все це набагато збільшувало їх потужність. Великих успіхів досягнуто на Харківському електромеханічному заводі. Протягом 1926—1928 рр. тут споруджено новий ливарний цех, налагоджено поточне виробництво машин змінного струму середньої потужності і вимірювальних приладів. Значній реконструкції були піддані Луганський паровозобудівний завод, київські заводи «Більшовик», «Ленінська кузня», машинобудівний завод ім. М. В. Фрунзе в Сумах, Одеський верстатобудівний завод ім. В. І. Леніна та сотні інших великих підприємств.

Швидке зростання важкої індустрії супроводжувалося значними успіхами в будівництві та реконструкції підприємств легкої і харчової промисловості, насамперед цукрових, шкіряних і деревообробних. Кількість

цукрових заводів на Україні з 1925 по 1928 р. зросла з 117 до 138, взуттєвих фабрик — з 37 до 61 і т. д.

Робітники працювали самовіддано, щоб якнайшвидше здійснити накреслені плани промислового будівництва, встановлювали рекорди високої продуктивності праці, раціоналізували багато виробничих процесів. Своєю героїчною працею робітничий клас забезпечував втілення в життя ленінських накреслень про соціалістичну індустріалізацію країни.

УЧАСТЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ РЕСПУБЛІКИ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

Свою діяльну участь у господарському будівництві робітничий клас України поєднував з дедалі активнішою участю в громадсько-політичному житті країни. Кращі його представники обирались до центральних, республіканських і місцевих органів влади. Навколо місцевих Рад і органів робітничо-селянської інспекції склався численний робітничий актив, який допомагав партії і державі у вирішенні завдань господарського і культурного будівництва, в боротьбі проти бюрократизму, безгосподарності, марнотратства, порушень соціалістичної законності.

Робітничий клас України беззастережно підтримував генеральну лінію партії, рішуче виступаючи проти троцькістів, правих опортуністів, українських буржуазних націоналістів. Представники робітничого класу республіки виступали на з'їздах і конференціях Комуністичної партії Радянського Союзу і Комуністичної партії України, твердо відстоювали ленінські ідеї, засуджували підривні дії антипартійних груп. Робітничі маси гостро реагували на всі факти антирадянських, контрреволюційних підступів класових ворогів, виявляли високу політичну пильність. Вони вимагали суворо покарати членів шкідницьких організацій, буржуазно-націоналістичної «Спілки визволення України» та інших, які були знаряддям в руках імперіалістів і намагались реставрувати в нашій країні капіталістичні порядки.

З винятковою одностайністю робітничий клас України підтримував зовнішню політику Радянського уряду, спрямовану на збереження миру і дружби між народами. У дні гострих міжнародних ускладнень робітники на зборах і мітингах засуджували провокаційні дії міжнародного імперіалізму, виявляли готовність в першу-ліпшу хвилину виступити зі зброєю в руках на захист завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції. Монолітність трудящих мас, яка спиралася на згуртованість, високу політичну свідомість і патріотизм робітничого класу, відігравала найважливішу роль у зміцненні міжнародного становища Радянського Союзу.

Справді залізну пролетарську організованість і політичну зрілість виявив робітничий клас у період різкого загострення міжнародної обста-

новки весною 1927 р., одностайно підтримавши мирну зовнішню політику Радянського уряду і рішуче виступивши проти англо-франко-американських паліїв війни. У відповідь на розрив Англією дипломатичних і торгових відносин з Радянським Союзом і провокаційне вбивство радянського посла в Польщі Л. Войкова на всіх підприємствах України прокотилася хвиля робітничих зборів і мітингів, на яких були засуджені підступи міжнародного імперіалізму. Так, робітники Київського заводу «Більшовик», глибоко обурюючись діями англійського уряду, закликали трудящих Англії активно боротися проти спроб світової реакції розв'язати війну. В резолюції, прийнятій на мітингу робітників і службовців Луганського паровозобудівного заводу, говорилося: «Ми... протестуємо проти зухвалого кроку твердолобих, які намагаються повторити події 1918—1920 рр. Загроза війни — це загроза зриву мирного будівництва» [1]. Активно виступали робітничі маси в дні провокаційних дій китайських реакціонерів і російських білогвардійців-емігрантів на Далекому Сході в 1929 р.

Робітничий клас України в 1926—1929 рр. вніс гідний вклад у справу дальшого зміцнення братньої дружби і виробничого співробітництва народів СРСР. У період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни розвинулись і зміцніли його інтернаціональні зв'язки. Трудящі республіки, як і всієї Радянської країни, матеріально і морально підтримували пролетаріат зарубіжних країн в його виступах проти капіталістичного гніту.

Однією з найбільш значних подій у міжнародному робітничому русі цього періоду був грандіозний страйк англійських гірників 1926 р., який незабаром переріс у загальний страйк англійського пролетаріату. Робітники України щомісяця відраховували частину свого заробітку на користь англійських гірників. Десятки тисяч карбованців зібрали робітники Дніпропетровщини. Зокрема, Кам'янський комітет профспілки металістів прийняв рішення передавати всі прибутки від художніх виставок, що їх організовували робітничі клуби, у фонд допомоги англійським робітникам. Пленум Дніпропетровського комітету спілки металістів послав англійським гірникам телеграму: «Вам, братам багатомільйонної пролетарської родини, ми шлемо палке вітання і побажання перемогти в тій справі, в ім'я якої ви провадите протягом понад трьох місяців героїчну, славну боротьбу з своїми експлуататорами» [2].

Велику і систематичну допомогу надавали англійським гірникам трудящі Києва. Тільки у другому півріччі 1926 р. для цієї мети тут зібрано 255 тис. крб. Трудящі жінки створили комітет допомоги родинам англійських гірників, який провів широку роз'яснювальну роботу серед жінок-робітниць і зібрав велику суму в фонд допомоги страйкарям [3]. Подавали допомогу англійським гірникам робітники Донбасу, Харкова, Запоріжжя, Одеси, а також інших промислових районів і центрів респуб-

[1] «Комуніст», 29.V 1927.
[2] «Комуніст», 10.VIII 1926.
[3] КОДА, ф. 709, оп. 2, спр. 17, арк. 3—4.

Мітинг протесту робітників Київського заводу «Більшовик» проти захоплення гоміндановськими військами Китайсько-Східної залізниці. 1929 р.

ліки. Всього за час страйку англійських гірників робітничий клас України зібрав у фонд допомоги страйкуючим близько мільйона карбованців.

З таким же почуттям глибокої класової солідарності реагував робітничий клас України на всі інші важливі події в міжнародному робітничому русі. Гірники, металісти, залізничники та робітники багатьох інших професій листувалися з робітниками капіталістичних країн. Україну й інші радянські республіки відвідували іноземні робітничі делегації. Протягом 1926—1929 рр. у найбільших промислових і культурних центрах Української РСР побували австрійська робітнича делегація, французькі залізничники, італійські моряки, керівники Комуністичної партії США, представники Португальського товариства допомоги борцям революції, польські парламентарі та ін. Майже всі вони високо оцінювали успіхи робітничого класу України у господарському і державному будівництві, спростовували наклепницькі вигадки, які поширювали буржуазні газети про СРСР.

Трудящих, що відвідували Радянський Союз, переслідували в їх країнах. Так, члени делегації французької молоді, яка побувала на Україні в жовтні 1928 р., незабаром після повернення на батьківщину одер-

жали повідомлення про звільнення з роботи за перебування в СРСР [1]. Така ж доля чекала всіх членів робітничих делегацій, яких до нас посилав пролетаріат капіталістичних країн, щоб побачити першу в світі соціалістичну державу. Проте ніщо не могло їх зупинити або залякати, зломити їх мужність і стійкість. Про це говорили самі члени іноземних робітничих делегацій. На урочистому засіданні Артемівської окружної ради профспілок разом з представниками фабзавкомів і за участю членів другої німецької робітничої делегації керівник цієї делегації у своєму виступі схвильовано заявив: «Членів першої німецької делегації після повернення її на батьківщину жорстоко переслідувала буржуазія. Багато з них опинилися на вулиці. Але ми будемо продовжувати їх роботу, щоб потім простягнути вам братню руку допомоги» [2]. З великою рішучістю про це говорив і керівник бельгійської делегації, який запевнив робітників України, що ніякі перепони не перешкодять членам делегації розповісти всю правду про Радянський Союз. Не зробити цього було б злочином [3].

Широку діяльність розгорнуло масове добровільне товариство МОДР (Міжнародна організація допомоги борцям революції). На промислових підприємствах республіки діяло близько двох тисяч первинних організацій МОДР, які охоплювали 274 тис. робітників [4]. Це товариство відігравало значну роль у вихованні трудящих в дусі пролетарського інтернаціоналізму і класової солідарності. Значну допомогу надавала МОДР політичним емігрантам. Тільки в 1926—1927 рр. на Україні за допомогою МОДРу знайшли притулок 200 політичних емігрантів з ряду капіталістичних країн [5].

Участь робітничого класу в громадсько-політичному житті знаходила своє виявлення у зміцненні союзу з трудящим селянством, що є основою могутності і незламності Радянської держави.

Перші успіхи соціалістичної індустріалізації країни мали вирішальне значення для піднесення всіх галузей радянської економіки, особливо для реконструкції сільського господарства. Комуністична партія приділяла велику увагу розвитку сільськогосподарського виробництва як життєвонеобхідної галузі народного господарства. Радянський уряд здійснював заходи по інтенсифікації сільського господарства, землеустрою, посилював постачання трудящих селян машинами. Для загального піднесення сільського господарства, різкого збільшення товарності зернової продукції необхідно було перейти від дрібного індивідуального сільського господарства до великого, колективного. В. І. Ленін передбачав необхідність переходу сільського господарства на колгоспний шлях розвитку. Ще в 1921 р. він писав: «Якщо селянське господарство може розвиватися далі, необхідно міцно забезпечити і дальший перехід, а дальший перехід

---

[1] «Комуніст», 12.X 1926.
[2] «Комуніст», 19.VIII 1926.
[3] «Комуніст», 26.VIII 1926.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 678, арк. 1.
[5] Там же, спр. 673, арк. 2.

неминуче полягає в тому, щоб найменш вигідне і найбільш відстале, дрібне, відособлене селянське господарство, поступово об'єднуючись, зорганізувало громадське, велике землеробське господарство» [1].

В. І. Ленін розробив геніальний план поступового переходу широких мас трудящих до соціалізму через кооперацію. XV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (грудень 1927 р.), виходячи з настанов В. І. Леніна, проголосив курс на колективізацію сільського господарства СРСР. Керуючись вказівками з'їзду партії, широкі маси трудящих розгорнули боротьбу за соціалістичне перетворення сільського господарства. Допомога робітничого класу в боротьбі за соціалістичне перетворення сільського господарства була важливим фактором його успішного здійснення. В новій історичній обстановці основною формою змички міста і села стало задоволення виробничих потреб трудящого селянства з боку соціалістичної промисловості. XVI Всесоюзна партійна конференція (квітень 1929 р.) підкреслила велике значення цієї форми змички і вказала шляхи її здійснення. В резолюції конференції зазначалося: «*...поряд із старими формами змички* з основними масами селянства, шляхом розвитку і посилення товарообороту промисловості з сільським господарством, розвитку торговельно-кооперативних форм зв'язку між містом і селом, *висуваються нові форми змички, що розвиваються на базі виробничого зв'язку робітничого класу з селянством*» [2].

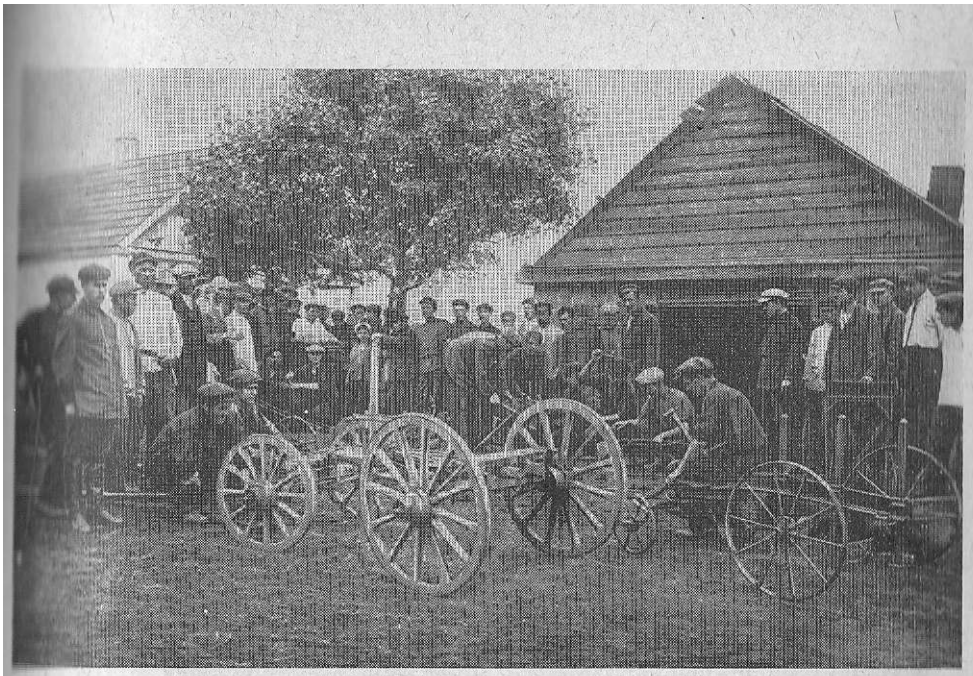
XVI Партійна конференція вказала на необхідність організації нових і поліпшення роботи раніше створених радгоспів, широкого розгортання мережі машинно-тракторних станцій, розвитку масової контрактації, посилення роботи державних і кооперативних організацій по підвищенню продуктивності дрібних і середніх селянських господарств шляхом створення пунктів прокату сільськогосподарських машин, ремонтних майстерень тощо. Головним завданням у боротьбі за зміцнення виробничої змички між містом і селом XVI партійна конференція визнала організацію нових і розвиток уже існуючих колгоспів.

Неодмінною умовою дальшого згуртування бідняцько-середняцьких мас на боротьбу проти куркульства, за соціалістичну перебудову сільського господарства було посилення керівної ролі робітничого класу на селі. Йому належить велика заслуга в боротьбі за створення матеріально-технічної бази колективізації сільського господарства. Індустріалізація створила можливості для більш широкого постачання трудящих селян і в першу чергу їх кооперативних об'єднань машинами. Завдяки трудовому ентузіазму робітничого класу швидкими темпами зростало виробництво сільськогосподарських машин. Коли на початку 1925 р. в сільському господарстві України працювало всього 300 тракторів, то на весну 1929 р. їх було вже 10 563 [3].

У створенні умов для соціалістичної реконструкції сільського господарства значну роль відігравали радгоспи. У 1928 р. в радгоспах Ук-

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 257.
[2] «КПРС в резолюціях», ч. II, стор. 538.
[3] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», К., 1936, стор. 193.

Бригада робітників заводу ім. В. В. Куйбишева ремонтує сільськогосподарський реманент у щойно створеному колгоспі. 1920-ті роки.

раїни працювали близько 300 тис. робітників і службовців, переважно вихідців і жителів навколишніх сіл. Радгоспи наочно переконували селян в перевагах сільськогосподарського виробництва на великих земельних масивах і за допомогою нової техніки, насамперед тракторів, нових плугів тощо. Врожайність у радгоспах на 30—40% перевищувала врожайність в індивідуальних селянських господарствах. Приклад радгоспів сприяв дальшому зміцненню союзу робітничого класу і селянства, посиленню змички між соціалістичною промисловістю і сільським господарством.

Однією з головних форм виробничої змички, що відігравала важливу роль у соціалістичному перетворенні сільського господарства, була організація і діяльність машинно-тракторних станцій. МТС були державними підприємствами в соціалістичному сільському господарстві, які стали основою матеріально-технічної бази колгоспного ладу, головними опорними пунктами керівництва колгоспами з боку Радянської держави. Вони здійснювали по договірних умовах виробничо-технічне і організаційне обслуговування колгоспів. Перша в СРСР машинно-тракторна станція виникла на базі радгоспу ім. Т. Г. Шевченка Одеського округу в листопаді 1928 р. Через рік на Україні вже працювало 37 машинно-тракторних станцій, в розпорядженні яких було понад 1000 тракторів [1]. Ко-

[1] «Народне господарство України (Статистичний довідник)», стор. 193.

муністична партія розглядала МТС як вирішальний засіб зміцнення молодих колгоспів і переходу до суцільної колективізації, зміцнення союзу робітничого класу і селянства.

Всебічна допомога робітничого класу трудящому селянству мала велике значення для успішного здійснення ленінського кооперативного плану. Протягом 1927—1929 рр. кількість колгоспів в Українській РСР зросла більше як утроє. На 1 липня 1929 р. в республіці нараховувалося 14 190 колгоспів. Якщо до цього часу об'єднувалися головним чином селяни-бідняки, то в 1929 р. почався масовий вступ у колгоспи широких мас середняцтва.

Успіхи соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства обумовили можливість перспективного планування радянської економіки на певний історичний період. Ще XV з'їзд Комуністичної партії (грудень 1927 р.) прийняв директиви про складання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. На основі цих директив був розроблений перший п'ятирічний план, прийнятий у квітні 1929 р. XVI партійною конференцією і затверджений у травні 1929 р. на V з'їзді Рад СРСР. Цей історичний план являв собою програму розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту, а виконання його мало означати побудову фундаменту соціалістичної економіки. Протягом п'яти років народне господарство Радянської країни мало зробити великий крок уперед, СРСР повинен був перетворитися в могутню індустріальну державу з високорозвинутим сільським господарством і найпередовішою в світі культурою.

Відповідальні завдання в першому п'ятирічному плані ставилися перед Українською РСР. У республіці намічалося в кілька разів збільшити виробництво електроенергії, металу, машин, продукції хімічної промисловості, створити нові галузі промисловості, сотні нових шахт, заводів, фабрик та електростанцій. Висока політична і виробнича активність робітничого класу сприяла успішному здійсненню накреслених Комуністичною партією заходів по реконструкції народного господарства, забезпечувала реалізацію планів соціалістичного будівництва.

ВИНИКНЕННЯ МАСОВОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ

Перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР трудящі нашої країни зустріли з великим піднесенням. Небачений трудовий ентузіазм мільйонних мас робітничого класу знайшов свій яскравий вияв у соціалістичному змаганні. Воно відбивало нові виробничі відносини, нове ставлення до праці, зрослу політичну активність і свідомість робітничого класу, результати величезної організаційної і політико-виховної роботи Комуністичної партії. Могутнім поштовхом до виникнення і швидкого поширення соціалістичного змагання була стаття В. І. Леніна «Як організувати змагання», написана в 1918 р. і вперше надрукована в січні 1929 р. У цій статті Володимир Ілліч за-

кликав робітників організувати змагання, виховувати соціалістичне ставлення до праці й виробництва. «Соціалізм не тільки не гасить змагання,— писав В. І. Ленін,— а навпаки, вперше створює можливість застосувати його дійсно *широко,* дійсно в *масовому* розмірі, залучити дійсно більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть проявити себе, розгорнути свої здібності, виявити таланти, яких в народі — непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами» [1].

Велике значення для широкого розгортання соціалістичного змагання мало звернення робітників Ленінградського заводу «Красный выборжец» 5 березня 1929 р. Вони закликали всіх робітників Радянської країни включитися в соціалістичне змагання за зниження собівартості продукції і підвищення продуктивності праці. Підкреслюючи необхідність дальшого піднесення промисловості, красновиборжці писали: «Ми поставили перед собою зараз три завдання: дальше підвищення продуктивності праці, раціональне використання механізмів і робочої сили, а також боротьбу за ущільнення робочого дня» [2]. Незабаром соціалістичне змагання перетворилося у загальнонародний рух.

29 квітня 1929 р. XVI конференція ВКП(б) прийняла звернення «До всіх робітників і трудящих селян Радянського Союзу». Охарактеризувавши величезні завдання, які стояли перед Радянською країною, конференція закликала трудящих розгорнути соціалістичне змагання. II Всеукраїнська партконференція (квітень 1929 р.) у зверненні до всіх комуністів і комсомольців, до всіх робітників України поставила вимогу, щоб комуністи і комсомольці повсякденно здійснювали свою авангардну роль на виробництві, виступали організаторами соціалістичного змагання.

Широкі маси робітників республіки одностайно схвалювали рішення XVI конференції ВКП(б) і II Всеукраїнської партійної конференції, приймали конкретні зобов'язання, що забезпечували втілення в життя рішень партії. Вступаючи в соціалістичне змагання, виробничі колективи підприємств, цехів, бригад укладали між собою договори. Перший такий договір був укладений між шахтарями Артемівського округу. На Північно-Червонопрапорному руднику тресту «Артемвугілля» ще в грудні 1928 р. почалося соціалістичне змагання, ініціаторами якого виступили два забійники — активні робкори тт. Дудкін та Іванов. Незабаром у цей патріотичний рух включився весь колектив і викликав на соцзмагання гірників Центрального рудника шахтоуправління № 1. Виклик було прийнято, і 31 січня 1929 р. договір підписали представники обох рудників [3].

На початку масового соціалістичного змагання договори, що укладали колективи підприємств, часто мали декларативний характер, у зобов'язаннях не було необхідної конкретності, а це ускладнювало перевірку їх виконання. Згодом ці недоліки усувалися, в договорах, як правило,

---

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 363.
[2] «Правда», 5.III 1929.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 54, оп. 14, спр. 297, арк. 22.

почали обумовлювати чіткі зобов'язання по підвищенню продуктивності праці, зниженню собівартості і поліпшенню якості продукції, зміцненню трудової дисципліни тощо. Договори широко обговорювали і затверджували збори всього виробничого колективу підприємства. Це сприяло піднесенню трудової і політичної активності робітничого класу України. Наприклад, в обговоренні вседонецького договору на соціалістичне змагання між шахтарями Луганського, Артемівського, Донецького, Шахтинського округів взяло участь майже 74% усіх робітників [1].

Соціалістичне змагання сприяло зміцненню виробничої взаємодопомоги і братньої дружби робітників України з робітниками Росії, Білорусії та інших республік. Робітники обмінювалися передовим досвідом, здійснювали раціоналізацію виробничих процесів, добивалися загального піднесення всіх галузей промисловості.

У другій половині 1929 р. соціалістичне змагання стало переходити від початкових форм до вищих. За ініціативою передових робітників виникло ударництво, яке з надзвичайною швидкістю поширилося по всій країні. Ще до того часу на промислових підприємствах Уралу, Москви, Ленінграда, Дніпропетровська, Ростова були ударні бригади і зміни. А в 1929 р. ударництво охопило десятки тисяч робітників Радянської України. Тільки на Дніпропетровському заводі ім. Петровського працювали 174 ударні бригади, на Макіївському металургійному заводі — 196 і т. д. [2]

Значного розмаху набуло соціалістичне змагання і рух ударних бригад на залізничному транспорті. В 1929 р. понад 45% робітників-залізничників брали участь у соціалістичному змаганні, в ході якого вони добивалися збільшення вантажообігу залізничних станцій, кращої організації руху пасажирських поїздів, економії палива. Від залізничників було делеговано кращих робітників і серед них ударника залізничного транспорту Донбасу І. Древаля на перший Всесоюзний з'їзд ударних бригад.

Завдяки соціалістичному змаганню були досягнуті значні виробничі успіхи на більшості промислових підприємств України. Найбільш важливим результатом змагання було підвищення продуктивності праці робітників майже в усіх галузях промисловості. Особливо відзначились у цьому шахтарі, металурги, машинобудівники, залізничники. Продуктивність праці шахтарів зросла в 1929 р. на 7,3%, робітників залізорудної промисловості — на 13%, металургійної — на 16,4%, а в цілому в промисловості України в 1928/29 господарчому році — на 14,4% [3].

В результаті соцзмагання були досягнуті значні успіхи в зниженні собівартості продукції. Наприклад, в Артемівському і Луганському округах робітники знизили собівартість усіх видів промислової продукції на 13,2% проти державного завдання 12% [4]. Значно перевиконані були пла-

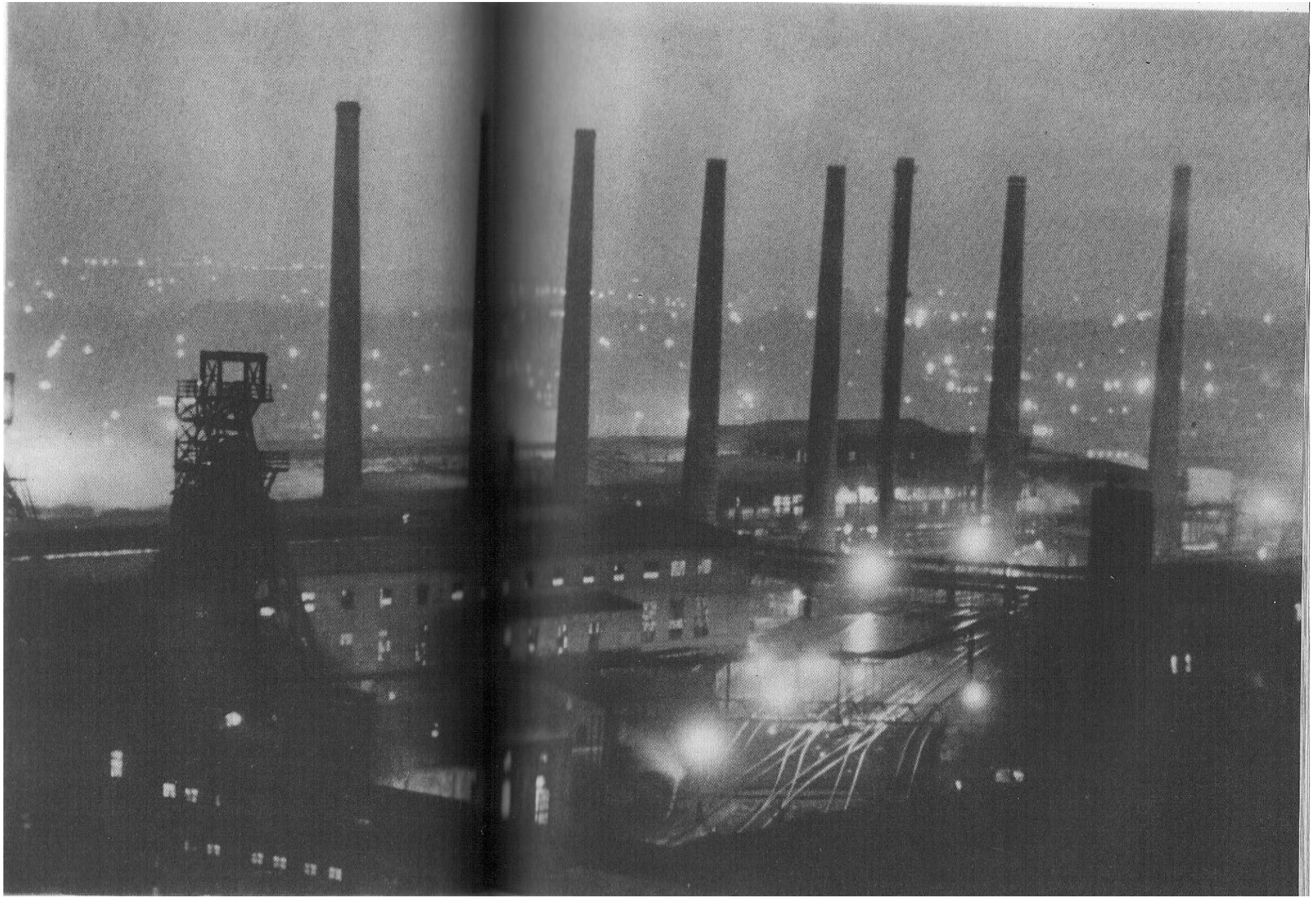
---

[1] «Кочегарка», 6.VII 1929.

[2] «Соцзмагання на підприємствах «Південсталі» (бюлетень-місячник правління «Південсталі» про перебіг соцзмагання), № 1, листопад 1929.

[3] «Продуктивність праці в першому році п'ятирічки», Харків, 1930, стор. XXXIII, XXXIV.

[4] «Кочегарка», 6.VII 1929.

ні завдання по зниженню собівартості великими заводами сільськогосподарського машинобудування [1]. Собівартість продукції в 1929 р. на підприємствах союзного підпорядкування була знижена на 4,6%, а на підприємствах республіканського підпорядкування — на 6,1% [2].

Соціалістичне змагання відігравало важливу роль у зміцненні трудової дисципліни, скороченні прогулів, плинності робочої сили, ліквідації простоїв і браку, в поліпшенні використання нової техніки. На найбільших заводах Харкова — паровозобудівному, електромеханічному та інших в результаті соціалістичного змагання прогули скоротилися вдвоє, на Дніпропетровському металургійному заводі ім. В. І. Леніна — втроє, а на заводі ім. Петровського — навіть у п'ять разів [3].

Передові робітники практично доводили необхідність зміни застарілих норм виробітку і існуючих розцінок, викривали факти заниження виробничих планів на окремих підприємствах. В ряді випадків вони самі ставили питання про зниження розцінок і підвищення норм виробітку. На Харківському заводі «Серп і Молот» з такою пропозицією виступили 500 робітників. Подібні факти мали місце на Запорізькому заводі сільськогосподарського машинобудування «Комунар», на Дніпробуді та на багатьох інших підприємствах і новобудовах Української РСР.

Велику роль у розгортанні соціалістичного змагання відігравав ленінський комсомол. Комсомольці виступали застрільниками цього патріотичного руху, створювали молодіжні бригади, брали на себе відповідальні зобов'язання, добивалися значних успіхів у підвищенні продуктивності праці, поліпшенні організації виробництва. Так, на Харківському паровозобудівному заводі комсомольці ще в квітні 1929 р. створили перші після ударних бригад, а потім — ініціативні групи по організації соціалістичного змагання між цехами і окремими бригадами [4]. На Луганському паровозобудівному заводі комсомольці почали створювати ударні бригади ще в березні 1929 р. Після звернення красновиборжців на шахтах Луганського округу протягом місяця було організовано 100 комсомольських ударних бригад [5]. На початок квітня 1929 р. в Дніпропетровську діяло 450 комсомольських бригад [6].

Трудовий героїзм і творчу ініціативу виявили комсомольці на новобудовах республіки. На будівництві Штерівської електростанції молодіжна бригада, яка виконувала відповідальні завдання по установці котлів, закінчила роботи на два тижні раніше наміченого строку, заощадивши державі 11 тис. крб. Друга молодіжна бригада достроково встановила труби і заощадила 15 тис. крб. [7]

Комуністична партія надавала великого значення боротьбі комсомольських організацій за соціалістичну індустріалізацію країни і ко-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 13, спр. 3533, арк. 78.
[2] «Резолюції та постанови XI з'їзду КП(б)У (червень 1930)», Харків, 1930, стор. 17.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 3296, арк. 28.
[4] «Комуніст», 14.IV 1929.
[5] «Вісті», 6.IV 1929.
[6] «Комсомольская правда», 12.IV 1929.
[7] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 13, спр. 289, арк. 3.

лективізацію сільського господарства. Розгорнута програма діяльності комсомольських організацій в реконструктивний період була накреслена в спеціальній постанові ЦК ВКП(б) від 23 грудня 1929 р. про участь комсомолу в господарському будівництві [1].

Безпосередньо керували соціалістичним змаганням профспілкові організації. Вони широко розгорнули політико-виховну роботу серед робітників, пропагували досвід передовиків, контролювали хід виконання взятих виробничими колективами зобов'язань, добивалися залучення до соцзмагання всіх робітників. Велике значення для дальшого розгортання соціалістичного змагання мало рішення ЦК КП(б)У від 30 червня 1929 р. В ньому були проаналізовані перші успіхи соціалістичного змагання та відмічені серйозні хиби в його організації і керівництві. ЦК КП(б)У підкреслив, що партійні, комсомольські і особливо профспілкові організації неконкретно керують цим рухом, ще недостатньо залучають робітників до обговорення договорів на соцзмагання, і вказав на необхідність поліпшити облік і контроль за виконанням зобов'язань, взятих виробничими колективами. У постанові відмічалися не досить активне, а інколи і формальне ставлення до соцзмагання з боку господарських органів, а також слабка участь у ньому інженерно-технічних працівників [2].

Повсякденно займалися питаннями соціалістичного змагання місцеві партійні організації. Комуністи листопрокатного цеху Дніпропетровського металургійного заводу ім. В. І. Леніна глибоко роз'яснювали ідею соціалістичного змагання, всемірно зміцнювали трудову дисципліну, завдяки чому різко скоротилися прогули й простої. Внаслідок виховної і організаторської роботи комуністів у цеху широко розгорнулося змагання, яке увінчалося значними виробничими успіхами: в квітні 1929 р. державний план виконано на 130%, більше як на 5% знижена собівартість продукції.

В центрі уваги запорізької районної партійної організації перебувала організація змагання на будівництві Дніпровської гідроелектростанції. Уже в першій половині квітня 1929 р. райком партії і райком комсомолу закликали всіх дніпробудівців: «Необхідно добитися, щоб на будівництві не було робітника, який не розумів би ідеї соціалістичного змагання і не брав би в ньому активної участі...» [3]

Щоб підбити перші підсумки соціалістичного змагання, узагальнити досвід передовиків виробництва, восени 1929 р. на Україні проведено зльоти, заводські і окружні конференції ударних бригад. В ході підготовки до цих конференцій і всесоюзного з'їзду ударників на всіх промислових підприємствах республіки відзначали передовиків соціалістичного змагання. Так, кращими ударниками шахти «Марія» Горлівського рудоуправління були визнані С. Бабков, кадровий робітник, голова ви-

---

[1] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 1, стор. 133.

[2] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 7, арк. 138.

[3] «Красное Запорожье», 13.IV 1929.

робничої комісії К. Щербаков та вибійник І. Глущенко. Всі вони систематично виконували по півтори норми [1].

Зльоти, конференції і з'їзди ударних бригад стимулювали дальше піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу. На зльоті ударників Харківського паровозобудівного заводу представник тракторного цеху оголосив свій цех ударним і викликав на змагання паровозоскладальний цех, який до того часу тримав прапор першості на підприємстві. Зліт велику увагу приділив практичним питанням соціалістичного змагання, зокрема посиленню участі в ньому інженерно-технічних працівників.

З великим піднесенням пройшли окружні з'їзди ударних бригад. Так, на з'їзді в Запоріжжі відзначено великі успіхи в змаганні на будівництві Дніпровської гідроелектростанції. На Донецькому з'їзді першу премію присуджено шахті «Наклонная Ветка» Донецького рудоуправління, де в змаганні брали участь усі робітники. Колектив шахти виконав державний план з перебільшенням на 40% і знизив собівартість тонни вугілля на 9%. Тут же представники цієї шахти зобов'язалися виконати виробничу програму 1930 року за 11 місяців, а п'ятирічку за чотири роки [2].

5 грудня 1929 р. відкрився перший Всесоюзний з'їзд ударних бригад. На з'їзд прибуло 750 делегатів від 300 тис. ударників СРСР. Радянська Україна на з'їзд послала 150 делегатів. Це були передовики, що добилися найвищих показників продуктивності праці. Від шахтарів Донбасу на з'їзд разом з іншими делегатами прибув кращий ударник шахти № 9 «Капітальна» К. Немченко, один з організаторів соціалістичного змагання серед гірників, який систематично перевиконував норму, показував зразки соціалістичного ставлення до праці і виробництва.

З'їзд відзначив передові виробничі колективи, які досягли високих показників у підвищенні продуктивності праці, зниженні собівартості й поліпшенні якості продукції. Першу премію і перехідний Червоний прапор Центрального Комітету профспілки гірників одержав на з'їзді колектив шахти «Північна» Щербинівського рудоуправління Артемівського округу, другу — колектив шахти № 15 Боківського рудоуправління Луганського округу. Премійована була перша ударна бригада шахти № 12 Кадіївського рудоуправління. За досягнуті успіхи з'їзд відзначив виробничі колективи ряду інших підприємств України. Кращими з'їзд визнав ударні бригади М. Сазонова (шахта № 11 Будьонівського рудоуправління), І. Мальцова (шахта «Іван» Макіївського району), А. Старовойтова (електроцех Донецького металургійного заводу) та ін. [3]

Всесоюзний з'їзд ударних бригад прийняв звернення до всіх робітників Радянського Союзу. В ньому підкреслювалися основні завдання, що стояли перед трудящими в боротьбі за виконання першої п'ятирічки, зокрема за зростання темпів виробництва, підвищення продуктивності

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 13, спр. 319, арк. 3.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 303, арк. 368, 371.
[3] «Труд», 11.XII 1929; «Комсомолець України», 14.XII 1929.

праці і якості продукції, зниження собівартості, піднесення культурно-технічного рівня робітників. З'їзд одностайно підтримав лозунг про виконання п'ятирічки за чотири роки і закликав «перетворити змагання в систему нашої роботи, в комуністичний метод будівництва соціалізму, в основну зброю виконання п'ятирічки» [1].

Всесоюзний з'їзд ударних бригад сприяв дальшому розвиткові соціалістичного змагання. Ряди ударників поповнилися десятками тисяч учасників цього руху. Вже в січні 1930 р. тільки в Артемівському окрузі число ударників досягло 26 тис. чоловік, Дніпропетровському — 20 тис., Луганському — понад 17 тис., Київському — 15 тис. чоловік. Всього на цей час на Україні нараховувалося майже 250 тис. ударників [2].

Висока політична й виробнича активність робітничого класу, яка найяскравіше виявилась у масовому соціалістичному змаганні, стала одним з найважливіших факторів у боротьбі за виконання першої п'ятирічки, за створення могутнього економічного фундаменту соціалізму.

ПІДВИЩЕННЯ ЗНАНЬ І ВИРОБНИЧОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ РОБІТНИКІВ

Могутній розвиток промисловості супроводжувався швидким зростанням рядів робітничого класу. Якщо в 1926 р. чисельність робітників на всіх промислових підприємствах республіки зросла на 48 тис. чоловік, то в 1928 і 1929 рр. приріст робітників становив уже 53—55 тис. чоловік [3]. В результаті інтенсивного залучення в промисловість нових кадрів у складі робітничого класу республіки відбулися не тільки кількісні, а й якісні зміни. Так, на 582 підприємствах (де було проведено вибіркове обстеження) з кількістю працюючих 212,6 тис. чоловік у червні 1929 р. налічувалося нових робітників близько 43 тис. (22,5%). Найбільшою була питома вага нових робітників на підприємствах Дніпропетровського (26%), Запорізького (27%), Луганського (27%), Маріупольського (25%) та Харківського (24%) округів [4].

Зростання робітничого класу відбувалося, в першу чергу, за рахунок молоді. Питома вага робітників віком до 18 років збільшилася з 1928 по 1929 р. майже вдвічі, а віком від 18 до 22 років — більше як у півтора раза. В той же час кількість робітників віком від 30 до 40 років зменшилася в складі нового поповнення у півтора раза, віком від 40 до 49 років — більше як у три, а старше 50 років — більш ніж у чотири рази.

Основну частину молоді, яка вливалася в ряди робітничого класу, становили діти робітників (48,2%) і селян (41,3%). Набагато менше бу-

---

[1] «Резолюции и постановления I Всесоюзного съезда ударных бригад», М., 1930, стор. 4.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, спр. 693, арк. 36.

[3] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 389.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 816, арк. 82.

Учні фабрично-заводського училища м. Єнакієва в майстерні металургійного заводу ім. Г. К. Орджонікідзе. 1928 р.

ло дітей службовців (5,1%), а також вихідців з інших соціальних груп населення. На металургійні підприємства прибували здебільшого вихідці з селян. В районах великого машинобудування переважну частину нового поповнення становили діти робітників. У районах, де були тільки дрібні підприємства, серед новоприбулих найбільше було дітей робітників, кустарів та службовців і тільки незначною мірою — вихідці з селян [1]. Серед нового поповнення робітничого класу збільшилася питома вага жінок. Найбільше їх було в Одеському (13,3%), Київському (13,6%) та Запорізькому (11,4%) округах.

Зростання рядів робітничого класу Україні відбувалося насамперед на рахунок корінного населення. Питома вага робітників-українців на підприємствах металообробної промисловості Дніпропетровського округу в 1926 до 1929 р. зросла з 46 до 59%, у Харківському — з 53 до 57%, в цілому по республіці — з 51,7% до 59,4% [2]. Серед нового поповнення була значна кількість кваліфікованих робітників — 38,1% [3]. Більшість їх мала професії слюсарів, токарів, ковалів, теслярів, зварників, електромонтерів.

В період індустріалізації країни тривав процес концентрації робітників на найбільших промислових підприємствах республіки. Кількість

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 816, арк. 83.
[2] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 386.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 816, арк. 84.

підприємств, на яких було зайнято понад 5 тис. робітників, збільшилася протягом 1926—1929 рр. майже у п'ять разів [1].

Успіхи соціалістичної індустріалізації країни супроводжувалися не тільки інтенсивним зростанням рядів робітничого класу, а й поліпшенням його матеріального добробуту та підвищенням технічно-культурного рівня. Ще в резолюції XV конференції ВКП(б) підкреслювалось: «Поліпшення матеріального становища робітничого класу, підвищення його життєвого рівня відповідно до досягнень і успіхів народного господарства є одним з основних завдань партії» [2]. Це завдання розв'язувалось успішно.

Дуже важливе значення для поліпшення матеріального добробуту і побуту робітників мав перехід підприємств промисловості, транспорту, зв'язку і комунального господарства на семигодинний робочий день без зменшення заробітної плати. Цей історичний акт був проголошений 15 жовтня 1927 р. у Маніфесті ювілейної сесії Центрального Виконавчого Комітету СРСР, присвяченої 10-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Робітничий клас палко вітав цей Маніфест, глибоко розуміючи свою відповідальність за дальше підвищення продуктивності праці, збільшення випуску продукції і зниження її собівартості. Газета «Известия» 19 жовтня 1927 р. повідомляла: «Робітники харківських фабрик і заводів жваво обговорюють урядовий Маніфест і особливо його перший пункт про перехід на 7-годинний робочий день... Одностайний голос робітничих мас: необхідно підвищити продуктивність праці, щоб скорочення робочого дня не викликало зменшення продукції фабрично-заводської промисловості».

В порядку реалізації Маніфесту Радянський уряд прийняв розгорнуту постанову, за якою виробничі підприємства передбачалось повністю перевести на семигодинний робочий день до 1 жовтня 1933 р. На всіх підприємствах важкої індустрії і великих підприємствах легкої промисловості, що будувалися, семигодинний робочий день встановлювався з дня вступу їх в експлуатацію. Для осіб, переведених на семигодинний робочий день, час нічних змін скорочувався на одну годину [3]. Скорочення робочого дня в державній промисловості при збереженні заробітної плати було великим кроком у справі ліквідації безробіття і підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу Радянського Союзу.

Послідовно зростала заробітна плата робітників. Середньомісячна заробітна плата в усіх галузях промисловості з 1925 по 1928 р. збільшилась майже у півтора раза. Ще більшим було зростання заробітної плати робітників, зайнятих на підприємствах залізорудної, хімічної, металургійної, машинобудівної і металообробної промисловості. Вживались заходи по упорядкуванню заробітної плати і в деяких інших галузях промисловості [4]. Для підвищення матеріального добробуту трудящих по-

[1] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 391.
[2] «КПРС в резолюціях», ч. II, стор. 289.
[3] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 2, стор. 10—12.
[4] «Соціалістична Україна. Статистичний збірник», К., 1937, стор. 92.

трібно було подолати великі продовольчі труднощі, які виникли на Україні та в інших республіках наприкінці 1928 р. Запеклий опір куркульства, загальні труднощі соціалістичного будівництва вимагали вжиття особливих заходів для забезпечення планомірного постачання продовольчими продуктами робітничого класу, міського населення. З цією метою в 1929 р. було тимчасово запроваджено нормоване постачання міського населення — карткову систему. Одним із невідкладних заходів було також піднесення рівня громадського харчування: розширено мережу заводських їдалень та буфетів, створено нові фабрики-кухні. Протягом 1926—1929 рр. кількість закладів громадського харчування на Україні зросла більш як у 3 рази, а обсяг випущеної ними продукції — більш ніж у 6 разів [1]. Поліпшилося медичне обслуговування трудящих: відкрито нові лікарні і медпункти на фабриках, заводах і шахтах, все більше робітників користувалося санаторно-курортним лікуванням.

Комуністична партія і Радянський уряд повсякденно дбали про розвиток житлового будівництва і зміцнення матеріальної бази комунального господарства. Протягом 1926—1929 рр. у республіці споруджено десятки тисяч нових будинків, насамперед у великих промислових центрах — Харкові, Донецьку, Луганську, Запоріжжі та ін. Житловий фонд України збільшився за ці роки на три з лишком млн. кв. метрів [2]. Значні успіхи були досягнуті в розвитку комунального господарства: поліпшилося електропостачання і водопостачання, в багатьох містах організовано автобусне сполучення. Збільшилось число підприємств комунального обслуговування.

Незважаючи на могутній розмах промислового будівництва й швидке поповнення рядів робітничого класу, кількість безробітних в 1926—1929 рр. продовжувала зростати. На 1 жовтня 1927 р. на Україні нараховувалося понад 326 тис. безробітних, а на 1 жовтня 1928 р.— майже 405 тис. [3] Найбільше їх (58%) зосередилось у великих промислових центрах — Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську та Миколаєві.

Партійні, радянські та профспілкові організації приділяли велику увагу трудовлаштуванню безробітних. При Економічній Нараді Ради Народних Комісарів Української РСР був створений Центральний комітет для боротьби з безробіттям (комборбез). Держава виділяла великі кошти, які витрачалися насамперед на перекваліфікацію безробітних і підготовку підлітків для роботи на виробництві. Тільки в 1928 р. 4 тис. безробітних з числа робітників і службовців набули кваліфікацію. Курси перекваліфікації створювалися в найбільших промислових центрах України. Навчання тривало 3—4 місяці. Особлива увага приділялася залученню на курси жінок. Наприклад, у Дніпропетровську жінки становили 20% тих, що навчалися, в Одесі — 15%.

Важливе значення для боротьби з безробіттям мало створення в 1926—1929 рр. трудових виробничих і торговельних колективів. З 1 жовт-

---

[1] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 366.
[2] Там же, стор. 537.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 7, спр. 7720, арк. 57.

ня 1927 р. по 1 жовтня 1928 р. кількість безробітних, охоплених такими колективами, перевищила 37 тис.[1] Широкого розмаху набрали в 1927—1928 рр. громадські роботи. З фондів комборбезу були виділені значні суми для організації таких робіт у містах, де зосереджувалися основні маси безробітних. У 20 округах України громадські роботи здійснювалися за рахунок місцевих ресурсів[2].

В 1929 р. у зв'язку з розгортанням промислового будівництва і зростанням потреби в робочій силі кількість безробітних майже в усіх районах Української РСР різко скоротилася. Ліквідація безробіття мала велике значення для загального піднесення добробуту робітничого класу, для залучення усіх верств трудящого населення до суспільно-корисної праці.

Невід'ємною частиною ленінського плану побудови соціалізму в СРСР було культурне будівництво. Накреслюючи шляхи культурної революції в нашій країні, В. І. Ленін вказував на необхідність створення економічних і політичних передумов її здійснення. Він різко критикував антимарксистські погляди меншовиків і представників інших угодовських партій, які твердили про необхідність спочатку досягти певного рівня культури, а потім уже добиватися встановлення диктатури пролетаріату: «Якщо для створення соціалізму потрібен певний рівень культури..., то чому нам не можна почати спочатку із завоювання революційним шляхом передумов для цього певного рівня, а *потім* уже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити доганяти інші народи»[3]. Весь хід соціалістичного будівництва в СРСР підтвердив правильність цього ленінського положення.

Соціалістична індустріалізація країни і колективізація сільського господарства мали вирішальне значення для піднесення радянської культури. Радянська багатонаціональна культура і залучення до неї мільйонів трудящих у свою чергу відігравали велику роль у здійсненні практичних завдань соціалістичного будівництва.

Комуністична партія і Радянський уряд вважали, що постійна увага до підвищення загальноосвітньої і технічної підготовки трудящих, в першу чергу багатотисячного поповнення, яке вливалося в ряди робітничого класу, є одним з найважливіших завдань партійних, радянських, господарських і профспілкових органів. Органи Народного Комісаріату освіти та профспілки посилили роботу по ліквідації неписьменності й малописьменності. Розширилася мережа шкіл і курсів профтехнічного навчання робітників. Великого розмаху набула технічна пропаганда в усіх галузях промисловості і на транспорті.

Однією з неодмінних умов підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу була цілковита ліквідація неписьменності і малописьменності. Під час всесоюзного перепису населення 1926 р. на Україні зареєстровано 4765 тис. неписьменних. Загальний процент письменних в містах становив близько 73% серед чоловіків і 57% серед жі-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 337, оп. 7, спр. 7720, арк. 84, 58—60.
[2] «Статистический справочник СССР за 1928 год», М., 1929, стор. 557.
[3] В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 422.

нок [1]. Ліквідація неписьменності мільйонів робітників і селян потребувала коштів і великих зусиль партійних, радянських, профспілкових та комсомольських організацій. Число робітників, що навчалися в школах ліквідації неписьменності, з кожним роком зростало і в 1930 р. досягло 2688 тис. чоловік [2].

Для багатьох робітників ліквідація неписьменності була переломним моментом у їх житті. Діставши початкову освіту, робітники вступали на профтехнічні курси, де набували відповідну виробничу кваліфікацію, залучалися до політичного життя країни, ставали активними будівниками соціалізму. Наприклад, робітниця В. Шаповал, незважаючи на багаторічний трудовий стаж, через неписьменність довго не могла набути виробничої кваліфікації. У 1927 р. вона прийшла на Харківський паровозобудівний завод, закінчила там школу лікнепу і незабаром дістала кваліфікацію крановщиці. За ударну роботу її неодноразово премію-вали. Як одна з кращих робітниць В. Шаповал була прийнята до лав Комуністичної партії, а згодом її обрали секретарем первинної партійної організації [3].

В період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни контингент учнів фабрично-заводських училищ значно розширився. Особливо інтенсивно готувалися кадри кваліфікованих робітників у ФЗУ великих промислових підприємств Української РСР. В училищах при Харківському паровозобудівному заводі, Миколаївському суднобудівному, Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського та інших навчалися тисячі підлітків. Усього в 1929 р. на Україні діяло 229 ФЗУ, у яких навчалися 27 тис. чоловік [4].

Партія і уряд докладали багато зусиль, щоб підготувати з робітників кадри висококваліфікованих спеціалістів, радянської інтелігенції. Робітники вчилися на робфаках, у технікумах, вищих учбових закладах. У 1929 р. на 48 робфаках республіки навчалися близько 10 тис. робітників [5]. Робітники та їх діти становили значну частину учнів у профтехшколах, а також студентів вищих учбових закладів. Виявляючи справжній героїзм у праці і наполегливість в оволодінні знаннями, у підвищенні свого культурно-технічного рівня, багато робітників виросли у визначних організаторів соціалістичної промисловості. Так, на Дніпропетровському заводі ім. Петровського в кінці 20-х років починали свій трудовий шлях слюсарями, вальцівниками, каталями тощо І. Алімов, В. Пергамін, П. Лихорадов, Л. Лукич та інші, які згодом стали керівниками великих цехів, підприємств, управлінь Дніпровського раднаргоспу [6]. І. Бондаренко, син донецького робітника, член партії з 1917 р., протягом

---

[1] «Статистический справочник СССР за 1928 год», М., 1929, стор. 858—860.
[2] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 557.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 18, спр. 256, арк. 27.
[4] «УРСР в цифрах (Статистичний довідник)», К., 1936, стор. 438.
[5] Там же.
[6] И. Н. Кнышев, В. И. Жигулин, А. М. Гаврилов, Лицом к огню. Краткий очерк истории Днепропетровского металлургического завода им. Петровского, Днепропетровск, 1962, стор. 198.

ряду років був на керівній партійній і господарській роботі, одночасно наполегливо вчився і в 1925 р. закінчив Харківський технологічний інститут. Потім він працював на Харківському паровозобудівному заводі, де пройшов шлях від помічника начальника сталеливарного цеху до головного інженера заводу. За ініціативою і під керівництвом І. Бондаренка було розв'язано ряд важливих виробничо-технічних завдань: реконструйовано ливарний цех заводу, розширено формовочну площу, поліпшено якість фасонного сталевого литва [1].

На Україні в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни були виховані численні кадри талановитих інженерів з робітників, які потім стали визначними державними діячами. Виходець з робітників І. Носенко в 1928 р. закінчив Миколаївський суднобудівний інститут, пройшов шлях від майстра до головного будівника кораблів на Миколаївському суднобудівному заводі. В 1939 р. він вже заступник народного комісара, а в 1940 р.— народний комісар суднобудівної промисловості СРСР.

У культурному обслуговуванні трудящих велика роль належала профспілкам. Для виконання нових, дуже відповідальних завдань в галузі політико-виховної і культурно-освітньої роботи профспілки України мали сотні клубів, тисячі бібліотек, червоних кутків. Щомісяця профспілкові клуби обслуговували 6 млн. чоловік. Для робітників великих промислових центрів, як Дніпропетровськ, Горлівка та інші споруджувалися справжні палаци культури. В Донецьку був побудований один з найкращих у республіці Палац культури з десятками кімнат для роботи гуртків, спортивними залами, технічними кабінетами тощо [2].

У 1929 р. в системі профспілок діяло 826 великих клубів, у тому числі для гірників — 164, для металістів — 71, для хіміків — 32. На цей час на Україні було організовано близько 11 тис. червоних кутків, понад 70% яких діяло безпосередньо на промислових підприємствах і 16% — при робітничих гуртожитках[3]. Здійснюючи настанови Комуністичної партії, профспілкові палаци культури, клуби, червоні кутки ставали бойовими осередками комуністичного виховання трудящих. В центрі їх уваги — виховання робітників на революційних і трудових традиціях, виробнича пропаганда, поширення досвіду передовиків соціалістичного змагання, роз'яснення завдань боротьби за виконання першої п'ятирічки.

Велике значення для дальшого підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу мали преса і книговидавництво. Тираж виданих на Україні в 1929 р. книг збільшився порівняно з дожовтневим періодом майже в 4 рази. На цей час по загальному обсягу книжкової продукції Українська РСР була на дев'ятому місці в світі, а за кількістю книг на душу населення — на сьомому. Значно збільшилася кількість періодичних видань. В 1928 р. на Україні виходило близько 100 респуб-

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 18, спр. 536, арк. 141.
[2] «Клуб и революция», 1929, № 1, стор. 15.
[3] Підсумки статистичного обслідування роботи культустанов профспілок України на IX 1929 р., стор. 20.

ківських, окружних та районних газет. На великих підприємствах були свої багатотиражні газети. Навколо всіх газет склався багатотисячний робкорівський актив.

Будуючи і реконструюючи промислові підприємства, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії добився розв'язання найважливіших господарсько-політичних завдань. Вирішальна роль у досягненні перших успіхів соціалістичної індустріалізації країни належала робітничому класові. Його ряди в 1926—1929 рр. значно зросли. Головним резервом поповнення робітничого класу було трудяще селянство, члени родин робітників і менше — вихідці з інших прошарків міського населення. В масовому масштабі залучалися в промислове виробництво жінки.

Помітно поліпшилися умови праці і побуту робітничого класу. Зросли громадські фонди споживання, досягнуто помітних успіхів у благоустрої міст і робітничих селищ. З небаченим до того часу розмахом розгорнулося загальноосвітнє і професійно-технічне навчання робітників, підвищилась їх класова свідомість. Значна частина робітників почала виявляти справжнє соціалістичне ставлення до праці і виробництва. У соціалістичному змаганні брало участь близько половини всіх робітників. Посилилася політична активність робітничого класу, його участь у господарському, державному і культурному будівництві.

Велику допомогу надав робітничий клас селянству в боротьбі за соціалістичне перетворення сільського господарства. В ході масової колективізації, що почалася, союз робітничого класу і селянства ще більше зміцнів і загартувався. Дальшого розвитку набули братерська дружба і виробниче співробітництво народів СРСР, інтернаціональні зв'язки робітничого класу Української РСР з пролетаріатом зарубіжних країн. Успіхи, досягнуті в період боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни в усіх галузях господарчого, державного і культурного будівництва, мали величезне значення для дальшого перетворення України в могутню індустріально-колгоспну республіку.

РОЗДІЛ V

НАСТУП СОЦІАЛІЗМУ ПО ВСЬОМУ ФРОНТУ (1929-1932)

РОЗГОРТАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ

Великі успіхи, досягнуті в соціалістичній індустріалізації країни і колективізації сільського господарства відкрили можливість для наступу соціалізму по всьому фронту. XVI з'їзд партії влітку 1930 р. відзначив, що ленінська політика ЦК ВКП(б) привела до дальшого зміцнення міжнародної могутності СРСР, величезних успіхів у справі соціалістичної індустріалізації країни, зміцнення братнього співробітництва народів Радянського Союзу, виконання і перевиконання програми перших двох років п'ятирічки, рішучого повороту середняцьких мас селянства до соціалізму.

Наступ соціалізму по всьому фронту відбувався в складній міжнародній і внутрішній обстановці. В 1929 р. в капіталістичних країнах наступила небувала за руйнівною силою і тривалістю економічна криза, яка супроводжувалася катастрофічним падінням виробництва, небаченими в історії розмірами безробіття, зубожінням значної частини робітничого класу. В обстановці глибокої економічної кризи посилилися інтервенціоністські прагнення міжнародного імперіалізму. В буржуазній пресі США, Англії, Франції та інших капіталістичних країн розгорнулась антирадянська наклепницька кампанія, Радянський Союз звинувачували в тому, що він нібито застосовує демпінг, примусову працю і т. д.

Запеклий опір соціалістичному будівництву в середині країни чинили ворожі класи. Куркульство докладало всіх зусиль, щоб дезорганізувати радянську економіку, підірвати колгоспний рух і послабити союз робітничого класу і селянства. Буржуазні спеціалісти організовували шкідництво в окремих галузях промисловості. В 1929—1932 рр. було викрито ряд контрреволюційних, шкідницьких організацій, зв'язаних з міжнародним імперіалізмом.

Боротьба за здійснення планів першої п'ятирічки викликала нове піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу. Творча ініціатива робітничих мас виявлялась у нових патріотичних починаннях на промислових підприємствах України. Найбільш масового характеру набуло міжзаводське змагання колективів промислових підприємств та внутрізаводське змагання колективів цехів, дільниць, бригад і окремих робітників. У внутрізаводському змаганні центральною фігурою були ударники.

Могутнім поштовхом у піднесенні соціалістичного змагання був ленінський набір ударних бригад, організований до шостої роковини з дня смерті В. І. Леніна. 24 січня 1930 р. ЦК ВКП(б) звернувся до всіх трудящих з закликом достроково виконати план першої п'ятирічки і схвалив рішення ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ про ленінський набір ударних бригад, який перетворився на Україні, як і в інших братніх республіках, у справді масовий рух. Уже в квітні 1930 р. на Україні нараховувалося понад 300 тис. ударників ленінського набору. Особливо швидкими темпами зростало число ударників у найважливіших промислових округах республіки.

Соціалістичне ставлення робітників до праці і виробництва знаходило свій вияв і в багатьох інших формах. За ініціативою робітників Донбасу в травні 1930 р. були створені буксирні бригади, які відіграли помітну роль у ліквідації відставання окремих дільниць, а в ряді випадків і цілих підприємств. Так, передова Луганська шахта «Краснопілля» взяла на буксир шахту «Брянськ» № 17. В результаті відстаюча шахта вже через 15 днів збільшила видобуток вугілля вдвічі. Відстаючі шахти Донбасу були взяті на громадський буксир робітниками великих металургійних заводів — Донецького, Макіївського та Єнакіївського [1]. Така форма допомоги відстаючим набула поширення і в інших галузях промисловості.

Важливе значення в боротьбі за забезпечення взаємодії всіх ділянок виробництва, за оперативне усунення технічних неполадок та елементів неузгодженості мали наскрізні бригади. Одна з перших наскрізних бригад була створена за ініціативою робітників на Дніпропетровському металургійному заводі в 1930 р. Вона доклала багато зусиль, щоб усунути хиби в роботі відстаючих ділянок виробництва — внутрізаводського транспорту і постачання. Протягом першого місяця наскрізна бригада добилася зменшення простоїв вагонів, допомогла налагодити взаємодію між доменним, транспортним, мартенівським цехами та комерційним відділом, поліпшила роботу ряду агрегатів, попередила аварію в доменному цеху [2]. Значного поширення набули наскрізні бригади у вугільній промисловості Донбасу. Вони брали активну участь у боротьбі за реалізацію постанови ЦК ВКП(б) про механізацію вугільної промисловості Донбасу (жовтень 1930 р.). Особливо швидко зростала кількість наскрізних бригад у 1931 р. В другій половині 1931 р. на Україні їх було вже 600 і в них працювало близько 20 тис. робітників [3].

Протягом першої п'ятирічки ряди учасників змагання невпинно зростали. На початку 1932 р. в цьому патріотичному русі брало участь 62% робітників промисловості і транспорту України. В металургійній промисловості ударники становили майже 71%, у машинобудівній — 73%, в хімічній — 69% усіх робітників [4].

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 298, арк. 72.

[2] Потебня і Бровченко, Завком на нових путях, Харків, 1931, стор. 13—15.

[3] М. Чувырин, Профсоюзы Украины на социалистической стройке, стор. 28.

[4] «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», Харьков, 1932, стор. 26.

Прославлена бригада бетонувальників Дніпробуду. Перша справа—бригадир комсомолка Є. Романько.

Серед ударників було багато молоді. Велика роль у комуністичному вихованні трудящої молоді, у розвитку соціалістичного ставлення її до праці і виробництва належала комсомольським організаціям. Вони виступали застрільниками нових форм змагання і ударництва, повсякденно показували особистий приклад у праці і оволодінні технікою, провадили роз'яснювальну роботу серед трудящих. Комсомол України здійснював шефство над будівництвом Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна. За видатні заслуги в боротьбі за дострокове спорудження і введення в експлуатацію Дніпрогесу ім. В. І. Леніна, за активну участь у соціалістичному змаганні і ударництві комсомольська організація Дніпробуду нагороджена в 1932 р. орденом Леніна.

Особливо прославилися трудовими подвигами комсомольці Є. Романько (на будівництві Дніпрогесу), П. Осокін, Ф. Кирикеша (на будівництві Харківського тракторного заводу), донецькі шахтарі О. Степаненко, А. Бездерев, Ф. Михайлов, металург Ф. Ягунов та ін.

Поліпшили організацію і керівництво соціалістичним змаганням профспілки України. Позбавившись правоопортуністичних елементів у керівному апараті, вони успішно перебудували свою роботу, перетворилися в справжні бойові, масові організації трудящих, підпорядкували всю свою діяльність завданням дострокового виконання першої п'ятирічки.

Організатором і керівником політичної і трудової активності робітничого класу була Комуністична партія. Партійні організації вели повсякденну роботу, спрямовану на поширення ударництва, дбайливо підтримували всі патріотичні починання робітничого класу. У перших рядах ударників йшли комуністи. Комуністи-виробничники, як правило, були ударниками. На Дніпродзержинському металургійному заводі ім. Ф. Е. Дзержинського в соціалістичному змаганні брали участь понад 97% комуністів, на Єнакіївському металургійному заводі — близько 96%. Комуністи були в авангарді соціалістичного змагання на найбільших новобудовах республіки. Так, на будівництві Зуївської електростанції в цьому русі брали участь 90% комуністів, на будівництві Харківського тракторного заводу — 93% комуністів і т. д. [1]

Кращим ударником Харківського паровозобудівного заводу був бригадир розмітників автогеннозаготівельного цеху парторг В. Дмитренко, який систематично перевиконував виробничий план. Машиніст врубової машини на шахті № 30 Кадіївського району комуніст Я. Якушин не тільки добився перевиконання встановлених норм, а й мобілізував виробничий колектив на ліквідацію знеосібки, несвоєчасної доставки порожняка в лаву, неправильної розстановки робочої сили. Він був організатором змагання за найвищу продуктивність врубової машини.

Партійні організації приділяли велику увагу популяризації досвіду передовиків змагання, висуненню ударників на керівну роботу в радянські, господарські, профспілкові органи.

Завдяки повсякденній увазі партійних організацій соціалістичне змагання весь час збагачувалося новими патріотичними починаннями. Однією з важливих форм у розвитку соціалістичного змагання був рух допомоги молодим та відстаючим робітникам, який почався за ініціативою вибійника шахти № 1 у Горлівці М. Ізотова. Народився М. Ізотов у селі на Орловщині. З 11 років почав самостійне життя, а з 12 років працював на брикетній фабриці в Горлівці. У 1922 р. М. Ізотов двадцятирічним юнаком уперше спустився в шахту. Два роки працював вибійником, а потім служив у Радянській Армії. Тут він навчився грамоти, розширив свій політичний кругозір. З армії М. Ізотов повернувся працювати на шахту № 1, де показував зразки високопродуктивної праці. Протягом усієї першої п'ятирічки він день у день нарощував темпи виробітку. В 1932 р. знатний вибійник систематично виконував виробниче завдання на 400—500% [2].

Свій досвід М. Ізотов передавав молодим робітникам, які за його ініціативою були прикріплені до нього для навчання. У другій половині 1932 р. досвід М. Ізотова набув поширення на всіх шахтах Донбасу. Його послідовники систематично виконували план на 200—300%. Кращий учень М. Ізотова, керівник ударної бригади шахти № 1 «Кочегарка» О. Степаненко систематично виконував норму на 300—400% і за ви-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1701, арк. 82, 91.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 18, спр. 536, арк. 34.

датні виробничі успіхи, у зв'язку з п'ятнадцятиріччям комсомолу, був нагороджений орденом Леніна [1].

Творча ініціатива робітників викликала до життя нові форми соціалістичного планування. Головними з них були: висунення зустрічних промфінпланів окремими підприємствами, змінно-зустрічне планування, діяльність планово-оперативних бригад. Зустрічне планування стало важливим фактором дострокового виконання першої п'ятирічки. При обговоренні річних промфінпланів робітники, враховуючи внутрішні резерви підприємств, висували численні пропозиції про розширення виробництва, збільшення випуску продукції, скорочення строків виконання завдань і т. д. Вводячи в дію невикористані резерви, допомагаючи адміністрації в кращій організації праці, робітники виявляли високу свідомість і глибоке розуміння загальнодержавних завдань.

Винятковий трудовий ентузіазм у боротьбі за виконання зустрічних планів виявили робітники на будівництві Зуївської теплоелектростанції. Завершення цієї відповідальної будови було намічено на 1 грудня 1931 р. Робітники вирішили скоротити накреслені державним планом строки виконання будівельних і монтажних робіт. Борючись за це, вони досягли рекордної продуктивності праці. Так, турбіна потужністю 50 тис. квт. була змонтована за 2 місяці і 25 днів (раніше ця робота займала не менше 6-ти місяців). З небаченою до того часу швидкістю були змонтовані котли. Незважаючи на затримку в доставці обладнання, будівельники достроково, 30 жовтня 1931 р., дали промисловий струм підприємствам Донбасу [2].

Будівельники Харківського тракторного заводу, широко розгорнувши соціалістичне змагання і ударництво, зокрема зустрічне планування, досягли великої виробничої перемоги: гігант соціалістичної індустріалізації було споруджено за 15 місяців. Багато робітників на будівництві ХТЗ добилися незнаної досі продуктивності праці. Муляр А. Мікуніс перевищив усі показники, які були досягнуті на інших будовах Радянського Союзу. Почавши з укладання однієї тисячі цеглин, він, послідовно нарощуючи темпи, укладав по 9 тис. цеглин за зміну. Його методи роботи були поширені на всю будову. За трудовий героїзм і досягнуті успіхи А. Мікуніс був нагороджений орденом Леніна [3]. Заслуженою славою користувався відомий бетоняр Тракторобуду Г. Марусін — ініціатор руху за 250 замісів бетону за зміну і за перекриття світового рекорду швидкості бетонування. Борючись за виконання висунутого ним зустрічного плану, Марусін давав 543 заміси бетону за 5,5 годин [4].

Ініціатором змінно-зустрічного планування виступив колектив Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча. До того завод систематично не виконував план. Маловіри заявляли, що поставлені перед заводом завдання взагалі не можна виконати. Ці твердження викликали обурення передових робітників. У відповідь на заяву про нереальність

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 207, арк. 24.
[2] «Комуніст», 30.X 1931.
[3] «Комуніст», 30.V 1932.
[4] «Пролетарий», 1.X 1931.

намічених планів робітники комсомольської печі № 1 мартенівського цеху висунули свій зустрічний план, зобов'язавшись виплавити 98 т. сталі проти 93 т. за планом і виплавили 102 т. Ініціативу комсомольців підхопили інші металурги. Робітники печі № 4, маючи завдання виплавити 100 т., висунули зустрічний план — 108 т. і дали 132 т. [1]

Досвід колективу Маріупольського металургійного заводу був поширений на всіх підприємствах Української РСР. За змінно-зустрічним плануванням завдання доводилося до кожної зміни, групи, до кожного робітника. Виходячи з конкретних умов роботи, кожна зміна висувала свій зустрічний план і докладала всіх сил, щоб виконати його. Змінно-зустрічне планування сприяло усуненню організаційно-технічних неполадок, які заважали роботі. Воно виявилось могутнім стимулом підвищення продуктивності праці, раціоналізації виробництва, зниження собівартості продукції, зміцнення трудової дисципліни.

У червні 1931 р. на заводі ім. Ілліча відбулась республіканська нарада по змінно-зустрічному плануванню, на якій було обговорено перші досягнення, здобуті завдяки цій новій формі соціалістичного змагання. Відзначивши цінність ініціативи металургів Маріуполя, нарада накреслила заходи по використанню її на інших підприємствах. 10 грудня 1931 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову про змінно-зустрічне планування на вугільних і металургійних підприємствах. В постанові підкреслювалося, що змінно-зустрічне планування як одна з вищих форм соціалістичного змагання є засобом боротьби за справжні більшовицькі темпи роботи, підвищення кількісних і якісних показників, засобом виконання п'ятирічного плану за чотири роки [2]. Ця постанова мала велике значення для дальшого розвитку і поліпшення організації змінно-зустрічного планування.

Вищою формою соціалістичного змагання в роки першої п'ятирічки стали ударні госпрозрахункові бригади. Комуністична партія завжди надавала великого значення господарському розрахунку як методу такого ведення соціалістичного господарства, що забезпечувало рентабельність виробництва. В. І. Ленін ще в 1922 р. вказував на необхідність запровадження госпрозрахунку. В госпрозрахункових бригадах здійснювалось планування і облік зарплати, сировини, інструменту тощо. Робітники таких бригад добивалися зменшення витрат виробництва на одиницю продукції. Це означало поєднання на практиці соціалістичного ентузіазму робітників з їх матеріальною заінтересованістю в результатах праці. Бригади широко застосовували змінно-зустрічне планування, чітко розстановлювали робочу силу, максимально використовували виробничі можливості, економили матеріали.

Перші госпрозрахункові бригади виникли у лютому 1931 р. на Ленінградському заводі ім. В. І. Леніна, а весною цього ж року на підприємствах України, зокрема 5 квітня на Харківському заводі «Серп і Молот» [3]. Ця бригада зразу ж добилася значних виробничих успіхів: лікві-

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 78, арк. 160.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 1610, арк. 116—118.
[3] «Молотарка», 5.IV 1931.

дувала брак і набагато перевиконала виробничі завдання. Рух за створення госпрозрахункових бригад особливо посилився восени 1931 р., після червневої наради господарників при ЦК ВКП(б), яка прийняла постанову про запровадження госпрозрахунку і збільшення внутріпромислового нагромадження. Протягом вересня — грудня в усіх галузях промисловості України створення таких бригад набуло масового характеру. За цей час кількість їх у республіці зросла з 1942 до 13 тис., а кількість охоплених ними робітників — з 23 тис. до 174 тис. [1]

Госпрозрахункові бригади показували зразки ефективної праці. Наприклад, до складу бригади доменної печі № 5 Донецького металургійного заводу входили робітники різних професій. Організуючим ядром її були комуністи і комсомольці. Коли бригаду переводили на госпрозрахунок, їй був встановлений штат 60 чоловік. Завдяки підвищенню продуктивності праці бригада виконувала завдання, маючи менше 50 чоловік. Завдяки цьому зарплата членів бригади набагато зросла. Успішно працювали госпрозрахункові бригади на Дніпробуді. На 1 грудня 1931 р. там вже діяло понад 400 таких бригад, які охоплювали 20% усіх робітників. Вони достроково і високоякісно виконували виробничі завдання [2].

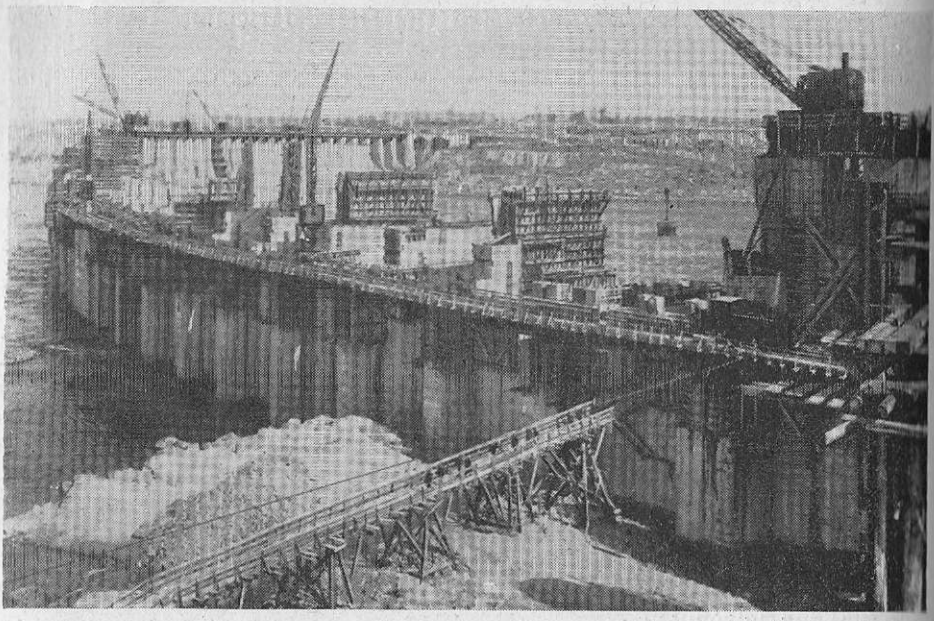
Протягом першої п'ятирічки кількість госпрозрахункових бригад, організованих на підприємствах України, невпинно зростала. В 1932 р. в промисловості республіки вже діяло 25 тис. таких бригад, які охоплювали 300 тис. чоловік [3].

На ряді підприємств на госпрозрахунок почали переходити окремі дільниці й цехи. Наприклад, все відділення ковкого чавуну Харківського тракторного заводу перейшло на госпрозрахунок. Добиваючись кращих показників, його колектив поставив перед собою завдання скоротити строки виплавлення ковкого чавуну. Якщо раніше тут на цю роботу витрачалося 160 годин, в Сполучених Штатах Америки — 120 годин, то передові госпрозрахункові бригади витрачали лише 53 години [4]. Цього було досягнуто завдяки втіленню у виробництво раціоналізаторських пропозицій.

Ленінський набір ударників, виникнення нових форм соціалістичного змагання сприяли дальшому піднесенню руху робітників-винахідників і раціоналізаторів. Піклуючись про успішний розвиток промисловості, поліпшення управління виробництвом і удосконалення технологічних процесів, робітники-винахідники конструювали нові верстати і машини, вносили цінні раціоналізаторські пропозиції, що заощаджувало державі великі кошти. Завдяки повсякденній увазі Комуністичної партії і Радянського уряду рух робітників-винахідників і раціоналізаторів у роки першої п'ятирічки набув великого розмаху і відіграв значну роль у розвитку нової техніки.

Велику наполегливість і творчу ініціативу в боротьбі за звільнення вугільної промисловості від необхідності користуватися імпортними ма-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1326, арк. 56.
[2] Там же, арк. 152.
[3] «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 29.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 18, спр. 539, арк. 184.

Бетонування греблі Дніпрогесу. 1931 р.

шинами і обладнанням виявляли робітники та інженерно-технічні працівники Донбасу. Вони конструювали і виготовляли найскладніші механізми. Механік Першотравневого рудоуправління А. І. Бахмутський за допомогою інженерів, техніків і робітників при підтримці партійної організації сконструював гірничий комбайн. Цей агрегат був виготовлений з вітчизняних матеріалів у рудничних майстернях. Випробування підтвердило високі технічні показники нового комбайна. Впровадження його у виробництво сприяло дальшій механізації вугільної промисловості Донбасу [1].

Великі перемоги одержали робітники в боротьбі за технічне переозброєння металургійної промисловості. Робітники ряду великих машинобудівних заводів освоювали виробництво складних механізмів для доменних, мартенівських і прокатних цехів, виявляючи при цьому справжній трудовий героїзм і творчий ентузіазм.

На Макіївському металургійному заводі американська фірма встановлювала розливочну машину протягом шести місяців; коштувала ця машина державі 800 тис. крб. золотом. У 1931 р. на Донецькому металургійному заводі була створена перша радянська розливочна машина. Встановили її за рекордний строк — 40 днів, і коштувала вона тільки 300 тис. крб. Одним з творців цієї машини був кадровий робітник І. Труб [2].

[1] «Социалистический Донбасс», 22.VIII 1932.
[2] «Комуніст», 19.XI 1931.

Багато зробив для технічного переозброєння металургійної промисловості колектив Харківського електромеханічного заводу. За п'ять місяців він освоїв виробництво апаратури автоматичного управління. Характерно, що для розв'язання подібного завдання американській фірмі потрібно було 20 років. На ХЕМЗі освоїли також виробництво потужних моторів і апаратури для прокатних і доменних цехів та багато іншого важливого обладнання [1].

Великий вклад у технічну реконструкцію сільського господарства вніс колектив Запорізького заводу «Комунар». Він першим в СРСР і в Європі освоїв виробництво комбайнів. Серед творців радянського комбайна були: робітник-ливарник Н. Сушильников, майстер комбайнового цеху Т. Резник та ін. [2]

Однією з ланок ленінського плану побудови соціалізму в СРСР було переозброєння всіх галузей народного господарства на основі передової техніки. Керуючись настановами В. І. Леніна, XVI з'їзд партії поставив завдання: в найкоротший історичний строк докорінно реконструювати народне господарство на основі нової техніки. Для розв'язання цього завдання необхідно було створити високорозвинену машинобудівну промисловість і виховати численні кадри робітників та інженерно-технічних працівників, здатних глибоко оволодіти найпередовішою технікою. Під керівництвом Комуністичної партії робітничий клас України досяг видатних успіхів у розвитку вітчизняного машинобудування. Уже в роки першої п'ятирічки багато агрегатів, машин, механізмів, створених машинобудівниками України, перевищували за своїми технічними показниками кращі іноземні зразки.

2 січня 1932 р. газета «Правда» підкреслювала необхідність поряд з госпрозрахунковими бригадами створювати бригади техніко-економічної незалежності СРСР. Одним з перших відгукнулися на цей заклик харківські робітники. 21 січня 1932 р. раціоналізаторські бригади чотирьох найбільших харківських заводів — паровозобудівного, електромеханічного, «Світло шахтаря» та «Серп і Молот» запропонували вдвічі і втричі скоротити закупки за кордоном обладнання машин, верстатів та інструменту, забезпечивши їх виробництво в нашій країні.

Робітники України палко підтримали починання харків'ян. Наполеглива боротьба за створення вітчизняних машин і механізмів розгорнулася на всіх заводах Києва, Дніпропетровська, Одеси, Донецька, Луганська та інших робітничих центрів. У травні 1932 р. відбулась республіканська конференція, яка прийняла рішення у 1933 р. повністю припинити імпорт машин і обладнання для Донбасу, налагодивши на вітчизняних підприємствах виробництво всієї продукції, яка раніше ввозилась з-за кордону [3].

Внаслідок загального зростання радянського машинобудування і завдяки патріотичному руху робітників за технічну незалежність СРСР ім-

[1] «Генератор», 8.XII 1931.
[2] «Инженерный труд», 1932, № 4—5, стор. 100—101.
[3] «Пролетарий», 21.I 1932.

порт продукції машинобудування в СРСР з 1928 р. по 1933 р. скоротився майже в 7 разів і становив у 1933 р. тільки 4,4% [1]. На VII з'їзді Рад СРСР народний комісар важкої промисловості Г. К. Орджонікідзе відзначав: «В наш час, за рідким винятком, майже все обладнання, всі машини для потреб нашого Союзу виробляються на наших заводах» [2].

У БОРОТЬБІ ЗА КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Борючись за створення могутньої соціалістичної промисловості, робітничий клас виявляв високу активність у боротьбі за колективізацію сільського господарства і ліквідацію на її основі куркульства як класу. В період розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту посилилася допомога робітничого класу трудящому селянству в боротьбі за соціалістичне перетворення сільського господарства. На цей час вже були недостатніми такі форми допомоги, як робітничі бригади по ремонту сільськогосподарських машин, участь робітників у хлібозаготівлях, перевиборах Рад та в інших кампаніях. Виникла необхідність послати й закріпити на постійній роботі на селі численні кадри передових робітників, здатних згуртувати широкі бідняцько-середняцькі маси на проведення в життя політики партії. Листопадовий Пленум ЦК ВКП(б) 1929 р. відзначив, що головним резервом для поповнення керівних кадрів соціалістичного сільського господарства є індустріальні робітники.

У відповідності з рішенням Пленуму робітничий клас України мав послати на постійну роботу в села 7,5 тис. чоловік в рахунок 25 тис. по всьому Союзу. Робітники палко підтримали цю ідею. Кількість добровольців значно перевищувала планові накреслення. Найбільше двадцятип'ятитисячників виїхало з підприємств Дніпропетровського, Артемівського, Донецького, Луганського і Київського округів [3]. Всього на постійну роботу на села виїхало 8622 чоловіки [4]. Це були переважно робітники провідних галузей промисловості: металісти, гірники, хіміки, залізничники, текстильники [5]. Більше половини з них — комуністи. Особливо значний партійний прошарок був серед двадцятип'ятитисячників, висунутих Артемівським, Луганським, Миколаївським та Дніпропетровським округами. Близько 10% посланих становили комсомольці [6]. Багато посланців з України працювали в колгоспах РРФСР, Казахстану та інших

[1] «Социалистическое строительство Союза ССР. 1933—1938 гг. Статистический сборник», М., 1939, стор. 28.

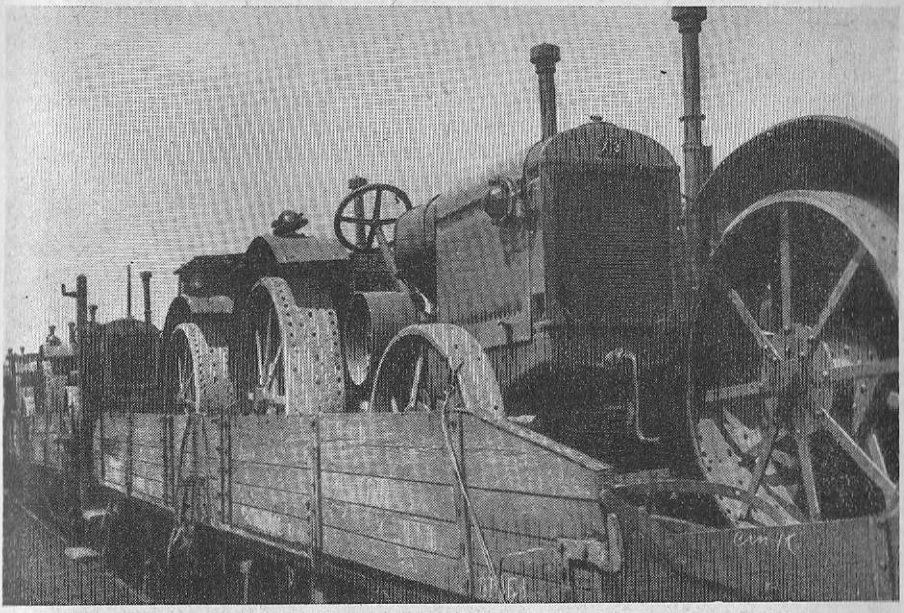
[2] Г. К. Орджоникидзе, Избранные статьи и речи, М., 1945, стор. 358.

[3] «Пролетарий», 3.I 1930.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 91, арк. 76.

[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 928, арк. 1.

[6] Б. Одинець, Профспілки України на соціалістичній перебудові села, Харків, 1930, стор. 23.

Трактори Харківського тракторного заводу, відправлені Ольшанській МТС Одеської області. 1932 р.

братніх республік. Вони успішно справлялися з покладеними на них обов'язками, зміцнюючи цим братерську дружбу і співробітництво народів СРСР.

Двадцятип'ятитисячники в переважній своїй більшості були справжніми організаторами трудящого селянства на боротьбу за суцільну колективізацію сільського господарства і ліквідацію на її основі куркульства як класу. Під їх керівництвом створювалися нові колгоспи, придушувалися виступи куркулів та інших ворожих елементів, провадилися найважливіші господарсько-політичні кампанії на селі. Відомими організаторами колгоспного руху стали двадцятип'ятитисячники: М. Випарський, І. Гаврющенко, М. Подольський, Є. Редькова, С. Шостак та ін.

Протягом усієї першої п'ятирічки робітничий клас послідовно посилював допомогу трудящому селянству. Особливо це виявилося під час весняної сівби 1930 р.— в період найбільш бурхливого піднесення будівництва колгоспів і запеклої боротьби проти куркульства. Тоді в селах 35 округів республіки працювало 3675 робітничих бригад, які нарахову-вали понад 16 тис. чоловік. Так, бригади залізничників допомогли створити 1174 колгоспи, бригади металістів — 386 колгоспів [1]. Робітники боролись проти викривлення лінії партії в колгоспному будівництві,

[1] «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 104.

В жовтні 1930 р. бригада харківських робітників у Барвенківському районі виявила, що до бідняків і середняків при вступі їх до колгоспів застосовували адміністративний тиск, викрила зв'язки окремих працівників райвиконкому з куркульством. Завдяки вжитим заходам ці викривлення були ліквідовані [1].

Велику допомогу селу надавали міські Ради найбільших промислових центрів України. За пропозицією колективу Харківського електромеханічного заводу на зміцнення районних і сільських органів влади з міст України було направлено тисячу найбільш досвідчених і підготовлених робітників — депутатів міськрад [2]. Вони об'єднували навколо себе бідняків і середняків для проведення колективізації сільського господарства, на боротьбу проти куркульства.

Голова Центрального Виконавчого Комітету УРСР Г. І. Петровський, оцінюючи їх діяльність, відзначав: «Мені... багато разів доводилося зустрічатися в селах і районах з робітниками, що керують в сільрадах і райвиконкомах, і на 90% там, де працюють ці товариші, робота поставлена краще, а куркуль там справді затиснутий у пролетарський кулак» [3].

Центральний Комітет Комуністичної партії України надавав величезного значення участі робітничого класу в проведенні найважливіших господарських і політичних кампаній на селі, у створенні колгоспів і їх організаційно-господарському зміцненні. Постановою про масову роботу в зв'язку з весняною кампанією (лютий 1932 р.) ЦК КП(б)У зобов'язав партійні організації, республіканську Раду професійних спілок активізувати шефство і надати колгоспам практичну допомогу. В постанові підкреслювалася необхідність передати колгоспам досвід промислових підприємств щодо ліквідації знеосібки, запровадження соціалістичних форм організації праці. Найголовнішим завданням у зв'язку з весняною сівбою був своєчасний ремонт тракторів та інших сільськогосподарських машин. Постанова вимагала мобілізувати робітничі маси на виконання планів виробництва сільськогосподарських машин і запасних частин для тракторів [4].

Незважаючи на серйозні хиби в практиці колгоспного будівництва, на Україні в роки першої п'ятирічки були досягнуті вирішальні успіхи в соціалістичній перебудові сільського господарства. За допомогою робітничого класу, під керівництвом Комуністичної партії трудяще селянство твердо стало на шлях соціалізму. На кінець 1932 р. на Україні було колективізовано 69% усіх селянських господарств і усуспільнено понад 77% посівної площі [5] — в основному була завершена колективізація сільського господарства Української РСР.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 2, спр. 693, арк. 17—18.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1784, арк. 48.
[3] «Вісті», 12.XI 1930 р.
[4] «Диктатура труда», 4.II 1932.
[5] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 205.

РОБІТНИЧИЙ КЛАС УКРАЇНИ НА КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Завдяки трудовому героїзму робітничого класу, мудрому керівництву Комуністичної партії, дружбі і співробітництву народів братніх республік перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР було виконано достроково — за чотири роки і три місяці. Внаслідок всенародного подвигу в Радянській країні був побудований фундамент соціалістичної економіки. Наша країна з аграрної перетворилася в могутню індустріальну державу.

За цей час виникли галузі промисловості: тракторна, автомобільна, верстатобудівна, хімічна та ін. За виробництвом електроенергії і видобутку нафти Радянський Союз вийшов на одне з перших місць у світі. В період першої п'ятирічки були побудовані і стали до ладу сотні нових промислових підприємств, зокрема Магнітогорський, Кузнецький металургійні, Челябінський, Уральський машинобудівні заводи та ін. Новою технікою були оснащені тисячі реконструйованих діючих підприємств. Створені нові промислові райони в Білорусії, на Північному Кавказі, в Закавказзі, Середній Азії, Казахстані, Бурят-Монголії, Татарії, Башкирії, на Уралі, в Західному і Східному Сибіру, на Далекому Сході. Соціалістична система стала єдиною в промисловості і панівною в сільському господарстві.

В роки першої п'ятирічки бідняцько-середняцькі маси повернули до соціалізму. Провідне становище в сільському господарстві зайняли колгоспи і радгоспи. Таким чином, історичне питання «хто — кого» остаточно було вирішено на користь соціалізму не тільки в місті, а й на селі. На основі суцільної колективізації було ліквідовано куркульство як клас. Перед селянством відкрився шлях до заможного, культурного життя. В Радянській країні знищено експлуатацію людини людиною. Цілком ліквідовано безробіття.

На Україні п'ятирічний план розвитку народного господарства також успішно виконано. Українська РСР перетворилася в передову індустріально-колгоспну республіку. За короткий період основні виробничі фонди промисловості України зросли більш як удвоє. Це особливо стосується підприємств, що виробляли засоби виробництва. Майже втрое зросли виробничі фонди машинобудівної промисловості [1]. Створено нові галузі промисловості: тракторну, авіаційну, сучасну хімічну, верстатобудівну та ін. За роки першої п'ятирічки на Україні збудовано 386 нових фабрик і заводів та 30 великих шахт [2]; в цей період споруджено такі заводи-гіганти: Харківський тракторний, Новокраматорський важкого машинобудування, Луганський паровозобудівний, Харківський турбінний. Стала до ладу Дніпровська гідроелектростанція ім. В. І. Леніна.

---

[1] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 22—23.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 207, арк. 30.

Загальний обсяг капіталовкладень у промисловість України за роки першої п'ятирічки становив 5,3 млрд. крб. [1]

Період першої п'ятирічки позначився ще більш бурхливим зростанням рядів робітничого класу. Чисельність робітників, зайнятих на підприємствах найважливіших галузей промисловості, зросла більше ніж удвоє і на кінець п'ятирічки досягла 1280 тис. чоловік, з яких 1011 тис. чоловік працювали на підприємствах, що виробляли засоби виробництва. Особливо швидкими темпами зростала кількість робітників, зайнятих у провідних галузях важкої промисловості. Так, число робітників у машинобудівній і металургійній промисловості зросло за ці роки більш ніж у три рази [2].

Посилилася концентрація робітничого класу на великих підприємствах. На початок 1929 р. в Українській РСР було 168 промислових підприємств з кількістю працюючих на кожному з них понад 500 чоловік, 60 — з кількістю працюючих понад 1000 чоловік, 12 — з кількістю працюючих понад 3000 і 33 — з кількістю працюючих понад 5000 чоловік, а на початок 1933 р. підприємств з кількістю працюючих понад 500 чоловік було вже 254, з кількістю працюючих понад 1000 чоловік — 132, з кількістю працюючих понад 3000 чоловік — 31 і з кількістю працюючих більше 5000 чоловік — 54. В період першої п'ятирічки створені гіганти соціалістичної промисловості, на яких працювали понад 10 тис. робітників. На початок 1933 р. вже було 32 таких заводи, на яких разом було зайнято 505 тис. чоловік [3].

Число залізничників зросло з 172,4 тис. у 1926 р. до 306,2 тис. у 1932 р. Вдвічі зросла армія робітників водного і більш як утроє — міського транспорту. В цілому чисельність робітників, зайнятих на всіх видах транспорту, зросла з 207,7 тис. у 1926 р. до 407 тис. у 1932 р. Транспортники показували зразки справжнього героїзму в боротьбі за виконання першої п'ятирічки. Завдяки їх зусиллям вантажообіг залізниць Української РСР збільшився з 31,8 млн. т. у 1926 до 74,6 млн. т. у 1932 р. В цей час було подолано тривале відставання залізничного транспорту.

На Донецькій, Катеринославській та Південно-Західній залізницях широко розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих завдань, економію палива, зміцнення трудової дисципліни. Великого розмаху набув рух за організацію госпрозрахункових бригад. Робітники депо, вагоноремонтних майстерень та паровозоремонтних заводів республіки відіграли велику роль у технічній реконструкції залізничного транспорту. Так, пропозиції і винаходи слюсаря депо ст. Дніпропетровськ кадрового робітника М. Приходька розпорядженням народного комісара шляхів сполучення були застосовані на всіх залізницях Радянського Союзу. За видатні виробничі успіхи М. Приходько був нагороджений орденом Леніна. Такої ж високої нагороди удостоєні токар

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 411, арк. 40.
[2] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 389.
[3] Там же, стор. 408—411.

дено ст. Ясинувата талановитий раціоналізатор А. Циунель, шляховий майстер ст. Ясинувата М. Щеглов, керівник бригади ремонтних робітників М. Мишин та багато інших. Творчими зусиллями робітничого класу, інженерів і техніків були створені надпотужні паровози, оновлено шляхове господарство, налагоджено виробництво залізничного обладнання.

В роки першої п'ятирічки змінилося співвідношення окремих джерел поповнення робітничого класу. В 1928 р. близько 58% робітників нового поповнення походили з родин робітників, 30% — із селян, 8% — із службовців, решта — з кустарів та інших соціальних прошарків. В 1931 р. в новому поповненні вихідці з робітників становили 47%, із селян — 43,2%, із службовців — 6,2% і т. д. [1] На заводах сільськогосподарського машинобудування Української РСР кількість вихідців з робітничого середовища в новому поповненні з 1927 по 1933 р. скоротилася з 59 до 44%. В той же час питома вага вихідців із селян піднялася з 33 до 49% [2].

Такі ж зміни відбулись і серед нового поповнення на підприємствах транспортного машинобудування. Там процент вихідців з робітників знизився за період з 1927 по 1933 р. з 56 до 40%, а процент вихідців із селян підвищився з 36 до 56% [3]. Головною формою поповнення рядів робітничого класу поступово ставав організований набір робочої сили по договорах з колгоспами. 30 червня 1931 р. Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів СРСР прийняли спеціальну постанову, яка заохочувала відхід колгоспників на роботу в промисловість [4]. Завдяки організованому набору робочої сили і заходам по її закріпленню вже на кінець 1931 р. всі найважливіші галузі промисловості були майже повністю забезпечені необхідною кількістю робітників.

Соціалістична індустрія вимагала від робітників високої загальноосвітньої підготовки і технічної культури. За роки п'ятирічки склад робітничого класу України змінився щодо віку, підвищилася питома вага молоді серед робітників провідних галузей промисловості. На підприємствах чорної металургії молодь віком від 17 до 23 років на кінець п'ятирічки становила понад 33%, на підприємствах транспортного машинобудування — 33,5%. Ще вищим був процент молодих робітників на окремих підприємствах. Наприклад, на Харківському паровозобудівному заводі молодь віком до 23 років становила понад 43%, на Харківському тракторному заводі — близько 47% [5]. У всій промисловості число молодих робітників віком до 23 років з 1930 по 1933 р. зросло більше як у два рази і становило 586 тис. чоловік [6].

Масовий приплив молоді у промисловість обумовив зниження питомої ваги старих, кадрових робітників, але роль їх у розвитку соціаліс-

[1] «Більшовик України», 1932, № 11—12, стор. 90.
[2] «Профсоюзная перепись 1932—1933 гг.», вып. 1, М., 1934, стор. 116.
[3] Там же, стор. 112.
[4] «Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства за 1931 г.», стор. 517—520.
[5] «Профсоюзная перепись 1932—1933 гг.», вып. 1, М., 1934, стор. 80—83.
[6] «УРСР в цифрах (Статистичний довідник)», К., 1936, стор. 406.

тичної індустрії була надзвичайно великою. Вони, як правило, показували зразок дисципліни, трудового героїзму в боротьбі за виконання державних планів, брали активну участь у соціалістичному змаганні, були раціоналізаторами, допомагали партійним, профспілковим і комсомольським організаціям у комуністичному вихованні нового поповнення робітничого класу.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінювали діяльність старих кадрових робітників. Чимало з них у роки першої п'ятирічки були удостоєні урядових нагород, багатьом присвоєно звання Героя Праці. Так, за великі заслуги на трудовому фронті ЦВК Української РСР присвоїв почесне звання Героя Праці шахтареві Щербинівського рудника А. Козлову, забійнику шахти № 6 Кадіївського рудоуправління І. Кулешову та ін.[1] За видатні виробничі успіхи слюсаря Комунарського заводу І. Іванова було нагороджено орденом Леніна, токаря цього ж заводу М. Романова — орденом Трудового Червоного Прапора[2].

У роки першої п'ятирічки посилився приплив жінок у промисловість. Вони оволодівали складними професіями, працювали в усіх галузях. Загальна кількість жінок у найважливіших галузях промисловості (враховуючи також учнів і молодший обслуговуючий персонал) зросла за роки першої п'ятирічки майже в 4 рази і досягла 337 тис. чоловік[3]. Було приділено увагу підвищенню виробничої кваліфікації жінок, оскільки більшість із них мала низькі тарифні розряди. До робітниць прикріплювали кваліфікованих робітників, вони вчилися на профтехнічних курсах і в загальноосвітніх школах. Радянським законодавством було передбачено порядок висування жінок на кваліфіковану роботу.

Залучення жінок у промислове виробництво забезпечувалося всебічними заходами державних, господарських і профспілкових органів. Створювалася широка мережа дитячих ясел і садків, підприємств громадського харчування і побутового обслуговування. Все це мало велике політичне значення, було яскравим свідченням величезних переваг радянського суспільного і державного ладу, який залучив мільйони трудящих жінок до активної участі в усіх галузях державного, господарського і культурного будівництва.

Значні успіхи були досягнуті в збільшенні чисельності національних кадрів робітників-українців. За роки п'ятирічки питома вага українців у металургійній промисловості зросла з 45 до 52,6%, серед гірників — з 35,7 до 49,5%. Ще більшою стала питома вага українців серед робітників залізорудної промисловості (76,6%), залізничників (76,5%), в сільськогосподарському машинобудуванні (60%) і в промисловості будівельних матеріалів (62,8%)[4]. В 1926—1932 рр. значно збільшилася питома вага українців у складі населення великих промислових центрів республіки. В Харкові з 1926 по 1933 р. кількість українців збільшила-

[1] «Пролетарий», 22.III 1932.
[2] «Комуніст», 24.XI 1932.
[3] «Народне господарство України (Статистичний довідник)», стор. 480.
[4] «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 109.

ся в два з лишком рази, у Донецьку — більше як в три, у Дніпропетровську — майже в три і в Луганську — у два з лишком рази [1].

Зростання національних кадрів робітників-українців супроводжувався зміцненням братерської дружби між ними і робітниками інших національностей Радянського Союзу. Поряд з українцями представники багатьох національностей самовіддано боролися за піднесення соціалістичної промисловості республіки, віддаючи всі свої сили і знання справі дострокового виконання першої п'ятирічки. Всенародне визнання заслужили багато синів великого російського народу, які відзначилися на будівництві Дніпровської гідроелектростанції, а також на інших ударних будовах.

Допомога трудящих РРФСР робітничому класу України в боротьбі за здійснення планів промислового будівництва і освоєння нової техніки виявлялася в різноманітних формах. Наприклад, в цехах Сталінградського тракторного заводу практичну підготовку пройшла більшість майстрів і наладчиків Харківського тракторного заводу. З свого боку робітники України активно допомагали створювати промислові підприємства в усіх братніх республіках. Надзвичайно великою була їхня роль у спорудженні вугільно-металургійної бази на сході країни — Кузнецького заводу. Замовлення для цієї гігантської будови промислові підприємства України виконували в першу чергу. На найбільших заводах Дніпропетровська й Донбасу навчалися кадри для Магнітогорського і Кузнецького металургійних комбінатів. Бурхливий розвиток соціалістичної промисловості, впровадження нової техніки вимагали швидкої підготовки кваліфікованих кадрів. Ця проблема була нерозривно зв'язана з загальними завданнями здійснення політики соціалістичної індустріалізації країни. На кінець 1929 р. резерви кваліфікованої робочої сили були повністю вичерпані. Протягом 1930 р. промислові підприємства відчували дедалі зростаючу потребу в кваліфікованих робітниках, оскільки переважна більшість кадрів, які вливалися у промисловість, не мали виробничої кваліфікації.

Одним з важливих засобів забезпечення промисловості кваліфікованою робочою силою стало переміщення робітників у самих підприємствах. Завдяки інтенсивному навчанню робітники набували необхідної підготовки і переходили на кваліфіковану роботу. Наприклад, на Маріупольському металургійному заводі ім. Ілліча нові робітники протягом 6—12 місяців набували спеціальність і ставали на кваліфіковану роботу. Внаслідок такого переміщення промисловість України одержала в 1930 р. до 100 тис. кваліфікованих робітників [2]. Цей процес відбувався і в наступні роки.

Партія послідовно проводила в життя принцип матеріальної заінтересованості робітників у результатах своєї роботи і постійно боролася проти зрівнялівки в оплаті праці. Розробка нової системи тарифів з врахуванням відмінності між працею кваліфікованою і некваліфікованою,

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 411, арк. 41.
[2] М. Чувирін, Профспілки України на соціалістичній будові, стор. 44.

легкою і важкою була важливим стимулом підвищення кваліфікації робітників.

Центральний Комітет Комуністичної партії і Радянський уряд повсякденно дбали про забезпечення найбільш кваліфікованими робітниками нових заводів, при спорудженні яких використовувалися вищі досягнення науки і техніки. Так, своєчасне забезпечення кваліфікованими кадрами мало вирішальне значення для успішної роботи Новокраматорського машинобудівного заводу, який був побудований в основному в роки першої п'ятирічки. Цей гігант важкого машинобудування був обладнаний найдосконалішою для того часу технікою. В його цехах було встановлено близько 3 тис. верстатів і серед них ряд унікальних не тільки в Радянському Союзі, а й у найбільш розвинутих в техніко-економічному відношенні капіталістичних країнах.

Перед колективом Новокраматорського заводу було поставлено завдання освоїти виробництво блюмінгів, прокатних станів, мартенівського обладнання тощо. Розв'язання цього завдання залежало насамперед від наявності кваліфікованих робітників, здатних оволодіти новою технікою. Всього для нормальної роботи Новокраматорського заводу потрібно було 17 тис. чоловік, в тому числі 1700 робітників вищої кваліфікації. Підготовку робітників для нього на договірних засадах проводили 190 промислових підприємств країни. Крім того, близько 6 тис. робітників вчилися на профтехнічних курсах і в школах на самому Краммашбуді.

З 15 тис. робітників, потрібних для металургійного заводу «Запоріжсталь», близько 6 тис. навчалися на підприємствах інших союзних республік. Зокрема, електрозварників для «Запоріжсталі» готував підмосковний завод «Електросталь» [1]. Таким же шляхом забезпечувалися кваліфікованою робочою силою і інші підприємства України, які ставали до ладу.

Проте, незважаючи на великі успіхи у справі підготовки кваліфікованої робочої сили, ця проблема в роки першої п'ятирічки була розв'язана не повністю. Підприємствам провідних галузей промисловості весь час не вистачало добре підготовлених кадрів. Так, у вугільній промисловості некваліфіковані і напівкваліфіковані робітники становили 60%, у чорній металургії — 64 і в машинобудівній промисловості — 54% [2].

Зміни в складі робітничого класу України характеризувалися й іншими якісними показниками. Успішне виконання першої п'ятирічки, розгром троцькістів, правих опортуністів і буржуазних націоналістів сприяли дальшому підвищенню авторитету Комуністичної партії. Посилилося прагнення передових робітників, кращих виробничників вступити до її рядів. Протягом першої п'ятирічки в партію були прийняті десятки тисяч робітників. Тож, незважаючи на бурхливе зростання робітничого класу, партійний прошарок в ньому не тільки не зменшився, а

[1] «Комуніст», 26.II 1932.
[2] «Більшовик України», 1931, № 7, стор. 12—13.

навіть дещо зріс і в 1931 р. він становив 13%. Найбільше комуністів було серед робітників залізничного транспорту (15,8%), найменше — серед будівельників (3—4%) і робітників водного транспорту (близько 1,5%). На окремих заводах, наприклад на Краматорському машинобудівному, члени партії становили 21%. У 1932 р. найбільший партійний прошарок був серед робітників металургійної (18,7%) і машинобудівної (17,4%) промисловості [1]. У 1932 р. Комуністична партія України у своєму складі нараховувала майже 360 тис. робітників, тобто 72,5% [2]. Це було яскравим свідченням дальшого посилення згуртованості робітничого класу навколо партії, піднесення авангардної ролі комуністів у боротьбі за виконання першого п'ятирічного плану розвитку нашої країни.

В роки першої п'ятирічки відбулися корінні зміни в свідомості мільйонів робітників України, як і всієї Радянської країни. Змінилося їх ставлення до праці. Вони стали розглядати працю не як важкий обов'язок, а як справу честі і натхненної творчості. Нове, соціалістичне ставлення більшості робітничого класу до праці і виробництва, до державної власності перетворилося на кінець п'ятирічки в одну з його найбільш важливих характерних рис.

Комуністична партія приділяла велику увагу поліпшенню добробуту робітничого класу. Внаслідок успішного здійснення першої п'ятирічки на Україні відбулися важливі зміни в розподілі національного доходу між соціальними групами населення. Майже в півтора раза зросла частка, яка припадала на робітничий клас, набагато збільшилась частка колгоспників [3].

Бурхливий розвиток соціалістичної промисловості сприяв швидкому зростанню робітничих центрів України. За роки першої п'ятирічки населення Дніпропетровська зросло більше як у 1,5 раза, Луганська — майже в 2, Маріуполя — в 2,5, Запоріжжя — в 3,5 раза. Набагато збільшилося населення Харкова, Києва та Одеси. Змінювалося обличчя старих міст і робітничих селищ. Разючі зміни сталися, наприклад, в Макіївці. В минулому це було невелике шахтарське селище з одним заводом і кількома вугільними підприємствами. За роки першої п'ятирічки Макіївка перетворилася у великий індустріальний центр. Завдяки могутньому промисловому розвитку міста населення його з 1928 по 1931 р. збільшилося майже втроє і досягло 165 тис. чоловік [4].

Комуністична партія здійснила важливі заходи для упорядкування заробітної плати. Заробітна плата робітників вугільної промисловості пересунулася з 16 на 7 місце, металургів — з 8 на 3, робітників залізорудної промисловості — з 12 на 4, машинобудівної — з 2 на 1, робітників хімічної промисловості — з 9 на 6, робітників електростанцій — з 3 на 2 місце і т. д. [5] Істотне значення для поліпшення добробуту робітників і збільшення їх доходів мало широке залучення жінок і підлітків до ви-

[1] «Пролетарий», 29.III 1932.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 2440, арк. 80.
[3] «Більшовик України», 1932, № 5—6, стор. 41.
[4] «III сесія ВУЦВК XII скликання (14—20 грудня 1931 р.)».
[5] «УРСР в цифрах (Статистичний довідник)», стор. 411.

робництва. Прибуткова частина бюджету робітничої родини на кінець першої п'ятирічки почала складатися з заробітної плати не одного, як це було раніше, а двох і навіть трьох чоловік.

Найважливішим показником поліпшення добробуту трудящих було збільшення в 1929—1932 рр. суспільних фондів споживання. Зросли кошти, які витрачала радянська держава на народну освіту, медичне обслуговування, пенсійне забезпечення, на дитячі заклади, культурно-освітні заходи і т. д. Незважаючи на великі асигнування, які виділялися для промислового будівництва і соціалістичної реконструкції сільського господарства, громадські фонди споживання в період першої п'ятирічки неперервно збільшувалися. З 1928 по 1933 р. при збільшенні фондів заробітної плати робітників і службовців у чотири рази витрати на соціально-культурні потреби зросли у п'ять разів [1].

Повністю було здійснено перехід на семигодинний робочий день у промисловості, на транспорті, в зв'язку, установах і в комунальному господарстві.

Спорудження нових заводів, фабрик, шахт і електростанцій супроводжувалося розгортанням житлового будівництва. Житловий фонд міст Української РСР за роки першої п'ятирічки збільшився майже на 4,5 млн. квадратних метрів [2]. Швидкими темпами споруджувалися будинки в Харкові, Донецьку, Луганську, Запоріжжі, Миколаєві, Києві, Дніпропетровську та інших промислових центрах республіки. У Донбасі до революції 40% робітників містилися в землянках, 25% — в необладнаних бараках. Тепер на його міста і робітничі селища припадало близько 73% всіх житлових будинків, збудованих на Україні в роки першої п'ятирічки. Замість землянок та інших примітивних будівель тут виросли багатоповерхові сучасні будинки.

Була проведена велика робота по озелененню міст і робітничих селищ Донбасу. За роки Радянської влади площа зелених насаджень на душу населення в Донбасі зросла більш ніж у чотири рази [3]. В Луганську, Артемівську, Краматорську та інших містах були споруджені нові комунальні водопроводи; досягнуто значних успіхів у водопостачанні всього Донбасу. Поліпшилося транспортне обслуговування робітників. Вперше на вулицях Донецька, Єнакієва, Макіївки, Костянтинівки та Горлівки почали курсувати трамваї та автобуси.

Робітники активно допомагали державі в проведенні заходів по поліпшенню матеріально-побутових умов їх життя. Так, за ініціативою ударників Горлівської шахти № 1 був розроблений культурно-побутовий план, виконання якого сприяло піднесенню культурно-освітньої роботи серед шахтарів, створенню матеріально-технічних умов для поліпшення побуту робітників. За цим планом на шахті було відкрито 7 нових магазинів, 14 буфетів, спеціальний магазин для ударників [4]. Всі гурто-

[1] «Комуніст України», 1961, № 10, стор. 48.
[2] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 537.
[3] «Социалистический Донбасс», 7.XI 1933.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 18, спр. 273, арк. 72.

Київська 4-та державна взуттєва фабрика. 1930 р.

житки були радіофіковані, три з них заново переобладнані. Подібні культурно-побутові плани набули поширення на багатьох промислових підприємствах України.

Комуністична партія і Радянський уряд поряд з заходами, спрямованими на поліпшення постачання робітників, надавали великого значення питанням громадського харчування, зокрема розгортанню мережі заводських їдалень та буфетів, яка за роки першої п'ятирічки зросла більше як у 28 разів. Значно поліпшилося медичне обслуговування трудящих. В кілька разів збільшилося число медпунктів на фабриках, заводах і шахтах, майже подвоїлась кількість поліклінік. Число лікарень збільшилося з 943 до 1091, а кількість ліжок у них — з 30 тис. до 46 тис.[1] Великих успіхів досягнуто в курортно-санаторному обслуговуванні трудящих. Загальна кількість робітників і службовців, які мали змогу оздоровитися в санаторіях і будинках відпочинку, з 1928 по 1933 р. зросла більше як у 3 рази.

Успішне виконання першої п'ятирічки, спорудження сотень фабрик, заводів, шахт і електростанцій, впровадження на підприємствах і будовах нової техніки — все це викликало необхідність підвищити культурно-технічний рівень робітничого класу. Комуністична партія і Радянський уряд вимагали від профспілкових і господарських організацій постійної

[1] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 366.

уваги до піднесення загальноосвітньої і технічної підготовки трудящих. XVI з'їзд партії накреслив широку програму виховання кваліфікованих кадрів робітничого класу і дальшого підвищення рівня політичних і виробничо-технічних знань робітників.

Виключного розмаху набула в роки першої п'ятирічки робота по ліквідації неписьменності і малописьменності [1]. За цей час навчилися читати і писати, користуватись політичною і масовою технічною літературою мільйони робітників, селян і членів їх родин. В 1930/31 учбовому році профспілки повинні були у відповідності з директивою Центрального Комітету партії своїми силами і за рахунок своїх коштів ліквідувати неписьменність і малописьменність 910 тис. чоловік. Ця робота була успішно виконана завдяки діяльності великого загону робітників-культармійців, які виявляли неписьменних і малописьменних і залучали їх до шкіл лікнепу.

В роки першої п'ятирічки підготовка кваліфікованої робочої сили, вивчення робітниками нової техніки, підвищення їх загальноосвітнього рівня проводилося за допомогою системи додаткового робітничого навчання, яке було запроваджено у вересні 1930 р. Вищою Радою Народного Господарства СРСР. Ця система передбачала основні форми загальноосвітнього, виробничого й спеціального навчання. Так, на Кіровоградському заводі «Червона Зірка» було відкрито двомісячні курси, розраховані на ознайомлення нових робітників з процесом виробництва і цеховим обладнанням, дев'ятимісячну школу підвищення кваліфікації і оволодіння мінімумом технічних знань, річні курси майстрів і бригадирів, річну технічну школу підвищеного типу, яка готувала нижчий техперсонал, дворічні курси техніків та ін. [2]

Значну роль у поліпшенні профтехнічного навчання робітників і підвищенні їх виробничої кваліфікації відіграли так звані підприємства-школи, створені у відповідності з рішенням листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) 1929 р. В березні 1930 р. був виданий наказ ВРНГ СРСР про організацію підприємств-шкіл в Москві, Ленінграді й Харкові [3]. Велике значення мало також рішення ЦК КП(б)У від 25 березня 1931 р. «Про заводи-школи», в якому був даний глибокий аналіз успіхів і недоліків їх роботи і накреслена чітка програма їх дальшої діяльності [4].

У травні 1931 р. колектив Одеського верстатобудівного заводу ім. В. І. Леніна оголосив себе підприємством-втузом. Протягом перших п'яти місяців учбовий комбінат, створений на заводі, охопив 45% своїх робітників. У системі навчання було встановлено три ступеня: на першому проводилась підготовка технічно грамотних робітників, на другому — підготовка середньотехнічного персоналу і на третьому — підготовка інженерів [5]. Своїми виробничими успіхами в роки першої п'ятирічки завод значною мірою був зобов'язаний діяльності учбового комбінату.

---

[1] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 557.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1510, арк. 22—23.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 5446, оп. 11, спр. 36, арк. 7.
[4] «Кадры» (орган отдела кадров ЦК КП(б)У), 1931, № 5, стор. 41—42.
[5] «За промышленные кадры», 1931, № 2—3, стор. 78—79.

Урок креслення в школі лікнепу № 12 м. Дніпропетровська. 1932 р.

Профтехнічне навчання в роки першої п'ятирічки набуло великого розмаху. На металургійних заводах республіки технічним навчанням було охоплено від 40 до 60% усіх робітників [1]. Передові робітники з винятковим ентузіазмом оволодівали новою технікою, настійливо вчилися, систематично підвищували свою кваліфікацію і досягали значних успіхів у боротьбі за виконання і перевиконання виробничих планів. Так, горновий печі № 6 Дніпродзержинського заводу ім. Дзержинського М. Губенко протягом першої п'ятирічки був одним з кращих металургів. Його успіхи були результатом систематичного навчання і наполегливого оволодіння технікою [2].

Багато молодих робітників, що приходили на промислові підприємства без будь-якої підготовки, в результаті навчання на різних курсах оволодівали найскладнішими спеціальностями і ставали видатними організаторами виробництва.

Двадцятирічним юнаком прийшов у доменний цех Дніпропетровського заводу ім. Петровського Ф. Ягунов. Свій шлях на виробництві він почав різноробітником. Згодом Ф. Ягунов став першим горновим на домні № 6. Прагнучи досконало вивчити доменне виробництво, молодий ро-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 2278, арк. 11.
[2] «Правда», 11.IX 1930.

бітник вступив на профтехнічні курси і набув високої кваліфікації. Незабаром він став майстром, виявив великі організаторські здібності і творчу ініціативу. Ф. Ягунов був одним із застрільників змінно-зустрічного планування на заводі ім. Петровського. Колектив, очолюваний Ф. Ягуновим, на республіканському конкурсі доменщиків був визнаний переможцем, а сам Ф. Ягунов одержав звання кращого доменщика України. Удосконалюючи методи роботи, цей колектив у завершальному році п'ятирічки дав сотні тонн металу понад план. У кінці 1932 р. Ф. Ягунова висунули на посаду змінного помічника начальника доменного цеху. Він очолив колектив робітників, що обслуговував п'ять доменних печей [1].

Велика роль у системі профтехнічного навчання належала фабрично-заводським училищам. За період першої п'ятирічки число шкіл ФЗУ на Україні збільшилось майже у 5 разів, а кількість підготовлених ними кваліфікованих робітників — більше як у 8 разів. У 1932 р. ці школи випустили майже 47 тис. кваліфікованих робітників [2]. Послідовно зростала сітка гірничопромислових училищ. Проте вони ще не повністю справлялися з поставленими перед ними завданнями. В 1932 р. план підготовки гірпромучами машиністів врубових машин виконано тільки на 70%, а план підготовки електрослюсарів — на 77% [3].

Важливу роль у підготовці робітників до вступу у вищі учбові заклади і в підвищенні їх загальноосвітнього рівня відіграли роббфаки. За роки першої п'ятирічки їх число зросло з 48 до 545, а кількість студентів у них збільшилась у 8 з лишком разів [4]. Невпинно зростали контингенти робітників, які вступали у вищі учбові заклади. Якщо у 1927 р. в індустріальних вузах робітники становили 38% усіх студентів, то в 1931 р. їх було вже 64%. Питома вага робітників серед учнів індустріальних технікумів України також різко збільшилася і вже в 1930 р. перевищила 65% [5]. Певне значення для підвищення рівня професійних знань широких робітничих мас і оволодіння ними передовою технікою мала діяльність спеціальних науково-технічних громадських організацій. XVI з'їзд партії дав настанову з метою технічної реконструкції промисловості посилити залучення широких мас робітників через ці організації до впровадження нової техніки, до використання їх творчої ініціативи.

На першій Всесоюзній конференції працівників соціалістичної промисловості (кінець січня — початок лютого 1931 р.) був висунутий лозунг «Техніка в період реконструкції вирішує все». Виняткову увагу оволодінню технікою приділяв Центральний Комітет Комуністичної партії України. В лютому 1931 р. він прийняв спеціальну постанову, в якій зазначалося, що вся робота по організації робітничих мас по здійсненню лозунга «Лицем до техніки» повинна пов'язуватися з виконанням тре-

[1] «Комуніст», 1.I 1933.
[2] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 583.
[3] «Кадры», 1933, № 17—18, стор. 25.
[4] «УРСР в цифрах. Статистичний довідник», стор. 158.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1510, арк. 12.

того, вирішального року п'ятирічки в кількісних і особливо в якісних показниках.

Рішенням ЦК ВКП(б) від 19 листопада 1931 р. науково-технічне товариство, а також товариство «Техніка — масам» були реорганізовані. Центральний Комітет поставив вимогу активізувати всю технічну громадськість від технічних гуртків до науково-технічних товариств і асоціацій найвищої кваліфікації [1].

Партійні і профспілкові організації промислових підприємств і новобудов Української РСР розгорнули виробничо-технічну пропаганду. Створювалися технічні станції, влаштовувалися виставки, організовувалися доповіді і лекції. Кращі виробничі колективи в порядку пропаганди техніки передавали свій досвід широким масам робітників.

Настанова Комуністичної партії на глибоке оволодіння передовою технікою зустріли гарячу підтримку робітничого класу України. Кілька ударних бригад Харківського заводу «Світло шахтаря» оголосили себе бригадами технічної грамотності і в газеті «Комсомолець України» надрукували листа, де зазначалося, що оволодіння технікою є не особиста справа, а обов'язок кожного робітника. Виходячи з цього, ударники механічного цеху Харківського заводу «Світло шахтаря» запропонували встановити для кожного трудящого певний мінімум технічних знань, зробити ліквідацію технічної неграмотності громадським обов'язком, загальнодержавною справою.

Підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу України всебічно сприяло посиленню його політичної свідомості, оволодінню ним ідеологією марксизму-ленінізму. Робітники брали діяльну участь у всіх сферах громадсько-політичного життя країни. Активізувалася робота всіх масових організацій трудящих.

Під керівництвом Комуністичної партії була докорінно перебудована діяльність профспілок. Їх керівні органи були очищені від опортуністичних елементів і зміцнені досвідченими партійними кадрами. Республіканську Раду професійних спілок очолив випробуваний ленінець М. Чувирін. Перебудова роботи професійних спілок, їх рішучий поворот лицем до виробництва відіграв значну роль у підвищенні політичної виробничої активності робітничого класу.

Велике значення мала діяльність бойового помічника Комуністичної партії — ленінського комсомолу, який провадив повсякденну роботу в галузі комуністичного виховання мільйонів молодих робітників. Їх повсякденна участь у радянському будівництві й роботі державного апарату були школою виховання робітничих мас, підготовки до управління промисловістю й іншими галузями народного господарства. Десятки тисяч робітників входили до активу міських і селищних Рад, який контролював діяльність радянських установ, боровся за поліпшення їх роботи й був головним резервом висуванців на керівну роботу в державні і господарчі органи.

Форми участі робітників у радянському будівництві, в роботі державного апарату весь час розвивалися і удосконалювалися. Вже в 1929 р.

[1] «Партийное строительство», 1931, № 23, стор. 62.

виникла і дістала поширення така форма, як шефство колективів великих промислових підприємств над установами. Робітниче шефство, яке почалося в Харкові, Дніпропетровську, Києві та інших важливих промислових центрах Української РСР, незабаром поширилось по всій республіці. Значні успіхи в цьому були досягнуті в Дніпропетровську. Наприклад, робітники заводу «Червоний профінтерн» як шефи окрфінвідділу виділили 70 чоловік для ознайомлення з діяльністю цієї установи і викрили серйозні хиби в її роботі. Зокрема вони встановили й добилися ліквідації боргу державі на сотні тисяч карбованців з боку приватних торговців та інших капіталістичних елементів.

Успішно здійснювали шефство над державними установами робітники одеських підприємств. Для цієї мети створювалися робітничі перевірочні бригади, які допомогли усунути ряд недоліків у діяльності окружного земельного і фінансового відділів, окружного суду й прокуратури.

На початку 1932 р. над різними ланками державного апарату здійснювали шефство виробничі колективи 506 промислових підприємств республіки. На той час значно розширилися ряди шефського активу у великих робітничих центрах. У Харкові цю громадську роботу виконували 1200 чоловік, у Києві — 600, у Дніпропетровську — 1775, в Одесі — 500 чоловік. Набагато збільшився шефський актив у Луганську, Донецьку, Запоріжжі, Миколаєві, Макіївці та інших містах. У 1931 р. виникла і набула значного поширення одна з вищих форм шефства робітників над державним апаратом — соціалістичне сумісництво. Тільки у 14 районах України найвідповідальніші функції в державному апараті виконували без відриву від виробництва 1087 робітників. У Києві на початку 1932 р. вже нараховувалося 300 сумісників, у Харкові — понад 270, в Одесі — 290 [1].

Кращі робітники, передовики виробництва висувалися за сумісництвом у різні ланки державного апарату. Наприклад, у вересні 1931 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет призначив членами Верховного Суду Української РСР кращих ударників-комуністів тесляра К. Нікітіна й коваля Н. Ногіна (Харківський завод «Серп і Молот») [2].

Висококваліфікованих робітників, які виявили себе хорошими виробничниками й організаторами, висували на інженерно-технічні й відповідальні адміністративно-господарські посади. В 1930 р. серед керівних кадрів усіх галузей народного господарства робітники за соціальним походженням (тобто вихідці з робітників, висуванці) становили понад 65% [3]. Протягом першої п'ятирічки кількість робітників-висуванців у складі керівних кадрів і спеціалістів невпинно зростала. З 1930 по 1932 р. серед керівних кадрів і спеціалістів, що працювали в промисловості, вона збільшилася з 39 до 58%, в будівництві — з 26 до 45%, в управлінському апараті — з 17 до 20% і т. д. [4]

---

[1] «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 126.
[2] «Комуніст», 18.IX 1931.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 332, арк. 45.
[4] «Народне господарство УРСР (Статистичний довідник)», стор. 486.

Кращих виробничників обирали у вищі партійні органи і органи влади. Так, на XI з'їзді КП(б)У членами Центральної Контрольної Комісії КП(б)У були обрані: робітник Дніпропетровських вагоноремонтних майстерень, член партії з 1905 р., Є. Семічев; робітник Дніпропетровського заводу ім. В. І. Леніна, член партії з 1917 р., Д. Стаханов; робітник Миколаївського суднобудівного заводу Д. Іванченко; робітник Дніпродзержинського заводу ім. Ф. Е. Дзержинського Т. Бабченко та ін.[1] Членами Центрального Виконавчого Комітету СРСР обиралися: вальцювальник Єнакіївського металургійного заводу П. Власов, мотористка шахти № 1 Чистяківського рудоуправління М. Ілюшина, машиніст Маріупольського заводу імені Ілліча К. Кур'янчик, прокатник Макіївського металургійного заводу М. Хохлов та ін.[2]

Робітничі маси України з обуренням таврували підступи українських буржуазних націоналістів, які намагалися підірвати дружбу народів СРСР, перешкодити успішному соціалістичному будівництву в нашій країні. В роки першої п'ятирічки було викрито ряд контрреволюційних буржуазно-націоналістичних організацій, які ставили за мету відновити буржуазно-поміщицький лад на Україні, перетворити її в колонію американського і західноєвропейського імперіалізму. На численних зборах і мітингах робітники вимагали найсуворішого покарання буржуазних націоналістів — запеклих ворогів українського народу. Робітничий клас України одностайно підтримував генеральну лінію партії, з високою політичною свідомістю рішуче виступав проти правих опортуністів, гнівно засуджував їхні антиленінські настанови і боровся з проявами опортунізму на практиці.

Намагання лідерів правого опортунізму залучити на свій бік робітників України незмінно зазнавали повного провалу. Коли Бухарін виступив в Артемівську, місцевий партійний актив одностайно засудив його погляди. У клубі Костянтинівського металургійного заводу ім. Фрунзе до Бухаріна підійшов один з робітників-комуністів і, висловлюючи почуття всіх членів партійної організації, заявив: «Повертайтеся до Москви і передайте ЦК про те, що ми, металісти-фрунзенці, проти правого ухилу, що ми за Центральний Комітет були і будемо до кінця». Повного краху зазнав у Горлівці виступ другого лідера правих опортуністів — Угланова[3].

Представники широких мас безпартійних робітників України, виступаючи з привітаннями на XVI з'їзді ВКП(б) і XI з'їзді КП(б)У, а також на окружних і районних партійних конференціях, вимагали рішучих заходів у боротьбі з правими опортуністами, запевняли партію в своїй відданості справі побудови соціалізму. Так, виступаючи від імені стотисячної армії гірників Луганщини на XI з'їзді КП(б)У, тов. Анулов сказав: «Ми запевнюємо партію, що в боротьбі за генеральну лінію партії дамо відсіч усім правим і «лівим», і всім панікерам, що намагаються

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 17, арк. 23—24.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 3316, оп. 25, спр. 909, арк. 1—2, 4.
[3] «XI з'їзд КП(б)У. Стенографічний звіт», стор. 372, 373.

тягти нас від генерального плану великих робіт виконання вугільної п'ятирічки за три роки» [1]. З повною одностайністю відстоювали генеральну лінію партії виробничі партійні організації Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька та інших промислових центрів республіки.

Дедалі більше зміцнювалися інтернаціональні зв'язки робітничого класу України. В роки першої п'ятирічки для правдивої інформації трудящих капіталістичних країн про досягнення радянського народу, для спростування наклепницьких вигадок, які поширювала буржуазна преса з метою дискредитувати успіхи соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства в СРСР, велику роль відіграли відвідання України іноземними робітничими делегаціями. Наприклад, члени американської робітничої делегації, яка прибула у травні 1930 р. в Донбас, заявили, що приїхали ознайомитися і вивчити соціалістичне будівництво, життя і побут робітників Радянського Союзу для того, щоб розповісти про СРСР робітникам Америки, де «буржуазія поширює шалену брехню і наклепи про країну Рад» [2].

Незважаючи на жорстокі репресії і переслідування, члени робітничих делегацій, повертаючись на батьківщину, з гнівом відкидали інсинуації буржуазних газет, правдиво розповідали про грандіозні успіхи соціалістичного будівництва в Радянському Союзі. Протягом першої п'ятирічки на Україні побували десятки іноземних робітничих делегацій.

Інтернаціональні зв'язки робітничого класу України з пролетаріатом зарубіжних країн виявлялися також у систематичному листуванні з зарубіжними робітничими організаціями, у виступах на захист трудящих капіталістичних країн проти соціального і національного гніту тощо. З свого боку пролетаріат і прогресивна інтелігенція капіталістичних країн ще з більшою рішучістю і організованістю виступали на захист Радянського Союзу, вбачаючи в ньому оплот миру і демократії, захисника всіх трудящих. У зв'язку з міжнародним конгресом друзів СРСР у березні 1930 р. в Німеччині, на багатьох підприємствах України відбувалися збори і мітинги. В резолюціях, прийнятих на зборах, робітники зверталися до Конгресу з просьбою направити в СРСР спеціальну міжнародну делегацію, щоб вона всебічно ознайомилася з економічним і політичним життям Радянської країни і спростувала наклепи буржуазної преси [3].

Пролетаріат зарубіжних країн виявляв великий інтерес до господарського і культурного будівництва на Україні і разом з тим інформував радянську громадськість про свою революційну боротьбу проти імперіалізму. Дуже характерним щодо цього був лист на адресу редакції і робітничих кореспондентів центрального органу Комуністичної партії України газети «Комуніст» від редакції і робітничих кореспондентів німецької комуністичної газети «Роте Фане». Німецькі товариші запевня-

[1] «XI з'їзд КП(б)У. Стенографічний звіт», стор. 159—160.
[2] «Комуніст», 21.V 1930.
[3] «Комуніст», 24.V 1930.

ли робітничих кореспондентів України, що вони вживуть усіх заходів, аби допомогти радянському народу добитися перемоги в боротьбі за соціалізм [1].

Дружні зв'язки встановлювали виробничі колективи окремих підприємств України з робітничими колективами підприємств капіталістичних держав. Так, робітники і службовці Харківського електромеханічного заводу жваво листувалися з робітниками берлінських заводів АЕГ. На запрошення харків'ян робітники АЕГ надіслали делегацію, яка протягом двох тижнів вивчала життя й умови праці харківських робітників, їх боротьбу за перемогу соціалізму в СРСР. Робітничий клас України рішуче виступав проти обмеження прав і переслідування трудящих негрів у Сполучених Штатах Америки. В січні 1932 р. на Харківському турбінобуді відбувся багатолюдний мітинг протесту проти рішення американського суду про страту 9 негрів. У резолюції мітингу говорилося: «Ми, робітники, що будуємо найбільший у світі завод турбогенераторів, висловлюємо рішучий протест проти нової звірячої розправи і вимагаємо негайного звільнення 9 юнаків-негрів...» [2]

Роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни і колективізацію сільського господарства становлять один з найважливіших періодів розвитку нашої Батьківщини. За мінімально короткий історичний строк Радянський Союз перетворився в могутню індустріальну державу, яка вийшла в 1933 р. на третє місце в світі за виробництвом промислової продукції і на друге місце за виробництвом продукції загального машинобудування. Створення в нашій країні могутньої індустрії, перехід абсолютної більшості селянства на шлях колективного господарювання і ліквідація всіх експлуататорських класів знаменували собою побудову економічного фундаменту соціалізму.

Найважливішу роль у здійсненні генеральної лінії партії на соціалістичну індустріалізацію країни і колективізацію сільського господарства відіграв робітничий клас. Йому належала головна заслуга в створенні могутньої соціалістичної промисловості. Завдяки соціалістичній реконструкції сільського господарства союз робітничого класу і селянства ще більше зміцнів, наповнився новим змістом, став розвиватися на основі спільності їх інтересів у боротьбі за повну перемогу соціалізму. Дедалі міцніла й загартовувалася дружба робітників Української РСР та інших радянських республік.

Успіхи, досягнуті робітничим класом і всім радянським народом під керівництвом Комуністичної партії в боротьбі за створення фундаменту соціалістичної економіки, мали величезне значення для дальшого розвитку нашої Батьківщини. Вони забезпечили в майбутньому завершення соціалістичної реконструкції усіх галузей народного господарства, зміцнення обороноздатності Радянської країни, перемогу соціалізму в СРСР.

---

[1] «Комуніст», 1.V 1930.
[2] «Комуніст», 9.I 1930.

РОЗДІЛ VI

ЗАВЕРШЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА І ПЕРЕМОГА СОЦІАЛІЗМУ В СРСР (1933–1937)

Радянський народ, успішно виконавши перший п'ятирічний план, побудував фундамент соціалістичної економіки і вступив у період завершення реконструкції всього народного господарства. До виконання завдань другого п'ятирічного плану трудящі приступили в умовах різкого загострення міжнародної політичної обстановки. 1933—1937 рр. були для капіталістичного світу періодом економічної депресії, що переросла в нову економічну кризу. Це поглиблювало основні суперечності імперіалізму і штовхало агресивні країни на шлях переділу світу силою.

Найагресивнішою була позиція правлячих кіл Німеччини, Японії та Італії. В 1931—1932 рр. японські імперіалісти захопили північно-східні провінції Китаю і почали готуватися до війни проти Радянського Союзу. Виникло вогнище війни на Далекому Сході. Напружена обстановка складалася в центрі Європи. Німецькі імперіалісти, відновивши за допомогою американських та англійських позик свою економічну й військову могутність, домагались перегляду кордонів, які склалися після першої світової війни. Прагнучи до світового панування, німецькі монополісти в 1933 р. закликали до влади фашистів. Це означало встановлення диктатури найреакційніших, найшовіністичніших кіл фінансового капіталу. Зовнішня політика фашистської Німеччини була повністю підкорена підготовці нової війни. Гітлерівці відверто проголосили плани підкорення народів світу і насамперед Радянського Союзу.

Успіхи в боротьбі за побудову фундаменту соціалізму і мудра миролюбна політика Радянського уряду сприяли підвищенню ролі і авторитету СРСР на міжнародній арені. В 1933—1934 рр. ряд капіталістичних країн, у тому числі США, Чехословаччина, Румунія, Болгарія, Угорщина, Бельгія, Уругвай встановив дипломатичні відносини з СРСР. Для боротьби за збереження і зміцнення миру Радянський Союз на запрошення 34 держав у вересні 1934 р. вступив у Лігу Націй. В інтересах зміцнення миру і розвитку міжнародного співробітництва Радянський Союз у 1933—1934 рр. зробив ряд важливих кроків: уклав договір про взаємодопомогу з Францією і Чехословаччиною, підписав протокол про взаємодопомогу з Монгольською Народною Республікою, договір з Ки-

тайською Республікою про взаємний ненапад. Всі країни, що зазнавали агресії, мали в особі Радянського Союзу надійного і безкорисливого захисника. Заходи Радянської держави, спрямовані на відвернення війни і приборкання агресора, зустрічали одностайну підтримку робітничого класу, трудящих капіталістичних країн, всіх прогресивних сил світу. Але сили, що виступали в ті роки проти фашистської агресії, не були настільки об'єднані і організовані, щоб запобігти другій світовій війні, що насувалася.

Пропозиції Радянського Союзу, спрямовані на недопущення війни, на колективне приборкання агресора, не дістали підтримки з боку Англії, США і Франції. Уряди цих країн, відстоюючи інтереси своїх монополій, нацьковували агресорів на нашу країну. Згодом вони від політики підбурювання перейшли до прямої змови з агресорами за рахунок СРСР. Підтримка гітлерівського режиму правлячими колами США, Англії і Франції, їх політика «умиротворення» агресора прискорили розв'язання другої світової війни.

У такій складній міжнародній обстановці робітничий клас СРСР, весь радянський народ боровся за дальший розвиток економіки і зміцнення обороноздатності країни, за завершення соціалістичної реконструкції народного господарства.

БОРОТЬБА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ ЗА ОВОЛОДІННЯ ТЕХНІКОЮ

Перетворення Радянської країни за роки першої п'ятирічки в індустріально-колгоспну державу, ліквідація безробіття, неухильне підвищення матеріального і культурного рівня трудящих дали можливість радянському народові перейти до здійснення нових величних завдань соціалістичного будівництва, які знайшли своє відображення у другому п'ятирічному плані розвитку народного господарства СРСР на 1933—1937 рр.

Другий п'ятирічний план, затверджений на XVII з'їзді ВКП(б) (26 січня — 10 лютого 1934 р.), був спрямований на розв'язання історичних завдань, визначених В. І. Леніним — наздогнати і випередити в економічному відношенні передові капіталістичні країни, добитися дальшого зміцнення обороноздатності, побудувати соціалізм в СРСР.

В галузі промисловості план передбачав зростання виробництва більш ніж удвоє. Особливістю цього плану, як вказувалося в рішенні XVII з'їзду ВКП(б), було оволодіння новою технікою, освоєння нових виробництв; намічалося глибоке технічне переозброєння всього народного господарства, будівництво і освоєння нових підприємств. Політичне завдання другої п'ятирічки полягало в остаточній ліквідації капіталістичних елементів у Радянському Союзі.

Другий п'ятирічний план відкрив широкі перспективи розвитку нашої республіки. Хоча в цей період у східних районах країни бурхливо

розвивались продуктивні сили, Україна і надалі лишалась основною вугільно-металургійною базою Радянського Союзу. Головна увага на Україні приділялась розвиткові важкої промисловості — кам'яновугільної, металургійної, машинобудівної, хімічної, а також транспорту, виробництву електроенергії. Передбачалось значне зростання легкої і харчової промисловості, дальше піднесення життєвого і культурно-технічного рівня трудящих. Капіталовкладення в народне господарство України в другій п'ятирічці зростали в 2,3 раза в порівнянні з попереднім п'ятиріччям. Передбачалось подвоєння валової продукції промисловості.

Для виконання завдань п'ятирічки необхідно було виховати великий загін командирів виробництва, керівних кадрів промисловості, будівництва і транспорту. В історію індустріалізації України увійшли імена талановитих господарників, вірних синів Комуністичної партії, робітничого класу — директорів Донецького металургійного заводу І. К. Макарова, Дніпропетровського заводу ім. Г. І. Петровського С. Г. Бірмана, Макіївського металургійного заводу Г. Гвахарія, династії металургів Коробових, директора Дніпродзержинського заводу ім. Ф. Е. Дзержинського І. П. Монаєнка та багатьох інших.

Комуністична партія виховувала у робітничих масах високу свідомість, організованість, підносила їх трудову і політичну активність.

Велику роль у мобілізації трудящих на виконання другої п'ятирічки відіграли керівники партії і уряду України: С. В. Косіор, Г. І. Петровський, В. П. Затонський, В. Я. Чубар, М. Є. Чувирін та ін.

У період технічної реконструкції відчувалася гостра нестача кваліфікованих кадрів на підприємствах і будовах. Тільки за перші два роки нової п'ятирічки в народне господарство надійшло стільки техніки, скільки за всю першу п'ятирічку. Соціалістичний Донбас за рівнем механізації вийшов у цей період на перше місце в світі. Новими досконалими механізмами і обладнанням був оснащений залізорудний Кривбас, підприємства легкої і харчової промисловості. Докорінно було реконструйовано транспорт.

Виникли великі труднощі в опануванні новою технікою на нових та реконструйованих підприємствах, де за короткий час мали створитися численні робітничі колективи. Криворіжбуду не вистачало 500 кваліфікованих робітників, Луганському паровозобудівному заводові — 2 тис. [1], Новокраматорський завод важкого машинобудування — гігант, що посідав перше місце в Європі за рівнем і кількістю нової техніки, вступив у експлуатацію зі значною нестачею висококваліфікованих робітників і досвідчених інженерів. Значна частина майстрів за рівнем кваліфікації також не задовольняла зростих вимог.

Недостатня кваліфікація робітників спричинялась до масових простоїв цінного устаткування, до зривів виробничих планів. Луганський завод ім. Жовтневої революції в 1933 р. у зв'язку з цим випустив замість 16 паровозів нової марки «ФД» лише 5 [2]. Тривале незавантаження

[1] «Двенадцатый съезд КП(б)У. Стенографический отчет», К., 1934, стор. 368—369.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1281, оп. 4, спр. 688, арк. 154.

чверті всіх врубових машин і третини відбійних молотків [1] було одніс з причин того, що в Донбасі план видобутку вугілля рік у рік не виконувався.

В цілому в промисловості, будівництві і на транспорті був великий процент браку продукції, перевищувались норми витрати матеріалу й палива. Виникла невідповідність між зростанням техніки і її використанням.

Враховуючи, що нестача кваліфікованих кадрів є реальною загрозою зриву виробничих планів, партія і уряд зосередили увагу на розв'язанні проблеми кадрів. «Кадри вирішують все!» — під таким гаслом йшла боротьба за опанування технікою і повне її використання. Для вирішення цієї головної проблеми держава виділила значні кошти. Якщо в попередній п'ятирічці на Україні на підготовку кадрів було витрачено 470,3 млн. крб., то в другій п'ятирічці — 1998,7 млн. крб.

Боротьба за кадри провадилась одночасно в усіх напрямках. Збільшились набори до промислових академій, були організовані інститути та різні курси для підвищення кваліфікації господарників. Прискореними темпами готувалися кадри інженерів та техніків. За роки другої п'ятирічки вузи і технікуми України випустили 195 625 спеціалістів — майже вдвічі більше, ніж у першій п'ятирічці. 44,4% з них становили робітники та діти робітників [2]. Підвищення кваліфікації керівного складу промисловості та його поповнення новими кадрами були найважливішою умовою прискореного технічного прогресу.

Культурна революція, що відбувалася в країні, створила передумови для швидкого й успішного розв'язання цієї проблеми. В 1937 р. на Україні працювало 22,5 тис. загальноосвітніх шкіл, де навчалося 5,3 млн. учнів [3]. Провадилася велика робота по остаточній ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослих. Внаслідок цього серед робітничої молоді рік у рік зростала питома вага тих, що закінчили початкову і семирічну школу. Вибіркове обстеження робітничої молоді Москви, Ленінграда, Харкова, Донбасу і Дніпропетровська, проведене в 1936 р., показало, що неписьменних серед молоді було лише 1%, а з початковою і семирічною освітою — вже 76% [4].

Враховуючи зрослий культурний рівень робітничих мас і суттєві потреби виробництва, уряд у 1933 р. провів глибоку реорганізацію всіх шкіл і ланок технічного навчання робітників. Школи ФЗН, на які раніше покладався обов'язок готувати молодь до вступу в технікуми і вузи, були перетворені на професійні школи по підготовці робітників масових кваліфікацій. За роки другої п'ятирічки докорінно перебудовані школи ФЗН підготували 211,3 тис. робітників проти 74,3 тис. у попередній п'ятирічці. Багато випускників шкіл ФЗН стали чудовими майстрами про-

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 2, спр. 78, арк. 34—37.
[2] «Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник», К., 1940, стор. 75, 51, 56.
[3] Там же, стор. 5.
[4] «Плановое хозяйство», 1938, № 12, стор. 21.

мисловості, як, наприклад, І. Коробов, лауреат Ленінської премії, новатор М. Пушкін та ін.

Заходи партії і уряду щодо технічного навчання зустріли гаряче схвалення робітників. Ніколи ще творча ініціатива мас не висувала такої кількості форм технічного навчання, як в ці роки. Робітничий клас виявив величезне бажання в найкоротший строк ліквідувати свою технічну малограмотність.

На підприємствах були організовані добровільні технічні гуртки, школи, курси, в яких за перші три роки п'ятирічки пройшло навчання 462,8 тис. робітників важкої промисловості України [1]. З ініціативи мас виникло добровільне товариство «За оволодіння технікою» («ЗОТ»), яке поширювало технічні знання. На кожному підприємстві народжувалися свої форми навчання, передачі досвіду, багато з яких застосовувались і по всьому Радянському Союзу.

Поряд з ізотовським рухом вугільники України розпочали новий рух передовиків — виробничий інструктаж. Навесні 1933 р. 12 макіївських врубмашиністів-передовиків написали для своїх товаришів інструкцію, у якій виклали свій багатий досвід. На основі пропозицій Ізотова і макіївців виникла ідея громадського технічного інструктажу, який був швидко впроваджений на багатьох підприємствах і дав позитивні результати.

Значне поширення в робітничих колективах України набули такі форми навчання, як «технічна година», гуртки «швидкої технічної допомоги», різні конференції тощо. Систематичну пропаганду технічних знань провадила заводська преса, радіо, кіно, будинки техніки. З цією ж метою були організовані постійні всеукраїнські промислова і хімічна виставки.

Застрільниками нових форм навчання були комуністи і комсомольці. За почином комсомольців Уралмашу в 1933 р. народився громадсько-технічний екзамен. Суть його полягала в тому, що робітники брали безпосередню участь у перевірці знань, набутих їх колегами для роботи на довірених їм механізмах. На Україні почин уральців першими підхопили комсомольці шахти № 8 «Ветка» та Харківського турбогенераторного заводу. Спочатку екзамен провадився лише серед комсомольців і молоді, але незабаром до нього були залучені усі робітники промисловості, будівництва і транспорту. Враховуючи ефективність громадсько-технічного екзамену, нарком важкої промисловості наказав з 1 лютого 1935 р. провести екзамен на всіх підприємствах. Отже, на основі форми, запропонованої самими робітниками, був введений державний технічний екзамен.

Добре організували технічне навчання робітників партійні і профспілкові організації Донбасу, Харкова, Дніпропетровська. Успіхи робітників Донбасу були зразком для всієї країни.

У боротьбі за оволодіння технікою яскраво виявилася дружба робітничого класу України з робітниками братніх республік. Для новобудов України готувалися кваліфіковані кадри на підприємствах Росій-

[1] «Соціалістична Україна. Статистичний збірник». К., 1937, стор. 137.

ської Федерації. З свого боку, українські робітники передавали свій багатий досвід шахтарям Підмосков'я, Кузбасу, Караганди, Джезказгану. Так у спільній праці, в боротьбі за освоєння нової техніки міцніла дружба робітників усіх національностей.

Поліпшилось технічне навчання на підприємствах легкої та харчової промисловості Одеси, Києва, Херсона. Так, на Київській швейній фабриці ім. Горького 2300 робітників успішно засвоїли техмінімум і склали держтехекзамен, 600 з них продовжували навчатися на виробничих курсах. Успішно опановували нову техніку на залізничному і водному транспорті, на будівництві.

Ще більшого розмаху технічне навчання набуло після грудневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1935 р., який прийняв постанову про поширення технічного навчання на всіх робітників та інженерно-технічних працівників. Протягом 1933—1937 рр. технічні екзамени склали понад мільйон робітників [1]. Усього за цей час в народному господарстві України технічне навчання пройшло понад 2 млн. чоловік [2].

Виконуючи рішення XVII з'їзду ВКП(б), партійні організації приділяли велику увагу виховній роботі як важливому засобу підвищення політичної і трудової активності трудящих. Настійливо боролися партійні, комсомольські і профспілкові організації з прогулами, недбалим ставленням до машин, з перевитратами сировини тощо. Особливу роль у розвитку соціалістичної свідомості партія відводила пропаганді марксистсько-ленінської теорії. На підприємствах України працювали численні гуртки і політшколи. Тисячі лекторів, агітаторів, доповідачів роз'яснювали робітникам політику Комуністичної партії і Радянського уряду. Озброєння робітників та інженерно-технічних працівників політичними і технічними знаннями, підвищення їх соціалістичної свідомості стало однією з важливих умов успішного виконання завдань другого п'ятирічного плану.

В роки другої п'ятирічки невпинно підвищувався матеріальний добробут робітничого класу. Вирішальне значення в цьому мала індустріалізація країни. Перехід від дрібних приватних підприємств до великих соціалістичних, обладнаних сучасною технікою, значне підвищення кваліфікації робітників докорінно змінили становище робітничого класу. Реконструкція промисловості, яка в основному була завершена в роки другої п'ятирічки, була вирішальним фактором у поліпшенні умов праці, завдяки їй було знижено травматизм і професійні захворювання серед робітників. Скорочення робочого тижня до 42 годин, а на шкідливих роботах навіть до 36 годин, мало велике значення для збереження здоров'я робітників. Крім того, у них залишалося більше вільного часу для відпочинку, освіти, підвищення своєї кваліфікації.

За роки другої п'ятирічки вдалося досягти значного підвищення життєвого рівня трудящих. Середня заробітна плата робітників зросла за цей час удвоє. Одночасно з підвищенням заробітної плати неоднора-

[1] «Культурне будівництво Української РСР», стор. 55.
[2] «Нариси історії Комуністичної партії України», К., 1964, стор. 428.

ново знижувалися ціни на продукти харчування і товари масового вжитку. З початку 1935 р. була скасована карткова система на хліб і продукти харчування, а з 1936 р.— і на всі промислові товари.

За роки другої п'ятирічки вдвоє розширилася мережа громадського харчування. У містах відкрито дві тисячі нових магазинів і ларків. Витрати на охорону здоров'я збільшилися за п'ятиріччя в 7,4 раза [1]. Набагато збільшилися державні асигнування на перебування робітників у санаторіях і будинках відпочинку, на утримання дітей у піонерських таборах, дитячих садках і яслах. Великі кошти витрачала держава на медичне обслуговування, безплатне навчання дітей у школах, технікумах і вузах, на підготовку кваліфікованих кадрів. Бюджет соціального страхування України зріс за цей час вдвоє. Підвищились доходи робітників у вигляді пенсій і допомоги багатодітним родинам. Зростали витрати на допомогу жінкам-матерям. Тільки в 1937 р. ці асигнування становили по Україні 348,6 млн. крб. [2]

Помітні зміни сталися і в побуті робітників. У нові квартири переселилися десятки тисяч сімей. В зв'язку з загальним підвищенням добробуту робітників зріс їх попит на товари широкого вжитку, вимоги до побутового і культурного обслуговування.

Невпізнанно змінилося обличчя міст і селищ. Там, де раніше були хутори й села, за роки п'ятирічок виросли квітучі міста. Площа зелених насаджень за десятиріччя збільшилася, наприклад, в м. Донецьку в 45 разів, у Костянтинівці — в 14 разів, у Краматорську — в 10 разів [3]. Робітники самі виявили ініціативу в упорядкуванні і озелененні своїх міст та селищ.

У Горлівці народився рух робітників під лозунгом: «Перетворимо наше місто у зразковий культурний центр!» У 1930 р. тут не було жодного парку, а в 1934 р. площа їх становила 92 гектара. На колишньому пустирі розбито чудовий парк, побудовано ресторан, літній театр, бібліотеку, естраду. Літніми вечорами в парку відпочивали тисячі шахтарів з своїми сім'ями. Всі ці зміни викликали почуття законної гордості робітників, господарів своєї країни.

Досвід горлівців у благоустрою рідного міста поширився по всіх робітничих центрах Радянського Союзу.

Завдяки поліпшенню умов життя робітничого класу скоротилися захворювання. Такі хвороби, як віспа, висипний тиф та інші були цілком ліквідовані. Кількість хворих на туберкульоз серед робітничої молоді України скоротилася у 5—6 разів [4]. Смертність за роки Радянської влади скоротилася на 40% [5].

XIII з'їзд Комуністичної партії України (1937 р.) відзначив: «Великі успіхи соціалістичної промисловості і сільського господарства, під-

[1] «Народне господарство УРСР. Статистичний довідник», К., 1940, стор. 116, 367, 143.
[2] «Комуніст», 26.X 1937.
[3] «Донбасс — крепость социалистической экономики», 1938, стор. 67.
[4] «Соціалістична Україна. Статистичний збірник», стор. 96.
[5] «Экономическое соревнование социализма и капитализма», М., 1939, стор. 19.

вищення продуктивності праці і зростання суспільного багатства стали основою дальшого піднесення матеріального добробуту найширших мас робітників, колгоспників, усіх трудящих. Більш як удвоє зріс роздрібний товарооборот. Майже подвоївся загальний фонд заробітної плати. Набагато зросли державні асигнування на соціальне страхування, на охорону здоров'я і, зокрема, житлове будівництво».

Проте в роки другої п'ятирічки держава не могла ще повністю задовольнити зростаючі потреби робітників. Не вистачало ще багатьох промислових товарів, залишалася гострою потреба в житлі. Темпи житлового будівництва не встигали за швидким зростанням міського населення.

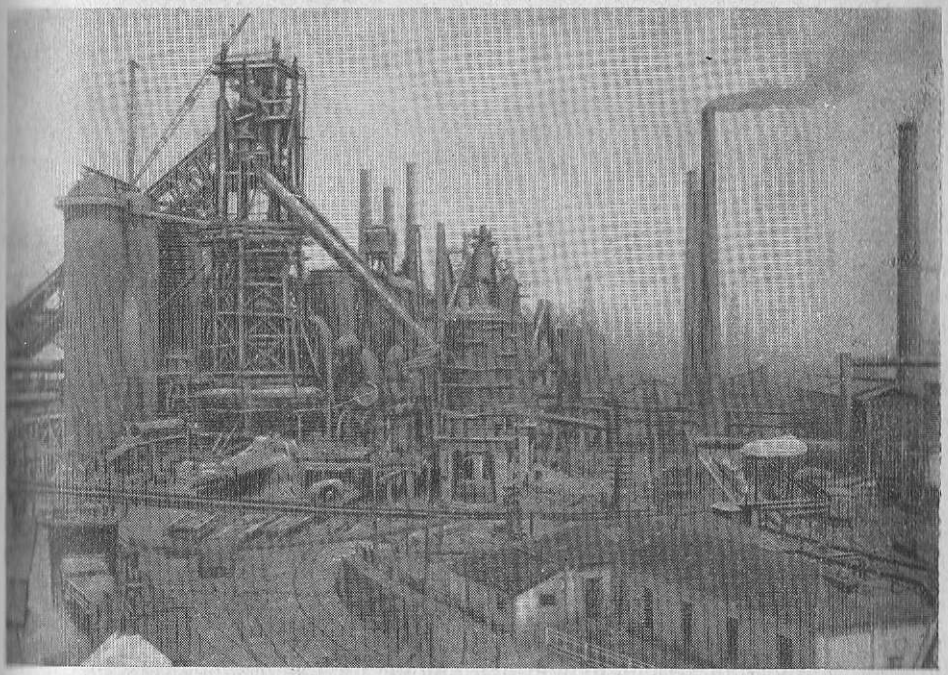
В роки соціалістичного будівництва робітники частину своїх заощаджень віддавали у вигляді позик на потреби індустріалізації. «Індустріалізація СРСР,— говориться в Програмі КПРС,— великий подвиг робітничого класу, всього народу, який не шкодував ні сил, ні засобів, свідомо йшов на жертви, щоб витягти країну з відсталості».

ТРУДОВЕ ПІДНЕСЕННЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Успіхи соціалістичного будівництва, швидке зростання культурно-технічного рівня і матеріального добробуту робітників сприяли дальшому розвиткові їх творчої ініціативи. Чудові риси робітничого класу України найбільш повно виявилися в його піклуванні про зростання виробництва і розвиток соціалістичного змагання, в управлінні державою. Партія спрямовувала увагу робітників на зміцнення трудової дисципліни, скорочення плинності кадрів, раціоналізацію виробництва.

Роки другої п'ятирічки характерні великим розмахом і різноманітністю форм трудової активності робітничих мас. Боротьба за оволодіння технікою викликала змагання робітників даної професії, яке незабаром стало загальносоюзним і переросло у форму конкурсів на краще підприємство, цех, бригаду. Підприємства України майже в усіх таких конкурсах здобували перші місця. В 1934 р. перше місце у всесоюзному змаганні підприємств гірничорудної промисловості завоював колектив криворізької шахти «КІМ», а серед підприємств металургійної промисловості — Донецький металургійний завод. У 1935 р. перші місця на всесоюзних конкурсах поділили між собою колективи заводів ім. Ф. Е. Дзержинського, Єнакіївського та Донецького металургійних заводів, шахти Донбасу й рудники Кривого Рога.

Успішне оволодіння технікою більшістю робітників дало можливість у 1935 р. розпочати рух за рентабельність підприємств. Ініціатором його виступив колектив Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова. За його прикладом відмовилися від дотації колективи заводів ім. Ф. Е. Дзержинського, ім. Комінтерну, ім. Г. І. Петровського, «Точприлад» та ін. Внаслідок кращої організації праці і більш повного використання техніки заводи об'єднання «Сталь» в 1935 р. не тільки відмови-

Доменна піч Єнакіївського металургійного заводу ім. Г. К. Орджонікідзе. 1935 р.

лись від державної дотації (в 1934 р. вони одержали її в розмірі 30 млн. крб.), а й дали 125 млн. крб. прибутку [1].

Однією з форм соціалістичного змагання, яка свідчила про зростання технічних знань робітників, була боротьба за відмінну якість продукції. Цей рух розгорнувся на машинобудівних заводах і підприємствах легкої та харчової промисловості України.

Соціалістичне змагання вже на початку п'ятирічки сприяло швидкому зростанню продуктивності праці, дало можливість достроково освоювати нові машини і виробництво нових видів продукції. Американський проект шахти «Американка» передбачав пуск її в 1932 р., а освоєння повної потужності лише в 1935 р. Колектив шахти, вивчивши зарубіжну техніку, освоїв повну потужність шахти на два роки раніше строку [2]. Освоєння проектної потужності доменної печі звичайно тривало 8—12 місяців. Колектив доменної печі № 7 заводу ім. Ф. Е. Дзержинського освоїв піч за 4 місяці; пусковий період доменної печі № 1 на заводі «Азовсталь» тривав усього 3 місяці. Трудова активність робітників у сполученні із знанням техніки ламала старі норми виробітку, прискорювала дальше зростання продуктивності праці.

[1] «Комуніст», 8.II 1936.
[2] «Комуніст», 8.XII 1934.

Боротьба робітників за рентабельність виробництва, краще використання свого верстата і механізму, за відмінну якість продукції переросла у новий етап змагання, пов'язаного з освоєнням техніки,— в рух робітників-новаторів, що виник у 1935 р. в Донбасі. В середині другої п'ятирічки Донбас став передовим у технічному відношенні районом, де 89% усіх робіт виконувались механізмами. Найпередовіша техніка того часу — відбійні молотки, вугільні комбайни і електровози замінили тяжку ручну працю шахтарів.

Комуністична партія приділяла велику увагу розвитку Донецького басейну, перетворення його на потужну базу паливної, металургійної та хімічної промисловості. В квітні 1933 р. Раднарком СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли розроблену членами Політбюро спільно з запрошеними шахтарями постанову «Про роботу вугільної промисловості Донбасу». В травні 1933 р. уряд СРСР і Центральний Комітет партії прийняли ще дві важливі постанови — «Про організацію управління шахтою, рудником і трестом у Донбасі» та «Про заробітну плату робітників і інженерно-технічних працівників вугільної промисловості Донбасу». Запровадження цих постанов у життя зміцнило керівництво шахт значним загоном інженерно-технічних працівників, які до цього працювали в управліннях. Подолавши тривале відставання, Донбас у 1934 р. вперше виконав річний план, давши 60 млн. т. вугілля.

Досягнення Донбасу були значними, але потреби країни у вугіллі зростали ще швидше. В 1935 р. шахтарі України мали видобути вже 68 млн. т. вугілля. План першого півріччя не був виконаний. Однією з причин низької продуктивності праці шахтарів була застаріла організація праці, яка гальмувала використання техніки. Вибійник сам кріпив вибій, а в цей час його високопродуктивний відбійний молоток не використовувався. Подібна невідповідність між новою технікою і застарілою організацією праці мала місце в багатьох галузях промисловості.

Партійні організації шахт, ділянок, забоїв спрямовували творчу ініціативу робітників на повніше використання техніки. Партійна організація шахти «Центральна-Ірміно» на чолі з парторгом ЦК К. Петровим проголосила змагання за звання кращого вибійника, закликала робітників ліквідувати заборгованість перед країною. Молодому вибійнику, відміннику технічного навчання Олексію Стаханову парторг доручив продумати питання нової організації праці на дільниці, щоб краще використати робочий час. Стаханов запропонував розділити працю вибійника і кріпильника. Це дало разючий ефект. В ніч з 30 на 31 серпня 1935 р. О. Стаханов за новою технологією вирубав 102 т. вугілля, виконавши 14 норм. Рекорд О. Стаханова поклав початок новому етапу соціалістичного змагання — стахановському руху.

Шахта «Центральна-Ірміно», де поставлено цей рекорд, була рядовою, середньою шахтою Донбасу. Той факт, що рух новаторів виник у звичайних умовах, показує, як глибоко він вирізрів у надрах широких мас робітничого класу. Заслуга партійного комітету шахти полягала в тому, що він зумів побачити в трудовому досягненні одного робітника

початок нового етапу в змаганні й надати йому великого політичного значення.

9 вересня питання про нові рекорди Стаханова і його послідовника Терьохіна з шахти ім. Карла Маркса обговорювалось на засіданні Донецького обкому партії. Бюро обкому гаряче підтримало почин новаторів, і це прискорило поширення його на цій і сусідніх шахтах. Вже 3 вересня парторг дільниці М. Дюканов перекрив рекорд Стаханова, видобувши 116 т. вугілля за зміну. 5 вересня вибійник тієї ж шахти комсомолець Д. Концедалов нарубав за зміну 125 т. вугілля, 7 вересня забійник шахти ім. Карла Маркса Г. Савченко — 161 т., тобто 65% місячної норми. 11 вересня всі ці рекорди перекрив славетний забійник М. Ізотов, видобувши 241 т. вугілля — стільки, скільки давали на цій дільниці 20 вибійників. Стахановець Ф. Артюхов 13 жовтня дав 311 т., а 4 листопада — 536 т. В ці дні з флоту у відпустку приїхав орденоносець комсомолець О. Степаненко і видобув за зміну 552 т. вугілля. Ці досягнення дали змогу скоротити кількість вибійників на дільниці з 25 до 12.

У русі новаторів уже в перших числах вересня взяли участь робітники інших спеціальностей — врубмашиністи, машиністи електровозів. 10 вересня врубмашиніст тов. Довгополов на шахті «Щегловка» № 1 за 3 години виконав норму на 400%. Трудові успіхи донецьких шахтарів зростали день у день. Новатори виробництва рішуче відхиляли старі норми виробітку.

Незабаром рух новаторів поширився на інші галузі промисловості. Бригадир бурильників у Кривбасі тов. Волошин встановив рекорд, видобувши 130 т. руди замість 60. Його випередив бурильник тов. Овчарик, який видобув 180 т. Стахановці раціоналізували виробництво, винаходили нові прилади, механізми, запроваджували нові технологічні процеси. Бурильник шахти «Першотравнева» (Кривбас) М. Тинок запропонував новий метод буріння і, застосовуючи довгі свердла, давав за зміну замість 100—150 т. руди — 840—1000 т. Криворізький рудокоп А. Любач розробив свій метод буріння, завдяки якому перевиконав норму в 20 разів.

Уже на початку вересня 1935 р. з'явилися перші стахановці в чорній металургії України. Бригада № 1 на п'ятій домні Єнакіївського заводу побила світові рекорди продуктивності праці. Доменщики Макіївського металургійного заводу в листопаді перевищили показники кращих доменних печей США.

На Харківському тракторному заводі застрільником роботи по-новому став молодий штампувальник М. Овечников. Добре оволодівши молотом, він за допомогою інженера змінив технологічний процес і 19 вересня замість 500 дав 901 шатун. Чудовими досягненнями прославились ковалі: Д. Фомич, І. Радченко, М. Мартиновський, І. Бродін, М. Зінченко та ін.

Рух новаторів змінював людей, вселяв у них упевненість у своїх силах, знаннях, умінні. Коли формувальник М. Мельников зобов'язався відформувати 61 раму при нормі 44, багато присутніх йому не повірило. Але стахановець додержав свого слова, навіть перевиконав зобов'язання

Делегація робітників м. Горлівки на другому зльоті ударників Донбасу.

і довів виробіток до 109 рам. Приклад М. Мельникова вплинув на підвищення продуктивності праці всієї дільниці: товариші, що змагалися з ним, незабаром перекрили його рекорд.

Стахановський рух вніс істотні поправки в організацію виробництва на Харківському тракторному заводі. Завдяки активності робітників план 1935 р. був виконаний достроково, за 10 місяців і 17 днів. За американським методом роботи трактор мав сходити з конвейєра кожні 5—6 хвилин, радянські робітники скоротили цей час до 3 хвилин [1].

На початку жовтня стало відомо про успіхи перших стахановців у легкій і харчовій промисловості. В Києві прославився комсомолець 4-ї взуттєвої фабрики А. Гомулько. Замість норми на обтяжці взуття 720 пар на місяць він давав 2582 пари, а згодом і по 4000 пар, випередивши відомого на всю країну новатора Ленінградської фабрики «Скороход» М. Сметаніна. Серед працівників харчової промисловості великих успіхів досягла робітниця Одеського консервного заводу Є. Вітюкова, яка була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. За прикладом російських ткаль сестер Виноградових багатоверстатництво розповсюдилось і на Україні. Підмайстер Одеської джутової фабрики тов. Лазов перейшов на обслуговування 42 верстатів, замість 23. Шпульниця Ки-

[1] «Очерки истории Харьковского тракторного завода», Харьков, 1962, стор. 60.

ївської трикотажної фабрики ім. Р. Люксембург Н. Дутова почала обслуговувати 24 верстати замість 12.

На чолі стахановського руху з перших днів його виникнення стали комуністи. Вони спрямовували ініціативу робітників на кращу організацію виробничого процесу, повне використання механізмів, економію сировини й палива. На Дніпропетровському заводі ім. Комінтерну ініціатором новаторських методів у сталеварінні став комуніст, колишній червоний партизан А. Сороковий. Дізнавшись про метод О. Стаханова, він прийшов до парткому порадитись про застосування його в сталеварінні. За допомогою парторганізації і адміністрації заводу, які створили умови для його роботи, А. Сороковий добився значних результатів, за що його нагородили орденом Леніна. Він був учасником Всесоюзної наради стахановців. Парторганізація заводу ім. Комінтерну виростила ще багато чудових сталеварів-новаторів — Галеніна, Поталкіна, Ревякіна, Мудрака та ін. [1]

Рух новаторів охоплював все більше робітників. На 1 січня 1936 р. на заводі ім. Ф. Е. Дзержинського працювало вже 4245 стахановців, на заводі ім. Комінтерну — 1322, на Луганському паровозобудівному — 5152, на ХТЗ — 2486 стахановців [2]. На 4-й Київській взуттєвій фабриці на початку жовтня 1935 р. було лише 8 стахановців, а наприкінці місяця — вже 400.

Ініціатором масового руху новаторів на залізничному транспорті став машиніст паровозного депо Слов'янсько-Донецької залізниці комсомолець П. Кривонос. Досконало вивчивши будову і експлуатацію паровоза, Кривонос збільшив середню технічну швидкість водіння товарних поїздів до 47 км. на годину замість максимальної в той час швидкості 23 км. За видатні трудові успіхи П. Кривонос був нагороджений орденом Леніна.

При активній підтримці парторганізацій рух кривоносівців поширився на всіх залізницях країни. Наприкінці вересня 1935 р. тільки на Донецькій залізниці 700 машиністів перевиконали задані технічні швидкості. Слідом за машиністами новаторські методи почали застосовувати робітники інших професій. Складач станції Ясинувата М. Кожухар установив рекорд швидкісного складання поїздів: замість 45 хвилин він виконував цю роботу за 15 хвилин, заслуживши цим звання знатного залізничника. На водному транспорті прославився раціоналізатор, бригадир вантажників Одеського порту А. Петраш, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

У кожній галузі промисловості і транспорту рух робітників-новаторів мав свою специфіку, зумовлену особливостями виробництва. Але у всіх новаторів були спільні риси: досконале володіння технікою, свідоме ставлення до праці і на цій основі різке підвищення встановлених технічних норм і проектних потужностей.

---

[1] «Партробітник України», 1936, № 4, стор. 32.

[2] «Статистический сектор ВЦСПС. Статистический справочник», вып. II, М., 1936, стор. 49.

Ініціатор стахановських методів праці на залізничному транспорті, Герой Соціалістичної Праці П. Ф. Кривонос.

Рух новаторів, виникнувши на Донбасі, незабаром охопив підприємства всієї країни. Починання українських робітників наслідували прокатники «Красного Сормова», ковалі Московського й Горьковського автозаводів, гірники Підмосковного вугільного басейну і Караганди, уральські металісти й ленінградські машинобудівники. З важкої промисловості рух новаторів поширився на легку промисловість, де його зачинателями стали шевці й текстильники. З промисловості він перекинувся на колгоспні лани. Тут ініціаторами боротьби за високі врожаї виступили українські колгоспниці — М. Демченко, М. Гнатенко, трактористка П. Ангеліна та ін. Швидке і повсюдне поширення руху новаторів свідчило про його життєвість і силу. Робітники виявляли високу свідомість, добре знання своєї справи, справжній трудовий героїзм.

Велику роль у розповсюдженні руху новаторів відіграла Перша всесоюзна нарада робітників і робітниць-стахановців, яка відбулася в Москві 14—17 листопада 1935 р. В нараді брали участь 3 тис. виробничників, які досягли високої продуктивності праці. Зачинателі руху новаторів, партійні організатори шахт, заводів та фабрик з трибуни Великого Кремлівського палацу розповідали про свої успіхи, ділилися досвідом роботи. На нараді з промовами, що давали оцінку і спрямовували дальший розвиток руху, виступили керівники партії і уряду: А. А. Жданов, А. І. Мікоян, Г. К. Орджонікідзе, П. П. Постишев, Й. В. Сталін та ін. Значення Першої всесоюзної наради стахановців полягало в тому, що Центральний Комітет партії спільно з передовиками і керівниками виробництва узагальнили досвід оволодіння новою технікою, визначили перспективи боротьби за дальше швидке зростання продуктивності праці, за нове піднесення економіки й культури радянського суспільства. Головним завданням у цей період був перехід від окремих рекордів до збільшення випуску продукції в масштабі підприємства.

Кількість новаторів та їх трудові успіхи були б ще більшими, коли б не ряд причин, що заважали творчій активності мас. Стахановський рух, який ішов знизу, з робітничого середовища, зустрічав іноді пасивний, а в окремих випадках і активний опір з боку деяких керівників та інженерно-технічних працівників, що не бажали або не вміли перебудовувати виробництво. З боку консервативних елементів, в тому числі і відсталих робітників, було немало спроб знецінити новий рух. Підвищен-

ня продуктивності праці стримувалося також низькими нормами виробітку, встановленими ще в 1933 р., і заниженням проектних потужностей підприємств. Центральний Комітет партії вважав необхідним усунути всі ці причини, що гальмували зростання активності робітників.

У зв'язку з стахановським рухом питання розвитку промисловості й транспорту обговорювалися на грудневому (1935 р.) Пленумі ЦК ВКП(б). Пленум зобов'язав господарників та інженерно-технічних працівників усіх галузей промисловості й транспорту очолити стахановський рух. Важливе значення мало рішення цього Пленуму про підвищення технічних норм і проектних потужностей з тим, однак, щоб в умовах прогресивної відрядності були збережені старі розцінки, а фонд заробітної плати збільшений. Особливу увагу Пленум приділив дальшому технічному навчанню робітників як одній з найголовніших умов зростання їх трудової активності.

Велике значення для мобілізації робітничих колективів республіки на виконання рішень грудневого Пленуму ЦК ВКП(б) мали пленуми ЦК КП(б)У, що відбулися 26—30 січня і 20—23 травня 1936 р. і розглянули питання розвитку руху новаторів у місцевій та вугільній промисловості України.

Рішення пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У робітники республіки схвалили одностайно. На партійних зборах, мітингах, виробничих нарадах вони вносили конкретні пропозиції про підвищення продуктивності праці, кращу її організацію, відшукували невикористані резерви.

Відповідно до рішень грудневого Пленуму ЦК ВКП(б) 1935 р. в першому півріччі 1936 р. на галузевих конференціях з участю директорів підприємств, стахановців, представників науково-дослідних інститутів були переглянуті технічні нормативи і норми виробітку, а також виробничі потужності кожного підприємства. Нові норми виробітку були в цілому на 35—45% вищі за старі, але значно нижчі фактичного виробітку передових робітників у грудні 1935 р. Уже в червні 1936 р. три чверті всіх робітників перевиконували нові норми виробітку. Продуктивність праці на підприємствах республіки з 1933 по 1936 р. зросла на 75% [1].

Поряд із значними успіхами в роботі промисловості у 1935—1937 рр. були і серйозні недоліки. Диспропорція в розвитку окремих галузей, недостатня механізація виробничих процесів, прорахунки в планах призвели до порушень пропорції в розвитку народного господарства. В 1937 р. в зв'язку з невиконанням плану видобутку вугілля почались перебої в роботі багатьох підприємств. Далося взнаки також деяке самозаспокоєння і демобілізованість після успішного завершення виробничого плану 1936 р. Дуже негативно позначалися необгрунтовані репресії проти господарських і партійних керівників, що завдало великої шкоди Радянській державі.

Та незважаючи на труднощі, радянська економіка завдяки перевагам соціалістичного суспільства і державного ладу, масовому героїзму

[1] «Нариси історії Комуністичної партії України», стор. 431.

робітників у будівництві і освоєнні нових підприємств, розвивалась успішно. Поширення руху новаторів з кожним днем відчутніше позначалося на роботі підприємств. Гірники Донбасу досягли видобутку понад 300 тис. т. вугілля на добу. В дні, що передували VIII з'їзду Рад, з новою силою розгорнулося змагання робітників промисловості. Всій країні стали відомі імена українських металургів М. Мазая, В. Несмачного, М. Горбаня та ін. Великого успіху досяг сталевар заводу ім. Ілліча в Маріуполі М. Мазай, який виступив ініціатором всесоюзного змагання сталеварів.

Життєвий шлях комсомольця М. Мазая звичайний для радянської молоді. Макар Мазай — син сільського наймита, забитого білогвардійцями в роки громадянської війни. Як представник робітничого класу, вихованого партією, він вчився, коли прийшов на завод, вдосконалював свої знання з сталеваріння, шукав шляхи підвищення продуктивності праці і добився стійкого зйому 12,8 т. сталі на добу з кожного метра поду печі. Нарком важкої промисловості Г. К. Орджонікідзе говорив про новаторство М. Мазая: «Професори і академіки прямо голову забивали, що більше ніж 4 т. з одного квадратного метра площі поду мартенівської печі дати не можемо. А якийсь комсомолець Мазай ахнув і дав 12 т.! Ось тобі вся академія! Та й не тільки наші академіки, але й американські і ніхто в світі такого зйому з квадратного метра площі поду печі не давав. Але, можливо, це було тільки один раз? Ні, протягом 25 днів він давав по 12 т.— цього ніде в світі нема» [1].

Життя славного патріота, стійкого комуніста Макара Микитовича Мазая обірвалось на бойовому посту: під час німецько-фашистської окупації Маріуполя за диверсію на заводі і зрив виробництва його закатували гестапівці.

В кінці 1936 р. стахановці, що виконували норму більш ніж удвоє, становили майже четверту частину всіх робітників України, друга чверть всього складу робітників була ударниками, які також значно перевиконували норми, свідомо, по-соціалістичному ставились до праці.

Розвиток стахановського руху супроводжувався справді масовим раціоналізаторством і винахідництвом. Якщо робітники та інженерно-технічні працівники Донбасу в 1933 р. подали 1332 пропозиції, то в 1935 р.—2712, а в 1936 р.— 2845. Всього за 1933—1936 рр. в Донбасі було прийнято 9300 раціоналізаторських пропозицій і винаходів. Реалізація тільки третини з них заощадила 31 млн. крб. [2]

На травневому Пленумі ЦК КП(б)У (1936 р.) відзначалось, що за минулі сім місяців від початку стахановського руху на Харківському електромеханічному заводі був цілком змінений технологічний процес завдяки тому, що у виробництво було впроваджено понад 1500 пропозицій робітників-новаторів. Це виявило великі резерви, які дали змогу переглянути 47 тис. норм виробітку [3]. В 1937 р. на заводах Харкова

[1] Г. К. Орджоникидзе, Избранные статьи и речи. 1918—1937, М., 1945, стор. 470.

[2] «Новый горняк», 1937, № 8, стор. 29.

[3] ЦА ІПІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—13, од. зб. 471, арк. 43.

Обговорення колективного договору робітниками котельного цеху Харківського заводу ім. Т. Г. Шевченка. 1933 р.

нараховувалось 11 тис. робітників-винахідників і раціоналізаторів. Лише за 1936 р. реалізація пропозицій робітників Харкова заощадила 17,5 млн. крб.[1] В кінці п'ятирічки на Україні було понад 90 тис. винахідників.

У зв'язку з зростанням технічного рівня робітників їх раціоналізаторські пропозиції з кожним роком ставали все більш технічно обгрунтованими і економічно ефективними. Робітник заводу «Червоний Профінтерн» тов. Максимович винайшов фрезерний верстат-автомат, на якому виготовлялись вироби для автотранспортної промисловості, що раніше надходили з-за кордону. Винахід робітника заощаджував щорічно 30 тис. крб. золотом[2]. Робітники заводу ім. Кірова тт. Мухін та Сапіро удосконалили технологічний процес уловлювання вуглекислоти, який давав економію 4 млн. крб. на рік[3].

Механік томатного цеху Херсонського консервного заводу тов. Іваценко вніс цінну раціоналізаторську пропозицію щодо вилучення відходів виробництва за допомогою води. Впровадження цієї пропозиції заощадило великі кошти, потрібні на прибирання в цехах, і значно поліпшило санітарний стан підприємств харчової промисловості.

---

[1] «Новости изобретательства», 1937, № 2—3, стор. 14.

[2] Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 18, оп. 18, од. зб. 1934, арк. 23.

[3] «Работа заводов объединения «Сталь» за 1931—1934 гг.», 1935, стор. 99.

Праця ставала для більшості робітників і колгоспників радісною справою, справою честі. Кожний прагнув віддати їй свою енергію, знання, талант, кмітливість. В русі новаторів виробництва яскраво виявився патріотизм радянських людей, їх любов до Комуністичної партії. Економічне значення трудової активності робітників величезне. Цей рух реалізував великі внутрішні резерви промисловості, прискорював опанування нової техніки і подолання старих виробничих норм, став могутнім фактором зростання продуктивності праці. В другій п'ятирічці продуктивність праці підвищилась на 82% замість 63% за планом. Тільки за рахунок зростання продуктивності праці було одержано 79% приросту всієї промислової продукції [1].

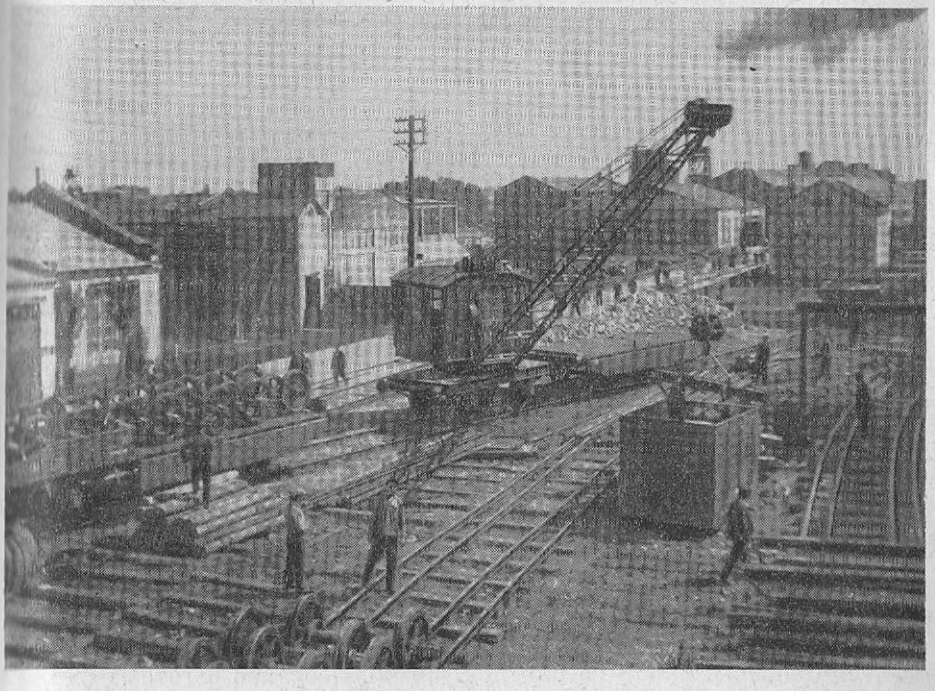
Досягнутий рівень продуктивності праці був вирішальним фактором дострокового виконання п'ятирічки — 1 квітня 1937 р. Найбільші успіхи були досягнуті у важкій промисловості, де продукція зросла майже у 2,5 раза. Однак деякі галузі промисловості (виробництво чавуну, видобуток вугілля і нафти) плану не виконали. Через незадовільну організацію роботи легка промисловість виконала завдання лише на 85%, а харчова — перевиконала планові завдання на 13% [2].

Основне завдання другого п'ятирічного плану було виконане: 80% всієї промислової продукції республіки наприкінці п'ятирічки давали нові і реконструйовані підприємства. Показником величезного стрибка в технічній оснащеності була електроозброєність промисловості України, яка збільшилась за п'ятиріччя у 17 разів [3]. Набагато зросла концентрація промисловості. В 1937 р. на великих підприємствах республіки з кількістю понад 1000 робітників працювали 51,6% всіх робітників і зосереджувалось 70% загальної потужності двигунів.

Робітники України успішно закінчили будівництво і ввели в дію такі гіганти, як Краматорський завод важкого машинобудування, Харківський турбогенераторний і верстатобудівний заводи, ряд заводів сільськогосподарського машинобудування, суднобудівні верфі, шахти, рудники. Стали до ладу гіганти металургії «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь», Дніпровський алюмінієвий комбінат, металургійні заводи в Нікополі і Макіївці. Докорінної реконструкції зазнало багато старих заводів республіки, внаслідок чого їх потужність значно зросла. За п'ятирічку було введено до ладу 14 доменних і 32 мартенівські печі, завдяки чому виробництво металу на Україні зросло більше ніж удвоє [4]. Швидкими темпами розвивалось машинобудування. Валова продукція його збільшилася за роки другої п'ятирічки в 2,6 раза [5].

Обсяг продукції легкої і харчової промисловості республіки зріс удвоє [6]. Виробництво бавовняних тканин збільшилось за п'ятиріччя в

[1] «Вопросы труда в СССР», М., 1958, стор. 207.
[2] «XVIII съезд ВКП(б). Стенографический отчет», стор. 224.
[3] «Народне господарство УРСР», стор. 32.
[4] Там же, стор. 40.
[5] «Радянська Україна за 20 років. Статистичний довідник», Харків, 1937, стор. 8—9.
[6] «Народне господарство УРСР», стор. 19.

Будівництво залізничної колії на Харківському заводі сільськогосподарських машин «Серп і Молот». 1934 р.

3 рази, шкіряного взуття — в 2 рази, кондитерських виробів — в 2 рази, цукру більше ніж в 3 рази [1]. Всі ці досягнення були міцною основою піднесення життєвого рівня трудящих.

В цілому обсяг промислової продукції збільшився в 2,3 раза. Україна дала в 1937 р. стільки промислової продукції, скільки дала в 1913 р. вся царська Росія. Радянська Україна перетворилася на могутню індустріально-колгоспну республіку.

ЗМІНИ В СКЛАДІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

У боротьбі за створення соціалістичного суспільства відбулися зміни в самому робітничому класі. Кількість робітників і службовців республіки, зайнятих у важкій промисловості, зросла з 1487 тис. до 1822,1 тис. і на транспорті з 407 тис. до 485,4 тис. чоловік [2]. Всього наприкінці п'ятирічки робітники і службовці промисловості та транспорту становили 2,3 млн. чоловік. В цей час приріст робочої сили

[1] «Социалистическое строительство Союза ССР (1933—1938)», М., 1939, стор. 74—75, 79, 80.

[2] «Народне господарство УРСР», стор. 138.

скоротився порівняно з попереднім періодом майже в шість разів. Кількість робітників-металургів збільшилася з 155,4 тис. лише до 166,6 тис., машинобудівників — з 319,7 до 403,1 тис., хіміків — з 50,1 до 59,7 тис., а чисельність робітників у вугільній промисловості Донбасу навіть скоротилася з 319, 6 тис. до 289,1 тис. чоловік [1]. Незважаючи на це, видобуток вугілля зріс за роки другої п'ятирічки з 39,2 млн. до 69 млн. т. Цього досягнуто підвищенням продуктивності праці внаслідок кращого використання нової техніки.

Нове поповнення робітничого класу прибувало в основному з сімей робітників і службовців, з рядів колгоспного селянства. Соціальний склад робітників ставав більш однорідним, що сприяло зростанню його політичної і виробничої активності.

Все більше у виробництво залучалося жінок. Важливими передумовами для цього були зміни в технології виробництва, поліпшення умов праці, а також розширення мережі дитячих закладів. За 1933—1936 рр. в народне господарство прийшло 108 тис. жінок. Питома вага робітниць на підприємствах наприкінці п'ятирічки становила 30%. Найбільше їх працювало в текстильній промисловості (63%), харчосмаковій (51,8%), поліграфічній (47,7%), шкіряній (61,8%). Серед робітників важкої промисловості жінки становили 22% [2]. Вступаючи на виробництво, жінки ставали безпосередніми творцями багатства країни і, усвідомлюючи користь суспільству від своєї праці, духовно зростали.

Поповнення рядів робітничого класу в період другої п'ятирічки відбувалось головним чином за рахунок молоді. Особливо багато її було залучено на виробництво в попередні роки, тому нові та реконструйовані підприємства в більшості своїй були молодіжними. На деяких нових шахтах Донбасу молодь становила навіть 90% [3]. В 1937 р. у важкій промисловості України працювало 536 тис. чоловік віком до 25 років [4]. Це була вже нова молодь, яка зросла в радянських умовах. Політичне, класове виховання молодого покоління робітників, що почалося в загальноосвітній школі і школі ФЗУ, в комсомольській організації, на виробництві і в колгоспі, було міцною основою для прискореного формування гідної зміни робітникам старшого покоління. Навчаючись у кадрових робітників, молодь разом з ними виступала ініціатором великих трудових звершень.

Поповнення рядів робітничого класу відбувалося в основному за рахунок корінного населення, що відповідало вимогам ленінської національної політики. Серед робітників республіки в середині п'ятирічки українці становили 62,1% [5]. Пліч-о-пліч з українцями на підприємствах України працювали росіяни, поляки, білоруси, євреї, татари і представники багатьох інших національностей. У боротьбі за соціалізм міцні-

[1] «Праця в УРСР. Статистичний довідник», К., 1937, стор. 126, 142, 149, 156, 162.
[2] Там же, стор. 128, 144, 151, 157, 163, 182.
[3] «Комуніст», 17.IV 1933.
[4] «Радянська Україна за 20 років», стор. 15.
[5] «Революция и национальности», 1937, № 11, стор. 79.

ня дружба трудящих усіх націй і пролетарський інтернаціоналізм робітничих рядів.

За роки другої п'ятирічки близько $^3/_4$ усіх робітників підвищили свою кваліфікацію, оволоділи новою технікою. Завдяки цьому зник ряд професій, пов'язаних з важкою фізичною працею, з'явилися нові спеціальності, які вимагали знання верстатів, механізмів. У металургії вже не було каталів, кантовщиків, обрубників, тут з'явилися машиністи кранів, завальних і розливальних машин, електровозів. У машинобудуванні виникли професії наладчиків верстатів, автоматників, різко зросла кількість зварювачів, слюсарів, електромонтерів та ін. Кількість слюсарів і електромонтерів у вугільному Донбасі з 1930 по 1938 р. зросла в 4,5 раза, врубмашиністів — майже вдвоє. В 1930 р. машиністів у шахтах зовсім не було, а в 1938 р. їх нараховувалося вже 1,5 тис. чоловік [1]. Значно підвищили свою кваліфікацію металурги. Так, на Макіївському металургійному заводі ім. С. М. Кірова поряд зі зменшенням кількості некваліфікованих робітників маємо зростання кількості кваліфікованих робітників на 83% [2].

Сталися великі зміни і в кваліфікації робітничої молоді. Люди, що порівняно недовго попрацювали на виробництві і пройшли технічне навчання, почали займати посади інженерно-технічних працівників. На заводі «Комунар» з двох тисяч чоловік молоді 1138 працювали на провідних посадах, з них 3 — начальниками цехів, 11 — механіками, 6 — начальниками дільниць і т. п. Серед комсомольців ХТЗ 84 чоловіка були начальниками і заступниками начальників цехів, 376—майстрами, 587— інструкторами, 2085 — висококваліфікованими слюсарями, 1105— токарями, 540 — фрезерувальниками [3].

Велику наполегливість у ліквідації своєї технічної неграмотності виявили жінки-робітниці, питома вага їх серед кваліфікованих робітників набагато зросла. Серед свердлярів високих розрядів у сільгоспмашинобудуванні наприкінці п'ятирічки жінки становили 73,6%, у тракторній промисловості — 63,5%. Зросла кількість револьверниць, фрезерувальниць та електрозварниць. Працюючи і навчаючись разом з чоловіками, жінки завоювали собі фактичну рівноправність.

Про підвищення кваліфікації робітників повсякденно дбала Комуністична партія. Йшлося не тільки про підготовку спеціалістів з робітників, про задоволення потреби промисловості в кваліфікованих кадрах, а й про підвищення політичного, технічного і загальнокультурного рівня всього робітничого класу, формування нового робітника соціалістичної держави.

За роки другої п'ятирічки помітно підвищився загальноосвітній і культурний рівень робітників. Вперше в історії робітники стають авторами технічних книжок. У Харкові, Дніпропетровську, Донбасі виникли групи робітників — авторів книжок і брошур, в яких із знанням справи розповідалось про їх методи праці. Робітники-новатори виступали з лек-

[1] «Техническая пропаганда», 1940, № 1, стор. 8.
[2] «Проблемы экономики», 1935, № 3, стор. 178.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 927, арк. 57; од. зб. 1021, арк. 5.

ціями, доповідями про свій досвід, друкували статті в газетах та журналах.

Швидке зростання культурно-технічного рівня робітничого класу було революційним стрибком у його розвитку. Результати культурної революції безпосередньо відбились на підвищенні продуктивності праці, на висуванні керівників виробництва і держави з середовища робітників.

Працюючи і навчаючись, борючись за виконання планів, люди зростали і невпізнанно змінювались. Дочка шахтаря В. Питель поїхала будувати Харківський тракторний завод. В перші дні возила вагонетки і навчалась, потім стала бетонницею. Досконально вивчивши імпортну бетономішалку «Кайзер», розраховану на 240 замісів за зміну, В. Питель почала видавати по 543 заміси. Після закінчення будівництва заводу молода робітниця пішла працювати в цех, закінчила курси шишельниць і стала організатором першої на ХТЗ госпрозрахункової бригади, яка систематично виконувала план на 130—140%. Молода робітниця навчила працювати за своїм методом 100 чоловік. Самовіддана праця Віри Питель була відзначена орденом Леніна [1].

Тільки за 9 місяців руху новаторів на Донбасі на керівні ділянки роботи (начальниками змін, дільниць, шахт) було висунуто 646 робітників [2]. Директором Донецького металургійного заводу в 1937 р. став колишній кадровий робітник цього ж підприємства Я. Мармазов, паровозний машиніст П. Кривонос став начальником залізниці, шахтарі М. Ізотов та М. Касауров — начальниками вугільних комбінатів. Багато робітників, що одержали вищу освіту і виявили організаторські здібності, висувались на керівну партійну і радянську роботу.

В цілому серед директорів підприємств Наркомважпрому в 1936 р. колишні робітники становили 61,9%, серед керуючих трестами їх було 50,5% [3]. В найкоротші історичні строки робітничий клас СРСР створив власні кадри командирів виробництва, що дало Радянській державі можливість відмовитись від послуг іноземних спеціалістів. Це було його великим завоюванням.

Створення матеріально-технічної бази соціалізму, соціалістична реконструкція всього народного господарства, виховання кваліфікованих кадрів, в тому числі керівних,— все це мало величезне значення для піднесення економіки Української РСР, як і всієї Радянської країни.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ РОБІТНИКІВ

Робітничий клас, добиваючись нових успіхів у розвитку промисловості і транспорту, приділяв повсякденну увагу всім іншим галузям народного господарства. Провідна роль робітничого кла-

[1] «Робітниці нашої країни», Харків, 1935, стор. 11—24.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 539, арк. 127.
[3] «Состав руководящих работников и специалистов СССР», М., 1936, стор. 8, 457.

ру яскраво виявилася в дальшому зміцненні основи радянського суспільства — його союзу з колгоспним селянством. Завдяки успіхам промисловості в роки другої п'ятирічки було в основному розв'язане питання технічної реконструкції сільського господарства. На ланах республіки працювало 83,9 тис. тракторів і 26,7 тис. комбайнів [1]. До 1933 р. колективізація сільського господарства республіки в основному була завершена, і черговим завданням стало організаційно-господарське зміцнення колгоспів і радгоспів. Лютневий Пленум ЦК КП України 1933 р. вказав на необхідність мобілізувати широкі маси робітників для допомоги колгоспам. Шефство над селом стало справою всього робітничого класу, всіх робітничих організацій, в першу чергу профспілок. Великі промислові підприємства були прикріплені для шефської роботи до сільських районів, менші — до окремих колгоспів, радгоспів і навіть бригад.

Допомогу молодим колгоспам робітники вважали за виконання класового обов'язку щодо селянства. Про це переконливо свідчить відгук робітників на рішення січневого об'єднаного Пленуму Центрального Комітету і Центральної Контрольної Комісії ВКП(б) 1933 р. про створення політвідділів при МТС та радгоспах і зміцнення їх кадрами. Тисячі заяв з проханням послати на постійну роботу на село надійшли від робітників Донбасу, Харкова, Дніпропетровська, Одеси та інших промислових центрів.

На підприємствах відбувались мітинги робітників, де зачитувалися заяви від'їжджаючих. Так, робітник заводу ім. Ф. Е. Дзержинського тов. Ковдра заявив на мітингу: «Я, товариші, під час колективізації був активним організатором колгоспу, боровся з куркулями, які намагалися підірвати колгосп. Працюючи на виробництві, я придбав ще більше знань, досвіду. Від'їжджаючи на село, зобов'язуюсь передати свій досвід колгоспу, бригаді».

Всього в 1933 р. з міст у села було направлено 3500 комуністів на постійну і 12 500 — на тимчасову роботу. Для зміцнення комсомольських організацій колгоспів з міст виїхало 2500 комсомольців [2]. В результаті поповнення сільських партійних організацій посланцями міста наприкінці 1933 р. прошарок робітників у складі секретарів сільських райкомів партії становив 58%, секретарів партійних осередків колгоспів — 42%, завідуючих відділами райкомів — близько 64%. За один рік зросла вдвічі кількість партійних осередків у колгоспах України. Це красномовно свідчить про керівну роль промислових робітників, про їх особисту участь у соціалістичному перетворенні села.

Значну роль у зміцненні колгоспів відіграли такі форми допомоги робітничих колективів колгоспам, як підготовка для них електромонтерів, трактористів, рахівників та ін., виїзди до колгоспів ремонтних бригад. Промислові колективи України лише в 1933 р. направили в села 17 150 бригад, які відремонтували понад 116 тис. одиниць різного сільськогоспо-

[1] «Народне господарство УРСР», стор. 40.
[2] «Нариси історії Комуністичної партії України», стор. 419.

дарського реманенту і створили в колгоспах 500 пунктів електрозварювання [1].

В цей час почали складатися нові форми зв'язків між робітниками і колгоспниками, зокрема взаємні звіти про стан роботи та її перспективи, укладання договорів на змагання за краще виконання планів тощо.

Робітники поширювали в колгоспах такі форми підвищення трудової активності, як виробничі наради, внесення раціоналізаторських пропозицій та впровадження їх у виробництво. Сама праця робітничих колективів, їх згуртованість і взаємодопомога були зразком для трудівників села. Після спільної роботи з ремонтною бригадою ХТЗ механізатори Кегичівської МТС заявили на зборах: «Ми, робітники машинно-тракторної майстерні, наслідуватимемо в своїй роботі приклад, який бачимо в роботі бригади ХТЗ» [2].

Союз робітничого класу і селянства зміцнювався також на основі дальшого розширення і зміцнення культурних зв'язків міста і села. Тільки в 1933 р. робітниками-шефами в селах України було встановлено 1792 кінопересувки, відправлено 15 тис. бібліотек і різного культінвентаря майже на півмільйона карбованців. Силами шефів у колгоспах створено тисячі сезонних ясел, медпунктів, аптечок [3].

У роки другої п'ятирічки ще більше зміцніла дружба українського народу з народами братніх республік. В результаті послідовного проведення в життя ленінської національної політики, здійснення індустріалізації країни і колективізації сільського господарства в нашій країні в основному ліквідовано успадковану від царської Росії фактичну нерівноправність націй. Велику допомогу в соціалістичній перебудові господарства і всього укладу життя союзних республік надав російський народ.

Складні машини і устаткування, нафта, кольорові метали, тканини широким потоком йшли на Україну з РРФСР і братніх республік. З свого боку трудящі України внесли великий вклад у справу соціалістичної індустріалізації всієї країни. Донбас і Придніпров'я були в ці роки основною вугільно-металургійною базою Радянського Союзу для створення нових промислових центрів у всіх республіках. Робітники України наприкінці другої п'ятирічки добували 60% усієї руди в країні, 54,3% вугілля, виплавляли 62,6% чавуну, 48,6% сталі, 48,9% прокату, виробляли 74,6% цукру, 28% паперу.

Саме тут, серед українських робітників, виникли ті нові форми соціалістичного змагання, які на довгі роки стали провідними серед робітників усієї країни: рух стахановців, ізотовців, кривоносівців, рух за відмовлення від державної дотації. Українські робітники щиро ділились своїм багатим досвідом, передаючи його всім трудящим країни. Продовжувалось традиційне змагання шахтарів двох найбільших у країні вугільних басейнів — Донбасу і Кузбасу. Тісна дружба зв'язала шахтарів

---

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 427, арк. 280—288, 87.
[2] «История Харьковского тракторного завода», стор. 223.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 417, арк. 40—43.

Донбасу також із шахтарями Грузії та Підмосков'я, текстильників і взуттєвиків Києва, Одеси — з робітниками Ленінграда, Москви, республік Середньої Азії.

Яскравим проявом співробітництва соціалістичних націй було спорудження великих промислових об'єктів. На будівництві Новокраматорського заводу, «Запоріжсталі» та багатьох інших гігантів індустрії працювали тисячі робітників і спеціалістів з братніх республік. Українські робітники й спеціалісти внесли великий вклад у створення Магнітогорського комбінату та інших великих підприємств і цілих промислових центрів країни.

Комуністична партія провела велику роботу по інтернаціональному вихованню трудящих. Наша преса, пропагандисти і агітатори систематично роз'яснювали трудящим спільність їх класових інтересів з інтересами трудящих усього світу, висвітлювали хід їх боротьби проти експлуататорів. В ці роки особлива увага приділялась діяльності Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР), допомозі радянських профспілок робітникам капіталістичних країн під час страйків, збиранню коштів для допомоги борцям проти фашизму. Проводились мітинги, демонстрації, цілі кампанії протесту проти фашистських звірств. В ці роки півтора мільйони трудящих республіки були членами МОДРу. Ця організація піклувалась про політемігрантів, що проживали в нашій країні, надавала їм матеріальну допомогу. Одною з яскравих форм допомоги борцям революції було шефство над політв'язнями в капіталістичних країнах.

Кращою організацією МОДРу в Радянському Союзі була визнана Дніпропетровська. За п'ятиріччя кількість членів МОДРу області зросла вдвічі і досягла 553,8 тис. чоловік [1]. У 1935 р. трудящі Дніпропетровська відправили зарубіжним робітникам 1,1 млн. крб., у 1936 р.— 1,5 і в 1937 р.—1,7 млн. крб. За успіхи в інтернаціональному вихованні трудящих і допомогу зарубіжним пролетарям Дніпропетровську організацію МОДРу в 1935 р. нагороджено премією імені Клари Цеткін, а також Червоним прапором німецької Червоної допомоги і перехідним прапором ЦК МОДРу України. Велику матеріальну допомогу борцям революції надавали робітники Донбасу, Харкова, Кривого Рога, Києва, Одеси.

Через модрівські організації і через пресу встановилося жваве листування робітників України з пролетарськими організаціями, політв'язнями, окремими робітниками, селянами, революційною інтелігенцією капіталістичних країн. Тільки в 1934 р. криворізькі гірники направили через редакцію газети «Червоний гірник» іноземним робітникам та їх організаціям 650 листів і одержали 500 відповідей. За першу половину 1935 р. надіслано 560 листів і одержано 375 відповідей. Повідомлення про успіхи радянського народу в будівництві соціалізму радували пролетарів, які боролися проти капіталу, вселяли в них силу, впевненість

[1] «Отчетно-выборная кампания МОПР организации Днепропетровской области», Днепропетровск, 1938, стор. 4.

у перемозі. Звістка про пуск «Комсомолки» — першої доменної печі в Кривому Розі — викликала численні відгуки наших зарубіжних друзів. Французькі робітники писали з цього приводу металургам Кривого Рога: «Кожен ваш крок вперед — це наша пролетарська гордість, кожна ваша нова фабрика, шахта, доменна піч — могила капіталізму». Молодий робітник Томас С. з Іспанії писав робітникам заводу «Укркабель»: «Спасибі вам за те, що ви зробили з Росії країну, яку ми, всі трудящі, розглядаємо як мету наших прагнень» [1]. Ці щирі листи рядових робітників — красномовне визнання і підтвердження тих заслуг перед світовим революційним рухом, яких добився робітничий клас Радянського Союзу.

Однією з важливих форм зв'язку робітників першої соціалістичної держави з пролетарями капіталістичних країн був приїзд зарубіжних делегацій. Особливо багато їх побувало на Україні наприкінці другої п'ятирічки, коли звістка про успіхи радянського народу поширилася у всьому світі. В травні 1936 р. Харків, Дніпропетровськ, Донбас відвідали делегації французьких гірників, норвезьких та ісландських робітників. У 1937 р., у зв'язку з святкуванням XX річниці Жовтня, Україну відвідало близько двохсот робітників з Англії, США, Аргентіни, Чілі, Австрії, Бельгії, Данії, Чехословаччини, Куби та інших країн. Іноземні робітники побували на заводах, фабриках, шахтах, у дитячих закладах, на квартирах наших робітників. Французькі робітники Карпантьє, Плессі і Дюсер спустилися разом з стахановцями в шахту і відробили там зміну, значно перевиконавши норму. В своїх листах до редакції газети «Правда» вони писали, що, перевиконавши норму від двох до чотирьох разів, вони на особистому досвіді переконалися, що наклепи буржуазної преси про стахановський рух — безглузді [2].

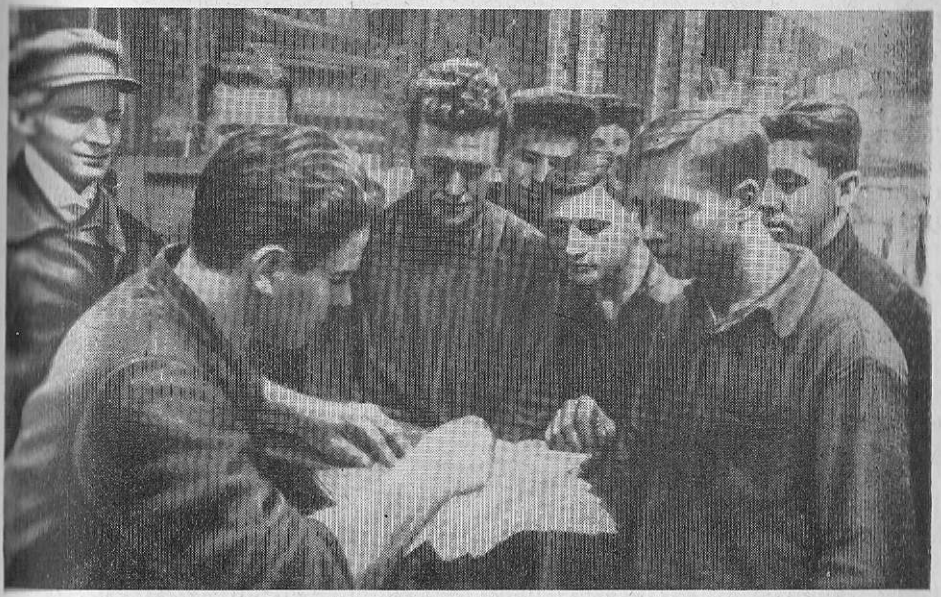
Солідарність робітничого класу України з борцями проти фашизму вилилася в могутню хвилю мітингів у серпні й вересні 1936 р. на захист республіканської Іспанії. Проводився збір коштів для допомоги жінкам і дітям іспанських бійців. Радянські жінки висловили готовність надати притулок і виховати дітей іспанських патріотів. «Ми не дозволимо фашистам уморити ваших дітей»,— заявили на мітингу робітниці ХТЗ, звертаючись до героїчних борців Іспанії. Учасники мітингів одностайно приймали рішення віддати частину свого заробітку у фонд допомоги дітям і жінкам іспанських бійців. Трудящі Харкова внесли в цей фонд понад півмільйона крб., робітники Донбасу — 1350 тис. крб. [3]

Політична зрілість робітників виявилася в їх участі в роботі Рад, профспілок, комсомолу та інших масових організацій. Особливе значення партія надавала Радам як органам політичної влади робітничого класу. Партія добивалася все більш масового висунення робітників у державний апарат, залучення їх на громадських засадах до роботи в установах. В 1933—1934 рр. був здійснений ряд заходів для зміцнення зв'яз-

[1] «Робселькор», 1935, № 3—4, стор. 40; № 8, стор. 60—61; 1936, № 3—4, стор. 40—41.

[2] «Харьковский рабочий», 13 і 18.V 1936.

[3] «Комуніст», 15.X 1937, 4.X 1936.

Робітники Київського заводу «Ленінська кузня» вносять кошти на допомогу трудящим Іспанії у боротьбі проти фашистських заколотників. 1936 р.

ку Рад з масами, зокрема створювалися секції і депутатські групи, ширилося шефство робітників над держапаратом і соціалістичне суміництво.

Особливої ваги партія надавала діяльності робітників — депутатів Рад. Починаючи з 1933—1934 рр., депутатські групи всюди збільшились кількісно і активізували свою роботу. В 1933 р. тільки в Дніпропетровську організовано 189 нових депутатських груп, у Києві — 140, у Донбасі кількість депутатських груп зросла з 147 до 250. Активізувалась робота пленумів міських і селищних Рад, виріс новий робітничий актив. На підприємствах депутатські групи стали більш активними помічниками партійних організацій у боротьбі за зміцнення трудової дисципліни і розвиток соціалістичного змагання.

Важливим показником зростання політичних інтересів робітників була їх участь у виборах Рад. Якщо під час виборів 1932—1933 рр. на виборчі дільниці з'явилось 80,6% всіх виборців, у 1934 р.—92,8%, то в 1937 р. у виборах до Верховної Ради СРСР взяли участь 97,8% [1].

Найбільш яскраво виявилась політична зрілість і активність робітників під час обговорення в 1936 р. проекту нової Конституції СРСР. На підприємствах, будовах, на залізничному транспорті, в колгоспах і радгоспах проходили масові мітинги, збори. Трудящі гаряче схвалювали про-

[1] «Соціалістична Україна», стор. 113.

ект Конституції, вносили свої доповнення до нього. Виступи робітників були просякнуті почуттям гордості за свої успіхи, за соціалістичну Вітчизну.

30 січня 1937 р. після всенародного обговорення і одностайного схвалення надзвичайний XIV Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію Радянської України. Вона законодавчо закріпила величезні успіхи робітничого класу, селянства, інтелігенції Української РСР, досягнуті під керівництвом Комуністичної партії в сім'ї братніх народів.

Перші вибори до Верховної Ради СРСР за новим виборчим законом відбулися 12 грудня 1937 р. Вибори, як і прийняття Конституції, перетворилися у хвилююче, незабутнє свято радянського народу. Такої високої активності виборців, такої одностайності не мала і не може мати жодна капіталістична країна. Вибори до Верховної Ради СРСР стали новою переконливою демонстрацією згуртованості робітничого класу і всіх трудящих України навколо Комуністичної партії. На виборчі дільниці з'явились до 99% виборців України і взяли участь у голосуванні.

В піднесенні творчої активності робітників значну роль відігравали професійні спілки. В роки другої п'ятирічки членством у профспілках було охоплено до 90% усіх робітників України [1]. Функції і діяльність профспілок ще більше розширилися в 1933 р., коли, за рішенням ЦВК СРСР, відбулось злиття Народного Комісаріату праці з ВЦРПС. Профспілкам були передані функції соціального страхування і контроль за підтриманням трудової дисципліни. В 1934 р., за рішенням IV пленуму ВЦРПС, було проведено розукрупнення профспілок і скорочено апарат платних працівників. Керівництво профспілками було наближене до підприємств. ЦК спілки робітників чорної металургії Півдня був переведений з Москви до Дніпропетровська, робітників кам'яновугільної промисловості — в Донецьк. Ця перебудова сприяла зміцненню зв'язків профспілок з широкими робітничими масами, пожвавленню роботи виробничих нарад.

Дуже важливим було також залучення робітників до контролю за роботою державних установ. В цій справі брали участь 40 тис. робітників у Донбасі, 7 тис. в Одесі, 40 тис. у Харкові. Цей вид діяльності робітників був особливо важливим в роки другої п'ятирічки, коли ліквідовано органи партійно-державного контролю Центральну Контрольну Комісію — Робітничо-селянську інспекцію.

У вихованні робітничої молоді, в її організації на боротьбу за виконання завдань п'ятирічки видатна роль належала Ленінській Комуністичній Спілці Молоді. Серед молоді в промисловості комсомольці становили по окремих галузях від 45 до 60% [2]. Вони прославили себе старанністю в навчанні, праці, будівництві і освоєнні нових підприємств. Всюди комсомольці вносили свій запал, кмітливість, ентузіазм. За видатні заслуги в соціалістичному будівництві комсомольська організація Донбасу була нагороджена орденом Леніна.

---

[1] «Соціалістична Україна», стор. 162.

[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 490, арк. 71; од. зб. 539, арк. 120.

Поряд з агітаційною та пропагандистською роботою комсомолу, організацією молоді за соціалістичне змагання високої оцінки заслуговує діяльність «легкої кавалерії». Це був контроль молоді знизу за роботою підприємств громадського харчування, торгівлі, охорони здоров'я, станом техніки безпеки тощо. Партія спрямовувала боротьбу «легкої кавалерії» проти тяганини в держапараті, проти різного роду безгосподарності, зловживань, браку на виробництві. Для широкого залучення робітничої молоді до контрольної роботи в роки другої п'ятирічки неодноразово провадились всесоюзні і всеукраїнські рейди «легкої кавалерії».

Внаслідок напруженої праці і масового героїзму робітничого класу, селянства та інтелігенції за роки другої п'ятирічки Радянський Союз завершив в основному соціалістичну реконструкцію промисловості і сільського господарства.

В 1937 р. народи СРСР і все прогресивне людство святкували 20-річчя Радянської влади. Найважливішим підсумком історичного розвитку СРСР за цей період було створення соціалістичного суспільства. В СРСР утвердилися соціалістичні виробничі відносини. В 1937 р. соціалістична власність на виробничі фонди становила 98,7% усіх фондів країни. Подолано вікову економічну відсталість. Радянський Союз став передовою промисловою державою, незалежною від капіталістичних країн. Питома вага промислової продукції у всій продукції нашого народного господарства зросла з 42,1 в 1913 р. до 77,4% в 1937 р. СРСР з країни, що ввозила машини і устаткування, перетворився на країну, що вивозила їх. В 1937 р. Радянський Союз за обсягом валової продукції промисловості посідав перше місце в Європі і друге в світі, поступаючись лише перед США. Цілком завершено колективізацію сільського господарства, що означало велику революцію в економічних відносинах і в усьому укладі життя селянства.

В ході соціалістичного будівництва ліквідовані експлуататорські класи і причини, що породжували експлуатацію людини людиною,— приватна власність на засоби виробництва. Створилась ідейно-політична єдність радянського суспільства на базі спільності корінних інтересів робітничого класу, селянства і трудової інтелігенції.

Культурна революція вивела нашу країну на одне з перших місць у світі за рівнем письменності, підготовки спеціалістів, розвитку науки, літератури й мистецтва. Сталися величезні зміни в світогляді широких мас робітничого класу, їх культурному і технічному рівні. Результати культурної революції та підвищення життєвого рівня робітників позитивно вплинули на підвищення продуктивності праці робітників, їх політичну та громадську діяльність. За роки соціалістичного будівництва сформувався цілком новий тип робітника з широким політичним, загальноосвітнім і технічним кругозором. Робітничий клас успішно виконував свою провідну роль в країні.

РОЗДІЛ VII

РЕВОЛЮЦІЙНА БОРОТЬБА ПРОЛЕТАРІАТУ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В 1917–1939 РР.

СТАНОВИЩЕ РОБІТНИКІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і створення Української Радянської держави означали поворотний етап в історії українського народу, який став на шлях соціалістичного будівництва. Однак у цей період не на всіх землях України була встановлена Радянська влада. Внаслідок імперіалістичної політики країн Заходу та зрадництва українських буржуазних націоналістів західноукраїнські землі у 1918—1920 рр. були загарбані іноземними державами: Східна Галичина — панською Польщею, Закарпаття — буржуазною Чехословаччиною, Північна Буковина — боярською Румунією, які запровадили тут жорстокий режим соціального і національного гноблення українських трудящих.

Польська, чеська та румунська буржуазія, здійснюючи на окупованих західноукраїнських землях колоніальну політику, гальмувала тут промисловий розвиток і перетворювала їх в аграрно-сировинний додаток більш розвинутих в економічному відношенні центральних областей Польщі, Чехословаччини та Румунії. Після відносного промислового пожвавлення, яке спостерігалось у Східній Галичині, на Закарпатті і в Північній Буковині в другій половині XIX і на початку XX ст. в період становлення і розвитку капіталістичних відносин, у 20—30 роках XX ст. настав застій, а в окремих випадках навіть скорочення промислового виробництва.

Виявом колоніальної політики гноблення українського населення, що проводилась правлячими колами панської Польщі в Західній Україні, був поділ країни на дві господарські території — Польщу «А» й Польщу «Б». До першої входили корінні польські землі, а до другої — переважно західноукраїнські та західнобілоруські. Щоб забезпечити ринки збуту для промисловості у Польщі «А», уряд затримував промислове будівництво в Польщі «Б». Так, видача дозволу на відкриття промислових підприємств у Польщі «Б» була зведена до мінімуму, а встановлені урядом залізничні тарифи обмежували зв'язок ринку Польщі «Б» з ринком Польщі «А». Це призводило до того, що українські землі залишалися на становищі відсталого економічного району. За даними перепису населення 1931 р., 75,6% усього населення Західної України було зайня-

то в сільському господарстві і тільки 9,9 — у промисловості [1]. На чотири воєводства — Львівське, Станіславське, Тернопільське та Волинське, які становили 25% території з 28% населення Польщі, припадало всього 16,6% промислових підприємств і 9,8% робітників [2]. Підбиваючи підсумки загальної політики польського уряду, віце-прем'єр Польщі Квятковський говорив: «Тут (в Польщі «А») концентрується понад 80% металевої, електричної, паперової, текстильної промисловості, понад 80% виробництва цегли, вапна і цукру. Тут розташовано понад 80% газових заводів, найбільша кількість водопроводів, механізованих хлібозаводів, найбільша сітка залізничних і трамвайних колій, 90% друкарень, культурних та лікувальних закладів» [3].

В Західній Україні були переважно ті галузі промисловості, що забезпечували без значних капіталовкладень високі прибутки, а саме: нафтова, деревообробна, харчова та промисловість по переробці мінеральної сировини.

Промислові підприємства Західної України були, як правило, дрібними й середніми. В 1937 р. з загальної кількості 6278 підприємств Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств 5424 мали до 20 робітників і 545 — від 20 до 49. Відсталість західноукраїнської промисловості виявлялася також у значному збереженні ремесла. У Волинському воєводстві, наприклад, на кінець грудня 1937 р. налічувалося 23 135 ремісничих майстерень, вартість продукції яких становила 100 млн. злотих щорічно, тобто стільки, як і всієї фабрично-заводської промисловості [4].

Колоніальна політика польської буржуазії призвела до того, що навіть діючі в Західній Україні підприємства перебували в стані деградації і застою. Нафтова промисловість, наприклад, якій тут належало провідне місце в промисловому виробництві, безперервно деградувала. В порівнянні з 1913 р. видобуток нафти в краю зменшився в 1938 р. з 1114 тис. т. до 507 тис. т. [5] Взагалі фабрично-заводська промисловість Східної Галичини досягла довоєнного рівня лише в 1928 р.— останньому році тимчасової часткової стабілізації капіталізму і найвищої кон'юнктури. В наступні роки вона була в стані кризи і лише в 1937 р. знову досягла довоєнного рівня. Отже фабрично-заводська промисловість Східної Галичини лише протягом кількох років працювала на передвоєнному рівні виробництва.

У повному занепаді була промисловість Закарпаття. Чеська буржуазія в погоні за максимальними прибутками і з метою розширення ринків збуту всередині країни вдавалася до свідомого гальмування і знищення

---

[1] «Statystyka zakładów przemysłowych i handlowych 1935», Warszawa, 1938, стор. 1, 4.

[2] Див. О. Г. Цибко, Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934—1939 рр.), Львів, 1963, стор. 24.

[3] «Nowe widnokręgi», 1934, N 4, стор. 6.

[4] Див. М. М. Кравець, Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр., К., 1959, стор. 16—17.

[5] «Mały rocznik statystyczny», 1939, стор. 128.

промисловості Словаччини й Закарпаття. Деревина з закарпатських лісів вивозилася на переробку в чеські землі, Австрію, Німеччину, Угорщину та інші країни світу, причому залізничні тарифи на перевозку кругляка були знижені на 60%, а проекти будівництва целулоїдних та інших деревообробних підприємств на Закарпатті зустрічали рішучий опір з боку уряду. Разом з тим, будучи власником майже всіх лісів краю, уряд буржуазної Чехословаччини під диктовку монополістичних об'єднань робив усе для того, щоб позбавити місцеву деревообробну та хімічну промисловість сировини. «Наші підприємства,— писали в 1935 р. власники парової лісопильні і залізообробного заводу в селі Кобилецькій Поляні,— експорт яких у 1925—1929 рр. перевищував 9 млн. крон на рік, дають продукції лише на 250 тис. крон. Вже півтора року простоює наше деревообробне підприємство тому, що всі прохання про виділення нам кругляка до сьогоднішнього дня не були задоволені». Закінчуючи листа, підприємці писали, що «не тільки наші підприємства, але й «Клотильда» приречена на знищення» [1]. Справді, хімічна промисловість — одна з найбільш розвинутих галузей промислового виробництва краю в роки чеської окупації скорочувала виробництво. Уже в середині 30-х років всі три заводи сухої дистиляції дерева («Бантлін» в Перечині, «Сольва» в Сваляві і «Клотильда» у Великому Бичкові) щорічно переробляли тільки 250—300 тис. погонних метрів дерева, тобто трохи більше, ніж переробляв до першої світової війни один завод «Сольва».

Політика монополістичних об'єднань і буржуазного уряду вела до занепаду місцевої промисловості і повного або часткового знищення її окремих галузей. До кінця 20-х років припинили виробництво скла заводи в Грабиниці, Трибушанах і Сваляві. Така ж доля спіткала залізообробні заводи в селах Лисичовому і Кобилецькій Поляні, парові лісопильні у селах Вишкові і Довгому.

У промисловості й ремеслі Закарпаття в 1930 р. було зайнято 11,9% населення краю. На Закарпаття, площа якого становила 9% території Чехословаччини, а населення — 5% населення країни, припадало тільки 0,7% загальної кількості промислових підприємств і 0,6% зайнятих у виробництві робітників [2]. Але й ці підприємства були в основному напівкустарними, майже не виробляли готової продукції, а здійснювали первинну переробку сировини.

Буковина в складі боярської Румунії також перебувала на становищі колонії. В 1930 р. 73,5% населення краю працювало в сільському господарстві і тільки 7,9% в промисловості. Промисловість краю мала напівкустарний, ремісничий характер. З 18,5 тис. чоловік так званого самодіяльного населення (без утриманців), зайнятого у промисловості, 10,1 тис., або 54,7%, становили «підприємці», переважна більшість яких була ремісниками. Провідними галузями господарства краю була тек-

[1] Закарпатський обласний державний архів (далі — ЗОДА), ф. 2, оп. 2, спр. 364, арк. 122.

[2] «Statisticka příručka», Praha, 1932, стор. 112; «Statisticka ročenka», Praha, 1937, стор. 20.

стильна і харчова промисловість, де працювала половина всіх робітників, зайнятих у промисловому виробництві (7096 чол.) [1].

На Буковині, як і на всіх західноукраїнських землях, панівне становище в промисловому виробництві посідав іноземний монополістичний капітал — румунський, американський, англійський та німецький. Монополістичним об'єднанням належали цукрові й спиртові заводи, текстильні й трикотажні фабрики, лісозаготівельні та інші підприємства, на яких працювали 58% усіх робітників краю і які давали 78% валової продукції промисловості Буковини.

Засилля іноземного капіталу та колоніальна політика уряду боярської Румунії щодо Буковини призвела до того, що дрібні виробництва розорялися й банкротували, а місцева промисловість занепадала. В 1939 р. більшість підприємств деревообробної та м'ясної промисловості не працювала або була законсервована; значна частина текстильних фабрик була ліквідована, а устаткування вивезено в Румунію (текстильні фабрики «Постоварія Романа», «Інтекс» тощо). Якщо в 1922 р. в Буковині діяло 617 фабрично-заводських підприємств, то в 1929 р. їх залишилось 532, а в 1939 р. тільки 318, тобто кількість їх зменшилася протягом неповних 20 років майже наполовину [2].

Занепад західноукраїнської промисловості в період загальної кризи капіталізму негативно відбився на кількісному і якісному зростанні пролетаріату. Проте у 20—30-х роках він становив велику суспільну силу. У 1931 р. в Західній Україні найманих робітників у промисловості було 190,6 тис., на транспорті і в установах зв'язку — 36,9 тис. чол. У 1930 р. кількість найманих робітників у промисловості, ремеслі, лісівництві, рибальстві і на транспорті Закарпаття становила 34,9 тис., а на Буковині — в промисловості і на транспорті — 18,5 тис. чоловік. Перевага кустарних, напівкустарних та дрібних підприємств обумовила розпорошеність західноукраїнських робітників. В Закарпатті, наприклад, підприємства, на яких працювало до 20 чол., становили 98,6% загальної кількості промислових, ремісничих і торговельних підприємств. У Західній Україні підприємства, на яких працювало 50 і більше робітників, становили 4,9% всіх промислових підприємств краю.

Характерною рисою промислового пролетаріату західноукраїнських земель було те, що частина його ще була зв'язана з землею, яка давала велику частку доходу. Але для більшості фабрично-заводських та залізничних робітників праця на підприємствах була єдиним засобом для існування. Все це свідчить про те, що в умовах колоніальної відсталості на західноукраїнських землях ще не повністю завершився процес створення постійних кадрів промислового пролетаріату, який являв собою вирішальну, свідому і найбільш передову революційну силу. Це дуже гальмувало розвиток класової пролетарської ідеології.

[1] «Recensământul general populatici României din decemvrie 1930», vol. V, стор. 113—116, 163, 167, 188—189, 191, 290, 339—341.

[2] Див. К. Г. Ципко, Велика Жовтнева соціалістична революція і боротьба трудящих Буковини за владу Рад та возз'єднання з Радянською Україною, Чернівці, 1958, стор. 140—141, 142—143.

Великий загін західноукраїнського робітничого класу становив сільськогосподарський пролетаріат, ряди якого весь час поповнювались у зв'язку з відносно швидким класовим розшаруванням селянства. В 1930—1931 рр. сільськогосподарських найманих робітників налічувалося в Західній Україні 331,5 тис., на Закарпатті—34 тис. і на Буковині — 32 тис. чоловік [1].

В Західній Україні, за приблизними даними перепису населення 1931 р., робітників українців було 340,7 тис., поляків і вірменів — 310,2 тис., євреїв — 65,5 тис., інших і невказаних — 13,8 тис. Буржуазні статистики, намагаючись приховати колоніальну політику уряду на Закарпатті, опублікували дані про національну приналежність, соціальний склад і рід занять населення не по окремих складових частинах Чехословаччини, а по всій країні в цілому. Згідно з цими даними, в 1930 р. в Чехословаччині найманих робітників-українців у промисловості і ремеслі було 9 тис., в сільському господарстві 40,7 тис., а разом 64,4 тис. чоловік, що становило понад 60% найманих робітників у всіх галузях господарства Закарпаття [2]. Крім українців, значну частину найманих робітників Закарпаття становили угорці, євреї, чехи, словаки та німці, а на Північній Буковині — румуни, євреї і німці. В цілому робітничий клас західноукраїнських земель за своїм складом був багатонаціональний, хоч основну частину становили українці.

Імперіалізм приніс робітничому класу дальше абсолютне і відносне зубожіння. Характерною рисою загальної кризи капіталізму було хронічне безробіття. На західноукраїнських землях внаслідок занепаду промислового виробництва безробіття набрало особливо великих розмірів. За офіційними даними, кількість безробітних на території Західної України збільшилась з 11,2 тис. чоловік у 1928 р. до 33 тис. чоловік у 1937 р. В Закарпатті місцевими організаціями посередництва праці було зареєстровано в 1931 р. 12,2 тис., а в 1933—1934 рр.— 21,9 тис. безробітних. Насправді кількість безробітних була значно більшою, бо буржуазна статистика намагалась приховати справжній стан — вона не охоплювала робітників дрібної промисловості, торгівлі, транспорту, сільського господарства і т. д. На Закарпатті в окремі роки, зокрема в період світової економічної кризи, кількість безробітних у промисловості і сільському господарстві досягала понад 60 тис., а на Буковині — 25—30 тис. чоловік [3].

Ця категорія трудящих була фактично кинута напризволяще. Згідно з законом про обов'язкове страхування від безробіття, виданим в 1924 р., допомога по безробіттю виплачувалася в Західній Україні тільки робітникам підприємств з кількістю робітників понад 5 чоловік та й то лише протягом 13 тижнів у розмірі 30—50% середнього заробітку робіт-

[1] «Mały rocznik statystyczny», 1938, стор. 237; «Statisticka prirucka», Praha, 1932, стор. 15.

[2] «Statisticka ročenka», Praha, 1937, стор. 22.

[3] «Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. Документи й матеріали». Чернівці, 1958, стор. 304—306.

ника до втрати роботи, але не більше 2,5 злотого, залежно від складу його сім'ї. В 1934 р. фонд цієї допомоги був ліквідований [1]. На Закарпатті допомогу по безробіттю одержувало тільки близько 13,3% з загального числа офіційно зареєстрованих безробітних. Таке ж становище було і на Буковині. В 1931 р., наприклад, з 7—8 тис. безробітних в Чернівцях допомога виплачувалася тільки 1,7 тис. робітників. Таким чином, в західноукраїнських землях тільки незначна частина безробітних одержувала мізерну допомогу, в той час як основна маса, зокрема ті, що працювали на дрібних і кустарних підприємствах, а також сільськогосподарські робітники, залишилась без будь-яких засобів до існування. Від цього терпів весь робітничий клас, бо загальна сума заробітної плати робітників зменшувалась.

Реальна заробітна плата робітників західноукраїнських земель в період загальної кризи капіталізму весь час падала. В 1928 році — році найвищої кон'юнктури — вона досягла тільки 90% рівня 1913 р., а потім знову почала падати, в роки економічної кризи впала на 18—19% і в наступних роках уже не досягла рівня 1928 р. [2] Реальна заробітна плата робітників Буковини знизилася в 1937 р. в порівнянні з 1933 на 68% [3]. На Закарпатті в роки світової економічної кризи зарплата робітників лісової промисловості знизилась на 50—70%, а в інших галузях — на 30% [4]. У 1937 р. у робітників лісової і деревообробної промисловості Закарпаття вона була на 35—45% нижча, ніж до кризи.

Внаслідок колоніальної відсталості західноукраїнських земель становище робітничого класу було тут значно гірше, ніж робітників на корінних землях Польщі, Румунії і Чехословаччини, бо величезний резерв дешевої робочої сили давав капіталістам можливість знижувати заробітну плату до мінімуму. Так, якщо у Лодзинському воєводстві на підприємствах обробної промисловості, на яких було зайнято по 20 і більше робітників, у серпні 1937 р. близько 50 злотих на тиждень заробляло 19,8% усіх робітників, то у Волинському — 6%, у Львівському — 15,9%, у Станіславському — 2,6% і у Тернопільському — 8,6% робітників.

Основна частина робітників західноукраїнських земель не заробляла навіть на прожитковий мінімум. Так, у 1932 р. понад 30% робітників обробної промисловості Західної України на підприємствах з 20-ма і більше робітниками не заробляли на прожитковий мінімум. На Закарпатті в 1937 р. прожитковий мінімум становив 150 крон, але таку суму заробляло тільки 4% усіх робітників і службовців [5].

---

[1] Див. Г. І. Ковальчак, Економічне становище робітничого класу Східної Галичини в період імперіалізму. Зб. «З історії західноукраїнських земель», вип. 5, стор. 100—101.

[2] Там же, стор. 97—98.

[3] Див. К. Г. Цинко, вказ. праця, стор. 142.

[4] Див. С. Ю. Пруниця, Занепад промисловості і погіршення становища робітників Закарпаття в роки світової економічної кризи.— «Наукові записки Ужгородського державного університету», т. 36, стор. 11.

[5] Див. С. И. Прасолов, Чехословакия в период угрозы фашизма и гитлеровской агрессии.— «Ученые записки Института славяноведения», т. VII, стор. 33.

Злидні і голод доповнювали неймовірно тяжкі умови праці. Техніки безпеки не було. Власники підприємств не дбали про створення для робітників найелементарніших умов праці. Так, ужгородський інспектор праці доповідав, що на мебльовій фабриці «Мундус» «нема ніякої вентиляції: прорізи в стінах для вентиляції забиті фанерою, не працюють пилоловники, внаслідок чого в робочих приміщеннях темно від пилюки, а це шкідливо впливає на здоров'я робітників» [1]. Каліцтво і смерть під час роботи були звичайним явищем. У 1934 р. у Львівському, Тернопільському і Станіславському воєводствах сталося 3186 нещасних випадків, з них 83 смертельних, у 1935 р.— 4301, з них 104 смертельних. Таке саме становище було і на підприємствах Волині: в 1935 р. сталося 617 нещасних випадків, з них 20 смертельних.

Робітники перебували у тяжких житлових умовах. Часто вони зовсім не мали квартир і жили в бараках або й просто неба. «Ми,— писали робітники лісопильного заводу «Гец» на Буковині,— спимо по 35—40 чоловік у брудному бараку на голих дошках» [2].

Західноукраїнський робітничий клас терпів не тільки від соціального гніту, а й від політичного безправ'я та жорстокого національного гноблення. Польські, румунські та чеські власті переслідували українську мову й культуру, закривали українські школи. В Західній Україні за час польської окупації ліквідовано 3518 українських шкіл. За той же час на Буковині було зрумунізовано 218 українських шкіл. Тяжкий соціальний і національний гніт був головною причиною того, що в 1931 р. в Західній Україні 34,3% всього населення було неписьменним [3]. Рівень неписьменності серед українського населення Закарпаття в 1930 р. досягав 42,4% [4].

Системою жорстокого національного гноблення окупанти намагались позбавити робітника й селянина національної свідомості, надії на возз'єднання з Радянською Україною і тим самим перетворити їх на слухняне знаряддя. Проте наміри поневолювачів були марні.

РОБІТНИЧИЙ РУХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Визвольні ідеї Великої Жовтневої соціалістичної революції були могутнім стимулом у розгортанні революційної боротьби західноукраїнського пролетаріату. Їх поширювали тут комуністи, місцева преса, колишні військовополонені та біженці, що поверталися з Росії та Наддніпрянської України, де були свідками боротьби трудящих проти контрреволюційних сил.

Перші великі революційні виступи робітничого класу на західноукраїнських землях під впливом Великого Жовтня відбулися в січні 1918 р.

[1] ЗОДА, ф. 24, оп. 1, спр. 67, арк. 5.
[2] К. Г. Ципко, вказ. праця, стор. 148.
[3] «Mały rocznik statystyczny», 1937, стор. 29.
[4] «Statisticka ročenka», Praha, 1937, стор. 11—12.

Страйкували робітники Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну. Страйкарі вимагали припинення імперіалістичної війни, підписання миру без анексій і контрибуцій, скасування законів воєнного часу і цензури, амністії для політичних в'язнів, поліпшення постачання продовольством [1]. У січні 1918 р. у Львові страйкували робітники залізничних майстерень, вимагаючи поліпшити їхнє матеріальне становище і оголосити день міжнародного пролетарського свята — 1 Травня неробочим днем [2]. Січневі виступи пролетаріату Східної Галичини, що відбувалися в єдиній хвилі, яка прокотилася по всій Австро-Угорщині, виявили слабкість монархічної влади. І хоч реакції вдалося відбити натиск революційних сил, він відіграв велику роль у наростанні революційної кризи в країні.

Страйки відбулися також у Калуші, Долині, Болехові, Косові. Всі вони мали економічний характер: робітники вимагали підвищити заробітну плату, встановити 8-годинний робочий день, скасувати акордну роботу тощо [3]. До першотравневого страйку залізничників у Чернівцях приєдналися робітники інших підприємств. У Львові, Стрию, Коломиї відбулись заворушення голодуючих. Західноукраїнський пролетаріат палко вітав перемогу Радянської влади на Наддніпрянській Україні і створення суверенної Української Радянської соціалістичної держави. Так, в одній з резолюцій львівські робітники писали: «...Вітаємо вільну, незалежну Українську Радянську Республіку» [4].

Торжество ідей марксизму-ленінізму, що знайшло свій вираз у перемозі Жовтневої революції, і революційне піднесення на західноукраїнських землях підготували реальний грунт для створення тут комуністичних організацій. Вже весною 1918 р. виникли більшовицькі групи в Чернівцях, Заставні, Вашківцях, Рогізній, Вижниці, Дорошівцях, Новосілках, Станівцях та інших місцевостях [5]. Перші комуністичні гуртки у Східній Галичині виникли у Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні, у Львові, Стрию, Станіславі, Тернополі в кінці 1918 — на початку 1919 р. [6] В лютому 1919 р. у Станіславі відбулась конференція комуністичних гуртків Східної Галичини, на якій було обрано Центральний Комітет Комуністичної партії Східної Галичини [7]. На Закарпатті в лис-

---

[1] Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 314, оп. 1, спр. 4328, арк. 13, 15; І. І. Компанієць, Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку XX ст., К., 1960, стор. 277—278; В. Осечинський, Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму, Львів, 1954, стор. 164—165.

[2] ЛОДА, ф. 314, оп. 1, спр. 4044, арк. 35.

[3] «Під Прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920 рр.). Документи й матеріали», Львів, 1957, стор. 78, 84, 86—92.

[4] Див. І. І. Компанієць, вказ. праця, стор. 279.

[5] Див. Й. Д. Лучицький, Боротьба трудящих Буковини за Радянську владу.— Зб. «У боротьбі за комунізм», Львів, 1964, стор. 98.

[6] Див. А. Ярошенко, До питання про виникнення Комуністичної партії Західної України.— «Комуніст України», 1956, № 12, стор. 43.

[7] В 1923 р. Комуністична партія Східної Галичини була перейменована в Комуністичну партію Західної України.— *Ред.*

топаді 1918 р. була створена «група комуністів Руської Крайни», що входила до складу Комуністичної партії Угорщини.

Комуністичні організації, зростаючи і зміцнюючись, організовували і очолювали революційну боротьбу західноукраїнського робітничого класу і всіх трудящих. У січні 1919 р. в Дрогобичі відбулася конференція, на якій були присутні 500 делегатів від 10 тис. робітників. Конференція за пропозицією комуністів ухвалила розігнати контрреволюційну Українську національну раду, встановити владу Рад і послати братерський привіт Радам робітничих, селянських і солдатських депутатів у Москві і Харкові [1]. Найвищою точкою революційного піднесення в період існування західноукраїнської маріонеткової держави — так званої Західноукраїнської народної республіки — було збройне повстання дрогобицьких робітників у квітні 1919 р. Це повстання, очолюване комуністами, являло собою спробу східногалицького пролетаріату здійснити соціалістичну революцію. Незважаючи на поразку, воно стало великою школою революційної боротьби мас.

Характеризуючи робітничий рух у Східній Галичині, газета «Галицький комуніст» у червні 1919 р. відзначала, що боротьба місцевих робітників розвивається під лозунгом «Вся влада Радам пролетаріату», що вона з кожним днем посилюється і набирає масового характеру [2].

Робітники Східної Галичини підтримували боротьбу пролетаріату Польщі. Коли в березні 1920 р. на страйкову боротьбу піднялись залізничники Кракова і Нового Санча, страйк солідарності з ними оголосили залізничники Стрия. У цьому страйку, очолюваному комуністичною організацією, взяло участь майже 700 робітників, які висунули вимоги: поліпшити забезпечення продуктами харчування, скасувати розпорядження уряду про те, щоб місто Стрий перетворити на розподільчу станцію недобитків денікінських банд, які знайшли собі притулок у панській Польщі. «На загальному мітингу залізничників,— згадує колишній діяч КПЗУ Є. Цибрух,— промовці виступали з політичними гаслами: «Геть руки від Радянської Росії!», «Хай живе Країна Рад!» [3]. У своєму донесенні стрийський староста змушений був визнати, що чимраз більше шириться таємна комуністична агітація; серед залізничників, які зібрались перед староством, лунали такі слова, як: «Скинемо уряд за способом Леніна».

Боротьба пролетаріату Східної Галичини переконливо свідчила про те, що всепереможаючі марксистсько-ленінські ідеї, оволодіваючи масами, ставали рушійною силою революційного руху, основним змістом якого було повалення капіталістичного ладу, встановлення Радянської влади і возз'єднання Східної Галичини з Радянською Україною. Це було давньою мрією трудящих.

---

[1] О. Ю. Карпенко, Боротьба робітничого класу Східної Галичини проти влади української буржуазії під час існування ЗУНР.— Зб. «З історії західноукраїнських земель», вип. 2, К., 1958, стор. 77.

[2] «Галицький комуніст», 8.VI 1919 р.

[3] «КПЗУ — організатор революційної боротьби. Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України», Львів, 1958, стор. 68, 128.

Першотравнева демонстрація в Чернівцях. 1920 р.

Тим часом відбувалися події, які мали величезне значення для Східної Галичини. У червні 1920 р. наступив вирішальний перелом у війні Країни Рад з білополяками. Під ударами Червоної Армії вони в паніці відступали на захід. Протягом липня—серпня радянські війська визволили 16 східногалицьких повітів. Було створено Галицьку Радянську Соціалістичну Республіку. Керівним крайовим органом влади став Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. П. Затонським. У визволених повітах було проголошено націоналізацію промисловості, банків, розподіл поміщицької землі між селянами, встановлено 8-годинний робочий день, запроваджено загальне виборче право, відокремлено церкву від держави і школу від церкви, розгорнуто культурне будівництво, визначено основні права робітників тощо. Ці перетворення здійснювались під керівництвом Галревкому і комуністичних організацій.

Визвольний похід Червоної Армії і успішне радянське будівництво у Східній Галичині викликали ентузіазм у трудящих ще не визволених східногалицьких повітів. Всі вони з нетерпінням чекали приходу Червоної Армії. Проте польським агресорам, яких підтримували американські, англійські та французькі імперіалісти, вдалося восени 1920 р. знову окупувати всю Східну Галичину. Хоч Радянська влада у визволених повітах проіснувала недовго, вона відіграла величезну роль у зростанні політичної свідомості трудящих, які наочно переконались у перевазі радянського ладу над буржуазним.

Наприкінці 1918 р. буковинський пролетаріат під керівництвом комуністичних організацій виступив проти окупації боярською Румунією Північної Буковини. Робітники Чернівців організували збройні загони, які, підтримувані селянами, завдавали окупантам відчутних ударів. На початку 1919 р. у Хотинському повіті вибухнуло повстання, в якому велику роль відігравали робітники. У самому Хотині партизанські загони були переважно робітничими. З робітників-залізничників складалися Ларгський і Ленківський загони. Повстанці прагнули до революційних перетворень, зокрема проголосили конфіскацію поміщицьких і церковних земель та передачу їх трудовому селянству. Румунському буржуазно-поміщицькому урядові вдалося придушити повстання і учинити жорстоку розправу над його учасниками.

Проте боротьба робітників Північної Буковини у 1919—1920 рр. не припинялась. На промислових підприємствах і залізницях раз у раз вибухали страйки. Одним з найбільших був страйк залізничників восени 1920 р. Страйкарів, які вимагали права створювати професійні спілки, виведення військ з промислових підприємств, зняття стану облоги і цензури, підтримали робітники інших професій [1].

Бурхливі події в ті роки відбулись і на Закарпатті. Робітники під керівництвом комуністичних організацій на початку 1919 р. повсюдно створювали Ради, призначали своїх уповноважених для здійснення робітничого контролю, добивалися встановлення 8-годинного робочого дня, рішуче виступали проти безробіття [2]. Великого розмаху набув рух за возз'єднання Закарпаття з Українською Радянською Соціалістичною Республікою. Робітники й селяни зверталися до своїх наддніпрянських братів з проханням допомогти їм звільнитися з-під соціального і національного гноблення і возз'єднатися з Радянською Україною. Хустський з'їзд, який відбувся 21 січня 1919 р. і на якому були присутні делегати від 175 міських і сільських общин краю, одностайно прийняв рішення про возз'єднання Закарпаття з Україною, маючи на увазі Радянську Україну. Однак українські буржуазні націоналісти сфальсифікували рішення з'їзду і замість того, щоб вести переговори з урядом Радянської України, подались до контрреволюційної Директорії і «уряду» ЗУНР.

Але це не припинило дальшого розгортання визвольного руху на Закарпатті. В результаті героїчної боротьби трудящих у березні 1919 р. в Угорщині і на Закарпатті була встановлена Радянська влада. Диктатура пролетаріату стала здійснюватись через Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, які були органами справді народної влади. Та перемога трудящих була тимчасовою. Перекроюючи карту Європи відповідно до планів створення так званого санітарного кордону навколо Країни Рад, «миротворці» з Версалю віддали Закарпаття буржуазній Чехословаччині.

---

[1] К. Г. Ципко, вказ. праця, стор. 109, 137—138.

[2] М. В. Троян, Революційно-визвольна боротьба трудящих Закарпаття наприкінці 1918 — на початку 1919 р.— Зб. «З історії західноукраїнських земель», вип. 3, К., 1958, стор. 113.

Молода Радянська країна, хоч і подавала значну допомогу західноукраїнським трудящим у їх справедливій боротьбі, була тоді ще не в силі перешкодити іноземним імперіалістам загарбати частину України. Проте радянські люди ніколи не визнавали загарбання західноукраїнських земель.

В умовах іноземної окупації західноукраїнський робітничий клас ніколи не припиняв боротьбу проти капіталістичного ладу, за соціалізм. В силу колоніального становища західноукраїнських земель ця боротьба, що розвивалась як складова частина робітничого руху в Польщі (на Західній Україні), Румунії (на Північній Буковині) і Чехословаччині (на Закарпатті), мала риси національно-визвольного руху. Борючись разом з усім пролетаріатом Польщі, Румунії і Чехословаччини проти капіталістичного гніту, західноукраїнські робітники одночасно боролись проти іноземних окупантів за возз'єднання з Радянською Україною. Саме з возз'єднанням з Радянською Україною вони пов'язували практичне вирішення не тільки національного питання, а й питання про встановлення Радянської влади і розгортання соціалістичного будівництва.

Таким чином, робітничий клас Західної України вважав, що шляхом до здійснення його класових цілей і національних ідеалів є возз'єднання з Радянською Україною, яке повинно було наступити відразу після повалення капіталістичного ладу у Польщі, Румунії і Чехословаччині. Радянська Україна була невичерпним джерелом запалюючого і організуючого впливу на робітничий рух у Західній Україні, тим центром, до якого тяжіли окуповані західноукраїнські землі.

Справедливу боротьбу робітників-українців за возз'єднання в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі підтримували польські, румунські, чеські та словацькі робітники, які рішуче виступали проти окупації західноукраїнських земель. Характерною рисою робітничого руху на західноукраїнських землях був інтернаціоналізм. Разом з українськими робітниками боролися польські, румунські, чеські, словацькі і єврейські робітники. Всіх їх об'єднувала спільна мета — повалити владу капіталістів і поміщиків. Намагання буржуазних націоналістів посіяти серед них національну ворожнечу зазнало повного краху.

Робітничий клас виступив гегемоном у революційно-визвольній боротьбі на західноукраїнських землях. Під керівництвом своїх комуністичних партій він об'єднував і спрямовував на боротьбу проти окупаційного режиму, за революційні аграрні перетворення широкі маси селянства. Керівна роль робітничого класу в боротьбі селян виявлялась у застосуванні ними такої пролетарської форми боротьби, як страйк, у піднесенні селянського руху слідом за масовими робітничими виступами, у підтримці селянами масових політичних кампаній робітничого класу.

Як робітничі, так і селянські виступи на західноукраїнських землях мали не тільки класовий, а й національно-визвольний характер. Вони підривали владу окупантів. Одночасно трудящі виступали проти утисків української культури, домагались вільного розвитку своєї мови, школи тощо. З такими вимогами виступала і прогресивна українська інтелігенція. Національно-визвольному рухові широких демократичних мас

робітничий клас намагався надати цілеспрямованого і організованого характеру.

В 1921—1923 рр. робітничий рух на західноукраїнських землях розвивався в умовах післявоєнної економічної кризи. Натхненні перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції, робітничі маси підіймались на боротьбу проти гніту капіталістів, за поліпшення свого матеріального становища. Грандіозним виступом був страйк залізничників Західної України в лютому—березні 1921 р. Страйкуючі залізничники висували не тільки економічні вимоги про поліпшення свого матеріального становища, а й політичні — звільнення політичних в'язнів, відміни мілітаризації залізниць тощо. На заклик Комуністичної партії залізничників підтримали робітники багатьох промислових підприємств. Страйк залізничників почав перерастати у загальний страйк усіх робітників країни. Проте через зрадництво лідерів Польської партії соціалістичної він зазнав невдачі [1].

Економічний характер мав страйк наймитів-виноробів Берегівського і Виноградівського районів на Закарпатті (березень 1921 р.), в якому взяло участь понад 6 тис. чоловік. Штрейкбрехери, найняті в голодуючих селах Румунії та Угорщини, не були допущені до роботи. На придушення виступу уряд прислав військові частини [2].

У травні 1921 р. в Домбровському вугільному басейні (Польща) страйкували гірники. Страйк супроводжувався кривавими сутичками з поліцією. Страйкували також робітники нафтової промисловості Західної України, які поставили вимоги: визнання уповноважених від робітників, дотримання закону про 8-годинний робочий день, забезпечення сезонних робітників продуктами і одягом тощо. Дрогобицький повітовий староста оголосив у повіті надзвичайний стан. У райони, охоплені страйком, було послано поліцію і військо. Але робітники продовжували боротьбу. Укладений в результаті страйку договір передбачав підвищення заробітної плати, а також одноразовий харчовий додаток [3].

У вогні революційних боїв зародилась і з ініціативи комуністів стала широко застосовуватись тактика єдиного робітничого фронту. Яскравим свідченням цього було святкування 1 Травня львівським пролетаріатом у 1922 р. На площі Госєвського (нині Марченка) відбувся мітинг 40 тисяч робітників, на якому прийнято резолюцію: «...Проти об'єднаного фронту імперіалістичної буржуазії пролетаріат міста Львова стане разом з пролетаріатом цілого світу одноцілим фронтом з цілим орга-

---

[1] «Dziennik ludowy», 6.III 1921; J. Żarnowski, Strajk kolejarzy w 1921 r. — «Kwartalnik historyczny», 1956, N 1, стор. 85—86.

[2] Б. І. Співак, Боротьба комуністів Закарпаття за маси, проти угодовської політики правих соціал-демократів (1921—1924 рр.).— «Наукові записки Ужгородського університету», т. XXIX, Ужгород, 1957, стор. 187.

[3] Івано-Франківський обласний державний архів, ф. 6, оп. 2, спр. 538, арк. 16, 20, 33 (далі — І.-ФОДА); «Вперед», 24 і 25.V 1921; П. Челак, Революційна боротьба трудящих мас Західної України проти окупаційного режиму панської Польщі (жовтень 1920—1923 рр.).— Зб. «300 років возз'єднання України з Росією», Львів, 1954, стор. 140—141.

нізованим робітничим класом. Геть з політичними і національними репресіями! Геть з посяганням на права робітників! Хай живе соціалізм! Хай живе соціалістична революція! Хай живе соціалістична республіка!» [1]

Високу революційну активність виявили робітники Закарпаття під час загального політичного страйку 1 червня 1922 р., який проводився у всій Чехословаччині за рішенням Центрального Комітету Комуністичної партії Чехословаччини як вираз протесту проти безробіття і наступу буржуазії на життєві права трудящих. В Ужгороді страйкуючі робітники зібрались на мітинг, на який прибули також представники селян. Учасники цього мітингу проголошували лозунги: «Хай живе Комуністичний Інтернаціонал!», «Хай живе Радянська Росія!». У Берегові проти робітників було кинуто військовий загін [2].

Найвищого напруження досягла боротьба західноукраїнського пролетаріату в 1923 р. В червні—липні страйкували залізничники Львова, Станіслава, Стрия, Самбора, Перемишля, Рави-Руської. Тільки в Станіславі страйкували 7 тис. чоловік. Майже одночасно відбувався страйк 2 тис. робітників хімічної промисловості Калуша. Робітники соляних підприємств проголосили страйк солідарності з робітниками Калуша. До страйку приєднались робітники всього Дрогобицько-Бориславського району. Внаслідок майже півторамісячної боротьби робітники Калуша здобули перемогу — підвищено заробітну плату і відновлено на роботі звільнених товаришів [3].

Спроби уряду придушити революційно-визвольну боротьбу не мали успіху. У липні 1923 р. страйковою боротьбою було охоплено 12 тис. робітників деревообробної промисловості Західної України, які вимагали підвищення заробітної плати і поліпшення постачання їх продовольчими товарами. Важливим було те, що страйки на окремих підприємствах почались і закінчились майже одночасно, що свідчило про організованість робітників [4].

В умовах революційного піднесення стали виявляти більшу активність профспілки. Так, на території Станіславського воєводства у вересні 1923 р. активну діяльність розгорнули профспілки залізничників, металістів, столярів, кравців, будівельників, деревообробників, робітників хімічної і газової промисловості, цегельних заводів, друкарень, млинів, шкіряних і харчових підприємств, а також профспілки працівників гастрономічних магазинів і поденних робітників. У Станіславі відбулась конференція профспілок, яка висловилася за створення єдиного робітничого фронту в боротьбі проти капіталу. Конференція доручила раді профспілок розробити план загального страйку [5].

---

[1] «Земля і воля», 7.V 1922; «Dziennik ludowy», 3.V 1922.

[2] Б. І. Співак, вказ. праця, стор. 188—189.

[3] І.-ФОДА, ф.1, оп. 1, спр. 151, арк. 5, 6; ЛОДА, ф. 1, оп. 1 спр. 139, арк. 337—339; «Земля і воля», 29.VII і 5.VIII 1923.

[4] Волинський обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. 1, оп. 2, спр. 200, арк. 3, 6; спр. 227, арк. 4; І.-ФОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 151, арк. 5—6.

[5] І.-ФОДА, ф. 6, оп. 2, спр. 52, арк. 4, 7—9.

У жовтні застрайкували гірники Домбровського і Краківського районів, а також робітники деяких професій у Західній Україні. З кожним днем становище в Польщі ставало все більш напруженим. Повсюдно відбувались робітничі мітинги і демонстрації. Наприклад, 2 листопада на мітингу у Львові були присутні 4 тис. чоловік, після чого відбулась демонстрація. Поліція розганяла демонстрантів [1]. Припинення залізничного руху на найважливіших дільницях збільшило труднощі уряду. Економічне і політичне становище в країні весь час ускладнювалося. Намагаючись відновити залізничний рух, уряд оголосив на залізницях військовий стан і запровадив воєннопольові суди.

В цих умовах Комуністична партія закликала робітників до загального політичного страйку, який і вибухнув 5 листопада. Лише на території Львівського воєводства страйкували близько 50 тис. чоловік. «Робітництво,— писала газета «Земля і Воля» 11 листопада 1923 р.,— стануло до боротьби. Скрізь зупинились майстерні і фабрики. На вулиці вийшов пролетаріат». У Кракові страйк переріс у повстання. Робітники вели збройну боротьбу з поліцією і військом. Їм вдалося захопити місто. У Бориславі відбулись бої робітників з карателями [2]. Солдати однієї з військових рот відмовились допомогти поліцейським при арешті робітничих агітаторів, що закликали їх перейти на сторону революційних мас. Демонстрація 50 тисяч робітників у Бориславі в зв'язку з похоронами жертв, що полягли від рук поліції, вилилась у грандіозну маніфестацію революційних сил.

Але польському буржуазно-поміщицькому урядові вдалося ліквідувати революційну кризу в країні. В цьому значною мірою допомогли йому верховоди Польської партії соціалістичної, які за відмову уряду від мілітаризації залізниць та скасування воєннопольових судів дали вказівку про припинення боротьби. Все ж революційні виступи зірвали прихід до влади фашистів у Польщі, сприяли дальшій мобілізації пригнобленого польським імперіалізмом українського населення на боротьбу за самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною.

На Закарпатті зростаючий революційний рух, керований комуністами, примусив уряд піти на поступки трудящим. У 1923 р. було видано указ про скасування режиму військової диктатури і проведення виборів до органів місцевого самоврядування і парламенту [3].

В роки тимчасової стабілізації капіталізму боротьба робітничого класу на західноукраїнських землях не припинилась, хоч дещо зменшився її розмах. У серпні 1924 р., в 10-ті роковини початку першої імперіалістичної війни, по всьому Закарпаттю прокотилася хвиля зборів і демонстрацій, на яких трудящі виступали проти спроб імперіалістичних загарбників розв'язати нову війну. Кривава розправа, яку вчинила чехословацька буржуазія над мирною антивоєнною демонстрацією у Свалявi, внаслідок якої було вбито двох робітників і багато поранено, ви-

[1] ЛОДА, ф. 193, оп. 1, спр. 10, арк. 230.
[2] ЛОДА, ф. 102, оп. 1, спр. 40, арк. 107; «Земля і воля», 11.XI 1923.
[3] Б. І. Співак, вказ. праця, стор. 189.

кликала нову хвилю політичних демонстрацій і страйків на Закарпатті і по всій Чехословаччині.

Незабаром вибухнув страйк робітників нафтової промисловості Західної України. 16 вересня 1924 р. припинили роботу всі нафтові підприємства. Щоденно відбувалися збори робітників, на яких вони заявляли, що не припинять боротьби до повної перемоги. Налякані розмахом виступу, власті стягнули в район страйку додаткові загони поліції. Страйк, що закінчився 24 вересня, приніс робітникам успіх: підприємці були змушені відмовитись від спроби знизити робітникам заробітну плату та позбавити їх усіх соціальних завоювань [1].

Стійкість основної частини страйкуючих робітників і успішне закінчення страйку були прямим наслідком великої агітаційно-роз'яснювальної роботи комуністів під час підготовки і проведення страйку. Намагання опортуністичних керівників Польської партії соціалістичної зірвати боротьбу робітників зазнали невдачі. Страйк робітників нафтової промисловості показує, як Комуністична партія Західної України утримувала ініціативу в своїх руках під час запеклих класових боїв пролетаріату.

31 березня 1926 р. у Стрию відбулась масова демонстрація безробітних. В ній взяли участь комуністи. Демонстранти співали «Інтернаціонал» і проголошували лозунги: «Хочемо хліба і праці!», «Хай живе робітничо-селянський уряд!» Поліція намагалася розігнати демонстрантів, але безуспішно. Тоді вона відкрила вогонь. Вбито 13 чоловік. Похорон жертв кривавого терору вилився у могутню політичну маніфестацію, в якій взяло участь 5 тис. чоловік [2].

Активізувала свою діяльність і Комуністична партія Буковини. Наслідком цього були нові революційні виступи робітників. Так, у 1924 р. відбувались великі страйки буковинських столярів і друкарів, а в 1926 р.— мулярів, вантажників та службовців [3]. В день 1 Травня 1926 р. у Чернівцях відбулись масові збори, в яких взяли участь понад 10 тис. робітників та селян навколишніх сіл. Таких грандіозних першотравневих зборів у Чернівцях не було з 1920 р. Під час свята в місті був припинений трамвайний рух [4]. 9 і 16 травня 1926 р. у Чернівцях відбулись багатолюдні збори, присвячені виборам до румунського парламенту, в яких взяли участь робітники міста, представники селян Чернівецького і Сторожинецького повітів. У своїй виборчій платформі трудящі вимагали самовизначення Буковини, укладення миру з Радянським Союзом, припинення терору, демократичних свобод, передачі поміщицької землі селянам без викупу та ін. [5]

---

[1] І.-ФОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 55; «Dziennik ludowy», 25. IX 1924.

[2] І.-ФОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 390, арк. 3; «Наша правда», 1926, № 5, стор. 1; «Світло», 11.IV 1926.

[3] І. Компанієць, Боротьба за Радянську владу на Буковині, К., 1950, стор. 4.

[4] «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР. Документи й матеріали», 1958, стор. 237.

[5] К. Г. Ципко, вказ. праця, стор. 159.

Посиленню активності комуністів Північної Буковини сприяло включення Комуністичної партії Буковини до складу Комуністичної партії Румунії. Воно було здійснене Виконкомом Комуністичного Інтернаціоналу в 1926 р. у відповідь на прохання Комуністичної партії Буковини, підписане Ф. І. Альботом, С. І. Канюком, С. Ю. Гуцуляком та Морозом [1]. Цей важливий для північнобуковинських комуністів акт сприяв зміцненню інтернаціональної єдності українських і румунських трудящих у боротьбі проти спільного ворога.

Останні роки тимчасової часткової стабілізації на західноукраїнських землях відзначались загостренням класових суперечностей. Найбільш яскраво це спостерігалось на Західній Україні. Фашистська кліка Пілсудського, яка прийшла до влади в травні 1926 р., не могла та й не ставила своїм завданням вирішити ні робітниче, ні селянське, ні національне питання. Навпаки, вона ще більше загострила основні суперечності, які роздирали імперіалістичну Польщу. Уряд громив революційні робітничо-селянські організації. Він став посилено ліквідовувати соціальні завоювання робітничого класу, а в боротьбі проти робітничого руху поєднував демагогію з жорстоким терором. Використовуючи фашистську диктатуру, капіталісти значно посилили експлуатацію робітників. Робітничий клас Польщі переконався, що уряд Пілсудського — це фашистський уряд, який є агентом західних імперіалістів, знаряддям у здійсненні їх антирадянських планів.

Комуністична партія націлила робітничий клас на боротьбу проти фашистської диктатури. Червневий Пленум ЦК КПЗУ (1926 р.) закликав партійні організації розгорнути роботу по мобілізації мас на боротьбу проти фашистської кліки Пілсудського, за робітничо-селянський уряд. У жовтні 1926 р. відбувся поширений пленум ЦК КПЗУ, який відзначив, що «в боротьбі з фашистською диктатурою партія висуває клич робітничо-селянського уряду, який необхідно тісно організаційно пов'язувати з щоденною боротьбою робітничого класу та широких селянських мас» [2]. Настанови Комуністичної партії знаходили широку підтримку робітників. Вся країна була охоплена страйками робітників і виступами безробітних. У Келецькому воєводстві на Островецьких заводах 50 тис. робітників вступило в бій з поліцією [3]. Якщо в 1925 р. у Західній Україні відбулось 63 страйки, то в 1926 р.—94, у 1927 р.— 108, у 1928 р.— 132. В ході страйкової боротьби робітники поєднували наступальні бої з оборонними, добивалися підвищення заробітної плати, збереження 8-годинного робочого дня, відновлення на роботі раніше звільнених тощо. В багатьох випадках страйки закінчувалися повною або частковою перемогою робітників. Під час страйків робітники поряд з економічними вимогами висували і політичні: повалення фашистської диктатури, створення робітничо-селянського уряду, возз'єднання Західної

[1] Й. Д. Лучицький, вказ. праця, стор. 102.
[2] ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 6, оп. 6—1, спр. 68, арк. 37.
[3] «Правда», 12.VII 1926.

України з Радянською Україною, конфіскація поміщицьких земель, припинення підготовки агресивної війни проти СРСР.

Винятково важливим моментом у робітничому русі була широка участь у ньому сільськогосподарських робітників. Хвиля аграрних страйків у 1928 р. охопила ряд повітів Західної України. Гостротою відзначався страйк сільськогосподарських робітників сіл Дебів, Рудків, Князів, Потоків та інших Рава-Руського повіту, що тривав більше місяця. Страйк поєднувався з демонстраціями під лозунгами: «Хай живе робітничо-селянська влада!», «Домагаємось землі без викупу!», «Хай живе солідарність робітників і селян!» Страйк закінчився успішно для робітників: було визнано їх профспілку і підвищено заробітну плату [1].

Страйки сільськогосподарських робітників відбулись також в Батятичах Жовківського повіту, в Башні Долішній, Башні Горішній, Молодові і Боговій Горі Любачівського повіту, Дольську і Добеку Ковельського повіту, Гримайлові Скалатського повіту, Рудні і Хмільовому Бродівського повіту та багатьох інших селах. В цих бойових, наступальних страйках з усією силою виявилась революційна енергія мас села. Комуністи безпосередньо керували боротьбою сільськогосподарського пролетаріату через страйкові комітети. Діяльну участь у русі брали керовані партією організації «Української селянсько-робітничої соціалістичної єдності» («Сельроб-Єдність»), на чолі яких стояли К. Пелехатий, К. Вальницький та ін.

Робітничий клас Західної України посилював свою роль гегемона селянського і національно-визвольного руху, що виявлялось у зростанні масових революційних виступів селянства і демократичних елементів міста. Селяни виступали проти податків і шарварків, вимагаючи конфіскації землі і т. д. Не раз доходило до сутичок з поліцією [2]. 1 листопада 1928 р. Львів став ареною кривавих сутичок між українським населенням і польськими окупантами. Це була відповідь пригноблених мас українського населення польським імперіалістам.

На розгортанні революційного руху в Західній Україні негативно відбився розкол в КПЗУ і «Сельробі» — масовій легальній революційній робітничо-селянській організації, яка діяла під керівництвом КПЗУ і відіграла важливу роль у розвитку революційного руху на західноукраїнських землях. III з'їзд КПЗУ (червень — липень 1928 р.) прийняв важливі рішення з питань роботи партії в профспілках, на селі, серед молоді та ін. Безпосереднім результатом з'їзду було організаційне зміцнення партії, зміцнення її зв'язків і стосунків з КПП, ВКП(б), КП(б)У і Комінтерном.

В останні роки тимчасової відносної стабілізації капіталізму відбувся ряд страйків робітників Північної Буковини. Незважаючи на репресії румунських окупантів, у 1927—1928 рр. під керівництвом комуністичних організацій у Чернівцях страйкували робітники текстильної

[1] «Сельроб», 26.VII, 30.IX і 7.X 1928.

[2] ЛОДА, ф. 102, оп. 1, спр. 10, арк. 106; «Наша правда», 1929, № 4—6, стор. 41—43.

Робітники деревообробного заводу в с. Красносільське на Буковині — учасники страйку. 1928 р.

фабрики «Постоварія Романа», заводу «Фабричей де керестя Гец», друкарень, млинів, електростанції. Багатотисячний мітинг у Чернівцях у 1928 р. пройшов під лозунгом: «Вся влада трудящим!», а демонстрація у цьому ж році — під лозунгом «До Радянської України!» [1].

На Закарпатті страйкова боротьба робітників особливо активізувалася весною 1928 р. Дуже напруженою була боротьба 1200 будівельників Мукачева. Страйк, який тут очолювали комуністи, тривав майже два місяці і закінчився успішно: будівельникам було підвищено плату на 10—16% і гарантовано 8-годинний робочий день. Бурхливими були мітинги, демонстрації і страйки робітників в Ужгороді, Мукачеві, Берегові, Хусті та інших містах Закарпаття на знак протесту проти кривавої розправи австрійського буржуазного уряду над трудящими Відня, які піднялись на боротьбу за свої права [2].

Під впливом революційної боротьби робітничого класу розгортався рух трудового селянства Закарпаття. Селянство перейшло до відкритої боротьби за землю, до насильного захоплення і розподілу поміщицької

[1] «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР», стор. 247—249; К. Г. Ципко, вказ. праця, стор. 164.

[2] О. В. Хланта, Комуністи Закарпаття — організатори і керівники класової боротьби трудящих у період тимчасової відносної стабілізації капіталізму (1924—1929 рр.).— «Наукові записки Ужгородського університету», т. XXX, Ужгород, 1960, стор. 13, 17.

і державної землі. Однак максимально використати потенціальні революційні можливості селянства Закарпатська комуністична організація не зуміла. Це пояснюється головним чином відсутністю на цей час у Комуністичної партії Чехословаччини чіткої програми з селянського питання, а також правильного підходу до національного питання.

В період світової економічної кризи до краю загострились усі суперечності на західноукраїнських землях: суперечність між працею і капіталом, між поміщиками та селянською біднотою, між окупаційним державним апаратом і пригнобленим українським населенням та ін. Головною була суперечність між робітничим класом та буржуазією. Капіталісти шукали виходу з кризи в посиленні реакції, в розв'язанні імперіалістичної війни проти Радянського Союзу. Пролетаріат шукав виходу з кризи у боротьбі проти капіталу і фашистської диктатури, за робітничо-селянську єдність.

У Західній Україні Комуністична партія і її організація «Сельроб-Єдність» розгорнули широку підготовчу роботу до аграрних страйків. З врахуванням досвіду 1928 р. був розроблений проект типового колективного договору для всіх категорій сільськогосподарських робітників.

Хвиля страйкової боротьби сільськогосподарських робітників почала наростати в травні 1929 р. в Рава-Руському повіті і докотилася в інші повіти. Всього страйкувало понад 30 тис. чоловік з 130—150 сіл 18 повітів [1]. Характерним у цьому русі було те, що в ньому брали участь усі категорії сільськогосподарських робітників. У ряді місць батраки відразу вступили в боротьбу разом з поденними робітниками (Рава-Руський, Бібрський, Зборівський та інші повіти), в інших місцевостях вони виступили вже в ході страйків. Як правило, ініціатива страйків виходила від сезонних робітників, на яких партія мала більший вплив, бо вони не перебували під постійним контролем поміщиків. Страйки мали наступальний характер. Робітники вимагали підвищення заробітної плати як грошової (на 100—150%), так і натуральної (восьмий сніп замість 13-го і 16-го), 8-годинного робочого дня, визнання робітничих комітетів, звільнення і приймання робітників лише за згодою комітетів, обов'язкове страхування від хвороби за рахунок поміщика та ін. Як повідомляла газета «Сельроб», страйкарі висували також лозунги боротьби за робітничо-селянський уряд, за землю без викупу, за самовизначення пригноблених польським імперіалізмом народів [2].

Під лозунгами — земля без викупу, за робітничо-селянську солідарність, проти фашистської диктатури, польської окупації і білого терору, за робітничо-селянський уряд, за самовизначення пригноблених народів, за возз'єднання з Радянською Україною, проти імперіалістичної війни, за захист СРСР і УРСР провадились збори, мітинги і демонстрації [3].

Промисловий пролетаріат підтримував боротьбу сільськогосподарського пролетаріату. З ініціативи Комуністичної партії Західної України у

[1] «Наша правда», 1929, № 7—12, стор. 53.
[2] «Сельроб», 1.IX 1929.
[3] «Коммунистический Интернационал», 1929, № 52, стор. 29.

Львові і Перемишлі виникли комітети солідарності з участю представників лівих профспілок, революційних робітничо-селянських організацій і робітників деяких окремих фабрик. Ці комітети організовували мітинги і конференції солідарності з страйкуючими пролетарями села. Діяльність комітетів солідарності, яка проходила в умовах жорстокого фашистського терору, значно зміцнила в свідомості широких трудящих мас ідею революційного робітничо-селянського союзу та провідної ролі в ньому пролетаріату.

До страйкуючих уряд застосовував свою традиційну систему репресій. Провадилися масові арешти. В деяких місцях були арештовані всі члени страйкових комітетів [1]. Як повідомляла газета «Комуніст» 5 липня 1929 р., незважаючи на це, страйкарі трималися стійко, вступали в сутички з штрейкбрехерами і поліцією. Так, у с. Березд̀івцях Бібрського повіту вони виступили проти 22 поліцейських. Поліцейські і штрейкбрехери відступили. Тоді страйкарі влаштували облогу, яка тривала 24 години. І лише після того, як одному поліцейському вдалося прорватись і повідомити воєводу про стан справ і в село прибув великий загін поліції, облогу було знято [2].

Українські буржуазні націоналісти робили все, щоб припинити рух мас. Українське національно-демократичне об'єднання послало в район заворушень своїх сенаторів і послів організувати мітинги, на яких закликали припинити боротьбу. Проте страйкарі дали рішучу відсіч намаганням мерзенних зрадників зірвати їх боротьбу. У переважній більшості випадків робітники добивались повної або часткової перемоги [3].

У 1929 р. промисловий пролетаріат на західноукраїнських землях продовжував наполегливу боротьбу. В липні й серпні страйкувало близько 1300 цегельників Львівського, Тернопільського, Стрийського, Луцького та Ровенського повітів. Робітники виступали проти зниження заробітної плати (Луцький і Ровенський повіти), вимагали підвищення її (Львівський повіт), боролись за ліквідацію заборгованості по заробітках (Стрийський повіт) тощо. Всі страйки закінчились успішно для робітників [4] (про результати їх в Луцькому повіті даних нема).

Найбільший розмах боротьби промислового пролетаріату в Західній Україні в 1929 р. припав на той період, коли відбувались аграрні страйки, тобто на травень—вересень. За цей час на промислових підприємствах у Львівському воєводстві відбулось близько 30 страйків, тоді як в останні три місяці 1929 р.— 9 [5]. Подібне явище зустрічаємо в інших воєводствах.

Помітне збільшення виступів робітничого класу в 1929 р. спостерігалось і в Північній Буковині. У квітні розпочався загальний страйк

[1] «Сельроб», 19.V і 14.VII 1929.
[2] ЛОДА, ф. 102, оп. 1, спр. 19, арк. 21.
[3] «Наша правда», 1929, № 7—12, стор. 55.
[4] І.-ФОДА, ф. 6, оп. 2, спр. 122, арк. 93; ЛОДА, ф. 102, оп. 1, спр. 19, арк. 35—36; ф. 200, оп. 1, спр. 1603, арк. 30; Тернопільський обласний державний архів, ф. 2, оп. 4, спр. 162, арк. 20; спр. 163, арк. 28; ВОДА, ф. 57, оп. 1, спр. 1170, арк. 14, 27.
[5] М. М. Кравець, вказ. праця, стор. 139.

лісорубів, 15 тис. чоловік добивалися підвищення заробітної плати і скорочення робочого дня. Виступ закінчився перемогою робітників: робочий день був скорочений з 10,5—до 8 годин; заробітна плата підвищена на 14%, наднормові години стали оплачуватися на 25% вище [1].

Важливе значення для розгортання революційного руху на Закарпатті мала IX партійна крайова конференція, що відбулась на початку лютого 1929 р. Конференція вказала на помилки в діяльності колишнього крайового комітету, особливо з національного і аграрного питань, і накреслила шляхи їх виправлення. Вже в березні і квітні комуністи організували численні страйки виноградарських робітників. На Берегівщині в квітні цей рух став загальним, охопивши більше як 3 тис. чоловік. Тільки в селах Мужієвому і Косині страйкувало 1500 чоловік. Підприємці, які спочатку не хотіли й слухати про вимоги робітників, змушені були поступитися. Переговори між страйковими комітетами і підприємцями відбулися 12 квітня в Береговому, але не привели до згоди. Робітники повторили свої вимоги, які були зазначені в колективному договорі. Зустрічі членів комітетів з підприємцями 14 і 15 квітня були також безуспішними.

Напружена боротьба виноградарських робітників дістала гаряче співчуття і підтримку всіх трудящих Закарпаття. Особливо велику допомогу подали страйкуючим робітники міста Берегового. Вони виконували доручення страйкового комітету по охороні виноградників. На знак солідарності з виноградарськими робітниками 18 квітня застрайкували цегельники, каменярі і будівельники Берегового та Хуста.

Страйк виноградарських робітників відбувався в умовах терору і переслідувань. До Берегового було стягнено 95 жандармів і 25 поліцейських. Місто було схоже на військовий табір, оточений ворогами. В невеличкому селі Беня над страйкарями чинили розправу 58 жандармів, які арештували 32 чоловіки. Кількість арештованих за час страйку досягла 200 чоловік. Єдиним табором проти робітників і селян Берегівщини виступили всі буржуазні партії, в тому числі українські і угорські. Вони допомагали урядові в боротьбі проти страйкуючих, шукали штрейкбрехерів.

Крайовий комітет Комуністичної партії, виходячи з конкретних обставин, 20 квітня прийняв рішення про припинення страйку. Таке рішення було цілком правильним: виноградарські робітники були дуже втомлені тривалою і голодною зимою та чотиритижневою напруженою боротьбою. Комуністична партія оцінила наслідки страйку як часткову перемогу: робітники добилися підвищення заробітної плати. Головним наслідком був не економічний результат, а те, що робітники навчилися свідомо боротися, побачили, які великі потенціальні можливості є у сільськогосподарського пролетаріату Закарпаття. Страйк допоміг викрити справжнє обличчя всіх буржуазних партій. В той же час робітники ще раз переконалися, що єдиною партією, здатною вести трудящих на бо-

[1] «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР», стор. 256.

ротьбу за краще життя, є Комуністична партія. У листівці з нагоди припинення страйку боротьба виноградарських робітників оцінювалася як «найбільша, яку будь-коли вели сільськогосподарські робітники єдиним фронтом з ...промисловими робітниками». Листівка закінчувалась словами: «Страйк припиняємо, але боротьбу продовжуємо» [1]. Страйкові комітети були реорганізовані в акційні комітети, які охоплювали 40 сіл округи. Вони готували сільськогосподарських робітників, трудове селянство до наступних боїв з експлуататорами.

Запалюючим прикладом для робітничого класу західноукраїнських земель були грандіозні успіхи Радянського Союзу в будівництві соціалізму. Західноукраїнські робітники вбачали в Радянському Союзі силу, здатну допомогти їм у боротьбі за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною.

Надзвичайно велику роль у поширенні ідей соціалістичної революції і досягнень соціалістичного будівництва відігравали масові поїздки трудящих західноукраїнських земель у Радянський Союз. Так, у другій половині 1929 р. у складі робітничо-селянської делегації Польщі були представники львівських робітників — активні діячі КПЗУ Д. Вербовий та І. Габерман. Польська делегація відвідала Москву, Ленінград, Київ, Харків, Одесу, Дніпропетровськ та багато інших міст СРСР. Трудящі Країни Рад з радістю вітали посланців трудящих Польщі. Їх почуття були висловлені у привітанні, опублікованому в газеті «Правда» 9 серпня 1929 р. українською, польською, російською та білоруською мовами. В ньому говорилось, що трудящі СРСР з великою симпатією слідкують за революційною боротьбою трудящих Польщі, Західної України та Західної Білорусії, з якими їх зв'язує не тільки пролетарська солідарність, а й тривала спільна боротьба проти російського царизму і експлуататорських класів царської Росії. Після повернення на батьківщину делегація звернулась до робітників і селян з маніфестом, у якому розповідала про досягнення соціалістичного будівництва в СРСР.

Солідаризуючись із Радянським Союзом, західноукраїнський робітничий клас ніколи не припиняв боротьби проти намагань міжнародного імперіалізму розв'язати антирадянську війну. Підтримка Країни Рад була для нього справою боротьби за власні інтереси. Щороку у міжнародний день боротьби проти підготовки імперіалістичної війни і на захист Радянського Союзу — 1 серпня у різних містах відбувались мітинги і демонстрації. В 1929 р. антивоєнна демонстрація відбулась у Чернівцях. Робітники, проголошуючи лозунги: «Геть армію!», «Геть війну!», рушили до будинку суду, але їх оточила поліція і розігнала. У місті розкидано було багато прокламацій. Арештовано 70 чоловік, яких жорстоко побили [2]. В 1931 р. антивоєнні політичні демонстрації відбулись у Львові, Коломиї, Стрию, Самборі, Тернополі, Станіславі та інших містах [3]. Особливістю демонстрацій було те, що керівники намагалися спря-

[1] ЗОДА, ф. 2, оп. 2, спр. 82, арк. 113.

[2] «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР», стор. 263.

[3] «Наша правда», 1931, № 7—8, стор. 48.

Безробітні на одній з вулиць Чернівців. 1930-ті роки.

мувати їх до військових казарм (Львів, Станіслав, Стрий). Під час окремих демонстрацій, наприклад у Львові, сталися сутички з поліцією. На Закарпатті першосерпневі демонстрації проходили під гаслом «Проти фашистської провокації війни і за зміцнення пакту взаємної допомоги між Чехословацькою Республікою і СРСР».

В умовах поглиблення економічної кризи все більшу роль у робітничому русі стали відігравати безробітні, ряди яких безперервно зростали. Комуністичні організації розгорнули серед них агітаційно-пропагандистську роботу, в результаті якої боротьба безробітних ставала важливим фактором політичного життя. В січні 1930 р. у Львові на мітинг прийшло багато безробітних. З промовою до них звернувся комуніст, що закликав безробітних іти до магістрату і вимагати допомоги. Поліція розігнала мітинг. Тоді безробітні поодинці і групами направилися до ратуші. Лунали заклики: «Хай живе комунізм!», «Хай живе Україна!», «Хай живе КПЗУ!», «Дайте нам хліба і праці!», «Геть з поліцією!». Число демонстрантів зросло до 500 чоловік. Поліція заарештувала шість чоловік [1]. У 1931 р. в Станіславі безробітні напали на підводи з хлібом, який належав капіталістам, і розподілили його між собою [2]. В околиці Стебника близько 300 безробітних провели демонстрацію біля місцевої

[1] ЛОДА, ф. 102, оп. 1, спр. 54, арк. 2.
[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 6, оп. 6—1, спр. 377, арк. 113.

тюрми. Демонстранти проголошували лозунги: «Хліба і праці!», «Геть капіталістичний уряд!», «Хай живе Радянський Союз!» та ін. На спів «Інтернаціоналу» та оклики демонстрантів відгукнулись політв'язні.

На шляху Трускавець—Модрич безробітні вступили в сутичку з поліцією. Заворушення безробітних відбулись також у Львові, Кременці, Надвірній, Долині, Добромилі, Збаражі, Луцьку та інших містах Західної України. Бурхлива демонстрація безробітних відбулась у цьому ж році в Чернівцях. Безробітні вигукували: «Ми голодуємо, дайте нам хліба!» [1] На Закарпатті рух безробітних у 1931 р. також набрав широкого розмаху. Характерно, що тут до боротьби безробітних приєдналось багато селян, які виступали перед окружними і нотарськими управліннями з своїми вимогами. Спільні демонстрації безробітних і селян відбувались майже по всіх округах Закарпаття. Вони свідчили про зміцнення революційного союзу робітничого класу з трудящим селянством.

У 1932 році — році дальшого загострення економічної кризи і дальшого наступу капіталу на робітничий клас — відбулись нові виступи західноукраїнського пролетаріату. 1 липня у Львові під керівництвом комуністів відбувся страйк водіїв трамваїв. 3 серпня вибухнув страйк 2600 робітників комунальних підприємств Львова. Боротьба комунальників закінчилась частковим успіхом [2]. 1 вересня у відповідь на заклик Комуністичної партії Західної України, очолюваної тоді такими видатними революційними діячами, як Бараба (Г. Іваненко) і Косар (М. Заячківський), страйкувало 16 тис. робітників нафтової промисловості. В районі страйку власті зосередили значні сили поліції. Лише в Дрогобичі 200 поліцейських охороняли урядові установи та безперервно патрулювали по місту. Серед комуністів було проведено численні арешти. У Дрогобицькому повіті, наприклад, під час страйку заарештували 151 комуніста. Після тритижневого страйку був укладений колективний договір, який передбачав зниження заробітної плати на 8—10% [3] (підприємці вимагали зниження на 25%). У Східній Галичині розгорнувся масовий селянський рух, активно підтриманий робітниками. На Закарпатті відбувались демонстрації голодуючих, які супроводжувалися кривавими сутичками з поліцією. Діяльну участь у цих демонстраціях брали робітники.

В 1933 р. робітничий рух пішов на спад. Проте вже в 1934 р., коли у капіталістичному світі почалась депресія особливого роду, спостерігалось пожвавлення боротьби робітників. Воно знаменувало собою початок нового етапу в історії західноукраїнського робітничого руху. Цей етап відзначався великим розмахом боротьби та успіхами єдиного робітничого й антифашистського народного фронту.

В умовах загострення класових боїв проходив у кінці жовтня — на початку листопада 1934 р. IV з'їзд КПЗУ. Як одне з основних завдань з'їзд висунув дальше зміцнення єдності рядів партії, зміцнення ідеоло-

[1] «Боротьба трудящих Буковини за соціальне й національне визволення і возз'єднання з Українською РСР», стор. 295—296.
[2] ЛОДА, ф. 200, оп. 1, спр. 441, арк. 26; «Сельроб», 14.VIII 1932.
[3] ЛОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 145, арк. 104.

гічних і організаційних зв'язків з КПП і братніх зв'язків з КП(б)У та зміцнення бойового союзу трудящих Західної України з польським і західнобілоруським пролетаріатом.

З'їзд підкреслив вирішальне значення тактики єдиного робітничого фронту в боротьбі проти капіталу, проти фашизму й окупації, за ізоляцію реформістських елементів у рядах робітничого класу, за диктатуру пролетаріату. З'їзд накреслив завдання партії в селянському і національно-визвольному русі, тактичну лінію партії в дусі пролетарського інтернаціоналізму.

Партія приступила до розв'язання актуальних завдань дальшого керівництва революційно-визвольною боротьбою. Одним з багатьох проявів успішної реалізації партійними організаціями рішень з'їзду були могутні першотравневі демонстрації в 1935 р., які проходили під лозунгами боротьби за волю, хліб, працю і мир. Демонстрації у Львові, Стрию, Станіславі, Холмі, Перемишлі і Луцьку були єдинофронтовими, тобто в них брали участь поряд з комуністами і соціалісти [1].

Рух за створення єдиного робітничого фронту розгорнувся й на Закарпатті. У 1934 р. комуністи під знаком єдиного фронту провели тут ряд успішних страйків робітників за підвищення заробітної плати. В жовтні і листопаді страйкували робітники на будівництві каналу в Ужгороді, на лісопильнях в Довгому Хустської округи, Ляховці Воловської округи і т. д. [2] До страйку робітників на будівництві каналу в Ужгороді, яким керувала червона профспілка, керівництво реформістських профспілок заборонило приєднуватись членам своїх організацій. Незважаючи на це, вони приєдналися до страйку.

Яскравим показником зростання єдності робітників був виступ у Мукачевому 700 робітників, які оголосили одногодинний страйк солідарності з страйкуючими учнями фірми Мерменштейна. Всього в 1934 р. на Закарпатті страйкувало близько 1900 робітників [3]. Страйки мали переважно наступальний характер. Більшість з них закінчувалася перемогою робітників. У першій половині 1935 р. кількість єдинофронтових робітничих виступів збільшилася.

Велике значення в мобілізації мас на боротьбу з фашизмом мали рішення VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу (липень—серпень 1935 р.) про організацію спільних антифашистських виступів робітників і селян різних політичних напрямків в єдиному народному фронті. Ці рішення підсумовували досвід світового комуністичного руху, давали конкретні вказівки окремим братнім комуністичним партіям у їх практичній діяльності, збагачували їх власний досвід.

Виконуючи рішення VII конгресу Комінтерну, Комуністична партія Західної України, в керівництві якої були тоді Я. Солов'ян і М. Нашковський, розробила конкретну програму своїх дій. Її метою було згуртувати трудящих в єдиному антифашистському народному фронті. Прово-

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 6.

[2] ЗОДА, ф. 2, оп. 2, спр. 368, арк. 25—28, 36—38; «Munkás ujság», 18.VII і 23.VIII 1934.

[3] «Munkás ujság», 28.X 1934.

дення в життя цієї програми забезпечило успіх: на основі єдинофронтової антифашистської платформи розгорнувся масовий рух трудящих.

У вересні 1935 р. в Західній Україні трудящі повсюдно бойкотували вибори до сейму і сенату, що відбувалися за новим антидемократичним виборчим законом. На пропозицію пілсудчиків про виборчі «угоди» відгукнулись лише українські і єврейські буржуазні націоналісти. Старанно підготовлені урядом «вибори» провалились. Пілсудчики зазнали поразки. Навіть за офіційними даними, в голосуванні взяло участь лише 45,9% усіх виборців [1], зокрема у Львові 25% виборців, у Бориславі — 27,5, у Дрогобичі — 18, в Калуші і Холмі — 16, в Стебнику — 12,5% виборців. Важливо, що в нафтовому басейні, Львові, Стрию та інших пролетарських центрах Західної України робітничий клас виступав єдиним фронтом проти санаційних виборів [2]. Поразка фашистської кліки в пролетарських центрах Західної України була прямим наслідком зростання політичної активності робітничого класу.

Широкого розмаху набрала кампанія за звільнення політичних в'язнів. Організована з ініціативи Комуністичної партії, що діяла через МОДР, вона була активно підтримана й іншими робітничими організаціями. На чолі руху за звільнення політичних в'язнів стояв «Головний амністійний комітет», створений за пропозицією львівських комуністів у листопаді 1935 р. Йому підлягали амністійні комітети, організовані в інших західноукраїнських містах. До складу цих комітетів входили представники Комуністичної й цілого ряду інших партій і організацій Західної України. 14 грудня 1935 р. у Львові відбувся масовий мітинг, на якому виступали промовці від різних політичних партій. Всі вони говорили про те, що коли не звільнять політичних в'язнів, то ворота тюрем будуть відчинені силою. Одностайно була прийнята резолюція, яка схвалювала миролюбну зовнішню політику Радянського уряду, вимагала звільнити з ув'язнення видатного діяча міжнародного і німецького робітничого руху Е. Тельмана. Подібний мітинг відбувся у Перемишлі. Учасники його вимагали також ліквідувати концентраційний табір у Березі Картузькій. Мітинги відбулись також у Стрию, Самборі, Станіславі, Бориславі й Дрогобичі. Рух за звільнення політичних в'язнів охопив і сільські місцевості. У Тисьменниці, Калуші й Озерянах відбулись селянські конференції, де ставилися вимоги про амністію, а в Ярославському повіті була проведена масова селянська демонстрація. В амністійній кампанії взяло участь 50 тис. чоловік [3].

Під тиском громадськості уряд змушений був оголосити часткову амністію політичних в'язнів: всього тоді звільнено приблизно 3500 чоловік [4]. Ця кампанія відіграла велику роль у залученні робітничого класу

[1] «Mały rocznik statystyczny», 1939, стор. 355.
[2] «Наша правда», 1935, № 4, стор. 20.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 233, оп. 1, спр. 237, арк. 95—97; спр. 234, арк. 6—7.
[4] «Z pola walki». Zeszyty wydzialu historii partii KC PZPR, Warszawa, 1956, стор. 20.

і всіх трудящих до політичної боротьби, до створення в масштабах усієї країни антифашистського народного фронту.

Пожвавішала робота профспілок. У Львові комуністи добилися повного об'єднання частини профспілок будівельників, розпорошених за політичними, національними й релігійними ознаками, і часткового об'єднання решти профспілок будівельників у формі комісій порозуміння. Були об'єднані також профспілки робітників швейної і харчової промисловості міста. Спільно з соціалістами комуністи організували профспілку робітників шкіряної і хімічної промисловості. Більшість львівських профспілок очолили ліві або єдинофронтові правління. Так, ліві правління були у профспілках будівельних помічників і дорожних робітників (4500 чоловік), мулярів (3000), лакувальників і малярів (1200), теслярів (350), металістів (500), хімічної промисловості (350), металістів (500), керамічної промисловості (600), гастрономічних працівників (800), транспорту (600), літографів і друкарів (1200), шевців (280), кравців (1100), а єдинофронтові правління — у профспілках робітників цегелень (1500 чоловік), кафлярів (800), пекарів (1200), розумових працівників (4000) і т. д. У Станіславі, Тернополі, Стрию і Перемишлі виникли ради профспілок, які об'єднали існуючі там профспілкові організації і приступили до створення нових [1]. Все це забезпечило більш діяльну участь профспілок в економічній і політичній боротьбі робітничого класу Західної України.

Крайовий комітет комуністичної організації Закарпаття, здійснюючи рішення VII конгресу Комінтерну, також спрямував діяльність місцевих комуністичних організацій на створення антифашистського народного фронту проти загрози фашизму, війни і наступу буржуазії. Незважаючи на те, що керівники соціалістичних партій відхилили пропозицію комуністів про створення єдиного фронту, комуністичній організації вдалось провести в 1935 р. ряд спільних нарад з низовими соціал-демократичними і народно-соціалістичними організаціями. На цих нарадах були організовані комітети єдиного фронту. Такі комітети діяли в Мукачевому, Сваляві, Береговому, Чинадієвому, а також у селах Зняцеві і Червеньові, де до обраних комітетів народного фронту ввійшли представники від комуністів, аграрників [2] і автономно-землеробського союзу [3]. Все це позитивно вплинуло на організацію страйкової боротьби робітників. Яскравим прикладом цього був єдинофронтовий страйк робітників деревообробних і хімічних підприємств «Сольва» і «Латориця» в Сваляві і Чинадієвому в кінці 1935 р. Активну участь у цьому виступі брали керівники комуністичної організації і червоних профспілок краю О. Боркань юк, І. Туряниця, І. Андрійцьо і В. Желізняк. Підприємці змушені були підписати новий колективний договір, згідно з яким заробітна плата робітників була підвищена на 10% [4].

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 7—10.

[2] Аграрники — члени Аграрної партії на Закарпатті. — *Ред.*

[3] Автономно-землеробський союз — дрібнобуржуазна партія на Закарпатті, керівництво якої вимагало приєднання краю до Угорщини. — *Ред.*

[4] ЗОДА, ф. 2, оп. 2, спр. 495, арк. 99.

Група учасників революційного підпілля на Хотинщині. 1934 р.

Найбільші виступи під прапором єдиного антифашистського народного фронту відбулись на західноукраїнських землях у 1936 р. Вони вбіглися з загальним піднесенням революційного руху в усій Європі. Трудящі, проводячи в життя рішення VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, згуртовано виступали проти фашизму, за хліб, працю і свободу. 24 березня 1936 р. львівський пролетаріат провів єдинофронтову демонстрацію протесту проти розстрілу краківських робітників, які вступили в бій з поліцією. У страйку протесту, який був організований Комуністичною партією Західної України разом з соціалістичними організаціями, взяло участь у Львові 25 тис. чоловік, у нафтовому басейні — 15 тис., у Перемишлі — 6, у Ярославі — 3, у Станіславі — 3,5, у Стрию — 5, у Тернополі — 2,8, у Сколе — 2 тис. чоловік. Крім того, багато робітників страйкувало у менших містах і містечках [1].

16 квітня 1936 р. у Львові під прапором антифашистського народного фронту відбулась масова антифашистська демонстрація, в якій взяло участь близько 100 тис. чоловік [2]. Демонстрація переросла в барикадні бої, під час яких 46 чоловік було вбито і понад 300 поранено. Ці події

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 10.

[2] Б. Дудикевич, Під прапором Народного фронту. До історії квітневих подій 1936 р. у Львові, Львів, 1956, стор. 72.

свідчили, як відзначало Політбюро ЦК КПЗУ, що Львів «стає одним з передових загонів пролетарського інтернаціоналізму та антифашистського народного фронту...» В травні відбувся єдинофронтовий страйк 25 тис. львівських будівельників. Внаслідок страйку заробітна плата робітників підвищилася в середньому на 10%.

Складовою частиною єдиного народного фронту, що створювався в Західній Україні, були аграрні страйки 1936 р., в яких взяло участь 370 тис. чоловік [1]. Комуністи керували революційною боротьбою, залучали до участі в ній соціалістичні та інші демократичні організації, були ініціаторами і організаторами масових виступів трудящих.

У 1936—1937 рр. на основі пропозиції Комуністичної партії Румунії вперше був створений демократичний фронт боротьби, до складу якого ввійшли, крім комуністів, деякі соціалістичні організації, угорська демократична організація Румунії «Мадос» та ін. З ініціативи Буковинської районової комуністичної організації в травні 1936 р. у Чернівцях відбувся антифашистський мітинг, в якому взяло участь 20 тис. робітників і селян. Учасники мітингу проголошували лозунги: «Геть фашизм!», «Геть війну!», «Ми хочемо миру!» Масові антифашистські виступи у наступному році відбулись у Заставні і Кіцмані [2].

Переконливим доказом успішного розгортання боротьби крайового комітету Комуністичної партії за створення єдиного робітничого і антифашистського народного фронту на Закарпатті були першотравневі виступи трудящих у 1936 р. Під час цих виступів, у яких взяло участь понад 30 тис. учасників, поруч з робітниками-комуністами демонстрували підкомуністичними прапорами селяни, що належали до різних організацій. В Мукачеві, наприклад, зібралось понад 7 тис. робітників і селян з навколишніх сіл і робітничих селищ. Демонстранти проголошували лозунги: «Геть з паліями війни!», «Хай живе Радянський Союз — найсильніша опора миру і всіх трудящих!», «Працю безробітним!», «Землю селянам!», «Розпустіть фашистські організації!», «Хай живе народний фронт!», «Хай живе братерський союз трудящих народів Чехословаччини!» Першотравневі демонстрації під такими лозунгами відбулись в Ужгороді, Береговому, Іршаві, Хусті, Сваляві та інших містах і в селах. У липні й серпні були організовані єдинофронтові антивоєнні демонстрації в Ужгороді, Мукачевому, Іршаві, Тереблі та деяких інших містах і робітничих селищах краю [3]. Утворення єдиного антифашистського фронту на Закарпатті здійснювалося знизу наперекір соціал-угодовцям.

Демонстрації проти загрози фашизму і війни, на захист іспанської революції відбувались протягом усього 1937 р. Тільки 23 травня на знак солідарності з іспанськими трудящими проти інтервенції в Іспанію фашистських держав масові демонстрації пройшли у 24 містах Закарпаття [4].

[1] ІА ІПП ЦК КП України, ф. 233, оп. 1, спр. 231, арк. 91; спр. 234, арк. 11.
[2] І. Д. Лучицький, вказ. праця, стор. 106.
[3] «Карпатська правда», 6 і 13.IX 1936.
[4] ЗДА, ф. 2, оп. 1, спр. 272, арк. 1, 4, 9, 12, 20, 47—49; спр. 2669, арк. 35—36, 45, 81; «Карпатська правда», 23.V 1937.

Дальше успішне розгортання антифашистської боротьби в Західній Україні затримав необгрунтований розпуск Комуністичної партії Польщі і Комуністичної партії Західної України Виконкомом Комуністичного Інтернаціоналу в липні 1938 р., коли виникло підозріння про проникнення в ряди партії ворожої агентури. Незважаючи на розпуск партії, комуністи і комсомольці зберегли непохитну ідейну відданість комунізму. Поодинці і групами вони продовжували боротьбу проти фашизму, вели підготовчу роботу до відновлення марксистсько-ленінської партії. У Львові комуністи створили антифашистський комітет, який вів серед пролетаріату роботу по зміцненню єдиного народного фронту, видавав революційні листівки. Першотравневі мітинги і страйки в 1939 р. проходили під лозунгами міжнародної солідарності робітничого класу і рішучої боротьби на захист незалежності Польщі від посягань гітлерівської Німеччини. Мітинги відбулись у Львові, Самборі, Сокалі, Жовкві та інших містах. На мітингу у Львові, в якому взяло участь 1500 робітників, проголошувались лозунги: «Хай живе Радянський Союз!», «Геть з троцькістами!», «Геть з Березою!», «Вимагаємо амністії!». Робітники двічі намагались провести демонстрацію під лозунгом: «Хай живе робітничо-селянський уряд!», але були розігнані [1].

Жорстоко придушуючи революційний рух, польський фашистський уряд продовжував свою антинародну внутрішню і авантюристичну зовнішню політику, яка і привела країну до національної катастрофи 1939 р. У першій половині вересня гітлерівська армія окупувала майже всю польську територію. Радянський уряд не міг залишати напризволяще пригноблених польським імперіалізмом українців та білорусів і дав наказ своїм військам вступити на територію Західної України і Західної Білорусії. 17 вересня 1939 р. частини Радянської Армії перейшли кордон Польської держави. Визвольний похід Радянської Армії злився з революційним рухом у Західній Україні в єдине русло боротьби, яка забезпечила визволення західноукраїнських трудящих з-під ярма іноземних загарбників та возз'єднання Західної України в єдиній Українській Радянській державі.

Події в Західній Україні були з захопленням зустрінуті робітниками і всіма трудящими Буковини, які посилили боротьбу за возз'єднання свого краю з Радянською Україною. Ідучи назустріч пригнобленим масам Північної Буковини, Радянський уряд у червні 1940 р. запропонував урядові Румунії вивести окупаційні війська з цього краю і передати його Радянській Україні. Північна Буковина була визволена.

Боротьба за возз'єднання з Радянською Україною не припинялася і на Закарпатті. Керівну роль у ній відігравав робітничий клас. Вона тривала і після того, як у березні 1939 р. хортівська Угорщина за допомогою фашистської Німеччини загарбала Закарпаття. В жовтні 1944 р. Радянська Армія, виконуючи історичну місію визволителя народів Європи від фашистського рабства, назавжди звільнила робітників і селян Закарпаття від соціального і національного гноблення.

[1] ЛОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 126, арк. 1451.

РОЗДІЛ VIII

В БОРОТЬБІ ЗА ТРЕТЮ П'ЯТИРІЧКУ (1937-1941)

ВИРОБНИЧА АКТИВНІСТЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Перемога соціалізму в СРСР зумовила вступ нашої країни «в нову смугу розвитку, в смугу *завершення будівництва безкласового соціалістичного суспільства і поступового переходу від соціалізму до комунізму*» [1].

Перед партією і всім радянським народом постало основне економічне завдання СРСР — наздогнати і випередити головні капіталістичні країни по виробництву продукції на душу населення.

У березні 1939 р. XVIII з'їзд ВКП(б) затвердив третій п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1938—1942 рр., в якому були визначені конкретні заходи по піднесенню соціалістичної економіки. Капітальні вкладення в народне господарство на третю п'ятирічку планувались у розмірі 192 млрд. крб., з них у промисловість — 111,9 млрд. крб., що перевищувало асигнування на ці ж цілі за першу і другу п'ятирічки разом узяті. Загальний обсяг продукції по всій промисловості СРСР на кінець третьої п'ятирічки встановлювався у 184 млрд. крб. проти 95,5 млрд. крб. у 1937 р. Середньорічний темп зростання промислової продукції СРСР мав становити 14%, а по виробництву засобів виробництва — 15,7%.

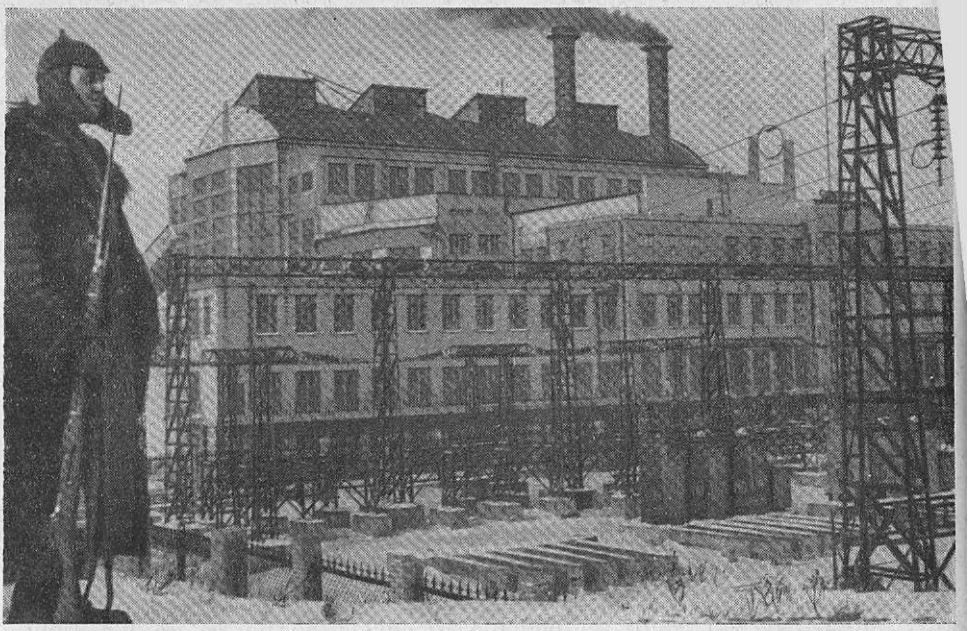
Третім п'ятирічним планом передбачалося дальше піднесення економіки Української РСР. Намічався приріст потужностей електростанцій на 1300 тис. кіловат, значне збільшення видобутку вугілля, виплавки чавуну і сталі, випуску продукції машинобудівної і хімічної промисловості.

В роки третьої п'ятирічки намічалося реконструювати Криворізький залізорудний і Донецький вугільний басейни. Лише по комбінату «Донецьквугілля» планувалося збудувати 28 нових шахт і збільшити видобуток вугілля на 23 млн. т. порівняно з 1937 р., довівши його в кінці третьої п'ятирічки до 62 млн. т. Накреслювалася широка програма розвитку легкої і харчової промисловості, піднесення матеріального добробуту і культурно-технічного рівня трудящих.

Розвиток промисловості, транспорту і всіх інших галузей народного господарства Української РСР в роки третьої п'ятирічки супроводжувався дальшим швидким зростанням рядів робітничого класу республіки, якому й належала вирішальна роль у виконанні цих планів.

---

[1] «КПРС в резолюціях», ч. III, стор. 322.

Теплоелектростанція Краматорського машинобудівного заводу. 1937 р.

В кінці 1939 р. на Україні нараховувалось понад 6 млн. робітників. Найбільший загін робітничого класу України становили металурги і металісти — 938,6 тис. чоловік. На другому місці щодо чисельності були будівельники — 440 тис. чоловік, за ними гірники — 199 тис., залізничники — 189,1 тис., робітники автотранспорту і міського електротранспорту — 157,1 тис. В деревообробній промисловості працювало 178,6 тис. чоловік, у швейній — 133,4 тис., взуттєвій — 112,9 тис., харчовій — 139,5 тис. Серед робітників, зайнятих у невиробничих сферах, перше місце посідали робітники комунального і господарського обслуговування — 811,1 тис. [1]

Жінок, зайнятих фізичною працею (крім тих, що працювали в сільському господарстві), на кінець 1939 р. було 1534 тис., причому найбільше — на підприємствах легкої і харчової промисловості. Наприклад, у швейній промисловості працювало 97 тис. жінок, у харчовій — 52,9, текстильній — 47,9 тис.

Значною була питома вага жінок — у комунальному і господарському обслуговуванні — 365,6 тис. Десятки тисяч жінок працювали в хімічній, деревообробній, поліграфічній та інших галузях промисловості [2].

---

[1] «Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР», М., 1963, стор. 144—147.

[2] Там же, стор. 151—152.

В роки третьої п'ятирічки значно підвищився загальноосвітній рівень робітничого класу. В кінці 1939 р. на кожну тисячу робітників припадало в середньому 58 чоловік з вищою і середньою освітою. Серед металургів і металістів їх було 211 чоловік, серед машиністів врубових машин і гірничих комбайнів — 223, серед механіків, наладчиків, регулювальників обладнання — 329, серед екскаваторників — 152 чоловіки і т. д. Найменше з вищою і середньою освітою нараховувалося робітників-вантажників — 54, будівельників — 32, робітників комунального і господарського обслуговування — 19 [1].

Протягом 1938—1941 рр. у промислове виробництво влились сотні тисяч нових робітників, головним чином з колгоспів. Шляхом двосторонніх договорів провадився організований набір робочої сили, що в основному задовольняло усі галузі промисловості, будівництво і транспорт.

Основна маса робітників і службовців УРСР (2213 тис. чоловік) становила промислово-виробничий персонал. У зв'язку з дальшим розгортанням капітального будівництва 269 тис. чоловік було зайнято на будівельних і монтажних роботах. Складна зовнішньополітична обстановка вимагала посилити увагу до всіх видів транспорту. Тому число робітників і службовців транспорту дедалі збільшувалось. У вересні 1940 р. на залізницях працювало 348 тис. робітників і службовців, в автомобільному, водному та інших видах транспорту — 314 тис. чоловік [2]. Загальна кількість робітників і службовців Радянської України на початок Великої Вітчизняної війни становила понад 6600 тис. чоловік.

XVIII з'їзд партії підкреслив як першочергове завдання всіх партійних, радянських, господарських і профспілкових організацій розгортання соціалістичного змагання і стахановського руху з забезпеченням на підприємствах і в установах міцної трудової дисципліни і високої продуктивності праці всіх трудящих. За ініціативою колективу Московського верстатобудівного заводу «Красный пролетарий» в країні розгорнулося соціалістичне змагання імені третьої п'ятирічки. На заклик москвичів палко відгукнулися машинобудівники Харкова, металурги Дніпропетровська, шахтарі Донбасу.

Однією з нових форм соціалістичного змагання, народжених творчою ініціативою робітничого класу в роки третьої п'ятирічки, став рух за багатоверстатне обслуговування і сполучення професій. В 1939 р. цей рух набув поширення в усіх галузях промисловості республіки, особливо в машинобудівній, і сприяв дальшому підвищенню продуктивності праці.

Рух багатоверстатників у машинобудуванні виник у червні 1939 р. одночасно на Уральському заводі важкого машинобудування та Харківському верстатобудівному заводі. Ініціатором його на Харківському верстатобудівному заводі виступив комуніст Ю. Костенко, який почав працювати водночас на шести зуборізальних верстатах. Його ініціативу підхопили передовики виробництва інших цехів тт. Бредлер, Назаров та

[1] «Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР», М., 1963, стор. 160—161, 163—164.

[2] «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», К., 1957, стор. 385.

Чаусов [1]. Уже в червні 1939 р. на цьому заводі було 12 багатоверстатників, а в грудні того ж року їх стало 62. В середньому вони виконували норму більш як на 200%.

У вересні 1939 р. цей рух розгорнувся на Харківському тракторному заводі. Партійна організація схвалила ініціативу передовиків і вжила заходів, щоб цей рух став масовим. На кінець листопада на заводі вже було 432 багатоверстатники, які обслуговували 1300 верстатів [2].

В 1940 р. на 30 провідних промислових підприємствах Одеси працювало 978 багатоверстатників [3]. На основних промислових підприємствах Херсона їх було 118 і 440 чоловік сполучали професії [4]. На початку 1940 р. на Комунарському металургійному заводі 65 робітників обслуговували 140 верстатів [5].

Обслуговування одним робітником багатьох верстатів, нерідко різнотипних, вимагало освоєння кількох професій. Кращі стахановці досягали цього шляхом наполегливого навчання, і незабаром з багатоверстатництва виріс новий рух — рух за сполучення двох і більше споріднених професій. Цей рух швидко вийшов за межі машинобудівної промисловості, зокрема набув великого поширення на коксохімічних заводах, у вугільній промисловості та чорній металургії. Це давало великий економічний ефект. Так, у 1939 р. в мартенівському цеху № 1 Макіївського заводу ім. С. М. Кірова на всіх електрокранах був зайнятий 21 помічник електромашиніста. Робочий день їх завантажувався на 30%. За пропозицією одного з робітників в кожній зміні замість помічника машиніста була введена посада запасного машиніста, який став виконувати і обов'язки мастильника. Завдяки цьому штат помічників машиністів у 1940 р. скоротився на 13 чоловік [6]. Так зробили й в інших цехах цього заводу, і вже в лютому 1940 р. тут сполучали професії 363 чоловіка [7]. Широкий розмах руху за багатоагрегатне обслуговування і сполучення професій у доменному цеху Донецького металургійного заводу дав можливість скоротити штат більш як на 70 чоловік.

На Дніпропетровському трубопрокатному заводі ім. Леніна в 1939 р. на багатоверстатне обслуговування перейшли 319 робітників і сполучали споріднені професії 166 чоловік. У мартенівському цеху багато робітників виконували одночасно роботу чергового слюсаря і електрозварника, в маннесманівському цеху — роботу першого і другого правильника редукційних станів. Масовим соціалістичним змаганням було охоплено більшість робітників заводу. В гарячому відділі маннесманівського цеху 70% робітників стали стахановцями, 20% — спеціалістами першого класу. Це дало можливість відділу закінчити річний план до 9 грудня 1939 р. Широкий розмах соціалістичного змагання, постійне піклу-

[1] «Соціалістична Харківщина», 9.X 1939.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, од. зб. 441, арк. 206.
[3] Там же, арк. 24.
[4] Партархів Миколаївського обкому КП України, ф. 7, оп. 1, од. зб. 191, арк. 10.
[5] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 9, арк. 40—41.
[6] «Макеевский рабочий», 6.I 1940.
[7] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 890, оп. 1, од. зб. 265, арк. 50.

вання партійної організації заводу про розгортання руху за багатоверстатне обслуговування і сполучення професій, вміла організація поширення передового досвіду сприяли тому, що завод ім. Леніна виконав річний план достроково (17 грудня 1939 р.) на 105% [1].

У грудні 1939 р. інженерно-технічні працівники і стахановці заводу ім. Леніна через газету «Индустрия» звернулись до робітників усіх підприємств важкої промисловості з закликом розробити і ввести нові технічні і штатні нормативи, максимально використовувати внутрізаводські резерви, найекономніше витрачати державні кошти, вугілля, метал, електроенергію. Бюро Дніпропетровського обкому КП України обговорило це звернення і підкреслило важливість досвіду колективу заводу.

Багатоверстатництво і сполучення професій сприяло не тільки виконанню виробничих планів підприємств, а й освоєнню виробництва нових верстатів, механізмів, приладів. Наприклад, на харківських машинобудівних заводах завдяки впровадженню нової техніки і поширенню руху новаторів продуктивність праці за 1939—1940 рр. зросла майже на 28%. Кращі стахановці Харківського тракторного заводу тт. Калуненко, Рибальченко та інші виконували виробничу програму на 400%, токар заводу «Серп і Молот» тов. Бородай — на 300—400% [2], оптик Київського заводу контрольно-вимірювальних приладів тов. Алексєєв — на 540% [3]. Таких же успіхів добивалися стахановці машинобудівних заводів Луганська, Донецька, Дніпропетровська та інших промислових центрів України.

Таким чином, дальше поширення багатоверстатного обслуговування і сполучення професій були вирішальними факторами у підвищенні продуктивності праці на промислових підприємствах республіки, оскільки багатоверстатне обслуговування вимагало невпинного вдосконалення техніки і технології виробництва, а сполучення професій скорочувало непродуктивні затрати у виробництві і вивільняло багато робочої сили.

В період третьої п'ятирічки творча ініціатива робітничого класу викликала до життя нову форму соціалістичного змагання — рух швидкісників. Зачинателями його були металурги Донбасу. За ініціативою робітників мартенівського цеху № 2 Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча в липні 1940 р. почалося всесоюзне змагання металургів [4], у ході якого і народилася нова форма організації соціалістичної праці — швидкісні методи сталеваріння. 18 липня 1940 р. сталевар печі № 3 мартенівського цеху № 1 Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова П. Локсієнко дав першу швидкісну плавку [5]. Його приклад підхопили десятки сталеварів металургійних заводів області: тт. Карначов, Якунін, Коробов (завод ім. С. М. Кірова), тт. Кожан, Рябкін (Донецький металургійний завод), тт. Бугаєв, Шкарабура (завод ім. Ілліч-

[1] Дніпропетровський обласний державний архів (далі — ДОДА), ф. 2143, оп. 2, спр. 31, арк. 75—76, 89, 2.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, од. зб. 532, арк. 13; од. зб. 439, арк. 149; од. зб. 441, арк. 136.

[3] Київський обласний державний архів (КОДА), ф. 270, оп. 11, спр. 3, арк. 31.

[4] «Ильичевец», 26.VI 1940.

[5] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 855, арк. 26; «Социалистический Донбасс», 11.VIII 1940.

ча), тт. Бочаров, Барський («Азовсталь») та багато інших [1]. На всіх металургійних підприємствах Донбасу розгорнулася боротьба за плавку металу швидкісним методом.

Завдяки творчій ініціативі передових робітників рух сталеварів-швидкісників безперервно розвивався і збагачувався новими вдосконаленнями. Кадровий сталевар Донецького металургійного заводу Л. Бубнов вніс пропозицію про випуск швидкісних плавок на замовлення, тобто точно у відповідності до хімічного складу, необхідного замовнику. Всі 190 плавок, зварених у вересні і жовтні 1940 р., Л. Бубнов випустив точно за вимогою замовника [2].

Партійні організації, надаючи великого значення поширенню швидкісних методів сталеваріння, повсякденно керували цим патріотичним рухом. У грудні 1940 р. заводський партійний комітет Донецького металургійного заводу, обговоривши питання про виконання плану мартенівським цехом і завдання парторганізації в боротьбі за поширення методів передового майстра — комуніста Л. Бубнова, запропонував адміністрації цеху організувати стахановські школи по вивченню технологічних інструкцій і передового досвіду новаторів виробництва. Комуністи цеху розгорнули масову роботу за впровадження передової технології. У грудні 1940 р. Донецький обком КП(б)У прийняв спеціальне рішення, спрямоване на широку популяризацію почину Л. Бубнова. За короткий час метод Бубнова дістав підтримку на всіх металургійних заводах України. З усіх кінців республіки у Донецьк приїздили металурги, щоб перейняти досвід знатного сталевара.

Велика організаційна і політико-виховна робота партійних організацій, впровадження нової техніки і передової технології, неухильне піднесення соціалістичного змагання, особливо поширення швидкісних методів праці допомогли подолати відставання металургійної промисловості. У другій половині 1940 р. металургійна промисловість СРСР, в тому числі й України, досягла вирішальних успіхів у виконанні і перевиконанні виробничих планів. У цілому по країні на кінець 1940 р. в порівнянні з 1937 р. чорна металургія досягла середньодобової виплавки чавуну в 46—47 тис. т. проти 40 тис. т. і сталі 58—59 тис. т. проти 50—51 тис. т. [3]

Швидкісні методи праці поширились в усіх галузях промисловості. Одними з перших підхопили швидкісні методи робітники вугільної промисловості Донбасу. В ніч з 6 на 7 вересня 1940 р. на шахті № 2—12 ім. Ф. Кона тресту «Куйбишеввугілля» навалювідбійник М. Кравцов, застосовуючи швидкісну очистку забою від вугілля, протягом зміни вирубав 77 т. вугілля при нормі 9 т., виконавши завдання на 855% [4]. Міськком партії одразу ж оцінив значення нового методу швидкісної очистки забою від вугілля і проходження гірських виробок, вчасно підтримавши ініціативу. Впроваджуючи швидкісні методи очистки забою, стахановці Донбасу добивалися високої продуктивності праці.

[1] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 855, арк. 60.
[2] «За металл», 11.XII 1940.
[3] «Резолюции XVIII Всесоюзной конференции ВКП(б)», М., 1941, стор. 17.
[4] «Комуніст», 8.IX 1940.

Депутат Верховної Ради СРСР М. П. Колесник звітує перед робітниками ливарного цеху Харківського тракторного заводу. 1938 р.

Поширенню швидкісних методів праці у вугільній промисловості сприяла організація роботи за графіком циклічності. Ініціаторами її виступили передові шахти Донбасу — № 18 тресту «Сніжнянантрацит» і № 226-біс тресту «Кіроввугілля». В 1938 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли рішення про впровадження циклічності в усіх вугільних басейнах країни. Високо оцінила партія та уряд перші успіхи у цій справі, нагородивши орденом Леніна шахту «Олександр — Захід» тресту «Артемвугілля», шахту № 9 тресту «Сніжнянантрацит», орденом Трудового Червоного Прапора шахту ім. М. І. Калініна тресту «Артемвугілля», шахту 5/6 ім. Г. Димитрова тресту «Червоноармійськвугілля», шахти № 10 та № 19 тресту «Сніжнянантрацит» [1]. У передвоєнні роки був ряд шахт, де графік циклічності міцно увійшов у повсякденне виробниче життя.

Однак, у 1938—1939 рр. графік циклічності не був вирішальним і головним методом організації видобутку вугілля на шахтах Донбасу,

[1] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 32, оп. 1, од. зб. 8, арк. 50.

в цілому норми по циклічності не виконувалися. Це було однією з причин невиконання вуглевидобутку в 1939 р.: комбінат «Донецьквугілля» виконав державний план на 97%, заборгувавши країні 1 млн. 312 тис. т. вугілля [1], а комбінат «Луганськвугілля» — лише на 91%, не досягши навіть рівня 1938 р. [2] Тому в березні 1940 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову «Про роботу вугільної промисловості Донбасу», в якій дали глибокий аналіз причин відставання шахт басейну і закликали всіх робітників ширше розгорнути соціалістичне змагання, застосовувати передові методи праці.

Перебудовуючи роботу відповідно до рішень Комуністичної партії та Радянського уряду, шахтарі Донбасу добилися значних успіхів. Широкого розмаху набрало соціалістичне змагання між шахтами, комбінатами, змагання з гірниками Кузбасу, Криворіжжя і нафтовиками Баку. Так, по комбінату «Донецьквугілля» в 1940 р. соціалістичним змаганням було охоплено 84% всіх робітників, 86% — підземних робітників [3].

Невичерпна творча ініціатива робітників породжувала все нові форми соціалістичного змагання. На початку 1940 р. серед гірників Донбасу розгорнувся рух десятитисячників — за підвищення продуктивності механізмів, за щомісячний видобуток не менше 10 тис. т. на врубову машину і не менше 500 т. на відбійний молоток [4]. 29 січня 1940 р. група передових врубмашиністів шахти № 18 тресту «Сніжнянантрацит» — депутат Верховної Ради УРСР М. Кретов, А. Гура, Н. Кузьмін, С. Капачинський, А. Сидорчук та інші — звернулися до всіх машиністів врубових машин Донбасу з закликом розпочати похід за 10 тис. т. вугілля на кожну врубмашину. У зверненні підкреслювалося найважливіше завдання гірників — здійснювати максимальну кількість циклів. Ініціативу сніжнянських врубмашиністів палко підтримали всі гірники Донбасу. В 1940 р. у змагання десятитисячників включилися сотні врубмашиністів Донецька, Луганська, Макіївки, Єнакієвого та інших робітничих центрів Донбасу. В 1940 р. вперше за останні п'ять років вугільна промисловість виконала річний план вуглевидобутку: шахтарі України дали 83,8 млн. т. вугілля [5].

У дальшому розгортанні соціалістичного змагання і мобілізації мас на виконання планів великі завдання покладалися на профспілкові організації. В своїй діяльності вони спиралися на численний актив, який напередодні XVIII з'їзду партії налічував 5 млн. чоловік [6]. Значних успіхів у керівництві соціалістичним змаганням добилася профспілкова організація шахти № 18 тресту «Сніжнянантрацит». Тут кожного місяця підбивалися підсумки змагання, переможців нагороджували преміями, почесними грамотами, вручали їм перехідні Червоні прапори. Ко-

[1] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 9, арк. 12.
[2] Партархів Луганського обкому КП України, ф. 179, оп. 2, од. зб. 134, арк. 2.
[3] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 616, арк. 60.
[4] Там же, од. зб. 9, арк. 3, 18.
[5] «Народное хозяйство СССР. Статистический сборник», М., 1956, стор. 68.
[6] «XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет», М., 1939, стор. 158.

лектив цієї шахти відіграв велику роль у розгортанні соціалістичного змагання за кращу лаву Донбасу.

Визначні заслуги в боротьбі за дострокове виконання третьої п'ятирічки належали вірному помічникові Комуністичної партії України — комсомолові республіки. В 1940 р. в промисловості Української РСР працювали понад 350 тис. комсомольців. Лише в 9 областях республіки на промислових підприємствах нараховувалося понад 60 тис. стахановців-комсомольців [1]. З 247 комсомольців шахти № 5/6 ім. Г. Димитрова Донецької області на підземних роботах працювало 180, половина з них виконувала виробниче завдання на 150—200%, показуючи зразок соціалістичного ставлення до праці й виробництва [2].

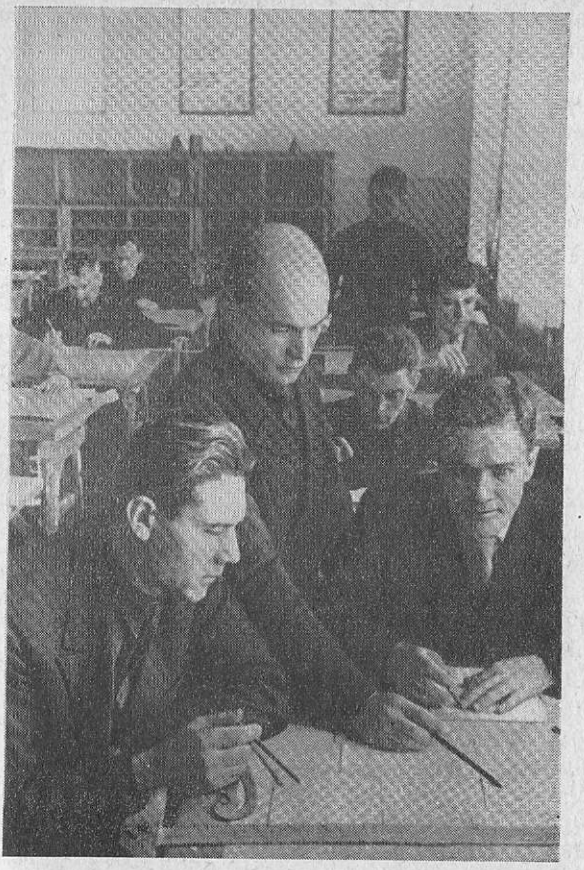
Комсомольці промислових підприємств України під керівництвом партійних організацій виступали ініціаторами багатьох нових форм соціалістичного змагання, цінних патріотичних починань, зокрема виступали ініціаторами створення на шахтах і заводах комсомольсько-молодіжних дільниць, змін, бригад, які виконували і перевиконували виробничу програму, йшли в авангарді соціалістичного змагання. В Луганській області лише за 1939 р. було створено 12 комсомольсько-молодіжних дільниць, 8 змін і 44 бригади. План видобутку вугілля вони, як правило, перевиконували. 25 дільниць і 30 бригад на протязі року виконували завдання на 120% і більше [3].

На Макіївському металургійному заводі у 1940 р. 35 агрегатів обслуговували комсомольці і молодь, які йшли в авангарді боротьби за випуск продукції відмінної якості, за підвищення продуктивності праці [4].

Щоб підвищити продуктивність праці, комсомольські організації підприємств важкої промисловості України невтомно боролися за мобілізацію всіх внутрізаводських резервів. Так, комсомольці Миколаївського суднобудівного заводу в 1940 р. створили чотири ініціативні групи під керівництвом молодих інженерів, поставивши завдання — максимально скоротити витрати електроенергії, поліпшити порядок збереження інструменту, мобілізувати всі резерви на збільшення випуску продукції. Тільки в одному котельному цеху ініціативні групи виявили невикористаних деталей на суму понад 100 тис. крб.[5]

Багато уваги комсомольські організації приділяли дальшій механізації виробничих процесів. Комсомольська організація сортопрокатного цеху заводу «Запоріжсталь» за ініціативою новатора виробництва комсомольця Ю. Червинського звернулася до всієї молоді заводу із закликом взяти шефство над механізацією. В усіх цехах заводу розгорнулася боротьба за механізацію трудомістких процесів. На стані № 550 внаслідок цього від тяжкої праці було вивільнено 15 робітників. Удосконалення були запроваджені на станах «360» і «280». За ініціативу в механізації трудомістких

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 602, арк. 38.
[2] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 72, оп. 1, од. зб. 97, арк. 12—13.
[3] Партархів Луганського обкому КП України, ф. 179, оп. 2, од. зб. 148, арк. 191.
[4] Партархів Донецького обкому КП України ф. 890, оп. 1, од. зб. 265,арк. 55.
[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 63, од. зб. 646, арк. 89.

Група стахановців Харківського тракторного заводу на курсах майстрів соціалістичної праці. 1938 р.

процесів Ю. Червинського нагородили значком «Відмінник соціалістичного змагання чорної металургії» та кілька разів преміювали [1].

Високо оцінюючи заслуги комсомолу в соціалістичному будівництві, підтримуючи його творчу ініціативу і ентузіазм, партія висувала на керівну роботу талановитих організаторів із середовища комсомольців. Тільки з березня 1939 по березень 1940 р. по Харківській області на керівну роботу було висунуто понад 5 тис. комсомольців [2].

Комсомол України, втілюючи в життя накреслення XVIII з'їзду партії, здійснював шефство над найбільшими новобудовами третьої п'ятирічки. Тисячі комсомольців і молоді Харківщини виїхали на новобудови. Так, на Амурстальбуд було послано 220, на спеціальні будови — 843 комсомольці і 804 чоловіки несоюзної молоді, 355 комсомольців виїхали на рибні промисли в Мурманськ, понад 500 чоловік — на Далекий Схід [3].

[1] «За металл», 5.XI 1939.
[2] Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 466, арк. 181.
[3] Там же, арк. 178.

Соціалістичне змагання сприяло зміцненню виробничих зв'язків і братерської дружби робітників України з робітниками РРФСР і всіх братніх республік. Вони обмінювалися передовим досвідом, здійснювали раціоналізацію виробничих процесів, добивалися піднесення усіх галузей промисловості. Наприклад, у 1938 р. на Харківському заводі ім. Комінтерну побував відомий світовими рекордами продуктивності праці фрезерувальник Московського заводу ім. Г. К. Орджонікідзе І. І. Гудов, який поділився досвідом своєї роботи [1].

Для обміну досвідом роботи передовиків виробництва на машинобудівних та металургійних заводах країни в роки третьої п'ятирічки організовувалися спеціальні бригади, що сприяло підвищенню продуктивності праці, кращій організації виробничого процесу на підприємствах всієї країни. Так, у 1938 р. бригада мартенівців Маріупольського заводу ім. Ілліча, на чолі з депутатом Верховної Ради УРСР інструктором стахановських методів праці М. О. Пузирьовим, виїхала на Волгоградський завод «Красный Октябрь», щоб передати свій досвід сталеварам цього заводу [2]. Група, керована інспектором по якості заводу «Рязсельмаш» В. Бочаровим, відвідала на Україні заводи «Комунар» та ім. Г. І. Петровського, де внесла 79 раціоналізаторських пропозицій. Члени групи особистою роботою біля верстатів допомагали робітникам більш раціонально використовувати устаткування, підвищувати продуктивність праці, краще організувати виробничий процес [3].

У 1939 р. делегація робітників Волгоградського тракторного заводу відвідала ХТЗ, в свою чергу харків'яни побували у волгоградців. Члени делегацій безпосередньо біля верстатів обмінювалися досвідом, знайомилися з новими методами праці. В ході соціалістичного змагання колективи обох заводів добивалися дальшого зростання випуску продукції і поліпшення її якості. У 1939 р. на перше місце у змаганні вийшов колектив ХТЗ, якому було вручено перехідний Червоний прапор, 133 робітники заводу одержали атестати відмінника соціалістичного змагання. У 1940 р. Харківський тракторний завод знову добився найкращих показників і став переможцем у змаганні [4].

Однією з важливих форм виробничої активності робітничого класу була боротьба за прискорення технічного прогресу. Робітники та інженерно-технічні працівники збагачували вітчизняну техніку своїми винаходами і раціоналізаторськими пропозиціями. Завдяки цьому поліпшувалася технологія виробництва, впроваджувалися нові, досконаліші методи праці.

Дедалі більш масовим ставало винахідництво. На 1 січня 1938 р. у республіці на найбільших промислових підприємствах було 843 Товариства винахідників, де працювало близько 53 тис. передових робітників [5]. Особливого розмаху набув рух раціоналізаторів і винахідників на

[1] ХОДА, ф. 5416, оп. 1, од. зб. 57, арк. 26.
[2] «Ильичевец», 11.I 1939.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2597, оп. 1, спр. 49, арк. 11, 30—31.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 78, арк. 6; спр. 126, арк. 23, 25.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2344, оп. 3, спр. 14, арк. 67.

підприємствах провідних галузей промисловості — металургійної, машинобудівної, вугільної. На восьми металургійних заводах Дніпропетровська лише за перший квартал 1938 р. було подано 3,5 тис. раціоналізаторських пропозицій [1]. Заощадження завдяки раціоналізаторським пропозиціям на Дніпродзержинському заводі ім. Ф. Е. Дзержинського у 1940 р. зросли порівняно з 1939 р. вдвоє і становили близько 6 млн. крб. [2]

Поряд з індивідуальною раціоналізаторською і винахідницькою діяльністю мільйонів робітників, інженерів і техніків робітничий клас виявляв і таку форму винахідництва, яка могла виникнути лише в умовах соціалістичного ладу,— колективну технічну творчість.

На початку 1938 р. на Україні працювало 870 бригад колективної творчості. Так, бригада шахти № 7—8 тресту «Донбасантрацит» у складі Архипова, Ємельченка, Бондаренка ліквідувала одне з найбільш вузьких місць шахти — вантаження породи, розробивши і виготовивши механічний навантажувач. Все це стало гідним внеском робітничого класу України в технічний прогрес і сприяло виконанню третьої п'ятирічки.

Робітничий клас України відповідав величезним трудовим піднесенням на всі найважливіші події в житті радянського народу. Однією з таких подій, яка сприяла дальшому піднесенню політичної і виробничої активності робітничого класу, було возз'єднання українського народу в єдиній радянській державі. Збулась вікова мрія українського народу. Мільйони українців, які зазнавали жорстокого соціального і національного гноблення під владою панської Польщі, в 1939 р. стали на шлях вільного, щасливого життя.

Напередодні возз'єднання рівень індустріального розвитку західних областей України був надзвичайно низький. Тут майже зовсім не було таких галузей промисловості, як енергетична, хімічна, машинобудівна. Багато підприємств не були завантажені, і в містах нараховувались тисячі безробітних. Після возз'єднання становище докорінно змінилося. За короткий час тут було націоналізовано і передано у державну власність 2529 промислових підприємств, банки, транспорт [3]. Після націоналізації техніко-економічні показники роботи підприємств стали значно поліпшуватися.

Велике значення для успішного розвитку промисловості західних областей України мала постанова Уряду Української РСР і ЦК КП(б)У «Про план розвитку народного господарства в західних областях УРСР на 1940 р.». Передбачений цією постановою план забезпечував подолання економічної відсталості західних областей, спорудження великих підприємств машинобудівної, електротехнічної, вугільної, нафтової, газової, легкої, харчової, деревообробної та інших галузей промисловості.

---

[1] Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 1, од. зб. 5165, арк. 144.

[2] «Партробітник України», 1941, № 7, стор. 13.

[3] «Комуніст», 10.IX 1940.

Знатний вибійник А. Т. Степанченко укладає трудову угоду з безробітними м. Львова, які виявили бажання працювати на шахтах Донбасу. 1940 р.

Поряд з будівництвом нових проводилася реконструкція діючих підприємств. У Львівській та Івано-Франківській областях відновили роботу всі підприємства. В Дрогобицькій області за перший рік Радянської влади було відбудовано 793 нафтові вишки [1].

За короткий час в західних областях України було ліквідовано безробіття. Газета «Вільна Україна», повідомляючи про досягнення, здобуті трудящими Львова за рік Радянської влади, писала: «У Львові ще рік тому бродило 46 тис. безробітних, серед яких було 2500 інженерів. Зараз не лишилося й сліду від цієї важкої спадщини капіталізму. Всевладною рукою Радянської влади знято вивіску «Біржа праці», біля якої роками товпилися безробітні, чекаючи роботи. Всі, хто хоче працювати, всі, хто хоче своєю працею збагачувати країну соціалізму,— знайшли працю і без страху дивляться у завтрашній день».

Внаслідок заходів, вжитих Комуністичною партією і Радянською державою, величезного трудового героїзму і творчих зусиль робітників дрібні напівкустарні фабрики і заводи в західних областях уже в довоєнні роки були перетворені на великі промислові підприємства, обладна-

[1] Р. К. Чаленко, Здійснення віковічної мрії українського народу, К., 1960, стор. 151.

ні найновішою технікою. Ось приклад. У Львові був приватний завод фарб, на ньому працювало 130 робітників. З встановленням Радянської влади завод передано облмісцевпрому. Одразу ж кількість робітників було доведено до 200 чоловік, вдвоє збільшилася виробнича програма. У 1940 р. завод дав близько 1000 т. продукції на суму 2 млн. крб. Згодом цей завод (вже хімзавод № 1) перейшов у відання Наркомхімпрому СРСР і набув всесоюзного значення, випускаючи високоякісний лак, емаль, нітроцелюлозну фарбу, нітрофарбу для шкір та іншу продукцію. Розгорнулися великі роботи по реконструкції заводу. З Москви прибувало нове обладнання — удосконалені машини, центрифуги, котли [1].

Ще яскравішим прикладом є перетворення на Львівському електроламповому заводі. Колись тут працювало лише 50 робітників. Основні матеріали для виробництва ламп (колби, цоколь, вольфрам, молібден, електроди і навіть картонаж для упаковки) одержували з Німеччини й Чехословаччини. З встановленням Радянської влади завод був переданий облмісцевпрому. Одразу його виробнича програма набагато збільшилася. Оскільки Львівський завод був єдиний на Україні, що виготовляв електролампи, Раднарком СРСР прийняв постанову про передачу його у відання Наркомату електропромисловості СРСР і значне розширення. На кінець 1940 р. на підприємстві встановили 60 удосконалених агрегатів. Виробнича програма заводу на 1941 р. збільшилася у 10 разів. До 1939 р. цей завод випускав півмільйона електроламп на рік. У 1941 р. він повинен був випустити 8 млн. електроламп. Крім того, завод мав виготовляти лампи для автомашин.

Вільна, радісна праця викликала величезне політичне і трудове піднесення серед робітників західних областей України. Тут широко розгорнулося соціалістичне змагання за виконання і перевиконання державних планів. Уже в грудні 1939 р. місцева преса повідомляла, що на Львівському нафтоперегонному заводі з кожним днем підвищувалася продуктивність праці, зростали лави ударників. Внаслідок цього жовтневий виробничий план завод виконав на 100%, а листопадовий — на 103% [2].

Розгорнулося соціалістичне змагання робітників промислових підприємств західних областей України з колективами підприємств багатьох робітничих центрів країни. В червні 1940 р. до Львова приїздили робітники-стахановці московських кондитерських фабрик «Большевик» та «Красный Октябрь», щоб ознайомити львівських кондитерів з новими методами праці. Робітники Львова радо зустріли гостей. На фабриках ім. С. М. Кірова, «Більшовик» та кондитерській фабриці № 2 відбулися збори. Цей приїзд поклав початок соціалістичному змаганню між колективами московських і львівських фабрик. Розгорнулося соціалістичне змагання між машинобудівниками Львова і Харкова, нафтовиками Дрогобича і Баку, взуттєвиками Львова і Києва.

Центральний Комітет Комуністичної партії України високо оціню-

[1] «Радянський Львів. 1939—1955. Документи і матеріали», стор. 119—120.
[2] Там же, стор. 113, 87.

Голосування на одній з виборчих дільниць м. Чернівці в день виборів до Верховної Ради СРСР. 1940 р.

вав успіхи, досягнуті в піднесенні політичної і виробничої активності робітничого класу західних областей України. В резолюції Пленуму ЦК КП(б)У (листопад 1940 р.) про роботу Львівського і Ровенського обкомів партії зазначалося: «Промисловість Львівської області, що складається з 564 підприємств (в тому числі нових — 24, відбудованих — 79), за три квартали 1940 р. дала продукції на 130 099 тис. крб., виконавши виробничу програму на 112%. Розвивається соціалістичне змагання і стахановський рух, робітники заводів і фабрик освоюють методи соціалістичної праці і вже мають деякі успіхи в підвищенні продуктивності праці».

В резолюції наводилися яскраві приклади успішної боротьби кращих виробничих колективів і окремих робітників за підвищення продуктивності праці. Так, на Львівській кондитерській фабриці ім. С. М. Кірова продуктивність праці одного робітника в листопаді 1940 р. досягла 134% плану. На тютюновій фабриці ім. 17 вересня продуктивність праці за три квартали 1940 р. зросла в 2,5 раза. На 116% виконали виробничу програму кооперативні підприємства Львівської області [1].

Створювати в західних областях нові і реконструювати діючі підприємства допомагав робітничий клас усієї країни. З Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Свердловська, Донецька та інших промислових центрів у західні області України прибували машини,

[1] «Радянський Львів. 1939—1955», стор. 101, 115.

верстати, механізми, будівельні матеріали, обладнання. Сюди направлялися кращі кадри висококваліфікованих робітників та інженерно-технічних працівників.

Влітку 1940 р. у братню сім'ю радянських народів увійшла і Північна Буковина. 2 серпня 1940 р. на VII сесії Верховної Ради СРСР був прийнятий закон про включення Північної Буковини до складу Української РСР. 15 серпня 1940 р. було опубліковано Указ Президії Верховної Ради СРСР, за яким вся земля, банки, промислові і торговельні підприємства, всі види транспорту і зв'язку на цій території були націоналізовані.

Наприкінці 1940 р. на Буковині вже працювало 225 підприємств соціалістичної промисловості. Лише за півроку після возз'єднання кількість робітників і службовців збільшилась з 12,2 тис. до 23,2 тис. чоловік. З Буковини виїхало 14,1 тис. чол. на заводи, шахти та великі будови східних промислових районів країни. Назавжди було покінчено з страшним лихом трудящих — безробіттям. Менш як за рік у Чернівецькій області було побудовано ряд нових підприємств, значно збільшився випуск промислової продукції, були досягнуті значні успіхи в усіх галузях народного господарства.

Завдяки виробничій активності робітників, масовій участі їх у соціалістичному змаганні, широкому розвитку руху багатоверстатників і швидкісників, в якому брали участь мільйонні маси трудящих, промисловість, транспорт і вся економіка України впевнено просувалися вперед по шляху дострокового виконання третього п'ятирічного плану. Все це мало велике значення для дальшого зміцнення економічної і політичної могутності нашої Батьківщини, для підвищення її обороноздатності.

ЗРОСТАННЯ РОЛІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РЕСПУБЛІКИ

Дальший успішний розвиток соціалістичної економіки вимагав поліпшення методів управління і керівництва народним господарством, удосконалення соціалістичних виробничих відносин. Особливе значення мало суворе дотримання соціалістичного розподілу за працею, посилення матеріальної заінтересованості робітників у результатах своєї праці, забезпечення контролю з боку суспільства і держави за мірою праці і мірою споживання, піднесення свідомості робітничого класу, вироблення у нього соціалістичного ставлення до праці і виробництва. Інтереси розвитку соціалізму вимагали дальшого посилення керівної ролі партії і держави в соціалістичному будівництві, піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу. Комуністична партія добивалась якнайширшого залучення трудящих до державного і господарського будівництва.

Знатний металург, обермайстер доменного цеху Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова І. Г. Коробов (справа).

Однією з головних форм участі робітничого класу в суспільно-політичному житті країни була його діяльність у Радах депутатів трудящих. У 1938 р. з 304 депутатів Верховної Ради УРСР 153 були робітники [1]. Вони проводили багатогранну роботу по поліпшенню діяльності господарських і державних органів на місцях, повсякденно піклувалися про задоволення потреб трудящих. І. Г. Коробов, обермайстер Макіївського металургійного заводу, робітник з 40-річним виробничим стажем, ставши депутатом Верховної Ради УРСР, говорив: «Я завжди прагнув до того, щоб мій цех, мій завод працював по-стахановськи. Після того, як обрали мене депутатом Верховної Ради УРСР, я відчув ще більшу відповідальність за своє виробництво». У повсякденній державній роботі він вирішував багато важливих справ. Коли завод почав нерегулярно отримувати руду, він з групою робітників виїхав до Кривого Рога і добився безперебійного постачання заводу рудою [2].

Депутатові Верховної Ради СРСР, робітниці Харківської кондитерської фабрики «Жовтень» Л. Г. Калиниченко писали з усіх кінців Радянського Союзу. Трудящі приходили до неї порадитись, одержати допомогу, розв'язати виробничі питання. Кращий стахановець Харківського тракторного заводу, депутат Верховної Ради СРСР М. П. Колесник весь свій вільний час проводив на підприємствах, в установах, у

[1] «Вісті», 26.VI 1940.
[2] «Вісті», 25.VII 1938 і 17.VI 1939.

міській і районних Радах, у колгоспах, школах. Лише за 1938 р. він був присутній на 100 зборах трудящих, прийняв у себе близько 3000 виборців, одержав понад 2000 листів і жодного з них не залишив без відповіді [1].

Невичерпну творчу ініціативу виявляли робітники — депутати місцевих Рад депутатів трудящих. Беручи активну участь у різних секціях обласних, міських і районних Рад, вони домагались поліпшення роботи промислових підприємств, приділяли багато уваги культурно-побутовому обслуговуванню трудящих, благоустрою міст і робітничих селищ. Так, більшість з 223 депутатів Луганської міськради були передовиками виробництва паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. Багато зробили вони для поширення стахановського руху на заводі, підвищення якості продукції. Коли в середині 1938 р. вони отримали листа від транспортної секції Московської міськради, яка звертала увагу на деякі дефекти в деталях паровозів, що їх випускав завод, депутатська група вжила термінових заходів і домоглася поліпшення якості цих деталей [2].

Діяльність робітничих депутатів у Радах була б значно активнішою і результативнішою, коли б у цей період у ряді обласних, місцевих і районних Рад депутатів трудящих не порушувався ленінський принцип колективності керівництва: сесії скликались нерегулярно, виконкоми місцевих Рад нерідко працювали без участі депутатів. Порушення ленінських принципів керівництва державними і господарськими справами виявилось також у ставленні до кадрів. На багатьох підприємствах безпідставно звільняли з роботи і необгрунтовано звинувачували господарників, інженерно-технічних працівників, начальників цехів і дільниць. На їх місце призначали працівників, які не завжди мали досвід і потрібну підготовку.

В обстановці, що склалася, виключної ваги набуло висування на керівну роботу в промисловості, а також у партійні і державні органи найбільш кваліфікованих і підготовлених робітників — передовиків і новаторів виробництва. Тільки за 1939—1940 рр. в Донецькій області до керівництва партійними і державними органами районного, обласного й республіканського масштабу було висунуто понад 2300 чоловік, з яких 1138 чоловік стали до керівництва вперше [3]. Від червня 1938 р. до березня 1940 р. по Харківській області на партійну, радянську і господарську роботу висунуто 2147 робітників [4].

Багатьох робітників, що одержали спеціальну освіту без відриву від виробництва і виявили організаторські здібності, висунуто на посади керівників цехів, дільниць, а в ряді випадків і великих промислових підприємств. Характерним щодо цього був життєвий шлях робітника Київ-

[1] Партархів Харківського обкому КП України, ф. 26, оп. 1, од. зб. 14, арк. 101; «Вісті», 29.I і 12.XII 1938.

[2] «Вісті», 3.VIII 1938.

[3] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 9, арк 10, 108—109.

[4] Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 466, арк. 43.

ського заводу «Більшовик» В. Курганова. Він підлітком прийшов на підприємство, закінчив школу фабрично-заводського учнівства і став формовщиком, потім без відриву від виробництва закінчив технікум. Після цього був майстром, помічником начальника, а згодом начальником цеху. На цьому відповідальному посту В. Курганов зарекомендував себе як хороший спеціаліст, здібний організатор і був незабаром призначений директором заводу. В. Курганов поєднував організаторську і адміністративну роботу з активною громадською діяльністю. Його обирали до складу районного і міського комітетів партії, а на XIV з'їзді КП(б)У — до Центрального Комітету Комуністичної партії України [1].

Справжню господарську заінтересованість виявляв робітничий клас України в здійсненні заходів, які забезпечували дальше підвищення продуктивності праці, поліпшення виробничого процесу. Активну участь брали робітники у перегляді розцінок і норм виробітку. Після перегляду і затвердження нових норм і розцінок на виробничих нарадах обговорювались організаційно-технічні заходи, спрямовані на забезпечення виконання нових норм виробітку і дальше зростання продуктивності праці. Майже всі запропоновані робітниками організаційно-технічні заходи відзначалися економічністю і не потребували додаткових витрат [2].

Але значним гальмом у боротьбі за підвищення продуктивності праці залишалась плинність робочої сили. Вона заважала нормальній роботі промисловості, завдавала великих збитків державі. Для зміцнення трудової дисципліни і у зв'язку з напруженим міжнародним становищем 26 червня 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про перехід на 8-годинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників і службовців з підприємств і установ». У кінці 1940 р. на багатьох заводах і фабриках прогули і самовільне залишення роботи були майже ліквідовані, плинність значно зменшилась. Так, якщо на початку 1940 р. у вугільній промисловості плинність робочої сили доходила до 30—35% списочного складу робітників, то у третьому кварталі 1940 р. становила лише 8% [3]. Зміцнення трудової дисципліни сприяло підвищенню продуктивності праці, збільшенню виробництва промислової продукції і зміцненню обороноздатності СРСР.

Робітники брали активну участь у контролі за охороною праці і технікою безпеки. Здійснювався цей контроль через профспілкові організації і громадських інспекторів. Створювались комісії охорони праці при завкомах, цехкомах. Лише на шахтах Донбасу на початку 1938 р. працювало понад 2250 громадських інспекторів праці. Для кращого зв'язку з шахтами було створено групу громадських інспекторів при ЦК Спілки робітників кам'яновугільної промисловості. До неї входили кадрові робітники, стахановці. Серед них вибійник шахти № 1 «Червона зірка» Н. Степанов — кадровий гірник з 24-річним виробничим стажем, краща

[1] «Комуніст», 5.XI 1939.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 99, арк. 6.

[3] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 622, арк. 9—10.

стахановка машиніст електровоза Софія Єфимова [1]. На шахті № 18 тресту «Сніжнянантрацит» 32 громадських інспектори встановили контроль за витрачанням коштів, відпущених на ремонт шахти. Громадський контроль допоміг навести порядок у всіх відкаточних і вентиляційних штреках, внаслідок чого травматизм на шахті зменшився вдвоє [2].

Робітничий контроль діяв не тільки на підприємствах, а й виходив за їх межі, охоплюючи питання торгівлі, будівництва, роботи побутових закладів. Створені на заводах і фабриках житлово-побутові комісії здійснювали контроль за будівництвом квартир і гуртожитків, за роботою торговельних організацій, їдалень і буфетів. Так, у 1938 р. бригада робітничого контролю Кіровоградського заводу «Червона зірка», очолювана робітником тов. Коваленком, допомогла своєчасно завершити спорудження 24-квартирного будинку. Бригади робітничого контролю на Харківському тракторному заводі в 1939—1940 рр. перевірили й упорядкували продаж хліба в районі, виявили і усунули порушення правил торгівлі [3].

Важливе значення для посилення ролі робітничого класу в господарському будівництві і управлінні виробництвом мали виробничі наради. Так, на ряді шахт Криворіжжя вони допомогли мобілізувати внутрішні резерви, поліпшити організацію праці. Завдяки реалізації пропозицій виробничих нарад про скорочення штатних нормативів тут заощаджено майже 2 млн. крб. Зокрема, на Криворізькій шахті ім. С. М. Кірова після впровадження пропозицій виробничих нарад набагато поліпшилась робота електровозів, виробничі завдання успішно виконувалися меншим числом робітників. Однак загалом в кінці тридцятих років на більшості підприємств і новобудов республіки не були використані всі можливості цієї форми участі робітничого класу в управлінні виробництвом.

Робітничий клас України брав активну участь у боротьбі за дальший розвиток сільського господарства. Виробничі колективи багатьох промислових підприємств шефствували над колгоспами і радгоспами. Вони організовували ремонт сільськогосподарської техніки, допомагали трудівникам сільського господарства під час посівної і збиральної кампаній, приділяли велику увагу масово-політичній і культурно-освітній роботі серед колгоспників.

В піднесенні сільського господарства була велика заслуга робітників підприємств сільськогосподарського машинобудування. Завдяки їх активності рік у рік підвищувалась технічна озброєність трудівників соціалістичного села. Протягом 1938—1941 рр. парк тракторів у сільському господарстві України збільшився з 87,3 до 94,6 тис. штук. Запорізький завод «Комунар» перетворився на одне з найбільших підприємств сільськогосподарського машинобудування республіки. Річна потужність його за десять років (1930—1940) зросла з 337 до 17 732 комбайнів. У 1940 р. колектив заводу приступив до серійного виробництва модернізованих широкозахватних машин. Один такий комбайн намолочував за день 12 тис. пудів хліба. У 1938—1941 рр. число комбайнів на полях України збіль-

[1] «Труд», 27.III 1938.
[2] «Труд», 30.III 1938.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 2596, оп. 1, спр. 49, арк. 83; спр. 79, арк. 38.

шилося з 28,3 тис. до 33,2 тис., вантажних автомашин (включаючи автоцистерни) з 40,1 до 54,9 тис. штук [1].

Одним із заходів, спрямованих на зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства, були зустрічі трудящих міста і села для обміну передовим досвідом організації праці. Так, у Горлівці з ініціативи міської партійної організації відбулася зустріч стахановців вугільної і машинобудівної промисловості з стахановцями колгоспів і радгоспів. Громадські організації найбільшого в Горлівці підприємства — машинобудівного заводу ім. С. М. Кірова, а також ряду шахт запросили до себе колгоспників і колгоспниць. Машинобудівники і шахтарі поділилися з трудівниками села досвідом організації соціалістичного змагання і боротьби за високу продуктивність праці [2]. Такі зустрічі систематично організовувались у Києві, Харкові, Дніпропетровську та інших промислових центрах України.

Союз робітничого класу і колгоспного селянства, який успішно розвивався на основі спільності їх інтересів у боротьбі за завершення будівництва соціалізму і поступовий перехід до комунізму, здійснювався і шляхом дальшого посилення політичного впливу робітників соціалістичної промисловості на трудівників сільського господарства. Колективи підприємств і будов під керівництвом партійних організацій проводили повсякденну масово-політичну і громадсько-пропагандистську роботу на селі. В колгоспи і радгоспи з промислових центрів виїжджали агітатори, пропагандисти, працівники культурно-освітніх закладів.

Партійні організації застосовували різноманітні форми роботи серед трудівників сільського господарства. За ініціативою Центрально-міського райкому партії м. Донецька у квітні 1939 р. 120 кращих агітаторів району виїхали в колгоспи Селидівського, Мар'їнського і Старобешівського районів. Вони провели бесіди про рішення XVIII з'їзду партії, про завдання, поставлені третім п'ятирічним планом перед сільським господарством, організували випуск стінних газет, перевірку виконання зобов'язань у соціалістичному змаганні [3]. Досвід роботи кращих пропагандистів Центрально-міського району Донецька в колгоспах був використаний партійними організаціями Маріуполя, Костянтинівки, Горлівки та інших міст Донбасу. Масово-політичну роботу на селі під керівництвом партійних організацій проводили робітники та інженерно-технічні працівники всіх міст України.

В роки третьої п'ятирічки застосовувались і інші форми шефства промислових підприємств над колгоспами, що сприяло поліпшенню масово-політичної і культурно-освітньої роботи на селі. Так, постановою бюро Чистяківського міськкому КП(б) України 27 колективів шахт і інших промислових підприємств були прикріплені до окремих колгоспів. Партійним організаціям цих підприємств було запропоновано надати їм необхідну допомогу в розгортанні масово-політичної і культурно-освіт-

[1] «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», К., 1957, стор. 329.

[2] «Комуніст», 10.III 1938.

[3] «Социалистический Донбасс», 23.IV 1939.

ньої роботи [1]. Колективи промислових підприємств як шефи колгоспів допомагали їм також у розв'язанні важливих господарських питань, в розвитку соціалістичного змагання, підготовці механізаторських кадрів тощо.

Дальше зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства сприяло успішному виконанню третьої п'ятирічки, піднесенню всіх галузей народного господарства, посиленню оборонної могутності Радянського Союзу.

Як і на всіх етапах соціалістичного будівництва, робітничий клас у ці роки активно боровся за зміцнення єдності міжнародного робітничого руху, інтернаціональних зв'язків трудящих Радянського Союзу з пролетаріатом зарубіжних країн. Ця робота здійснювалась в різноманітних формах. Розвивалось листування колективів підприємств із зарубіжними робітничими організаціями, зростала допомога в'язням капіталу через МОДР. На березень 1940 р. в рядах цієї організації на Україні перебувало більше 2,5 млн. чоловік. Відбувався обмін робітничими делегаціями. На трудящих капіталістичних країн справляло велике враження те, що багато кадрових радянських робітників, які відзначилися самовідданою працею, висунуто на керівні посади, обрано у вищі органи державної влади і т. п.

Багато листів про щасливе життя радянської жінки писала трудящим капіталістичних країн робітниця київського заводу «Укркабель» П. В. Гусятникова. Вона була типовим представником кадрових робітників, обдарованість яких яскраво розквітла в роки Радянської влади. Зразкову роботу на виробництві вона поєднувала з активною громадською діяльністю: була жінделегаткою, секретарем профорганізації, депутатом міської Ради, активісткою МОДРу. За видатні виробничі досягнення П. Гусятникова нагороджена орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора, висунута на посаду майстра, потім вона завідувала виробництвом у цеху. В значній мірі завдяки її заслугам цех за роки другої і на початку третьої п'ятирічки виріс в кілька разів, за чотири місяці виконав програму 1939 р., освоїв ряд нових виробів. Колектив цеху неодноразово виступав ініціатором внутрізаводського змагання [2].

Трудящі Києва виявляли велике довір'я П. Гусятниковій. Вона обиралась делегатом VIII Надзвичайного з'їзду Рад СРСР, депутатом Верховної Ради СРСР. Де б не виступала Гусятникова — перед робітниками цеху, на інтернаціональних вечорах чи багатолюдних зборах виборців,— вона завжди підкреслювала глибокий нерозривний зв'язок між нашою буденною роботою і боротьбою трудящих зарубіжних країн за своє соціальне визволення. Життя і діяльність П. Гусятникової були для пролетаріату капіталістичних країн яскравим прикладом щасливого і радісного життя робітників країни Рад.

Дальшому розширенню і зміцненню інтернаціональних зв'язків робітничого класу України з трудящими зарубіжних країн перешкодило загострення міжнародної обстановки. Друга світова війна, що почалася

[1] «Горняк», 9.I 1938.

[2] «Интернациональный маяк», 1939, № 17—18, стор. 25.

Начальник цеху виробів ширвжитку Київського заводу «Укркабель» Герой Соціалістичної Праці П. В. Гусятникова (в центрі).

у вересні 1939 р., різко обмежила безпосередні зв'язки трудящих СРСР з пролетаріатом зарубіжних країн. В ряді країн, окупованих гітлерівськими загарбниками, було встановлено режим кривавого фашистського терору. Активізувалась діяльність іноземних розвідок, які намагалися використати делегації профспілок і представників інших громадських організацій для засилки шпигунів і диверсантів на територію СРСР.

Інтернаціональні зв'язки робітничого класу України з пролетаріатом зарубіжних країн сприяли піднесенню міжнародного авторитету Радянського Союзу, посилювали симпатії до нього з боку трудящих усього світу. Це мало велике значення для дальшого згуртування пролетаріату і всіх прогресивних сил в капіталістичних країнах на боротьбу проти фашизму в роки другої світової війни.

ПІКЛУВАННЯ ДЕРЖАВИ ПРО ДОБРОБУТ ТРУДЯЩИХ

Перемога соціалізму в нашій країні створила умови для культурного і заможного життя трудящих. Потреби їх стали набагато вищими і різносторонніми. Зростання цих потреб і прагнення до повного їх задоволення стимулювали і дедалі більше стимулюватимуть

піднесення соціалістичного виробництва,— адже в центрі його стоїть радянська людина, будівник комунізму.

Швидке зростання промисловості і інших галузей народного господарства було матеріальною основою підвищення добробуту та культурного рівня робітничого класу і всіх трудящих. В резолюції XVIII з'їзду партії вказувалось, що третя п'ятирічка повинна забезпечити задоволення зрослих потреб і запитів трудящих у промтоварах, продуктах, житлі, в їх побутовому і культурному обслуговуванні. Протягом третьої п'ятирічки передбачалося збільшити споживання трудящими більш ніж у півтора рази, відповідно до зростання прибутків робітників, селян і службовців. За планом кількість робітників і службовців у народному господарстві на кінець третьої п'ятирічки повинна була збільшитись на 21% у порівнянні з 1937 р., середня заробітна плата — на 37% і фонд заробітної плати — на 67%. XVIII з'їзд партії визнав за необхідне підвищити витрати на культурно-побутове обслуговування трудящих міста і села, на соціальне страхування, освіту, охорону здоров'я і допомогу багатодітним матерям до 53 млрд. крб. проти 30,8 млрд. крб. в 1937 р.[1] Широкого розмаху мали набути житлове будівництво і розвиток радянської торгівлі.

Основним показником піднесення життєвого рівня трудящих Радянської країни було зростання національного доходу. Марксизм-ленінізм вчить, що розподіл продуктів споживання визначається способом виробництва, його рівнем і соціальною структурою суспільства. На відміну від капіталістичних країн, де переважна частина національного доходу привласнюється експлуататорами, а народні маси живуть у злиднях і голоді, в СРСР весь національний доход належить трудящим і розподіляється згідно з їх інтересами. Тому зростання національного доходу в СРСР безпосередньо супроводжується піднесенням матеріального добробуту і культурного рівня трудящих і неухильним збільшенням їх доходів.

На основі піднесення і постійного вдосконалення соціалістичного виробництва, розвитку науки і техніки національний доход нашої країни невпинно зростав. Якщо в 1928 р. він дорівнював 25 млрд. крб., у 1932 р.— 45,5 млрд. крб., то в 1937 р.— 96 млрд. крб., а в 1940 р.— 128 млрд. крб.[2], тобто національний доход СРСР за три роки третьої п'ятирічки зріс на 32 млрд. крб.

З року в рік зростала та частина національного доходу, що йшла на задоволення потреб робітників у формі заробітної плати. Лише за три роки третьої п'ятирічки фонд заробітної плати по Українській РСР зріс в цілому на 70%[3].

Найважливішим джерелом зростання заробітної плати і всього національного доходу Радянської країни було безперервне підвищення

[1] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 2, М., 1957, стор. 582.

[2] «Плановое хозяйство», 1939, № 3, стор. 37.

[3] «Нариси розвитку народного господарства Української РСР», К., 1949, стор. 458.

продуктивності праці. За цей час продуктивність праці в промисловості республіки зросла на 34% [1]. Важливі заходи були вжиті щодо упорядкування заробітної плати окремих категорій робітників і насамперед робітників провідних професій — гірників, металургів, машинобудівників. Ще більшого поширення набула відрядна система оплати праці.

Значну увагу питанням заробітної плати приділила XVIII Всесоюзна партійна конференція (15—20 лютого 1941 р.). В її рішенні говорилось: «Треба, далі, *в галузі заробітної плати суворо і послідовно проводити принцип матеріального заохочення добре працюючих,* здійснюваний у вигляді відрядної системи оплати для робітників, преміальної системи для керівних працівників і у вигляді більшої оплати кваліфікованої праці в порівнянні з некваліфікованою» [2]. Рішення конференції послідовно здійснювались на всіх промислових підприємствах, новобудовах і на транспорті України.

На відміну від капіталістичних країн, де прибутки робітників обмежуються зарплатою, в СРСР істотним фактором підвищення матеріального і культурного рівня трудящих є також зростаючі з року в рік кошти, які виділяє соціалістична держава в суспільні фонди споживання,— на виплати за час хвороби, відпусток по пологах, профвідпусток, безплатне навчання і стипендії, витрати на підвищення кваліфікації, безплатну медичну допомогу, утримання дитячих закладів тощо.

Послідовно збільшувалися асигнування Радянської держави на соціальне забезпечення. З 1937 до 1939 р. вони зросли на Україні більш ніж у півтора рази і досягли майже 73 млн. крб. [3]

Піклування Комуністичної партії про неухильне підвищення матеріального добробуту і культурно-технічного рівня трудящих знайшло відображення в державному бюджеті України. Досить сказати, що на соціально-культурні заходи в 1940 р. було асигновано 5825 млн. крб., тобто більша частина всіх бюджетних витрат. Понад 300 млн. крб. йшло на фінансування комунального і житлового господарства, з них близько 100 млн. крб.— на капітальний ремонт житлового фонду і благоустрій районних центрів [4].

Систематичне піднесення матеріального добробуту робітничого класу України яскраво відбивали бюджети трудящих, що вивчалися Центральним Статистичним Управлінням СРСР, а також науково-дослідним інститутом торгівлі і громадського харчування Народного Комісаріату торгівлі СРСР. На Україні у 1939 р. було проведено обслідування за вибірковою системою близько 2600 бюджетів робітників, зайнятих переважно на промислових підприємствах Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Київської, Запорізької, Харківської і Одеської областей.

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний щорічник», стор. 38.

[2] «КПРС в резолюціях», ч. III, стор. 406.

[3] «Друга сесія Верховної Ради УРСР, 25—28 липня 1939 р. Стенографічний звіт», стор. 87.

[4] «Четверта сесія Верховної Ради УРСР, 25—28 травня 1940 р. Стенографічний звіт», К., 1940, стор. 24, 27.

Прибуткова частина бюджету робітничої сім'ї складалася з заробітної плати робітника (74,9%), зарплати членів його сім'ї (11,7%), надходжень у вигляді премій (2%), допомоги по соціальному страхуванню (1,5%), продажу продуктів свого городу, здачі у найм житлоплощі (3,2%) тощо. Основною статтею витрат в бюджетах робітників було домашнє харчування (49%), громадське харчування в їдальнях і буфетах (6,3%), придбання одягу і взуття (14,5%), плата за квартиру (3,3%), придбання меблів, предметів обстановки і господарських речей (1,6%), витрати на культурно-освітні цілі (2,6%) і т. п. [1]

Одним з важливих факторів, які визначають підвищення матеріального добробуту трудящих, є безперервне поліпшення житлових умов населення. На Україні у 1938 — першій половині 1941 р. капітальні вкладення в житлове будівництво становили 2297 млн. крб., а загальна площа введених в дію житлових будинків дорівнювала 4020 тис. кв. метрів [2]. Особливо широких масштабів набуло житлове будівництво в Донецьку, Луганську, Харкові, Дніпропетровську та інших важливих промислових центрах республіки.

Успішне здійснення соціалістичної індустріалізації країни докорінно змінило вигляд міст і промислових центрів. Багато шахтарських селищ перетворилися в упорядковані міста. За роки першої, другої і частково третьої п'ятирічок на благоустрій міст і робітничих селищ Донбасу було витрачено 1 млрд. 171 млн. крб. [3] Тут споруджувалися нові школи, технікуми, лікарні, фабрики-кухні, дитячі садки та ясла, палаци культури. В 1939 р. площа парків і зелених насаджень лише в містах Донецької області дорівнювала 2700 га [4]. Невпізнанно змінився і виріс соціалістичний Харків. По випуску продукції новий індустріальний Харків навіть неможливо порівняти з тим, що випускали його заводи і фабрики до революції. Лише турбогенераторний завод дав у 1939 р. продукції в два рази більше, ніж колись усі підприємства Харківської губернії разом узяті.

У 1939 р. питома вага машинобудівної промисловості Харкова в машинобудуванні України становила 40% і понад 6% — у машинобудуванні СРСР [5]. Харків став визначним центром культури і освіти. Якщо до революції тут було 8 вузів, де навчалось 7,5 тис. студентів, то напередодні Вітчизняної війни — 37 вузів з 32 тис. студентів, 95 технікумів, робітфаків, шкіл ФЗУ, де навчалось 22,5 тис. чоловік. До революції у Харкові був лише один науково-дослідний інститут, а у 1939 р.— 46, де працювало 2,5 тис. наукових співробітників.

Дореволюційний Харків вражав незвичайним брудом, антисанітарією, вулиці весною і восени були непрохідними. В 1916 р. міський го-

---

[1] Центральний державний архів народного господарства СРСР (далі ЦДАНГ СРСР), ф. 4372, оп. 37, спр. 1032, арк. 8—9, 12, 14.

[2] «Досягнення Радянської України за 40 років. Статистичний збірник», К., 1957, стор. 130.

[3] «Социалистический Донбасс», 20.X 1939.

[4] «XVIII съезд ВКП(б). Стенографический отчет», стор. 417.

[5] ХОДА, ф. 408, оп. 1, спр. 639, арк. 197—198; оп. 3, спр. 1639, арк 2.

лова заявив, що «століття продовжує війну Харків з брудом, але й зараз можна влаштовувати брудні канікули і потрібні будуть ще сотні років для замощення вулиць» [1]. Помилився міський голова: пройшло небагато часу — і Харків став сучасним упорядкованим містом.

Швидке піднесення промислового виробництва, розвиток соціалістичного сільського господарства, зростання заробітної плати трудящих сприяли збільшенню споживання продуктів харчування та зростанню купівельної спроможності трудящих. Все це ставило підвищені вимоги до радянської торгівлі, розвитку якої Комуністична партія і Радянська держава приділяли велику увагу. Щоб поліпшити торговельне обслуговування трудящих, безперервно розширювалась сітка підприємств державної і кооперативної роздрібної торгівлі. Їх загальна кількість за три роки третьої п'ятирічки зросла з 67 144 до 92 189. Число підприємств роздрібної торгівлі особливо збільшилося в Луганській, Запорізькій, Одеській, Миколаївській та інших областях республіки.

Товарооборот Радянської України за три роки третьої п'ятирічки збільшився з 2143,6 млн. крб. до 3202,8 млн. крб. [2] Особливо швидко він зростав у промислових районах і центрах республіки.

Швидкими темпами зростав товарооборот підприємств громадського харчування. За три роки третьої п'ятирічки він зріс у республіці з 197,3 млн. крб. до 385,6 млн. крб. В 1939 р. сітка громадського харчування на Україні мала 11 761 підприємство. У 1939 р. вона значно збільшилась порівняно з 1938 р. в основних промислових областях: в Донецькій — на 148 одиниць, в Луганській — на 155, у Харківській — на 152 одиниці. Безпосередньо на шахтах і заводах Донбасу було відкрито 100 нових їдалень і буфетів [3]. Питання громадського харчування постійно було в центрі уваги партійних і радянських органів.

Однак, незважаючи на певні успіхи в організації громадського харчування і розвитку торгівлі, в роки третьої п'ятирічки на Україні ще були істотні недоліки у цій справі. Так, сітка підприємств торгівлі і громадського харчування ще недостатньо і нерівномірно була розміщена, більшість цих підприємств розташовувались у центрі міст, попит на ряд товарів культурно-побутового призначення ще не задовольнявся. На ряді підприємств громадського харчування якість страв була низькою, а їх асортимент — надто обмеженим.

Поряд з розвитком державної торгівлі, що займала домінуюче становище на ринку, велика увага приділялась колгоспній торгівлі як важливому джерелу постачання міського населення. Так, населення Донецької області близько 30% м'яса, 24,6% молока і 12,2% рослинного масла купувало у колгоспів і колгоспників [4].

---

[1] ХОДА, ф. 408, оп. 1, спр. 639, арк. 197—198.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний збірник», стор. 410, 417, 363.

[3] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 9, арк. 88; Партархів Луганського обкому КП України, ф. 179, оп. 2, од. зб. 63, арк. 58; Партархів Харківського обкому КП України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 339, арк. 80.

[4] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 70, од. зб. 538, арк. 36.

Комуністична партія і Радянська держава велику увагу приділяли дальшому поліпшенню охорони здоров'я трудящих. Протягом трьох років третьої п'ятирічки послідовно розширювалася сітка медичних закладів і закладів, які готували лікарів та середній медичний персонал. На початок 1940 р. кількість лікарняних ліжок у республіці зросла в порівнянні з 1913 р. більш ніж в три рази і досягла 157,6 тис.[1] Особливо швидкими темпами збільшувалось число медичних закладів у робітничих центрах і районах республіки.

Піклування про здоров'я радянської людини в нашій країні проявлялося і в поліпшенні та оздоровленні умов праці робітників. На Україні було створено чотири спеціальних науково-дослідних інститути, які вивчали умови праці на підприємствах і розробляли заходи, що полегшували працю робітників.

Поліпшення справи охорони здоров'я, а також впровадження на підприємствах нової техніки, радянське законодавство в галузі гігієни праці та інші заходи сприяли зменшенню професійних захворювань. У 1940 р. кількість професійних захворювань на металургійних заводах Донецької і Запорізької областей зменшилась порівнюючи з 1937 р. на 74%[2], а на промислових підприємствах Харківщини — на 40—50%[3].

Значно поліпшилось санаторно-курортне обслуговування трудящих. У 1939 р. на Україні було 517 санаторіїв на 71 328 ліжок і 237 будинків відпочинку на 40 054 ліжка[4]. В широких масштабах санаторно-курортним обслуговуванням користувались робітники провідних галузей промисловості — гірники, металурги, машинобудівники. Тільки в 1940 р. в санаторіях і будинках відпочинку Криму й Кавказу відпочило 87 тис. гірників[5].

Комуністична партія і Радянська держава виявляли батьківське піклування про дітей. За 1937—1940 рр. на Україні кількість жіночих і дитячих консультацій збільшилася з 931 до 1386. Число місць у постійних дитячих яслах зросло з 132,3 тис. до 161,5 тис.[6]. Будувалися нові дитячі ясла, садки, дитячі поліклініки, обладнані новою апаратурою.

За роки третьої п'ятирічки були досягнуті певні успіхи в справі підвищення матеріального добробуту робітничого класу України. На основі дальшого розвитку промисловості і сільського господарства швидко розвивалась радянська торгівля, зростала реальна заробітна плата робітничого класу, поліпшувались житлові і комунальні умови робітників, провадилися значні заходи по охороні здоров'я трудящих і поліпшенню умов праці на підприємствах.

Одним з найважливіших завдань у третій п'ятирічці було проведення заходів, спрямованих на підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу СРСР. Щоб дорослі робітники могли продовжувати свою

[1] «Українська Радянська Соціалістична Республіка», К., 1957, стор. 157.
[2] «Шлях до здоров'я», 1941, № 1, стор. 21.
[3] «Соціалістична Харківщина», 28.I 1940.
[4] «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник», стор. 471.
[5] «Советская Украина», 3.I 1941.
[6] «Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний щорічник», стор. 508.

навчання, була створена широка сітка вечірніх середніх шкіл для дорослих без відриву від виробництва. У 1939 р. в таких школах навчалось понад 110 тис. чоловік, переважно робітників [1]. Велика робота по підвищенню загального і культурно-технічного рівня робітників проводилась безпосередньо на підприємствах. Виконуючи рішення XVIII з'їзду партії, місцеві партійні організації очолили керівництво технічним навчанням робітників у всіх його різноманітних формах.

Важливим джерелом поповнення рядів робітничого класу молодими кваліфікованими спеціалістами були школи фабрично-заводського учнівства при заводах. Усього по Радянському Союзу за 1938 і 1939 рр. цими школами було підготовлено 320 тис. молодих робітників масових кваліфікацій [2]. На Україні в 1939 р. кадри висококваліфікованих робітників готували 265 шкіл ФЗУ, в яких навчалось близько 49 тис. чоловік, а також 229 індустріально-технічних шкіл з контингентом учнів понад 46 тис. чоловік [3]. Ці учбові заклади мали необхідну матеріально-технічну базу, висококваліфіковані кадри викладачів. Їх випускники діставали добру загальноосвітню підготовку і набували високої виробничої кваліфікації. Справжнім цехом по підготовці кадрів була школа ФЗУ заводу «Запоріжсталь». За сім років свого існування (з 1933 по 1939) вона, випускаючи щороку по 120—150 учнів, дала заводу близько 1000 висококваліфікованих робітників. Майже в кожному цеху можна було зустріти вихованців школи — бригадирів, майстрів, виконробів. Багато з них потім закінчили інститути і технікуми.

Широко використовувались і інші форми підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу, наприклад виробничо-технічне навчання без відриву від виробництва. Партійні організації піклувалися про те, щоб всі робітники, прийняті на завод, пройшли короткотермінові курси технічного мінімуму, який передбачав ознайомлення робітників з технологічним процесом, прийомами і методами роботи на даній ділянці. Це була перша інстанція, де робітник одержував мінімум технічних знань.

Одним з найбільших досягнень у справі виконання рішень XVIII з'їзду партії було створення на підприємствах за ініціативою передових робітників стахановських шкіл. У них кращі виробничники передавали іншим робітникам свій досвід і допомагали їм освоювати нові методи роботи. На заводах, фабриках, шахтах діяли також різні курси підвищення кваліфікації і перепідготовки робітників. На курси приймалися робітники, які склали екзамен з технічного мінімуму, а також ті, що закінчили школи ФЗУ. Навчання тривало від 1 до 10 місяців. У зв'язку з новими формами соціалістичного змагання — багатоверстатництвом і сполученням професій — змінилась цілеспрямованість курсів. Завдання, яке ставила партія перед курсами в той період, полягало не тільки в то-

[1] «Культурне будівництво Української РСР. Статистичний довідник», К., 1940, стор. 38.
[2] «Плановое хозяйство», 1940, № 11, стор. 35.
[3] «Культурне будівництво Української РСР», стор. 48.

му, щоб підготувати спеціаліста однієї професії, а й в тому, щоб по можливості навчити робітника кількох спорідненим професіям.

Як вища форма і основна ланка навчання на багатьох підприємствах існували курси майстрів соціалістичної праці. Ці курси виникли в результаті розгортання масового соціалістичного змагання і в 1938—1940 рр. були дуже поширені на промислових підприємствах країни. Всі випускники цих курсів одержували почесне звання майстра соціалістичної праці. Відмінників навчання висували на відповідальні ділянки роботи і на керівні посади. Так, на Дніпропетровському заводі ім. Г. І. Петровського в 1938 р. з 470 випускників курсів майстрів 100 були висунуті на керівну роботу [1]. Слюсар Харківського заводу «Світло шахтаря» тов. Косик після успішного закінчення курсів у 1939 р. був призначений на посаду начальника дільниці.

Сміливе висування керівних кадрів з числа кращих інженерів і стахановців сприяло досягненню значних успіхів на Дніпропетровському заводі ім. В. І. Леніна. Показовим прикладом щодо цього була діяльність висунутого в 1938 р. на посаду начальника найбільшого в усій трубній промисловості республіки маннесманівського цеху здібного організатора тов. Тихонова. Під його керівництвом цех, що кілька років був у глибокому прориві, перевиконав план 1938 р. на 20,2% [2].

Однак, незважаючи на певні успіхи, організований набір робітників за договорами з колгоспами і підготовка кваліфікованих робітників через школи фабрично-заводського учнівства вже не могли забезпечити зростілі потреби народного господарства в робочій силі. На початок 1939 р. в школах ФЗУ налічувалось 242 тис. учнів [3], а промисловість потребувала мільйонів кваліфікованих робітників. Високі темпи розвитку промисловості, розширене соціалістичне відтворення вимагали докорінних змін у системі підготовки кваліфікованої робочої сили. 2 жовтня 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Указ про створення системи державних трудових резервів, які були покликані забезпечувати постійний приток нової робочої сили на шахти, рудники, фабрики й заводи [4]. Указ передбачав щорічне навчання в СРСР від 800 тис. до 1 млн. чоловік міської і колгоспної молоді певним виробничим професіям у ремісничих училищах, залізничних училищах і школах фабрично-заводського навчання.

Партійні і комсомольські організації дбали про створення добрих традицій у цих нових учбових закладах як основних ланках підготовки кадрів для соціалістичної промисловості. Систематично організовувалися зустрічі учнів ремісничих училищ з кадровими робітниками, передовиками соціалістичного виробництва, які виховували у них любов до обраної професії, допомагали їм оволодівати передовими методами праці.

[1] «Советская Украина», 9.XII 1938.

[2] ДОДА, ф. 2143, оп. 2, спр. 23, арк. 3.

[3] «Подъем культурно-технического уровня советского рабочего класса», М., 1961, стор. 57.

[4] «Директивы ЦК КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 2, стор. 653.

У травні 1941 р. відбувся перший випуск шкіл фабрично-заводського навчання, на фабрики і заводи прийшло молоде поповнення робітничого класу. У першій половині 1941 р. учбові заклади трудових резервів лише Донецької області дали десятки тисяч кваліфікованих робітників масових професій, в тому числі 8990 забійників і кріпильників, 425 машиністів електровозів, 1740 мотористів, 970 бурильників і запальників, 1725 прохідників [1].

Знаменним явищем у житті радянського суспільства була діяльність робітничих факультетів (робітфаків) при вищих учбових закладах. На цих факультетах виробничники одержували необхідну загальноосвітню підготовку для вступу до інститутів та університетів. На кінець 1939 р. на Україні було 126 робітфаків, у яких навчалось 24 028 слухачів [2].

Боротьба Комуністичної партії за піднесення матеріального добробуту і культурно-технічного рівня робітничого класу ускладнювалась серйозними труднощами у зв'язку з напруженою міжнародною обстановкою. Твердо і послідовно проводячи політику миру, Радянський уряд змушений був здійснити ряд заходів по дальшому зміцненню оборони країни. Це вимагало збільшення витрат на бойове оснащення радянських збройних сил, створення державних резервів, дальший розвиток оборонної промисловості і певною мірою гальмувало здійснення планів підвищення матеріального добробуту трудящих. Незважаючи на це, робітничий клас успішно здійснював накреслення третьої п'ятирічки, добився нового могутнього піднесення у всіх галузях народного господарства і вніс великий вклад у справу зміцнення обороноздатності СРСР.

У 1938—1941 рр. були досягнуті визначні успіхи в підвищенні культурно-технічного рівня робітничого класу України. Значно розширилась сітка професійно-технічних курсів і шкіл, що сприяло підготовці кваліфікованих робітників для всіх галузей народного господарства. Розгорнули роботу школи фабрично-заводського учнівства, ремісничих і залізничних училищ системи державних трудових резервів. Поліпшилась технічна пропаганда і поширення передового досвіду. На вищий ступінь піднялася політико-виховна і культурно-масова робота всіх партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій республіки. Трудовий ентузіазм робітничого класу, підвищення його культурно-технічного рівня в роки третьої п'ятирічки мали велике значення для історичної перемоги радянського народу в Великій Вітчизняній війні над фашистською Німеччиною та імперіалістичною Японією.

---

[1] Дон. ОДА, ф. 2792, оп. 1, спр. 35, арк. 124.
[2] «Культурне будівництво Української РСР», стор. 42.

РОЗДІЛ IX

В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1945)

НА ЗАХИСТ БАТЬКІВЩИНИ

22 червня 1941 р. творча праця всього нашого народу була перервана ураганом війни, знятим гітлерівською Німеччиною. Період мирного соціалістичного будівництва закінчився. Почався найтяжчий в історії Радянської країни період — період всенародної Вітчизняної війни за честь, свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини.

Фашистські агресори розраховували в короткий строк розбити основні сили Червоної Армії, знищити в нашій країні радянський лад і відновити капіталістичні порядки, а волелюбні народи перетворити на своїх рабів. Але авантюристичним планам Гітлера не судилося збутися. Незважаючи на ряд військових переваг, що їх мала Німеччина на час нападу на СРСР, помилок і прорахунки Сталіна в оцінці воєннополітичної обстановки напередодні війни, а також недоліки Наркомату оборони і Генерального штабу в підготовці наших військ, Радянський Союз вистояв і переміг фашистську Німеччину.

Натхненником і організатором радянського народу в боротьбі проти фашизму була Комуністична партія. Використовуючи переваги соціалістичного ладу, партія перетворила нашу країну в нездоланну фортецю. Партія виходила з вказівок В. І. Леніна про те, що «раз справа дійшла до війни, то все повинно бути підпорядковане інтересам війни...» [1]

В перші дні війни Комуністична партія і Радянський уряд вжили необхідних заходів, спрямованих на мобілізацію всіх сил трудящих для боротьби з агресором. 30 червня 1941 р. був створений Державний Комітет Оборони (ДКО) на чолі з генеральним секретарем ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіним. В руках Комітету зосереджувалась уся повнота влади, усе військове, господарське і політичне керівництво країною. Постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 23 червня 1941 р. і директивний лист РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. партійним і радянським організаціям прифронтових областей, які були, за дорученням ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, викладені в промові Й. В. Сталіна по радіо 3 липня 1941 р., стали програмою боротьби всього радянського народу з фашистськими загарбниками. В цих документах підкреслювалося, що

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 107.

над соціалістичною Вітчизною нависла смертельна небезпека, і для ліквідації її необхідно перебудувати всю роботу на воєнний лад, організувати всебічну допомогу фронту; Червона Армія і Флот повинні битися до останньої краплі крові за кожне місто і село. Партія закликала радянських людей розгорнути в тилу ворога партизанську боротьбу.

В діючу армію членами військових рад фронтів, армій було направлено майже третину складу Центрального Комітету партії. На них спиралася Ставка Верховного Головнокомандування. На кінець 1941 р. в рядах Червоної Армії було 1 300 тис. комуністів, а до кінця війни — 3 мільйони 325 тис. [1] Особистим прикладом вони надихали воїнів на бойові подвиги.

Разом з усіма трудящими країни Рад на захист соціалістичної Вітчизни піднявся український народ, який одним із перших віч-на-віч зустрівся з сильним і підступним ворогом. В районі Львова, Ровно, Луцька, Києва, Одеси, як і по всьому фронту, гітлерівці зустріли стійкий і організований опір, безмежну відданість народу справі соціалізму і пекучу ненависть до фашизму. Велика заслуга в цьому належала робітничому класові республіки і його бойовому авангарду — Комуністичній партії України, в рядах якої напередодні війни було 564 536 чоловік [2].

Виконуючи директиви ЦК ВКП(б) і Радянського уряду, Комуністична партія України з перших днів війни впевнено спрямовувала боротьбу українського народу, мобілізуючи всі його матеріальні і духовні сили на захист завоювань Жовтня і повний розгром німецько-фашистських загарбників.

7 липня 1941 р. Президія Верховної Ради УРСР і Центральний Комітет КП(б) України опублікували звернення «До українського народу», в якому закликали робітників, селян та інтелігенцію ще тісніше згуртуватися навколо Комуністичної партії і Радянського уряду, давати фронту більше зброї, боєприпасів, продовольства, нещадно знищувати фашистських загарбників, де б вони не з'явилися. «Сини і дочки великої України! — говорилося у зверненні.— У всенародній Вітчизняній війні проти фашистських гнобителів нічого не пошкодуємо, щоб подолати ворога, щоб захистити свою честь, свою свободу... Батьківщина кличе на подвиг у бою, на подвиг у праці» [3].

Про свою нездоланну волю до перемоги, непорушну згуртованість навколо Комуністичної партії, вірність соціалістичній Батьківщині робітники України заявили на численних мітингах і зборах. «Тепер, коли німецькі війська напали на нашу країну,— говорилося в резолюції мітингу 50 тисяч робітників Луганська,— коли вибухнула ця війна, нав'язана великому радянському народові клікою кровожерних правителів Німеччини, хай загарбники нарікають на себе за наслідки. Наша доблесна Червона Армія і Червоний Флот при підтримці 193-мільйонного радянського народу, завдадуть нищівного удару по знавіснілому ворогові, аж до

[1] «Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история», М., 1965, стор. 592.

[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 19, од. зб. 10, арк. 3.

[3] «Комуніст», 7. VII 1941.

його повного знищення». «Будемо працювати не покладаючи рук для зміцнення воєнної могутності країни соціалізму,— сказав на багатотисячному мітингу робітників Дніпропетровського заводу ім. Комінтерну сталевар тов. Ляшенко,— а Червоній Армії наш бойовий наказ: бити ворога рішуче і нещадно» [1].

Думки і почуття київських робітників добре висловив у своєму виступі на мітингу заводу «Арсенал» кадровий робітник, учасник Жовтневої революції токар О. Кураков: «Український хліб ввижається фашистським канібалам. Не вийде! Вже попробували в 1918 році — подавилися! Подавляться і зараз! Те, що кров'ю ми завоювали, нікому не віддамо. Кожен з нас, наші родини повинні бути зразком організованості, революційної дисципліни, самовідданості. Всі сили, а якщо потрібно, й життя віддамо матері-Вітчизні» [2].

Всю роботу партійних, радянських і господарських організацій України було перебудовано на воєнний лад. Робітничий клас України, що нараховував разом з службовцями 6,2 мільйони чоловік, відіграв вирішальну роль у створенні воєнної економіки, в будівництві оборонних споруджень і обороні міст.

«Все для фронту!», «Все для перемоги!» — під цими лозунгами партії все ширше розгорталося соціалістичне змагання на промислових підприємствах і транспорті. Робітники брали підвищені зобов'язання по збільшенню видобутку вугілля, випуску машин, бойової техніки, виробництва боєприпасів. Забійник горлівської шахти № 19—20 І. Голубцов виконував щозміни норму на 2000%, забійник іншої шахти Луганської області П. Є. Синяговський—на 1316%. За їх прикладом на шахтах Донбасу розгорнувся рух забійників-тисячників [3]. Більшість бригад Дніпропетровського металургійного заводу ім. Комінтерну вже в перші дні війни перевиконували свої виробничі завдання [4]. Різко підвищили продуктивність праці гірники Кривбасу, зокрема трестів «Дзержинськруда», «Ленінруда», робітники заводу гірничорудного обладнання. Систематично перевиконувала план шахта «Центральна». Скреперист цієї шахти Л. Пономаренко виконував виробничу програму на 242%, бурильник В. Борисенко на 303% [5]. А відомий усій країні гірник О. Семиволос 24 червня виконав змінне завдання на 613% і зобов'язався виконувати щоденно по п'ять норм на зміну.

Сталевари Мазай на Маріупольському заводі ім. Ілліча і Чайковський в Дніпропетровську майже всі плавки виконували швидкісним методом. Зразки трудового героїзму показали харківські машинобудівники. Так, робітники паровозоремонтного заводу Василенко, Удовик, Кадничанський не виходили з заводу 18 годин, поки не виконали завдання. Робітник заводу ім. Комінтерну тов. Мякин виготовляв необхідну

---

[1] «Советская Украина», 24.VI 1941.
[2] ПА ІПІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 25, арк. 18—19.
[3] «Правда», 27. VI 1941.
[4] «Советская Украина», 24. VI 1942.
[5] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 98, арк. 10.

модель майже в два рази швидше, ніж до війни [1]. Самовіддано працювали колективи підприємств Києва, Одеси, Запоріжжя, Полтави, Миколаєва, Херсона, Вінниці та інших міст.

Робітники України швидко перебудували промисловість на воєнний лад. Шахтарі Донбасу нарощували темпи видобутку коксівного вугілля. Металурги переходили на випуск спеціальних видів чавуну, легованих і спеціальних авіаційних сталей, броньового прокату, феросплавів тощо. Машинобудівники почали освоювати нові види бойової техніки. На випуск воєнної продукції переключилися підприємства не тільки союзного і республіканського підпорядкування, а й місцевої промисловості. На ряді київських заводів було організовано виробництво танків, бронепоїздів [2]. На заводах «Більшовик», ім. Лепсе та інших ремонтували танки, автомашини, літаки. Київські заводи «Автомат», «13 років Жовтня», «Металіст» та інші протягом тижня перебудували технологічний процес і приступили до випуску мін, снарядів та інших видів бойового спорядження.

Воєнну продукцію з перших же днів війни почали випускати завод «Червоний гумовик», фабрика ім. Боженка, навіть музичний комбінат; на київських заводах було організовано масове виробництво пляшок з горючою рідиною для боротьби з ворожими танками. Підприємства тільки Подільського району м. Києва давали за добу 20 тис. таких пляшок. Ними постачали Південно-Західний фронт, а пізніше — частини, що обороняли Київ [3].

Пролетарський Харків протягом короткого часу став арсеналом Радянської Армії. Тут в масовому масштабі виробляли танки, літаки, мотори, боєприпаси різного типу, обмундирування, продовольство. Харківський паровозоремонтний завод, не припиняючи ремонту паровозів, переключився на будівництво нових і реконструкцію старих бронепоїздів, випуск артилерійських снарядів, окремих деталей до мінометів. Електромеханічний завод з перших днів війни почав виготовляти глибинні бомби, деталі для танків і різних снарядів. Гіганти п'ятирічок — ХТЗ, «Серп і Молот», Турбогенераторний завод почали випускати танкетки, мотоцикли, міномети, авіабомби, снаряди. Протягом 22 днів донецькі машинобудівники та залізничники зробили замість 6 (за завданням) 12 бронепоїздів [4].

В червні—липні 1941 р. підприємства легкої промисловості України виготовили для фронту понад 300 тис. шинелей, понад 25 тис. комплектів суконних гімнастьорок і близько 900 тис. комплектів бавовняного обмундирування [5]. Заводи і фабрики харчової і м'ясо-молочної промисловості достроково виробляли продукти харчування для фронту. Деякі підприємства Укрм'ясотресту збільшили в 3—5 разів переробку м'ясної про-

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 105, арк. 2.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 25, арк. 22—27.
[3] Там же, арк. 26.
[4] Там же, од. зб, 115, арк. 12; од. зб. 106, арк. 17.
[5] Там же, оп. 1, од. зб. 11, арк. 15.

дукції порівняно з довоєнним часом. На транспорті був введений графік перевозок, що забезпечував першочерговий рух воєнних маршрутів.

Влітку і восени 1941 р. Комуністична партія і Радянський уряд організували грандіозне переміщення промислових підприємств, запасів сировини, робочої сили, матеріалів, продовольства з прифронтової смуги в східні райони країни. Під час евакуації заводів і фабрик великий героїзм проявили робітники та інженерно-технічні працівники України. Промислові підприємства, незважаючи на масові нальоти авіації, сильні артилерійські обстріли противника, працювали до останньої можливості, постачаючи фронт озброєнням і боєприпасами. Евакуація розпочиналась тільки за наказом. Робітники, інженери, техніки вдень і вночі демонтували устаткування, вантажили його у вагони і відправляли на схід.

Особливо складною — через велику вагу і габарити устаткування — була евакуація металургійних заводів. Так, евакуація заводу «Запоріжсталь» почалася 20 серпня і тривала до 5 вересня, аж до відходу з міста військових частин. На демонтажу і відвантажуванні заводу працювали 3 900 чоловік. Нехтуючи небезпекою, під артилерійським обстрілом і бомбардуванням робітники вивезли з заводу 16 тис. вагонів різного обладнання і матеріалів [1].

Про величезні масштаби діяльності партійних, радянських і господарських органів по евакуації промисловості України в глибокий радянський тил говорить те, що з Правобережної і Лівобережної України тільки в липні—вересні 1941 р. було евакуйовано 230 великих підприємств на Урал, в Сибір, Поволжя, в республіки Середньої Азії [2]. Серед евакуйованих підприємств були гіганти-заводи — ім. Дзержинського, ім. Петровського, «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь», «Комунар», Київський верстатобудівний ім. Горького, «Більшовик», «Арсенал», «Ленінська кузня».

У вересні 1941 р. почалась евакуація цінного обладнання шахт Донбасу, Новокраматорського і Старокраматорського машинобудівних заводів, «Азовсталі», Донецького, Рутченківського, Мушкетівського коксохімічних заводів, Маріупольського трубопрокатного, Костянтинівського і Макіївського труболиварних заводів, харківських заводів — тракторного, турбогенераторного, електромеханічного, «Світло шахтаря», складного енергетичного обладнання електростанцій тощо. Всього з України було евакуйовано на Урал, в Сибір, Поволжя, Середню Азію та інші райони країни більше п'ятисот великих підприємств разом з основними кадрами працівників.

У цей тяжкий для Батьківщини час партійні організації України діяли як бойові штаби по організації мас на відсіч ненависному ворогові. Більше половини (близько 300 тис.) комуністів і дві третини (один мільйон) комсомольців України з перших днів війни пішли на фронт [3].

---

[1] М. Кравчук, Жовтнева соціалістична революція та індустріалізація країни, К., 1947, стор. 26.

[2] Л. М. Кантор, Перебазирование промышленности СССР.— «Записки планового института», вып. VI, Ленинград, 1947, стор. 66.

[3] Підраховано автором за матеріалами Партархіву ІІІ ЦК КП України.— *Ред.*

Партійні і комсомольські організації прифронтових районів майже повністю влились у ряди радянських військ. З Київської обласної партійної організації пішло в діючу армію більше 30 тис. комуністів [1], з Донецької — 20 тис., з Харківської — 18 тис. 90% комуністів Севастопольської і 65% Одеської партійних організацій зі зброєю в руках билися проти німецько-фашистських загарбників. Серед них були секретарі обласних, міських, районних комітетів партії і комсомолу, секретарі первинних партійних і комсомольських організацій. Ті, хто не підлягав призову, вступали в армію добровільно. 22 червня 1941 р. добровільно пішов на фронт забійник, парторг шахти «Центральна-Ірміно», один з піонерів стахановського руху М. Дюканов і знатний забійник П. Синяговський. В перші дні війни більше 52 тис. робітників і службовців подали заяви в Київський військовий комісаріат з проханням відправити їх добровольцями в Діючу армію. «Прошу направити мене на передову лінію фронту,— писав молодий робітник Київського верстатобудівного заводу ім. Горького тов. Єгоров.— Я комсомолець з 1940 р., мене виховала Батьківщина, партія більшовиків, ленінський комсомол. Запевняю, що віддам усі сили, вміння, а якщо потрібно, то й життя за нашу Батьківщину, за партію...» [2]

В райвійськомати, в райкоми комсомолу Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Одеси та інших міст поступали десятки тисяч заяв від робітників з просьбою направити на фронт. В ряди армії робітники приносили високу дисципліну, організованість, навички товариської взаємодопомоги, ініціативу, вміння вийти переможцем зі складного становища. Вчорашні металісти, шахтарі, енергетики, будівельники у вогні боїв ставали влучними артилеристами, водіями танків, бронемашин, безстрашними льотчиками, відважними розвідниками. Фашистське командування вживало всіх заходів, щоб зірвати проведення мобілізації, не допустити бойового поповнення частин Червоної Армії з глибини країни до лінії фронту. Вони поширювали провокаційні чутки серед населення, щоб викликати паніку, порушити роботу транспорту, промислових підприємств, засилали в наш тил парашутистів, шпигунів і диверсантів.

Для забезпечення тилу від підривної ворожої діяльності в прифронтовій смузі ЦК КП(б)У прийняв 24 червня 1941 р. постанову про створення винищувальних батальйонів для боротьби з ворожими парашутистами, шпигунами і диверсантами. До кінця червня на території УРСР було створено 651 винищувальний батальйон, де нараховувалось понад 118 тис. бійців. Їм допомагали 12 479 груп сприяння, у складі яких було 120 тис. чоловік. Комсомольські організації ряду промислових міст УРСР створили загони для знищення ворожих танкових десантів. Першими в республіці сформували такі загони харків'яни (8 тис. чоловік). У Доне-

[1] Партархів Київського обкому КП України. Звіт про роботу підпільних більшовицьких організацій і партизанських загонів Київської області в 1941—1945 рр., т. I, арк. 28.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 106; од. зб. 115, арк. 89; од. зб. 85, арк. 1—4; од. зб. 25, арк. 30.

цькій області в загони винищувачів танків ввійшло 1560 комсомольців. Такі загони були створені в Києві й інших містах [1].

Сотні тисяч трудящих Києва, Харкова, міст Придніпров'я і Донбасу за прикладом робітників Москви і Ленінграда вступали в ряди народного ополчення. Першим в парторганізацію Київського судоремонтного заводу звернувся з проханням про зарахування в ополченці 59-річний кадровий робітник О. Чернявський. Він заявив: «Два моїх сини — Віктор та Ігор — вже в рядах Діючої армії. Я переконаний, що вони мужньо захищатимуть честь нашої Батьківщини. В ці грізні дні Великої Вітчизняної війни я теж не можу залишатися осторонь. Не дивіться, що в мене на голові сивина,— я сильний. Весь радянський народ обрушиться на оскаженілого ворога і до кінця розгромить фашизм». Слідом за О. Чернявським подав заяву про вступ до народного ополчення старий кадровий робітник судоремонтного заводу, колишній член Ревкому на крейсері «Аврора» Г. Савицький та багато інших. До 8 липня 1941 р. в Києві було сформовано 19 загонів народного ополчення, що налічували 33 тис. чоловік. Число ополченців в області досягло 60 тис. чоловік [2].

За кілька днів у Харкові сформовані полки ополченців на тракторному, електромеханічному, паровозобудівному й інших великих заводах. Всього по Харківській області в народне ополчення пішло більше 100 тис. чоловік [3].

В Дніпропетровську не було жодного підприємства, на якому не було б створено загону народного ополчення. На заводі металургійного устаткування заяви з проханням зарахувати в ополчення подало близько 2500 робітників. «Ми просимо зарахувати нас в народне ополчення,— говорилось в одній з колективних заяв робітників цього підприємства,— і даємо урочисту клятву грудьми захищати кожен метр радянської землі». В Дніпродзержинську на заводі ім. Дзержинського за короткий строк в народне ополчення пішло близько 2 тис. чоловік [4]. З почуттям патріотичної гордості за свою соціалістичну Батьківщину йшли в народне ополчення робітники м. Кіровограда. Виступаючи на мітингу, кадровий робітник заводу «Червона зірка» безпартійний слюсар цеху № 7 тов. Белешко заявив: «Я брав участь у двох імперіалістичних війнах і не знав, за що воював. А тепер я знаю, за що воюємо. Не зважаючи на свій похилий вік, я прошу зарахувати мене в народне ополчення» [5].

В кінці липня в Одесі нараховувалось 40 тис. ополченців, по кілька десятків тисяч у Миколаєві, Запоріжжі, Полтаві, Сумах та інших робітничих центрах України.

З великим піднесенням проходило формування народного ополчення в Донбасі. На підприємствах і установах тільки Калінінського району м. Донецька в народне ополчення вступили 5 тис. робітників, з яких ор-

[1] П. М. Балковий, Народне ополчення Радянської України, К., 1961, стор. 31.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 4, оп. 9, од. зб. 25, арк. 29—30, 33.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 8, спр. 105, арк. 6.
[4] «Комуніст», 7. VII 1941.
[5] «Большевистское знамя», 14.IV 1946.

ганізовано п'ять полків. У Єнакієвому з металургів, шахтарів, інженерів і техніків була сформована дивізія ополченців. Командиром її призначено міського військового комісара полковника Нефедова, а комісаром — завідуючого відділом міськкому КП(б) України майора запасу Фоміна. За короткий час ополчення Донецької області виросло до 220 тис. бійців.

З ополченських полків і дивізій Донбасу особливо відзначились своїми бойовими подвигами шахтарські дивізії під командуванням К. І. Провалова, А. І. Петраковського. Газета «Красная Звезда» 23 жовтня 1941 р. повідомляла про становище в Донецьку: «Бої йдуть в районі міста. Героїчно б'ється дивізія Провалова. Під ударами частин Провалова німці втратили 1500 чоловік». Пізніше багатьом з ополченських частин було присвоєно звання гвардійських.

В героїчній обороні столиці Радянської України Києва брали найактивнішу участь поряд з військами Червоної Армії робітники і службовці міста. На заклик ЦК КП(б) України, районних партійних організацій з 30 червня по 3 липня 1941 р. на будівництві оборонних споруд працювало щоденно 50—60 тис., а з 3 по 6 липня 160 тис. киян. До 8 липня, тобто у встановлений командуванням строк, перша лінія оборони міста була закінчена.

Руками робітників, інтелігенції, студентів, домогосподарок були споруджені дзоти, барикади й інші вузли опору в самому місті, виготовлені і розставлені протитанкові «їжаки». Робітники заводу ім. Дзержинського і фабрики ім. Карла Маркса під керівництвом військових спеціалістів 147 і 284 дивізій замінували танконебезпечні місця [1]. Аналогічні роботи проводили робітники інших заводів і фабрик. Всього робітники і службовці Києва побудували 3 потужних оборонних лінії загальною довжиною 230 кілометрів, спорудили більше 1650 дзотів і інших укріплень, що створили оборонну смугу шириною 55 км. і глибиною 6—10 км.

Робітники київських заводів «Арсенал», «Ленінська кузня», «Більшовик», «Червоний екскаватор», «13 років Жовтня», КПВРЗ, ДВРЗ й інших підприємств виконували замовлення фронту і своєю самовідданою працею допомагали Червоній Армії громити фашистські полчища. На зборах колективу КПВРЗ було прийнято рішення побудувати своїми силами бронепоїзд, укомплектувати його підготовленими в військовій справі залізничниками і послати в розпорядження Червоної Армії. Ініціативу робітників схвалив Центральний Комітет КП України. 27 червня 1941 р. почалось будівництво першої фортеці на колесах. 7 липня бронепоїзд вже зробив пробний виїзд. Командиром його став заступник начальника політвідділу залізниці А. Тихоход, комісаром — його помічник В. Мединський.

Разом з колективом заводу «Більшовик» робітники КПВРЗ в короткий строк побудували другий бронепоїзд. Командиром його був призначений секретар парткому Київського залізничного вузла С. Головашьов, комісаром В. Фіногенов. Всього робітники-кияни побудували 3 бро-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 25, арк. 42, 50.

непоїзди [1], які провели немало сміливих бойових операцій в районах Коростеня, Новограда-Волинського, Березані, Ворзеля, Пирогова, Бобрика, Бобровиці, Ірпеня, Мишоловки, Жулян, Поста-Волинського та інших передмість Києва. Багато воїнів-залізничників і в їх числі Голованьов, Мединський, Богданов полягли смертю хоробрих у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Почин залізничників КПВРЗ і Київського вузла наслідували колективи депо Харкова, Донецька, Одеси та інших міст Радянської України.

На рубежах оборони Києва хоробро бились загони народного ополчення і винищувальні батальйони Жовтневого, Залізничного, Московського та Подільського районів. Зв'язківець 60-річний робітник фабрики ім. Карла Маркса тов. Семеновський, побачивши під час бою, що обслуга нашого кулемета героїчно загинула, пробрався під ураганним вогнем противника до кулемета, швидко усунув пошкодження і відкрив вогонь по фашистах. На початку серпня 1941 р., коли фашисти спробували пробитися у Київ через Деміївку, на їх шляху стали пліч-о-пліч з Червоною Армією ополченці і бійці винищувальних батальйонів, зокрема робітники заводу «Червоний екскаватор» і зупинили. В цілому на підступах до міста-героя було вбито і поранено 100 тис. відбірних фашистських солдатів і офіцерів [2].

Серед безпосередніх учасників оборони Києва були посланці робітничого класу великих промислових центрів республіки, зокрема Донбасу, Харкова, сини і дочки російського, білоруського, казахського та інших народів СРСР.

Майже тримісячна битва під Києвом поряд з обороною інших міст затримала окупацію фашистами життєво важливих районів нашої країни, дала можливість евакуювати з Києва, Правобережної і Лівобережної України на схід сотні тисяч робітників і службовців разом з фабриками і заводами, колгоспників, спеціалістів сільського господарства, майно колгоспів, радгоспів, машинотракторних станцій. Героїчна оборона Києва відіграла важливу роль у зриві гітлерівського плану «блискавичної війни».

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 червня 1961 р. за героїзм трудящих м. Києва в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками при обороні столиці Радянської України в липні — вересні 1941 р. Київ нагороджено орденом Леніна. Для нагородження учасників оборони міста-героя встановлено медаль «За оборону Києва».

73 дні обороняли Одесу воїни Окремої Приморської армії, моряки Чорноморського Флоту і трудящі міста. Душею героїчної оборони була партійна організація. З самого початку блокади Одеси обласний і міський комітети партії та міськрада депутатів трудящих звернулись до населення Одеси з бойовим закликом одностайно піднятися на захист рідного міста [3]. На цей заклик гаряче відгукнулися трудящі міста

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 34, арк. 33—34.

[2] Д. Ф. Григорович, Киев — город-герой, М., 1962, стор. 83.

[3] «Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов», 1947, т. 1, стор. 67.

і насамперед її багатотисячний загін робітників. Під час блокади було створено вісім винищувальних батальйонів (по одному в кожному міському районі та окремо батальйон залізничників) — разом 3200 бійців — і майже на кожному підприємстві — взводи, роти, батальйони народних ополченців, що налічували майже 55 тис. трудящих [1]. В серпні 1941 р. всі вони влилися до складу Приморської армії і не раз відзначалися мужністю, стійкістю й героїзмом. В дні оборони міста вся країна захоплювалась ратними подвигами посланців робітничого класу: кулеметниці 54 стрілецького полку 25-ї Чапаєвської дивізії Н. Онилової, снайпера Л. Павлюченко, розвідника А. Нечипоренка, льотчика С. Куниці, командира полку Я. Осипова та багатьох інших безстрашних захисників Одеси. Колишній політпрацівник 54-го Разінського стрілецького полку 25-ї стрілецької дивізії, нині майор запасу Я. Васьківський згадує про важку обстановку, що створилася в серпні 1941 р. на флангах цієї частини. Підпустивши на дуже близьку відстань і вибравши влучний момент, коли фашисти скупчились на вузькій дільниці, кулеметниця Н. Онилова першою чергою знищила багатьох, але ворог продовжував атакувати. Після другої і третьої черги бігли вже одиниці. Останній фашистський солдат упав недалеко від окопу кулеметниці. Бійці раділи, згадує Я. Васьківський: такої «роботи» вони не бачили в жодному бою. «Молодчина! — мимоволі вигукнув командир першої роти.— Орден заслужив. Кулеметник повернувся. На командира дивилась дівчина. По-хлопчачому підрізане волосся. Радісна посмішка на загорілому обличчі. Це була Ніна Онилова, одеська робітниця. Тільки вчора вона прибула в батальйон.— Орден — це добре,— сказала Онилова.— Але я прийшла сюди не за орденом. За спиною рідна Одеса!» [2].

Робітники одеських заводів, фабрик, порту, не шкодуючи сил, вдень і вночі працювали, допомагали фронту озброєнням і спорядженням, ремонтували бойову техніку, будували оборонні рубежі. Місто стало фронтом. На заводі ім. Жовтневої революції з ініціативи робітників, інженерів і техніків освоїли виробництво танків. На заводі ім. Січневого повстання було організовано ремонт танків і виробництво нових танків на шасі трактора ЧТЗ-5. За період з 20 серпня по 15 жовтня 1941 р. робітники Одеси дали захисникам міста 55 танків і 40 відремонтували [3]. На виноробному і інших заводах було налагоджено виробництво пляшок з горючою рідиною і запалів до них. На заводах «Червоний Профінтерн», кіноапаратури почали виготовляти протитанкові міни. Робітники, інженери і техніки заводів ім. Жовтневої революції, ім. Січневого повстання, судноремонтного заводу № 1 та ін. збудували 5 бронепоїздів.

Близько 100 тис. одеситів під бомбуванням, артобстрілом і палючим сонцем будували оборонні рубежі за містом, барикади і укріплення в самому місті. А коли фашистським загарбникам удалось захопити во-

[1] «З історії Одеської партійної організації», стор. 381.

[2] «Бойцы вспоминают минувшие дни», Одесса, 1964, стор. 168—169.

[3] «История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг.», т. 2, М., 1961, стор. 115.

Робітники підземного заводу в Севастополі складають міномети під час героїчної оборони міста від німецько-фашистських загарбників. 1941 р.

допровідну станцію на Дністрі, що постачала населення прісною водою, робітники та службовці на заклик міської партійної організації протягом кількох днів викопали 58 колодязів. До останнього дня оборони діяли хлібзавод і м'ясокомбінат, підприємства побутового обслуговування. З 50 тис. робітників, що працювали тоді на фабриках і заводах, 17 тис., головним чином жінки, молодь і люди старшого віку, прийшли на виробництво вже в дні війни [1]. Серед робітників під керівництвом партійних організацій фабрик і заводів розгорнулось масове соціалістичне змагання за дострокове виконання фронтових замовлень. Непорушним законом стало гасло: «Не підемо від верстатів, поки не виконаємо фронтове замовлення». Звичайним явищем було, коли робітники, незважаючи на жорстоке бомбування, працювали по 2—3 доби підряд. Так, робітники заводу ім. Січневого повстання К. Бондаренко, В. Кучеренко, М. Добровольський, одержавши завдання виготовити деталі міномету, протягом 72 годин не залишали цехів і пішли відпочивати тільки тоді, коли замовлення було виконане якісно і в строк. Таких прикладів можна навести багато. В період оборони Одеси промисловість міста виготовляла 134 види воєнної продукції. Захисники Одеси відтягнули на себе 300-тисячну армію противника. У важких боях було вбито і поранено більше 100 тис.

[1] «З історії Одеської партійної організації», стор. 387.

його солдатів і офіцерів, знищено майже 200 літаків, багато танків, артилерії тощо [1].

Героїчною сторінкою ввійшла в історію Вітчизняної війни евакуація міста, що тривала з 1 по 16 жовтня. Військові частини і з'єднання з усією технікою в повному бойовому порядку були прийняті на борти кораблів і перекинуті в Крим. Разом з 80-тисячною армією в останні дні евакуювалось близько 15 тис. робітників з родинами та інших жителів міста.

Оборона Одеси відіграла важливу роль у зриві стратегічних планів фашистів на півдні нашої країни восени 1941 р., скувала і обезкровила багато війська противника. Радянський уряд високо оцінив безприкладний героїзм захисників Одеси. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1942 р. були встановлені медалі на честь оборони Москви та чотирьох міст-героїв, в тому числі і медаль «За оборону Одессы». «Серед численних подвигів радянських патріотів у Вітчизняній війні проти фашистських полчищ,— писала «Правда» 11 вересня 1941 р.,— героїчна оборона Одеси, Ленінграда, Києва виділяється як хвилюючий приклад безмежної любові до Батьківщини й до рідного міста, гідний подиву силою прояву масової безстрашності, колективного героїзму. Захисники рідних міст — ленінградці, кияни, одесити — своєю відвагою дали всьому радянському народу з подесятиренною силою відчути, які близькі і дорогі нам наші міста й села, яка чудова вся наша Батьківщина, що виростила й виховала таких людей».

Героїчні захисники Одеси, що евакуювалися до берегів вже охопленого полум'ям жорстоких боїв Кримського півострова, стали захисниками Севастополя. Загартовані в суворих умовах облоги, вони принесли сюди свій бойовий досвід, організованість і дисципліну. Разом з новими бойовими товаришами по фронту й робітниками міста захисники Одеси завдали нищівних ударів по ворогу на кримській землі. У Севастополі, де стерлась різниця між фронтом і тилом, все населення, насамперед робітники, фактично були на фронті. Працювали хлібокомбінати, електростанції, завод «Молот», мехбудзавод, військовий порт. У місті створювались нові оборонні рубежі, сховища, негайно ліквідовувались наслідки бомбування. Тільки в листопаді й грудні севастопольці виготовили більше 400 мінометів, до 20 тис. ручних гранат і 32 тис. протипіхотних мін, відремонтували багато танків, гармат, тракторів, автомашин тощо. Більшість майстерень, з метою безпеки від безперервних авіанальотів і артобстрілів, було розташовано в глибоких укриттях, штольнях, підвалах [2]. За власним почином робітники Севастополя збудували знаменитий бронепоїзд «Анатолій Железняков», команда якого потім сміливо громила фашистів.

Тисячі жінок, оволодівши виробничими професіями, самовіддано працювали на фабриках, заводах, на електростанції. В дні оборони Се-

---

[1] «З історії Одеської партійної організації», стор. 388, 394.

[2] «История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945 гг.», т. 2, стор. 228.

Група залізничників — учасників героїчної оборони Севастополя. 1941 р.

вастополя жінки пошили 50 тис. і полагодили 200 тис. пар білизни для воїнів, зібрали 40 тис. теплих речей, послали на фронт близько 20 тис. подарунків. Донори дали для важко поранених 1200 літрів своєї крові [1].

250 днів разом з радянськими воїнами мужньо бились робітники, усе населення міста, обороняючи чорноморську фортецю, місто легендарної слави. В жорстокому бою в районі Інкермана була смертельно поранена відважна дочка радянського народу, вихованка робітничого класу Одеси кулеметниця Н. А. Онилова. Указом Президії Верховної Ради СРСР 14 травня 1965 р. за зразкове виконання бойових завдань командування на фронті боротьби з німецько-фашистськими загарбниками і виявлену при цьому відвагу і героїзм їй посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

300 тис. фашистських солдат і офіцерів було вбито і поранено під Севастополем. І тільки 3 липня 1942 р., за наказом Верховного Головнокомандування, частини Приморської Армії і Чорноморського флоту залишили місто.

Робітники України билися на всіх дільницях величезного радянсько-німецького фронту. В боях під Москвою відзначилися війська Героя Радянського Союзу генерала Черняховського, колишнього залізничника з Умані. Серед прославлених героїв-панфіловців, що полягли смертю хоробрих за рідну столицю, були також українці [2].

[1] «Крым в Великой Отечественной войне», Симферополь, 1963, стор. 57.
[2] «Красная Звезда», 28. VII 1942.

Назавжди залишаться в пам'яті ленінградців геройські подвиги льотчиків-винищувачів Воєнно-повітряних сил Червонопрапорного Балтійського флоту, колишнього одеського робітника Леоніда Білоусова і вихованця робітничого класу Донбасу Героя Радянського Союзу Петра Бринька. Серед героїв битви під Сталінградом, що знаменувала собою початок корінного перелому в ході Великої Вітчизняної війни і всієї другої світової війни, український народ з гордістю називає імена командуючого фронтом генерала А. І. Єременка, генералів Н. Ф. Батюка, К. С. Москаленка, танкіста із Дніпропетровська М. Шматька, бронебійника — донецького шахтаря Болота, рядових піхотинців Глущенка і Сабгайду та багатьох інших вихованців робітничого класу України.

Після розгрому німецько-фашистських військ на Волзі, потім на Курській дузі почалось масове вигнання гітлерівців з радянської землі. Протягом 1943 р. Червона Армія при підтримці партизанів визволила Донбас, Лівобережну Україну і столицю УРСР — Київ, а в першій половині жовтня — всю Україну. В боях за визволення Радянської України примножили свою славу вихованці російського і українського робітничого класу тричі Герої Радянського Союзу О. І. Покришкін і І. М. Кожедуб [1], героїчно бились представники робітничого класу усіх народів СРСР, не шкодуючи своїх сил й життя. Про це красномовно свідчить такий факт. На 1-му Українському фронті серед генералів, що безпосередньо керували військами в боях за визволення України, бачимо вихідців з робітничого класу — росіян, українців, білорусів, грузинів, вірменів, осетинів. На цьому ж фронті серед Героїв Радянського Союзу було 586 росіян, 146 українців, 18 білорусів, 15 татар, 11 євреїв, 7 мордвинів, 6 узбеків, 6 казахів, 5 грузинів, 4 чуваші, 2 башкири, 2 марійці, 2 хакаси, 2 осетини, 1 азербайджанець, 1 киргиз, 1 таджик, 1 поляк, 1 адигеєць.

Серед 1827 воїнів, удостоєних звання Героя Радянського Союзу за Дніпровсько-Київську битву, були представники більше 30 національностей СРСР [2]. В той же час сини й дочки України пліч-о-пліч з усіма народами Радянського Союзу мужньо билися на всіх фронтах Великої Вітчизняної війни за свою Батьківщину — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Про їх героїзм і відвагу переконливо свідчить те, що уряд Радянського Союзу нагородив орденами і медалями близько двох з половиною мільйонів воїнів-українців, до двох тисяч синів України удостоєно високого звання Героя Радянського Союзу. Славу Радянської Армії примножили робітник Мерефянського склозаводу двічі Герой Радянського Союзу З. К. Слюсаренко і син ізюмського робітника А. Х. Недбайло, криворізькі гірники двічі Герой Радянського Союзу Д. Б. Глинка і Герой Радянського Союзу Б. Б. Глинка, київський коваль М. З. Бондаренко, краматорський токар С. К. Мильченко, луганський машинобудівник О. Г. Молодчий, колишні робітники генерали Р. Я. Малиновський і П. С. Рибалко, дочка шахтаря А. І. Попова та сотні інших героїв.

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-в, од. зб. 21, арк. 18, 26.

[2] «Комуністична партія — натхненник і організатор братерського союзу і непорушної дружби народів СРСР». Збірник статей, К., 1954, стор. 137.

В ПЕРШИХ РЯДАХ БОРЦІВ ПРОТИ ОКУПАНТІВ

Немало славних сторінок в історію Великої Вітчизняної війни вписали робітники-підпільники, партизани. Ще в перші тижні війни партійні організації України, керуючись директивним листом ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 29 червня 1941 р., провели велику роботу по створенню партійного і комсомольського підпілля та партизанських загонів. З червня по вересень 1941 р. на Україні було створено 23 обласних, 685 міських і районних підпільних партійних комітетів, 4316 первинних підпільних парторганізацій і широка сітка підпільних комсомольських організацій [1]. Для роботи на окупованій території України за рішенням партійних комітетів було залишено понад 38 тис. комуністів, значна частина з них — робітники і вихованці робітничого класу. Серед них секретар Харківського обкому партії І. І. Бакулін, Ровенського — В. А. Бегма, Дніпропетровського — Н. І. Сташков, Чернігівського — О. Ф. Федоров, Донецького — С. Н. Щетинін, Луганського — І. М. Яковенко, С. Є. Стеценко, члени бюро Київського підпільного міськкому партії В. І. Кудряшов, В. І. Хохлов, К. П. Івкін, С. Г. Бруз, секретар Залізничного райкому партії м. Києва О. С. Пироговський і тисячі інших керівників партійних, комсомольських організацій і рядових комуністів. В неймовірно важких умовах фашистської окупації вони, не шкодуючи своїх сил і життя, надихали трудящих на боротьбу проти гітлерівських загарбників. Створені в перші місяці війни робітничі полки, загони і групи, головним чином з комуністів, стали організаторами партизанського руху на Україні.

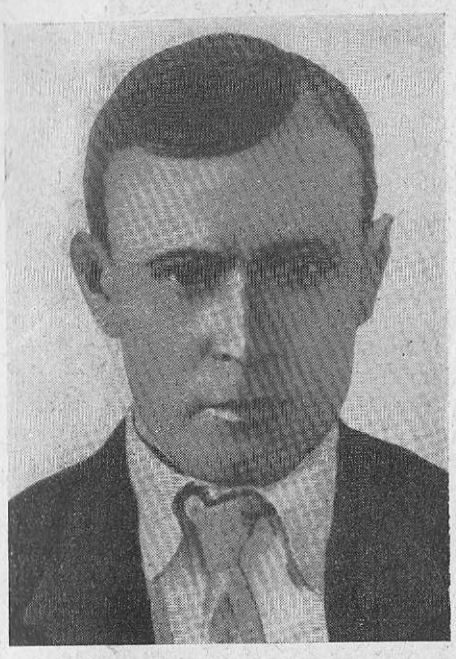
Влітку 1941 р., коли точились кровопролитні бої з фашистами на дальніх і близьких підступах до столиці України, багато сміливих ударів по комунікаціях, базах противника завдали партизани Першого і Другого київських партизанських полків, партизанських загонів і груп, сформованих головним чином з молодих робітників Донбасу, Харкова, Полтави, Києва та інших промислових центрів республіки. З осені 1941 р. і в 1942 р. під керівництвом партійних організацій активну бойову діяльність проти окупантів розгорнули сотні партизанських загонів Сумської, Чернігівської, Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Одеської, Миколаївської, Херсонської та інших областей [2].

Смерть і руйнування принесли фашистські загарбники в окуповані райони. Масовими вбивствами вони хотіли залякати, зломити волю радянських людей до опору. На Україні немає жодного міста, населеного пункту, де б гітлерівці не вбивали мирних жителів. Тільки в Янівському таборі біля Львова було розстріляно більше 200 тис. чоловік. В Києві вбивства робітників і службовців тривали протягом всього часу окупації, знищено 195 тис. чоловік. В місті Ровно і його околицях протягом 1941—1942 рр. закатовано 90 тис. чоловік [3]. В Маріуполі розстріляно 50 тис.

[1] «В большом наступлении», стор. 5.

[2] Тимофій Строкач, Наш позивний — свобода, К., 1964, стор. 19—21, 34—44, 60—61 та ін.

[3] «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні», К., 1963, стор. XII.

Секретар підпільного Залізничного райкому КП(б)У в Києві О. С. Пироговський.

чоловік, серед яких тисячі металургів заводів «Азовсталь», ім. Ілліча, в тому числі знатний сталевар країни, депутат Верховної Ради УРСР Макар Мазай. Більше 20 тис. робітників і спеціалістів гітлерівці знищили і замучили в Горлівці, десятки тисяч у Краматорську, Артемівську, Макіївці [1]. Масові знищення робітників відбувалися в Харкові, Запоріжжі, Миколаєві, Дніпропетровську, Донецьку, Полтаві, Вінниці, Житомирі, Кам'янець-Подільському та інших містах і робітничих селищах України.

Для робітників та інженерно-технічних працівників, що залишились на тимчасово окупованій території, був створений режим рабства, каторжної примусової праці. Тільки з Донецької та Луганської областей гітлерівці насильно вивезли на каторгу в Німеччину близько 300 тис. робітників та службовців. Всього на території України німецько-фашистські загарбники по-звірячому знищили 4,5 мільйона чоловік і більше 2 мільйонів чоловік вивезли на каторжні роботи в гітлерівську Німеччину [2].

Але всі спроби фашистів залякати радянських людей, примусити працювати на себе, придушити їх боротьбу за волю зазнали повного краху. Робітничий Донбас, захоплений ворогом, не розкрив йому своїх надр, фашисти так і не зуміли поставити собі на службу його багатства, його людей. Робітники, інженери і техніки під керівництвом підпільних організацій, що діяли з перших днів у всіх тимчасово окупованих ворогом районах Донбасу, не припиняли боротьби проти окупантів і робили все, щоб зірвати намагання ворога використати в своїх цілях промисловість. Горлівська підпільна партійна організація включила в активну боротьбу проти гітлерівців майже всіх робітників, що залишились на окупованій території. На шахтах, заводах, залізничних вузлах підпільники розвішували лозунги «Фашизм — це голод і смерть», «Геть фашистську тиранію!» та ін. За два роки окупації фашисти не відбудували тут жодної шахти, жодного заводу. Навіть вугілля для залізниці окупанти змушені були завозити з інших шахт [3].

В травні 1942 р. на шахті 5/6 ім. Димитрова Червоноармійського

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 106, стор. 63.
[2] Там же, ф. 166, оп. 3, од. зб. 155, арк. 1.
[3] Там же, ф. 1, оп. 9, од. зб. 106, арк. 100.

району робітник А. С. Скиба організував з робітників підпільну диверсійну групу в 39 чоловік, яка поставила завдання: не дати жодної тонни вугілля фашистським окупантам. Ця група влаштувала на шахті ряд вибухів і зірвала видобуток вугілля. І так діяли скрізь.

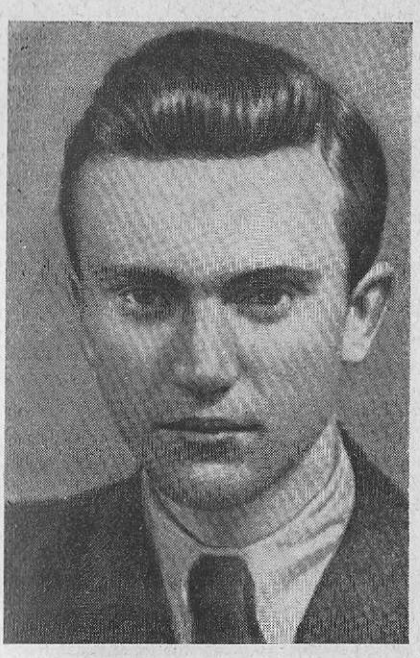

Секретар підпільного Київського міськкому КП(б)У В. І. Хохлов.

Комуністи Червоноармійського підпілля та їх актив організували в травні 1942 р. втечу з табору 400 радянських військовополонених і більшу частину їх переправили через лінію фронту. З перших днів окупації активну роботу вели підпільники Дніпропетровської області. На металургійному заводі ім. Дзержинського окупанти спробували пустити мартенівський цех. Через механіка цеху І. К. Шиманського і бригадира слюсарів В. Я. Станового підпільний міськком партії затягнув відбудову цеху до 1943 р., тобто майже до визволення Дніпродзержинська Радянською Армією. В листопрокатному цеху електромеханік Дадишко за завданням підпільного міськкому КП(б)У зволікав ремонт і установку моторів до березня 1943 р. Під керівництвом члена підпільної міської організації П. М. Огурцова робітники паралізували роботу районної електростанції, цементного заводу та інших підприємств Дніпродзержинська. Члени заводської підпільної групи, керованої головним механіком Лигачовим та техніком-плановиком Давидовим, різали паси, по кілька разів ремонтували один і той же агрегат, на складні агрегати ставили некваліфікованих робітників, організовували аварії тощо. Відсутність планово-попереднього ремонту і занедбаність паспортизації не давали можливості фашистам встановити дійсну причину виходу з ладу устаткування [1].

Велику роботу в неймовірно важких умовах проводили більшовики-підпільники підприємств Павлограда. Завдяки їх зусиллям було врятовано від вигнання в рабство до 4 тис. чоловік. Павлоградський міськком КП(б)У організував ряд диверсій і саботаж на заводах та залізничному транспорті. Група під керівництвом І. І. Попова систематично псувала залізничне полотно, телефонно-телеграфний зв'язок, організовувала аварії поїздів. У серпні 1942 р. диверсійна група під керівництвом т. Конюха організувала аварію водокачки ст. Павлоград, а інша група, керо-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 106, арк. 100; од. зб. 8, арк. 45—48.

Один з керівників львівської підпільної організації «Народна Гвардія ім. Івана Франка» під час Великої Вітчизняної війни Т. А. Гаєвський.

вана І. І. Білим, на цій же водокачці вивела з ладу трансформатор[1]. В квітні 1943 р. група під керівництвом Зуєва організувала аварію німецького бронепоїзда з десантом автоматників, який зайшов у тил наступаючим військам Червоної Армії. На одному з заводів група під керівництвом тов. Вел'янова в серпні — жовтні 1942 р. висадила в повітря два склади боєприпасів, а група В. Горленка підпалила нафтобазу. Група Білого в 1942 р. двічі виводила на тривалий час з ладу електростанцію, лишаючи підприємства міста без електроенергії.

В травні 1942 р., враховуючи наближення лінії фронту, робітники Павлограда під керівництвом підпільного міськкому КП(б)У почали створювати бойові групи з метою організації збройного повстання проти окупантів. Бойові групи були створені на канатному заводі (керівник Г. К. Яценко), лубзаводі (керівник П. І. Потюгов), електростанції (керівник т. Коротич), окрема група І. І. Соколовського, а також у селах Вербки, Городище та ін. Всього було 19 бойових і диверсійних груп. З допомогою начальника Павлоградської залізничної жандармерії С. Чумака міськкому КП(б)У вдалось повністю озброїти бойові групи. План повстання був узгоджений з діями частин Червоної Армії. 13 лютого 1943 р. за дорученням міськкому КП(б)У командир загону А. І. Нестеренко зібрав членів бойових груп в приміщенні маслопрому. Довідавшись про це, близько 300 озброєних до зубів фашистів оточили будинок. Бій тривав до ночі. Було вбито 150 фашистських солдатів і офіцерів. Наші бойові групи втратили 21 бійця, в тому числі С. Чумака, І. Черкаського, А. Нестеренка, І. Величка.

Незважаючи на жорстокий терор, фашисти не змогли зірвати підготовку підпільниками збройного повстання, яким безпосередньо керували командир об'єднаної антифашистської організації майор П. О. Кравченко, комісар — секретар підпільного міськкому партії С. С. Прібер, начальник штабу — старший лейтенант К. В. Рябой. Воно почалося 16 лютого 1943 р., за погодженням з командуванням 4-го гвардійського корпусу. В цей час підпільники мали в своєму розпорядженні 29 бойових і диверсійних груп. Першою в бій вступила бойова група, очолюва-

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 8, арк. 59.

на І. П. Савченком, за нею вступили в бій групи Безрукавого, І. І. Попова, Р. А. Полчанинова, К. І. Шелеги, Л. Д. Фоменка, І. Білого, Ю. Осьмиченка та інших.

Повстанці захопили вокзал і с. В'язівку, звідки контролювались усі шляхи. Велика бойова група на трьох автомашинах при підтримці двох радянських танків прорвалась в центр міста і зав'язала вуличні бої. Ранком 17 лютого, при допомозі частини Червоної Армії, місто з 40 тисячами жителів було повністю звільнене від німецько-фашистських загарбників. Тут була відновлена Радянська влада [1]. Але з 18 по 21 лютого 1943 р. гітлерівці піддали місто жорстокому бомбардуванню, перетворивши його в руїни, і 22 лютого почали контрнаступ. Частини Червоної Армії відступили. 24 березня секретар підпільного міськкому КП(б)У О. П. Караванченко був заарештований і перебував у таборі до 29 вересня. По дорозі в Німеччину, за 30 км. від Білої Церкви, він, зламавши двері вагону, з групою в 44 чоловіки втік і в районі с. Червоний Кут Дніпропетровської області 2 листопада 1943 р. перейшов лінію фронту.

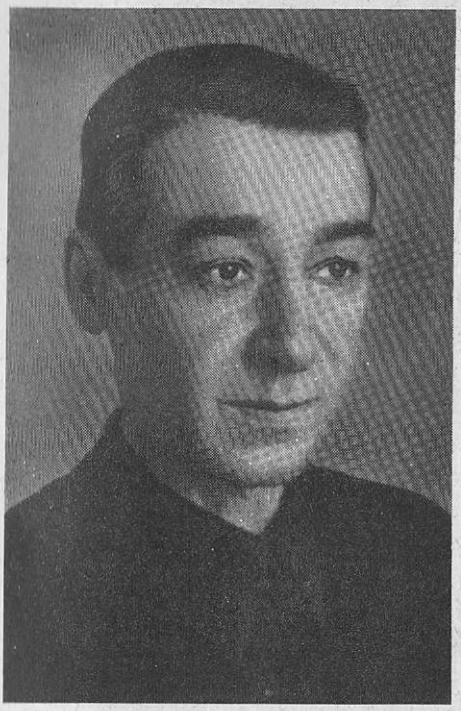

Начальник колісного цеху Київського паровозоремонтного заводу, а в роки Великої Вітчизняної війни керівник підпільної групи Герой Радянського Союзу В. С. Кудряшов.

Самовіддано боролись гірники окупованого Кривбасу. В жовтні 1943 р. при наближенні частин Червоної Армії робітник рудника «Червоногвардієць» комсомолець Н. Л. Гриньов організував збройний загін з молоді, який допомагав нашим військовим частинам у розвідці і виконанні бойових операцій [2].

В Харкові робітники та службовці вважали за краще голодувати, ніж працювати на окупантів. За даними міської управи, в Харкові в 1942 р. працювало 51 дрібне підприємство, переважно майстерні, де ремонтувалась техніка для німецької армії. В січні на них було 1922 робітники, а в березні — 1287. Ті, кого примусили працювати, чинили диверсії і саботажі. Так, робітники депо станції Основа зробили аварію на електростанції і надовго вивели її з ладу [3]. На електромеханічному заводі під керівництвом секретаря підпільної партійної організації

[1] Див.: А. П. Караванченко, Д. Т. Федоренко, Непокоренный Павлоград, М., 1965, стор. 141, 146—147.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, од. зб. 8, арк. 65, 76.
[3] Там же, од зб. 115, арк. 17, 38.

Секретар підпільного Павлоградського міськкому КП(б)У О. П. Караванченко.

інженера М. П. Дубенка, а також робітників І. Ф. Гаркуші, П. І. Бережної, А. Г. Селицької був організований масовий саботаж, гітлерівці так і не зуміли налагодити будь-яке виробництво [1]. Активно діяли диверсанти і на інших великих заводах Харкова, на міському залізничному вузлі. За період фашистської окупації харківські підпільники видали і розповсюдили серед робітників, службовців і селян 5,5 млн. примірників листівок українською, російською і німецькою мовами. Активну участь в їх розповсюдженні брали комсомольці Олександр і Микола Першини, комуністи С. І. і Є. С. Буценки та їх одинадцятилітній онук Володя, а також сотні радянських патріотів [2].

В окупованому Києві робітники, інженери і техніки під керівництвом підпільних партійних організацій саботували і зривали відбудову заводів, будівництво мостів, виводили з ладу заводські електростанції, парові котли, електромотори, агрегати. Диверсії і саботаж набули масового характеру.

На заводі «Більшовик» робітники та інженери випускали переважно браковані деталі для паровозів. В лютому 1942 р. підпільники перерізали підземні кабелі, викрутили гайки і підрізали шланги повітряної мережі заводу. Із ладу виводились не тільки окремі верстати, а й цілі цехи.

Внаслідок саботажу і диверсій систематично зривався випуск продукції заводу «Укркабель». За півтора роки свого господарювання на заводі фірма «Симменс-Шуккерт» виготовила стільки кабеля, скільки завод в 1944 р. дав за один місяць.

Підпільна організація Дарницького вагоноремонтного заводу систематично псувала електромережу, і в нічні зміни завод майже не працював. Агенти гестапо нишпорили скрізь, але винуватців не знаходили. Відремонтовані верстати через кілька днів доводилось ставити на повторний ремонт. В 1942 р. на ДВРЗ привезли колісно-токарні верстати системи «Гегеншайт», але вони так і не були здані в експлуатацію аж до

[1] «Очерк истории Харьковского электромеханического завода», Харьков, 1965, стор. 135.

[2] «Харьковщина в годы Великой Отечественной войны». Харьков, 1965, стор. 238—240.

визволення Києва. В січні 1943 р. робітники спалили заводську котельню.

В роки окупації завдяки діяльності підпільної партійної організації «Арсеналець» фашистам не вдалося організувати на «Арсеналі» будь-яке серйозне виробництво. Вони налагодили на території заводу невеликі авторемонтні майстерні, а на Рибальській вулиці в Круглій башті — майстерню по ремонту обмундирування. Кадрові робітники С. Мацько, І. Репін, В. Шаповалов, А. Іщенко та інші за завданням підпільної партійної організації знищували в майстернях обмундирування та саботували ремонт машин.

Одним із видів саботажу на підприємствах Києва були масові прогули робітників і службовців.

На території західних областей України з перших днів фашистської окупації діяли антифашистські групи. В 1942 р. на їх основі членами ВКП(б) та Польської Робітничої партії з участю колишніх членів КПЗУ була створена підпільна партизанська організація «Народна гвардія». В 1943 р. вона стала називатись «Організація партизанського руху в Західних областях України». До її складу входили українці (більше 70%), поляки, росіяни та представники інших національностей. Керівниками та активними учасниками її були Н. Березін, І. Вовк, Т. Гасвський, В. Грушин, А. Дацюк, І. Дубас, К. Курилюк, І. Курилович,

Керівник підпільної групи «Київський робітник» під час німецько-фашистської окупації С. Г. Самовольський передає по радіо інформацію командуванню Радянської Армії.

І. Матвєїшин, П. Перчинський, А. Полубяк, Є. Цибрух та ін. Боротьбу з фашистськими окупантами вони вели на території Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей.

Різноманітні форми застосовувались для боротьби проти гітлерівців на окупованій території. Та найбільш гострою формою був партизанський рух, організований підпільними партійними організаціями. В ньому втілилось прагнення радянських людей, насамперед робітничого класу, відстояти спільними зусиллями всіх народів свою Вітчизну і великі завоювання соціалістичної революції.

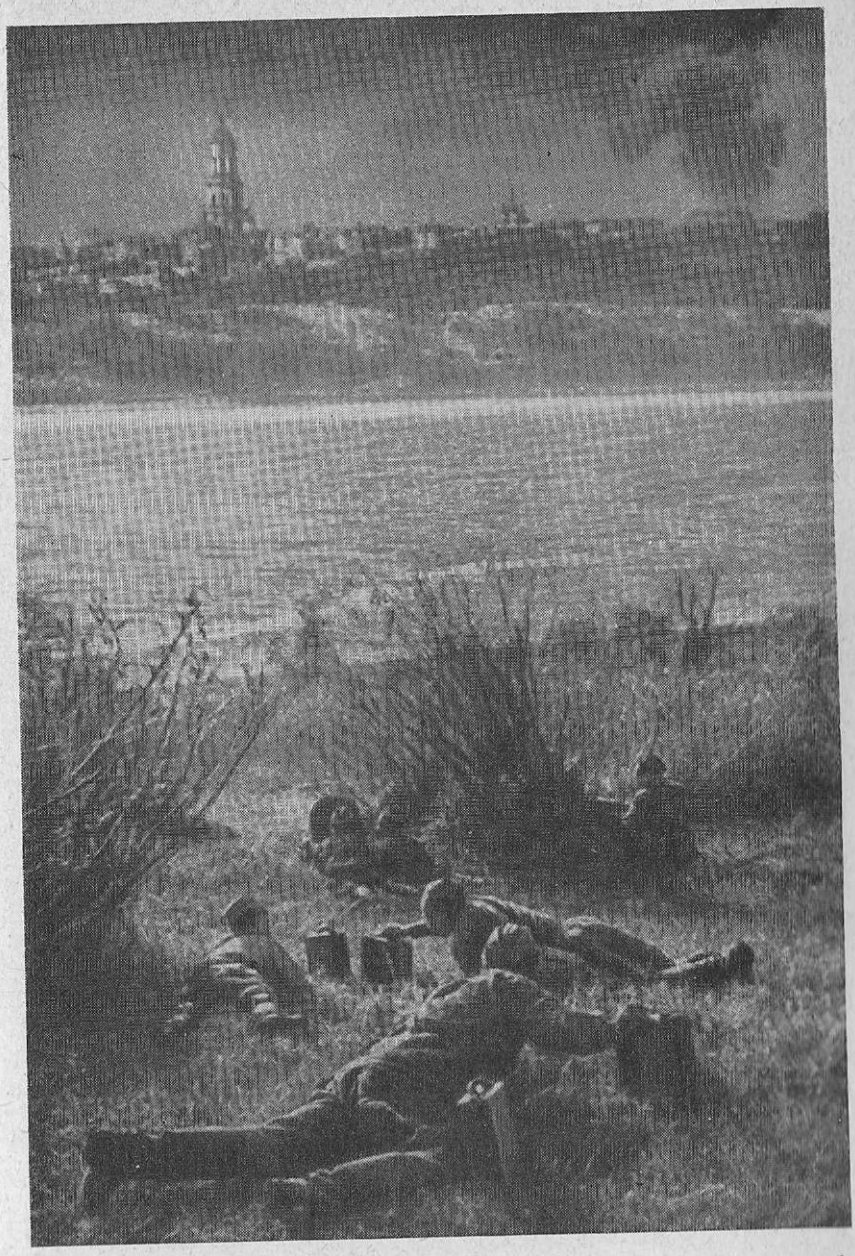
Партизанські групи, що під керівництвом підпільних партійних організацій швидко виростали в загони, з'єднання, були створені в більшості тимчасово окупованих районів України, як і районів РРФСР, БРСР, Молдавської РСР та Прибалтики. Це був всенародний рух. В ньому брали участь, за далеко неповними даними, тільки на території УРСР 500 тис. партизанів, третину яких становили робітники. Комуністи-робітники були організаторами і керівниками партизанського руху. Український народ пишається іменами С. А. Ковпака, С. В. Руднєва, О. Ф. Федорова, А. М. Сабурова, М. І. Наумова, М. М. Попудренка та багатьох інших, що з перших днів війни очолили боротьбу в тилу ворога. В партизанських з'єднаннях і загонах комуністи були цементуючим ядром і основною ударною силою. Так, в 28 найбільших з'єднаннях України, що нараховували 50 тис. партизанів, комуністи та комсомольці становили до 35 процентів, а в з'єднаннях, очолюваних С. А. Ковпаком, О. Ф. Федоровим та А. М. Сабуровим,— майже половину [1]. Бойовим резервом цих загонів були сотні тисяч радянських патріотів на окупованій території. Весь час поповнюючись за рахунок місцевого населення, а також за рахунок тих, що втекли з ворожого полону, загони та з'єднання перетворювались в грізну силу, що наводила жах на німецько-фашистських окупантів.

Партизанський рух на Україні був яскравим виявом бойової співдружності всіх народів СРСР в роки війни. В ньому брали участь представники більше 60 національностей, в тому числі 54,4 процента українців, 23,4 — росіян, 5,8 — білорусів, 2,1 — поляків, 1,2 — євреїв, 0,6 — вірмен, 0,5 — татар, 0,5 — казахів та ін. [2]

Радянські патріоти незалежно від національності, де б вони не знаходились, мужньо й хоробро бились проти фашистських окупантів. Герої партизанської війни на Україні росіяни В. Павлов і О. Лєнкін, білорус В. Квитинський, грузин Д. Бакрадзе, вірмени С. Арутюнянц, А. Осипян, казах Касим Кайсенов і багато інших добре розуміли, що на українській землі вони захищали завоювання Жовтня, свій рідний дім, свою сім'ю. В той же час українці, виявляючи полум'яну любов до своєї соціалістичної Батьківщини, брали найактивнішу участь у партизанському русі на території Білорусії, Молдавії, на Кубані, в Підмос-

[1] «Український історичний журнал», 1962, № 3, стор. 42.

[2] Підрахунки автора за рукописними фондами Інституту історії АН УРСР. — *Ред.*

Воїни Радянської Армії ведуть бій за звільнення Києва від німецько-фашистських загарбників. Листопад 1943 р.

ков'ї, в Ленінградській, Калінінській, Смоленській, Орловській, Курській та інших областях РРФСР.

51 велике партизанське з'єднання, сотні партизанських загонів і груп, що вели збройну боротьбу з фашистами на тимчасово окупованій українській землі, мільйони радянських патріотів своїми антифашистськими діями надавали величезну допомогу Радянській Армії. Під контролем партизанів України були цілі райони, відвойовані у фашистів. Партизанські з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова, С. А. Ковпака, А. М. Сабурова, М. І. Наумова, Я. І. Мельника, В. А. Бегми та ін. проводили тисячокілометрові рейди по тилах ворога, паралізовували дії окупантів і вселяли віру радянським людям у швидку перемогу наших Збройних Сил. В небаченому розмахові цього руху, керованого Комуністичною партією України та її Центральним Комітетом, виявилась могутня духовна сила радянського народу, його відданість ленінським ідеям, Радянській владі.

За далеко не повними даними, партизани України відтягли на себе і скували близько 800 тис. фашистських солдат і офіцерів, вбили і поранили більше 460 тис. окупантів, пустили під укіс 4958 ешелонів з ворожими військами і спорядженням, знищили і пошкодили 1566 танків і бронемашин, 211 літаків, більше 5 тис. паровозів, 50 тис. вагонів, до 15 тис. автомашин, розгромили 511 ворожих гарнізонів, штабів, комендатур, знищили сотні складів, залізничних та шосейних мостів [1]. Партизани захопили і утримували до приходу Радянської Армії 25 переправ через Десну, Дніпро та Прип'ять, допомагали наступаючим військам оточувати і знищувати ворога в районі Корсунь-Шевченківського та в інших операціях. Партизанські загони і з'єднання під командуванням Ю. О. Збанацького, А. Є. Кривця, М. Р. Симоненка, О. Я. Ткаченка, О. І. Шевирьова та інших форсували разом з частинами Радянської Армії Дніпро, захопили і стійко утримали перші плацдарми на його крутому правому березі.

Партизани України подали велику допомогу братнім польському, чеському і словацькому, угорському, румунському та іншим народам Європи в розвитку партизанського руху і визволенні їх від фашистського ярма. За мужність і доблесть, виявлені в партизанській боротьбі на Україні, нагороджено орденами та медалями Радянського Союзу 41 029 партизан, а 70 з них удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу [2], в тому числі колишній робітник Ленінградського заводу С. В. Руднєв, уральський залізничник В. І. Клоков, колишній ливарник Херсонського заводу ім. Петровського В. А. Бегма та багато інших. Організатори і керівники найбільших партизанських з'єднань вихованці робітничого класу С. А. Ковпак та О. Ф. Федоров двічі нагороджені Золотою медаллю Героя Радянського Союзу.

---

[1] «В большом наступлении», стор. 6—7; «Нариси історії Комуністичної партії України», К., 1961, стор. 502.

[2] «Україна Радянська», Статистичний збірник, К., 1964, стор. 15.

В небаченому розмахові партизанського руху на тимчасово окупованій радянській території яскраво виявилась сила дружби народів СРСР, духовне зростання радянських людей, вихованих Комуністичною партією на ідеях ленінізму. Сила партизанського руху полягала в тому, що провідну роль у ньому відігравав робітничий клас, а натхненником і організатором була Комуністична партія.

ТРУДОВІ ПОДВИГИ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ

Успіхи Радянської Армії на всіх фронтах і розгром фашистів були б неможливі без успішної праці радянського тилу. Наша соціалістична промисловість, колгоспи та радгоспи в важких умовах війни швидко перебудувались на воєнний лад і давали фронту у всезростаючій кількості озброєння, боєприпаси, обмундирування, продовольство. Робітничому класу СРСР належить вирішальна роль у забезпеченні перемоги радянської воєнної економіки над воєнною економікою фашистської Німеччини, яка поставила собі на службу економічний потенціал всієї Європи.

В важких і суворих умовах на Уралі, в Сибіру, Поволжі, на Далекому Сході і в інших районах країни швидкими темпами будувались нові і реконструювались старі заводи, електростанції, рудники.

Промисловість Радянського Союзу з року в рік нарощувала свої виробничі потужності. В 1942 р. чавуну виплавлено 4,8 млн. т., сталі — 8,1 млн. т., прокату — 5,4 млн. т. В східних районах країни в 1942 р. якісного прокату випущено на 6% більше, ніж в 1940 р. на всій території СРСР. Казахська Республіка в цьому році дала більшість свинцю і мідної руди, що добувалося в країні. Хоч в цілому по Союзу видобуток вугілля знизився, але він різко виріс в Кузбасі, Караганді, Воркуто-Інтінському вугільному басейні. Набагато збільшився видобуток нафти в Казахстані, Туркменії, Башкирській АРСР і Поволжі [1].

На Уралі, в Сибіру і Казахстані тільки за перші сім місяців війни споруджено і введено в експлуатацію великі електростанції, загальна потужність яких дорівнює довоєнній потужності Дніпрельстану, що будувався п'ять років. На основі швидкого росту важкої промисловості в східних районах Радянська Армія все більше отримувала літаків, танків, гармат, боєприпасів. Були підготовлені всі умови для докорінного перелому в ході війни. В бойових загонах робітників Уралу, Сибіру, Поволжя та інших промислових районів країни самовіддано працювали робітники, інженери і техніки з України, евакуйовані разом із своїми підприємствами. Росіяни, башкири, азербайджанці, вірмени, грузини, казахи, узбеки, таджики, туркмени, киргизи та інші народи СРСР прийняли трудящих України в свою сім'ю як рідних, допомогли їм розмістити евакуйовані підприємства, налагодити їх роботу на потребу фронту.

[1] «Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг.», стор. 181.

У співдружності з росіянами та робітниками інших національностей переборюючи неймовірні труднощі, вони в небачено короткі строки споруджували нові заводські корпуси, монтували евакуйовані верстати і обладнання, налагоджували виробництво оборонної продукції. Так, останній ешелон з устаткуванням Харківського танкобудівного ордена Леніна заводу ім. Комінтерну прибув на Урал в грудні 1941 р., в тому ж місяці завод випустив перші удосконалені танки «Т-34». Харківський електромеханічний завод, евакуйований в кілька пунктів Уралу, Сибіру і Поволжя, почав виготовляти бойову продукцію вже через місяць після того, як прибули верстати і механізми. Завод ім. Ворошилова, що прибув на Урал з Дніпропетровська в першій половині вересня 1941 р., в першій половині жовтня вже давав оборонну продукцію. Через 12—20 днів після прибуття устаткування на нове місце, часто в ще недобудованих корпусах, почали випускати продукцію для фронту Запорізький завод ім. Енгельса, Новокраматорський машинобудівний завод, Київський механічний завод, «Транссигнал» та інші підприємства [1].

Київський верстатобудівний завод ім. Горького, евакуйований в м. Кизел Пермської області, вже у вересні 1941 р. працював на повну потужність. З перших днів роботи був перебудований увесь технологічний процес, переведений на потік. Виробничу програму 1942 р. колектив заводу виконав достроково. Крім верстатів завод виготовляв оборонну продукцію [2]. Київські заводи «Більшовик», «Укркабель», радіозавод та інші, евакуйовані на Урал, у жовтні й листопаді 1941 р. почали випускати продукцію для фронту. До середини 1942 р. всі евакуйовані з України підприємства давали продукції стільки ж або й більше, ніж до війни. Спільними зусиллями синів і дочок російського, українського, білоруського та інших народів східні райони СРСР, особливо Урал, Сибір і Поволжя перетворились на справжні кузні бойової техніки для радянських Збройних Сил.

Лозунги партії «Все для фронту!», «Все для перемоги!» — стали для робітників законом життя. З ініціативи російського робітничого класу широко розгорнулося всесоюзне соціалістичне змагання у промисловості і на транспорті. Робітники брали підвищені зобов'язання по видобутку вугілля, випуску бойової техніки, виробництву боєприпасів. Робітники Української РСР, які працювали на Уралі, в Сибіру, Поволжі, Казахстані, Грузії, Узбекистані і на території інших братніх республік, активно включились у всесоюзне соціалістичне змагання за краще, економніше використання внутрішніх ресурсів і якнайшвидше виконання замовлень фронту. В цьому їм допомагали брати по класу — російські, казахські, узбецькі, киргизькі, азербайджанські, грузинські, вірменські та інші робітники, інженери і техніки, які разом з українцями працювали на евакуйованих підприємствах.

Гірник Кривбасу, майстер багатозабійного буріння комуніст О. Семиволос, змагаючись із знатним уральським бурильником І. Янкіним,

[1] «Нариси історії Комуністичної партії України», стор. 481.

[2] «Киевщина в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Сборник документов», К., 1963, стор. 402—403.

в співробітництві з своїм російським товаришем гірником Бакальських рудників Кривоносовим на честь 25-річчя Радянської України майже в десять разів підвищив продуктивність праці на видобутку залізної руди. Протягом 1943 р. О. Семиволос в середньому виконував вісім норм на день [1]. За це йому присвоєно звання лауреата Державної премії [2]. Численні його послідовники на Високогорському руднику неодноразово завойовували перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони.

Знатний криворізький прохідник І. Завертайло виконував норми виробітку на сотні і навіть тисячі процентів. Його метод швидкісного багатозабійного буріння набув поширення в гірничорудній та інших галузях промисловості [3]. В соціалістичному змаганні за 1942 р. Високогорському руднику, на якому працювали криворізькі гірники, було присвоєно звання «Кращий рудник СРСР», а І. Завертайлу — звання лауреата Державної премії. В співдружності з російськими братами та робітниками інших національностей успішно боролися в Кузбасі і Караганді за збільшення видобутку вугілля шахтарі Донбасу.

З великим патріотичним піднесенням працювали на уральських та сибірських заводах українські металурги, машинобудівники та робітники інших спеціальностей. Досвідчений донецький сталевар В. Амосов був одним із ініціаторів швидкісного сталеваріння на Златоустівському металургійному заводі. В співдружності з російськими братами Панковим, Струговим, Ревнивцевим та іншими він розробив і запровадив нову технологію швидкісної плавки сталі, домігся систематичного збільшення з'йому сталі з квадратного метра поду мартенівської печі. За роки війни тільки бригада Амосова дала більше 35 тис. т. сталі понад план [4]. Перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони за систематичне перевиконання державного плану одержав за роботу у жовтні 1942 р. прокатний цех Магнітогорського металургійного комбінату, де працювали головним чином робітники та інженерно-технічні працівники евакуйованого заводу «Запоріжсталь» [5].

На Одеському заводі ім. В. І. Леніна евакуйованого в Башкирську РСР, в 1942 р. широко розгорнулося соціалістичне змагання. Це дало змогу колективу заводу не тільки виконувати, але й значно перевиконувати план випуску верстатів для авіаційної і танкової промисловості. Указом Президії Верховної Ради СРСР завод за зразкове виконання завдань Уряду по випуску спеціальних верстатів для оборонної промисловості був нагороджений орденом Леніна. Високих урядових нагород удостоєна велика група робітників та інженерів цього заводу [6].

Величезний вклад в розвиток танкобудування вніс багатотисячний колектив Харківського танкового заводу ім. Комінтерну, евакуйованого на

---

[1] «Гвардия тыла», М., 1962, стор. 98—103.

[2] «Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история», стор. 183.

[3] «Советская Украина», 12.XII 1942 і 8.I 1943.

[4] «Челябинская область за 40 лет Советской власти», Челябинск, 1957, стор. 233.

[5] «Советская Украина», 22.XII 1942.

[6] «Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза», т. II, стор. 96—98.

Знатний бурильник Кривбасу О. І. Семиволос.

Урал, де незабаром він став ядром об'єднання споріднених підприємств. В 1942 р. завод випускав танків у кілька разів більше, ніж до евакуації. Завдяки соціалістичному змаганню і тісному співробітництву з своїми російськими товаришами, з ученими Інституту електрозварювання АН УРСР на чолі з академіком АН УРСР Є. О. Патоном, колектив заводу протягом усіх років війни не тільки виконував, а й на багато перевиконував урядові завдання, випускаючи танки відмінної якості. Колективу заводу неодноразово вручався перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони. За зразкове виконання завдань уряду завод нагороджено орденами Трудового Червоного Прапора і Червоної Зірки. Тисячі робітників, інженерів і техніків також нагороджено орденами та медалями СРСР, а директору заводу Ю. Є. Максарову і головному конструктору О. О. Морозову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Колектив Київського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна, евакуйований в глиб країни, за Уральські гори, в короткий час докорінно перебудував виробництво на потік, освоїв нові види артилерійського озброєння і вже в 1942 р. домігся збільшення випуску продукції в 7 разів проти 1941 р., знизив собівартість продукції на 34% [1]. По дві, три і більше норм за зміну виконували в 1943 і 1944 рр. робітники заводу С. Наконечний, Ф. Грабар, О. Скрипка, Г. Остаповський, З. Олійник, Г. Царик, М. Павленко, І. Балашов, Л. Іванов та багато інших. За самовіддану працю і успішне освоєння нових видів виробів колектив заводу і багато робітників, інженерів і техніків неодноразово нагороджувалися орденами і медалями [2].

З такою ж енергією працювали робітники, інженери і техніки інших заводів і фабрик Радянської України, евакуйованих в глибокий тил. В цілому по Радянському Союзу тільки в 1942—1943 рр. продуктивність праці на підприємствах підвищилася в середньому на 40%, а в наступні роки цей процент значно збільшився. І це в умовах, коли значна частина досвідчених кадрових робітників пішла в армію, партизанські за-

[1] «Сборник документов и материалов по вопросам труда в период Великой Отечественной войны», М., 1944, стор. 355, 199.

[2] «Арсенал» імені В. І. Леніна», К., 1964, стор. 153—158.

гони, і наш робітничий клас більш як на половину обновився за рахунок жінок та молоді [1].

В 1943—1945 рр. робітничий клас СРСР добився великих успіхів у розв'язанні найгострішої народногосподарчої проблеми воєнного часу — паливно-енергетичної. В 1944 р. видобуто вугілля 121,5 млн. т. проти 93,1 млн. т. в 1943 р. За перші шість місяців 1945 р. видобуток вугілля збільшився в порівнянні з першим півріччям 1944 р. на 25,1%. Збільшились видобуток нафти, виробництво електроенергії.

Великих успіхів добилися металурги і машинобудівники. Радянська Армія протягом 1944 р. і першої половини 1945 р. безперебійно отримувала всю необхідну їй техніку, озброєння, боєприпаси. «За роки війни,— підкреслив Л. І. Брежнєв в доповіді 8 травня 1965 року,— ми виробляли майже вдвоє більше військової техніки, ніж гітлерівці. За чотири роки війни наша промисловість виробила майже 490 тис. гармат, більш як 102 тис. танків і самохідних гармат, близько 137 тис. бойових літаків» [2]. Це є свідченням патріотизму робітничого класу СРСР і його безприкладного героїзму, свідченням величезних переваг радянського ладу, соціалістичної економіки над капіталістичною. І цього не слід забувати імперіалістам США та їх однодумцям.

Любов радянського народу до соціалістичної Батьківщини, прагнення швидше очистити рідну землю від фашистських загарбників породили багато форм допомоги своїй Радянській Армії. Робітники, як і всі трудящі України, евакуйовані в глибокий тил, передавали на озброєння і спорядження рідної армії особисті заощадження, цінності, облігації державних позик. У 1942 році колектив евакуйованого Харківського заводу «Серп і Молот» звернувся з закликом до всіх трудящих України почати збирання коштів на будівництво танкової колони «За Радянську Україну». Зібрані кошти йшли на будівництво танкових колон, ескадрилій літаків, артилерійських батарей, бронепоїздів та іншого озброєння. До 25 лютого 1943 р. трудящі звільнених від окупантів районів Луганської, Харківської, Донецької областей внесли більше 4 млн. крб. грошима і близько 1 млрд. крб. облігаціями [3].

Багато робітників та службовців Києва, Харкова, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запоріжжя, Кривого Рога, Сум, Полтави, Одеси та інших звільнених міст і робітничих селищ вносили у фонд оборони по 50 і більше тисяч карбованців [4].

У 1942—1943 рр. трудящі Радянської України внесли на озброєння Радянської Армії 220 млн. крб., в тому числі на будівництво танкової колони «За Радянську Україну» 25 млн. крб. [5] В цілому трудящі республіки внесли у фонд оборони 859 млн. карбованців і багато цінностей, хліба,

[1] «Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 гг. Краткая история», стор. 432.

[2] Л. І. Брежнєв, Велика перемога радянського народу, К., 1965, стор. 18.

[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 16, од. зб. 219, арк. 32.

[4] «Шоста сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт», Київ — Харків, 1944, стор. 54.

[5] «Радянська Україна», 5.II 1944.

продовольства [1]. На танках і літаках з написами на бортах і фюзеляжах «За Радянську Україну», «Звільнений Донбас», «Київ», «Харків», «Дніпропетровськ», «Запоріжжя» тощо радянські воїни героїчно билися за повне звільнення від фашистських загарбників земель України, Росії, Білорусії, Молдавії, Литви, Латвії, Естонії.

З початком визволення від гітлерівської окупації районів УРСР десятки тисяч робітників, як і інших трудящих, не чекаючи мобілізації, вступали в ряди Радянської Армії, щоб зі зброєю в руках битись за честь, свободу і незалежність соціалістичної Батьківщини. У прифронтових районах тисячі робітників працювали на спорудженні оборонних рубежів, аеродромів, на відбудові залізниць, заводів і цехів, мостів, ремонтували бойову техніку. За самовіддану працю на оборонних рубежах, будівництві мостів, шляхів і аеродромів 600 молодих робітників республіки нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу [2]. Під керівництвом партійних організацій робітники-комсомольці організовували воєнізовані загони, які допомагали нашим гарнізонам охороняти населені пункти, нести караульну службу, боротись проти фашистської агентури, готували молодь до служби в армії. Жінки й дівчата доглядали поранених, прали білизну, чергували в палатах, читали їм листи, газети. З великим патріотичним піднесенням проходила підписка серед робітників та службовців на державні позики. На фронт з України, як і з інших братніх республік, нескінченним потоком йшли індивідуальні посилки, листи.

Листи трудящих на фронт і листи фронтовиків колективам підприємств, установ, школярам тощо в період війни свідчили про нерозривний зв'язок армії і народу. Листопадовий (1944 р.) Пленум ЦК КП(б)У зобов'язав партійні організації всіляко заохочувати листування фронту і тилу, використовувати патріотичні листи воїнів в агітаційній роботі серед робітників, колгоспників та інтелігенції [3].

На завершальному етапі війни особливо поширилось листування трудящих з фронтовиками частин та з'єднань, що носили ім'я їх міст. Робітники та службовці доповідали своїм визволителям про успіхи у відбудові промисловості, обіцяли давати фронту більше озброєння, боєприпасів, обмундирування. «Ви зараз далеко від нас,— писали робітники Харкова воїнам Харківської дивізії.— Але ...харків'яни завжди пам'ятають про вас. На честь вас робітники і робітниці встановлюють виробничі рекорди, про вас у народі складають пісні і легенди. Матері надсилають вам своє благословення на священну боротьбу за остаточний розгром ворога... Донесіть звитяжні знамена до Берліна!» Відповідаючи на листа харків'ян, воїни рапортували, що почесне найменування Харківської дивізії вони несуть з честю, примножуючи героїчні подвиги в боротьбі з ворогом [4].

14 жовтня 1944 р., в зв'язку з остаточним визволенням України, на зборах партійних, радянських і громадських організацій м. Києва було

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 16, од. зб. 216, арк. 32.
[2] Там же, оп. 9-в, од. зб. 21, арк. 395.
[3] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 2, од. зб. 1785, арк. 144.
[4] «Красное Знамя», 26.VIII 1944, 21.IV 1945.

Представники київських підприємств передають командуванню Військово-Повітряних Сил Радянської Армії бойові літаки, збудовані на кошти трудящих столиці України. 1944 р.

прийнято вдячного листа бійцям, сержантам, офіцерам та генералам Радянської Армії [1]. Цей лист обговорювався на мітингах і зборах усіх частин, що приймали участь у боях з фашистами за звільнення українських земель.

Матеріальна і моральна підтримка робітничим класом, усім радянським народом своєї рідної армії була одним з найважливіших джерел безперервно зростаючого бойового духу воїнів. А листи фронтовиків зміцнювали віру трудящих в близьку перемогу над фашистами. В західних областях України патріотичні листи з фронту допомагали боротися з українськими буржуазними націоналістами, які терором намагалися залякати трудящих, перешкодити соціалістичному будівництву.

ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ І ТРАНСПОРТУ В ХОДІ ВІЙНИ

Німецько-фашистські загарбники в період тимчасової окупації завдали дуже великої шкоди нашій країні. Тільки на Україні окупанти пограбували та зруйнували більше 16 тис. промисло-

[1] «Радянська Україна», 15.X 1944.

вих підприємств, на яких працювало близько 2,3 млн. робітників, зруйнували та спалили більше 714 міст та робітничих селищ [1]. Відступаючи під ударами радянських військ, гітлерівці особливо великої шкоди завдали робітничим центрам — Донбасу, Кривбасу, Придніпров'ю, Харкову, Києву та багатьом іншим містам України. В безсилій злобі вони зруйнували всі металургійні, коксохімічні та машинобудівні заводи, шахти, могутні енергосистеми республіки, повністю вивели з ладу системи водопостачання. Були зруйновані або пограбовані всі основні підприємства легкої, харчової, місцевої та кооперативної промисловості. На залізницях УРСР було зруйновано близько 30 тис. км. головних шляхів, всі депо, водокачки, вокзали, повністю або частково знищено Маріупольський, Одеський, Миколаївський та інші морські порти.

Загальні збитки тільки від прямого знищення майна громадян, промислових підприємств, колгоспів, МТС, радгоспів та установ України, за даними Надзвичайної Комісії по встановленню і розслідуванню злодіянь німецько-фашистських загарбників на території УРСР, становлять в довоєнних цінах 285 млрд. крб. [2] За рівнем виробництва Радянська Україна була відкинута на декілька десятиріч назад. Наші недруги на Заході не приховували свого задоволення з приводу величезних руйнувань на території України та інших радянських республік. Вони пророкували, що для ліквідації наслідків війни Радянському Союзові потрібно буде не менше 100 років.

Але й цього разу імперіалісти та їх пророки пошилися в дурні. Спираючись на безкорисливу братерську допомогу великого російського народу й усіх народів СРСР, український народ взявся за відбудову зруйнованого фашистами народного господарства ще в ході Вітчизняної війни і добився величезних успіхів. Важливою умовою швидкої відбудови промисловості, транспорту та інших галузей народного господарства було насамперед відновлення та зміцнення на звільнюваній території УРСР партійних, радянських та громадських організацій.

Радянський уряд і Центральний Комітет Комуністичної партії в розпалі воєнних дій розробили конкретний план відбудови народного господарства в районах, звільнених від німецької окупації. Союзний уряд надав Українській РСР посильну фінансову і матеріальну допомогу. В 1944 р. тільки на відбудову народного господарства республіканського підпорядкування виділено 5,4 млрд. крб., а в 1945 р.— 9,1 млрд. крб. [3] На відбудову Донбасу і залізорудної промисловості Кривбасу вже в ході війни було витрачено 3,4 млрд. крб. [4] В 1945 р. на відбудову Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна асигновано 110 млн. крб. [5] Велику допомогу Україні надав союзний уряд промисловим устаткуванням, будівельними матеріалами, машинами, довгостроковими кредитами.

---

[1] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 166, оп. 3, од. зб. 155, арк. 2.

[2] Там же.

[3] А. Г. Звєрєв. Про державний бюджет СРСР на 1945 р. і виконання державного бюджету СРСР за 1943 р., К., 1945, стор. 20.

[4] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, од. зб. 64, арк. 70.

[5] Партархів Запорізького обкому КП України, ф. 1, оп. 21, од. зб. 64, арк. 70.

В 1943—1944 рр. республіка одержала 4500 верстатів, 6000 автомашин, 7 турбін потужністю 100 тис. квт. (без врахування того, що надано Харкову й районним станціям Донбасу), 30 тис. т. металу, труб, балок, 450 тис. кубометрів деревини, 15 тис. т. цементу, 300 тис. кв. метрів скла [1].

Основний тягар відбудови народного господарства УРСР ліг на робітничий клас, який з честю виконав своє завдання. За роки Великої Вітчизняної війни сталися великі зміни в складі робітничого класу УРСР. Більшість робітників з перших днів війни пішла на фронт, значна частина була евакуйована разом з заводами та фабриками у східні райони країни. Чимало робітників воювало в партизанських загонах, багатьох було вигнано на каторжні роботи у фашистську Німеччину та інші окуповані країни.

В 1944 р., після звільнення від фашистської окупації, на промислових підприємствах УРСР нараховувалось 615 тис. робітників [2] (в 1940 р., за даними статистики, їх було 6202 тис. [3]). Із східних областей країни на попередню роботу у звільнені райони повернулася значна частина кваліфікованих робітників та організаторів виробництва. У Донбас і Харків за рішенням Державного Комітету Оборони в 1944—1945 рр. на постійну роботу направлено 293 тис. робітників [4]. Всього в 1943—1945 рр. на постійну роботу в промисловість і на транспорт республіки прибуло більше 500 тис. робітників [5].

Приступаючи до відбудови зруйнованого ворогом народного господарства, Комуністична партія і Радянський уряд приділяли увагу насамперед важкій промисловості та залізничному транспорту, від яких залежало швидке відродження і дальший розвиток усієї економіки республіки, підвищення добробуту радянських людей, досягнення остаточної перемоги над ворогом. Нечуване патріотичне піднесення і трудовий ентузіазм охопив робітників і всіх трудящих. Переборюючи величезні труднощі і нестатки, викликані війною, вони не шкодували сил для досягнення великої мети — відродження колишньої слави квітучої Радянської України.

В 1943—1945 рр. робітничий клас України показав небачений трудовий героїзм на відбудові Донецького басейну. В кінці 1943 р. тільки на будівельно-монтажних відбудовчих роботах 150 основних шахт Донбасу працювало близько 60 тис. робітників [6]. Із затоплених шахт на протязі одного року і десяти місяців відбудовних робіт було відкачано 200 мільйонів кубометрів води [7]. На кінець війни з 306 основних шахт Донбасу, які були зруйновані фашистами, відбудовано 123, а також 506 се-

[1] «Шоста сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт», стор. 37.
[2] Підраховано автором на основі архівних матеріалів ЦСУ УРСР. — *Ред.*
[3] «Україна Радянська». Статистичний збірник, стор. 117.
[4] «Робітнича газета», 21.VI 1961.
[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9-в, од. зб. 21, арк. 397.
[6] «Правда», 7.I 1944.
[7] Г. Д. Бакулев, Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна, М., 1955, стор. 364.

редніх та дрібних шахт [1]. Гірники Луганської і Донецької областей в цей час давали країні щоденно 96,5 тис. т. вугілля, що становило 46% довоєнного видобутку.

Значних успіхів було досягнуто в 1943—1945 роках у відбудові металургійної та машинобудівної промисловості. Початок відбудовних робіт у цій галузі поклали робітники Єнакіївського металургійного заводу. Вже в грудні 1943 р., через три місяці після вигнання окупантів з Єнакієво, до ладу стала домна № 6, а потім і домна № 4. Незабаром на заводі відновлено повний металургійний цикл — виробництво чавуну, сталі, прокату [2]. Широким фронтом розгорнулись відбудовні роботи на металургійних заводах Донецька, Макіївки, Маріуполя, Дніпропетровська, Дніпродзержинська та інших міст України. Це була не проста відбудова, вона супроводжувалась реконструкцією і навіть новим будівництвом. На Маріупольському заводі ім. Ілліча, наприклад, до кінця війни було відбудовано і введено в експлуатацію 10 мартенівських печей, 8 вагранок, 5 прокатних станів, 1000 одиниць верстатного устаткування, налагоджено серійний випуск залізничних цистерн, які до війни завод не виробляв. На цей час стала до ладу найпотужніша на півдні країни доменна піч № 3 на «Азовсталі» обсягом 1300 кубометрів. Почалась відбудова потужної доменної і двох мартенівських печей, слябінга, теплоелектроцентралей та інших допоміжних цехів на заводі «Запоріжсталь». У 1944—1945 рр. відбудовані підприємства чорної металургії УРСР дали країні 1,8 млн. т. чавуну, 1,2 млн. т. сталі, 900 тис. т. прокату й труб, понад 3,5 млн. т. коксу, 3,7 млн. т. залізної руди [3].

Самовіддано працювали робітники, інженерно-технічний персонал республіки над відродженням машинобудівної промисловості. Одними з перших, відразу ж після звільнення від німецько-фашистських загарбників, приступили до відбудови своїх підприємств робітники Донбасу і Харкова. Вже в 1943—1944 рр. почали давати продукцію для фронту й тилу харківські електромеханічний, турбогенераторний, тракторний заводи, «Серп і Молот» та ін., Горлівський ім. Кірова, Луганський ім. Пархоменка, Донецький ім. 15-річчя ЛКСМУ.

На початок 1944 р. на Горлівському заводі ім. Кірова були відбудовані всі основні цехи. Робітники, інженери, конструктори не тільки налагодили серійний випуск врубових машин, пневматичних відбійних молотків, вентиляторів, насосів та інших механізмів для шахт, а й значно поліпшили їх конструкцію. В 1945 р. завод виготовив 828 врубових машин, 1048 шахтних насосів, велику кількість компресорів, вентиляторів та іншого устаткування для вугільної промисловості [4].

З 22 виробничих цехів Новокраматорського заводу важкого машинобудування в 1944 р. відбудовано і введено в експлуатацію 14 цехів загальною площею 20 тис. кв. метрів. У 1944 р. і за 8 місяців 1945 р. завод випустив продукції на суму понад 60 млн. крб., забезпечив випуск

[1] «Радянська Україна», 20.X 1944.
[2] «Шоста сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт», стор. 70.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 14, од. зб. 1087, арк. 65; од. зб. 1844, арк. 51.
[4] «Социалистический Донбасс», 2. VI 1945.

машин і устаткування для відбудови вугільної, металургійної та енергетичної промисловості, в тому числі ряд складних деталей і поковок для унікальної турбіни Зуївської ДРЕС, потужністю в 100 тис. кіловат, устаткування для блюмінга Макіївського металургійного заводу ім. С. М. Кірова, 250-тонний кран для заводу «Азовсталь» [1].

На повний хід йшла відбудова заводів транспортного машинобудування і вагонобудування в Луганську, Харкові, Полтаві, Дніпропетровську, Києві, Ізюмі. 17 квітня 1944 р. на Луганському паровозобудівному заводі ім. Жовтневої революції робітники, інженери та техніки чавуноливарного цеху видали першу плавку з відбудованої вагранки. А в листопаді 1945 р. завод відновив серійне виробництво паровозів «СО». В 1944 р. розпочав серійне виробництво молотарок завод «Серп і Молот», виготовлено перші трактори Харківським тракторним заводом. До кінця війни на ХТЗ налагоджено серійний випуск тракторів. Відбудований Харківський турбогенераторний завод ім. С. М. Кірова постачав устаткування електростанціям республіки, завод «Світло шахтаря» — гірничій промисловості. Відновили роботу і збільшили випуск продукції машинобудівні заводи в Києві, Запоріжжі, Дніпропетровську, Одесі, Кіровограді та інших містах республіки.

З 108 заводів машинобудівної та оборонної промисловості союзного підпорядкування, що діяли на Україні до війни, у вересні 1945 р. було відбудовано 95 і на них тепер працювало 135 тис. робітників та службовців, що становило 35 процентів довоєнної чисельності. Відбудовані і заново організовані заводи дали в 1944 р. і за 8 місяців 1945 р. більше ніж на 1,5 млрд. крб. різної продукції [2].

Яскравою сторінкою в історію робітничого класу України ввійшла відбудова електростанцій. З вересня 1943 р. окупанти були вигнані з території Зуївської ДРЕС, а 9 січня 1944 р. ЗуДРЕС — серце Донбасу стала в ряд діючих, у 1944 р. електростанція виробила 512 млн. кіловат-годин електроенергії. У 1945 р. Зуївська ДРЕС вже перевищила довоєнний виробіток електроенергії. В 1944 р. почали давати енергію Північно-Донецька, Штерівська та інші електростанції Донбасу. У 1944—1945 рр. були введені в дію Харківська, Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Миколаївська, Криворізька, Київська, Одеська та інші електростанції, почалась відбудова Дніпровської гідроелектростанції ім. В. І. Леніна [3].

В неймовірно тяжких умовах швидкими темпами відбудовувалась промисловість, що виробляла предмети народного споживання. На кінець війни було відновлено близько 30% довоєнних потужностей легкої і 50—70% харчової промисловості, введено в дію понад 4 тис. підприємств республіканського підпорядкування та місцевої промисловості і понад 3 тис. підприємств промислової кооперації. В 762 районах були створені райпромкомбінати, обсяг виробництва районної промисловості до кінця війни перевищив довоєнний рівень більш ніж на 30%.

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 14, од. зб. 1844, арк. 179.

[2] Там же, арк. 177; од. зб. 335, арк. 18; Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР», К., 1954, стор. 463.

[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 14, од. зб. 335, арк. 18.

Великі роботи розгорнулись по відродженню зруйнованих міст і робітничих селищ, їх благоустрою, відбудові торгових приміщень, приміщень громадського харчування, міського транспорту і зв'язку, закладів охорони здоров'я. На 1 жовтня 1945 р. в містах Радянської України відбудовано близько 7 млн. кв. метрів житлової площі, відновлено трамвайне сполучення в 19 містах з 22, що мали його до війни. В 105 містах введено в дію водопроводи [1].

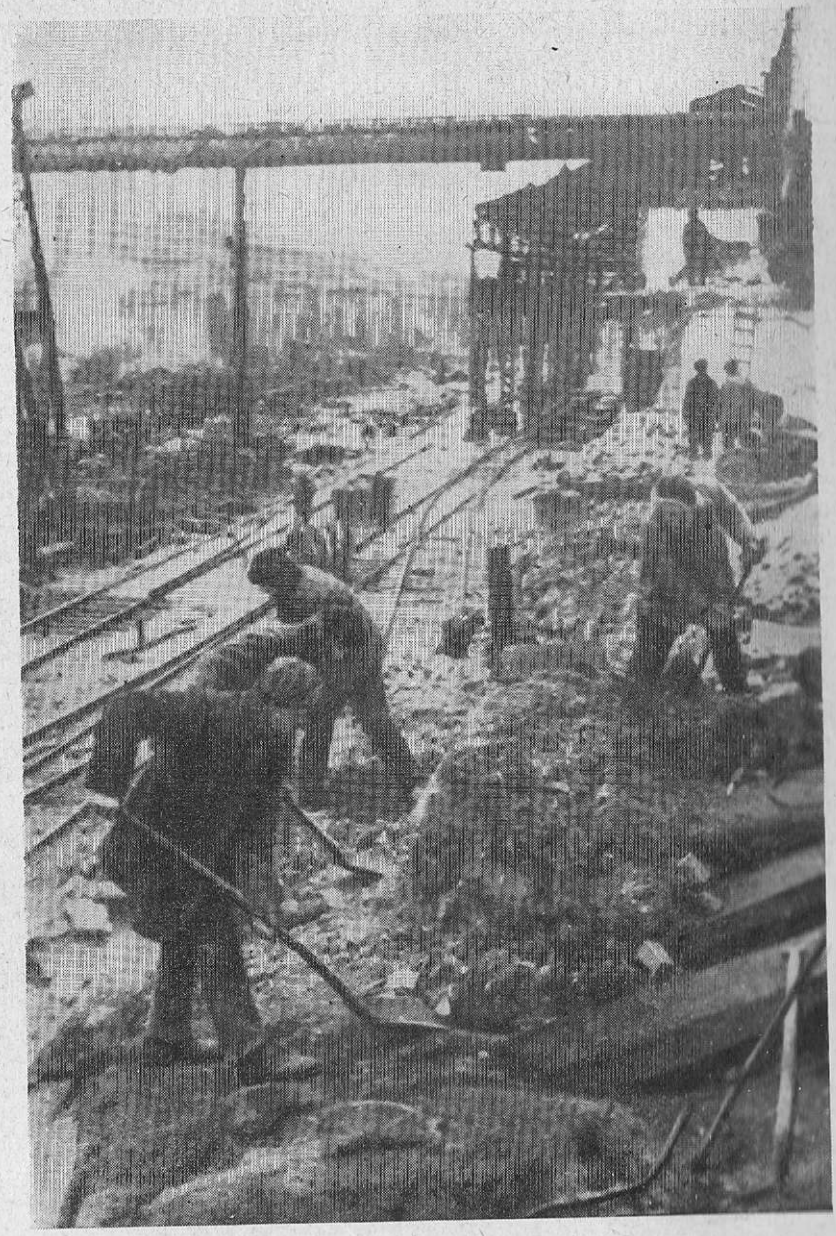
Відбудувати промисловість і міста можна було тільки при добре налагодженій роботі транспорту, насамперед залізничного. При допомозі військових частин і активній участі населення залізничники протягом 1944—1945 рр. відбудували й здали в експлуатацію всі залізничні шляхи, зруйновані окупантами, 615 великих і середніх мостів, зокрема висоководні залізничні мости через Дніпро біля Києва, Кременчука, Дніпропетровська, та інші споруди. До кінця 1945 р. протяжність автомобільних шляхів з твердим покриттям була більшою, ніж до війни [2]. Значних успіхів у відбудові народного господарства домоглися трудящі західних областей України. До кінця 1944 р. тут було відбудовано і введено в дію понад 1 700, а до кінця війни 2 200 промислових підприємств і майстерень [3].

Ці перші успіхи у відбудові промисловості, транспорту, міст і робітничих селищ Радянської України — наслідок героїчної праці робітничого класу, інженерів та техніків, наслідок творчої ініціативи й активності трудящих. Широко розгортаючи соціалістичне змагання за якнайшвидшу відбудову промисловості, транспорту, міського господарства, партійні організації виховали тисячі передовиків, новаторів виробництва, імена яких стали відомі всій країні. Це забійники Донбасу А. Кедя, М. Афонін, Я. Тристичев, зарубник Л. Голоколосов, врубмашиніст І. Ізотов [4], бурильник з Кривбасу І. Стадник, бригадир цеху металевих конструкцій Новокраматорського машинобудівного заводу С. Хилько та багато інших, які систематично в кілька разів перевиконували норми виробітку [5].

Соціалістичним змаганням у 1944—1945 рр. було охоплено майже три чверті робітників усіх заводів, фабрик, рудників, будівельних організацій республіки, а на Новокраматорському і Старокраматорському заводах — 80% [6]. З 124 тис. шахтарів, зайнятих на відрядних роботах, понад 68 тис. перевиконували норми виробітку. 6 329 робітникам присвоєні почесні шахтарські звання.

В роботі по відбудові промисловості робітничий клас України спирався на підтримку усіх народів СРСР. В країні виник і швидко поширився могутній патріотичний рух по наданню допомоги Українській РСР

[1] «Радянська Україна», 19.X 1945.
[2] «Україна Радянська», стор. 108.
[3] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 25, од. зб. 4, арк. 32; оп. 76, од. зб. 56, арк. 115.
[4] «Радянська Україна», 19.X 1945.
[5] «Радянська Україна», 2.I 1945, «Труд», 23.II 1945.
[6] «Шоста сесія Верховної Ради УРСР. Стенографічний звіт», стор. 70.

Відбудова теплоелектростанції на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Г. І. Петровського. 1944 р.

та іншим звільненим районам у відбудові зруйнованого господарства. З усіх кінців Радянського Союзу сюди йшли ешелони з заводським устаткуванням, інструментом, будівельними матеріалами, машинами. Вже 24 вересня 1943 р. «Правда» повідомляла, що з Кузбасу відвантажено в Донбас сотні тонн різних металовиробів, 200 електромоторів, 38 верстатів, 235 силових трансформаторів, 2 тис. метрів кабеля, 11 тис. метрів електропровода, 12 тис. предметів електроустаткування. З Азербайджану в Донбас надійшло багато пального, мастил, різних інструментів, 5 пересувних електростанцій. Сотні робітничих колективів у Москві, Ленінграді, Челябінську, Горькому, Свердловську, Саратові, Ярославлі, Новосибірську та інших робітничих центрах країни виконували важливі замовлення для відроджуваних шахт, заводів, електростанцій Донбасу та інших звільнених районів Радянської України. 80 заводів Ленінграда та інших міст Російської Федерації приймали найактивнішу участь у відбудові Донецького басейну. Пам'ятниками історії стали меморіальна дошка на одній із стін Донецького металургійного заводу, де написано: «Турбогенератор в 5000 кіловат, зроблений в Ленінграді у період блокади», і напис на генераторі електростанції Макіївського металургійного заводу: «Трудящим Макіївки від робітників та інженерно-технічних працівників Ленінградського заводу «Электросила». Виготовлено під час блокади».

З ініціативи робітничого класу по всій країні розгорнувся рух за організацію шефства над відбудовою підприємств УРСР та інших районів, що визволялися від фашистської окупації. Газета «Правда» 14 листопада 1943 р. оцінювала цей рух як нову форму соціалістичного змагання радянського робітничого класу. Найбільший в країні Кузнецький металургійний комбінат взяв шефство над Єнакіївським металургійним і коксохімічним заводами, а Магнітогорський металургійний комбінат — над Макіївським металургійним і коксохімічним заводами. Металурги Свердловської області взяли шефство над відбудовою Донецького і Дніпродзержинського металургійних заводів. Колектив Свердловського турбінного заводу ім. Кірова взяв найактивнішу участь у відбудові енергетики Донбасу та Придніпров'я. Одержавши в листопаді 1943 р. термінове замовлення Державного Комітету Оборони на виготовлення 4-х турбін для електростанцій Донбасу, кіровці виконали його достроково. Замість чотирьох турбін повністю укомплектовано п'ять і частково шосту. Загальна потужність турбін перевищувала заплановану на 66 тис. квт [1]. Відродження металургії на Україні стало справою всього робітничого класу, всього радянського народу.

У відбудові заводів, електростанцій Харкова, Запоріжжя, Києва та інших міст брали участь робітники, інженери і техніки 120 заводів Москви, Ленінграда, Горького, Барнаула, Свердловська, Челябінська, Владивостока, Алма-Ати, Ташкента, Баку, Тбілісі та інших міст [3].

[1] «Труд», 2.XII 1943.
[2] ПА ІПІ ЦК КП України, ф. 1. оп. 71, од. зб. 4302, арк. 159.

Успіхи у відбудові народного господарства Радянської України в ході Великої Вітчизняної війни були результатом героїчної праці робітничого класу, інженерів і техніків промисловості, транспорту і будівництва, результатом творчої ініціативи і активності всіх трудящих. В бойових і трудових подвигах робітничого класу в роки Великої Вітчизняної війни ще раз розкрились найкращі якості його як провідної сили радянського суспільства: організованість, висока свідомість, сміливість і рішучість у подоланні будь-яких перешкод, залізна витримка, безстрашність у боротьбі з ворогами людства. Робітничий клас України з честю витримав всі найважчі випробування війни. Його багатогранна діяльність є свідченням вирішальної ролі народних мас у перемозі над фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни.

РОЗДІЛ X

З ПОПЕЛУ Й РУЇН ДО НОВОГО РОЗКВІТУ ПРОМИСЛОВОСТІ

НА ПОЧАТКУ ЧЕТВЕРТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Історія робітничого класу в післявоєнний період — це одна з найяскравіших сторінок в історії нашої Батьківщини. Робітники України під керівництвом Комуністичної партії спрямували всі свої зусилля на відбудову й розвиток народного господарства. Це була героїчна праця, яка забезпечила в короткі строки відродження і розквіт економіки країни.

Основне і невідкладне завдання, що постало перед нашим народом у післявоєнний період,— це ліквідація наслідків війни, особливо тяжких для України, вся територія якої була тимчасово окупована гітлерівською армією і зазнала страшного спустошення. Від фашистських катів на Україні загинуло 4,5 млн. чоловік мирного населення і понад 2 млн. чоловік насильно вивезено в Німеччину на каторгу [1]. Тільки прямі втрати від знищення й пограбування гітлерівцями матеріальних цінностей на Україні становили 285 млрд. крб. (у довоєнних цінах) [2].

Тяжкі людські втрати і величезні матеріальні збитки, що їх зазнала Україна і весь Радянський Союз, посилювались і доповнювались іншими труднощами, що спіткали нашу країну в перші роки після війни, насамперед посухою і неврожаєм 1946 р., отже й погіршенням матеріального добробуту трудящих. Сотні тисяч робітників і селян, житла яких зруйновані під час боїв і просто спалені фашистськими варварами, змушені були з сім'ями проживати в землянках, нашвидку збудованих бараках тощо.

Війна спричинила великі зміни у кількісному і якісному складі робітничого класу України. Багато кваліфікованих робітників загинуло або стало інвалідами. Після звільнення Української РСР від німецько-фашистських окупантів на її території залишилось 17% довоєнної кількості кадрових робітників. Якщо в 1940 р. всього було 6 202 тис. робітників і службовців, то в 1945 р. кількість їх зменшилась до 4215 тис. чоловік [3]. Хоча в 1945 р. робітничий клас, зайнятий безпосередньо в про-

[1] «Радянська Україна», 18.X 1964.
[2] «Повідомлення Надзвичайної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників», К., 1945, стор. 2.
[3] «Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник», К., 1966, стор. 474.

мисловості республіки, поповнився молоддю з колгоспів, проте в 1946 р. кількість робітників була значно менша від довоєнної.

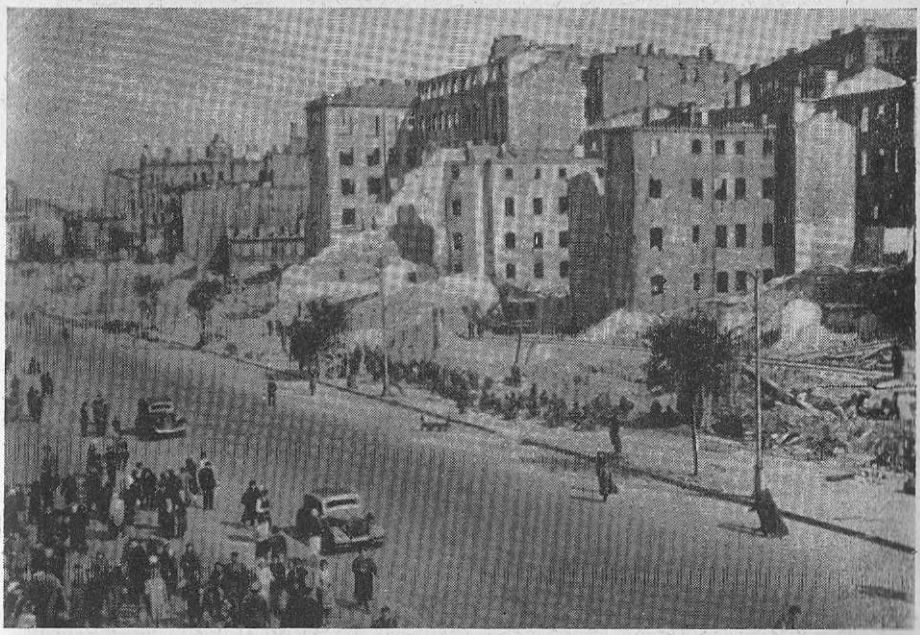
Робітничому класу України у відбудові промисловості допомагали братні народи СРСР, насамперед російський. Належність Радянської України до сім'ї соціалістичних республік, економічна й політична могутність СРСР, союз робітничого класу й селянства, морально-політична єдність і дружба народів стали джерелом нездоланної сили робітників України. «Знайте, товариші,— писали трудящі Челябінської області до гірників Донбасу,— що з вами могутній Урал, з вами весь радянський народ. В дружбі і братерстві всіх радянських людей наша сила і непереможність» [1]. Одразу ж після визволення території України від німецько-фашистських окупантів за допомогою братніх республік проведено відбудовні роботи, які забезпечили введення в дію за 1943—1945 рр. близько 30% довоєнних потужностей всієї промисловості Української РСР.

Завдання повної відбудови і розвитку промисловості і всього народного господарства СРСР були накреслені в Законі про п'ятирічний план на 1946—1950 рр., прийнятому сесією Верховної Ради СРСР в березні 1946 р. Значне місце в плані відводилось відбудові народного господарства України. Тільки на капітальні роботи відпущено 49 млрд. 500 млн. крб. Сесія Верховної Ради Української РСР, що відбулася в серпні 1946 р., відповідно до загальносоюзного плану затвердила «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства УРСР на 1946—1950 рр.» Основна увага зосереджувалась на відбудові й розвитку важкої промисловості та транспорту, від яких залежало все народне господарство. Загальний видобуток вугілля по Українській РСР за планом мав зрости до 86,1 млн. т. Металургійні заводи повинні були дати в 1950 р. 9,7 млн. т. чавуну і 8,8 млн. т. сталі. Розпочалась відбудова всіх великих електростанцій України, потужність яких у 1950 р. мала перевищити довоєнну на 39%.

Одночасно розгорнулась підготовка робітничих кадрів у школах ФЗН та ремісничих училищах. За п'ятирічним планом ставилося завдання підготовки в цих закладах 115 тис. молодих кваліфікованих робітників. Крім того, намічалося забезпечити підготовку кваліфікованих кадрів робітників масових професій на курсах та в інших формах навчання в кількості 400 тис. чоловік і шляхом підвищення кваліфікації — 600 тис. чоловік.

Відбудова Донбасу, Дніпрогесу, «Запоріжсталі», «Азовсталі», Харківського тракторного заводу тощо стала всенародною справою. З Москви, Ленінграда й інших промислових центрів країни надходили машини, устаткування. Тільки в 1946—1948 рр. на Україну за неповними даними надійшло понад 45 тис. верстатів та іншого устаткування. В 1947 р. Донбас отримав з Ленінграда 2500 машин і устаткування на суму 140 млн. крб. У відбудові «Запоріжсталі» брали участь 122 промислових підприємства. Наприклад, Свердловський завод «Уралэлектроаппарат» виготовляв для заводу «Запоріжсталь» трансформатори, приводи, сигнальні кон-

[1] «Социалистический Донбасс», 1.I 1944.

Відбудова Хрещатика після звільнення Києва від німецько-фашистських окупантів.

такти й інше устаткування [1]. На заводах Донбасу та інших промислових підприємствах республіки працювали тисячі спеціалістів РРФСР.

Велику допомогу партія і уряд надали підприємствам західних областей України. За три післявоєнних роки сюди надіслано близько 9 тис. одиниць різного промислового устаткування. В першому півріччі 1946 р. за рішенням уряду СРСР Львівський облтрест одержав 336 автомашин і запасні частини до них [2]. З Ленінградського металічного заводу в 1947 р. надійшла потужна турбіна для відновлення Львівської ГРЕС, а з московських заводів «Динамо» і «Прожектор» — устаткування для енергетичного господарства Львівської, Чернівецької та інших західних областей. Московський трансформаторний завод надіслав для трестів «Волинськвугілля» і «Львіввугілля» 15 трансформаторів потужністю від 320 до 550 квт. кожний, 10 московських заводів надіслали устаткування для бориславських нафтопромислів тощо [3].

Піклування партії і Радянського уряду, братня допомога народів СРСР у відбудові народного господарства надихали робітничий клас України на трудові подвиги, на боротьбу за розквіт соціалістичної Вітчизни.

---

[1] «Радянська Україна», 30.III 1947.
[2] ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—16, од. зб. 398, арк. 397—399.
[3] «Львовская правда», 25.V 1948.

ГЕРОЇЗМ НА ФРОНТІ ВІДБУДОВИ

В травні 1946 р. шахтарі Донецької області звернулись до всіх шахтарів Радянського Союзу з закликом розпочати соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань післявоєнного п'ятирічного плану. Цей патріотичний заклик гаряче підтримали не тільки шахтарі. На всіх промислових підприємствах республіки розгорнулось масове соціалістичне змагання, що стало могутнім стимулом підвищення продуктивності праці, дострокового виконання п'ятирічного плану. Так, вибійник шахти № 28 «Венгерівка» тресту «Фрунзевугілля» комуніст Л. Голоколосов після повернення з фронту виконував по чотири норми, відрубуючи по 20 метрів забою за зміну. В 1946 р. він застосував швидкісний метод нарізки лав і за два роки виконав більше дванадцяти річних норм. Знатний гірник з любов'ю передавав свій метод товаришам по професії, особисто навчив так працювати понад 60 шахтарів. Метод Л. Голоколосова поширився на багатьох шахтах Донбасу, а його рідна шахта з місяця в місяць і з року в рік перевиконувала план. За високі показники в роботі і застосування швидкісного методу нарізки лав Лука Тихонович Голоколосов удостоєний Державної премії [1].

Видатних успіхів досягли вибійник комуніст М. Лукичов та крепильник комсомолець О. Денисенко на шахті № 10-біс тресту «Куйбишеввугілля». Вони перебудували технологію видобутку вугілля і застосували швидкісні методи проходження штреків. Бригада М. Лукичова пройшла 152 м. відкаточного штрека за 28 робочих днів, а не за три місяці, як передбачалося графіком [2]. Уряд СРСР нагородив М. Лукичова і О. Денисенка орденами Леніна. В 1948 р. М. Лукичову присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Метод цих шахтарів поширився в Донецькому та інших басейнах.

Партія надавала великого значення розвитку вугільної промисловості, впровадженню на шахтах передових методів праці. З 1946 по 1948 р. заходи по підвищенню видобутку вугілля обговорювались на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У, на пленумах Донецького та Луганського обкомів КП(б)У, на нарадах партійних і господарських працівників Донбасу тощо. Виняткове значення в розгортанні відбудовних робіт на шахтах Донбасу, в поліпшенні виховної роботи і популяризації нових форм соціалістичного змагання серед робітників мало постійне піклування Центрального Комітету ВКП(б) про механізацію трудомістких робіт, про побут робітників і спеціалістів, про постачання продуктами та промисловими товарами. ЦК ВКП(б) подавав дійову допомогу партійним організаціям Донбасу в поліпшенні партійно-політичної і культурно-масової роботи серед гірників.

Значну роль у дальшому підвищенні трудової і політичної активності гірників відіграли заходи партії і уряду по поліпшенню умов праці, техніки безпеки, а також по посиленню моральних стимулів. 10 ве-

[1] ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 3, од. зб. 1967, арк. 187; «Радянська Україна», 21.I і 5.V 1946.

[2] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 2, спр. 652, арк. 24.

Новокраматорський машинобудівний завод. 1951 р.

ресня 1947 р. опубліковано Указ Президії Верховної Ради СРСР про встановлення медалі «За відбудову вугільних шахт Донбасу», про щорічне святкування Дня шахтаря, про нагородження великої групи підземних робітників і гірничих майстрів. Постановою Ради Міністрів СРСР були визначені розміри допомоги по тимчасовій непрацездатності і пенсійному забезпеченню. Було встановлено звання «Почесний шахтар».

Пожвавлення роботи парторганізацій сприяло зростанню активності робітників, виконанню й перевиконанню ними виробничих завдань. Лише по Донецькій області в 1948 р. 2911 гірників виконали по чотири річні норми, а 6991 гірник — по 1,5—2 річні норми. Із 254 шахт Донбасу, які за планом мали бути відбудовані до кінця п'ятирічки, 179 вже в 1948 р. давали вугілля. В 1949 р. вугільна промисловість Донбасу наближалась до довоєнного рівня видобутку [1].

Соціалістичне змагання набрало широкого розмаху серед металургів. З патріотичною ініціативою виступив сталевар Ждановського заводу ім. Ілліча комуніст М. Кучерин. В ніч з 7 на 8 лютого 1946 р. він зварив сталь не за 10 годин 30 хвилин, як планувалось, а за 7 годин 55 хвилин і зняв з квадратного метра площі поду печі по 10,71 т. металу при нормі 6,3 т. Крім цього, він заощадив 3 т. мазуту. Через кілька днів М. Кучерин провів плавку за 7 год. 40 хвилин і зняв з квадратного

[1] ПА ІІІ ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 874, арк. 23—28; «Правда», 27.I 1949.

метра площі поду печі по 10,86 т. Ці показники він перевищив у 1947 і 1948 рр., довівши зйом з квадратного метра площі поду печі до 12 т. сталі [1]. За високі показники в роботі М. Кучерин нагороджений орденом Леніна.

В 1948 р. металургійна промисловість України по виплавці чавуну досягла 58% від довоєнного рівня, по виплавці сталі 52% і по виробництву прокату — 60%. На Україні в 1948 р. вже працювало 26 доменних печей, 102 сталеплавильних агрегати і 57 прокатних станів [2].

Успішно виконували четвертий п'ятирічний план машинобудівники. На Київському заводі «Червоний екскаватор» ініціатор швидкісного різання металу токар комуніст В. Семинський, працюючи на швидкості 500 метрів на хвилину (звичайною була швидкість 60—80 метрів), за три роки виконав понад 15 річних норм. Токар-інструментальник Київського заводу «Арсенал» депутат Верховної Ради УРСР Г. Царик, удосконаливши різець і змінивши спосіб його установки, збільшив швидкість нарізки різьби в 5—6 разів. На Харківському турбогенераторному заводі високої продуктивності праці досяг токар К. Кисляков — ініціатор змагання наскрізних бригад відмінної якості. Такі ж успіхи мали знатні токарі машинобудівних заводів України В. Дрокін, Г. Нежевенко, І. Подвезько, яким присвоєно звання лауреатів Державної премії.

Завдяки героїчній праці робітничого класу, масовому соціалістичному змаганню і поширенню досвіду новаторів план по валовій продукції машинобудування в 1948 р. виконано на 107 процентів. В кінці 1948 р. на Україні працювало машинобудівних заводів більше, ніж до війни [3].

Зразки самовідданої праці показали робітники на відбудові Дніпрогесу ім. В. І. Леніна. Вони ні на хвилину не забували, що енергію станції чекають заводи, які також відбудовуються, і рідне місто. Вони знали також про те, що на них з надією дивляться трудящі України і всього Радянського Союзу. Партійна організація Дніпробуду (секретар І. Кузьмін) розставила комуністів на найважливіших ділянках роботи. Були створені великі бригади робітників, які виявили бажання працювати в понадурочний час. Досвід кращих будівельників країни використовувався тут для прискорення робіт при високій якості. Ентузіазм робітників і оперативне керівництво забезпечили дострокове виконання відбудовних робіт. В 1947 р. пущено перший агрегат потужністю в 72 тис. кіловат. За успішну відбудову Дніпрогесу Уряд СРСР нагородив багатьох робітників, спеціалістів та керівних працівників Дніпробуду орденами і медалями [4].

Ударними темпами відбудовувались і інші підприємства енергетики. На кінець 1948 р. відновлено довоєнні потужності Зуївської, Харків-

---

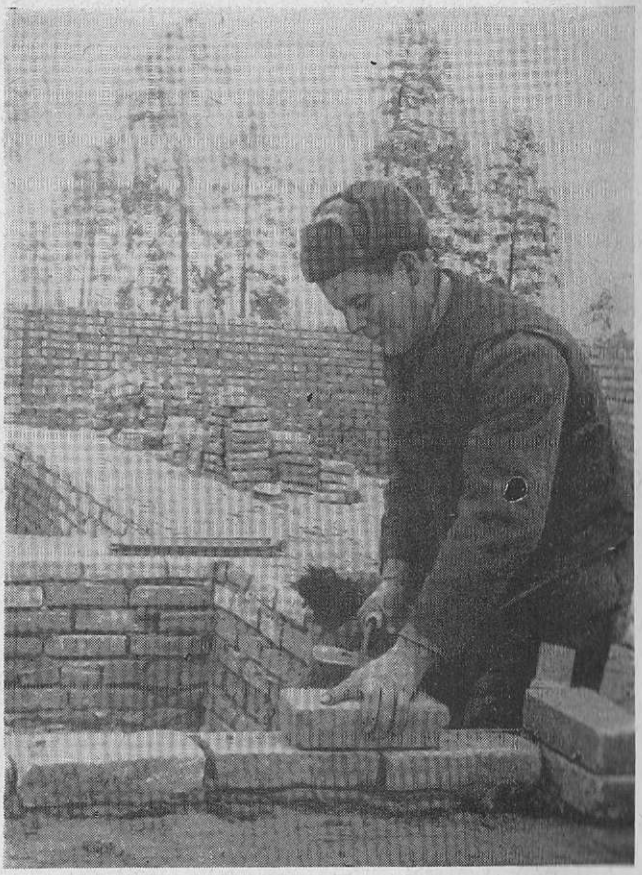
[1] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 1, од. зб. 652, арк. 654.

[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 874, арк. 31—32.

[3] «XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду», К., 1949, стор. 18.

[4] Партархів Запорізького обкому КП України, ф. 102, оп. 2, од. зб. 75, арк. 5—7; И. Кузьмин, Парторганизация Днепростроя в авангарде борьбы за возрождение Днепрогэса, К., 1951, стор. 26—56.

Знатний муляр І. М. Рахманінов.

ської, Львівської, Одеської електростанцій. В 12 областях України енергетичні потужності були відновлені повністю, а в 6 областях становили понад 60% довоєнних потужностей.

Про зростання трудової активності робітників України свідчив дедалі ширший розмах соціалістичного змагання. Якщо в першому кварталі 1946 р. в змаганні брало участь 77% усіх робітників підприємств України, в четвертому кварталі 1947 р.— 89,4%, то в третьому кварталі 1948 р.— 90,2% [1].

Керуючись рішеннями XVI з'їзду КП України (січень 1949 р.), партійні організації посилили організаторську і виховну роботу серед трудящих і добились нових успіхів у відбудові народного господарства, в налагодженні ритмічної роботи підприємств, озброєних новою, доско-

[1] Архів УРРПС, фонд уповноваженого ВЦРПС по Україні, ф. 1, оп. 1, спр. 29, арк. 10—47.

налішою технікою. У вугільній промисловості почали широко впроваджуватись комбайни «Донбас», ККП-1 та інші удосконалені врубові і породонавантажувальні машини, що дало можливість механізувати найбільш трудомісткі процеси, значно підвищити продуктивність праці. Освоєння робітниками нової техніки забезпечило перехід окремих ділянок, а потім і цілих шахт на циклічний режим праці.

Ініціатором переходу на циклічність був начальник дільниці на шахті № 5-6 ім. Димитрова І. Бридько (нині двічі Герой Соціалістичної Праці). Його дільниця однією з перших у Донбасі перевищила довоєнний рівень видобутку вугілля і виробниче завдання 1948 р. перевиконала втричі [1]. Масовий перехід на циклічну організацію виробництва почав запроваджуватись згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 12 липня 1950 р. Така організація забезпечувала підвищення культури виробництва, краще використання техніки, але в той же час вимагала глибокого знання цієї техніки. Сотні тисяч робітників навчались передовим методам праці в школах новаторів на промислових підприємствах. В 1950 р. лише у вугільній промисловості навчалось у таких школах, на курсах тощо 350 тис. чоловік. Понад 4,5 тис. інженерно-технічних працівників підвищували свою кваліфікацію. В школах новаторів на підприємствах республіканського підпорядкування і місцевої промисловості навчалось 7395 робітників [2].

Розвитку творчої ініціативи робітників, запровадженню передових методів праці допомагали науковці. В соціалістичному суспільстві роль науки незмірно зросла, вона стала активною продуктивною силою. В той же час тісний зв'язок науки з виробництвом є важливою передумовою розквіту самої науки. Наукові установи України в післявоєнні роки допомагали шахтам, заводам у розробці нової технології й новаторських методів праці, в створенні і впровадженні у виробництво нових машин і механізмів, в удосконаленні виробничих процесів. В цей час поширились такі форми зв'язку науково-дослідних установ і вищих учбових закладів з практиками, як участь науковців у республіканських і обласних нарадах новаторів, спільна з ними розробка нової технології, обговорення на засіданнях вчених рад науково-дослідних установ з участю новаторів питань нової технології і новаторських методів праці.

Особлива увага приділялась питанням розробки металургійних процесів, що грунтовно змінювало існуючу технологію. З допомогою вчених було освоєно застосування кисню в сталеливарному виробництві, виготовлення металу підвищеної якості через обробку його синтетичними порошками, беззавальне прокатування рідкої чавунної стрічки, заміна масивних вагонних осей порожнистими тощо. У зв'язку з тим, що металургійні заводи Півдня є головними постачальниками металовиробів для транспорту (рейок і рейкових кріплень, осей, бандажів, котельно-топоч-

[1] Партархів Донецького обкому КП України, ф. 326, оп. 15, од. зб. 7, арк. 10; Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 18, спр. 43, арк. 63—64.

[2] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 2, спр. 14, арк. 3; «Радянська Україна», 27.VIII 1950.

Токар Київського заводу «Червоний екскаватор» лауреат Державної премії В. К. Семинський читає лекцію у Львівському державному університеті про передові методи праці.

ного металу та ін.), науковці багато уваги приділили поліпшенню якості цих сортів металу та збільшенню виробництва його.

Значну допомогу промисловим підприємствам надавав Київський ордена Леніна політехнічний інститут, зокрема, кафедра технології машинобудування та гірничий факультет. Основний напрямок наукової роботи кафедри технології машинобудування становило дослідження і впровадження швидкісних методів різання та обробки металів. Теоретичні і експериментальні дослідження в цій галузі кафедра доповнювала практичною допомогою заводам у впровадженні швидкісної обробки металів, розробляла нові конструкції різців, різних інструментів, модернізувала устаткування тощо.

В роботі кафедри по удосконаленню інструментів різання металу брав активну участь лауреат Державної премії токар заводу «Червоний екскаватор» В. Семинський. Працівники кафедри разом з ним побували на багатьох заводах Києва та України і там допомагали впроваджувати швидкісне різання. Значну допомогу надали наукові співробітники новаторам у розробці універсальних приладів для переведення верстатів на швидкісне різання. Плідну роботу по дослідженню і впровадженню нової технології на промислових підприємствах провів і гірничий факультет інституту. Його науковці розробили методику вивчення і дальшого поліпшення умов праці гірників [1].

[1] «Радянська Україна», 6.II 1952; «Труд», 14.IX 1952.

Для дослідження проблеми інтенсифікації доменного процесу було залучено 20 наукових співробітників Дніпропетровського металургійного інституту. 15 його науковців досліджували проблему удосконалення технології виробництва рейкової бесемерівської сталі. У впровадженні нової технології на доменних і мартенівських печах брали участь передовики виробництва та інженери заводів Півдня. З допомогою металургійного інституту на заводах Придніпров'я були створені курси по вивченню передових методів праці і нової технології [1].

Особливо зміцнили зв'язки з робітниками та інженерами багатьох підприємств науково-дослідні установи Академії наук Української РСР. Зразком співдружності науки з виробництвом був (і є зараз) Інститут електрозварювання. Колектив інституту розробив і здійснив у післявоєнні роки плановий перехід у різних галузях промисловості від ручного до автоматичного зварювання під флюсом, що означало значний крок вперед по шляху технічного прогресу. Цей метод докорінно змінив технологію виробництва в багатьох галузях промисловості і на будівництві, сприяв підвищенню продуктивності праці, допоміг набагато збільшити випуск продукції. Так, при спорудженні газопроводу Дашава—Київ завдяки новій технології 80% усіх стиків труб зварено автоматами під флюсом. Автору застосування автоматичної зварки під флюсом у трубному виробництво Б. Є. Патону та ще кільком працівникам Інституту присуджено звання лауреатів Державної премії.

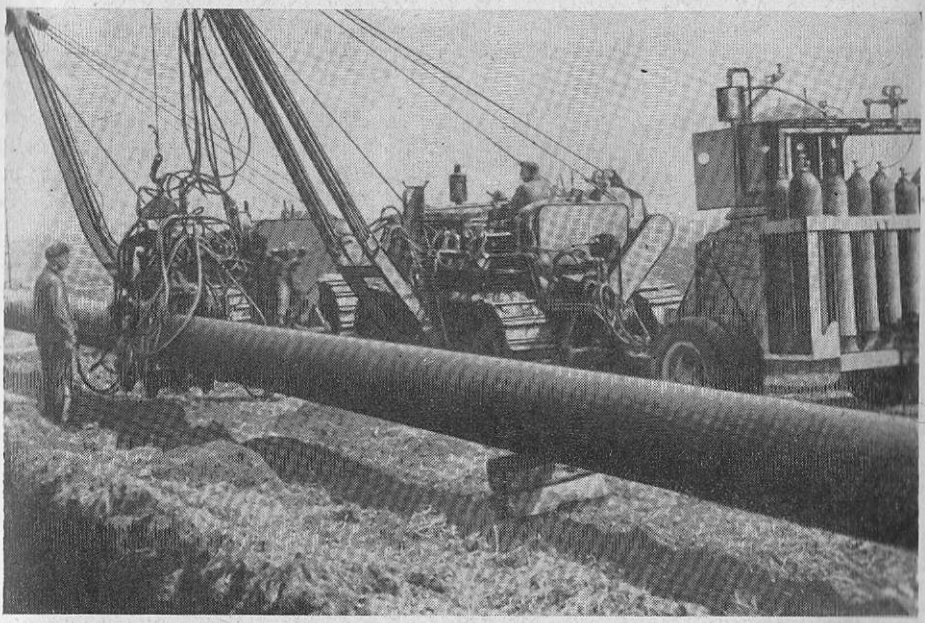
Найпотужніший в Європі цільнозварний автодорожний міст через Дніпро також побудовано за новою технологією. Уже в 1951 р. автоматичне зварювання під флюсом застосовували понад 1000 будівельних організацій і підприємств на Україні та в інших республіках СРСР [2].

В післявоєнні роки ще більше зміцніли зв'язки робітників України з робітниками братніх радянських республік. Ця співдружність виявлялась насамперед у соціалістичному змаганні колективів. Багато років триває братерська дружба між шахтарями Донбасу і Кузбасу. Протягом 1945—1950 рр. у Кузбасі не раз перебували делегації робітників та інженерів Донбасу, вивчали там досвід нової організації праці (в комплексних бригадах) і широко запроваджували цей досвід на своїх шахтах. Окремі шахтарі Донбасу змагалися з шахтарями Кузбасу. Наприклад, комбайнер шахти № 5 «Трудівська» Чепіжко змагався із знатним комбайнером шахти «Полисаєвська-1» Демидовичем, комбайнер Коваленко — з комбайнером шахти «Полисаєвська-2» Кушніром. Здавна дружать гірники передової шахти № 63 тресту «Свердловськвугілля» Луганської області і гірники шахти ім. В. І. Леніна тресту «Тбілвугілля» в Грузії. В листах і під час поїздок делегацій з України в Грузію і з Грузії в Україну вони розповідають про свої успіхи, обмінюються досвідом передовиків.

---

[1] Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 19, оп. 16, од. зб. 652, арк. 102—106.

[2] ПА ІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, од. зб. 865, арк. 123—129; од. зб. 5, арк. 28—29.

Будівництво газопроводу Дашава — Київ.

Міцна дружба зв'язує сталеварів Донецького і Златоустовського металургійних заводів. Сталевари Златоуста досягли рекордної тривалості роботи мартенівської печі з хромомагнезитовим склепінням. Як відомо, продовження строку роботи мартенівських печей є важливим резервом виробництва. Цей досвід застосували у себе донецькі металурги, побудувавши 3 мартенівських печі з хромомагнезитовим склепінням.

В машинобудівній промисловості братерська співдружність у боротьбі за впровадження передових методів праці довгі роки тривав між колективами Харківського заводу транспортного машинобудування і прославленого Кіровського заводу в Ленінграді, між робітниками Дніпропетровського заводу металоконструкцій та Ленінградського металічного заводу, між колективами Львівського заводу автонавантажувачів і ряду заводів Москви та Ленінграда. Робітники й інженери Києва, Харкова та інших міст України допомогли спорудити у Вірменії Лусаванський інструментальний завод, Єреванський завод фрезерних верстатів та інші підприємства.

Особливо поширеною формою співдружності між робітниками України і братніх республік була взаємна передача досвіду новаторів. На підприємствах України ділились досвідом знатні робітники з РРФСР М. Російський, Ф. Кузнєцов, О. Чутких, Л. Корабельникова, Ф. Ковальов, П. Биков та інші. Багато новаторів з Москви, Ленінграда, Урала і Кузбаса виступали з доповідями на технічних конференціях і нарадах у

Києві, Харкові, Львові, Дніпропетровську та інших містах України, допомагали безпосередньо на заводах впроваджувати передові методи праці. Так, ленінградський майстер токарної справи М. Князєв допоміг робітникам Львівського інструментального заводу освоїти і впровадити у виробництво передові методи праці. На технічних конференціях у Харкові в 1947—1950 рр. часто виступав знатний токар П. Биков і передавав досвід роботи комплексних бригад Московського заводу шліфувальних верстатів.

В свою чергу багато робітників та інженерів України передавали свій досвід колегам з братніх республік. На підприємствах РРФСР, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Узбекистану, Латвії ділились досвідом роботи такі відомі новатори праці Л. Голоколосов, І. Валігура, В. Кучер, В. Семинський, П. Корнєв, М. Кучерин, П. Кочетков, К. Кисляков та ін.

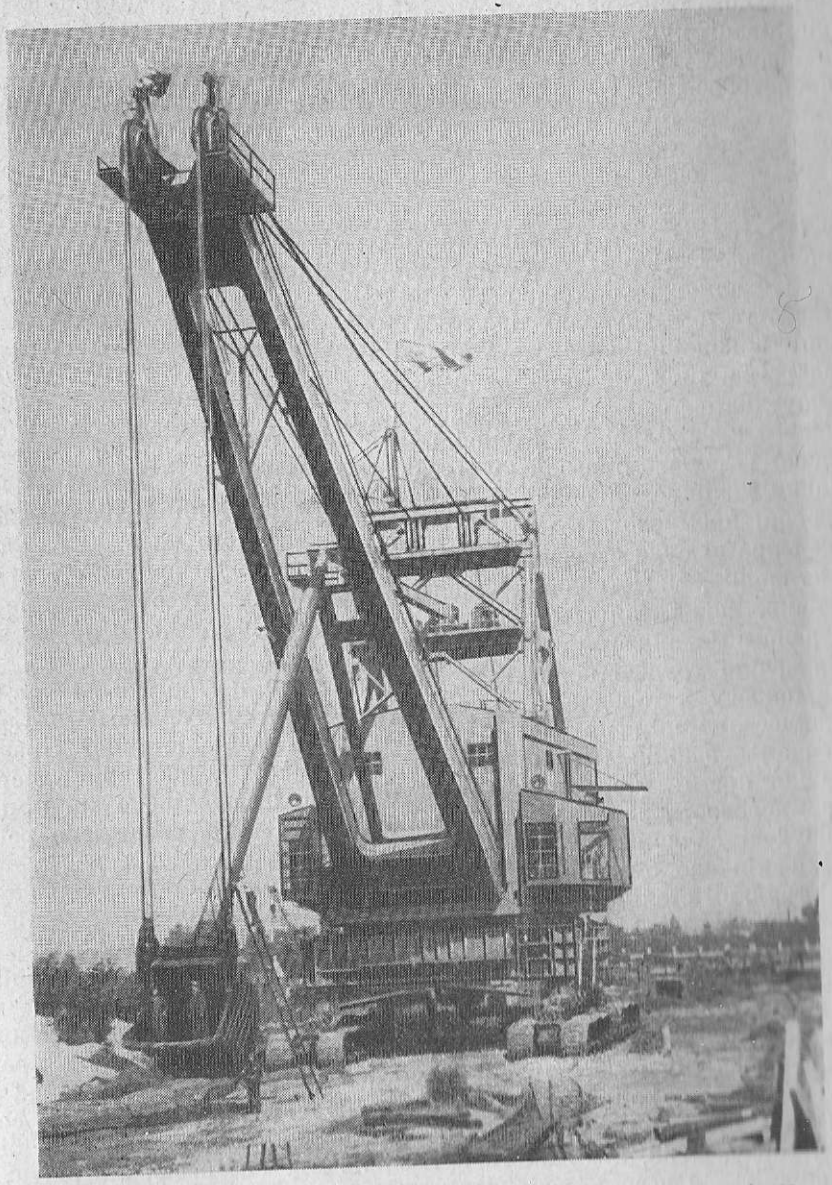
Аналізуючи нові форми змагання, які поширювались на підприємствах і висвітлювались у пресі, зауважимо, що були випадки, коли запропоновані форми організації праці виявились неефективними. Деякі з них були штучними, надуманими, як, наприклад, запровадження особистого клейма робітника. Життя не підтвердило доцільність подібних нововведень.

Робітничий клас, відбудовуючи промисловість, надавав велику допомогу колгоспному селянству. В. І. Ленін вказував, що робітничий клас як перша продуктивна сила суспільства, створюючи машини, знаряддя виробництва для сільського господарства, тим самим активно допомагає розвитку сільського господарства. Проте цим справа не обмежується. Історична роль робітничого класу по відношенню до селянства, як вчив В. І. Ленін, повинна здійснюватись не лише загальнодержавними заходами, а й шляхом своєрідної участі робітників в комуністичному будівництві на селі. В знаменитих «Сторінках із щоденника» великий вождь звернув увагу партії на необхідність застосувати всю свою владу для того, щоб зробити з робітничого класу провідника комуністичних ідей поміж селянства. Одним із шляхів до цього є залучення робітничих організацій до шефства над селом.

Колективи багатьох промислових підприємств подавали конкретну допомогу колгоспам у підготовці механізаторів, електриків, слюсарів, ковалів та інших спеціалістів, у налагодженні культурно-освітньої роботи. Так, робітники й інженери Новокраматорського машинобудівного заводу в роки четвертої п'ятирічки допомагали колгоспам у ремонті сільськогосподарських машин, будівництві житлових і виробничих приміщень, в електрифікації сіл, механізації роботи на тваринницьких фермах тощо [1].

Багато підприємств не тільки збільшили виробництво машин для села, а й допомогли колгоспам у підготовці кадрів. Так, Харківський тракторний завод у післявоєнні роки підготовив багато трактористів, слюсарів, ковалів. На заводі проходили виробничу практику і навчались по-

[1] «Радянська Україна», 9.III 1951.

П'ятнадцятикубовий екскаватор, збудований на Новокраматорському заводі для будівництва Куйбишевської ГЕС. 1950 р.

над 2 тис. механіків і інших спеціалістів сільського господарства [1]. Колектив заводу «Запоріжсталь» взяв шефство над 8 колгоспами Червоноармійського району, допоміг їм в ремонті сільськогосподарських машин і в організації культурно-освітньої роботи.

Аналогічну допомогу колгоспам надавали промислові підприємства Дніпропетровської, Одеської, Миколаївської та інших областей. Проте допомога колективів промислових підприємств колгоспам мала здебільшого місцевий характер, вона не узагальнювалась і недостатньо популяризувалась. Досвід підприємств, які зразково організовували цю допомогу, не ставав надбанням інших колективів. Після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 р. допомога колгоспам, радгоспам і МТС значно поліпшилась. Особливу увагу партійні організації приділили комуністичному вихованню трудівників села.

Результатом трудових подвигів робітників і всіх трудящих було успішне виконання четвертого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. Соціалістична промисловість СРСР, що є провідною ланкою народного господарства, виконала поставлені перед нею завдання достроково — за 4 роки і 3 місяці. Трудящі Радянської України план відбудови і дальшого розвитку народного господарства на 1946—50 рр. не тільки успішно виконали, а й перевиконали. В кінці 1949 р. досягнуто рівня промислового виробництва, встановленого на 1950 р. За цей час на Україні було освоєно виробництво нових видів продукції — гірничих комбайнів, магістральних тепловозів, важких врубових машин, екскаваторів, нових типів металообробних верстатів та ін. Широко впроваджувалась механізація виробничих процесів.

За великі трудові подвиги в роки четвертої п'ятирічки 81 тис. гірників Донбасу нагороджено орденами і медалями Радянського Союзу, 150 найдостойнішим присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а 14 тисячам — звання «Почесний шахтар»; понад 100 шахтарів удостоєні Державної премії. Успішно виконано план по республіканській і місцевій промисловості, збудовано ряд нових підприємств, завершено роботи по відбудові залізничного і річкового транспорту. Достроково, ще в 1948 р. закінчено будівництво 500-кілометрового газопроводу Дашава—Київ, і трудящі столиці та багатьох інших міст одержали природний газ.

Значні зміни сталися в західних областях України. Львів перетворився у великий індустріальний центр, тут введено в дію великі підприємства — склокомбінат, завод автонавантажувачів та ін. На кінець п'ятирічки валова продукція промисловості Львова зросла в порівнянні з 1946 р. більш ніж у п'ять разів. В 1949 р. в західних областях України діяло 2500 великих і середніх промислових підприємств, зокрема на Закарпатті створена гірнича промисловість, споруджено 116 фабрик і заводів легкої і місцевої промисловості. Кількість підприємств зросла більше як у шість разів, а кількість робітників — у сім разів, випуск валової продукції — в десять разів. На повну потужність працювали заводи лісопильної й деревообробної промисловості. В західних областях діяли

[1] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 6, спр. 10, арк. 64—65.

нові нафтові промисли, устатковані досконалими машинами й механізмами [1].

Дострокове виконання четвертого п'ятирічного плану свідчило, що трудящі України під керівництвом Комуністичної партії знайшли сили перебороти тяжкі наслідки війни, відродити народне господарство республіки.

Проте, незважаючи на великі досягнення в розвитку промисловості і загальновідомий технічний прогрес, в цій галузі були серйозні недоліки. Новаторські методи праці робітників і інженерно-технічних працівників недостатньо вивчались і узагальнювались і тому не ставали надбанням на інших підприємствах. Повільно впроваджувались у виробництво досягнення науки і техніки, що стримувало дальший технічний прогрес. Партія і уряд вживали заходів для усунення недоліків, завжди зустрічаючи активну підтримку новаторів, усього робітничого класу.

ЗМІНИ В СКЛАДІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

З успішним розвитком промисловості і всього народного господарства зростали кадри робітничого класу. Якщо в 1940 р. в народному господарстві республіки працювало 6578 тис. робітників і службовців, а в 1945 р.—4336 тис., то в 1950 р. кількість їх дорівнювала 6944 тис. [2] Одночасно збільшувалась кількість трудящих, зайнятих безпосередньо в промисловості на виробництві матеріальних цінностей. Якщо в 1940 р. кількість промислово-виробничого персоналу республіки дорівнювала 2213 тис. чоловік [3], то в 1950 р. вона досягла 2305 тис. [4]

Швидко йшло зростання кадрів робітників у важкій промисловості. Наприклад, кількість шахтарів з 250,8 тис. у 1939 р. зросла до 269,5 тис. у 1947 р. і до 303,9 тис. у 1950 р. [5] Це показує, яку велику увагу надавали партія і уряд важкій промисловості, від розвитку якої залежали успіхи всього народного господарства. Значне місце серед робітників належало жінкам. У промисловості й на транспорті в 1949 р. вони становили 41,6% загального складу робітників і службовців, а в 1951 р.— близько 49% [6].

В післявоєнні роки здійснено ряд заходів, які сприяли підвищенню матеріального добробуту трудящих. В 1948 р. скасовано карткову

---

[1] «XVI з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. Матеріали з'їзду», стор. 38—39, 85.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник», К., 1966, стор. 474.

[3] Наведені дані не включають персонал промислових підприємств, колгоспів, радгоспів і частини дрібних підсобних підприємств різних міністерств та відомств.— *Ред.*

[4] «Народне господарство УРСР. Статистичний збірник ЦСУ», К., 1957, стор. 385; «Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник», К., 1962, стор. 118; ЦСУ УРСР, Річні розробки по праці, форма С-2б.

[5] Поточний архів ЦСУ, річні розробки по праці, форма С-2б.

[6] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 13, спр. 1218, арк. 16, 17.

систему продажу продуктів харчування і промтоварів, яка була запроваджена в роки війни. Протягом 1946—1950 рр. тричі проведено зниження державних роздрібних цін на предмети масового споживання, що значно сприяло зростанню реальної заробітної плати робітників, збільшенню купівельної спроможності радянського карбованця, розширенню торгівлі і підвищенню бюджету робітничої сім'ї.

Поліпшення матеріального рівня робітничого класу України, як і всього Радянського Союзу, виявилось у зростанні реальної заробітної плати робітників і службовців. Вже у вересні 1948 р. середньомісячна заробітна плата робітників і службовців у народному господарстві УРСР на 78 процентів перевищувала рівень заробітної плати 1940 р.

Особливо зростала заробітна плата робітників важкої індустрії. Так, середньомісячна заробітна плата робітників вугільної промисловості зросла в середньому з 45 крб. у 1939 р. (в нових цінах 1962 р.) до 120 крб. у 1950 р.[1]

Широко розгорнулось будівництво квартир для робітників. До 1951 р. в республіці відбудовано і заново побудовано в містах і робітничих селищах житлових будинків площею понад 31 млн. кв. метрів, в тому числі близько 9 млн. кв. метрів індивідуальними забудовниками.

В післявоєнні роки значно зросли державні витрати на охорону здоров'я трудящих, на розширення лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку, на поліпшення медичного та санітарного обслуговування населення. Лише в 1950 р. в санаторіях та будинках відпочинку лікувалось і відпочивало 400 тис. робітників і службовців — 15% безплатно, а решта оплачувала 30% вартості путівок [2].

У підвищенні матеріального добробуту робітничого класу значну роль відігравало громадське харчування на підприємствах, поліпшення умов праці робітників. Було вжито ефективних заходів до зменшення травматизму. Тисячі профспілкових активістів допомагали державним органам налагоджувати торговельне і комунальне обслуговування трудящих, удосконалювати службу побуту.

Багато зроблено в післявоєнні роки для піднесення культурно-технічного рівня трудящих. Значну роль у цій справі відіграли вечірні школи робітничої молоді, створені після Великої Вітчизняної війни. В 1945/46 учбовому році в республіці було 295 таких шкіл з 37 тис. учнів, а в 1950/51 р.— 876 шкіл, у яких навчалось 158,2 тис. молодих робітників і робітниць [3]. Багато випускників цих шкіл продовжували навчання на вечірніх і заочних відділеннях вузів і технікумів, поповнюючи ряди інженерно-технічних працівників промисловості.

Ремісничі, залізничні і гірничо-промислові училища та школи фабрично-заводського навчання стали в цей час основною формою підготовки кваліфікованих кадрів. Якщо протягом 1941—1945 рр. училища

---

[1] Архів ЦСУ УРСР, відділ промисловості, річні розробки по праці, форма С-2б.

[2] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 4, спр. 5, арк. 35; оп. 6, спр. 6, арк. 2

[3] «Народне господарство Української РСР», К., 1957, стор. 449.

випустили 26 тис. молодих робітників, то протягом 1946—1950 рр. 177 тис. Школи фабрично-заводського навчання, гірничо-промислові та будівельні школи за відповідні періоди підготували 213 і 682 тис.[1]

Як правило, більшість молодих робітників використовувалась за своїм фахом, їм створювались необхідні побутові умови для високопродуктивної праці. В 1949 р. на підприємствах і будовах УРСР було споруджено 213 гуртожитків типу інтернатів, в тому числі в Донецькій області 80, в Луганській — 86, у Дніпропетровській — 27, у Миколаївській — 8, у Запорізькій — 5 і т. д. Як приклад справжнього піклування про молодих робітників можна назвати Дніпропетровський машинобудівний завод. Тут усі випускники шкіл і училищ трудових резервів у 1950 р. працювали за своїм фахом і присвоєними розрядами. Кадрові робітники допомагали їм увійти в трудове життя колективу. На заводі було створено 50 комсомольсько-молодіжних бригад. В технікумах, школах новаторів і на різних курсах навчалося 312 молодих робітників. Незабаром багато з них стали бригадирами, майстрами. При гуртожитках заводу організовані кравецькі, шевські та інші майстерні. До 300 молодих робітників брали участь у художній самодіяльності [2].

Завдяки правильному керівництву з боку адміністрації підприємств, організаторській і виховній роботі партійних і комсомольських організацій, молоді робітники почували себе рівноправними членами великих колективів, швидко засвоювали славні традиції робітничого класу, виступали ініціаторами впровадження і освоєння передової техніки, дальшої механізації праці.

Проте не всюди було так. Відомо чимало фактів, коли керівники підприємств не приділяли належної уваги молодим робітникам і порушували встановлений порядок їх трудовлаштування. Молоді робітники часто використовувались не за фахом, для них не створювались необхідні побутові умови. Таких випадків багато виявлено, зокрема, на шахтах Луганської області, на промислових підприємствах Дніпропетровської та інших областей. Це гальмувало зростання виробничої активності, було одною з причин порушень трудової дисципліни молодими робітниками і спричинялось до значної плинності робочої сили. ЦК КП України і уряд республіки вжили ряд заходів для поліпшення побутових умов робітничої молоді, що дало добрі результати.

Одночасно промислові підприємства розгорнули велику роботу по підготовці й перепідготовці робітників та інженерно-технічних працівників на різних курсах і в школах по вивченню новаторських методів праці. Мета їх — допомогти робітникам і молодшому технічному персоналу підвищити свою кваліфікацію, оволодіти суміжними професіями. Як правило, на цих курсах і в школах викладали досвідчені інженери та робітники-новатори, які самі на виробництві показували зразки високої продуктивності праці.

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник», К., 1962, стор. 534.

[2] Поточний архів УРРПС, ф. 1, оп. 4, од. зб. 1, стор. 2.

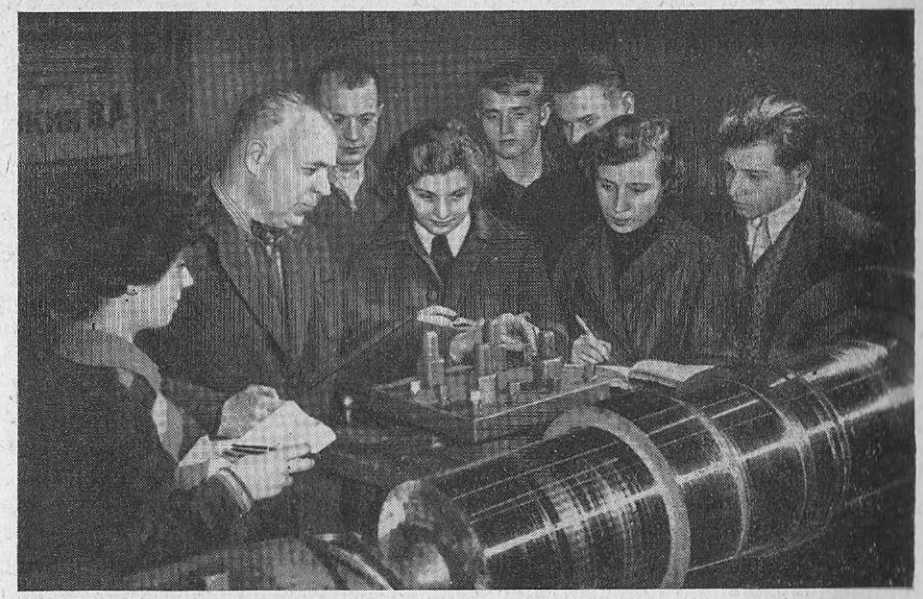
Школи і курси виявились дуже ефективною формою підготовки кадрів. Так, учбово-курсовий комбінат заводу «Азовсталь» в 1950 р. підготував 3992 кваліфікованих робітника для свого заводу і 352 для інших металургійних підприємств. На цьому ж заводі в 1950 р. підвищили кваліфікацію на курсах 230 інженерно-технічних працівників [1]. В 1950 р. на Костянтинівському металургійному заводі ім. М. В. Фрунзе в новаторських школах і на різних курсах підвищили кваліфікацію 735 чоловік, з яких понад 100 чол. були відряджені на інші металургійні заводи республіки [2]. На підприємствах Києва в новаторських школах навчалось 4100 робітників, в Луганській області — 4885, в Донецькій — 8060 чоловік. В 1948 р. лише на вугільних підприємствах республіки в школах новаторів навчалось 87 775 робітників, в 1949 р.— 152 980 і в 1950 р.— 205 516 [3].

В робітничих клубах, палацах культури проводились технічні конференції, вечори техніки, влаштовувались виставки. Протягом 1947—1950 рр. лише за путівками Республіканського товариства «Знання» прочитано 299 317 лекцій на наукові і науково-технічні теми [4]. З лекціями виступали не тільки науковці, інженери, а й робітники-новатори з підприємств України та братніх республік.

Показником зростання культурно-технічного рівня робітників була активна участь новаторів виробництва в роботі вчених рад науково-дослідних інститутів та вищих учбових закладів. Відомі новатори виробництва написали й видали ряд книг, систематично виступали із статтями в журналах, збірниках. Так, знатний токар Харківського турбогенераторного заводу Василь Дмитрович Дрокін, працюючи на кафедрі різання металів, металорізальних верстатів та інструментів Харківського авіаційного інституту, передавав свій досвід науковцям і студентам, читав лекції в цьому інституті, а також для робітників та інженерно-технічних працівників харківських заводів. У книзі «Мої методи роботи по швидкісному різанню» В. Д. Дрокін докладно розповів про ті зміни, які він вніс у процес оброблення ротора. Невтомний раціоналізатор токар-різьбовщик Київського заводу «Арсенал» Григорій Якович Царик навчив сотні робітників новим методам спрощеної нарізки різьби. Свій багатий досвід він популяризував у лекціях, доповідях і друкованих працях.

Зростання культурно-технічного рівня робітників стало важливим чинником підвищення трудової і політичної активності робітників. Вони брали участь у виробничих нарадах і комісіях, робота яких була спрямована на підвищення продуктивності праці і дострокове виконання державних завдань. Виконуючи рішення XVII з'їзду Комуністичної партії України, який зобов'язав партійні організації більше приділяти уваги роботі профспілок, спрямовувати їх діяльність на дальше розгортання соціалістичного змагання, поширення і впровадження досвіду новаторів

[1] ЦДАНГ СРСР, ф.8875, оп. 18, спр. 33, арк. 135, 143.
[2] Там же, арк. 94.
[3] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 4, спр. 5, арк. 9—12.
[4] Довідка товариства «Знання» Української РСР, 1958, стор. 16.

Токар Харківського заводу ім. С. М. Кірова В. Д. Дрокін знайомить студентів-практикантів Московського енергетичного інституту з методом швидкісної обробки шестерінчатого вала.

виробництва [1], партійні організації підприємств зосередили увагу на поширенні передового досвіду, на дальшому розвитку активності робітників.

Особливу увагу було звернуто на посилення ролі виробничих нарад у житті колективів підприємств. На цих нарадах робітники, інженери, техніки, керівники цехів і бригад обговорювали найважливіші питання виробництва, вишукували резерви виконання й перевиконання планових завдань. Тут викривались недоліки в організації праці, використанні машин і устаткування, вносились конкретні пропозиції про підвищення продуктивності праці тощо. Виробничі наради залучали мільйони робітників до керівництва господарством, сприяли повнішому вияву їх творчої активності.

На виробничих нарадах розглядались також раціоналізаторські пропозиції та винаходи, яких надходило все більше й більше. Протягом 1947 р. тільки по комбінату «Донецьквугілля» внесено 480 раціоналізаторських пропозицій. Впровадження тільки 76 з них заощадило державі 8 млн. крб.[2] В 1948 і на початку 1949 р. економічний ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій по Донецькій області становив по вугільній промисловості 21 млн. крб., по металургійній — 33,1 млн. крб., по машинобудівній — 13 млн. крб. і по інших галузях промислово-

[1] «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій», К., 1958, стор. 676.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 71, од. зб. 10 189, арк. 38.

сті — 12,7 млн. крб. По Луганській області на 23 основних підприємствах впровадження раціоналізаторських пропозицій дало за цей же час 30,7 млн. крб. [1]

Робітники брали активну участь в укладанні колективних договорів між адміністрацією підприємств і профспілками. Під час цієї кампанії проведено понад 8 тис. загальних зборів і конференцій, на яких були присутні 85% всіх робітників. На зборах виступило 42 тис. робітників, внесено 13 018 пропозицій. Більшість їх була спрямована на удосконалення технологічного процесу, зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці, поліпшення умов праці і побуту робітників. Масова участь робітників в укладанні колективних договорів і перевірці їх виконання була яскравим показником високої свідомості робітників, проявом радянської демократії в дії.

Про зростання політичної свідомості робітників і заінтересованості в житті колективу свідчить їх активна участь в обговоренні питань, що виносились на засідання товариських судів, а також в інших заходах, які сприяли підвищенню трудової дисципліни. Наприклад, на Харківському тракторному заводі до складу товариських судів були обрані найавторитетніші робітники, які своєю працею і поведінкою були зразком для всіх. Робота товариських судів тут значно сприяла зміцненню трудової дисципліни, скороченню кількості прогулів, що безумовно допомагало успішно виконувати й перевиконувати виробничі плани.

Почуття відповідальності за стан справ на своєму підприємстві, в рідному місті, прагнення принести якнайбільше користі рідній країні — стало невід'ємною рисою характеру радянського робітника. Це почуття особливо яскраво виявлялось під час виборів до місцевих Рад, Верховної Ради республіки і Верховної Ради Союзу РСР. Робітники брали активну участь у висуванні кандидатів у депутати, давали їм свій наказ бути гідними їх представниками в органах влади.

В лютому 1947 р. до Верховної Ради Української РСР обрано 177 робітників і серед них відомих новаторів виробництва кріпильника М. К. Безкоровайного, токаря Г. Я. Царика та інших [2].

З кожним роком зростала кількість комуністів серед робітників. Якщо на січень 1949 р. в промисловості, на транспорті і будівництві працювало 243,5 тис. комуністів, що становило 35,6% загального складу партійної організації республіки, то в 1952 р. число комуністів-виробничників зросло до 286,8 тис. чоловік і становило 36,9% всього складу КП України. Робітники-комуністи обирались делегатами з'їздів Комуністичної партії, а найкращі з них — членами і кандидатами в члени ЦК Комуністичної партії України.

Завдяки піклуванню партії, уряду і профспілок швидко були відбудовані й заново побудовані робітничі клуби, палаци культури, червоні кутки, бібліотеки. На кінець 1950 р. по Україні в робітничих клубах

[1] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 2, спр. 73, арк. 70.

[2] «Перша сесія Верховної Ради Української РСР. Стенографічний звіт», К., 1947, стор. 16.

налічувалось 13 440 гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких брали участь 205 418 чоловік. В порівнянні з 1940 р. кількість гуртків збільшилась на 5413, а число їх учасників — на 85 142 чоловік. До керівництва художньою самодіяльністю було залучено на громадських засадах 4093 активісти з числа найбільш досвідчених робітників. Лише протягом 1950 р. в робітничих клубах, Палацах культури і червоних кутках було проведено 14 061 вечір по обміну досвідом передовиків і прочитано для робітників та інженерно-технічних працівників близько 30 тис. лекцій з питань техніки й економіки виробництва [1].

Зразком роботи по пропаганді досвіду новаторів і передових методів праці, а також організації художньої самодіяльності робітників у ті роки був Палац культури ім. С. М. Кірова Рубіжанського хімічного комбінату. Тут добре устатковано технічний кабінет і бібліотеку технічної літератури з фондом 10 тис. книг. Цією літературою користувались понад 3 тис. робітників і інженерів. При кабінеті працювала лекторська група в складі 32 чоловік, вони прочитали 109 лекцій, на яких були присутні 12 тис. робітників, інженерів і техніків. Для читання лекцій тут запрошувались також вчені Академії наук Української РСР. Різноманітна творча робота цього вогнища культури сприяла комуністичному вихованню великого колективу хіміків, виконанню і перевиконанню комбінатом виробничих планів.

Велике місце в культурному дозвіллі робітників України посідає спорт. В 1950 р. при палацах культури і робітничих клубах налічувалось близько мільйона організованих фізкультурників, з них 600 тис. мали значки «Готовий до праці та оборони», понад 100 тис. виконали розрядні нормативи з різних видів спорту. Багато вихованців спортивних клубів профспілки стали чемпіонами Радянського Союзу і олімпійських ігор.

Пройдений робітничим класом України в післявоєнні роки шлях ознаменувався трудовими подвигами і великими досягненнями у відбудові й розвитку народного господарства. В боротьбі за виконання й перевиконання державних планів робітники і всі трудящі виявили глибоке розуміння важливості завдань, поставлених перед ними Комуністичною партією і урядом: якнайшвидше залікувати рани, заподіяні війною і фашистською окупацією, посилити економічну і оборонну могутність нашої соціалістичної Батьківщини, підвищити добробут радянського народу. В нових формах соціалістичного змагання, у швидкому поширенні методів праці новаторів виробництва виявився патріотизм і самовідданість робітників і всіх трудящих України, їх зростаючий культурно-технічний рівень. Все це досягнуто під керівництвом Комуністичної партії, політика якої була і є кровною справою радянського народу.

---

[1] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 7, спр. 4, арк. 46; оп. 4, спр. 5, арк. 45.

РОЗДІЛ XI

НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛІЗМУ

В БОРОТЬБІ ЗА ВИКОНАННЯ П'ЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Успішне виконання п'ятирічного післявоєнного плану відбудови і розвитку народного господарства обумовило можливість дальшого піднесення радянської економіки. Наша країна вступила в період завершення будівництва соціалізму.

XIX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу дав директиви по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР, за яким наша країна повинна була зробити новий великий крок уперед. Рівень промислового виробництва передбачалось підвищити за п'ятиріччя на 70%. Особливо швидкими темпами мало зростати виробництво металу, палива, нафти, електроенергії, великих металорізальних верстатів, металургійного обладнання. Значно зростали державні капіталовкладення у промисловість — в порівнянні з попередньою п'ятирічкою вдвічі.

Поряд з введенням в дію нових підприємств і агрегатів ці капіталовкладення забезпечували збільшення потужностей діючих підприємств за рахунок реконструкції, встановлення нового обладнання, механізації та інтенсифікації виробництва і поліпшення технології виробництва. На базі безперервного піднесення соціалістичного виробництва і продуктивності праці національний доход СРСР передбачалося збільшити за п'ятирічку не менш ніж на 60% і таким чином забезпечити дальше зростання прибутків робітників, службовців, колгоспників. Напередодні прийняття п'ятого п'ятирічного плану розвитку СРСР народне господарство Української РСР домоглося значних досягнень. В 1951 р. промисловість перевищила довоєнний рівень на 34%. В порівнянні з попереднім роком видобуток вугілля збільшився на 12%, валова продукція чорної металургії зросла на 18, кольорової металургії на 69, машинобудівної і металообробної промисловості на 17, хімічної — на 25% і т. д. В 1951 р. промислові підприємства Української РСР дали 10 863 тис. т. чавуну, 10 170 тис. т. сталі, 8293 тис. т. прокату, понад 85 млн. т. вугілля, понад 23 тис. тракторів, близько 10 тис. металорізальних верстатів, 17,7 тис. вантажних автомобілів, 2,3 тис. автомобільних кранів та іншої продукції [1].

---

[1] «Народне господарство Української РСР. Статистичний збірник». К., 1957, стор. 36—37, 47—48.

Відбудова і дальший розвиток народного господарства викликали нове зростання чисельності робітничого класу. В 1950 р. в промисловості (промислово-виробничий персонал) було зайнято 2405 тис. чоловік, в будівництві 547 тис., на транспорті 716 тис. і в зв'язку 90 тис.[1] Переважно робітники складали 84—85% серед усіх працівників цих галузей народного господарства. Отже, в промисловості, будівництві, на транспорті і в зв'язку було зайнято приблизно 3186 тис. робітників і 582 тис. службовців.

Набагато зросли лави робітників у житлово-комунальному господарстві, а також в галузі торгівлі, громадського харчування, заготівель, матеріально-технічного постачання та збуту. В 1950 р. тут було 688 тис. робітників і 131 тис. службовців.

Серед працівників, зайнятих у всіх галузях народного господарства, жінки становили понад 40%. В промисловості процент їх знижувався до 37, в будівництві до 33, на транспорті до 27. Значно більше було жінок на підприємствах зв'язку (54%), торгівлі, громадського харчування, заготівель, матеріально-технічного постачання (57%), житлово-комунального господарства (49%) [2].

За віком основну масу робітників і службовців складали люди у віці 18—49 років. Питома вага цієї групи трудящих в усіх галузях народного господарства досягала 85%, у промисловості і будівництві — 86 проц. Тенденцію до зростання мала група робітників і службовців у віці від 26 до 35 років. У зв'язку з широким охопленням підлітків навчанням різко скоротилася загальна кількість робітників у віці до 16 років у всіх галузях народного господарства. Зовсім не залишилось підлітків серед робітників вугільної, металургійної та машинобудівної промисловості.

Набагато збільшилася питома вага кваліфікованих робітників промисловості, будівництва, транспорту та інших галузей народного господарства УРСР. За 1945—1953 рр. в училищах і школах професійно-технічної освіти їх підготовлено близько 900 тис. чоловік. Чисельність робітників зростала в усіх областях Української РСР і особливо в Донецькій, Київській, Харківській, Дніпропетровській, Луганській, Одеській і Запорізькій, де сконцентрувалось понад половину всіх робітників і службовців, зайнятих в народному господарстві Української РСР [3].

Виконання п'ятої п'ятирічки супроводжувалось новим піднесенням політичної і виробничої активності робітничого класу, колгоспників, інтелігенції. Найбільш яскраво вона виявилася в соціалістичному змаганні, технічній творчості трудящих, посиленні боротьби працівників промисловості за прискорення технічного прогресу. Народжувалися нові і вдос-

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник», К., 1960, стор. 510—511.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник», стор. 526.

[3] «Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник», стор. 534, 536.

коналювалися вже існуючі форми соціалістичного змагання, в якому на початку п'ятої п'ятирічки брало участь близько 90% всіх робітників промислових підприємств України.

Однією з головних форм соціалістичного змагання була боротьба за дострокове освоєння проектних потужностей заводів, фабрик і шахт, які вступали до ладу. Дальшого поширення набуло соціалістичне змагання за впровадження нової техніки, використання всіх виробничих резервів, за зниження собівартості і поліпшення якості продукції, за ощадливе витрачання сировини і матеріалів.

З великим піднесенням працювали шахтарі Донбасу. Вони оволодівали новою технікою, добивалися на багатьох шахтах перевиконання встановлених завдань, організовували роботу шахт за графіком циклічності. За даними на липень 1952 р. тільки по комбінату «Донецьквугілля» на графік циклічності було переведено 196 лав. Колектив дільниці № 4 шахти № 1 ім. Челюскінців цього комбінату, працюючи за графіком циклічності, добився підвищення продуктивності праці і видачі понадпланової продукції.

Машиніст комбайна Т. Михайлов виступив ініціатором змагання за підвищення продуктивності праці і економію робочого часу на кожній виробничій операції. За його прикладом понад 15 тис. робітників на шахтах комбінату «Донецьквугілля» склали особисті плани підвищення продуктивності праці. Добиваючись максимального використання техніки, багато машиністів комбайнів шахти № 3-біс тресту «Чистяковантрацит» довели місячну продуктивність машини до 16,8 тис. т. вугілля, в той час як пересічна продуктивність комбайна становила 9 тис. т.

Колектив дільниці № 5 шахти «Капітальна» розгорнув змагання за економію коштів на основі циклічної організації виробництва. За почином колективу першої дільниці шахти № 5 «Трудівська» тресту «Донецьквугілля» і шахти «Червона зірка» тресту «Чистяковантрацит» набуло поширення змагання за високу продуктивність праці, ощадливе витрачання коштів і матеріалів на окремих процесах і операціях, за збільшення міжремонтних строків роботи механізмів. Застосовуючи досвід колективу дільниці № 1 шахти «Трудівська», 209 колективів лав лише в травні 1952 р. дали понад план 67 тис. т. вугілля і підвищили продуктивність праці на 10%. Це була визначна трудова перемога шахтарів, яка сприяла розв'язанню важливого державного завдання — подолання відставання вугільної промисловості Донбасу. А від цього залежали успіхи й інших галузей народного господарства.

Виняткове значення для піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу мали рішення червневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.), який взяв курс на відновлення ленінських норм партійного життя. Найважливішими нормами партійного життя, виробленими В. І. Леніним, є колективність керівництва, здійснення принципів демократичного централізму і внутріпартійної демократії, послідовний розвиток активності і самодіяльності комуністів, широке розгортання критики і самокритики. Ленінські норми партійного життя вимагають якнайсуворішого додержання всіма без винятку комуністами Статуту,

єдиної партійної дисципліни. В діяльності партійних органів запроваджено колегіальність, розгорнулась критика і самокритика. Знову, як і за життя В. І. Леніна, почали регулярно скликатися з'їзди партії, Пленуми Центрального Комітету КПРС.

В січні 1954 р. опубліковано постанову ЦК КПРС, в якій зазначалося, що в роботі партійного і державного апарату склалася шкідлива бюрократична практика, коли основна увага і сили партійних, радянських і господарських організацій зосереджувалися не на конкретній, живій справі по організації трудящих на боротьбу за виконання рішень партії і уряду, а на складанні численних директив, резолюцій, довідок, листів і звітів. Така практика суперечила ленінським принципам організації роботи апарату, породжувала безладдя, тяганину і багато інших хиб, що завдавали прямої шкоди всьому народному господарству. В постанові разом з тим засуджувалися численні факти, коли керівники міністерств, відомств і місцевих органів управління не використовували надані їм права і, уникаючи відповідальності за доручену справу, з будь-якого приводу зверталися до вищестоящих інстанцій [1]. ЦК КПРС приділив велику увагу дальшому розвитку радянської демократії, зростанню творчої активності трудящих. Величезне значення щодо цього мали вжиті партією заходи для поліпшення діяльності Рад. Підвищився рівень роботи Рад у розв'язанні найважливіших завдань господарського і культурного будівництва.

В. І. Ленін вказував, що кінець кінцем успіхи господарського будівництва визначають результат нашої боротьби за комунізм. «На це поприще боротьба перенесена у всесвітньому масштабі. Розв'яжемо ми це завдання — і тоді ми виграли в міжнародному масштабі напевно і остаточно. Тому питання господарського будівництва набирають для нас значення цілком виняткового» [2]. Керуючись вказівками В. І. Леніна, ЦК КПРС мобілізував усі партійні організації на розв'язання основних господарських завдань, які забезпечували завершення будівництва соціалізму в нашій країні, на подолання труднощів, що перешкоджали здійсненню цієї мети. Значну роль у поліпшенні керівництва народним господарством мало розширення прав Рад Міністрів і міністерств союзних республік. Це сприяло дальшому зміцненню дружби народів СРСР, їх братерської єдності і взаємодопомоги. В результаті відновлення ленінських норм в житті радянського суспільства ще більше зросла виробнича активність і творча ініціатива робітничого класу.

На шахтах Донбасу проведено великі роботи по механізації важких і трудомістких процесів, по впровадженню нової гірничої техніки, яка полегшує працю шахтарів: в основному завершено механізацію зарубки, відбійки, доставки, відкатки і навантаження вугілля в залізничні вагони. На заклик колективу шахти № 100 «Голубівка» тресту «Первомайськвугілля» розгорнулося соціалістичне змагання за циклічну роботу в усіх

[1] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 155.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 401.

підготовчих і очисних забоях. На початку 1954 р. за це боролися в Донбасі робітники 857 лав. Шахта ім. Л. І. Лутугіна тресту «Чистяковантрацит» завдяки зусиллям виробничого колективу стала шахтою суцільної циклічності. 76 робітників у квітні 1954 р. виконали свої п'ятирічні плани. Сотні вибійників цього передового підприємства працювали в рахунок 1955 р., а найкращі з них — в рахунок 1956 і 1957 рр. [1]

Під керівництвом партійних організацій активно боролися за поліпшення роботи вугільної промисловості Донбасу комсомольські організації республіки. З ініціативи молодих патріотів Києва на Україні розгорнувся широкий рух комсомольців і молоді за оволодіння складними шахтарськими спеціальностями. 500 юнаків з Києва поїхали на постійну роботу в Донбас. Підтримуючи почин киян, тисячі молодих робітників і колгоспників багатьох областей України виїхали на шахти, успішно оволодівали гірницькими професіями, швидко набували необхідну виробничу кваліфікацію. Трудовий героїзм робітничого класу та інженерно-технічних працівників і всенародна допомога Донбасові відіграли велику роль у здійсненні накреслених Комуністичною партією заходів по подоланню відставання і дальшому піднесенню вугільної промисловості.

Справжню трудову доблесть і творчу ініціативу в боротьбі за дострокове виконання п'ятої п'ятирічки виявляли металурги республіки. За ініціативою колективу доменного цеху заводу ім. Ф. Е. Дзержинського розгорнувся рух за максимальне використання діючих потужностей. Прокатники рейкобалочного цеху заводу ім. Г. І. Петровського добилися значного підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції. На Дніпропетровському заводі ім. В. І. Леніна в цеху безшовних труб колективно розроблено і здійснено широкий план кращого використання діючих потужностей і заощадження коштів на кожному робочому місці. Широко розгорнулося змагання комплексних бригад, яке виникло за ініціативою знатних сталеварів заводу «Запоріжсталь» С. Якименка та С. Мартинова. На цьому підприємстві не було жодного цеху, дільниці або бригади, які б не взяли підвищених зобов'язань і не виконали їх [2].

Вже у вересні 1954 р. металурги України виконали план по всьому циклу. Особливо значних успіхів досягли колективи заводів «Азовсталь», Донецького, Єнакіївського та Дніпропетровського ім. Г. І. Петровського. Значну кількість чавуну понад план виплавили доменщики заводів ім. Ф. Е. Дзержинського та в м. Комунарському. По виплавці сталі перевиконали план мартенівці заводів «Запоріжсталь», Краматорського, Костянтинівського, а по виробництву прокату — Комунарського, «Запоріжсталі», Костянтинівського. На Дніпропетровському заводі ім. В. І. Леніна в окремі дні 80% плавок випускалося швидкісними методами [3].

Невтомно впроваджували передові методи праці металурги Дніпропетровського заводу ім. Г. І. Петровського. За роки п'ятої п'ятирічки вони збільшили виробництво металу на 54%. Цих успіхів досягнуто в ре-

[1] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 7, спр. 4, арк. 16, 173.
[2] Там же, оп. 6, зв. 5, спр. 42, арк. 110; оп. 7, спр. 4, арк. 159.
[3] «Радянська Україна», 2.X і 10.X 1954.

Сталевар Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського Герой Соціалістичної Праці П. С. Махота.

зультаті удосконалення технології подачі шихти, застосування найбільш вогнетривких матеріалів, скорочення тривалості плавки тощо. На мартенівській печі № 1, яку обслуговували сталевари П. Махота, Ф. Карпенко та Ф. Сергєєв, в 1954 р. випущено 780 швидкісних плавок. Визначних успіхів досягли новатори виробництва інших металургійних заводів України. Двічі присуджувалося перше місце у всесоюзному соціалістичному змаганні колективу мартенівського цеху заводу «Запоріжсталь». Знатному металургові «Запоріжсталі» С. Якименку було присвоєне звання «Кращий сталеплавильний майстер країни», С. Мартинову — звання «Кращий сталевар країни». Почесні звання одержали кращі металурги Дніпропетровська, Донецька, Макіївки та інших робітничих центрів Української РСР. На них рівнялися товариші по праці.

Помітно поліпшилась робота залізорудної промисловості. Передовики виробництва Криворізького басейну були ініціаторами багатоперфораторного буріння, швидкісних проходок, руху за високопродуктивне використання комбайнів тощо.

Значних успіхів досягли машинобудівники Української РСР. На підприємствах республіки щороку освоювалося виробництво нових машин та устаткування. Так, за роки п'ятої п'ятирічки Старокраматорський машинобудівний завод освоїв виробництво понад 350 машин, з них близько 50 — вперше створених у Радянському Союзі. За останні два роки п'ятої п'ятирічки харківські підприємства машинобудування створили і

випустили в дослідних зразках близько 100 і освоїли виробництво понад 350 нових типів машин, приладів і механізмів, у тому числі великих турбогенераторів, потужних магістральних тепловозів «ТЕ-3», унікальних верстатів для шліфування виробів діаметром до 0,5 метра і завдовжки 14 метрів, нових типів тракторів, потужних турбін, радіоприймачів та ін. [1]

Дальшого розвитку набув рух швидкісників на машинобудівних підприємствах Києва, Харкова, Дніпропетровська, Львова і Одеси. Тільки в Харківській області на 40 найбільших машинобудівних заводах кількість швидкісників досягла 6,5 тис. чоловік [2]. Приклад високопродуктивної праці показав токар Харківського тракторного заводу депутат Верховної Ради СРСР В. Дикань. Застосовуючи швидкісну і силову обробку деталей, він за півроку виконав 12 річних норм, а його колишній учень токар-універсал А. Соколов у 1955 р. працював в рахунок 1962 р. [3]

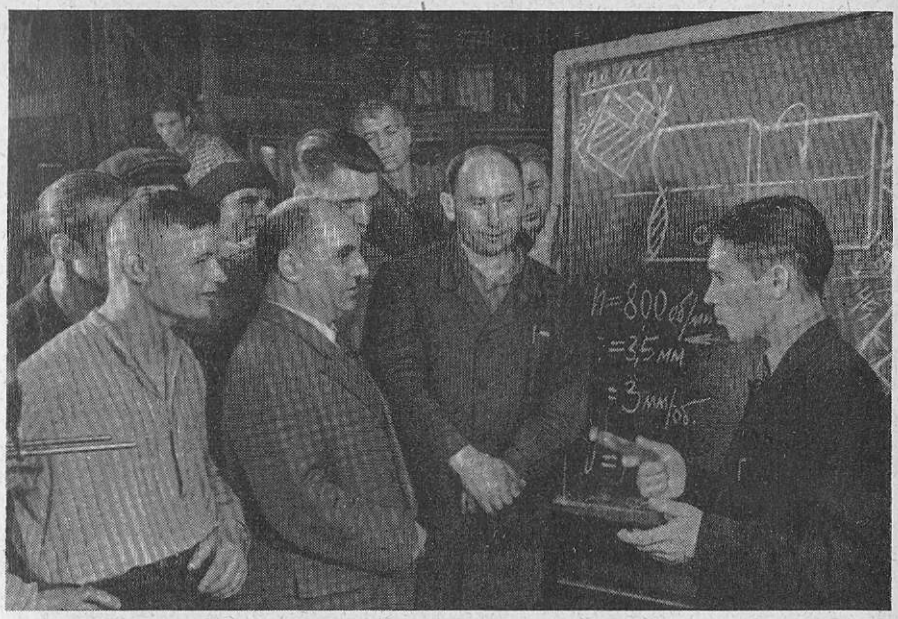
Ще більшого розмаху набули соціалістичне змагання і обмін передовим досвідом між колективами промислових підприємств України та братніх республік. Колектив Запорізького заводу «Дніпроспецсталь» у змаганні з робітниками Московського заводу «Серп и Молот» і підмосковного заводу «Электросталь» добився нових успіхів. Особливе значення мало вивчення, узагальнення і використання передових методів праці сталеварів-швидкісників.

Однією з найвизначніших перемог українського народу в роки п'ятої п'ятирічки було дострокове завершення будівництва Каховської гідроелектростанції, якій належить велика роль у забезпеченні електроенергією народного господарства республіки. У спорудженні цієї станції брало участь понад сорок ленінградських дослідних інститутів і проектних організацій. Десятки видатних вчених Всесоюзного науково-дослідного інституту гідротехніки допомагали значно скоротити строки будівництва і вибрати найкращі конструкції гідротехнічних споруд. Конструктори ленінградських заводів — Металічного, «Электросилы» і Кіровського — створили проекти найбільш економічних і зручних в експлуатації турбін і гідрогенераторів. Колектив заводу «Электрик» озброїв каховських будівельників новітньою електрозварювальною технікою. Робітники і службовці заводу «Электропульт» створили для нової гідроелектростанції телемеханічний пульт автоматичного управління агрегатами [4].

В свою чергу робітничий клас України вносив великий вклад в спорудження визначних промислових об'єктів Російської Федерації та інших радянських республік. Особливо значним був цей вклад у створенні найпотужнішої в світі Куйбишевської гідроелектростанції. Тут уславились трудовими подвигами представники робітничого класу України екскаваторники В. Згура, В. Коваленко, гідромеханізатор В. Хлюст, монтажники М. Дзюндзин, І. Нечес та багато інших. На велику будову

---

[1] «Комуніст України», 1956, № 4, стор. 54, 55.
[2] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 7, зв. 1, спр. 4, арк. 18.
[3] «Радянська Україна», 6.V 1955.
[4] «Радянська Україна», 18.X 1955.

Знатний токар країни В. О. Колесов проводить бесіду з робітниками Київського заводу «Червоний екскаватор».

постачали устаткування і матеріали підприємства Києва, Львова, Краматорська, Запоріжжя, Сум, Слов'янська та багатьох інших міст України. В рапорті Центральному Комітетові КПРС, Раді Міністрів Союзу РСР керівництво Куйбишевгідробуду відзначило велику допомогу від трудящих Української РСР [1]. На протязі всього періоду п'ятої п'ятирічки будівельники України послідовно нарощували темпи роботи і добивалися все нових перемог.

Піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу сприяло поліпшенню діяльності виробничих нарад. В 1954 р. на підприємствах республіки проведено близько мільйона виробничих нарад, на яких внесено мільйон сімсот тисяч пропозицій. Значна частина їх прийнята і реалізована. Проте ще багато профспілкових і господарських організацій не приділяли належної уваги діяльності виробничих нарад, не враховували критичних зауважень і пропозицій робітників. До того ж на ряді підприємств облік пропозицій і контроль за їх виконанням здійснювались незадовільно [2].

Велику увагу приділяли Комуністична партія і Радянський уряд питанням дальшого технічного прогресу, новому піднесенню руху раціоналізаторів і винахідників. Колективи більшості промислових підпри-

[1] «Радянська Україна», 12.I 1955.
[2] Архів УРРПС, ф. 2, оп. 1, спр. 562, арк. 22.

ємств України послідовно поліпшували технологію виробництва, впроваджували передові методи праці. Комуністи Одеського заводу радіально-свердлильних верстатів велику увагу приділили розповсюдженню досвіду знатного токаря, депутата Верховної Ради Української РСР Г. Нежевенка. Якщо раніше навіть кращі токарі заводу обробляли метал із швидкістю 36—45 метрів за хвилину, то вже на початку 1955 р. завдяки поширенню досвіду Г. Нежевенка всі токарі перейшли на швидкісний режим, і середня швидкість обробки металу досягла 300—320 метрів за хвилину. Завдяки цілеспрямованим заходам партійної організації Харківського заводу транспортного машинобудування тут почали широко застосовуватись поточні лінії, набули поширення нові автоматичні пристрої для установки деталей на верстати.

Набагато зросли ряди винахідників і раціоналізаторів у 1954—1955 рр. За цей час тільки на 25 найбільших машинобудівних заводах Харківської області раціоналізатори і винахідники внесли 46 тис. пропозицій, реалізація яких допомогла ввести в дію невикористані резерви, заощадити мільйони карбованців державних коштів [1].

Помітно поліпшилася робота раціоналізаторів і винахідників на підприємствах чорної металургії. В 1955 р. в порівнянні з попереднім роком число раціоналізаторів на 1000 чоловік працюючих на заводах чорної металургії збільшилося з 48 до 60, кількість внесених пропозицій — з 80 до 114, а впроваджених у виробництво — з 37 до 50. Загальний економічний ефект від цього становив десятки тисяч карбованців. Багато зробили раціоналізатори в залізорудній промисловості. Деякі їх пропозиції являють собою цінний вклад у розвиток вітчизняної техніки. Бурильник шахти ім. С. М. Кірова тресту «Дзержинськвугілля» А. Фещенко в 1955 р. запропонував три удосконалення. Запровадження двох з них дало річний економічний ефект 46 тис. крб. [2]

Раціоналізатори, винахідники, новатори виробництва брали активну участь в створенні нових машин і механізмів, які сприяли підвищенню продуктивності праці, успішному виконанню і перевиконанню державних планів. Особливо відзначилися в технічній творчості новатори металургійного заводу «Запоріжсталь». В мартенівському цеху цього заводу піч № 10 була відремонтована достроково завдяки тому, що на трудомістких операціях були застосовані механізми, виготовлені за кресленнями місцевих спеціалістів. Зокрема, для усунення шлаку з печі була використана машина, створена раціоналізаторами Шканіним, Поповим, Харламовим, Мисниковим та Смирновим. Ця машина дозволяла скоротити час операції в п'ять разів і дала можливість вивільнити для інших робіт сім чоловік.

Нових успіхів у розвитку руху раціоналізаторів і винахідників досягли робітники машинобудівної промисловості. На Київському заводі електроприладів на кожних 100 працюючих припадало 98 пропозицій і 80% їх впроваджувалося у виробництво [3]. Львівський токар В. Гургаль,

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 206, спр. 662, арк. 19, 25.
[2] ЦДАНГ СРСР, ф. 8875, оп. 43-а, спр. 29, арк. 33.
[3] Там же, ф. 8123, оп. 3, спр. 669, арк. 30—32.

Випробування нового плуга на дослідному полі Одеського заводу сільськогосподарського машинобудування. 1954 р.

дарства СРСР успішно виконано, а по багатьох найважливіших показниках перевиконано. Радянський Союз значно перевершив довоєнний рівень розвитку народного господарства, а по виробництву багатьох найважливіших видів промислової продукції випередив усі країни Європи.

За роки п'ятої п'ятирічки збудовано і введено в дію більше 500 великих промислових підприємств. З метою доцільнішого розміщення підприємств і використання місцевих ресурсів та робочої сили здійснювалися заходи по індустріалізації сільськогосподарських областей УРСР — Херсонської, Кіровоградської, Черкаської та ін. Значну роботу проведено по дальшому розвитку промисловості в західних областях Української РСР. В цей період почалося освоєння Львівсько-Волинського вугільного басейну і введено в дію ряд великих механізованих шахт. В порівнянні з 1950 р. обсяг промислового виробництва Львівської області збільшився в 1955 р. на 227%. Львів став одним з найбільш промислових і культурних центрів республіки.

В роки п'ятої п'ятирічки великих успіхів досягли всі галузі промисловості. Виплавка сталі зросла більш як у два рази, алюмінію — в 3,7 раза, чавуну на 81%, виробництво прокату — на 96% [1], видобуток нафти — на 81%, газу — на 90% і вугілля — на 61%. В 1,9 раза збільшилася потужність усіх електростанцій. Достроково споруджено і введено в дію першу чергу Каховської гідроелектростанції, а також великі теплові електростанції — Миронівська, Слов'янська і Придніпровська.

Найвищими темпами в роки п'ятої п'ятирічки розвивалося машинобудування. Продукція машинобудування і металообробки зросла в 2,3 раза. Особливо значним було збільшення виробництва дизелів, локомобілів, електродвигунів, вугільних комбайнів. Швидко зростав випуск тракторів, бурякокомбайнів, кормозапарників, а також машин для будівельних і шляхових робіт. Освоєно ряд нових типів і марок машин і устаткування: металорізальних верстатів, гідравлічних та інших спеціальних пресів, устаткування для електростанцій тощо.

Набагато збільшилося виробництво основних видів продукції хімічної, паперової і деревообробної промисловості. Вступили до ладу Сумський суперфосфатний завод, найбільший в республіці Жидачівський комбінат, що дає папір і картон. Великих успіхів досягнуто у виробництві будівельних матеріалів. Більш як у два рази збільшився випуск цементу, азбоцементного шиферу і черепиці, і майже в два рази — цегли, шлакоблоків тощо [2].

Новими досягненнями ознаменувався в роки п'ятої п'ятирічки розвиток текстильної і легкої промисловості. Набагато зросло виробництво таких основних виробів текстильної і легкої промисловості, як бавовняні, шерстяні і шовкові тканини, білизняний і верхній трикотаж, шкіряне взуття. На підприємствах Міністерства текстильної промисловості УРСР за 1951—1955 рр. встановлено майже 180 тис. веретен, більше тисячі ткацьких верстатів у бавовняній промисловості і 1058 ткацьких

[1] «Об итогах выполнения пятого пятилетнего плана развития СССР и союзных республик», М., 1956, стор. 62, 63, 64.

[2] Там же, стор. 67, 68.

верстатів у шовковій, збільшено потужності в шерстяній промисловості. Надаючи великого значення піднесенню матеріального добробуту трудящих, Комуністична партія і Радянський уряд здійснювали найважливіші заходи по розвитку харчової промисловості. В період п'ятої п'ятирічки в Українській РСР було збудовано понад 100 різних великих харчових підприємств, у тому числі 11 цукрових, 37 маслоробних, сироварних та молочних, 26 хлібозаводів і великих хлібопекарень. Зросло виробництво основних продуктів харчової промисловості [1]. Продуктивність праці в промисловості Української РСР в 1950—1955 рр. зросла на 46%. Знижувалась собівартість промислової продукції.

Успішно розвивались транспорт і зв'язок. Вантажооборот залізниць у період п'ятої п'ятирічки зріс на 50%, вантажооборот річкового транспорту Дніпровського пароплавства у 2,8 раза, автомобільного транспорту всіх міністерств і відомств — майже в два рази. Завершено будівництво автомагістралей Харків — Сімферополь, Київ — Харків — Ростов і ряду менших шляхів. Поліпшилось обслуговування населення поштовим, телефонним і телеграфним зв'язком. Потужність міських телефонних станцій зросла більш як на 40%, кількість радіоприймальних точок майже в три рази, а в сільській місцевості — в 6 разів [2].

Дострокове виконання п'ятої п'ятирічки відіграло важливу роль у дальшому піднесенні всіх галузей народного господарства, підвищенні матеріального добробуту радянського народу.

ПІДНЕСЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ І ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ ПІСЛЯ XX З'ЇЗДУ КПРС

Могутнім поштовхом для дальшого піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу стала підготовка до XX з'їзду КПРС. Мільйони трудящих широко розгорнули на честь XX з'їзду партії соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів. З великим піднесенням вони несли трудову вахту на честь XX з'їзду КПРС, а також XIX з'їзду КП України, скликання якого було призначено на січень 1956 р.

Будівники Каховської гідроелектростанції взяли зобов'язання закінчити монтаж гідроагрегатів і забезпечити дострокову підготовку станції до промислової експлуатації. У змаганні за гідну зустріч XX з'їзду бригада вибійників дільниці № 12 Горлівської шахти «Кочегарка» на чолі з комуністом М. Бутенком добилась видатної трудової перемоги — вона дала 815 т. вугілля замість 310 тонн за планом [3]. Визначних успіхів досягли молоді бурильники шахти «Комунар» Дзержинського рудо-

[1] «Об итогах выполнения пятого пятилетнего плана», стор. 68, 71.
[2] Там же, стор. 80—81.
[3] «Радянська Україна», 31.I і 8.II 1956.

управління (Кривбас) Н. Перерва, Н. Черьомухін, В. Шаблій та М. Моргун. Застосовуючи метод багатовибійного буріння, вони в окремі дні виконували норми виробітку від 750 до 1660%. Цих показників новатори досягли завдяки оволодінню технікою, вивченню гірничо-геологічних умов, максимальному ущільненню робочого часу і суворому додержанню наміченого графіка [1].

В ході передз'їздівського змагання зростали ряди новаторів виробництва, виникали нові форми народної ініціативи. Трудівники соціалістичної промисловості удосконалювали методи праці та форми організації виробництва.

XX з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу (лютий 1956 р.) був значною подією в житті партії, робітничого класу і всіх трудящих нашої країни. На з'їзді обговорено звітні доповіді керівних органів партії і директиви по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства. З'їзд дав всебічний аналіз міжнародного і внутрішнього становища СРСР, підбив підсумки діяльності партії за звітний період, визначив перспективи дальшого комуністичного будівництва, одностайно схвалив політичну лінію та практичну діяльність ЦК КПРС.

Велику увагу приділив XX з'їзд партії питанню про подолання чужого марксизмові-ленінізмові культу особи Сталіна та його шкідливих наслідків, одностайно схвалив проведену Центральним Комітетом значну роботу по відновленню ленінських норм партійного життя, розвитку внутріпартійної демократії, впровадженню принципів колективного керівництва на основі проведення марксистсько-ленінської політики по удосконаленню стилю і методів партійної роботи. XX з'їзд КПРС відкрив новий важливий етап у житті партії, в розвитку Радянської країни, в розгортанні міжнародного комуністичного і робітничого руху.

З виключним ентузіазмом зустріли трудящі Радянської України рішення XX з'їзду КПРС. На всіх підприємствах, у колгоспах і установах республіки проходили багатолюдні мітинги і збори, де трудящі схвалювали величні перспективи комуністичного будівництва, накреслені XX з'їздом КПРС. Виробничі колективи промислових підприємств брали нові зобов'язання, спрямовані на якнайшвидше виконання народногосподарських планів. Це була яскрава демонстрація непорушної єдності партії і народу.

Перетворення в життя рішень, прийнятих XX з'їздом, вимагало дальшої перебудови роботи партійних і державних органів в дусі ленінських принципів, докорінного поліпшення управління промисловістю і планування народного господарства, прискорення технічного прогресу. Комуністична партія послідовно здійснювала курс на розширення зв'язків між союзними республіками. В серпні 1957 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про додаткову передачу деяких питань господарського і культурного будівництва на вирішення Рад Міністрів союзних республік» [2], яка мала велике політичне і господарське значення.

[1] ЦДАНГ СРСР, ф. 8888, оп. 2, спр. 3973, арк. 101.

[2] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 771—773.

«Великі завдання комуністичного будівництва,— говориться в резолюції XX з'їзду КПРС на звітну доповідь ЦК,— вимагають дальшого підвищення творчої активності та ініціативи трудящих, ще ширшої участі мас в управлінні державою, в усій її організаторсько-господарській діяльності. Для цього необхідно всемірно розвивати радянський демократизм, наполегливо поліпшувати роботу всіх радянських органів у центрі і на місцях, зміцнювати їх зв'язок з масами».

В рішенні ЦК КПРС «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і посилення їх зв'язку з масами» (січень 1957 р.) дано розгорнуту програму посилення ролі місцевих Рад у господарському і культурному будівництві, поліпшення їх роботи, широкого залучення трудящих до комісій та інших самодіяльних органів Рад.

Розвиток соціалістичної економіки вимагав удосконалення організаційних форм і методів планування та управління промисловістю і будівництвом відповідно до потреб розвитку продуктивних сил і соціалістичних виробничих відносин. У зв'язку з цим було здійснено ряд господарсько-політичних заходів. Але не всі ці заходи себе повністю виправдали. Як відзначалося на вересневому Пленумі ЦК КПРС 1965 р., удосконалення організаційних форм управління народним господарством повинно відбуватися на основі ленінського принципу демократичного централізму, своєчасного усунення віджилих форм управління. На Пленумі було підкреслено, що справжнє удосконалення управління господарством не має нічого спільного з необгрунтованими скороспілими перебудовами, які відірвані від реального господарського життя і суперечать вимогам об'єктивних економічних законів.

З 1957 р. управління промисловістю стало здійснюватися через ради народного господарства. Промислові міністерства були ліквідовані, а підприємства, що перебували в їх віданні, підпорядковані раднаргоспам. Перебудова управління промисловістю і будівництвом, створення раднаргоспів мали деяке позитивне значення. Вони сприяли об'єднанню споріднених підприємств, організації заводів по ремонту устаткування, виробництву заготовок, інструменту для обслуговування підприємств різних галузей промисловості.

Проте в цілому управління промисловістю за територіальним принципом мало великі недоліки. На вересневому Пленумі ЦК КПРС 1965 р. відзначалося, що керівництво галуззю промисловості, що являла собою єдине ціле у виробничо-технічному відношенні, було роздрібнене по численних економічних районах і виявилося зовсім порушеним. До того ж керівництво підприємствами різнорідних галузей стало здійснюватися в раднаргоспах не спеціалізованими, а багатогалузевими управліннями. Корінні хиби системи управління не могли усунути і організаційні заходи, зокрема, створення в Українській РСР, а також в РРФСР і Казахській РСР республіканських раднаргоспів, Ради народного господарства СРСР, ВРНГ СРСР, державних комітетів по галузях промисловості. Все це призводило до того, що плани з нової техніки розглядались і вирішувались одними органами, плани виробництва і капітального будівництва іншими, а питання постачання — третіми. Не було єдиного орга-

ну, який міг би комплексно розглядати і розв'язувати питання розвитку галузі в усій її багатогранності [1].

Відхід від галузевого принципу призвів і до ряду інших істотних недоліків: знизився рівень керівництва галузями, порушилась єдність технічної політики, розпорошувалися кваліфіковані кадри, виникала багатоступенева система управління.

Організаційна структура управління, методи планування і економічного стимулювання в промисловості не відповідали рівню розвитку продуктивних сил. Разом з тим в керівництві переважали адміністративні методи на шкоду економічним. Була обмежена самостійність і ініціатива підприємств. Система матеріального заохочування працівників промисловості недостатньо заінтересовувала їх у поліпшенні загальних результатів роботи підприємств. В постанові вересневого Пленуму ЦК КПРС 1965 р. сказано: «Управління промисловістю за територіальним принципом, дещо розширивши можливості міжгалузевої спеціалізації і кооперування промислового виробництва в межах економічних районів, водночас стримувало розвиток галузевої спеціалізації і раціональних виробничих зв'язків між підприємствами, які знаходяться в різних економічних районах, віддалило науку від виробництва, призвело до роздробленості і багатоступінчатості керівництва галузями промисловості, до втрати оперативності в роботі» [2].

Незважаючи на серйозні хиби в керівництві промисловістю, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії добився визначних успіхів у здійсненні планів розвитку промисловості і капітального будівництва. В 1957 р. Україна достроково, напередодні 40-річчя Української РСР, виконала план випуску валової продукції. Державний план виконали всі раднаргоспи, міністерства і відомства.

Працівники всіх галузей промисловості і транспорту розгорнули боротьбу за якнайшвидше введення нових потужностей, за прискорення технічного прогресу і впровадження передового досвіду. Значних успіхів досягнуто в металургійній промисловості. Тільки на металургійних заводах Дніпропетровського економічного району в 1955—1958 рр. швидкісними методами збудовано три доменних печі, прокатні стани і конверторний цех на Криворізькому металургійному заводі ім. В. І. Леніна. Більшість доменних і мартенівських печей, прокатних станів повністю механізовано і устатковано новітньою контрольно-вимірювальною апаратурою. Понад 90% чавуну, що його виробляли металургійні заводи Дніпропетровського економічного району в 1958 р., виплавлялось механізованими і автоматизованими печами [3].

Наполегливо боролись за максимальне прискорення технічного прогресу працівники машинобудівної промисловості. На багатьох підпри-

[1] О. М. Косигін, Про поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 27 вересня 1965 року, К., 1965, стор. 32—33.

[2] Постанови Пленуму Центрального Комітету КПРС, вересень 1965 року, К., 1965, стор. 5.

[3] «Научные записки, том 76. Сборник работ аспирантов кафедр истории КПСС», Днепропетровск, 1962, стор. 104.

ємствах досягнуто значних успіхів у впровадженні нової техніки, організації потокових ліній, автоматизації процесів виробництва і здійсненні прогресивної технології. На Харківському заводі «Серп і Молот» встановлено і змонтовано 2,5 кілометра конвейєрів і транспортерів, устаткковано понад 20 потокових ліній [1].

Особливо помітних результатів у боротьбі за технічний прогрес досягли донецькі машинобудівники. Зусиллями конструкторів, інженерно-технічних працівників і робітників підприємств області були створені модернізований екскаватор з ковшем ємкістю 15 кубометрів, прокатний листовий стан «1700» високої продуктивності, горизонтальнокувальна машина з тиском 3000 т., вугільний комбайн для тонких пластів крутого падіння тощо.

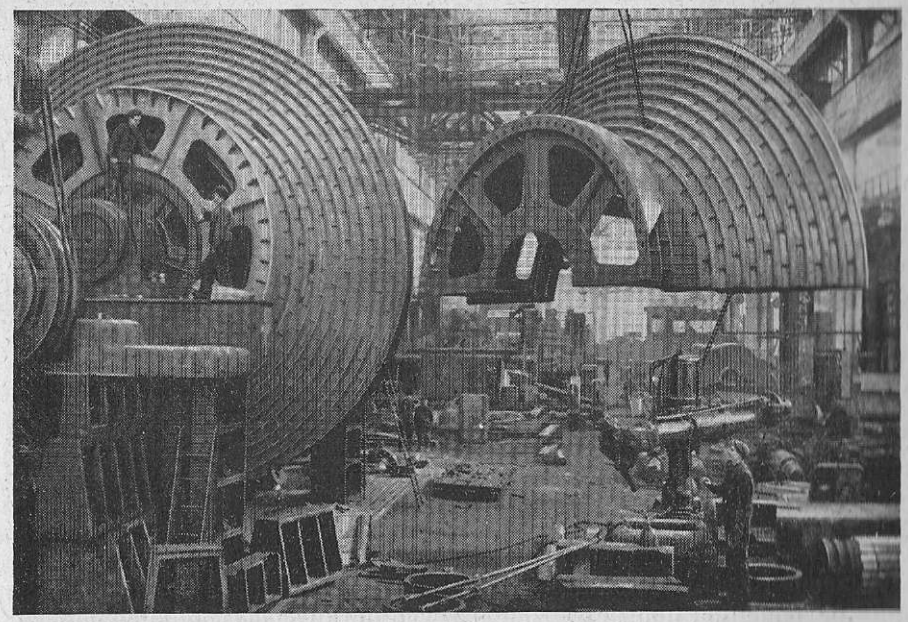
Підвищилась технічна озброєність вугільної промисловості. В Донецькій області автоматизовано і механізовано 647 шахтних установок, на 31 шахті закінчено роботи по механізації і автоматизації підземних комплексів [2].

Значну роль у прискоренні науково-технічного прогресу відіграла Всесоюзна нарада працівників промисловості в питаннях комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів і збільшення випуску приладів і засобів автоматизації, яка відбулася в травні 1958 р. На нараді виступили представники господарських органів та наукових установ України, які відзначали успіхи, досягнуті в справі механізації і автоматизації виробничих процесів на підприємствах республіки. Головний механік комбінату «Луганськвугілля» С. Моравський повідомив, що виконанню комбінатом плану 1957 р. з перевищенням сприяло впровадження механізації та автоматизації на ряді найважливіших ділянок. За допомогою автоматики тут здійснюється управління вентиляторами, насосами, електропідстанціями, проводиться відкатка вугілля і породи на поверхню. Зникла професія відкатника і з'явилась професія оператора [3].

Важливе значення для прискорення технічного прогресу мала творча ініціатива робітників, інженерів і техніків. Своїми винаходами і раціоналізаторськими пропозиціями вони збагачували вітчизняну техніку, удосконалювали технологічні процеси і методи праці.

Рішення XX з'їзду КПРС сприяли новому могутньому піднесенню руху раціоналізаторів і винахідників. Різко зросли їх ряди, збільшилась кількість їх пропозицій, прискорилось впровадження цих пропозицій у виробництво. Наприклад, в Луганській області кількість раціоналізаторських пропозицій у 1957 р. порівняно з попереднім роком подвоїлась. Великими досягненнями завершились творчі пошуки краматорських машинобудівників. Тут у 1957 р. впроваджено понад 4 тис. раціоналізаторських пропозицій, які дали понад 3 млн. крб. умовної річної економії [4]. Досягнення раціоналізаторів і винахідників відіграли першорядну роль

[1] ПА ІІП при ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 278, арк. 45.
[2] «Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України. 16—17 січня 1959 року. Матеріали з'їзду», К., 1959, стор. 47.
[3] «Радянська Україна», 17.V 1958.
[4] ПА ІІП при ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 42, арк. 213, 214.

Монтаж нової шахтної підйомної машини в механічному цеху № 1 Новокраматорського машинобудівного заводу. 1955 р.

у виготовленні краматорцями нових машин. Тільки в 1957 р. вони створили до 900 одиниць нових машин і устаткування, причому значна частина їх виготовлена вперше.

На честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції на підприємствах Львівського економічного району проведено конкурс на кращу раціоналізаторську пропозицію. В ході конкурсу відзначено 200 винаходів і раціоналізаторських пропозицій, 400 чоловік нагороджено жетонами «Кращий раціоналізатор області». Характерно, що 60% усіх пропозицій надійшло від робітників [1]. З кожним роком зростала творча активність винахідників і раціоналізаторів республіки. Якщо в 1957 р. економічний ефект від їх творчих вкладів становив 1,2 млрд. крб., то в 1958 р.—1,7 млрд. крб. (у старому обчисленні) [2]. В республіці на той час було створено понад 4000 первинних організацій товариства винахідників і раціоналізаторів, які об'єднували 160 тис. чоловік.

Проте в роботі профспілок по керівництву масовим рухом раціоналізаторів і винахідників у 1958 р. ще не були подолані серйозні недоліки. В ряді випадків профспілкові органи виявляли нерозуміння важливості мобілізації трудящих на боротьбу за максимальне прискорення технічно-

[1] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму Української Республіканської Ради профспілок 17 січня 1958 р., арк. 49.

[2] «Радянська Україна», 26.VIII 1958.

го прогресу. Так, Українська Республіканська Рада профспілок присудила премію колективу Київського заводу ім. Горького, незважаючи на те, що на цьому підприємстві випускалися технічно застарілі верстати. Премія була присуджена також заводу «Азовкабель», в той час як це підприємство не справлялося з завданням освоєння нових видів продукції [1]. Під керівництвом партійних організацій профспілки України усували ці серйозні недоліки, вносили гідний вклад у всенародну боротьбу за прискорення технічного прогресу.

Всебічно сприяли цьому постійно діючі виробничі наради. В 1958 р. на Україні створено більше 15 тис. нарад, з допомогою яких трудящі залучалися до управління підприємствами. В їх діяльності брали участь сотні тисяч робітників та інженерно-технічних працівників [2].

В цеху № 305 Харківського заводу ім. В. О. Малишева на виробничій нараді було прийнято ряд пропозицій, здійснення яких дозволяло перевести на автоматичне зварювання ряд вузлів, знизити трудомісткість робіт на 25%, підвищити якість продукції, поліпшити умови праці, різко зменшити загазованість цеху. Виробнича нарада цього цеху оперативно добивалась реалізації прийнятих пропозицій [3].

На дев'ятому пленумі ВЦРПС (січень 1958 р.) відзначено добре налагоджену роботу виробничих нарад на Дніпропетровському трубопрокатному заводі ім. В. І. Леніна. Тут обговорювались питання про використання обладнання, про механізацію трудомістких робіт, поліпшення якості продукції, заходи по ліквідації простоїв, піднесенню культури виробництва, перехід на семигодинний робочий день та ін. Профспілкова організація постійно контролювала виконання прийнятих пропозицій.

Однак у діяльності виробничих нарад ще залишалися серйозні недоліки. Як правило, наради не розглядали всіх основних техніко-економічних проблем. Наприклад, на Макіївському металургійному заводі виробничі наради працювали на низькому рівні. Робітники і службовці цього підприємства недостатньо залучались до усунення недоліків на виробництві, до виявлення наявних резервів. Загальнозаводські виробничі наради не проводились, а в цехах вони відбувались рідко і до того ж формально. Керівники підприємства і профспілкової організації на наради не з'являлися. Все це призвело до того, що виробничі наради втратили авторитет у робітників [4].

Вирішальне значення для технічного прогресу і поліпшення організації виробництва мало соціалістичне змагання. На протязі 1956—1958 рр. партійні і профспілкові організації, виконуючи рішення XX з'їзду КПРС, добились великих успіхів у дальшому розвитку цього патріотичного руху. Послідовно здійснювалися ленінські принципи, які забезпечують гласність і порівнюваність результатів змагання, можливість практичного поширення передового досвіду та товариської взаємодопомоги. Значно розширилось змагання по професіях, набагато збільшилась кількість тру-

[1] «Второй пленум ВЦСПС, стенографический отчет», М., 1959, стор. 88.
[2] «Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України», стор. 107.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 1162, арк. 8.
[4] «Девятый пленум ВЦСПС, стенографический отчет», М., 1958, стор. 15.

дящих, які боролися за звання кращого робітника свого підприємства і області.

Новим у соціалістичному змаганні було те, що робітники почали глибше вникати в економіку і техніку виробництва, стали в масовому масштабі складати і здійснювати особисті плани підвищення продуктивності праці. Соціалістичне змагання допомогло подолати відставання окремих галузей народного господарства, зокрема вугільної промисловості Донбасу.

Комуністична партія і Радянський уряд вживали необхідних заходів для забезпечення Донбасу кваліфікованими кадрами і найдосконалішою технікою. Однак, як зазначалося в постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 8 жовтня 1956 р. «Про невідкладні заходи по розвитку вугільної промисловості Української РСР», тут залишились неподоланими дуже серйозні недоліки в організації праці і виробництва, а також низький рівень господарського керівництва [1].

Велике значення для могутнього піднесення вугільної промисловості Донбасу мало нове патріотичне починання бригади забійників шахти № 2 «Північна» тресту «Краснодонвугілля», очолюваної М. Мамаєм. Ставши на трудову вахту на честь 39-ї річниці Великого Жовтня, члени бригади взяли зобов'язання щозміни давати понад план по тонні вугілля. Отже, змагання стало конкретнішим. З цього часу зобов'язання стали брати не тільки бригади, дільниці й шахти, як це часто бувало раніше, а й безпосередні виконавці виробничих завдань — вибійники, прохідники, машиністи комбайнів і електровозів. Змагання стало предметнішим і цілеспрямованішим, виконання зобов'язань кожного вибійника та інших робітників завжди можна було перевірити.

Першими підхопили новий почин вибійники Горлівської шахти «Кочегарка». На дільниці № 82-750 кожний вибійник відкрив особистий рахунок. Тільки за перший тиждень змагання по-новому ця дільниця дала до 700 т. понадпланового вугілля [2]. Шахтарі тресту «Лисичанськвугілля» вирішили давати за зміну по тонні, дві й більше вугілля понад норму. Бригада, очолювана секретарем дільничної партійної організації тов. Клипачем, зобов'язавшись давати щозміни понад норму 2 т. вугілля на кожного робітника, перевиконала зобов'язання і видала за місяць на 626 т. більше. Уже в листопаді 1956 р. на шахтах тресту за новим методом працювало 255 бригад. Трест «Лисичанськвугілля» подолав відставання і виконав встановлене для нього завдання [3].

Однак, незважаючи на ці перші успіхи, відставання вугільної промисловості Донбасу в 1956 р. не було переборено, а в першій половині 1957 р. борг країні становив уже 300 тис. т. палива. Не виконано і план зниження собівартості вугілля [4].

---

[1] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 648—653.

[2] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму Української Республіканської Ради профспілок 17 січня 1958 р., арк. 3.

[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 28, арк. 308.

[4] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 29, спр. 231, арк. 10.

Добиваючись перетворення в життя рішення Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 8 жовтня 1956 р., робітники вугільної промисловості Донбасу поставили перед собою завдання не тільки виконати державний план, а й дати до 40-ї річниці Великого Жовтня 500 тис. т. палива понад план. Ініціатором цього змагання виступив колектив найстарішої в Донбасі шахти «Кочегарка».

Партійні й профспілкові організації очолили могутнє виробниче піднесення робітників Донбасу.

Відповіддю на постанову Уряду і Центрального Комітету рідної партії була робота колективу шахти ім. Румянцева тресту «Калінінвугілля». З 190 комуністів цієї шахти 142 працювали під землею. Разом з адміністрацією партійна організація конкретно і глибоко займалася виробництвом, активно підтримувала все нове, передове. Гірниче і пневматичне устаткування було приведено у зразковий стан. Безперебійно працював підземний транспорт. Більшість лав стала працювати за графіком циклічності. Завдяки зусиллям партійної організації і самовідданій праці всього колективу шахта добилася значних успіхів. Продуктивність праці робітників перевищила заплановану. Перевиконавши план видобутку вугілля, колектив добився також значного заощадження державних коштів. Досвід партійної і масово-політичної роботи на цій шахті був узагальнений Донецьким обкомом КП України і поширений на багатьох інших вугільних підприємствах Донбасу [1].

Безприкладними трудовими подвигами відзначались прохідники 7-го будівельного управління тресту «Донецькшахтопроходка». Вони встановили новий світовий рекорд, пройшовши за місяць 241 метр вентиляційного стовбура великого діаметра на новій шахті «Бутівська-Глибока». За час проходження стовбура на поверхню видано 35 тис. т. породи, змонтовано близько 2500 залізобетонних тюбінгів, кожний з яких замінив 700 цеглин. Роботу вела наскрізна комплексна бригада на чолі з молодим робітником М. Тихоновим. Всі процеси були організовані за графіком, розрахованим на 3—4 цикли на добу [2].

Цей рекорд швидкісної проходки високо оцінили ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР. Робітники та інженерно-технічні працівники, які добились такого успіху, удостоєні урядових нагород. За зразкову організацію робіт, уміле використання нової техніки, застосування залізобетонних тюбінгів і виявлену ініціативу Президія Верховної Ради СРСР присвоїла звання Героя Соціалістичної Праці бригадиру прохідницької бригади шахти «Бутівська-Глибока» М. Тихонову і головному інженеру проходки цієї шахти А. Пшеничному. Змінні бригадири бригади прохідників Л. Верховин, М. Лук'янчук, С. Фантаз, начальник проходки Р. Тюркян, прохідник Н. Шмалько нагороджені орденом Леніна. 22 прохідники та інженерно-технічні працівники будівництва шахти «Бутівська-Глибока», які найбільше відзначилися, також нагороджені орденами і медалями [3].

---

[1] ПА ІІП при ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 639, арк. 16.
[2] «Радянська Україна», 2.IV 1957.
[3] «Радянська Україна», 27 і 28.IV 1957.

Велика заслуга в боротьбі за піднесення вугільної промисловості Донбасу належала комсомольським організаціям республіки. Однією з найяскравіших сторінок в історії комсомолу України була його героїчна боротьба за спорудження 37 нових шахт. На заклик партії в Донбас прибули тисячі дівчат і юнаків — посланців комсомольських організацій. З перших же днів роботи на ударних комсомольських будовах розгорнулося змагання за дострокову здачу в експлуатацію нових шахт.

За роботою молодих шахтобудівників слідкував увесь комсомол. Земляки раділи з трудових перемог своїх посланців у Донбасі. Переможцям змагання вручались вимпели, грамоти і пам'ятні подарунки.

Відзначаючи велику роботу по мобілізації молоді на успішне виконання завдань Комуністичної партії і Радянського уряду по швидкісному будівництву нових шахт у Донбасі і виявлену в цій важливій державній справі ініціативу, Президія Верховної Ради СРСР нагородила Ленінську Комуністичну Спілку молоді України орденом Леніна. Орденами і медалями нагороджено 1270 учасників будівництва тридцяти семи вугільних шахт. Ордена Леніна удостоєні бригадир прохідників І. Анненко, прохідник І. Галага, бригадири прохідників В. Гвардін, В. Миронов, М. Новосядний, П. Рибінський, Н. Усенко, І. Чикан та ін.

Завдяки трудовому піднесенню робітників та інженерно-технічних працівників відставання вугільної промисловості Донбасу було повністю подолано. Шахтарі не тільки справилися з поставленим перед ними завданням, а й дали понад план майже півтора мільйона тонн вугілля [1].

Однак новатори виробництва не спинились на досягнутому. Вступаючи в новий, 1958 рік, шахтарі бригади М. Мамая взяли нові, підвищені зобов'язання — видобувати щодня по півтори тонни вугілля понад план. Робітники інших шахт творчо розвивали ініціативу краснодонців. Величезне значення щодо цього має почин бригади О. Кольчика з шахти ім. Л. І. Лутугіна тресту «Чистяковантрацит». Гірники цієї бригади зобов'язалися давати понад норму по дві тонни вугілля щоденно, а фактично давали по три тонни. Творчими зусиллями робітників і інженерно-технічних працівників шахти було розроблено план зниження трудових, матеріальних і грошових затрат на видобуток однієї тонни вугілля, щоб заощаджувати на кожній тонні 13 коп.

Ініціативу передових гірників підтримали Чистяковський міськком партії, райком профспілки, керівництво тресту «Чистяковантрацит», які розгорнули велику роботу по розвитку цього нового патріотичного руху на інших шахтах. Новий почин схвалив Донецький обком КП України. В 1958 р. бригада, очолювана О. Кольчиком, видала на-гора понад план до 10 тис. т. вугілля і заощадила 80 тис. крб., знизивши собівартість тонни вугілля на 16 коп. [2]

---

[1] «Засідання Верховної Ради Української РСР четвертого скликання. Шоста сесія (28—29 січня 1958 року). Стенографічний звіт», К., 1958, стор. 9.

[2] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму Української Республіканської Ради профспілок 23—24 лютого 1959 р., арк. 40.

Змагання за випуск понадпланової продукції і зниження її собівартості набрало справді масового характеру. Тільки в Донбасі на кінець 1958 р. в це змагання включилося 300 тис. чоловік [1].

Робітники Київської швейної фабрики ім. І. Ф. Смирнова-Ласточкіна зобов'язались систематично давати понадпланову продукцію і тільки відмінної якості. Найбільших успіхів добилася швачка-мотористка Т. Биченок. Чітко організувавши працю, вона стала випускати вдвічі більше продукції, ніж раніше, і від імені колективу цеху звернулася до всіх робітників підприємств легкої промисловості з закликом розгорнути соціалістичне змагання за дальше збільшення випуску понадпланової продукції, добиваючись відмінної якості її. Заклик підтримали робітники київських фабрик «Україна», ім. Горького, взуттєвої фабрики № 4 та ряду інших підприємств легкої промисловості.

Керуючись рішенням XX з'їзду КПРС, партійні і профспілкові організації України посилили увагу до питань міжзаводського соціалістичного змагання, добиваючись широкого розповсюдження передового досвіду на всіх підприємствах республіки. Дуже результативним було змагання між Харківським заводом «Серп і молот» і «Ростсельмашем». Колективи цих підприємств систематично обмінювались передовим досвідом і завдяки цьому добивались нових виробничих успіхів. Виїжджаючи до Ростова на обговорення підсумків змагання, харківський електрозварник Н. Хмеленко допоміг ростовчанам освоїти новий метод зварювання деталей металоконструкцій. Представник заводу «Серп і молот» токар-універсал І. Безбородов продемонстрував швидкісний метод обробки заготовок і роботу високопродуктивного оснащення власної конструкції. В свою чергу харків'яни запозичили у ростовчан конструкцію самохідного возика для подачі моторів у сушильну піч. В результаті кількість робітників, зайнятих на цій роботі, скоротилася в кілька разів [2].

Систематично обмінювалися технічною документацією запорізькі і узбецькі абразивники. Протягом деякого часу у Запоріжжі дуже повільно освоювалось виробництво великогабаритних абразивних кругів для безцентрового шліфування. Та приїхали ленінградці, передали свій досвід — і становище цілком змінилося: брак скоротився вдвоє, підвищилась продуктивність праці. Активізувалось традиційне соціалістичне змагання буковинських текстильників з колективом московського комбінату «Трехгорная мануфактура». Використовуючи передовий досвід трьохгорців, буковинці добилися піднесення культури виробництва, впровадження механізації, удосконалення техніки, поліпшення організації праці, їх підприємство стало рентабельним [3].

Піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу після XX з'їзду КПРС сприяло дальшому успішному розвитку промисловості, прискоренню технічного прогресу, виконанню накреслених партією планів комуністичного будівництва.

---

[1] «Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України», стор. 107.
[2] Архів УРРПС, ф. 1, оп. 10, спр. 37, арк. 11—12.
[3] «Радянська Україна», 27.VI 1958.

ПОСИЛЕННЯ РОЛІ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

В період завершення будівництва соціалізму ще більш посилилась роль робітничого класу України в громадсько-політичному житті країни. Робітники піклувались про розвиток промисловості, сільського господарства, науки і культури, з великим інтересом і високою свідомістю ставились до всіх питань внутрішньої політики. Підготовка до з'їздів партії, вибори до Верховної Ради СРСР і Української РСР, рішення уряду про спорудження великих промислових об'єктів, постанови партії і уряду з питань господарського і культурного будівництва завжди викликали інтерес і гарячу підтримку робітничого класу.

Але незважаючи на значні успіхи в розвитку громадсько-політичного життя, в цьому напрямі на початку 50-х років виявлялися серйозні труднощі, які згодом були подолані заходами, вжитими партією і урядом. Для піднесення громадсько-політичного життя в Радянській країні потрібно було удосконалити роботу партійних, державних і господарських органів, забезпечити дальший розвиток соціалістичної демократії, поліпшення діяльності профспілок і інших масових організацій трудящих.

Відновлення ленінських норм в усіх галузях життя радянського суспільства обумовило дальше піднесення ролі робітничого класу в діяльності партійних і державних органів. Робітники комуністи брали найактивнішу участь у районних, міських, обласних партійних конференціях. На XIX з'їзді Комуністичної партії України (січень 1956 р.) із змістовними промовами виступили знатні новатори виробництва токар Харківського турбінного заводу К. Кисляков і комбайнер шахти № 1-2 «Горська» тресту «Первомайськвугілля» В. Пилипенко. До складу Центрального Комітету КП України обрані кращі представники робітничого класу України І. Валігура, К. Кисляков, Г. Нежевенко, П. Синяговський, В. Пилипенко.

Багато передовиків виробництва обрано до місцевих Рад депутатів трудящих, а також до Верховної Ради Української РСР і Верховної Ради СРСР. У березні 1955 р. депутатами Верховної Ради Української РСР були обрані знатний запорізький сталевар С. Якименко, старша крановщиця Одеського морського торговельного порту М. Чурбакова, токар Харківського турбінного заводу В. Дрокін, електрозварниця Миколаївського суднобудівного заводу Н. Сапелкіна, токар Львівського заводу приводних пресів В. Гургаль, майстер цеху Київської четвертої взуттєвої фабрики М. Ярмоленко, токар Київського заводу «Арсенал» Г. Царик, машиніст паровозного депо Нижньодніпровськ-вузол А. Абрамовський та багато інших. Всі вони поєднували виробничу роботу з невтомною громадською діяльністю. Наприклад, С. Якименко був учасником двох всесоюзних конференцій прихильників миру. В. Дрокін на протязі багатьох років брав найактивнішу участь в громадському житті заводу і міста.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР вжили ряд важливих заходів, спрямованих на поліпшення роботи Рад і посилення ролі робітничого класу і всіх трудящих в управлінні державою. 22 січня 1957 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про поліпшення діяльності Рад депутатів і посилення їх зв'язків з масами». Центральний Комітет виходив з відомих настанов В. І. Леніна про те, щоб не менше 60 процентів членів вищих органів державної влади становили робітники і селяни, які не займають ніяких посад на радянській службі. Проте ці настанови тривалий час не повністю враховувались на місцях під час виборів до Рад. Наприклад, серед депутатів Верховної Ради Української РСР другого скликання було всього 20% робітників і колгоспників. ЦК КПРС визнав таке становище ненормальним і дав відповідні вказівки [1].

Після XX з'їзду КПРС і постанови ЦК КПРС від 22 січня 1957 р. число робітників і колгоспників, які обиралися до Верховної Ради Української РСР, весь час збільшувалося. В результаті виборів до Верховної Ради УРСР в березні 1959 р. робітники і колгоспники становили переважну більшість депутатів. В ряді промислових центрів питома вага робітників серед депутатів Верховної Ради УРСР складала 65—70%. Повсякденна участь кращих представників робітничого класу в діяльності партійних і державних органів відбивала загальний процес піднесення політичної активності трудящих, сприяла дальшій демократизації життя радянського суспільства, успішному розвитку радянської економіки.

На початок п'ятої п'ятирічки професійні спілки України об'єднували близько шести мільйонів робітників і службовців [2]. Вони відігравали активну роль у господарському будівництві, поліпшенні умов праці і побуту робітників та службовців, у культурно-масовій роботі серед трудящих. Проте, незважаючи на деякі успіхи в діяльності профспілок, як і всіх масових організаціях трудящих, ще були серйозні недоліки. В керівних профспілкових органах, у тому числі в Президії Української Республіканської Ради профспілок поширились канцелярсько-бюрократичні методи роботи, не дістала необхідного розвитку колегіальність. Протягом багатьох років не скликалися республіканські з'їзди профспілок, нерегулярно збиралися пленуми Укрпрофради, республіканських і обласних комітетів. Живу організаційну і політико-виховну роботу керівні профспілкові органи в ряді випадків підміняли розсилкою величезної кількості циркулярів, інструкцій і вказівок. Знизився рівень роботи по охороні праці і техніки безпеки, поліпшенню матеріального добробуту трудящих.

Недосконалою була і структура профспілкових органів. Для неї були характерні багатоступінчастість, громіздкість апарату, недостатній зв'язок з широкими масами членів профспілок. Наприклад, у Львівській області налічувалось 52 організації, які безпосередньо підлягали ЦК профспілок у Москві. До 1957 р. у Львів жодного разу не приїжджав жоден голова ЦК спілки. Не на висоті було керівництво профспілок со-

[1] «Радянське право», 1965, № 4, стор. 19.

[2] «XVIII з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 23—27 вересня 1952 р.», стор. 68.

ціалістичним змаганням. Усе це призводило до применшення ролі профспілок у мобілізації трудящих на виконання народногосподарських планів, на боротьбу за технічний прогрес.

Під керівництвом партійних організацій профспілки України добилися усунення багатьох з цих недоліків і в кінці п'ятої п'ятирічки значно поліпшили свою діяльність, перебудовуючи свою роботу на основі ленінських принципів. Почали систематично проводитися пленуми Української Республіканської Ради і обласних рад профспілок. Фабрично-заводські комітети почали активніше боротися за виконання виробничих планів, подолання елементів формалізму в керівництві соціалістичним змаганням.

Численні комісії при фабзавкомах, спираючись на робітничий актив, проводили велику виховну, виробничу і культурно-освітню роботу. Значних успіхів добилася, наприклад, в 1954—1955 рр. виробничо-масова комісія цехкому паровозо-механічного цеху Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. Головну увагу вона зосередила на організації змагання, пожвавленні роботи виробничих нарад, розвитку робітничого винахідництва і досягла значних успіхів. За високі виробничі показники цьому цеху неодноразово присуджувався перехідний Червоний прапор заводоуправління і завкому профспілки.

Піднесенню активності робітників та інженерно-технічних працівників сприяли перевибори фабрично-заводських і місцевих комітетів у 1954 і 1955 рр. Під час цієї кампанії склад низових комітетів оновлено майже на 65%. Для вперше обраних членів ФЗМК було організовано навчання. Тільки з січня по квітень 1955 р. пройшли підготовку близько 240 тис. профактивістів [1]. Поліпшилась діяльність комісій ФЗМК, виробничих нарад, збільшилось число пропозицій від трудящих. В 1955 р. кількість виробничих нарад в порівнянні з попереднім роком на підприємствах Київської області збільшилась майже на 30 тис. В півтора раза зросло число раціоналізаторських пропозицій робітників і інженерно-технічних працівників [2].

Величезне значення для дальшого піднесення політичної і трудової активності робітничого класу, докорінного поліпшення діяльності професійних спілок і інших масових організацій трудящих мала постанова грудневого Пленуму ЦК КПРС (1957 р.) про роботу професійних спілок. В постанові відзначено, що радянські профспілки на всіх етапах соціалістичного будівництва проводили і проводять багатогранну організаційну і виховну роботу серед трудящих, згуртовуючи і мобілізуючи їх на виконання поставлених партією господарських і політичних завдань. Багато зроблено профспілками для поліпшення добробуту і піднесення культурного рівня трудящих.

Пленум накреслив розгорнуту програму поліпшення всієї діяльності радянських профспілок, піднесення їх ролі у всенародній боротьбі за

[1] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 28, спр. 33, арк. 11.

[2] «Некоторые данные о работе профсоюзных организаций Киевской области», К., 1956, стор. 9.

побудову комунізму в нашій країні. Центральний Комітет партії вказав, що професійні спілки повинні посилити свою діяльність по залученню трудящих до управління виробництвом, ще вище піднести творчу ініціативу і активність трудящих. Пленум визнав за доцільне перетворити виробничі наради на підприємствах і будовах в постійно діючі, які повинні проводити свою роботу з широкою участю робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, а також представників адміністрації, партійних і комсомольських організацій, науково-технічних товариств [1].

На січневому пленумі ВЦРПС 1958 р. знову підкреслено, що основною формою участі мас в управлінні виробництвом повинні стати виробничі наради. 9 липня 1958 р. Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС затвердили Положення про постійно діючу виробничу нараду на промисловому підприємстві, будові, в радгоспі і РТС. Положення визначало принципи організації, зміст роботи і права, а також порядок роботи виробничої наради. В Положенні сказано: «Постійно діюча виробнича нарада є однією з основних форм широкого залучення робітників і службовців до управління виробництвом і підпорядковує свою роботу завданням виконання і перевиконання державних планів, найбільш повного використання внутрішніх резервів виробництва, створення умов для високопродуктивної праці, удосконалення методів управління підприємством, будовою» [2].

Вже в 1958 р. на промислових підприємствах, будовах, у радгоспах і РТС створено тисячі постійно діючих виробничих нарад, які відіграли важливу роль у мобілізації широких мас трудящих на виконання поставлених Комуністичною партією господарських завдань.

Керуючись постановою грудневого Пленуму ЦК КПРС (1957 р.), профспілки стали більш активно залучати широкі маси робітничого класу до господарського будівництва, боротьби за технічний прогрес, поліпшення добробуту трудящих. Так, з 1 квітня по 1 серпня 1958 р. на Україні проведено громадський огляд по виявленню резервів підвищення продуктивності праці і поліпшення техніки безпеки. Створено 1300 комісій і рейдових бригад, у яких взяло участь 300 тис. чоловік. В ході огляду внесено 100 тис. раціоналізаторських пропозицій. В квітні й травні 1958 р. проведено огляд громадського харчування. В створених для цієї мети рейдових бригадах брали участь 40 тис. чоловік [3].

Вірним помічником Комуністичної партії в справі мобілізації широких мас робітничого класу на виконання найважливіших завдань господарського будівництва завжди був і є Ленінський комсомол. На початку п'ятої п'ятирічки комсомол України об'єднував 2 млн. 300 тис. юнаків і дівчат. Комсомольські організації мали значні успіхи в справі комуністичного виховання молоді, залучення її до господарського і культурного будівництва. Під керівництвом партійних організацій комсомольці виступали з новими патріотичними починаннями, добивалися видат-

[1] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 812, 815.

[2] «Справочник профсоюзного работника», М., 1964, стор. 87.

[3] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 32, спр. 785, арк. 103, 104, 23.

них успіхів у виконанні державних планів. Протягом 1956—1958 рр. на ударні будови по комсомольських путівках виїхали з міст і сіл України 150 тис. молодих добровольців. Крім 37 нових шахт у Донбасі вони побудували дві залізорудні шахти, п'ять потужних доменних і одну мартенівську комсомольську піч.

Першу з п'яти споруджуваних домен задуто в серпні 1958 р. на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Г. І. Петровського. Спорудження цієї печі проводилося в складних умовах і завершено в рекордно короткий строк. 47 комсомольсько-молодіжних бригад змагалися за достроковий пуск домни. Самовідданою працею відзначалися бригади бетонярів П. Осипова, монтажників Г. Зубченка, М. Василенка, Н. Цоцка, М. Лобуря, механіка М. Шепельова та ряд інших. В рапорті Центральному Комітетові Комуністичної партії України, Раді Міністрів Української РСР керівники будівництва печі підкреслили: «Ударна комсомольська будова стала справжньою школою комуністичного виховання молоді. Тут сміливо поєднувався досвід старшого покоління будівельників з ентузіазмом молоді» [1].

Однією з важливих форм участі робітничого класу в громадсько-політичному житті була його всебічна допомога колгоспам і радгоспам у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства. Після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 р. соціалістична промисловість дала сільському господарству багато тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин. Робітничий клас брав найактивнішу участь у механізації трудомістких процесів сільськогосподарського виробництва. Тільки в 1954 р. в порядку шефства колективи промислових підприємств Київської, Донецької, Луганської, Сумської, Дніпропетровської і Львівської областей електрифікували 396 тваринницьких ферм.

Шефська допомога робітників соціалістичної промисловості трудівникам сільського господарства зростала з року в рік. Лише колектив Новокраматорського машинобудівного заводу здійснював шефство над 12 колгоспами і радгоспами Андріївського району. Він виготовив обладнання і допоміг механізувати 32 тваринницькі ферми, електрифікувати 16 ферм. Робітники заводу виготовили 4250 парникових рам, побудували дві та відремонтували шість шкіл. Будинок культури Новокраматорського заводу організував культурне обслуговування колгоспників та робітників радгоспів. Дрогобицькі нафтовики змонтували для колгоспів 19 електростанцій, електрифікували 32 тваринницьких ферми, виготовили 37 кормозапарників, проклали 10 тис. метрів водопроводу. Значну роботу провели шефи по газифікації тваринницьких ферм, виготовленню запасних частин до сільськогосподарських машин тощо [2].

Особливо посилилась шефська допомога робітників колгоспам після XX з'їзду КПРС, який підкреслив необхідність перейти в найкоротший час від механізації окремих робіт до комплексної механізації всього сільськогосподарського виробництва. Підприємства Дніпропетровська в

[1] «Радянська Україна», 31.VIII 1958.
[2] Архів УРРПС, ф. 2, оп. 1, спр. 560, арк. 161—162, 187—188.

1958 р. допомогли колгоспам збудувати 12 ремонтно-механічних майстерень і кілька гаражів для тракторів. Робітники Криворізького заводу «Комуніст» допомогли підшефному колгоспу збудувати майстерні для ремонту тракторів, передали туди токарний, фрезерувальний і шліфувальний верстати. На заводі навчили багатьох колгоспників токарній, стругальній, фрезерувальній, свердлувальній справі.

Посилили шефську допомогу колгоспам в справі електрифікації і механізації трудомістких процесів сільськогосподарського виробництва робітники Києва, Харкова, Донецька, Львова, Луганська та інших міст України. Вона сприяла дальшому зміцненню союзу робітничого класу і селянства.

Особливе значення для піднесення сільського господарства мало зміцнення колгоспів, радгоспів та МТС кваліфікованими кадрами. В постанові вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) зазначалось, що велике соціалістичне сільськогосподарське виробництво озброєне сучасною технікою, може успішно розвиватись при умові кваліфікованого керівництва. Назріла потреба мати на чолі колгоспів і радгоспів добре підготовані кадри керівників. На 1 вересня 1953 р. з 15,7 тис. голів колгоспів мали вищу освіту лише 455, середню 3070 [1].

25 березня 1955 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи по дальшому зміцненню колгоспів керівними кадрами», в якій було поставлено завдання — залучити до керівництва економічно слабими і відстаючими артілями не менше 30 тис. спеціалістів з міста — з промислових підприємств, міністерств і відомств, учбових закладів і науково-дослідних установ. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР звернулись до всіх партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій, до робітників, інженерно-технічних працівників і службовців Радянського Союзу із закликом надати допомогу колгоспному селу керівними кадрами. «Таке вирішення питання про керівні колгоспні кадри необхідне для того,— говорилось у зверненні,— щоб підняти слабо розвинені, відстаючі колгоспи до рівня передових і домогтися могутнього розквіту соціалістичного господарства» [2].

Тисячі керівних працівників виявили бажання виїхати на постійну роботу в колгоспи. До кінця 1955 р. з числа рекомендованих обкомами партії ЦК КП України відібрав понад 4000 кандидатур в рахунок тридцяти тисяч. Ці кращі представники соціалістичної промисловості майже всі очолили відстаючі колгоспи. Спираючись на актив, вони добилися значних успіхів в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, піднесенні їх економіки [3].

Великі й відповідальні завдання стояли перед робітничим класом, інженерно-технічними працівниками в справі збільшення випуску сільськогосподарських машин та їх дальшого технічного удосконалення. Зав-

[1] В. П. Плисюк, Є. П. Талан, Роль тридцятитисячників у піднесенні сільського господарства.— «Український історичний журнал», 1963, № 5, стор. 48.

[2] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 372.

[3] В. П. Плисюк, Є. П. Талан, вказ. праця, стор. 51.

дяки самовідданій праці робітничого класу з кожним роком підвищувалась технічна озброєність сільського господарства. З 1951 по 1958 рік парк тракторів (у переводі на 15-сильні) в сільському господарстві зріс з 152 до 235 тис., парк зернових комбайнів — з 32 до 62 тис. [1]

Значних успіхів досягнуто в справі механізації основних сільськогосподарських робіт у колгоспах УРСР. Механізація робіт при оранці зябу була по суті завершена і становила 99%. Механізація сівби зернових з 1953 до 1958 р. зросла з 94 до 98%, садіння картоплі з 23 до 61%, збирання зернових з 69 до 81%, збирання цукрових буряків з 5 до 56%, збирання картоплі з 6,2 до 13%. Робітничий клас України вносив гідний вклад в справу піднесення всіх галузей сільського господарства, організаційно-господарського зміцнення колгоспів, їх дальшого економічного розвитку.

Відновлення ленінських норм в усіх галузях життя радянського суспільства, пожвавлення масових організацій трудящих, успіхи міжнародної політики Радянського уряду визначили дальше пожвавлення інтернаціональних зв'язків робітничого класу СРСР з трудящими зарубіжних країн.

Посилились інтернаціональні зв'язки робітничого класу України. Героїчна праця трудящих сприяла зміцненню економічних зв'язків Радянської України з країнами соціалістичного табору. Робітники передавали свій виробничий досвід робітникам Польщі, Румунії, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, допомагали їм в будівництві і монтажі нових промислових підприємств, в освоєнні нової техніки. Велику допомогу подавав робітничий клас України також слаборозвиненим країнам, які нещодавно звільнилися від ярма колоніального рабства.

Промислові підприємства України виготовляли машини, механізми і різне обладнання для багатьох країн соціалістичного табору, а також слаборозвинених країн. Продукція Донецького машинобудівного заводу ім. 15-річчя комсомолу надходила більш як в десять країн світу. Багато обладнання в 1958 р. виготовлено для Румунії, Угорщини, Польщі, Югославії, Індії. Ровенський завод високовольтної апаратури виконував замовлення Болгарії, Індії, Бірми, Єгипту [2].

Горлівський завод ім. С. М. Кірова постачав чехословацьким шахтарям високопродуктивні машини. Чехословацька громадськість високо оцінювала радянську техніку. Так, газета «Руде право» опублікувала статтю про роботу двох механізованих лав на одній шахті: в одній лаві працював радянський вугільний комбайн «Донбас», в другій — англійський комбайн «Андертон»; продуктивність англійської машини виявилась набагато нижчою. Широко використовувався в зарубіжних соціалістичних країнах передовий досвід підприємств Києва. Робітники румунського заводу «Електромотор» з вдячністю писали на адресу заводу «Транссигнал», що

[1] «Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник», стор. 314—315.

[2] «Робітнича газета», 20.XII і 4.XII 1958.

цінні поради, технічна документація киян допомагає їм швидше і краще розв'язати складні питання виробництва [1].

Тісне співробітництво зв'язує робітників Одеси з народами братніх соціалістичних країн. На їх замовлення колективи одеських підприємств виготовляли кисневі установки для різання металу, залізну покрівлю, радіальносвердлильні верстати, холодильне обладнання, будівельні машини та багато іншої продукції. Висококваліфіковані робітники і спеціалісти одеських підприємств виїздили в соціалістичні країни для монтажу надісланого обладнання та допомоги в освоєнні його зарубіжними друзями [2]. Колектив Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського охоче передавав свій досвід металургам братніх країн, допомагав їм у підготовці кваліфікованих кадрів. Тут пройшла курс навчання численна група прокатників з польського металургійного гіганта «Нова Гута» і близько 30 болгарських металургів [3].

Кращі новатори виробництва з Дніпродзержинська виїздили в зарубіжні країни для надання допомоги. В 1958 р. група досвідчених робітників і спеціалістів коксохімічного заводу виїздила на будівництво металургійного комбінату в Індії. Складне обладнання постачав молодій металургійній промисловості Індії Дніпропетровський завод ім. І. В. Бабушкіна. Протягом тривалого часу індійські металурги вивчали це обладнання в цехах заводу «Азовсталь» [4].

Міцна дружба зв'язує новокраматорських і чехословацьких машинобудівників. Вони систематично обмінюються досвідом, технічною документацією, взаємно допомагають у створенні обладнання. В 1957 р. за кресленнями новокраматорців машинобудівники Чехословаччини виготовили різне обладнання для листового стану, освоїли виробництво пресів. Посланці підприємств Праги, Братіслави і Брно вивчали на Новокраматорському заводі досвід електрошлакової зварки. В свою чергу новокраматорці з вдячністю прийняли допомогу чеських друзів в удосконаленні фрезерування тощо.

На підприємства Радянської України систематично приїздили робітники з зарубіжних соціалістичних країн для навчання. В червні 1958 р. на завод «Запоріжсталь» прибули 63 польських металурги, які, працюючи протягом $2^1/_2$ місяців у мартенівському цеху, вивчали досвід кращих сталеварів. Від'їжджаючи на батьківщину, вони заявили: «Запоріжсталь» стала для нас великою школою чіткої організації праці, високого темпу роботи, застосування кисню, впровадження методів гарячого і холодного ремонту печей. Ми переконались, що запорізькі сталевари своєю настійною працею добились великих успіхів у технічному прогресі. Це заслуговує глибокого вивчення і всемірного запозичення» [5].

Широкі інтернаціональні зв'язки робітничого класу України доповнювались приїздами іноземних профспілкових робітничих і технічних де-

[1] «Робітнича газета», 11.VI і 6.II 1957.
[2] «Робітнича газета», 3.IX 1958.
[3] «Робітнича газета», 12.VI і 11.VII 1957.
[4] «Робітнича газета», 29.I 1957 і 2.IX 1958.
[5] «Робітнича газета», 6.VI і 22.VIII 1958.

Інженери з Індії вивчають методи виплавлення сталі на Макіївському металургійному заводі ім. С. М. Кірова.

легацій в нашу республіку та поїздками делегацій українських робітників і спеціалістів в зарубіжні країни. Тільки на Лисичанському хімічному комбінаті за короткий строк побували делегації з Польщі, Румунії, Бірми, Югославії, Німецької Демократичної Республіки, Індії, Франції та інших країн. Робітники та інженерно-технічні працівники комбінату та Лисичанського державного інституту азотної промисловості виїздили на споріднені підприємства Польщі, Індії, Норвегії, Німецької Демократичної Республіки і Федеративної Республіки Німеччини [1].

Іноземні делегації в своїй переважній більшості надзвичайно високо оцінювали досягнення робітничого класу України, його героїчну боротьбу за зміцнення миру і дружби між народами. У книзі гостей Дніпропетровського металургійного заводу ім. Карла Лібкнехта президент Міжнародного об'єднання металургів і машинобудівників Роведа записав: «Від імені делегації адміністративного комітету Міжнародного об'єднання металургів і машинобудівників з задоволенням відзначаю, що колектив вашого заводу вносить значний вклад у розвиток цивілізації як Радянського Союзу, так і всього прогресивного людства і не менший вклад у справу зміцнення миру в усьому світі» [2].

[1] «Луганская правда», 3.III 1957.
[2] «Радянська Україна», 1.V 1958.

Тільки протягом 1956—1958 рр. на Україні побувало 53 профспілкові і робітничі делегації з зарубіжних соціалістичних країн і 37 делегацій з 16 капіталістичних країн. В свою чергу багато профспілкових і робітничих делегацій України виїздило за кордон. Представники профспілок України брали активну участь у роботі сесій Міжнародної організації праці.

Робітничий клас України активно реагував на всі міжнародні події, рішуче виступав на захист миролюбних країн проти зазіхань міжнародного імперіалізму. Так, в 1956 р. він рішуче виступав проти англо-франко-ізраїльської агресії в Єгипті. Позиція трудящих Радянського Союзу, мужній опір єгиптян, протести прогресивних організацій світу примусили агресорів відмовитися від своїх загарбницьких планів.

В 1956 р. міжнародний імперіалізм, в першу чергу реакційні кола Сполучених Штатів Америки, організували контрреволюційний заколот в Угорщині з метою реставрації влади буржуазії і поміщиків. Цей зухвалий акт викликав гнівний протест всього радянського народу. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, наша країна допомогла угорському народові ліквідувати заколот.

З тією ж послідовністю робітничий клас України підтримував заходи Радянського уряду, які зробили неможливим поширення американської і англійської агресії на Ірак та інші країни цього району, а також забезпечили звільнення народів Лівана та Іорданії від американських і англійських військ.

Підтримка робітничого класу України і всього радянського народу мала величезне значення для завоювання політичної свободи до того пригноблених і залежними країнами, а також для їх боротьби проти неоколоніалізму. Робітничий клас України завжди підтримував політику Радянського уряду, спрямовану на послаблення міжнародної напруженості, на зміцнення миру і дружби між народами.

Перетворюючи в життя рішення XX з'їзду КПРС, український народ під керівництвом Комуністичної партії добився визначних успіхів у дальшому піднесенні всіх галузей народного господарства. Протягом 1956—1958 рр. введено до ладу понад 500 нових великих промислових підприємств, серед них 140 вугільних та 16 залізорудних шахт і кар'єрів, 11 доменних печей, сталеплавильні агрегати, прокатні стани та багато інших промислових об'єктів. Валова продукція промисловості за цей період збільшилась на 37%.

Особливо значних успіхів досягнуто в розвитку провідних галузей промисловості. Виробництво чавуну в 1958 р. порівняно з 1955 р. зросло на 22%, сталі — на 28%, прокату — на 30%, видобуток залізної руди — на 25%, кам'яного вугілля — на 30%. Уперше в світовій практиці почали використовувати природний газ у виробництві чавуну, що різко скоротило витрати коксу і підвищило продуктивність доменних печей. На шахтах Донбасу запроваджено нові, ефективніші системи розробки вугільних родовищ і досконалішу гірничу техніку. Великий крок уперед зробила нафтова і газова промисловість. Видобуток природного газу збільшився у 3,1 раза і нафти в 2,3 раза. Освоєно нові родовища газу в Харківській, Івано-Франківській і Полтавській областях.

Великих успіхів досягла хімічна промисловість. Виробництво мінеральних добрив зросло на 22%, штучних і синтетичних волокон — на третину, преспорошків — на 62%. Найбільшими темпами розвивалось виробництво електроенергії: за цей час збудовано і розширено багато електростанцій, введено в дію нових енергопотужностей на 2,2 млн. квт. Порівняно з 1955 р. виробництво електроенергії в 1958 р. збільшилось у півтора рази.

Бригадир вибійників шахти № 1-2 «Червоний Жовтень» тресту «Орджонікідзевугілля» Герой Соціалістичної Праці І. Т. Валігура.

Значними були досягнення в машинобудівній і металообробній промисловості. Продукція машинобудування зросла в півтора рази. Зусиллями колективів підприємств і конструкторських бюро галузевих науково-дослідних інститутів освоєно випуск потужних парових турбін, тепловозів, турбогенераторів та інших нових машин і устаткування. Здійснювались також значні роботи по розробці, виготовленню і запровадженню комплексу машин і приладів для механізації і автоматизації важких і трудомістких робіт у провідних галузях промисловості, на транспорті, в будівництві і сільському господарстві [1].

Трудова і політична активність робітничого класу, всього радянського народу, повсякденне керівництво Комуністичної партії забезпечили завершення будівництва соціалізму в нашій країні.

ПІДНЕСЕННЯ ДОБРОБУТУ І КУЛЬТУРНО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Успішний розвиток соціалістичної промисловості і всіх інших галузей народного господарства супроводжувався піднесенням матеріального добробуту трудящих. Швидко зростала кількість робітників і службовців у народному господарстві республіки. Протягом 1955—1958 рр. вона збільшилась майже на один мільйон і становила в 1958 р.

[1] «Позачерговий XX з'їзд Комуністичної партії України», стор. 15.

Кращі монтажники Ждановського металургійного заводу «Азовсталь» Є. Безлуцький, С. Рябоконь та М. Рябчевський.

9343 тис. чоловік [1]. Це збільшення відбувалось насамперед за рахунок тих, хто працював у промисловості, будівництві і на транспорті, при значному скороченні персоналу, зайнятого в управлінському апараті.

Число робітників у промисловості України протягом 1953—1958 рр. зросло з 2274 до 2931 тис. чоловік, у будівництві — з 455 до 662 тис. і на транспорті — з 660 до 783 тис. чоловік. Чисельність жінок серед робітників і службовців змінилась незначно і становила в усіх галузях народного господарства в 1958 р. 43%, в тому числі у промисловості 39, у будівництві — 30 і на транспорті — 24% [2]. Без істотних змін залишався склад робітничого класу за віком. Основну масу (86,4%) становили робітники і службовці віком від 18 до 49 років. В кілька разів скоротилося число робітників віком до 18 років [3]. Найшвидшими темпами зростала кількість робітників і службовців у найважливіших промислових областях Украї-

[1] «Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний щорічник», К., 1961, стор. 342.

[2] Розрахунки зроблені на основі даних статистичного щорічника «Народне господарство Української РСР в 1961 році».— *Ред.*

[3] Статистичний бюлетень», 1957, № 9, стор. 108.

ни — Дніпропетровській, Луганській, Донецькій, Харківській, Львівській, Одеській, Київській і Запорізькій [1].

Великих успіхів досягнуто в піднесенні матеріального добробуту робітничого класу. Неухильно зростала заробітна плата робітників і службовців, а також суспільні фонди споживання. Реальна заробітна плата їх з 1953 р. по 1958 р. збільшилась на 23%.

Для низькооплачуваних робітників і службовців, зайнятих безпосередньо на промислових підприємствах, будовах, на транспорті і в зв'язку, заробітна плата з 1 січня 1957 р. встановлена в розмірі не менше 300—350 крб. на місяць, решті робітників і службовців, молодшому обслуговуючому персоналу та робітникам охорони промислових підприємств, будов і підприємств транспорту та зв'язку в містах і робітничих селищах — у розмірі не менше 300 крб., а в сільських місцевостях — не менше 270 крб. Крім того, з 1 січня 1957 р. скасовано прибутковий податок і податок на холостяків, одиноких і малосімейних робітників, службовців, студентів і учнів, які одержують заробітну плату або стипендію в розмірі до 370 крб. на місяць. В цілому заробітна плата низькооплачуваних робітників і службовців була збільшена на 33% [2].

27 січня 1957 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про переведення на скорочений робочий день, підвищення і впорядкування заробітної плати робітників, керівних та інженерно-технічних працівників гірничорудних, металургійних і коксохімічних підприємств Міністерства чорної металургії СРСР.

Повсякденне піклування виявляли Комуністична партія і Радянський уряд про поліпшення умов праці і побуту робітниць. Ще в 1955 р. Рада Міністрів СРСР прийняла рішення про звільнення жінок від важких і шкідливих робіт у вугільній промисловості. Зокрема, було заборонено допускати жінок на роботу прохідників, бутчиків, запальників, прибирачів породи. Заміна жінок на цих роботах здійснювалася протягом 1955—1957 рр. Їм було надано можливість набути спеціальності машиністів і мотористів будівельних і шахтних машин та механізмів, а також мулярів, штукатурів тощо [3].

З 1 січня 1956 р. за Указом Президії Верховної Ради СРСР для учнів індивідуального та бригадного учнівства в віці від 14 до 16 років на період навчання, а також для наступної роботи встановлено робочий день тривалістю 4 години, а для робітників і службовців у віці від 16 до 18 років — 7 годин. Для робітників і службовців, які не досягли 18 років, тривалість відпустки встановлювалась один календарний місяць. З 1 липня 1956 р. для робітників і службовців у віці від 16 до 18 років встановлено 6-годинний робочий день [4]. Це створювало умови для одержання молоддю високої виробничої кваліфікації.

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1960 році», стор. 344—345.

[2] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 648—649. Зарплату показано в старому обчисленні.— *Ред.*

[3] ЦДАНГ СРСР, ф. 8226, оп. 1, спр. 111, арк. 1—3.

[4] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 459, 626.

Прокладання газопроводу в м. Горлівці Донецької області. 1955 р.

Досягнуто значного поліпшення умов праці, зниження виробничого травматизму і професійних захворювань. Реорганізовано технічну інспекцію, в результаті чого вона стала глибше вивчати стан охорони праці і техніки безпеки. Були збільшені фонди на охорону праці.

Набагато збільшено пенсії по старості та інвалідності. Послідовно удосконалювалась система соціального страхування. За рішенням Радянського уряду від 1 лютого 1957 р. робітникам і службовцям при трудовому травматизмі надавалась допомога в розмірі повного заробітку, незалежно від стажу їх роботи на даному підприємстві.

Ще більшого розмаху набуло в республіці житлове будівництво. В 1958 р. план цих робіт перевиконано і введено в експлуатацію понад 7 млн. квадратних метрів жилої площі (без будинків, споруджених у селах), що майже дорівнювало житловому фонду Дніпропетровська, Донецька і Львова, разом узятих [1]. Колектив Харківського заводу ім. В. О. Малишева першим у республіці підхопив ініціативу горьківчан про відшукання додаткових коштів на розширення житлового будівництва за раху-

[1] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму Української Республіканської Ради профспілок 23—24 лютого 1959 р., арк. 158.

нок зниження собівартості продукції і підвищення понадпланових нагромаджень. Тут розгорнулась успішна боротьба за заощадження 50 крб. на кожного робітника заводу [1]. Таким же чином добивались розширення житлового будівництва робітники та інженерно-технічні працівники багатьох підприємств України.

Трудящі республіки підтримали також ініціативу колективу Кадіївської шахти № 6-6-біс, де почали спорудження житлових будинків методом народної будови. Робітники і службовці України взяли зобов'язання збудувати цим методом за рахунок коштів підприємств близько мільйона квадратних метрів житла. Найвидатніших успіхів досягли колективи підприємств Харкова, перевиконавши своє зобов'язання і здавши в експлуатацію 100 тисяч квадратних метрів житла. Більше 50 тисяч метрів здали в експлуатацію трудящі Львова [2].

Поліпшено організації народного харчування. Тільки в 1957 р. в республіці було збудовано близько 900 їдалень, ресторанів і чайних. Відкрито багато їдалень, які відпускають обіди додому, виготовляють півфабрикати для продажу в магазинах, а також дієтичних їдалень. В цілому товарообіг підприємств громадського харчування в містах і робітничих селищах з 1956 по 1958 рік збільшився приблизно на 15% [3]. Помітно поліпшилось торгове обслуговування трудящих. Загальний обсяг роздрібного товарообороту державної і кооперативної торгівлі протягом 1950—1958 рр. зріс удвічі. Більше як на 20% збільшилося число підприємств роздрібної торгівлі. В 1958 р. в республіці налічувалось 104 тис. магазинів та 24 тис. їдалень, ресторанів, кафе і буфетів [4].

Дедалі поліпшувалось медичне обслуговування трудящих. На Україні в 1951—1958 рр. значно розширилась мережа лікувальних закладів, жіночих і дитячих консультацій. Кількість ліжок у санаторіях і будинках відпочинку Української РСР за цей період збільшилась на 15% і досягла на кінець 1958 р. 102,3 тис.

В цей період партія ще більше приділяла увагу дальшому підвищенню культурно-технічного рівня робітничого класу і всіх трудящих. Прискорення технічного прогресу, впровадження нової техніки, механізація і автоматизація виробництва вимагають високої кваліфікації і професійно-технічного рівня робітників. Протягом 1957—1958 рр. в училищах і школах професійно-технічної освіти підготовлено 680 тис. чоловік, серед них в технічних училищах 82 тис., в ремісничих, залізничних і гірничопромислових та будівельних школах 400 тис. [5]

Випускники технічних училищ, прибувши на підприємства, швидко освоювали найскладніші професії, підвищували свою виробничу кваліфі-

---

[1] ПА ІІП при ЦК КП України, ф. 1, оп. 208, спр. 1162, арк. 4.

[2] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму Української Республіканської Ради профспілок 17 січня 1958 р., арк. 165, 126.

[3] «Народне господарство Української РСР в 1960 році. Статистичний щорічник», К., 1961, стор. 371.

[4] «Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник», К., 1960, стор. 529—530, 677.

[5] «Народне господарство Української РСР в 1959 році», стор. 519.

кацію [1]. Широко практикувалось індивідуально-бригадне навчання, діяли курси і школи на підприємствах.

В період п'ятої п'ятирічки в народному господарстві Української РСР щорічно набували нові професії і підвищували кваліфікацію 1,4 мільйона робітників і службовців [2]. Типовим щодо цього є життєвий шлях слюсаря Київського електромеханічного заводу І. Жука. Він прийшов на завод без будь-якої кваліфікації, але завдяки наполегливому навчанню в гуртках техмінімуму та школі передових методів праці досконало оволодів спеціальністю слюсаря, працював без браку і став одним з кращих раціоналізаторів [3]. На Харківському заводі «Світло шахтаря» з 4089 робітників різноманітними формами виробничо-технічного навчання було охоплено 1547, з них бригадно-індивідуальним — 548, курсами підвищення кваліфікації — 595 і т. д.

Протягом 1951—1958 р. систематично збільшувалися контингенти робітників, які навчалися в загальноосвітніх школах. Число шкіл робітничої молоді за цей час зросло з 936 до 1430, а число учнів у них — з 185 тис. до 273 тис.[4] Проте в роботі цих шкіл було ще багато серйозних недоліків. Незважаючи на збільшення мережі шкіл робітничої молоді в 1953/54 навчальному році, їх матеріальна база не задовольняла зростих вимог. Багато робітників, які не мали семирічної освіти, не були охоплені навчанням. Деякі керівники підприємств і профорганізацій не виявляли піклування про школи. З 1085 шкіл робітничої молоді тільки 213 мали спеціальні приміщення. В багатьох з них навчально-виховна робота була на низькому рівні, а успішність учнів з року в рік залишалася незадовільною [5]. Після XX з'їзду КПРС робота шкіл робітничої молоді значно поліпшилася. Поряд з зростанням кількості учнів підвищився рівень учбової роботи шкіл, зміцніла їх матеріальна база.

Певні результати були досягнуті в справі підготовки спеціалістів з числа робітників і службовців. В 1957/58 учбовому році без відриву від виробництва у вищих учбових закладах республіки навчалося 34 тис. студентів, серед них майже 14 тис. у технічних вузах, а також 35 тис. у технікумах та інших спеціальних учбових закладах [6].

Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу питанням розвитку вечірнього і заочного навчання. Важливе значення мали заходи, вжиті Радою Міністрів СРСР і ЦК КПРС по розвитку і поліпшенню заочної і вечірньої вищої і середньої освіти, зокрема постанова Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 30 серпня 1954 р. «Про встановлення додаткових оплачуваних відпусток студентам вечірніх і заочних спеціальних учбових закладів і про порядок оплати деяких категорій працівників вищих учбових закладів».

---

[1] «Радянська Україна», 19.XI 1955.

[2] «Об итогах выполнения пятого пятилетнего плана развития СССР и Союзных республик на 1951—1955 годы», М., 1956, стор. 85.

[3] «Радянська Україна», 4.VIII 1955.

[4] «Народне господарство Української РСР в 1959 році», стор. 612—613.

[5] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 26, спр. 371, арк. 12.

[6] «Народне господарство Української РСР в 1959 році», стор. 616, 620.

На кінець п'ятої п'ятирічки профспілки Української РСР мали 1947 клубів, будинків і палаців культури і 24,3 тис. червоних кутків, де майже 95 тис. різних гуртків охоплювали понад 1,5 млн. робітників, службовців і членів їх родин [1]. Профспілки мали також 2700 бібліотек з фондом 20 млн. книг, якими користувались 2,5 млн. читачів. Широкого розмаху набула художня самодіяльність, число учасників якої досягло 500 тис. Їх великі успіхи продемонстрував Всесоюзний фестиваль художньої самодіяльності робітників і службовців, проведений в 1955—1956 рр. [2]

Могутній розвиток радянської економіки, піднесення матеріального добробуту і культурно-технічного рівня трудящих викликали дальші зміни в духовному житті робітничого класу. Для мільйонних мас робітників стала характерною відданість комуністичним ідеалам, високі моральні принципи колективізму, соціалістичного інтернаціоналізму, патріотизму, любові до праці і непримиренність до ледарства та інших порушень норм соціалістичного співжиття.

Величезні перетворення, здійснені радянським народом під керівництвом Комуністичної партії, піднесення народного господарства, зростання матеріального добробуту трудящих, духовний розвиток робітничого класу мали найважливіше значення для завершення будівництва соціалізму в нашій країні і вступу СРСР в період розгортання комуністичного будівництва.

---

[1] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 29, спр. 231, арк. 163—164.
[2] Там же, арк. 171.

РОЗДІЛ XII

РОБІТНИЧИЙ КЛАС УКРАЇНИ В ПЕРІОД РОЗГОРНУТОГО БУДІВНИЦТВА КОМУНІЗМУ

РУХ ЗА КОМУНІСТИЧНУ ПРАЦЮ

Радянський Союз вступив у період розгортання будівництва комуністичного суспільства в умовах дальшого зміцнення міжнародного та внутрішнього становища країни. В мирному змаганні двох систем табір соціалізму добився нових важливих успіхів. Завершується процес краху колоніалізму. Політичну незалежність здобуло багато африканських країн. Велике значення для розвитку визвольної боротьби народів Латинської Америки мала перемога соціалістичної революції на Кубі. Робітничий рух у капіталістичних країнах досяг ще вищого рівня.

Комуністична партія і Радянський уряд докладали всіх зусиль для встановлення мирних ділових відносин і розвитку економічних та культурних зв'язків з усіма країнами, виявляли ініціативу, спрямовану на зміцнення миру і дружби народів усього світу.

Великі успіхи були досягнуті в розвитку народного господарства СРСР, в дальшому піднесенні радянської культури і науки. Соціалізм у СРСР здобув повну і остаточну перемогу. У всій величі постало завдання розгортання будівництва комунізму.

Підсумки великих перемог, досягнутих радянським народом під керівництвом Комуністичної партії, підбив XXI, позачерговий, з'їзд КПРС (27.I—5.II 1959 р.). Повідомлення про скликання XXI з'їзду КПРС і проект тез доповіді про контрольні цифри розвитку народного господарства на наступне семиріччя трудящі Радянського Союзу зустріли з винятковим піднесенням. На промислових підприємствах, будовах, у колгоспах і радгоспах прокотилася могутня хвиля мітингів і зборів. Робітники і колгоспники палко вітали плани комуністичного будівництва, висловлювали непохитну готовність самовіддано боротися за їх здійснення. Ставши на трудову вахту на честь з'їзду партії, вони брали підвищені зобов'язання, вишукували шляхи підвищення продуктивності праці, збільшення випуску продукції. На багатотисячному мітингу колективу заводу «Запоріжсталь» доменщики, мартенівці, прокатники зобов'язалися достроково виконати встановлені завдання і дати понад план десятки тисяч тонн металу.

Шахтарі комбінату «Луганськвугілля» звернулися до всіх вугільників України з закликом почати змагання за збільшення видобутку

палива з кожної діючої лави. Вони зобов'язались видати на-гора понад завдання десятки тисяч тонн вугілля і за рахунок зниження його собівартості зекономити близько трьох мільйонів карбованців. На трудову вахту на честь XXI з'їзду КПРС стали машинобудівники Харкова, Києва та інших міст республіки.

Прагнучи гідно зустріти XXI з'їзд КПРС, знатний новатор виробництва В. Семинський зобов'язався внести на протязі 1959—1965 рр. сто раціоналізаторських пропозицій, які дадуть економію не менше п'ятисот тисяч карбованців (у старому обчисленні) [1]. З цінною ініціативою виступив знатний новатор М. Мамай. Очолювана ним бригада зобов'язалась довести щоденний понадплановий виробіток на кожного члена бригади до 2,5 тонн і на такому високому рівні працювати на протязі всього 1959 р.— першого року семирічки, заощаджувати на кожній тонні палива 1 крб. 50 коп.

Одними з перших підхопили ініціативу М. Мамая члени бригади О. Кольчика. Вони зобов'язалися давати щозміни по три тонни вугілля понад норму на кожного робітника і заощаджувати на тонні вугілля по 2 крб. Палко підтримали починання шахтарів металурги. Новатор виробництва заводу «Дніпроспецсталь» сталевар Д. Галушко і підручний сталевара В. Палійчук зобов'язались дати понад план у 1958 р. 700 тонн високоякісної сталі, забезпечувати випуск продукції тільки відмінної якості [2]. Нові підвищені зобов'язання по випуску понадпланової продукції, зниженню її собівартості і підвищенню якості взяли передові колективи і новатори виробництва в усіх галузях народного господарства Української РСР.

Вирішальну роль у практичному здійсненні планів комуністичного будівництва відігравав робітничий клас Радянського Союзу і один з найбільших його загонів — робітничий клас України.

В 1959 р. в промисловості, будівництві, транспорті, на підприємствах і в органах зв'язку Української РСР було зайнято 6519 тис. чоловік, в тому числі робітників близько 5354 тис., службовців 1164 тис. Крім того, 446 тис. робітників було в торгівлі, на підприємствах громадського харчування, заготівлі, в органах матеріально-технічного постачання і збуту. Понад 880 тис. працівників було зайнято в невиробничих галузях — житловому і комунальному господарстві, органах охорони здоров'я, освіти, науки, мистецтва, побутового обслуговування, управління тощо. Всього серед міського населення нараховувалось понад 7980 тис. робітників [3].

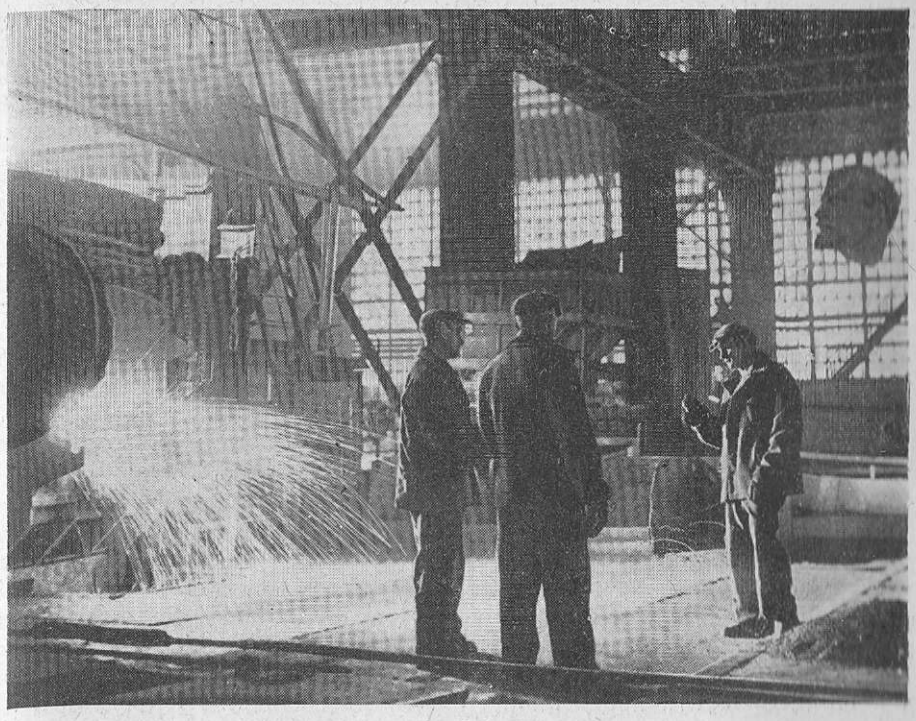
Найбільшими загонами робітничого класу України були металісти та робітники електро- і радіопромисловості (близько 1030 тис.), гірники (до 417 тис.), металурги і ливарники (понад 100 тис.), робітники, що працювали на силових установках (125 тис.), деревообробники (147 тис.),

---

[1] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 32, спр. 419, арк. 164.

[2] «Радянська Україна», 20.XI 1958.

[3] «Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР», М., 1963, стор. 80.

Бригада ударника комуністичної праці заводу «Дніпроспецсталь» Д. Ф. Галушка на трудовій вахті.

хіміки (55 тис.), будівельники (475 тис.), залізничники (216 тис.), швейники (239 тис.), харчовики (146 тис.), взуттєвики (близько 70 тис.), робітники негалузевих груп (338 тис.).

Великою була питома вага жінок серед робітників усіх галузей народного господарства. Зокрема в промисловості, будівництві, на транспорті і в зв'язку було зайнято 1791 тис. жінок, в торгівлі, установах громадського харчування, органах матеріально-технічного постачання і збуту — близько 229 тис., в органах охорони здоров'я, освіти, науки — понад 400 тис. В порівнянні з попереднім періодом значно збільшилось число жінок, які здобули високу виробничу кваліфікацію.

Матеріали всесоюзного перепису населення 1959 р. яскраво відбивали швидке зростання культурно-технічного рівня робітників Української РСР. Серед робітників провідних професій в 1959 р. більш як половина мали середню і вищу освіту. Зокрема на 1000 металургів і металістів припадало 592 особи з середньою та вищою освітою, в тому числі на 1000 фрезерувальників — 767, інструментальників-лекальників — 656, електромонтерів — 681. Дуже великою була питома вага робітників, які мали вищу і середню освіту, серед поліграфістів (до 70%), текстильників (64,7%). Дещо меншим був цей процент серед будівельників (36), залізничників

(46,7) і особливо серед робітників комунального та житлового господарства і побутового обслуговування (14,7).

Основну частину робітників, зайнятих у промисловості, будівництві, на транспорті та в зв'язку, становила молодь, а також люди середнього віку. На 1000 осіб, зайнятих у промисловості, до 40 років мали 762 чоловіки, понад 40 років — 145 і понад 50 років — 93. Зокрема робітників вугільної промисловості молодше 40 років на 1000 було 830, металургів 728, машинобудівників — 776 і т. д. Будівельників до 40 років було 782, транспортників 679, зв'язківців 748. Кількість робітників у віці до 40 років була неоднакова серед чоловіків і жінок. На тисячу чоловіків, зайнятих у промисловості, було 733 особи у віці до 40 років, а на тисячу жінок — 812 осіб у цьому віці, у будівництві відповідно було чоловіків 753, жінок 864, на транспорті — чоловіків 660, жінок 749, у зв'язку — чоловіків 646, жінок 823 [1].

Всенародне піднесення, викликане підготовкою до XXI з'їзду КПРС, зумовило народження нових форм соціалістичного змагання. З ініціативи комсомольців тепловозоремонтного цеху депо Москва-Сортувальна в країні виник і поширився рух за комуністичну працю. Ця нова форма соціалістичного змагання була яскравим свідченням швидкого зростання політичної свідомості трудящих.

Рух за комуністичну працю увібрав у себе кращі досягнення всіх попередніх форм соціалістичного змагання, збагатив його новими рисами, підніс на якісно вищий ступінь.

Девіз учасників руху за комуністичну працю: невтомно боротися за підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції, забезпечувати понадпланову економію. Разом з тим вони вважають своїм найважливішим обов'язком постійно вчитися, підвищувати свій культурний рівень і виробничу кваліфікацію, активно боротися за технічний прогрес. Характерною рисою учасників руху за комуністичну працю є суворе додержання норм комуністичної моралі.

Майже одночасно з молодіжним колективом тепловозоремонтного цеху депо Москва-Сортувальна комсомольська бригада формувальників Харківського заводу транспортного машинобудування ім. В. О. Малишева (змінні бригадири І. Сич і О. Топчій) виступила з пропозицією організувати на підприємстві ударні бригади комуністичної праці. Бригада прийняла ряд найважливіших зобов'язань і відразу ж почала показувати зразки високопродуктивної праці. Бюро Харківського обкому КП України схвалило і підтримало патріотичний почин молодих формувальників.

19 листопада 1958 р. в газеті «Радянська Україна» повідомлено про організацію однієї з перших бригад комуністичної праці на Україні і в СРСР — на шахті ім. Г. Димитрова Донецької області. Керівник цієї бригади К. Северинов заявив, що кожний робітник, який працює в колективі комуністичної праці, зобов'язався віддати всі свої сили справі будівництва комунізму. Всі члени цієї бригади одностайно вирішили систематично підвищувати свою ділову кваліфікацію, загальноосвітній і політич-

[1] «Итоги всесоюзной переписи населения 1959 года...», стор. 94, 95.

ний рівень. Бригаді доручили видобування вугілля на щойно створеній дільниці. Гірники дали слово до початку 1959 р. відмінно оволодіти новою технікою, організувати роботу за графіком циклічності, кожному видобувати за шість годин по 300 т. вугілля, тобто майже на 10 т. більше, ніж передбачено середньою нормою на шахті [1]. Свої зобов'язання новатори виробництва успішно виконали.

20 листопада стало відомо про організацію бригади комуністичної праці Київського заводу «Червоний екскаватор», яку очолював молодий робітник відомий новатор виробництва Ю. Куций. Члени цієї бригади також поставили завдання підвищувати свою кваліфікацію, загальноосвітній і політичний рівень. Разом з тим вони зобов'язалися повсякденно допомагати товаришам, передавати свій досвід іншим бригадам.

Центральний Комітет ВЛКСМ схвалив патріотичний почин комсомольців і молоді по створенню і розгортанню змагання бригад комуністичної праці і встановив, що звання колективу комуністичної праці присвоюється молодіжним колективам комсомольськими комітетами при досягненні ними значних успіхів у виконанні взятих зобов'язань. Аналогічне рішення прийняв Центральний Комітет ЛКСМУ, який розглянув питання про цінне патріотичне починання комсомольсько-молодіжного колективу доменної печі № 12 заводу ім. Ф. Е. Дзержинського (майстер печі В. Пильтяй), гірничої бригади шахти № 5-6 ім. Г. Димитрова Донецької області (бригадир К. Северинов), бригади формувальників Харківського заводу ім. В. О. Малишева (бригадири О. Топчій, І. Сич), які першими на Україні організували змагання за створення бригад комуністичної праці. На початку грудня 1958 р. вже понад 5 тис. колективів бригад, цехів, змін та ланок у містах і селах України змагалися за право називатися комуністичними [2].

Для обміну першим досвідом роботи по-новому в грудні 1958 р. в більшості промислових центрів Української РСР відбулися зльоти учасників руху за комуністичну працю, які сприяли дальшому його піднесенню. Широко розгорнулося змагання окремих робітників за звання ударника комуністичної праці. Заспівувачами його на Україні виступили робітники Донецького заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ І. Гапченко, Є. Якубенко, С. Николенко та В. Козирєв. Одним з перших здобув це почесне звання токар тепловозного цеху Харківського заводу транспортного машинобудування М. Панов. За чотири перших місяці 1959 р. він виконав майже 20 місячних норм. Не було жодного випадку, щоб оброблену ним деталь забракували.

В 1959 р. рух за комуністичну працю збагатився благородним почином робітниці Вишневолоцького комбінату Валентини Гаганової. Незважаючи на тимчасове зменшення заробітної плати, вона добровільно перейшла з передової бригади у відстаючу і вивела її в число передових. Ініціативу В. Гаганової підтримали інші новатори виробництва. Одним з перших наслідував її приклад Герой Соціалістичної праці М. Мамай. Він

[1] «Радянська Україна», 19.XI 1958.
[2] «Радянська Україна», 14.XII 1958.

Бригадир монтажників Первомайського дизельбудівного заводу ім. 25 Жовтня М. Камінський (справа) та електрозварювальник Ф. Самойленко укріплюють металеві ферми.

також перейшов у відстаючу бригаду і викликав бригаду В. Гаганової на соціалістичне змагання за дострокове виконання семирічки. Бригадир формувальників Харківського заводу «Серп і молот» т. Костін перейшов у відстаючу бригаду і добився того, що незабаром там продуктивність праці підвищилася на 20%. Значних успіхів досягли й інші послідовники В. Гаганової на цьому підприємстві [1].

Восени 1959 р. в ряді промислових центрів Української РСР відбулися наради по обміну досвідом послідовників В. Гаганової. В Києві така нарада відбулась у вересні 1959 р. з участю близько 1000 чоловік з підприємств столиці [2]. Вже на початок 1960 р. приклад В. Гаганової на Україні наслідувало близько 9 тис. новаторів і передовиків виробництва. Широку підтримку знайшов він серед молоді України. В постанові ЦК

[1] «Заводська правда», 3.X 1959.

[2] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 31, спр. 142, арк. 34.

ВЛКСМ від 21 серпня 1959 р. про роботу комсомольських організацій по поширенню почину В. Гаганової відзначалось, що понад 1000 молодих передовиків виробництва України, виявляючи комуністичне ставлення до праці, перейшли працювати на відстаючі дільниці, бригади, ферми.

До руху за допомогу тим, що відстають, включались не тільки окремі робітники та інженерно-технічні працівники, а й окремі колективи. Робітники станції Нижньодніпровський Вузол Донецької залізниці подали практичну допомогу сусідній станції Верховцево, колектив Львівської швейної фабрики № 1 — Роздольській швейній фабриці, колектив Львівської взуттєвої фабрики № 3 — Донецькій взуттєвій фабриці тощо [1].

Творчо розвиваючи починання В. Гаганової, з цінною ініціативою виступили робітники, інженерно-технічні працівники і службовці міста Костянтинівки Донецької області. Вони взяли зобов'язання добитися виконання річних планів усіма без винятку підприємствами міста. Це зобов'язання виконано [2].

Ініціатива В. Гаганової покликала до життя багато інших форм соціалістичної взаємодопомоги на промислових підприємствах республіки. Токар Сімферопольського машинобудівного заводу Г. Яворський почав подавати щоденну допомогу відстаючим робітникам, висунувши лозунг «поруч з тобою не повинно бути відстаючих». Місцеві партійні, профспілкові та господарські органи дбайливо підтримали ініціативу Г. Яворського, яку підхопили на ряді підприємств України та інших братніх радянських республік. У грудні 1959 р. секретаріат ВЦРПС зобов'язав ради і ЦК профспілок широко розповсюдити ініціативу Г. Яворського [3].

Велике значення для дальшого розгортання руху бригад комуністичної праці мала участь у ньому інженерно-технічних працівників. Цінну ініціативу щодо цього виявили інженерно-технічні працівники центральної лабораторії Нікопольського Південнотрубного заводу, Київського заводу «Більшовик», Львівської взуттєвої фабрики і багатьох інших підприємств, надаючи шефську допомогу бригадам, які змагалися за право називатися колективами комуністичної праці. Їх почин підтримав колектив центральної лабораторії і відділу головного металурга Дніпропетровського заводу металургійного устаткування. Шефство здійснювалося колективно й індивідуально. Працівники лабораторії і відділу головного металурга всіляко сприяли навчанню і розширенню технічного і загальноосвітнього кругозору робітників. Велику увагу приділяли вони також питанням виконання плану за номенклатурою, поліпшенню якості продукції, підвищенню продуктивності праці. Інженерно-технічні працівники обговорювали з робітниками плани раціоналізаторських робіт, читали їм лекції, проводили бесіди [4]. До активної боротьби за розгортання руху бригад комуністичної праці включилися інженерно-технічні працівники більшості промислових підприємств Української РСР.

[1] Архів УРРПС, стенограма VII з'їзду профспілок Української РСР, арк. 29.
[2] Архів УРРПС, стенограма III пленуму Української Республіканської Ради профспілок 10 серпня 1960 р., арк. 14.
[3] «Труд», 11.XII 1959.
[4] «Зоря», 24.II 1959.

Добиваючись дальшого піднесення руху за комуністичну працю, партійні і профспілкові організації приділяли велику увагу широкому впровадженню передового виробничого досвіду. Тільки в 1959 р. в республіці було організовано майже 400 міжзаводських і міжфабричних шкіл передового досвіду [1]. Сотні тисяч робітників навчалися передових методів праці в заводських і фабричних школах.

Республіканська і особливо Всесоюзна нарада передовиків змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці (травень 1960 р.) підбили перші підсумки руху за комуністичну працю. На Всесоюзній нараді було проаналізовано досвід нової форми змагання. Велику групу учасників його нагороджено орденами та медалями. Прославлені зачинателі змагання за комуністичну працю, в тому числі запорізький металург А. Волков, токар Львівського машинобудівного заводу В. Гургаль, знатні шахтарі О. Кольчик і К. Северинов, дніпродзержинський доменщик В. Пильтяй удостоєні звання Героя Соціалістичної праці [2].

Робота і звернення Всесоюзної наради передовиків змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці до всіх трудящих нашої країни були своєрідним рубежем, який відкрив новий етап у розвитку руху за комуністичну працю. В цей рух почали включатись колективи ділянок, цехів і цілих підприємств. Першим у республіці завоював почесне звання колектив мартенівського цеху заводу «Запоріжсталь». Тут невтомно боролися за впровадження передової технології, модернізацію устаткування, вивчали і поширювали досвід кращих. Цьому передовому колективу вдалося без впровадження нових потужностей збільшити виробництво металу більш як на 15%. Високого звання колективу комуністичної праці удостоївся цех аміачної селітри Горлівського азотно-тукового заводу. Тут систематично перевиконувався виробничий план, а в 1960 р., в результаті здійснення організаційно-технічних заходів, цех досяг рівня продуктивності праці, запланованого на 1965 р., виробив на тисячі карбованців надпланової продукції [3].

Звання підприємства комуністичної праці першим на Україні і в усьому Радянському Союзі завоював колектив Дніпродзержинського коксохімічного заводу [4]. Робітники, інженерно-технічні працівники і службовці цього підприємства добилися видатних успіхів в підвищенні продуктивності праці, зниженні собівартості продукції, освоєнні нової техніки, збільшенні обсягу продукції. Разом з тим на заводі було досягнуто високих показників у піднесенні культурно-технічного рівня робітників. Якщо в 1955 р. різними формами навчання тут було охоплено 553 чоловіки, то в 1960 р. ця цифра майже подвоїлась. Колектив заводу показав зразок творчої співдружності виробництва з наукою. Разом з працівниками Дні-

[1] Архів УРРПС, стенограма VII з'їзду профспілок Української РСР, арк. 29, 34.
[2] «К победе коммунистического труда. Всесоюзное совещание передовиков соревнования бригад и ударников коммунистического труда 27—28 мая 1960 г.», М., 1960, стор. 300—302.
[3] Архів УРРПС, стенограма VII з'їзду профспілок Української РСР, арк. 29.
[4] Архів УРРПС, стенограма республіканської наради представників колективів комуністичної праці 18 вересня 1961 р., арк. 1.

пропетровського металургійного інституту коксохіміки здійснили на заводі ряд важливих удосконалень технології виробництва. Тільки в 1959 р. було запроваджено 652 пропозиції раціоналізаторів і винахідників, що дало умовної річної економії 376 тис. крб. [1]

Гідне місце серед перших підприємств комуністичної праці займав колектив Лисичанського склозаводу. Більшості його робітників присвоєно звання ударників комуністичної праці. Продукція заводу була однією з кращих в Радянському Союзі. Основна маса трудящих заводу була охоплена різними формами навчання. На курсах підвищення кваліфікації і підготовки нових робітників навчалось 800 чоловік, суміжним професіям — 148, в інститутах — 58 чоловік і т. д. Партійна і профспілкова організації приділяли велику увагу організації комуністичного побуту. На території селища, де живуть робітники, за рахунок фонду підприємства побудовано будинок піонерів, стадіон, тир, організована комунальна кухня.

Підприємством комуністичної праці стала шахта № 4-2-біс тресту «Кадіїввугілля», яка прославилася як ініціатор змагання за ритмічну роботу за графіком циклічності, за надання допомоги підприємствам, що відставали. Систематично перевиконуючи соціалістичні зобов'язання, шахтарі видавали понад план тисячі тонн вугілля і добилися зниження собівартості палива. Своїми трудовими подвигами завоював це звання колектив Одеської швейної фабрики. Тут було поставлене і успішно розв'язане завдання досягнути найменших витрат на одиницю високоякісної продукції.

Колективи підприємств комуністичної праці виступали ініціаторами важливих державних і господарських заходів, спрямованих на поліпшення організації і управління виробництвом.

Особливе значення мали патріотичні починання колективу Львівської взуттєвої фабрики № 3, зокрема боротьба за зниження матеріально-трудових витрат, за максимальне використання всіх резервів виробництва, за дострокове освоєння виробничих потужностей. Завдяки цьому випуск продукції тут в 1961 р. в порівнянні з 1958 р. збільшився наполовину. В цей час вирішено об'єднати невеликі взуттєві фабрики Львова і організувати взуттєву фірму. В цій фірмі одна фабрика стала головною, а інші — її філіалами. Головна фабрика забезпечувала заготовками, а філіали стали складальними підприємствами. Завдяки цим заходам на тих же виробничих площах значно збільшився випуск продукції і підвищилась її якість. Продукція всіх філіалів випускалась під єдиною фірмовою маркою [2].

Незважаючи на великі успіхи в розгортанні руху за комуністичну працю, в його організації виявилися суттєві недоліки. Деякі профспілкові і господарські організації в гонитві за цифровими показниками без достатніх підстав присвоювали почесне звання колективам, які за багать-

---

[1] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 31, спр. 273, арк. 130—132, 168.

[2] Архів УРРПС, стенограма республіканської наради представників колективів комуністичної праці 18 вересня 1961 р., арк. 48—53.

ма показниками відставали від передових. Нерідко керівники профспілкових і господарських організацій брали від імені своїх колективів високі зобов'язання і навіть урочисто зверталися до інших колективів, але не вживали відповідних заходів для створення умов, що забезпечили б їх виконання. Досвід колективів комуністичної праці узагальнювався недостатньо, не було вироблено чіткого статуту, який визначив би завдання і вимоги, які потрібно було ставити перед бригадами, що виборювали звання комуністичних. В багатьох організаціях навіть не розуміли якісних відмінностей нової форми соціалістичного змагання — руху за комуністичну працю.

Все це призводило до того, що окремі колективи, яким було присвоєно звання комуністичних, пізніше не справлялися з плановими завданнями. Так, в Донбасі одній з перших звання комуністичної було присвоєно шахті № 5-5-біс «Трудівська», а незабаром ця шахта не тільки не справилася з своїми високими зобов'язаннями, але навіть не виконала державного плану. Деякі бригади горлівської шахти «Кочегарка», яким ще в 1959 р. було присвоєно звання комуністичних, також не виконували державного плану [1]. Подібне трапилось і на ряді інших підприємств вугільної, металургійної, машинобудівної та інших галузей промисловості.

Центральна і республіканська преса неодноразово звертала увагу на серйозні недоліки в організації руху за комуністичну працю. В передовій статті газети «Известия» від 28 лютого 1965 р., зокрема, відзначалося, що на ряді підприємств ідея змагання за комуністичну працю була сприйнята поверхово, колективи цехів і підприємств часом вступають у змагання без належної виробничої, організаторської та ідейної підготовки. Взяті при цьому зобов'язання не висувають перед колективами високих рубежів, не мобілізують їх творчої енергії. На деяких підприємствах в гонитві за кількістю присвоюють звання бригад комуністичної праці не продумано, наспіх. Бувають випадки, коли бригади або цехи, які активно боролися за звання колективу комуністичної праці, після присвоєння цього звання втрачають стимули росту, починають топтатися на місці. Газета слушно зауважила: якщо соціалістичне змагання має у нас чіткі принципи організації, заходи матеріального і морального заохочування, то змагання за комуністичну працю не грунтується на таких принципах і умовах.

Те, що в керівництві соціалістичним змаганням і його вищою формою — рухом за комуністичну працю — ще чимало недоліків і формалізму, відзначала також «Правда». Вона відмічала, що на ряді підприємств і будов нема справжньої гласності і порівнювальності результатів змагання. Нерідко зобов'язання приймалися за шаблоном, без широкого і всебічного обговорення в даному колективі, без економічного обгрунтування та розуміння реальних резервів. Це призводило до того, що такі зобов'язання не націлювали виробничників на піднесення продуктивності праці і поліпшення якості продукції, досягнення високої ефективності.

[1] Центральний архів ВЦРПС, ф. 1, оп. 36, спр. 359, арк. 13.

Рух за комуністичну працю — це жива творчість мас, яка має величезні перспективи. Газета «Известия» підкреслювала: «Змагання за комуністичну працю зародилося і розвивається в нашій країні на благодатному грунті небаченої в історії творчої активності мас — будівників нового життя, керованих Комуністичною партією. У цього руху багате і славне майбутнє. Зусиллями, волею, задумами мільйонів воно буде шириться і міцніти, прискорюючи розвиток нашого суспільства на шляху до комунізму» [1]. Необхідно було повсякденно удосконалювати керівництво змаганням і його новою формою — рухом за комуністичну працю, повністю використати величезні можливості цього патріотичного руху для створення матеріально-технічної бази комунізму, виховання людини нового, комуністичного суспільства.

Незважаючи на недоліки в організації і керівництві соціалістичним змаганням, робітничий клас Української РСР, як і весь радянський народ, самовіддано боровся за виконання семирічки, показував зразки трудового героїзму, відданості справі комуністичного будівництва і досяг великих успіхів.

НОВІ ПАТРІОТИЧНІ ПОЧИНАННЯ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

Підготовка до XXII з'їзду КПРС і XXII з'їзду КП України ознаменувалась новим піднесенням соціалістичного змагання, посиленням боротьби трудящих за прискорення технічного прогресу. Напередодні XXII з'їзду КПРС в соціалістичному змаганні брало участь понад 90% робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, зайнятих на промислових підприємствах України. Шахтарі Луганської області виступили ініціаторами всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання семирічного плану і з честю виконували свої зобов'язання. Вони систематично видобували понад план багато вугілля і в серпні 1961 р. досягли продуктивності праці, запланованої на кінець семирічки.

До рубежів, накреслених на кінець семирічки, підійшло багато колективів. Доменна піч металургійного заводу ім. Ф. Е. Дзержинського, де працювала бригада Героя Соціалістичної Праці В. Пильтяя, досягла рівня виробництва, передбаченого на останній рік семирічки. Знатний токар Харківського турбінного заводу ім. С. М. Кірова К. Кисляков у серпні 1961 р. завершив семирічне завдання і став працювати в рахунок 1966 р. Бригада комуністичної праці слюсарів Л. Едварчука Львівського автобусного заводу виконала семирічку по продуктивності праці за рік і п'ять місяців. Одними з перших на Україні ще в 1961 р. виконали свої завдання на семирічку токарі харківських заводів «Електромашина» О. Неверивко, турбінного В. Дрокін, а також прославлена бригада

[1] «Известия», 28.II 1965.

комуністичної праці криворізьких екскаваторників, очолювана Й. Галенком.

Партійні організації очолили передз'їздівське змагання, забезпечили виконання більшістю колективів промислових підприємств своїх підвищених зобов'язань. Швидко зростали ряди учасників руху за комуністичну працю. За перші десять місяців 1961 р. кількість бригад комуністичної праці зросла майже на третину і досягла 183 тис. Ряди ударників комуністичної праці зросли з 476 до 757 тис. чоловік. У період підготовки до XXII з'їзду КПРС в рух за комуністичну працю включилося 3263 колективи. Таким чином, на 1 жовтня 1961 р. на Україні в цьому патріотичному русі брало участь понад 3 мільйони чоловік [1].

Цінну ініціативу виявила група керівників колективів і ударників комуністичної праці — М. Мамай, К. Кисляков, Й. Галенко та інші. Вони звернулись до всіх робітників із закликом ширше розгорнути рух за комуністичну працю і взяли зобов'язання до дня відкриття XXII з'їзду КПРС допомогти сусіднім бригадам, товаришам по праці завоювати почесне звання бригад і ударників комуністичної праці [2]. Їх заклик підтримали на всіх промислових підприємствах республіки.

Своє зобов'язання група керівників колективів і ударників комуністичної праці успішно виконала. Напередодні XXII з'їзду вони доповіли про те, який вклад кожний з них зробив за період з березня по жовтень 1961 р., щоб збільшити ряди учасників соціалістичного змагання. За цей час М. Мамай перейшов на шахту «Суходольська» № 1, щоб допомогти молодому колективу гірників освоїти нову техніку. Бригада, яку він очолював раніше, продовжувала працювати високопродуктивно і, підтримуючи зв'язок з своїм колишнім бригадиром, допомогла бригаді С. Дорофеєва завоювати звання комуністичної. А на новому місці М. Мамай створив бригаду, яка показала небачену до того продуктивність гірничого комбайна. Завдяки допомозі К. Кислякова токарі М. Гусаревич і Г. Новиков досягли видатних успіхів.

Бригада будівельників тресту «Криворіжбуд» І. Додукала в 1960 р. по-комуністичному працювала на спорудженні найбільшої домни «Криворіжсталі». Під час спорудження другої такої домни тов. Додукало очолив бригаду, утворену з двох найвідсталіших бригад. Цей колектив у складі тридцяти чоловік виконував обсяг робіт, розрахований на сорок будівельників. Деякі бетонні роботи, що відставали від графіка на місяць, були швидко введені в графік. У попередній бригаді Додукала бригадиром залишився добре підготовлений ним заступник Л. Страдов.

У ході передз'їздівського змагання учасники руху за комуністичну працю добивалися великих виробничих перемог. Колектив першого сталеплавильного цеху Запорізького заводу «Дніпроспецсталь» за чотири місяці виконав план 1961 р. за добовим виробництвом на одного працюючого, а за продуктивністю праці досяг рівня, запланованого на 1965 р. [3]

[1] Архів УРРПС, довідка «Статистичні дані про змагання за комуністичну працю в 1959—1961 рр.», арк. 1, 11, 12.

[2] «Радянська Україна», 27.III 1961.

[3] «Робітнича газета», 30.IV 1961.

Трудовий подарунок луганських тепловозобудівників XXII з'їздові КПРС — новий тепловоз ТГ-106.

Розвиток руху за комуністичну працю перебував у центрі уваги партійних організацій підприємств України. Комуністи проводили велику політико-виховну роботу серед робітників, особистими виробничими досягненнями запалювали трудящих на героїчну боротьбу за дострокове виконання семирічки. На XXII з'їзді КП України відзначено роботу партійної організації заводу «Запоріжсталь», яка широко розгорнула соціалістичне змагання під лозунгом «Семирічку — за п'ять років», домагалася впровадження у виробництво досягнень науки і техніки. Завдяки повсякденній увазі партійної організації до питань соціалістичного змагання, впровадження досягнень науки і техніки колектив «Запоріжсталі» зустрів XXII з'їзд КПРС значним перевиконанням соціалістичних зобов'язань.

Рух за комуністичну працю нерозривно зв'язаний з дальшим технічним прогресом, активізацією технічної творчості широких мас робітничого класу. На республіканській конференції винахідників і раціоналізаторів (травень 1961 р.) наводились дуже показові дані. За перші два роки семирічки робітники в співдружності з інженерно-технічними працівниками і вченими впровадили у виробництво понад 860 тис. пропозицій. Завдяки технічній творчості передових робітників було заощаджено 550 млн. крб. Ряди раціоналізаторів і винахідників швидко зростали. На цей час в Українській РСР їх налічувалося 407 тис.[1]

[1] Архів УРРПС, стенограма VI пленуму Української Республіканської Ради професійних спілок 28—29 липня 1959 р., стор. 42.

Ударники і члени бригад комуністичної праці, широкі маси трудящих виступали з цінними патріотичними починаннями. Новатори виробництва та інженерно-технічні працівники Краматорського заводу важкого машинобудування з метою найшвидшого розв'язання питань комплексної механізації і автоматизації виробництва виступили ініціаторами розробки плану освоєння і впровадження досягнень науки і техніки, зокрема автоматики, кращого використання виробничих площ. Партійна і профспілкова організації, дирекція заводу підтримали це патріотичне починання і затвердили заводську комісію в складі 33 чоловік. На зборах у цехах і відділах обрані групи сприяння технічному прогресу. До них ввійшли новатори виробництва, конструктори, технологи, працівники лабораторій, партійний і профспілковий актив. Краматорці поставили завдання — залучити всіх трудящих заводу до активної участі в боротьбі за технічний прогрес [1]. Їх ініціативу підтримали на інших машинобудівних заводах республіки.

Тільки в Донецькій області при партійних комітетах було утворено 82 комісії і ради по технічному прогресу, а на підприємствах — 1417 комісій і груп сприяння технічному прогресові. До їх складу входило понад 13 тисяч чоловік з числа кращих новаторів і передовиків виробництва, учених, інженерів, партійних, радянських і господарських працівників.

З першого року семирічки успішно діяла техніко-економічна комісія при Чистяківському міськкомі КП України в складі чотирьох секцій: вугільної промисловості, будівництва, транспорту і місцевої промисловості. Вона приділяла головну увагу питанням технічного прогресу, автоматизації і механізації виробничих процесів, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості і поліпшення якості продукції. Найбільш результативно працювали техніко-економічні ради і комісії при Донецькому, Краматорському, Слов'янському, Костянтинівському міськкомах та інших партійних комітетах [2].

На Луганському тепловозобудівному заводі ім. Жовтневої революції створені бази комплексної механізації, за участю первинних організацій науково-технічного товариства і товариства винахідників та раціоналізаторів розроблено дворічний план механізації і автоматизації виробництва. Виконання цього плану зразу ж дало великий ефект: за короткий час тут механізовано понад 200 об'єктів, побудовано нові конвейєри і поточні лінії [3].

Але й після липневого Пленуму ЦК КПРС (1960 р.) було ще багато серйозних недоліків у практичному здійсненні настанов партії про максимальне прискорення науково-технічного прогресу. На підприємствах України поряд з високою технікою уживалися кустарні методи роботи. Наприклад, на Одеському заводі «Запчастина» поряд з повністю

[1] «Радянська Україна», 31.V 1961.
[2] О. Ляшко, На головному напрямі, К., 1962, стор. 27, 28.
[3] Архів УРРПС, стенограма VI пленуму Української Республіканської Ради професійних спілок 28—29 липня 1959 р., арк. 12.

автоматизованими процесами на багатьох ділянках використовувалася ручна праця.

В цехах Юзефо-Миколаївського цукрового комбінату (Вінниччина) були встановлені і працювали нові автомати, напівавтомати, потужні насоси і тут же, на заводському дворі, робітники вручну дробили вапняне каміння. На ручних операціях було зайнято 13 робітників з річним фондом заробітної плати 70 тис. крб. Сотні робітників на цукрових заводах ремонтували мішкотару як і сто років тому [1]. Чимало недоліків у впровадженні передової технології виявлено на підприємствах Київської області. В результаті недосконалої технології на деяких заводах понад 40% металу йшло в стружку [2]. Всі ці недоліки значною мірою були пов'язані з загальними хибами в управлінні підприємствами, підпорядкованими раднаргоспам. Їх управління були неспроможні повністю забезпечити прискорення науково-технічного прогресу, поширення передового досвіду. Про це свідчило багато фактів. Відомий львівський новатор виробництва В. Гургаль сконструював десятки нових різців, пристроїв і практично довів, що продуктивність верстата можна збільшити вдвоє і втрое. Але ці різці і пристрої майже ніхто із львівських токарів не застосовував. Управління машинобудування і центральне бюро технічної інформації раднаргоспу не налагодили масового виробництва пристроїв новатора і майже нічого не зробили для поширення його методів праці.

Раднаргоспи не здійснювали необхідного контролю над використанням нової техніки. В Донецькій області вугільні комбайни використовувалися лише на 50%, врубові машини на 56%. На машинобудівних заводах Львівського раднаргоспу ручна праця в середньому становила 40—45%.

Партійні організації вживали всіх заходів для усунення недоліків, які гальмували прискорення науково-технічного прогресу, для дальшого піднесення політичної і виробничої активності трудящих. Особливо посилилась ця робота в період підготовки до XXII з'їзду КПРС. Широкого розмаху набули громадські огляди на підприємствах з метою виявлення внутрішніх резервів виробництва, механізації і автоматизації виробничих процесів, підвищення продуктивності праці, підвищення якості, зниження собівартості продукції тощо. В цих оглядах брали участь сотні тисяч трудящих. Яскравим проявом комуністичної свідомості робітників та інженерно-технічних працівників, їх наполегливості в боротьбі за технічний прогрес було створення громадських конструкторських бюро. Вже в травні 1961 р. на Україні їх працювало 1500 [3].

Розвиток руху за комуністичну працю, загальне піднесення політичної і виробничої активності трудящих забезпечували перетворення в життя планів, накреслених у рішеннях XXI з'їзду КПРС. Менш як за три роки на Україні споруджено 200 великих підприємств, у тому числі такі

[1] Архів УРРПС, стенограма III пленуму Української Республіканської Ради професійних спілок 10 серпня 1960 р., арк. 21, 84—85.

[2] Там же, арк. 22.

[3] «Радянська Україна», 2.VI 1961.

гіганти соціалістичної індустрії, як два гірничозбагачувальних комбінати, три надпотужні доменні і чотири мартенівські печі, вугільна шахта «Росія», Дніпропетровський шинний завод та багато інших [1]. У металургійній і гірничорудній промисловості завдяки будівництву нових, а також реконструкції і модернізації діючих підприємств набагато зросли виробничі потужності. Впровадження передової технології забезпечило швидке зростання продуктивності праці. Великих успіхів було досягнуто в розвиткові залізорудної, марганцевої, коксохімічної, нерудної та вогнетривкої промисловості, кольорової металургії.

Швидкими темпами розвивалась нафтова і газова промисловість. Великий крок уперед зроблено в технічному переозброєнні вугільних шахт.

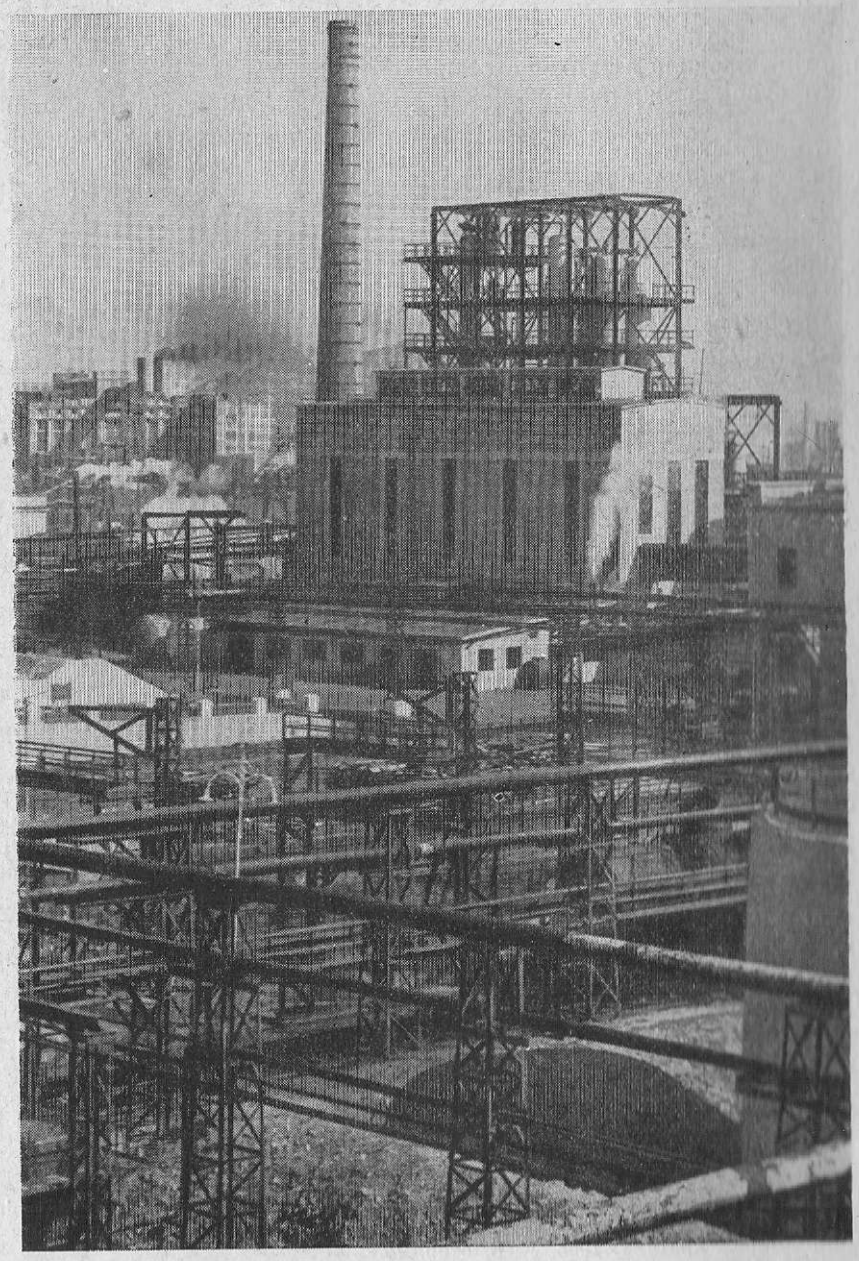
Особливо успішно розвивалась хімічна індустрія. Було введено до ладу нові численні підприємства і цехи, реконструйовано діючі. Велике значення мало спорудження таких високомеханізованих і автоматизованих підприємств, як перша черга Черкаського заводу і друга черга Київського комбінату штучного і синтетичного волокна, а також будівництво хімічних підприємств у Києві, Чернігові, Лисичанську та Горлівці. Значну роль в освоєнні випуску нових видів хімічних матеріалів і виробів відіграли створені на Україні нові проектно-конструкторські і науково-дослідні заклади. Все це дозволило за короткий період збільшити виробництво пластмас і синтетичних смол у 2,2 раза, хімічних волокон в 1,6 раза [2]. Значно зросло також виробництво мінеральних добрив.

Повсякденну увагу приділяла Комуністична партія дальшому піднесенню машинобудівної промисловості. В перші два роки семирічки зусиллями робітників та інженерно-технічних працівників машинобудівних підприємств, науково-дослідних закладів і конструкторських організацій освоєно виробництво близько 1000 нових видів машин, механізмів, апаратів і приладів. Створені і запущені у виробництво потужні роторні екскаватори, нові магістральні тепловози, трактори, великовагові автомобілі, самоскиди, верстати з програмним управлінням, обчислювальні машини. Виконуючи вказівки партії щодо піднесення сільського господарства, машинобудівники тільки в 1960 р. створили понад 90 видів машин і устаткування для механізації сільськогосподарських робіт. Набагато збільшилося виробництво тракторів і кукурудзозбиральних комбайнів.

Значних успіхів досягли працівники соціалістичної промисловості в підвищенні технічної озброєності підприємств і будов. У виробництво впроваджено близько 900 автоматичних, напівавтоматичних і механізованих конвейєрних ліній, модернізовано близько 12 тис. одиниць верстатів і устаткування, підвищилася питома вага електрозварювальних робіт. Внаслідок впровадження в народне господарство тільки планових заходів з нової техніки одержано економічний ефект в сумі 200 млн. крб. Особливе значення мало підвищення рівня автоматизації і комплексної

[1] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», К., 1962, стор. 81.

[2] Там же.

Загальний вигляд смолоперегонного цеху Кадіївського коксохімічного заводу.

механізації у вугільній, гірничорудній, металургійній та будівельній індустрії [1].

У боротьбі за дострокове виконання семирічного плану Комуністична партія виходила з того, що стрижнем будівництва економіки комуністичного суспільства, найважливішим фактором, який відіграє провідну роль у розвитку всіх галузей народного господарства і здійсненні сучасного технічного прогресу, є електрифікація. Тому було вжито всіх заходів для забезпечення випереджуючих темпів виробництва електроенергії. За перші два роки семирічки виробництво електроенергії в Українській РСР збільшилось майже на 22%. Введено в дію близько 1,5 млн. кіловат енергетичних потужностей, у тому числі енергетичний блок на 200 тисяч кіловат.

Завершувалося спорудження однієї з найбільших будов на Україні — Кременчуцької гідроелектростанції, яка є найважливішим енергетичним вузлом Дніпровського каскаду. Ця споруда являє собою земляну греблю завдовжки понад 15 кілометрів і заввишки 25 метрів, бетонну водозливну греблю довжиною 276 метрів, будинок з 12 агрегатами, однокамерний шлюз і захисні дамби довжиною 63 кілометри [2].

У будівництві Кременчуцької гідроелектростанції активну участь узяли заводи-поставщики не тільки України, але й Москви, Ленінграда, багатьох міст Уралу. З усіх кінців Радянської країни на ударну комсомольську будову прибули молоді будівники. Добиваючись дострокового пуску гідроелектростанції, тут працювало 98 комсомольсько-молодіжних бригад, 32 екіпажі та 3 зміни. Всі вони перевиконували виробничі завдання.

Споруджувалася Дніпродзержинська ГЕС, почалося будівництво п'ятої на Дніпровському каскаді Київської гідроелектростанції. Розгорнулися роботи по створенню єдиної енергетичної системи України як складової частини енергетичної системи Радянського Союзу.

Швидкими темпами зростало в республіці виробництво предметів народного вжитку. Було споруджено близько 100 фабрик і заводів легкої і харчової промисловості. Розгорнулося будівництво ще 120 подібних підприємств [3]. За 1960 і 1961 рр. з великим перевищенням виконано завдання по введенню в експлуатацію ткацьких верстатів, прядильних веретен, виробничих потужностей по випуску взуття. Перевиконано також встановлені завдання по реконструкції цукрових заводів.

Одним з найбільших підприємств легкої промисловості, споруджених у перші роки семирічки, був Ровенський льонокомбінат. За обсягом випуску продукції він займав перше місце в Європі серед підприємств подібного типу. Будівництво цього гіганта легкої промисловості здійснювалося рекордно швидкими темпами: в травні 1959 р. почалися перші будівельні роботи, а вже в січні 1963 р. до ладу стала перша черга комбі-

---

[1] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 82, 88.

[2] «Комуніст України», 1963, № 8, стор. 74.

[3] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 82.

Монтаж нового конвейєра, збудованого групою спеціалістів Київської взуттєвої фабрики № 1. На передньому плані: конструктор Я. Воронцова і механік штампувального цеху М. Березний.

нату. Прядильні верстати для комбінату виготовляв Орловський завод «Текстильмаш», підготовчо-ткацькі — Климовський, ткацькі — Шуйський машинобудівні заводи. Взагалі устаткування Ровенського текстильного комбінату доставлялося з заводів України, РРФСР, Білорусії, Грузії, Естонії, Мордовської та Марійської АРСР.

Комбінат обладнано новітньою технікою, завдяки чому це універсальне підприємство випускає не тільки технічні, а й побутові тканини — скатертини, доріжки, килими, бортовки тощо. Обсяг його продукції становить 23 млн. м. тканин на рік, тобто більше, ніж в 1950 р. випустили всі текстильні підприємства Української РСР.

Великих результатів досягнуто в роботі всіх видів транспорту. Вантажооборот, виконаний електровозною і тепловозною тягою, зріс у три рази. Різко зріс обсяг вантажних перевозок автотранспортом. Майже вдвічі збільшилася кількість автобусів. Споруджено понад 6 тис. км. автомобільних шляхів з твердим покриттям [1].

[1] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 83.

У період розгортання будівництва комунізму послідовно здійснювалась програмна вимога про дальший всебічний розвиток усіх радянських націй і народностей, їх все тісніше братерське співробітництво і взаємодопомогу, згуртування і зближення в усіх галузях життя. Нові заводи, фабрики, шахти, електростанції, залізниці України, які вступили до ладу в перші роки семирічки, споруджувалися зусиллями не тільки українського народу, а й народів усіх братніх республік. У свою чергу український народ подавав їм велику допомогу кадрами, а також металом, паливом, машинами, верстатами, технічним устаткуванням.

Високо оцінюючи велику допомогу працівників соціалістичної промисловості України узбецькому народові, XIV з'їзд Комуністичної партії Узбекистану в своєму привітанні XXII з'їздові КП України писав: «Трудящі Узбекистану сердечно дякують за братерську допомогу і підтримку машинобудівникам Києва і Харкова, сталеварам Запоріжжя і Криворіжжя, шахтарям Донбасу, суднобудівникам Миколаєва і Херсона і від усієї душі говорять сердечне вам спасибі — великий узбецький рахмат».

Відносини братерської дружби та взаємодопомоги зв'язують український народ з народами Прибалтики. Символом міцніючих економічних зв'язків між Литвою і Україною став газопровід Дашава—Вільнюс, який литовський народ сердечно називає трасою дружби [1]. Тільки за перше півріччя 1965 р. машинобудівні заводи Української РСР виготовили і направили в прибалтійські республіки багато металорізальних і токарних верстатів. Техніко-економічна взаємодопомога всіх братніх радянських республік досягла в цей період справжнього розквіту.

Величезні успіхи, досягнуті в розвитку народного господарства, були закономірним результатом героїчної праці радянського народу, мудрого керівництва Комуністичної партії.

Після XXII з'їзду виникли численні нові патріотичні починання, спрямовані на якнайшвидше створення матеріально-технічної бази комунізму. Їх ініціаторами виступали передові колективи і новатори виробництва, які героїчно боролися за дострокове виконання семирічки.

ЗМІЦНЕННЯ СОЮЗУ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ І КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

Зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства нерозривно пов'язане з завданням посилення керівної ролі робітничого класу нашої країни в економічній, політичній та ідеологічній галузях. Робітничий клас є провідною силою радянського суспільства і найбільш глибоко і повно виявляє інтереси всього народу, який веде героїчну боротьбу за побудову комунізму. Успішно розвиваючи промисловість і в першу чергу важку індустрію, робітничий клас

[1] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 292, 290.

забезпечує тим самим здійснення всіх найважливіших заходів Комуністичної партії, спрямованих на піднесення сільського господарства.

Після вересневого Пленуму ЦК КПРС 1953 р. соціалістична промисловість дала сільському господарству сотні тисяч тракторів, комбайнів і інших сільськогосподарських машин. Наслідуючи приклад передових підприємств Москви, робітники України посилили шефську допомогу колгоспам, радгоспам і РТС. Грудневий Пленум ЦК КПРС 1959 р. підкреслив, що для успішного виконання завдань, поставлених XXI з'їздом партії по дальшому розвитку сільського господарства, необхідно насамперед посилити механізацію та електрифікацію сільськогосподарського виробництва, забезпечити колгоспи і радгоспи новою технікою для комплексної механізації і на цій основі значно скоротити строки проведення сільськогосподарських робіт, підвищити загальну культуру землеробства, добитися нового зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції.

Завдяки трудовому героїзму робітників промисловості плани виробництва тракторів, комбайнів, плугів, сівалок та інших машин і запасних частин до них виконувалися достроково. Підприємства освоювали виробництво нових сільськогосподарських машин, озброювали колгоспи і радгоспи найпередовішою технікою.

Колектив Харківського тракторного заводу зобов'язався дати сільському господарству понад план 1500 тракторів «ДТ-20», 1000 тракторів інших марок, значну кількість запасних частин і закликав робітників підприємств, які виробляють трактори й сільськогосподарські машини, внести гідний вклад в озброєння сільського господарства передовою технікою [1]. Це звернення гаряче підтримали робітники заводів сільськогосподарського машинобудування. Уманський ремонтний завод освоїв виробництво кормороздавачів для свиноферм. Перші такі машини було відправлено не тільки в колгоспи і радгоспи Української РСР, а й в Ленінградську, Оренбурзьку, Воронезьку області, в Ставропольський край, Латвійську і Литовську республіки.

З цінним патріотичним почином виступила бригада комуністичної праці мартенівського цеху Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г. І. Петровського, очолювана Героєм Соціалістичної Праці депутатом Верховної Ради Української РСР П. Махотою. Бригада запропонувала створити фонд надпланового металу з метою збільшення виробництва машин для сільського господарства і зобов'язалася внести в цей фонд у 1960 р. не менше 500 т. сталі за рахунок продовження періоду роботи мартенівської печі, кращого використання газу і кисню та збільшення випуску швидкісних плавок.

Центральний Комітет Комуністичної партії України в постанові «Про патріотичний почин бригади комуністичної праці Дніпропетровського металургійного заводу імені Петровського Героя Соціалістичної Праці сталевара Петра Махоти» відзначив, що патріотичний почин цієї бригади в соціалістичному змаганні за створення фонду надпланового

[1] «Робітнича газета», 27.I 1960.

металу для забезпечення колгоспів і радгоспів матеріалами і устаткуванням є цінною ініціативою. ЦК КП України закликав робітників, робітниць, інженерно-технічних працівників усіх галузей промисловості республіки підтримати це патріотичне починання і включитися в соціалістичне змагання за випуск надпланового металу, за створення додаткового фонду промислової продукції для потреб сільського господарства [1].

Однією з перших підтримала почин П. Махоти бригада комуністичної праці мартенівської печі № 4 Дніпродзержинського заводу імені Ф. Е. Дзержинського, очолювана П. Трегубом. Він вступив у соціалістичне змагання з П. Махотою і взявся в печі із значно меншою садкою зварити за рік 650 т. сталі понад план. 21 вересня 1960 р. бригада П. Трегуба достроково рапортувала про виконання взятого зобов'язання— вона дала понад план 654 т. сталі. Цій події присвячено плакат, виданий масовим тиражем.

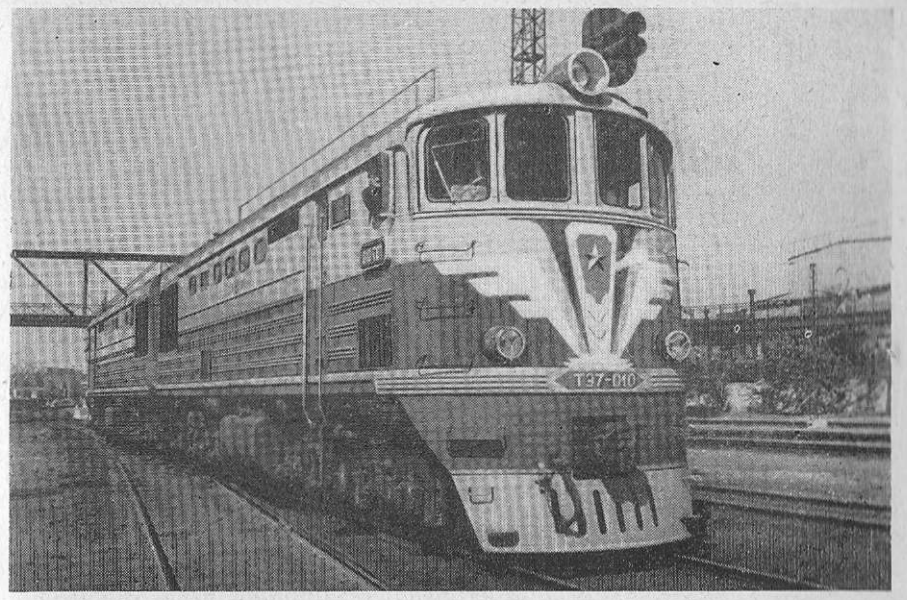
Прагнучи максимально допомогти трудівникам села, ливарники Дніпропетровського заводу ім. Артема переглянули свої резерви і вирішили за рахунок поліпшення технології відливання циліндра зменшити його вагу. Протягом року вони заощадили стільки чавуну, скільки потрібно для виготовлення двох тисяч автопоїлок, призначених для колгоспів Дніпропетровської області [2]. Активно підтримали починання П. Махоти криворізькі гірники, давши багато сировини для виплавки понадпланового металу на сільськогосподарські машини.

В період розгортання комуністичного будівництва шефство робітничого класу над колгоспним селом піднеслося на вищий ступінь, набуло нових якісних рис. Виробнича допомога робітничого класу тепер стала спрямовуватись на розв'язання корінних питань механізації і автоматизації колгоспного виробництва. Колективи промислових підприємств ставили перед собою завдання електрифікувати підшефні колгоспи, організувати в них ремонтні майстерні, механізувати ферми та інші трудомісткі процеси.

Успішно перебудував шефську роботу в світлі нових завдань колектив Харківського заводу транспортного машинобудування ім. В. О. Малишева. Робітники, спеціалісти багато зробили для механізації тваринницьких ферм у колгоспах Старосалтівського та Ізюмського районів. Тільки в 1960 р. завод виготовив для підшефних колгоспів 5 нових підвісних шляхів, 70 контейнерів для роздачі кормів тощо.

В 1961 р., після січневих пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, випуск тракторів, сільськогосподарських машин і запасних частин до них різко збільшився і перевершив завдання, накреслені контрольними цифрами. Сільськогосподарська техніка неухильно удосконалювалась. На Харківському трактороскладальному заводі почався серійний випуск швидкісного самохідного шасі «Т-16», значно продуктивнішого від шасі попередньої конструкції, тепер знятого з виробництва. Нове самохідне

[1] «Радянська Україна», 8.I 1960.
[2] «Зоря», 27.I 1960.

Тепловоз ТЕ-7 першого експреса Київ — Москва, підготовлений до експлуатації на Харківському заводі тепловозного устаткування. 1960 р.

шасі може працювати з різноманітними навісними та причіпними сільськогосподарськими знаряддями і машинами.

Значний вклад в озброєння сільського господарства новою технікою вніс виробничий колектив одного з найбільших на Україні заводів «Червона Зірка».

Робітники й інженерно-технічні працівники підприємств, які забезпечують потреби сільського господарства, показували зразки трудового героїзму в боротьбі за збільшення випуску продукції. Видатними трудовими перемогами зустріла XXII з'їзд КПРС бригада передового апаратника Горлівського азотнотукового заводу О. Штиха — ініціатора змагання донецьких хіміків. Бригада достроково виконала своє зобов'язання і на тих же потужностях виробила додатково більше чотирьохсот тонн аміаку — сировини для виробництва мінеральних добрив, зекономила багато електроенергії. Вже в травні 1961 р. у горлівського хіміка було більше трьох тисяч послідовників [1].

Працівники залізничного траспорту, розгорнувши соціалістичне змагання на честь XXII з'їзду КПРС, стежили за кожним вагоном з вантажем для села. Колективи київських заводів «Червоний екскаватор» та мотоциклетного в травні 1961 р. виступили з ініціативою — допомогти сільським механізаторам у ремонті збиральної техніки. Цей почин під-

[1] «Правда Украины», 11.V 1961.

тримали колективи інших підприємств промисловості і транспорту, а також будівельних організацій.

Шефська допомога робітничого класу трудівникам сільського господарства в період підготовки до XXII з'їзду КПРС з кожним днем посилювалась. Значну допомогу в поліпшенні культурно-масової роботи на селі надавали колгоспу «Родина» Старобешівського району робітники та інженерно-технічні працівники Макіївського металургійного заводу імені С. М. Кірова. Шефи, зокрема, виготовили і встановили на вулицях села 50 добре обладнаних щитів наочної агітації. Палац культури металургів організував два концерти для колгоспників. В село виїздила агіткультбригада. З великим успіхом тут пройшли організовані шефами лекції про міжнародне становище і про сучасну Чехословаччину [1].

Частим і бажаним гостем у колгоспах Криничанського району була агітбригада Дніпродзержинського вагонобудівного заводу. Партійна організація м. Дніпродзержинська влаштовувала недільники допомоги селу. В ці дні шефи виїздили у колгоспи, провадили бесіди, читали лекції, доповіді, подавали практичну допомогу. Дніпропетровці створили на громадських засадах для сільської молоді курси по підготовці до вищих учбових закладів [2].

Трудівники сільського господарства високо оцінювали шефську допомогу виробничих колективів промислових підприємств. Характерним щодо цього був лист головного інженера Зміївської ремонтно-технічної станції. Він писав: «Рання весна цього року вимагає від механізаторів великих зусиль у підготовці техніки. Значну допомогу надав нам Харківський тракторний завод. Особливо хочу подякувати сталеливарникам: від них ми одержали значну кількість пальців тракторів, що дало змогу пустити в дію сотні тракторів. Завод додатково дав також балансири, підтримуючі ролики, картки. Крім цього, у колгоспи нашого району відправлено сім тракторів «Т-75». Спасибі, дорогі друзі, за допомогу. Від усього серця бажаю вам гідно зустріти XXII з'їзд КПРС і 30-річчя рідного заводу».

Правління колгоспу «Перемога» Великобурлуцького району в листі на завод писало: «Просимо керівництво цеху паливної апаратури висловити подяку членам ремонтної бригади тт. Черникову, Бугайову, Шаповалову, Вільдяєву, Кулішу та Приставкину. Своєю сумлінною працею вони сприяли достроковому завершенню ремонту сільськогосподарських машин» [3].

Доярки колгоспу ім. Калініна Київської області М. Майченко, П. Мельниченко, Є. Багнюк, О. Козачук у зворушливому листі до редакції «Робітничої газети» показали, яку величезну допомогу їм подали робітники-шефи. Вони писали: «Ми хочемо через газету сказати велике спасибі нашим шефам... Бувало, несеш від колодязя до корівника воду — два відра на коромислі, а третє в руці — і думаєш про ті колгоспи, де ця виснажлива для жінок робота стала набагато легшою завдяки ме-

[1] «Колгоспне село», 14.V 1961.
[2] «Радянська Україна», 25.V 1961.
[3] «Соціалістична Харківщина», 19.V 1961.

Сталевар мартенівської печі № 1 Макіївського металургійного заводу В. Холявко.

ханізації. Звичайно, що і догляд за тваринами там кращий. А у нас на фермі умови праці доярок все ще дуже важкі. І раптом радість: приїхали до нас шефи з Київського верстатобудівного заводу ім. Горького. Вони спорудили водонапірну башту, обладнали водопровід, встановили автопоїлки. Дивишся і навіть не віриться, що таке полегшення настало для нас, доярок... Ми дуже вдячні нашим шефам» [1].

Велику увагу цій проблемі приділив XXII з'їзд Комуністичної партії України, підкресливши, що піднесення сільського господарства — всенародна справа. На з'їзді зазначалося, що промисловість республіки має максимально збільшити виробництво машин, мінеральних добрив, отрутохімікатів, гербіцидів, сечовини, кормових дріжджів, комбікормів та іншої продукції для потреб сільського господарства. Він поставив завдання рішуче піднести відповідальність підприємств і раднаргоспів за виконання замовлень для сільського господарства, зокрема за повне задоволення потреб у запасних частинах [2].

Незважаючи на певні результати боротьби за піднесення сільського господарства, воно за останні роки сповільнило темпи свого зростання. В постанові березневого Пленуму ЦК КПРС (1965 р.) зазначено, що плани розвитку сільського господарства виявились невиконаними. Основними причинами його відставання були порушення економічних законів розвитку соціалістичного виробництва, принципів матеріальної заінтересованості колгоспників і робітників радгоспів у результатах праці, правильного поєднання суспільних і особистих інтересів трудящих.

В постанові Пленуму ЦК КПРС вказано, що великою мірою дався взнаки також суб'єктивізм у керівництві, що призвело до помилок у плануванні, фінансуванні і кредитуванні сільського господарства, в політиці цін. Великої шкоди колгоспному і радгоспному виробництву завдавали необгрунтовані перебудови керівних органів, які породжували обстановку безвідповідальності і нервозності в роботі.

Величезне значення для дальшого розвитку сільського господарства мали рішення березневого Пленуму ЦК КПРС 1965 р. На Пленумі дано глибокий аналіз основних підсумків розвитку сільського господарства за останні роки, виправлено грубі помилки в керівництві ним. Насамперед відновлено принцип матеріальної заінтересованості колгоспників і робітників радгоспів, внесено зміни в планування, фінансування і кредитування сільського господарства, в політику цін. Розглянуто питання про поліпшення системи заготівель сільськогосподарських продуктів, про зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, всебічне використання в ньому досягнень науки і передової практики, про дальше організаційно-господарське зміцнення колгоспів і радгоспів, про піднесення рівня партійної роботи на селі. В постанові Пленуму ЦК КПРС «Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР» зазначено: «Успішне здійснення цих заходів ще більше зміцнить

---

[1] «Робітнича газета», 4.II 1961.

[2] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 127.

нерушимий союз робітничого класу і колгоспного селянства, буде важливим вкладом у створення матеріально-технічної бази комунізму».

Постійна допомога робітничого класу, всіх працівників соціалістичної промисловості всебічно сприяє дальшому піднесенню сільського господарства, подоланню відмінностей між містом і селом, поліпшенню умов праці і побуту колгоспного селянства.

УЧАСТЬ У ГОСПОДАРСЬКОМУ І ДЕРЖАВНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Боротьба за дострокове виконання семирічного плану супроводжувалась могутнім піднесенням політичної активності робітничого класу. Особливе значення мало залучення робітничого класу до роботи всіх органів державної влади і державного управління. В. І. Ленін надавав цьому питанню виняткового значення. Він підкреслював, що перехід через Радянську державу до поступового відмирання держави може бути здійснений лише «...шляхом систематичного залучення все більшого числа громадян, а потім *поголовно* всіх громадян до безпосереднього і *щоденного* несення своєї частки тягот по управлінню державою» [1].

В період розгортання комуністичного будівництва роль робітничого класу в управлінні державою ще більш посилюється. XXI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу зазначив, що головною лінією в розвитку соціалістичної державності є всебічний розвиток демократії, залучення всіх громадян до участі в керівництві господарським і культурним будівництвом, в управлінні громадськими справами. У роботі Рад і їх постійних комісій беруть участь багато передовиків виробництва, спеціалістів, численний актив. Постійним комісіям надано широкі права. Вони можуть розглядати на своїх засіданнях всі питання, які входять до компетенції відповідних місцевих Рад. У більшості випадків постійні комісії здійснюють підготовчу і контрольну роботу, ставлять перед Радами і їх виконавчими органами найбільш важливі і невідкладні питання. Так, 8331 постійна комісія місцевих Рад Київської області підготувала і зробила понад 8 тис. співдоповідей з питань побутового обслуговування населення, зміцнення соціалістичної законності і охорони прав громадян [2].

Діяльність постійних комісій сприяла різкому пожвавленню роботи виконкому Харківської міської Ради. Тільки за перші чотири місяці 1960 р. її постійні комісії перевірили виконання понад 20 рішень виконкому і секцій міськради. У цій роботі взяли участь 300 депутатів і численний актив. Постійні комісії вживають рішучих заходів по виконанню накреслених міською Радою планів. Так, комунальна комісія виявила, що будівництво очисних споруд у Харкові проводилось незадовільно, графік зривався, не було контролю за роботою з боку відповідальних осіб.

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 127.
[2] «Радянське право», 1960, № 3, стор. 33.

Група депутатів — робітників і спеціалістів комунального господарства — подала допомогу в будівництві колекторів [1].

На виконання рішень XXI з'їзду КПРС почали створюватися і успішно працювати на підприємствах депутатські групи. Уже в 1960 р. на підприємствах і будовах Донецької, Луганської, Кримської, Львівської та інших областей створено депутатські групи і пости. Вони сприяють піднесенню політичної і виробничої активності трудящих, поліпшенню роботи місцевих органів влади. Кращі представники робітничого класу обираються депутатами Верховної Ради СРСР і Верховної Ради Української РСР. Робітники становлять більшість депутатів Верховної Ради Української РСР, обраних від великих промислових центрів республіки. Так, серед 11 депутатів, обраних трудящими Києва до Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання, було 8 робітників безпосередньо з виробництва, в тому числі відомі новатори виробництва В. Семинський і Г. Царик, токар заводу «Укркабель» П. Данчук, знатний будівельник П. Степанчук. Серед 42 депутатів від Донецької області 16 були робітниками, в тому числі один з організаторів руху за комуністичну працю в хімічній промисловості О. Штих, прославлений новатор вугільної промисловості О. Кольчик, машиніст підйомної машини шахтоуправління № 2 Ново-Економічного району В. Ушакова, машиніст депо станції Іловайське М. Щукін, бригадир вибійників шахти ім. Артема М. Кузьменко [2].

Завдяки високій свідомості і політичній активності трудящих у відання громадських організацій почало поступово переходити багато функцій, які раніше виконувалися державними органами. В резолюції XXI з'їзду КПРС вказано, що перехід окремих функцій від державних органів до громадських організацій не послабить ролі соціалістичної держави в будівництві комунізму, а розширить і зміцнить політичну основу соціалістичного суспільства, забезпечить дальший розвиток соціалістичної демократії. Велику увагу в зв'язку з цим з'їзд приділив участі трудящих у боротьбі за підтримання правил соціалістичного співжиття.

У всіх населених пунктах Української РСР були створені народні дружини, які ведуть непримиренну боротьбу проти порушників громадського порядку, роз'яснюють населенню радянські закони. На XXII з'їзді Комуністичної партії України відзначалось: «Уже тепер громадські організації відіграють велику роль у комуністичному вихованні радянських людей і, зокрема, у зміцненні соціалістичного правопорядку. На Україні створено 30 тисяч товариських судів, більш як 27 тисяч добровільних народних дружин, депутатські комісії в питаннях соціалістичної законності, вуличні і будинкові комітети, які поступово розширюють свої функції. Разом з державними органами вони борються проти правопорушників, не дозволяють дармоїдам і неробам, всім, хто заважає нам будувати комунізм, безкарно порушувати радянські закони» [3].

[1] «Соціалістична Харківщина», 26.IV 1960.

[2] «Радянська Україна», 6.III 1959.

[3] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 121.

Виключне значення для дальшого піднесення активності робітничого класу в державному будівництві мали історичні рішення XXII з'їзду КПРС. В прийнятій на з'їзді Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу дано глибокий марксистський аналіз питання про завдання партії в галузі державного будівництва і дальшого розвитку соціалістичної демократії. В Програмі зазначається, що диктатура пролетаріату відіграла всесвітньо-історичну роль, забезпечивши перемогу соціалізму в СРСР. У процесі побудови соціалізму диктатура пролетаріату сама зазнала змін. В результаті ліквідації експлуататорських класів відмерла функція придушення їх опору. Водночас всебічно розвинулись головні функції соціалістичної держави — господарсько-організаторська і культурно-виховна. Почався процес переростання держави у всенародну організацію трудівників соціалістичного суспільства. Робітничий клас — найбільш передова і організована сила радянського суспільства — здійснює свою керівну роль і в період розгортання будівництва комунізму.

У світлі рішень XXII з'їзду КПРС величезне значення має посилення участі робітників у діяльності Рад. В Програмі партії вказується, що в ході комуністичного будівництва підвищуватиметься роль Рад, які є всеохоплюючою організацією народу, втіленням його єдності. Поєднуючи в собі риси державної і громадської організацій, Ради все більше виступають як громадські організації при широкій і безпосередній участі мас в їх діяльності. Розширяються права місцевих Рад депутатів трудящих (місцевого самоуправління). Вони будуть остаточно розв'язувати всі питання місцевого значення.

У Програмі партії підкреслюється, що в період розгортання комуністичного будівництва підвищується роль постійних комісій Рад, на розгляд яких поступово передаватиметься все більша кількість питань, що перебувають у компетенції управлінь і відділів виконавчих органів. З великою активністю обговорено підсумки виконання планів за 1961 р. і завдання на 1962 р. на Шостій сесії Верховної Ради Української РСР і сесіях місцевих Рад депутатів трудящих. Помітно поліпшилась робота постійних комісій Рад. За даними на 1 січня 1962 р. в місцевих Радах на Україні працювало 61,5 тис. постійних комісій, у яких брало участь майже 330 тис. депутатів. До роботи в комісіях широко залучено робітників, колгоспників, працівників культури, спеціалістів різних галузей народного господарства.

Зростання політичної і виробничої активності робітничого класу було і є одним з найважливіших факторів, які забезпечують піднесення ролі громадських організацій у житті суспільства. Як зазначається в Програмі партії, особливо зростає значення професійних спілок як школи управління, школи господарювання, школи комунізму. Профспілки покликані «постійно піклуватися про підвищення комуністичної свідомості мас, виступати організаторами змагання за комуністичну працю, допомагати трудящим виробляти навики керування державними і громадськими справами, брати активну участь у проведенні контролю над мірою праці і мірою споживання...»

Профспілки є найбільш масовою громадською організацією трудящих. Тільки за два роки, які минули між VII і VIII з'їздами профспілок України, їх ряди зросли більш як на півтора мільйона і досягли 11 435 тис. чоловік. Робітники, як правило, входять до всіх керівних органів профспілок і відіграють у них найважливішу роль. На VIII з'їзді профспілок України (березень 1962 р.) з 601 делегата 246 були робітниками з виробництва [1]. Посилилась участь робітників у всіх ланках профспілкового апарату. Чимало було зроблено для розвитку у профспілках громадських засад. 95% фабрично-заводських, районних і міських комітетів профспілок працювало на громадських засадах. Майже 300-тисячний загін профгрупоргів виступає на Україні організатором соціалістичного змагання за успішне виконання планів дальшого розвитку виробництва [2]. Це мало велике значення, оскільки в групі народжуються сотні нових цінних починань, важливих нововведень.

Значно посилилася роль профспілок у залученні широких мас трудящих до управління виробництвом, господарством. Це питання набуло особливого значення в період розгортання будівництва комунізму. Воно вирішувалося шляхом створення постійно діючих виробничих нарад, пожвавлення роботи відповідних комісій місцевих Рад, встановлення громадського контролю над станом і якістю житлового будівництва, створення інституту громадських інспекторів охорони праці і техніки безпеки, комісій сприяння технічному прогресу, розгортання руху раціоналізаторів і винахідників тощо.

Як підкреслив грудневий Пленум ЦК КПРС 1957 р., постійно діючі виробничі наради дозволяють поєднувати принципи єдиноначальності з контролем знизу, проводять свою роботу за широкою участю робітників, інженерно-технічних працівників і службовців і включають в себе представників адміністрації, партійних і комсомольських організацій, науково-технічних товариств. Робота виробничих нарад має підпорядковуватись завданням виконання і перевиконання державних планів, найповнішого використання внутрішніх резервів виробництва, створення робітникам умов високопродуктивної праці, удосконалення методів управління підприємствами і будовами [3]. В лютому 1962 р. на підприємствах Української РСР було понад 12 тис. загальнозаводських і 8660 цехових постійно діючих виробничих нарад.

Вони обговорювали хід виконання планів, питання організації праці, поліпшення і зниження собівартості продукції, технічного нормування тощо. Особливо зросло значення постійно діючих виробничих нарад у період розгортання комуністичного будівництва. Вони стали однією з найважливіших форм мобілізації широких мас робітників, інженерно-технічних працівників і службовців на боротьбу за дострокове виконання семирічного плану.

---

[1] «Робітнича газета», 1.III 1962.

[2] «Робітнича газета», 10.X 1963.

[3] «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. 4, стор. 815.

Активну участь брали робітничі маси в боротьбі за поліпшення умов праці і техніки безпеки. Ці питання становлять предмет повсякденного піклування Комуністичної партії і Радянського уряду. Тільки за 1960 і 1961 рр. в республіці на цю мету було витрачено 175 млн. крб. На ряді підприємств, наприклад, на Дніпродзержинському заводі ім. газети «Правда», азотно-туковому, Нікопольському Південнотрубному в абсолютній більшості бригад, ділянок і цехів немає випадків травматизму.

На одному з старих вугільних підприємств — шахті № 1 «Центральна» тресту «Червоноармійськвугілля», Донецької області — довжина гірничих виробок має 80 кілометрів. Але їх утримують в чистоті і порядку. Багато процесів на шахті механізовано і автоматизовано. Тут точно дотримуються порядку здачі і прийому змін гірничими майстрами та громадськими інспекторами по охороні праці, щотижня проводиться «день безпеки». Завдяки цим заходам на більшості ділянок шахти ще не було жодного нещасного випадку з тяжким наслідком [1]. Контроль за охороною праці і технікою безпеки в 1962 р. в республіці здійснювали 300 тис. членів комісій і громадських інспекторів, а також близько 2 тис. позаштатних технічних інспекторів. Більшість їх це робітники — передовики і новатори виробництва. Помітних успіхів досягнуто завдяки їх діяльності на шахтах Донбасу, Львівсько-Волинського вугільного басейну, на машинобудівних заводах Харкова, а також на ряді підприємств інших галузей промисловості [2].

Виникло й багато інших форм участі громадськості в створенні здорових і безпечних умов праці. При багатьох обкомах профспілок створено відділи охорони праці на громадських засадах. Цінну ініціативу виявила Запорізька обласна рада профспілок, організувавши університет охорони праці на громадських засадах. У Василівському районі відкрито філіал цього університету для навчання профактиву і працівників сільського господарства. Подібні університети створено й іншими облпрофрадами.

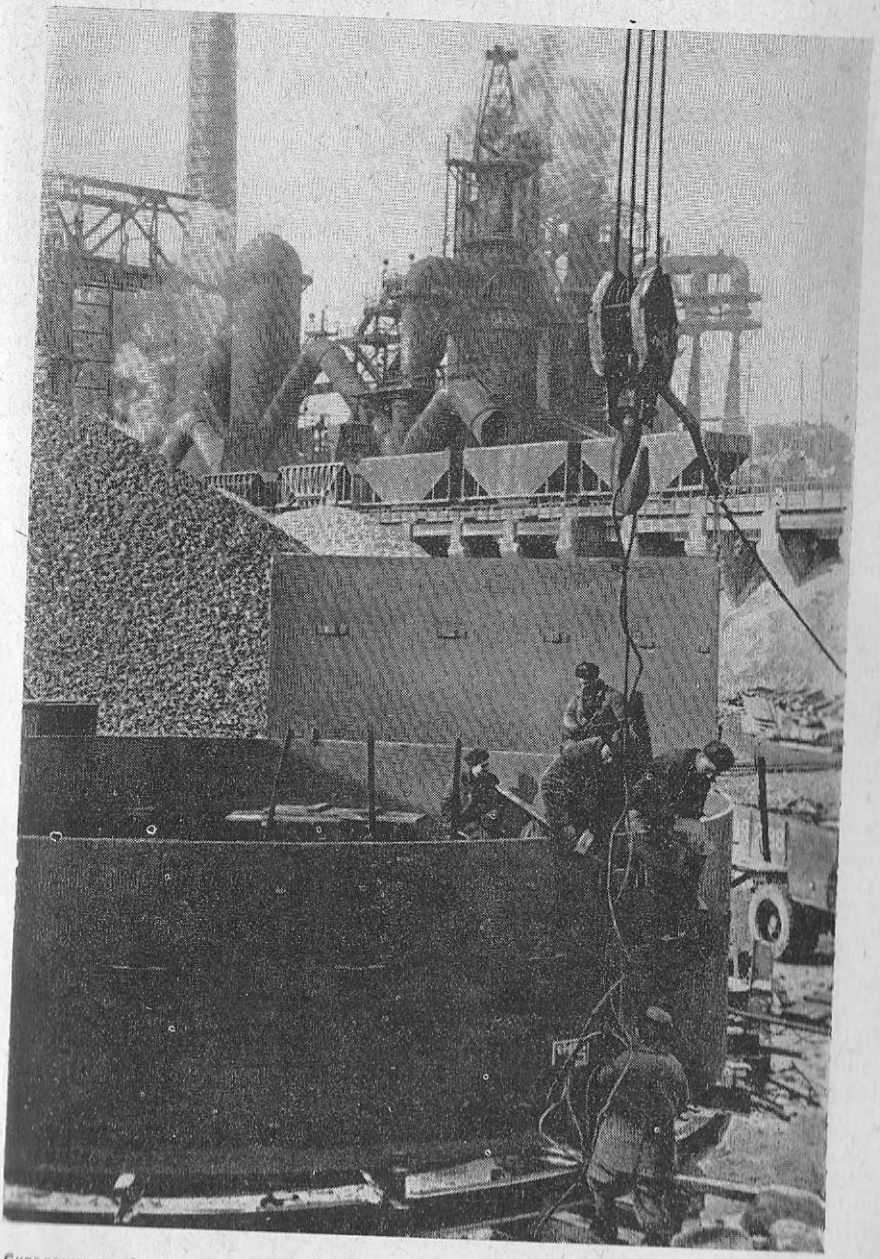
Для контролю над станом і якістю житлового будівництва профспілки залучили численний актив у складі 180 тис. передових робітників та інженерно-технічних працівників [3]. Повсякденно здійснювався робітничий контроль і над розподілом житлової площі.

Двічі орденоносний комсомол України за цей період вписав багато нових сторінок у славний літопис трудових перемог радянського народу. У привітанні XIX з'їзду Ленінської Комуністичної спілки молоді України (березень 1962 р.) Центральний Комітет Комуністичної партії України підкреслив, що багатомільйонна армія молодих робітників, інженерів і техніків самовіддано працює на заводах, фабриках, шахтах і будовах, виступає заспівувачем патріотичного змагання за комуністичну працю, за технічний прогрес і невпинне зростання продуктивності праці, ощадливість, вишукує і ставить на службу країні нові резерви виробництва.

[1] Архів УРРПС, стенограма VII з'їзду професійних спілок Української РСР, арк. 36—37.

[2] «Робітнича газета», 1.IV 1962.

[3] «Робітнича газета», 7.IV 1960.

Складання повітронагрівальної доменної печі на Дніпропетровському заводі ім. Г. І. Петровського. 1959 р.

Комсомол України по праву пишається такими своїми вихованцями, як шахтарі К. Северинов, І. Кобильников, металурги Л. Перехрест, І. Семеренко і В. Пильтяй, будівельники В. Литвин, Г. Яковець, П. Полянецький і Г. Коваленко, машинобудівники К. Свириденко і О. Топчій, слюсар Ю. Куций, ткаля Г. Хоменко, фасувальниця Л. Крушельницька та ін.

На XIX з'їзді ЛКСМ України були наведені яскраві дані про героїчні справи робітничої молоді. В промисловості, будівництві і на транспорті працює 1200 тис. комсомольців, тобто понад 32% всієї комсомольської організації республіки. Головними формами участі комсомолу республіки в господарській діяльності було шефство над спорудженням найважливіших народногосподарських об'єктів, боротьба за технічний прогрес і підвищення продуктивності праці.

Під керівництвом Центрального Комітету КП України і місцевих партійних організацій комсомол республіки кількісно і якісно виріс, організаційно і політично зміцнів, підвищив свою боєздатність. На 1 березня 1962 р. в його рядах налічувалось 3300 тис. юнаків і дівчат. Близько 60% членів організації безпосередньо працювали в сфері матеріального виробництва [1].

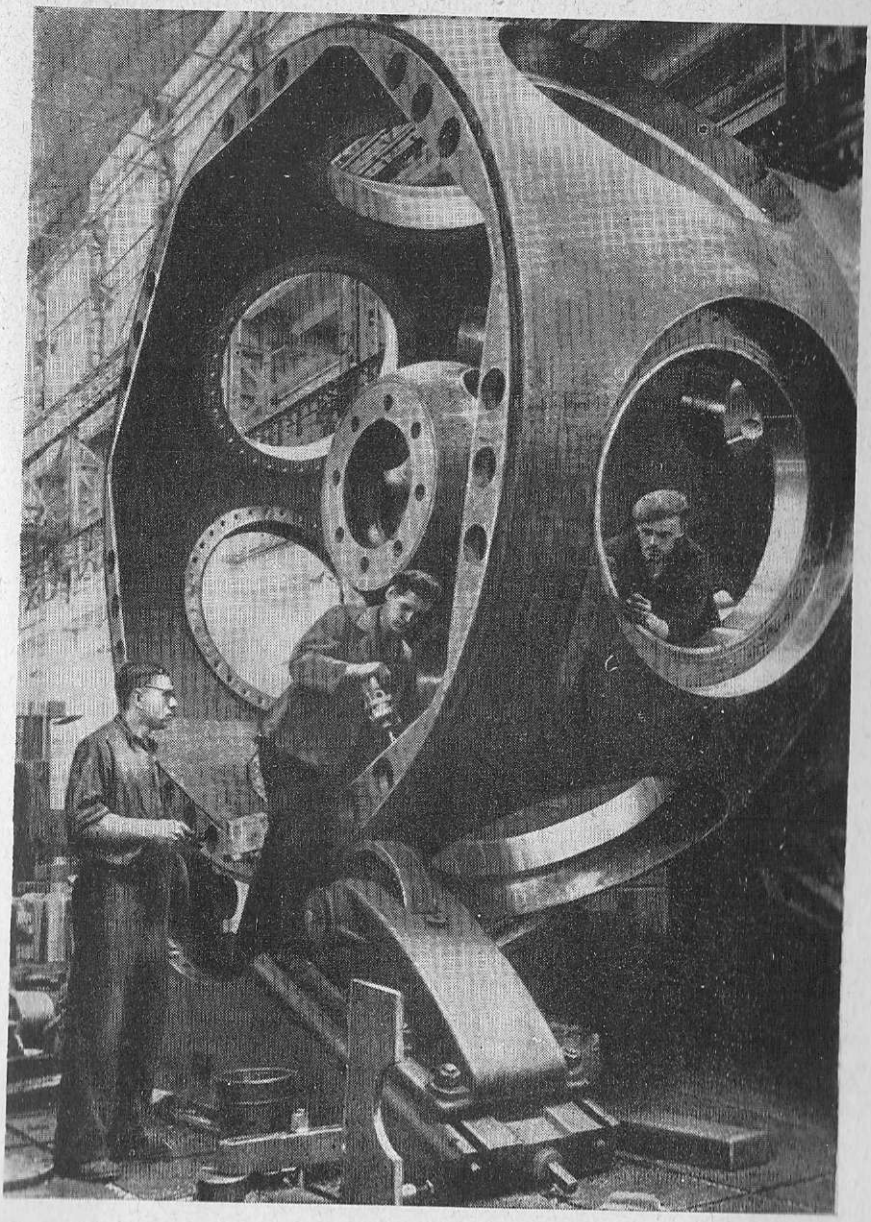
Робітнича молодь брала активну участь у роботі постійно діючих виробничих нарад, постійних комісій місцевих Рад, народних дружин, товариських судів. Комсомольські організації, які очолюють широкі маси робітничої молоді, дбайливо підтримують ініціативу, яку вона виявляє.

Робітничий клас Української РСР, як і всієї Радянської країни, успішно боровся за втілення в життя програмної вимоги про всебічне розгортання і вдосконалення соціалістичної демократії, активну участь усіх громадян в управлінні державою, в керівництві господарським і культурним будівництвом, поліпшенні роботи державного апарату.

СПІВРОБІТНИЦТВО РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ І КРАЇН СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СПІВДРУЖНОСТІ

Однією з найбільш яскравих форм політичної активності робітничого класу в період розгортання будівництва комунізму є його участь у боротьбі за дальше зміцнення дружби народів СРСР, за розширення інтернаціональних зв'язків з трудящими всього світу. В ході виконання семирічки на новий, вищий ступінь піднялася братерська дружба і співробітництво трудящих України, РРФСР та інших республік. Вони систематично обмінювались передовим досвідом організації праці, кращими досягненнями у використанні машин і устаткування.

[1] «Робітнича газета», 23.III 1962.

Складання на Харківському заводі тепловозного устаткування робочого колеса турбіни для Іркутської ГЕС.

Найбільші промислові підприємства в нашій країні споруджували зусиллями всього радянського народу. Наприклад, Кременчуцьку ГЕС будували робітники і спеціалісти 37 національностей. Колективи заводів і фабрик Української РСР брали найактивнішу участь у будівництві Волгоградської, Куйбишевської, Братської та Красноярської гідроелектростанцій. Підприємства тринадцяти областей РРФСР постачали устаткування для Запорізького автомобільного заводу. Донецькі шахтобудівники виконували відповідальні завдання по спорудженню шахт у Карагандинському басейні. Московські і ленінградські метробудівці допомагають киянам у прокладанні підземних магістралей.

Трудящі нашої країни давно пересвідчилися, що успіхи кожної республіки, кожної області і майже кожного підприємства є результатом братнього співробітництва всіх народів СРСР. Наприклад, всі радянські республіки беруть участь у розвитку промисловості Львівської області. З Москви до Львова надходять двигуни для автобусів, шасі для автонавантажувачів, підшипники для мотовелосипедів, з Ленінграда — турбіни, мотори і вимірювальні прилади, з Ярославля — автомашини, з Волгограда — сортова сталь, з Талліна і Каунаса — електродвигуни, з Алма-Ати, Фрунзе, Єревана та Мінська — машини для легкої промисловості тощо. В свою чергу продукція львівських підприємств — автобуси, автокрани, автонавантажувачі, сільськогосподарські машини, верстати і прилади, вироби легкої промисловості — йдуть в усі союзні республіки.

Народне господарство Української РСР нерозривно зв'язане з народним господарством усієї країни і становить його невід'ємну складову частину. Донецьке вугілля вивозиться в РРФСР, Білорусію, Молдавію, Грузію, Вірменію, Латвію, Литву і Естонію. Високоякісну мартенівську залізну руду і доломіти Україна поставляє на всі підприємства європейської частини РРФСР, Грузинської, Азербайджанської, Казахської, Білоруської, Литовської, Латвійської республік. В той же час для задоволення її промислових потреб на Україну з інших радянських республік завозиться велика кількість прокату кольорових металів, переважна частина нафтопродуктів, лісоматеріалів тощо. Соціалістичне змагання колективів підприємств братніх радянських республік забезпечує розв'язання складних технічних проблем.

В період розгортання комуністичного будівництва ще більше зміцніла дружба радянського народу і народів країн соціалістичної співдружності. Створення світової соціалістичної системи відкрило новий етап у розвитку пролетарського інтернаціоналізму, збагатило його зміст, який виявляється у найтіснішому співробітництві і єдності соціалістичних країн в усіх питаннях міжнародної політики, розвитку економіки і культури. «Соціалістичні держави,— вказується в Декларації Наради представників комуністичних і робітничих партій (1957 р.),— об'єднані в єдину співдружність їх вступом на спільний шлях соціалізму, спільною класовою суттю соціально-економічного ладу і державної влади, потребою у взаємній підтримці і допомозі, спільністю інтересів і цілей у боротьбі проти імперіалізму за перемогу соціалізму і комунізму, спільною для всіх ідеологією марксизму-ленінізму».

Нарада представників комуністичних і робітничих партій (1960 р.) відзначила нові величезні досягнення світової соціалістичної системи. В заяві Наради підкреслено, що світова соціалістична система вступила в новий етап свого розвитку. Радянський Союз успішно будує комуністичне суспільство. Інші країни соціалістичного табору закладають основи соціалізму, а деякі з них уже вступили в період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства.

В заяві підкреслено, що соціалістичний табір — це соціальна, економічна і політична співдружність вільних суверенних народів, об'єднаних тісними узами міжнародної соціалістичної солідарності, єдністю спільних інтересів і цілей, які йдуть по шляху соціалізму і комунізму. Соціалістичні держави удосконалюють всебічне економічне, політичне і культурне співробітництво, «що відповідає як інтересам кожної соціалістичної країни, так і соціалістичного табору в цілому» [1]. В заяві особливо підкреслено, що настав час, коли соціалістичні держави, утворивши світову систему, стали силою інтернаціональною, яка робить могутній вплив на світовий розвиток, що з'явились реальні можливості розв'язувати найважливіші проблеми сучасності по-новому, в інтересах миру, демократії і соціалізму.

Свій гідний вклад в економічне співробітництво країн соціалістичного табору вносили трудящі Української РСР. В період розгортання комуністичного будівництва посилилося братерське співробітництво робітничих центрів України з усіма соціалістичними країнами.

Посилилися інтернаціональні зв'язки трудящих Донбасу, який є одним з найбільших індустріальних центрів Радянського Союзу. Шахти, фабрики і заводи Донецької області поставляють свою продукцію багатьом країнам світу. На бетонних заводах у Болгарії і Чехословаччині встановлено устаткування, зроблене руками робітників Слов'янського заводу будівельних машин.

Сотні донецьких спеціалістів щороку виїжджають у братні країни для подання практичної допомоги в монтажі, пуску і налагодженні устаткування заводів. Велика група робітників та інженерно-технічних працівників Чехословаччини, Польщі, Угорської Народної Республіки пройшла виробниче навчання на Макіївському і Ждановському металургійних та Ясинуватському і Ждановському коксохімічних заводах [2].

В Німецьку Демократичну Республіку поставляються харківські трактори, київські екскаватори, одеські самохідні крани на пневматичному ходу, кіровоградські сівалки, а також залізна і марганцева руда, кам'яне вугілля, кокс, прокат чорних металів, сталеві труби тощо. З Німецької Демократичної Республіки Україна одержує технологічне устаткування для цукрової, кондитерської і консервної промисловості, холодильне устаткування для харчової промисловості, пересувні електростанції, різні електровимірювальні прилади, трамвайні вагони та іншу продукцію.

[1] «Документи Наради представників комуністичних і робітничих партій», стор. 18.

[2] «Радянська Донеччина», 8.II 1959.

Колективи підприємств Української РСР і НДР систематично обмінюються передовим досвідом. Робітники і спеціалісти з НДР в Олександрійському буровугільному районі ознайомилися з установками і методикою осушення розрізів, вивчали технологію і організацію праці на Київській трикотажній фабриці ім. Рози Люксембург. Німецькі спеціалісти подали велику допомогу радянським робітникам та інженерно-технічним працівникам у будівництві і пуску першого на Україні Олександрійського заводу гірничого воску, в налагодженні і освоєнні хонінгувальних верстатів на Київському заводі ім. І. І. Лепсе. Цінний досвід запозичили на підприємствах НДР робітники і спеціалісти Київського заводу «Ленінська кузня», Фастівського заводу «Червоний Жовтень», а також багатьох інших підприємств України [1].

Особливо цінним для країн народної демократії є досвід передовиків і новаторів виробництва промислових підприємств України в організації праці. Ініціатива наших бригад і ударників комуністичної праці широко розповсюджується в багатьох країнах соціалістичного табору. Багато робітничих бригад підтримали починання М. Мамая. Комплексна молодіжна бригада електрохімічного комбінату «Біттерфельд» у Німецькій Демократичній Республіці присвоїла собі ім'я М. Мамая, завоювала почесне звання бригади соціалістичної праці, сприяла широкому створенню таких бригад на підприємствах республіки. Уже на кінець січня 1959 р. на соціалістичних підприємствах НДР за прикладом М. Мамая за щоденне перевиконання змінних норм змагалося понад 860 тис. трудівників промисловості і сільського господарства. Молодіжна бригада токарів локомотивного заводу ім. Карла Маркса (м. Бабельсберг) звернулася до бригади комуністичної праці Луганського тепловозобудівного заводу В. Спаського з проханням поділитися досвідом роботи. Луганчани одразу ж відповіли зарубіжним друзям на всі їх запитання і висловили прагнення до дальшого зміцнення дружніх зв'язків, побажали їм творчих успіхів [2].

У Чехословаччині одними з перших вивчили метод роботи М. Мамая і стали працювати за його прикладом гірники народного підприємства Яхимівської копальні у Прішбрамі. Цей рух дістав підтримку в усіх галузях народного господарства Чехословацької Республіки [3].

Для оволодіння передовою технікою і здобуття високої кваліфікації, на ряді промислових підприємств Української РСР працювали сотні молодих працівників з Болгарії, Угорщини, НДР, Румунської Народної Республіки та інших соціалістичних країн. Завдяки набутій у Радянському Союзі підготовці вони особливо успішно беруть участь у боротьбі за побудову соціалізму в своїх країнах. Щоб перейняти багатий досвід роботи радянських шахтарів, у Донецькій області тривалий час працювала велика група болгарської молоді. В шахтному навчально-курсовому комбінаті 82 болгарських гірники вивчили професії машиністів комбайнів і

[1] «Радянська Україна», 7.X 1959.
[2] «Прапор Перемоги», 27.I і 11.X 1959.
[3] «Радянська Україна», 30.IV 1959.

електровозів, електрослюсарів, оволоділи передовою радянською технікою і добре працювали. З 65 болгарських робітників, що працювали на шахті № 17-18 ім. Радянської Армії, 45 нагороджені почесними грамотами ЦК ЛКСМУ, ЦК Димитрівської спілки молоді, Донецького обкому і Добропільського райкому комсомолу та шахтоуправління за досягнуті виробничі успіхи. Тепер багато болгарських робітників змагаються в себе вдома за звання колективів комуністичної праці.

В ході спорудження у Тржінеці найбільшого в Західній Європі прокатного стану у чехословацьких друзів виникла потреба за короткий строк підготувати для обслуговування стану 700 спеціалістів — прокатників, операторів, слюсарів, майстрів, техніків та інженерів. Керівники металургійного заводу звернулися по допомогу до металургів «Криворіжсталі», де вже діють два сучасних стани, таких, як той, що будувався в Чехословаччині. Радянські друзі запросили тржінецьких металургів до себе і передали їм свій досвід роботи на прокатних станах, познайомили з ремонтом їх і з усім, що необхідно буде під час експлуатації [1]. З цією ж метою на «Криворіжсталі» працювали дві великих групи чеських металургів з нового металургійного заводу ім. К. Готвальда, де будувався безперервний дротовий стан. Одночасно кілька чехословацьких спеціалістів вивчали технологію прокатки економічних профілів на Дніпропетровському заводі ім. Г. І. Петровського та Дніпродзержинському ім. Ф. Е. Дзержинського.

Кращі майстри доменного виробництва з цих заводів побували в чехословацькому місті Кладно, де допомагали піднести продуктивність доменних печей. Радянські металурги Є. Аксенич, П. Єгоров та В. Кичко з честю виконали почесну місію. Тепер металургійний завод у м. Кладно виконує і перевиконує план.

Таку ж допомогу чехословацьким металургам подавали колективи інших великих підприємств України. Так, нікопольські спеціалісти допомогли чехословацьким трубопрокатникам у пуску і налагодженні експлуатації стана «Штіфмель-140» на металургійному заводі ім. К. Готвальда.

На початку 1960 р. в Чехословаччині перебувала група радянських металургів у складі 34 чоловік. Серед них був і раціоналізатор механік мартенівського цеху Дніпропетровського заводу ім. К. Лібкнехта В. Стрюковський, якого було нагороджено чеським нагрудним значком «Заслужений раціоналізатор».

В новорічному привітанні криворізьким гірникам трудящі чехословацького народного підприємства «Ейновіце» (залізорудні шахти і агломераційні установки) писали: «Ми цінуємо вашу працю, товариші криворіжці, цінуємо працю всіх радянських людей, з якими нас зв'язує непорушна братерська дружба. Пишаємося вашими успіхами, так само як і своїми. Кожна тонна вашої руди, кожна тонна нашого агломерату служить економічному зміцненню табору соціалізму, в чому вбачаємо запоруку перемоги соціалізму над капіталізмом» [2].

[1] «Зоря», 18.III 1961.
[2] «Зоря», 1.I 1960.

Узами найтіснішого співробітництва зв'язані між собою робітники України і Болгарської Народної Республіки. Кращі металурги, машинобудівники, монтажники України подають повсякденну братерську допомогу болгарському народові в спорудженні нових заводів, шахт і електростанцій, в освоєнні нової техніки, оволодінні передовими методами праці.

Радянський Союз подавав економічну допомогу країнам соціалістичного табору також і в багатьох інших формах. Для задоволення їх зростаючих потреб в нафті споруджено потужний трансєвропейський нафтопровід з Радянського Союзу (район Волги) в Польщу, Угорщину, Чехословаччину і НДР. Нафтопровід «Дружба» є справжнім втіленням братнього співробітництва і взаємодопомоги трудящих СРСР і країн соціалістичної співдружності.

Повсякденну допомогу подають трудящі СРСР народам, які скинули кайдани колоніалізму і стали на шлях незалежності. Найактивнішу участь брали робітники і спеціалісти України в створенні металургійного заводу в індійському місті Бхілаї. Особливо значна заслуга в цьому належала робітникам Дніпропетровського заводу металоконструкцій ім. І. В. Бабушкіна.

В листі до редакції обласної газети «Зоря» індійські металурги писали: «Індійські металурги Бхілаї звертаються через вашу газету до радянських спеціалістів і робітників Дніпропетровського заводу металоконструкцій імені Бабушкіна та до колективів інших підприємств з висловленням подяки за їх допомогу в спорудженні гіганта металургійної промисловості в Бхілаї — символу дружби між миролюбними народами обох країн. Багато наших інженерів і робітників проходили виробничу практику на заводі імені Бабушкіна та інших підприємствах Радянського Союзу. Це принесло велику користь під час будівництва та експлуатації агрегатів Бхілайського заводу» [1].

На XXII з'їзді КП України була підкреслена важлива роль нашої республіки в розвитку економічних зв'язків Радянського Союзу з Республікою Куба. Тільки в 1961 р. 110 підприємств Української РСР поставили Кубі сотні дизелів, бурових верстатів, тракторів, бульдозерів, кранів, багато інших машин і устаткування, значну кількість продуктів хімічної промисловості та продовольчі товари. Велике значення не тільки для розвитку економічних зв'язків, але й для широкого висвітлення та популяризації досягнень народного господарства, науки і культури Радянської України мала участь її в численних міжнародних виставках та ярмарках, особливо в ярмарках 1959—1960 років у Марселі та 1961 року в Загребі [2].

Значно розширили і зміцнили міжнародні зв'язки профспілки України. Вони брали активну участь у роботі Всесвітньої Федерації профспілок, діяльності Міжнародної організації праці, Міжнародної органі-

[1] «Зоря», 12.IV 1960.

[2] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 144.

зації в питаннях освіти, науки і культури, а також підтримують дружні контакти з іншими демократичними організаціями світу. Лише в Донецькій області 31 профспілкова організація підтримує зв'язки з 72 зарубіжними профорганізаціями. Широкі зв'язки з зарубіжними профспілковими організаціями підтримували металурги Дніпропетровська і гірники Криворіжжя, машинобудівники Києва і Харкова, хіміки Луганщини та інші [1].

Українська Республіканська Рада профспілок підтримувала постійні зв'язки з профспілковими організаціями 17 країн світу. Тільки в 1961 р. Україну відвідало більше ста іноземних профспілкових і робітничих делегацій, у тому числі 34 з соціалістичних країн. В той же час профспілкові делегації Української РСР відвідали майже всі країни соціалістичного табору, побували в Англії, Франції, Бельгії, Японії, Австрії. За останні роки за кордоном побували десятки тисяч туристів з України.

Трудящі всього світу дуже цінували й цінують інтернаціональну підтримку і величні подвиги робітничого класу Радянського Союзу. Керівник Всесвітньої Федерації профспілок Луї Сайян, виступаючи на XIII з'їзді професійних спілок СРСР, передав з'їзду Червоний прапор і заявив: «Делегація ВФП вручає вам цей прапор — свідчення нашої великої дружби, глибокої поваги, нашої міцної і непорушної єдності. Бережіть його як доказ нашого великого довір'я робітницям і робітникам усіх професій Радянського Союзу». Голова Центральної Ради профспілок Чехословаччини Франтішек Зуппа підкреслив, що кожний успіх радянського народу в будівництві комунізму запалює трудящих усіх континентів на боротьбу за свої права, за мир, за краще життя [2]. Таким же почуттям були просякнуті виступи всіх представників профспілок зарубіжних країн на XIII з'їзді професійних спілок СРСР.

Комуністична партія і уряд Радянського Союзу своєю зовнішньою і внутрішньою політикою забезпечували дальший розвиток і зміцнення інтернаціональної єдності трудящих усього світу. Мільйонні маси робітничого класу Української РСР, всіх братніх радянських республік неухильно підтримували зовнішню і внутрішню політику Комуністичної партії, добивалися дальшого зміцнення і поглиблення інтернаціональних зв'язків з країнами соціалістичної співдружності, з народами, які нещодавно звільнилися від ярма колоніалізму, з трудящими капіталістичних країн.

ЗА ВИСОКУ КУЛЬТУРУ ВИРОБНИЦТВА І ПОБУТУ

Успіхи в розвитку народного господарства обумовили дальше підвищення добробуту радянського народу. В Програмі Комуністичної партії сказано: «Тепер є всі можливості для швидкого під-

[1] Архів УРРПС, стенограма VIII з'їзду професійних спілок Української РСР, арк. 53, 54.

[2] «Робітнича газета», 30.X 1963.

несення добробуту всього населення: робітників, селян, інтелігенції. КПРС ставить завдання всесвітньо-історичного значення — **забезпечити в Радянському Союзі найвищий життєвий рівень порівняно з будь-якою країною капіталізму».** Це програмне завдання успішно виконується.

Лише за перші п'ять років семирічки продукція всіх галузей матеріального виробництва в УРСР збільшилася на 36% [1]. За темпами зростання національного доходу Радянський Союз значно перевищував усі капіталістичні країни. В 1960 р. завершено перехід всіх робітників і службовців на семигодинний і шестигодинний робочий день при збереженні і навіть збільшенні заробітної плати. Це був важливий крок на шляху реалізації програмного положення КПРС про те, що Радянський Союз стане країною найкоротшого в світі і водночас найпродуктивнішого і найбільш високооплачуваного робочого дня. Всього по промисловості Української РСР середня тривалість робочого дня для дорослих робітників протягом 1959—1962 рр. зменшилася з 7,47 години до 6,87 години, а по вугільній промисловості з 6,63 до 6,25 години [2].

Велике значення для піднесення добробуту трудящих і дальшого зміцнення принципу матеріальної заінтересованості мало впорядкування заробітної плати. Партійні і профспілкові організації рішуче боролися проти випадків, коли на деяких підприємствах і будовах неправильно застосовували систему заробітної плати, допускали зрівняльну оплату, помилки в тарифікації і встановленні розцінок.

Успішно розв'язувалась також одна з найважливіших проблем добробуту народу — житлова проблема. Радянський Союз за масштабами житлового будівництва посідає перше місце в світі. Лише за чотири роки семирічки в містах побудовано 325 млн. квадратних метрів житла, що майже в два рази більше, ніж весь житловий фонд міст дореволюційної Росії, який створювався віками.

За обсягом житлового будівництва Україна значно випередила найбільші країни Європи. Щороку в республіці будується майже стільки житла, скільки в Англії і Франції разом узятих. У містах і селищах України за чотири роки семирічки побудовано 56 млн. квадратних метрів житла.

Успішно розвивалося комунальне господарство. За чотири роки семирічки в комунальне господарство республіки було вкладено близько 600 млн. крб. За ці роки нові водопроводи були збудовані в 25 містах, каналізація — в 26 містах. Подача води по республіці збільшилась в 1,5 раза. Газифіковано 28 міст. За останні роки створено нові житлові масиви, впорядковано вулиці і площі. Парки і сквери невпізнано змінили обличчя Києва, Харкова, Донецька, Дніпропетровська, Запоріжжя, Луганська, Херсона, Миколаєва, Одеси, Жданова, Горлівки, Полтави, Севастополя та інших міст республіки. Найбільшу кількість житла одержали трудящі промислових областей України — Донецької, Луганської, За-

[1] «Радянська Україна», 26.I 1964.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1962 році. Статистичний щорічник», стор. 452.

Спорудження житлових будинків на масиві Пирогово в м. Вінниці. 1961 р.

порізької, Дніпропетровської. Поліпшилось технічне оснащення і ступінь благоустрою житла. В 1962 р. порівняно з 1950 р. кількість квартир з водопроводом зросла з 43 до 63%, з каналізацією — з 37 до 60%, з центральним опаленням — з 13 до 60%, з газом — з 15 до 40,6% [1].

Важливим свідченням піднесення життєвого рівня трудящих є постійне зростання товарообороту. За чотири роки семирічки він збільшився на 32% проти 30%, передбачених контрольними цифрами семирічки. В 1962 р. системою державної торгівлі і споживчої кооперації населенню республіки продано більше, ніж в 1958 р., м'яса і м'ясопродуктів — в 1,3 раза, молока і молочних продуктів — в 1,4, яєць — у 2 рази, цукру — в 1,5 раза, кондитерських виробів — більше на 33%, одягу — на 54%, шкіряного взуття — на 53%, трикотажних виробів — у 1,5 раза, меблів — у 2 рази, телевізорів — у 2,5 раза, мотоциклів — в 1,5 раза. Високі темпи зростання продажу товарів стали можливими завдяки тому, що промисловість рік у рік збільшувала їх виробництво і поліпшувала асортимент. Наприклад, асортимент одягу і взуття щорічно оновлюється майже на 60%. Багато підприємств швейної промисловості запровадили прогресивну технологію виробництва [2].

Комуністична партія і Радянський уряд приділяють особливу увагу дальшому розвитку громадського харчування. В лютому 1959 р. Центральний Комітет КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про дальший розвиток і поліпшення громадського харчування», в якій передбачено в найближчі роки зробити його дійсно масовим, зручним і вигідним для широких кіл трудящих. Розгорнулося будівництво нових підприємств громадського харчування. Для збільшення випуску продукції, розширення асортименту страв, поліпшення їх якості і здешевлення здійснюється перехід на постачання їдалень напівфабрикатами, виготовленими індустріальними методами на промислових підприємствах.

В Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу сказано: «Соціалістична держава — єдина держава, що бере на себе піклування про охорону і постійне поліпшення здоров'я всього населення... Повністю буде задоволена потреба міського і сільського населення в усіх видах висококваліфікованого **медичного обслуговування**».

Велике місце в діяльності органів охорони здоров'я займає медичне обслуговування робітників промислових підприємств, для яких, крім загальної сітки лікувально-профілактичних заходів, при промислових підприємствах організовано (за даними на червень 1961 р.) 290 медико-санітарних частин, понад 5,5 тис. пунктів охорони здоров'я. В результаті поліпшення умов праці та техніки безпеки, підвищення якості медичного обслуговування знижується захворюваність робітників з тимчасовою втратою працездатності. Усі заходи щодо медично-санітарного обслуговування робітників органи охорони здоров'я провадять разом з профспіл-

[1] «Засідання Верховної Ради Української РСР шостого скликання. Друга сесія (17—18 липня 1963 року). Стенографічний звіт», К., 1963, стор. 5, 6.

[2] «Засідання Верховної Ради Української РСР шостого скликання. Перша сесія (11—12 квітня 1963 року). Стенографічний звіт», стор. 31.

ками, керівниками підприємств та товариством Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

На багатьох підприємствах республіки створено комісії по зниженню захворювань, які активно допомагали у проведенні заходів по поліпшенню умов праці та виробничої санітарії. Так, на Лисичанському хімічному комбінаті ця комісія допомогла завершити будівництво та обладнати заводську поліклініку. Внаслідок застосування нових методів діагностики та лікування поліпшилась медична допомога в лікарнях, що в свою чергу обумовило зниження смертності в них з 1951 по 1961 р. у два рази.

Створені в переважній більшості лікувальних закладів громадські ради подають велику допомогу в поліпшенні їх роботи. Таких рад організовано близько 3 тис. і до них залучено понад 30 тис. трудящих. Наприклад, при 3-й міській лікарні м. Горлівки створено громадську раду, яка допомогла у розв'язанні багатьох важливих питань: поліпшенні харчування хворих, впорядкуванні під'їзних шляхів до лікарні, освітленні території, побудові гаража для автомашин з флюорографічною установкою та ін. Велику допомогу органам охорони здоров'я подавали постійно діючі комісії Рад депутатів трудящих.

Однією з важливих галузей охорони здоров'я є санаторно-курортна справа. В Українській РСР, надзвичайно багатій природними ресурсами, у віданні профспілки та органів охорони здоров'я було понад 500 санаторно-курортних закладів на 100 тис. місць [1]. Здійснювалася широка програма дальшого розвитку курортів республіки.

Програма КПРС передбачає дальше поліпшення становища жінки, створення всіх соціально-побутових умов для поєднання щасливого материнства з ще більш активною участю в праці і громадській діяльності. З цією метою господарські органи і профспілкові організації багато зробили для поліпшення умов праці жінок на виробництві, надання їм відносно легших і в той же час достатньо оплачуваних робіт, поліпшення професійного навчання робітниць, а також добивалися скорочення і полегшення жіночої праці в домашньому господарстві.

В умовах здійснення величної програми будівництва комунізму особливого значення набуває виховання дітей в державних закладах, створення жінці-матері умов для активної участі її у виробництві і громадському житті. В постійних дитячих яслах в 1961 р. налічувалось близько 200 тис. місць. Проте рівень забезпеченості дитячими яслами та садками ще не задовольняє потреб. Поряд з розширенням сітки дошкільних закладів вживалися заходи по поліпшенню їх роботи, зокрема медичного нагляду за дітьми, додержання санітарно-гігієнічних норм тощо.

Розвиток промисловості, будівництва і транспорту обумовив дальше зростання рядів робітничого класу. Кількість робітників у промисловості, будівництві, на транспорті і в зв'язку набагато зросла. Серед всього працюючого населення республіки питома вага осіб, зайнятих у промисловості і будівництві, збільшилась протягом 1958—1962 рр. з 26,9 до

[1] «Засідання Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання. П'ята сесія (28—29 червня 1961 р.). Стенографічний звіт», стор. 7, 8, 14, 15.

30,3%, на транспорті і в зв'язку з 5,3 до 6,4%. З 1958 по 1962 р. промислово-виробничий персонал зріс на Україні з 3471 тис. до 4442 тис. чоловік, зокрема на будівельно-монтажних роботах з 787 до 887 тис. чоловік. Набагато збільшилась кількість робітників на транспорті, в органах зв'язку, в житловому і комунальному господарстві, торгівлі, громадському харчуванні, заготівлях, в органах матеріально-технічного постачання і збуту. В порівнянні з 1940 роком кількість виробничо-промислових працівників зросла більш як удвічі, персонал, зайнятий на будівельно-монтажних роботах, у 3,5 раза [1].

Протягом 1958—1962 рр. питома вага жінок, зайнятих у промисловості, зросла з 39 до 40%, у будівництві з 30 до 31, в зв'язку з 58 до 64, в торгівлі, громадському харчуванні, заготівлях, органах матеріально-технічного постачання і збуту з 63 до 70% [2].

Незначними були також зміни в складі робітників і службовців за віком. Як і раніш, основну групу становили особи у віці від 18 до 49 років. Вони переважали в промисловості, будівництві і на залізничному транспорті. В роки розгортання будівництва комунізму значно збільшився прошарок кадрових робітників, які багато років працювали на виробництві. В 1957 р. основну групу (63%) становили робітники і службовці зі стажем безперервної роботи до трьох років. У 1963 р. вже більше половини робітників і службовців мали стаж понад п'ять років. З 1957 по 1963 р. питома вага робітників зі стажем до трьох років скоротилася з 46 до 33%. В той же час група робітників і службовців з безперервним стажем роботи 15 років і більше досягла в 1963 р. 12,5% проти 3,9% в 1957 р.

Послідовно зростали масштаби підготовки кваліфікованих робітників училищами і школами професійно-технічної освіти. На протязі 1959—1962 рр. у технічних училищах було підготовлено 101 тис. кваліфікованих робітників, в ремісничих, залізничних і гірничопромислових училищах — 83 тис., в будівельних училищах — 76 тис., в школах фабрично-заводського навчання, в гірничо-промислових та будівельних школах — 53 тис. Ще більшого розмаху набрала підготовка робітників і підвищення їх кваліфікації безпосередньо на підприємствах, в установах і організаціях. На протязі 1959—1962 рр. набули нові професії 2053 тис. і підвищили кваліфікацію 2767 тис. робітників. 607 тис. робітників підвищувало кваліфікацію в школах по вивченню передових методів праці [3].

Незмірно зросло прагнення робітників до розширення своїх загальноосвітніх знань. Число шкіл робітничої молоді в Українській РСР з 1958/1959 учбового року до 1962/1963 учбового року збільшилося з 1483 до 2169, а контингент учнів з 272,1 до 308,7 тис. Тисячі робітників

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1962 році. Статистичний щорічник», К., 1963, стор. 437, 440—441, 442—443.

[2] Там же, стор. 444.

[3] «Народне господарство Української РСР в 1962 році. Статистичний щорічник», стор. 458, 459, 562.

без відриву від виробництва навчалося в технікумах і вищих учбових закладах, добиваючись добрих успіхів і в праці і в навчанні.

На XXII з'їзді Комуністичної партії України зазначалося, що все більше трудящих республіки прагнуть здобути вищу освіту шляхом вечірнього та заочного навчання. Цьому сприяють зростання добробуту людей, скорочення робочого дня, додаткові пільги заочникам та вечірникам. В кінці 1961 р. у вузах республіки навчалося без відриву від виробництва 219 тис. чоловік, що становило 52% загальної кількості студентів. Важливим заходом щодо цього було створення в промислових центрах республіки загальнотехнічних факультетів, на яких навчалися десятки тисяч студентів інженерного профілю [1]. Саме завдяки цьому багато передовиків і новаторів виробництва, членів бригад і ударників комуністичної праці в 1959—1961 рр. здобули вищу і середню освіту.

Значно поліпшилася робота профспілкових культурно-освітніх закладів по комуністичному вихованню трудящих, підвищенню їх технічних і загальноосвітніх знань. Для цього вони широко використовували наочну агітацію, тематичні вечори, вечори вшанування передовиків і новаторів виробництва, ударників комуністичної праці. Палаци культури і клуби пропагували дружбу, співробітництво, соціалістичну взаємодопомогу між виробничими колективами, які змагалися між собою, проводилися свята «Серпа і Молота», що сприяє зміцненню дружби між містом і селом, поширенню в промисловості і сільському господарстві руху бригад і ударників комуністичної праці.

Культосвітні заклади Києва, Харкова, Запоріжжя, міст Донбасу і Криворіжжя відкрили університети технічного прогресу, клуби нової техніки, гуртки по вивченню питань конкретної економіки. Особливу увагу приділяли вони пропаганді досвіду передовиків і новаторів виробництва. Значну роль у пропаганді досягнень науки, техніки і культури, комуністичних методів праці відіграють випущені союзними і республіканськими студіями науково-популярні і хронікально-документальні фільми. Створено багато любительських кіностудій, які на місцевому матеріалі зняли ряд змістовних фільмів про технічний прогрес, передовий виробничий досвід.

Ще більше посилилася роль кіномистецтва в комуністичному вихованні трудящих. Протягом семирічки чисельність кіноустановок подвоїлася. Нові успіхи були досягнуті в розвитку художньої самодіяльності. Колективами профспілкових клубів було охоплено понад 2 мільйони чоловік. Багато самодіяльних колективів за своєю виконавською майстерністю наблизились до рівня професійних.

Новим, вищим етапом розвитку художньої самодіяльності є народні театри, капели, хори, ансамблі, оркестри. Це почесне найменування по праву носили десятки кращих драматичних колективів, хорів, капел, ансамблів, оркестрів. Їм доступне виконання складної хорової і симфонічної музики, балетів, опер, багатоактних п'єс. Президія Верховної Ради

[1] «XXII з'їзд Комуністичної партії України. 27—30 вересня 1961 р. Матеріали з'їзду», стор. 112.

Виступ учасників художньої самодіяльності Запорізького трансформаторного заводу перед робітниками під час перерви на обід. 1960 р.

Української РСР за високу виконавську майстерність надала найкращим самодіяльним колективам почесне звання заслужених колективів республіки. Почесне звання заслужених артистів Української РСР присвоєно ряду керівників художньої самодіяльності.

Важливу роль в активізації художньої самодіяльності відіграють міські і районні театри народної творчості. На базі міських і районних будинків культури вони об'єднують колективи художньої самодіяльності і забезпечують масове обслуговування виставами і концертами трудящих міста, району, здійснюють методичне керівництво самодіяльними колективами, допомагають їх творчому зростанню [1]. Новою формою планомірного показу досягнень колективів художньої самодіяльності стали народні філармонії, створені в обласних центрах.

Величезне значення для піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу мали університети культури, громадські заклади, породжені новою формою соціалістичного змагання — рухом за комуністичну працю. Адже учасники цього руху неодмінно беруть зобов'язання — вчитися, підвищувати свої знання, жити по-комуністичному.

Вже в перші роки семирічки багато університетів культури добилися високих показників у своїй роботі. В університеті при Палаці культури

[1] «Засідання Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання. Третя сесія (29—30 червня 1960 року). Стенографічний звіт», стор. 16—17.

Харківського електромеханічного заводу в 1959 р. навчалося понад 1200 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців. Його програма включала відвідування музеїв і виставок, майстерень художників і скульпторів, перегляд і обговорення театральних вистав, слухання концертів, зустрічі з майстрами мистецтв. Відвідування університету при Палаці культури заводу «Азовсталь» сприяло підвищенню продуктивності праці робітників заводу, поліпшенню культури виробництва, зміцненню трудової дисципліни. Число народних університетів культури з кожним роком зростало [1].

Успішно працював Харківський міський університет культури. На театральному, музичному, хореографічному і образотворчому факультетах тут постійно навчалося близько 1500 чоловік. Часто заняття в університеті проводяться безпосередньо в репетиційних залах театрів, а також в музичних закладах, музеях, де мистецтвознавці вчать слухачів глибоко розбиратися в питаннях мистецтва.

Незважаючи на різноманітність програм, всі університети культури активно сприяють підвищенню загальнокультурного рівня трудящих, вихованню комуністичної моралі.

20 серпня 1960 р. ЦК КПРС прийняв постанову про університети культури, в якій високо оцінив їх багатогранну діяльність і підкреслив, що вони є дійовою формою ідейного і естетичного виховання трудящих, підвищення їх виробничої і громадської активності, розширення політичного і культурного кругозору. Головне завдання університетів культури полягає в тому, щоб сприяти підвищенню комуністичної свідомості широких народних мас, їх ідейно-естетичному вихованню, пропаганді найновіших досягнень науки, техніки, передового досвіду. В постанові накреслена розгорнута програма поліпшення і удосконалення роботи народних університетів культури [2].

Піднесення культурно-технічного рівня робітничого класу України сприяло посиленню його активності в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму, в розвитку нових відносин між людьми, в розв'язанні найважливіших програмних завдань — формування наукового світогляду, трудового виховання, утвердження комуністичної моралі.

В ході виконання семирічного плану розвитку народного господарства Радянської країни відбувався процес швидкого зростання робітничого класу Української РСР і якісних змін в його складі. Невпинно розвивалося соціалістичне змагання. Масового поширення набув рух за комуністичну працю, в якому брали участь сотні тисяч шахтарів, металургів, машинобудівників, залізничників, робітників всіх інших галузей промисловості і транспорту. Посилилася роль робітничого класу в господарському будівництві, в управлінні державою, в усіх сферах суспільно-політичного життя Радянської країни. Успішний розвиток радянської економіки обумовив значне підвищення добробуту і культурно-технічного рівня робітничого класу.

[1] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму Української Республіканської Ради профспілок 28—29 липня 1959 р., стор. 169.

[2] «КПСС о профсоюзах. 1956—1962», стор. 327—332.

РОЗДІЛ XIII

В БОРОТЬБІ ЗА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ XXII З'ЇЗДУ КПРС

ШЛЯХОМ НОВИХ ТРУДОВИХ ЗВЕРШЕНЬ

XXII з'їзд КПРС (жовтень 1961 р.) став видатною подією в житті нашої партії, всього радянського народу, в міжнародному комуністичному і робітничому русі. Він відбувся на важливому історичному рубежі, коли наша країна вступила в період розгортання будівництва комунізму, а соціалізм утвердився в рамках світової соціалістичної системи. XXII з'їзд партії підбив підсумки героїчної праці радянського народу за період після XX з'їзду, прийняв нову Програму і Статут. Перед цим проекти Програми і Статуту були винесені на всенародне обговорення, в якому взяло участь понад 8 млн. чоловік. Десятки тисяч листів з пропозиціями надійшло до редакцій газет, радіо і телебачення. Одностайно схвалюючи проект нової Програми партії, трудящі України внесли багато пропозицій щодо створення матеріально-технічної бази комунізму, дальшого розвитку радянської демократії і посилення ідеологічної роботи в масах.

XXII з'їзд партії творчо розробив одну з найважливіших проблем сучасності — закономірність переходу від соціалізму до комунізму, вказавши, що вища фаза комунізму буде результатом розвитку і вдосконалення основних принципів соціалізму. Послідовне здійснення таких принципів соціалізму, як обов'язковість праці, зміцнення відносин дружби і взаємодопомоги між народами, розвиток радянської демократії тощо, є в той же час боротьбою за комунізм. Будівництво комунізму здійснюється шляхом удосконалення і розвитку суспільних відносин, відмирання старих і виникнення нових форм суспільного життя.

Створення матеріально-технічної бази комунізму Програма розглядає як головне економічне завдання на наступний період. Здійснення його «...означає: цілковиту електрифікацію країни і вдосконалення на цій основі техніки, технології і організації суспільного виробництва в усіх галузях народного господарства; комплексну механізацію виробничих процесів, все повнішу їх автоматизацію; широке застосування хімії в народному господарстві; всемірний розвиток нових, економічно ефективних галузей виробництва, нових видів енергії і матеріалів; всебічне і раціональне використання природних, матеріальних і трудових ресурсів; органічне з'єднання науки з виробництвом і швидкі темпи науково-технічного прогресу; високий культурно-технічний рівень трудящих; знач-

ну перевагу над найбільш розвинутими капіталістичними країнами по продуктивності праці, що становить найважливішу умову перемоги комуністичного ладу».

XXII з'їзд КПРС творчо розвинув положення про провідну роль робітничого класу в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму.

За роки семирічки тривало кількісне зростання робітничого класу України і відбувались істотні якісні зміни в його складі. Зростання чисельності робітників відображало швидкі темпи індустріального розвитку республіки і свідчило про дальше підвищення ролі робітничого класу в економічному і громадсько-політичному житті УРСР. Протягом 1959—1965 рр. кількість робітників і службовців збільшилась на 4 млн., досягнувши 13,4 млн. чоловік. Найбільше зростання припадало на два останні роки семирічки — понад 1,2 млн. В 1965 р. із 700 тис. чоловік 500 тис. становили робітники, інженерно-технічні працівники та інші спеціалісти промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, зв'язку, торгівлі й громадського харчування. Чисельність промислово-виробничого персоналу в промисловості на кінець семирічки перевищила 5 млн. працівників. 83% промислово-виробничого персоналу становили робітники.

У зв'язку з ростом радгоспів, а також механізації праці в землеробстві і тваринництві кількість робітників і службовців, зайнятих в сільському господарстві, збільшилася з 617 тис. в 1958 до 1056 тис. в 1965 р.[1] Значно зріс їх культурно-технічний рівень. Таке значне збільшення загальної кількості робітників і службовців є показником зростаючої їх ролі в сфері матеріального виробництва.

Важливим було те, що темпи зростання робітничого класу значно випереджали темпи підготовки тих робітників і спеціалістів, що обслуговують різні галузі народного господарства. Так, в 1963—1965 рр. набули нових професій 1765 тис. і підвищили кваліфікацію 3660 тис. робітників[2]. Поступове збільшення питомої ваги робітничого класу означало посилення його впливу на всі сторони життя країни і відіграло прогресивну роль в удосконаленні структури радянського суспільства, в поступовому стиранні класових граней.

У залежності від темпів розвитку окремих галузей промисловості і технічного прогресу відбувалися зміни в міжгалузевому розподілі робітничого класу. Дещо зменшилась кількість робітників у вугільній промисловості, чорній металургії при значному зростанні кількості їх у машинобудуванні, приладобудуванні, в електротехнічній, хімічній промисловості і промисловості будівельних матеріалів. В останньому році семирічки, як вказувалось на XXIII з'їзді КП України, на підприємствах машино- і приладобудування працювало 1 млн. 200 тис. чоловік, тобто більше чверті працюючих у промисловості республіки.

[1] «УРСР в цифрах в 1965 році. Статистичний щорічник», К., 1966, стор. 144.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1964 році. Статистичний щорічник», К., 1965, стор. 479; «Народне господарство Української РСР в 1965 році. Статистичний щорічник», К., 1966, стор. 503.

Серед робітників і службовців, зайнятих в народному господарстві республіки, кількість жінок зросла з 44 до 47% проти 1959 р.[1] Збільшилось число їх в складі інженерно-технічних працівників. Наприклад, на Єнакієвському металургійному заводі працювало 5700 жінок, з них понад 4700 на висококваліфікованій роботі, серед них 300 — на інженерно-технічних посадах[2]. На підприємствах легкої, харчової, хімічної промисловості, в торгівлі й громадському харчуванні переважну більшість становили жінки. Залучення жінок до виробничої діяльності супроводжувалося зростанням їх виробничої кваліфікації та політичної активності. Воно не тільки посилювало роль робітничого класу в створенні матеріально-технічної бази комунізму, а й мало важливе соціально-політичне значення. В. І. Ленін писав, що для повного рівноправ'я необхідно, щоб «жінка брала участь у спільній продуктивній праці»[3].

Велике народногосподарське значення мало поповнення робітничого класу України кваліфікованими кадрами, підготованими в системі професійно-технічної освіти. За період 1958—1965 рр. підготовано до 900 тис. кваліфікованих робітників, з них в міських профтехучилищах до 600 тис.[4] Тільки професійно-технічні навчальні заклади Донецької області за сім років випустили понад 135 тис. чоловік, з них 31,6 тис. направлено на підприємства вугільної промисловості, 50,8 — на будови і 5,3 тис.— на транспорт[5]. На ряді підприємств області більшість робітників провідних професій становили вихованці професійно-технічних шкіл і училищ. В цій системі готувалися робітники найрізноманітніших професій, особливо нових, найбільш складних, але потреби народного господарства в кваліфікованій робочій силі задовольнялися лише на 15—18%[6]. Тому більшість випускників направлялася на нові пускові об'єкти.

З кожним роком в складі робітничого класу зростала кількість випускників середніх шкіл. Протягом 1959—1962 рр. на промислові підприємства, будови і транспорт республіки прийшло 180 тис. випускників середніх трудових політехнічних шкіл, але лише 60% з них працювало за спеціальностями, набутими в школах[7]. В останні роки семирічки кількість випускників шкіл, зайнятих в народному господарстві, різко збільшилась. В 1965 р. питома вага їх досягла 10—15% потреби в нових робітниках промисловості[8]. Поповнення робітничого класу молоддю з середньою загальною і професійною освітою забезпечувало краще використання нової техніки і підвищення продуктивності праці.

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 472.

[2] «Социалистический Донбасс», 13.III 1965.

[3] В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 24.

[4] «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 478; «Народне господарство Української РСР в 1965 році», стор. 501.

[5] «Социалистический Донбасс», 2.X 1965.

[6] «Профессионально-техническое образование», 1965, № 5, стор. 2.

[7] Г. П. Прощарук, Підготовка робітничих кадрів для промисловості, К., 1965, стор. 99.

[8] «Питання політичної економії, випуск 2», видавництво Київського університету, К., 1966, стор. 163.

Молодь України брала найактивнішу участь у спорудженні важливих об'єктів. За сім років майже 62 тис. молодих патріотів поїхали на новобудови країни, в тому числі майже 35 тис. на республіканські [1]. На більшості новобудов середній вік працюючих робітників не перевищував 23 роки. В 1965 р. Президія ВЦРПС і Бюро ЦК ВЛКСМ прийняли відповідну постанову, яка зобов'язувала профспілкові й комсомольські організації посилити піклування і увагу до молоді, що прибуває на виробництво.

Важливим джерелом поповнення робітничого класу в промисловості була також міжгалузева і внутрігалузева міграція. За даними анкетних обслідувань, проведених в середині 1960 р. Інститутом праці, Центральним статистичним управлінням СРСР та іншими організаціями на крупних підприємствах Луганського, Донецького і Харківського раднаргоспів, понад 50% робітників переходило з одних підприємств на інші. Питома вага осіб, вперше прийнятих на виробництво або тих, що довгий час не працювали на виробництві, становила близько 24%. Решта робітників (25—26%) прийнята на підприємства з інших галузей матеріального виробництва і з невиробничих сфер [2].

У зв'язку з передачею артілей промислової кооперації в систему державних підприємств у ряди робітників і службовців республіки в 1960 р. влилося 291 тис. членів промислової кооперації. В промисловості, будівництві, на транспорті й у зв'язку кількість робітників значно зросла в 1959—1965 рр. за рахунок скорочення зайнятого населення в сільському і лісовому господарстві (з 50,3 до 39,4%) [3]. В 1959 р. близько 300 колгоспів навколо промислових центрів реорганізовано в радгоспи, а їх працівники стали робітниками.

В багатьох галузях народного господарства дедалі зростає роль висококваліфікованої праці. Технічний прогрес, підвищуючи вимоги до кваліфікації робітників, вносив корінні зміни в їх професіональному складі. Зникло чимало старих професій ручної праці і ще більше виникло нових спеціальностей, пов'язаних з обслуговуванням передової техніки.

Професійні переписи, проведені органами ЦСУ на Україні в 1959, 1962 і 1965 рр., свідчать про значні зміни в професійно-кваліфікаційному складі робітничого класу. Все більше і більше зростала кількість робітників, які виконували роботи за допомогою машин і механізмів. За роки семирічки в промисловості число машиністів та мотористів збільшилося з 202,8 до 296,5 тис., електромонтерів та електрослюсарів з 115 до 190,5, апаратників з 18,8 до 51,8, наладчиків автоматів і верстатів, настроювачів і установників інструменту з 15,9 до 29,7 тис. чоловік. За змістом роботи це — робітники високої кваліфікації і грунтовної техніч-

[1] Поточний архів відділу робітничої молоді ЦК ЛКСМУ. Довідка про направлення молоді на ударні будови в 1955—1965 рр.

[2] «Труд и заработная плата. Бюллетень научной информации», 1961, № 4, стор. 36—37.

[3] «УРСР в цифрах в 1965 році», стор. 141.

ної підготовки. Аналогічні зміни відбувалися і в інших галузях народного господарства.

Індустріалізація будівельної справи привела до значного скорочення кількості мулярів, замість них з'явились бетонники-монтажники, зварники, слюсарі. Різко зменшилось число землекопів, вантажників. Зовсім зникли професії грабарів, козлоносів і в той же час вдвічі зросла кількість машиністів бульдозерів та екскаваторів, більше як вдвічі — машиністів кранів, газозварників і електрозварників. Технічна реконструкція на транспорті також внесла свої зміни в склад залізничників. Заміна паровозів електровозами витісняє професії машиністів паровозів, кочегарів, котельників, гальмувальників, з'явились нові професії висококваліфікованої праці. Механізація сільськогосподарського виробництва обумовила швидке зростання механізаторських кадрів на селі. Професійні зміни в складі робітничого класу не обмежувалися тільки появою нових професій, змінився і їх зміст, оскільки в кожній окремій професії розширювалася загальнотехнічна основа.

Якщо професія вказує галузь застосування праці робітника, то кваліфікація є якісною оцінкою цієї праці, визначаючи технічну підготовку і виробничий досвід працівника. За період семирічки відбувався процес збільшення кваліфікованої праці в усіх галузях матеріального виробництва. Найбільш інтенсивно він проходив у промисловості. Професійні переписи робітників свідчать про те, що більше половини робітників становлять працівники машинної праці та персонал по обслуговуванню і ремонту устаткування, а кількість робітників, зайнятих ручною працею, скоротилася в промисловості майже на 7, а в будівництві на 8,4%. Однак ще багато робітників, особливо в будівництві, працювало вручну.

Значне збільшення кваліфікованих робітників відбулося за 1962—1965 рр. на підприємствах машинобудівної і металообробної, вугільної, хімічної, нафтодобувної та в інших галузях промисловості. Про підвищення загального рівня кваліфікації свідчить зменшення кількості робітників нижчих тарифних розрядів і збільшення кількості їх з вищими розрядами. З 1961 по 1962 р. у машинобудівній і металообробній промисловості республіки питома вага робітників 2-го тарифного розряду зменшилась на 0,8%, а 5-го розряду — збільшилась на 0,6% [1]. У промисловості середній тарифний розряд робітників становив 4,9% [2]. У Донецькій області на кінець семирічки кількість робітників 4—6 розрядів, тарифікованих по семирозрядній сітці, у вугледобувній промисловості становила понад 66%. Технічний прогрес різко підвищив питому вагу наскрізних професій, що дозволило перейти до організації комплексних бригад, ширше застосовувати багатоверстатне обслуговування.

Про поліпшення якісного складу робітників, інженерів і техніків свідчить і те, що в цих категоріях працівники з безперервним стажем роботи в промисловості від трьох до п'ятнадцяти років і більше становили на 1 червня 1963 р. понад 70%.

[1] «Питання політичної економії. Міжвідомчий науковий збірник, випуск 2», видавництво Київського університету, 1965, стор. 35.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1962 році», стор. 447.

Постійно зростала питома вага висококваліфікованих кадрів, значно збільшилось число інженерно-технічних працівників. У промисловості, підпорядкованій раднаргоспам, тільки за період 1961—1963 рр. кількість робітників зросла на 6,8%, а інженерно-технічних працівників — на 15,3%. На 1 грудня 1963 р. в промисловості України працювало 97 360 інженерів і 225 670 техніків [1]. У машинобудівній промисловості на одного інженера в середньому припадало менше 5 робітників, в гірничорудній — 7,6, в хімічній — 7,7 і т. д.

За семирічку майже по всіх галузях промисловості кількість спеціалістів збільшилась в півтора — два рази, а в окремих галузях, таких як кольорова металургія, виробництво електро- і теплоенергії, легка, лісова і паперова промисловість,— більше ніж вдвічі.

Впровадження результатів нових наукових досліджень у виробництво посилило вимоги до теоретичної підготовки інженерно-технічних працівників і робітників, з числа новаторів виробництва виросло чимало вчених, дослідників. На багатьох великих підприємствах за науково-дослідну роботу висококваліфікованим спеціалістам присуджені вчені ступені. Внаслідок спільної творчої праці інженерів та робітників створено ряд нових машин, розроблено більш досконалі технологічні процеси виробництва. Яскравим прикладом такої плодотворної праці було конструювання і впровадження комбайнів для механізації виймання вугілля на крутих пластах Донбасу, за що головний конструктор інституту «Дондіпровуглемаш» Г. Литвинов і шахтарі-новатори П. Гуржій та А. Бочкарьов удостоєні Ленінської премії. Праця робітників соціалістичних підприємств, будучи тісно пов'язаною з застосуванням у виробництві досягнень науки і техніки, набуває творчого характеру. Вона наповнюється розумовим змістом і поступово стає все більш інтелектуальною діяльністю.

За допомогою механізмів, машин і автоматів найбільше виконувалася робота в таких галузях, як нафтодобування, кольорова металургія, машинобудування, в металообробній і хімічній промисловості. В промисловості України є багато робітників, які за характером своєї праці мало чим відрізняються від інженерно-технічних працівників, від людей розумової праці. У роботі наладчика при обслуговуванні автоматичного і напівавтоматичного устаткування, крім слідкування за процесом роботи, близько половини часу займають розрахункові функції. За даними Українського Науково-дослідного інституту металургії майже 70% робочого часу сталевара автоматизованої мартенівської печі займає розумова праця, пов'язана з аналітичними розрахунками, контролем за ходом виробництва, веденням технологічного процесу [2].

Робітники-новатори про свою працю написали багато книг і брошур. Лауреат Державної премії В. Дрокін — автор п'яти книг. За посадою він станочник Харківського турбінного заводу, а по характеру виконуваної праці — інженер. Десятки впроваджених ним раціоналізаторських пропозицій докорінно змінили технологію обробки циліндрів тур-

[1] «Народне господарство Української РСР в 1963 році», стор. 465, 475.
[2] «От социализма к коммунизму», М., 1962, стор. 307.

бін на розточувальних верстатах. Ініціатор швидкісного різання металу, токар машинобудівного заводу В. Гургаль, є автором восьми книг і брошур. Видавництво «Донбас» не один рік випускає бібліотечку «Робітник про свій досвід». Все це свідчить про дедалі зростаюче поєднання фізичної та розумової праці, про прискорення процесу ліквідації істотних відмінностей між працею висококваліфікованих робітників і інженерно-технічних працівників. Формується новий тип робітника, що володіє основами інженерно-технічних знань, робітника-дослідника.

Характерна особливість якісних змін у складі робітничого класу це безперервне підвищення його культурно-технічного рівня. Закономірним явищем стає те, що з кожним роком зростає кількість робітників з середньою і вищою освітою. Серед працюючих частка населення з вищою і середньою освітою (повною і неповною) збільшилась від початку семирічки до 1964 р. з 44 до 50%. Таким чином, половина працюючого населення України мала середню і вищу освіту, а серед них робітників — 49%. В останньому році семирічки 13,8 млн. чоловік було охоплено різними видами навчання [1]. «Життя трудової людини стало інтересним і змістовним, посилилась тяга людей до знань і культури. Візьміть, наприклад, нашу бригаду,— говорив на XXIII з'їзді КПРС шахтар з Донбасу С. Воротников.— Середній вік членів бригади — 36 років, і майже всі ми вчимося. Я, наприклад, і троє моїх колег по бригаді — на другому курсі вечірнього відділу гірничо-металургійного інституту, десять членів бригади — в гірничому технікумі і 45 чоловік — в школі робітничої молоді» [2].

Кожний третій робітник в республіці вчиться без відриву від виробництва на різних курсах, у вечірніх школах, технікумах, вузах. Радянський лад створив трудящим умови для здобуття середньої освіти, зробив більш доступною вищу освіту. За останні роки на Україні відкрито 139 філіалів загальнотехнічних і загальнонаукових факультетів [3]. Радянський робітник — людина нового світу, будівник комунізму. Його прагнення до знань, до духовної культури є однією з характерніших рис нашого часу. Завдяки цим змінам в робітничому класі йому виявились під силу величні звершення в будівництві комунізму.

На кінець семирічки визначились важливі зміни в соціальній структурі робітничого класу України, як і всієї Радянської країни. Вони зумовлені загальними змінами соціальної структури радянського суспільства, а останні — швидким піднесенням промисловості, технічним прогресом, зростанням продуктивності праці в сільському господарстві. Чисельність селянства послідовно скорочувалась, а кількість робітників і службовців весь час збільшувалась.

Всесоюзна соціологічна конференція, що відбулась у Мінську в січні 1966 р., уважно проаналізувала природу і характер класових і інших відмінностей при соціалізмі. До соціально-класових відмінностей на кон-

[1] «УРСР в цифрах в 1965 році», стор. 11.
[2] «Правда», 2.IV 1966.
[3] «К новым успехам советской науки. Тезисы научной конференции Донецкого университета», Донецк, 1966, стор. 43.

ференції були віднесені: класові відмінності між робітничим класом і селянством, соціальні — між людьми переважно фізичної праці і переважно розумової праці, соціально-економічні і культурно-побутові відмінності між містом і селом, а також соціальні відмінності всередині робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції [1].

До останнього часу аналіз якісних змін в складі робітничого класу здійснювався за певними показниками — статтю, віком, джерелами поповнення, стажем роботи тощо. Нові дослідження істориків, економістів, філософів, соціологів дозволяють поглибити цей аналіз, визначати тенденції змін у внутрішній структурі робітничого класу.

За цілком обгрунтованою точкою зору багатьох радянських вчених в робітничому класі СРСР є три прошарки, які відрізняються за рівнем кваліфікації, їх освітньої і культурно-технічної підготовки, а також зарплати, яку вони одержують. Поряд з цим основним поділом існують також відмінності між окремими групами робітників залежно від місця проживання (міські та сільські робітники), а також умов праці (звичайні і важкі — підземні, шкідливі і т. д.) [2]. Ці положення цілком відносяться до внутрішньої структури робітничого класу України.

В результаті швидкого зростання культурно-технічного рівня робітничого класу, загальних успіхів у розвитку економіки країни, максимального прискорення технічного прогресу чисельність робітників високої і середньої кваліфікації зростає, а кількість робітників низької кваліфікації скорочується.

На Всесоюзній конференції соціологів підкреслено, що внутрікласова диференціація обумовлена в радянському суспільстві не соціальними причинами, а неоднаковою технічною озброєністю підприємств, різною питомою вагою ручної, механізованої і автоматизованої праці, кваліфікованої і некваліфікованої праці, співвідношенням розумової і фізичної діяльності в процесі виробництва і т. д. Неоднаковість часток праці, які вносять відповідні групи робітників, визначає економічну нерівність між цими групами [3].

Розвиток радянського суспільства по шляху до комунізму супроводжуватиметься дальшою автоматизацією виробництва матеріальних цінностей, що обумовить поступове зникнення поділу праці, а також інші процеси, які в свою чергу приведуть до зникнення нерівності в оплаті праці.

Робітничий клас України одностайно, з великим піднесенням схвалив рішення XXII з'їзду партії і нову Програму КПРС. Вивчаючи цей документ, робітники складали плани особистої участі у створенні матеріально-технічної бази комунізму. Ці плани передбачали підвищення продуктивності праці, оволодіння суміжними спеціальностями, піднесення культурно-технічного рівня, виховання в своєму характері рис, які відповідали б нормам морального кодексу будівника комунізму.

---

[1] «Вопросы философии», 1966, № 5, стор. 143.
[2] Там же.
[3] Там же, стор. 144.

Комплексна бригада М. Мамая звернулася до трудівників Донецького басейну із закликом: на найкращих у світі машинах добитись найвищої продуктивності праці і давати продукцію тільки відмінної якості. Шахтарі цієї бригади вирішили за рахунок дальшого удосконалення організації праці, поліпшення технології вугледобутку, ліквідації простоїв у лаві вивільнити вісім чоловік і підвищити продуктивність праці на 26%, виконуючи змінну норму менш як за п'ять годин [1]. Чудова ініціатива знайшла дружну підтримку не тільки у працівників вугільної промисловості, а й на всіх підприємствах і будовах Луганської області, у механізаторів сільського господарства.

Проблема досягнення вищої продуктивності праці набрала в цей час першорядного значення. Вона, як писав В. І. Ленін, «становить одно з корінних завдань, бо без цього остаточний перехід до комунізму неможливий» [2]. Боротьба за підвищення продуктивності праці нерозривно зв'язана з поліпшенням якості продукції, зниженням її собівартості, раціональним використанням праці і коштів. Гаряче схвалюючи рішення XXII з'їзду КПРС і XXII з'їзду КП України, гірники бригади комуністичної праці О. Кольчика шахти ім. Л. І. Лутугіна тресту «Чистяковантрацит» з новою силою розгорнули змагання за заощадження державних коштів. Вони зобов'язалися шляхом підвищення продуктивності комбайна, розумного витрачання матеріалів знизити собівартість тонни вугілля на 15 коп., що дозволило заощаджувати щомісяця понад 2800 крб. Бригада освоїла комбайн «КР-2», впровадила металеве кріплення, високопродуктивний конвейєр і в травні 1962 р. встановила новий рекорд — видобула за місяць 25 411 т. вугілля на комбайн [3]. Новатори Донбасу вирішили перейти від окремих рекордів до загальношахтних, до масової ударної праці. Гірники шахти № 3-біс м. Чистякова кинули клич: «Кожний механізатор повинен стати майстром високопродуктивної праці». Лише в Донецькій області в це змагання включилась 2461 бригада [4]. ЦК КП України, ЦК ЛКСМУ і Республіканська Рада профспілок схвалили ініціативу донецьких шахтарів. Патріотичний почин бригад М. Мамая і О. Кольчика дістав найширшу підтримку робітників усіх галузей народного господарства республіки.

У перших рядах могутнього руху за здійснення великих накреслень партії йшли розвідники майбутнього — колективи й ударники комуністичної праці. Після XXII з'їзду КПРС розвиток руху за комуністичну працю нерозривно зв'язаний з перетворенням в життя Програми партії. Принципи морального кодексу будівника комунізму стали базою дальшого розвитку цього руху. Народжений творчістю робітничого класу, він

[1] Архів Луганської облпрофради. Постанова Луганської Ради народного господарства і облпрофради № 310 від 9 грудня 1961 р. «Про нову ініціативу бригади робітників очисного забою шахти «Суходільська» № 1 тресту «Краснодонвугілля» М. Мамая по збільшенню продуктивності праці», стор. 1—2; «Советский шахтер», 1962, № 5, стор. 15.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 90.

[3] «Это сделано в четвертом году семилетки. Ежегодник», Донецк, 1963, стор. 10—11.

[4] Архів Донецької облпрофради, ф. 1, оп. 11, од. зб. 38, спр. 235, арк. 27.

за короткий строк перетворився в школу масового трудового героїзму і комуністичного виховання трудящих. На кінець 1965 р. в республіці в цьому русі брало участь 6,3 млн. чоловік. Найбільш масовим він став у провідних галузях промисловості — хімічній, металургійній, машинобудівній і легкій. Звання колективів комуністичної праці завоювали тисячі бригад, сотні підприємств і будов. Близько 2 млн. передовиків і новаторів виробництва удостоєні звання ударника комуністичної праці [1]. За період 1962—1965 рр. число учасників руху за комуністичну працю в республіці зросло більш як на 3 млн. чоловік [2]. Найбільшого поширення він набув у Запорізькій, Київській, Харківській, Дніпропетровській і Полтавській областях. Партійні, профспілкові і комсомольські організації республіки посилили ідейно-виховну роботу в світлі рішень XXII з'їзду партії, організували обмін досвідом роботи передовиків і добивались нових успіхів у соціалістичному змаганні.

Важливою подією в житті трудящих була Друга Всесоюзна нарада передовиків руху за комуністичну працю (квітень 1963 р.), яка узагальнила п'ятирічний досвід руху, відмітивши, що він сприяв безперервному зростанню і вдосконаленню соціалістичної економіки, процесу формування нових суспільних відносин і комуністичному вихованню трудящих [3]. Змагання збагатилось новими формами і проявами творчої ініціативи трудящих. Дедалі поширювались колективні форми допомоги. Передові шахти, заводи, фабрики брали шефство над колективами, які не виконували державних планів і завдань. Між 18 шахтами м. Красний Луч Луганської області розгорнулося змагання з наданням шефської допомоги. Механізатори шахти «Червоний партизан» тресту «Свердловвугілля» надали допомогу колективу шахти «Ровеньківська» в освоєнні стругової установки. Бригада М. Мамая допомогла гірникам кількох шахт освоїти новий вугільний комбайн УКР-І [4]. Приймаючи до свого складу робітників з відстаючих бригад для навчання високопродуктивним методам, колектив бригади комуністичної праці І. Ганчева будівельного управління тресту «Марганецьрудбуд» став справжньою школою передового досвіду. З цієї бригади періодично направлялись кращі робітники у відстаючі бригади [5]. Дніпропетровський обком партії і обласна рада профспілок схвалили цю ініціативу.

Дальшому удосконаленню соціалістичного змагання та його нової форми — руху за комуністичну працю сприяли технічний прогрес і наукова організація праці (НОП). Досягнення високої продуктивності на науковій основі стало важливим невідкладним завданням. Ініціатором наукової організації праці виступив колектив Уралхіммашзаводу. Після вивчення і узагальнення досвіду уралхіммашівців Президією ВЦРПС і

[1] Архів УРРПС, зведений статистичний звіт за 1965 р., форма № 8.
[2] «Український історичний журнал», 1966, № 3, стор. 4.
[3] Див. «Гвардия строителей коммунизма», М., 1963.
[4] Див. «Комуністична взаємодопомога», Донецьк, 1964.
[5] Архів Міністерства металургійної промисловості УРСР, постанова Придніпровської Ради народного господарства № 256 від 28.IV 1964 р. «Про ініціативу комплексної бригади комуністичної праці І. Ганчева», стор. 1—2.

Кріпильники шахти № 5-6 ім. М. І. Калініна тресту «Куйбишеввугілля» знайомляться з проектом нової Програми КПРС.

Державним комітетом Ради Міністрів СРСР по праці і заробітній платі цей почин дістав широку підтримку в країні. На підприємствах України виникли лабораторії наукової організації праці. На Ждановському заводі важкого машинобудування в 1964 р. за пропозицією такої лабораторії в цехах створено близько 400 комплексних, комплексно-наскрізних і наскрізних бригад [1].

Завдяки новій організації оплати праці різко скоротилися простої і цикл випуску готової продукції. Комплексні бригади виникли в усіх галузях промисловості і будівництві. ЦК КП України прийняв спеціальну постанову про розповсюдження досвіду роботи комплексної добової бригади І. Стрельченка з донецької шахти комуністичної праці № 5-біс «Трудівська». В 1965 р. енакіївські металурги від впровадження 20 заходів за планом наукової організації праці заощадили 400 тис. крб. [2] Сталевари Макіївки успішно впровадили наукову організацію праці на кожному робочому місці. На Дніпропетровському заводі ім. В. І. Леніна піонерами нового руху виступили комсомольці цеху безшовних труб. На багатьох підприємствах республіки діяли громадські бюро, технічні групи НОП. Організація праці на науковій основі підвищує культуру виробництва. Колективи бердянських заводів «Дормашина» , «Азовкабель» і «Скловолокно» розгорнули змагання за високу культуру виробництва.

[1] «Экономическая газета», 10.III 1965.
[2] «Труд», 23.IX 1965.

З ініціативи вчених і новаторів у Львові створено на громадських засадах науково-дослідний інститут промислової естетики, а на заводі автонавантажувачів — першу в Радянському Союзі лабораторію психології та фізіології праці.

В червні 1965 р. на республіканській нараді з питань наукової організації праці узагальнено кращий досвід роботи передових колективів. Наукова організація праці успішно впроваджувалася більш як на 300 великих підприємствах і ряді будов України [1]. Але багато підприємств ще серйозно відставали щодо організації виробництва, покликаної з'єднати техніку і людей в єдиному виробничому процесі. Тому XXIII з'їзд КПРС підкреслив, що «одним з першочергових народногосподарських завдань висувається питання про впровадження на всіх наших підприємствах наукової організації виробництва і праці, яка відповідає вимогам сучасного науково-технічного прогресу» [2].

В процесі боротьби за створення матеріально-технічної бази комунізму для учасників соціалістичного змагання характерним стало посилене прагнення вчитися рахувати, добиватися найбільшої віддачі від кожного затраченого карбованця. В 1963 р. за почином робітників Київського заводу порціонних автоматів ім. Ф. Е. Дзержинського і трикотажної фабрики ім. Рози Люксембург на підприємствах України широко розгорнулося змагання за зниження собівартості продукції на один процент проти планового завдання, за перевиконання норм кожною зміною шляхом кращого використання техніки, удосконалення устаткування і технології виробництва. І ось результат: від зниження собівартості промислової продукції в Київській області заощаджено 22 млн. крб., що на 7 млн. перевищило взяте в змаганні зобов'язання [3].

За пропозицією колективів чотирьох передових підприємств Луганської області — шахти № 7-8 тресту «Краснолучвугілля» та шахти ім. Ілліча тресту «Кадіїввугілля», будуправління № 5 «Луганськпромжитлобуд» та заводу автомобільних і тракторних деталей ім. 20-річчя Жовтня почалося змагання за виконання змінного завдання на годину раніше з тим, щоб протягом цієї години дати країні надпланову продукцію. В цей рух включилось 550 підприємств області, на яких працювало 410 тис. робітників. Нова форма змагання дозволила гірникам Луганщини досягти в 1962 р. рівня продуктивності праці, запланованого на кінець семирічки [4]. Змагання, почате з ініціативи луганських підприємств, дістало назву «луганської години».

Ініціативу робітників Луганської області активно підтримали шахтарі Львівсько-Волинського вугільного басейну. В рух «сім — за шість» включились металурги «Запоріжсталі». Сталевари-швидкісники П. Кий-

[1] «Плановое хозяйство», 1965, № 12, стор. 47.

[2] Л. І. Брежнєв, Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1966, стор. 45.

[3] В. Прохоров, Профсоюзы и передовой производственный опыт, М., 1964, стор. 21.

[4] Архів Луганської облпрофради. Постанова Луганської Ради народного господарства і облпрофради № 25 від 6 лютого 1962 року «Про луганську годину», стор. 1—2; В. Шевченко, У трудовому поході, К., 1964, стор. 33.

Майстер швидкісної плавки заводу «Запоріжсталь» М. Кінебас.

ко, М. Кінебас, А. Лобода і В. Стан, удосконалюючи виробничий процес шляхом комбінування в застосуванні природного газу і кисню, більш як вдвічі скоротили тривалість плавок і в третій раз побили ними ж встановлений світовий рекорд. У 1962 р. на 180-тонній печі вони виплавили 312 тис. т. металу [1]. Створивши комплексні бригади, одеські судноремонтники скоротили строки ремонту суден. Сотні тисяч карбованців надпланових нагромаджень дали країні деревообробники Буковини. Почин набрав характеру масового руху і протягом року проклав собі дорогу в усі кінці республіки і за її межі. Тисячі робітників, що відвоювали годину на надпланову продукцію у фонд створення матеріально-технічної бази комунізму, налічувались на підприємствах Дніпропетровська, Житомира, Львова, Запоріжжя, Ужгорода та інших міст. Тільки в Харківській області в цей рух включилося близько 100 тис. робітників [2]. Активну участь в цій справі взяв комсомол України. На Харківському заводі кондиціонерів кожний другий молодий робітник виконував змінні завдання за шість годин.

[1] Архів УРРПС, стенограма IV пленуму УРРПС 11 січня 1963 р., стор. 8.
[2] Архів Харківської облпрофради. Стенограма міжобласної профспілкової конференції від 11 квітня 1963 року, стор. 10.

Організація боротьби трудящих за створення матеріально-технічної бази комунізму посідала центральне місце в політиці Комуністичної партії. В серпні 1962 р. на Пленумі ЦК КП України підбито перші підсумки роботи партійних організацій республіки по виконанню рішень XXII з'їзду КПРС і XXII з'їзду КП України. Обговоривши питання «Про хід виконання державного плану четвертого року семирічки і завдання по дальшому поліпшенню керівництва промисловістю і будівництвом», Пленум відмітив, що завдяки героїчній праці трудящих успішно перетворюється в життя програма комуністичного будівництва і достроково виконано половину семирічного плану. Провідні галузі промисловості республіки розвивались темпами, які випереджають контрольні цифри. В той же час Пленум вказав і на недоліки: в першому півріччі не повністю були виконані завдання по розробленню нової техніки й технології, механізації і автоматизації найбільш трудомістких процесів у вугільній, гірничій, металургійній, машинобудівній промисловості і будівництві. Недоліки були в роботі гірничо-рудної промисловості в Придніпров'ї і вугільної в Донбасі, не повністю виконувались плани по нарощуванню виробничих потужностей у верстатобудуванні Харківського раднаргоспу. Частина вказаних недоліків була породжена територіальною системою управління промисловістю і недостатнім економічним стимулюванням впровадження нової техніки та фінансовою відповідальністю за стан освоєння проектних потужностей.

Пленум ЦК КП України поставив перед партійними організаціями вимогу «підвищити рівень організаторської і політичної роботи серед трудящих, зосередити увагу на більш повному використанні резервів, поліпшенні організації виробництва, підвищенні темпів технічного прогресу, впровадженні передового досвіду».

У відповідь на рішення Пленуму гірники криворізької шахти «Саксагань» звернулися до трудящих України із закликом перетворити змагання за луганську годину в змагання за українську годину. Трудящі Криворізького залізорудного басейну, підтримавши їх почин, достроково завершили виконання річного зобов'язання і дали 615 тис. т. надпланової руди [1]. Цей заклик гаряче підтримали колективи підприємств по всій Україні. Робітники Стрийського газового управління щодоби давали в рахунок української години до 4 млн. кубометрів газу [2]. Колектив комуністичної праці залізничної станції Хмельницька добре організував працю, скоротив на 30 хвилин норму простою вагонів під навантаженням і на 30 хвилин — вантажно-розвантажувальні операції на під'їзних коліях. У змагання вступили робітники радгоспу «Сімферопольський» Кримської області, ремонтники Жашківського районного відділення «Сільгосптехніка» Черкаської області та багато інших колективів.

Будівельники хімічної індустрії України через «Строительную газету» оголосили похід «сім — за шість». Колективи комбінату «Луганськхімбуд» і північнодонецьких організацій Міністерства монтажних і спе-

[1] «Зоря», 2.XII 1962.
[2] «Правда Украины», 16.III 1963.

ціальних будівельних робіт УРСР закликали розгорнути змагання в країні за дострокове введення в експлуатацію нових потужностей соціалістичної промисловості в п'ятому році семирічки.

Патріотичний почин, схвалений ЦК КПРС, Радою Міністрів СРСР і ВЦРПС, дружно підхопили найбільші підприємства і новобудови Радянського Союзу. Будівельники Роздольського хімічного комбінату на п'ять місяців скоротили строки здачі в експлуатацію нових об'єктів гіганта хімії на Дністрі, дві третини шахт Львівського вугільного басейну перекрили свої проектні потужності. Крупні шахти Донбасу «Суходольська» № 1, ім. XXI з'їзду КПРС, «Східна» освоїли проектні потужності за 2—3 роки, але багато шахт ще не освоїли запланованих потужностей, що було однією з причин відставання видобутку вугілля від завдань семирічного плану.

Змагання мільйонів за українську годину стало могутнім прискорювачем переможної ходи радянської економіки. Українська година — це година-богатир. За одну годину в 1962 р. в республіці видобувалося 20 тис. т. вугілля, вироблялось 3 тис. т. чавуну, близько 3,5 тис. т. сталі, 3 тис. т. прокату, 1200 т. цементу, понад 30 тис. пар взуття, 24 тис. погонних метрів різних тканин [1]. З кожним днем вагомість години збільшувалась.

Економічна політика партії в цей період була спрямована на дальший розвиток найбільш прогресивних галузей промисловості і насамперед хімії, здатної забезпечити прискорення технічного прогресу і високі темпи розвитку продуктивних сил країни. Важливим етапом в розвитку хімії був грудневий (1963 р.) Пленум ЦК КПРС, який накреслив грандіозну програму дальшого могутнього піднесення цієї галузі індустрії.

Курс партії на прискорений розвиток хімічної промисловості і хімізації всього народного господарства робітничий клас України сприйняв як свою кровну справу. В ході обговорення рішень грудневого Пленуму ЦК КПРС народилась ідея створення всенародного фонду розвитку хімічної промисловості за рахунок зниження виробничих затрат. Гірники, інженерно-технічні працівники, службовці шахтоуправління комуністичної праці «Холодна Балка» тресту «Макіїввугілля» взяли зобов'язання заощадити в 1964 р. 100 тис. крб. на розвиток хімічної промисловості. Ініціатори створення фонду великої хімії виконали своє зобов'язання на п'ять місяців і зразу ж розгорнули боротьбу за подвоєння цього внеску [2]. Успішно пройшов вседонецький огляд заощадження у фонд хімії. Великий вклад у розвиток хімічної промисловості внесли робітники Львівського паровозо-вагоноремонтного заводу, бориславські нафтовики, харківські машинобудівники, металурги Придніпров'я. Колективи київських заводів «Більшовик», «Червоний екскаватор», «Ленінська кузня» виступили ініціаторами змагання за дострокове виконання замовлень для хімічної промисловості. Комсомольці бердичівського заводу «Прогрес»

[1] «Комуніст України», 1963, № 6, стор. 12.

[2] Архів Міністерства вугільної промисловості УРСР. Протокол засідання Донецької Ради народного господарства № 30 від 19.XII 1963 р., стор. 5.

взяли під свій контроль виробництво устаткування для новобудов великої хімії. ЦК ВЛКСМ схвалив цей патріотичний почин.

Гідний вклад у створення великої хімії вніс комсомол України. VII Пленум ЦК ЛКСМУ в січні 1964 р. оголосив республіканськими ударними комсомольськими будовами спорудження 36 об'єктів хімічної промисловості, які стали великою школою гарту для юних патріотів. Комсомольці будували нові цехи на Роздольському хімічному, Новостебниківському, Калуському хіміко-металургійному, Лисичанському, Шебелинському хімічних комбінатах, Кременчуцькому нафтопереробному, Сумському і Одеському суперфосфатних, Дніпропетровському шинному заводах і багатьох інших найважливіших об'єктах хімічної промисловості. Комсомольці і молодь машинобудівних заводів, проектних організацій достроково виготовляли замовлення новобудов хімії, вчені конструювали нові машини і механізми, розробляли більш досконалі технологічні схеми.

В 1962—1965 рр. для різних галузей господарства науково-дослідними інститутами, проектно-конструкторськими організаціями створено 2600 нових типів машин, механізмів, апаратів та іншого устаткування, серед яких обчислювальні машини для розрахунків і управління виробничими процесами, газова турбіна великої потужності, комплекс устаткування для безлюдного виймання вугілля на пластах крутого падіння, ряд металообробних верстатів для обробки крупногабаритних деталей і велику кількість приладів для контролю та автоматизації [1]. Однак немало закінчених наукових досліджень повільно впроваджувалися у виробництво, що завдавало шкоди народному господарству і самій науці.

За останні роки значно зросла роль науково-технічних товариств (НТТ) у впровадженні досягнень науки в практику. В 1962 р. Київське науково-технічне товариство разом з Академією наук УРСР організували конференцію по застосуванню пластмас у народному господарстві. Рекомендаціями конференції скористалися більше 80 підприємств [2]. Республіканське НТТ спільно з Українською радою народного господарства, Держпланом, Комітетом по координації науково-дослідних робіт провели ряд конференцій з питань механізації і автоматизації виробничих процесів. Згідно з постановою Ради Міністрів СРСР науково-технічні товариства стали залучатись до розроблення і впровадження у виробництво науково-дослідних робіт.

В 1965 р. більше півмільйона трудящих брало участь в русі раціоналізаторів і винахідників та стільки ж — в роботі науково-технічних товариств, 50 тис.— в громадських конструкторських і технологічних бюро, майже 30 тис.— в бюро технічної інформації [3]. Громадські ради і

[1] «Народне господарство Української РСР в 1963 році», стор. 58; Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР за 1964—65 роки. «Радянська Україна», 2.II 1965 і 5.II 1966.

[2] Архів УРРПС, стенографічний звіт І республіканського з'їзду НТТ 14—15 червня 1963 р., стор. 23—25.

[3] Архів УРРПС, зведені статистичні звіти про роботу товариств винахідників і раціоналізаторів та науково-технічних товариств за 1965 р.

бюро разом з партійними, профспілковими і комсомольськими організаціями організували соціалістичне змагання за створення раціоналізаторського фонду семирічки, здійснювали громадський контроль за ходом розгляду і впровадження у виробництво винаходів і раціоналізаторських пропозицій. За період 1962—1965 рр. в народне господарство УРСР впроваджено 1900 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій [1].

Новатори України до 1 липня 1965 р. внесли в загальносоюзний раціоналізаторський фонд семирічки більше 2 млрд. крб. [2]

На промислових підприємствах, будовах і в транспортних організаціях Харківської області в 1964 р. вели творчу роботу 4 тис. комплексних бригад винахідників і раціоналізаторів і 350 громадських конструкторських бюро, в яких брало участь понад 20 тис. новаторів [3]. На Львівському автобусному заводі працювало 14 комплексних бригад по розробленню нових та удосконаленню існуючих конструкцій машин. Умовне річне заощадження від впровадження пропозицій дорівнювало трирічному фонду їх зарплати [4].

Знаменним було те, що з року в рік зростала кількість впроваджуваних винаходів. Якщо в 1959 р. в республіці було впроваджено 126 винаходів, то в 1960 р.— 243, в 1961 — 349, в 1962 — 543 і в 1963 р.— 909 винаходів. Це важливий показник розвитку технічної творчості мас. Завдання на дальшу розробку і впровадження важливих винаходів почали включатися в державні плани розвитку науки і впровадження нової техніки.

Однак багато прийнятих пропозицій ще залишається нереалізованими. В 1963 р. їх нараховувалось 90 тис., тобто більше 16% до загального числа [5]. Найбільше їх припадало на Одеську, Кіровоградську і Полтавську області. Реалізацію технічних нововведень гальмувала незадовільна експериментальна база. Щороку виділялись чималі кошти на її розширення, але ці асигнування освоювались не повністю. Радгоспи не могли забезпечити єдиної технічної політики і широкого обміну передовим досвідом.

В серпні 1964 р. Пленум ЦК КП України обговорив питання «Про хід виконання рішень XXII з'їзду КПРС про прискорення технічного прогресу і завдання партійних та господарських організацій України по дальшому поліпшенню техніко-економічних показників у промисловості і будівництві». Як відзначалось на Пленумі, робітничий клас Радянської України успішно здійснював намічені партією завдання по створенню матеріально-технічної бази комунізму. За п'ять років семирічки валова продукція промисловості зросла на 56% замість 50%, передбачених контрольними цифрами, понад план випущено продукції на мільярди крб.

[1] «Народне господарство Української РСР в 1964 році. Статистичний щорічник», К., 1965, стор. 31. Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР за 1965 рік.— «Радянська Україна», 5.II 1966.

[2] «Робітнича газета», 13.X 1965.

[3] Архів Харківської облпрофради. Стенограма зборів активу винахідників і раціоналізаторів Харківської області 4 серпня 1964 р., стор. 14—19.

[4] «Машиностроитель», М., 1964, № 7, стор. 11.

[5] «IV пленум ВЦСПС. Стенографический отчет», М., 1964, стор. 65.

Середньорічні темпи росту в промисловості становили 9,3% при завданні 8,5%. При цьому особливо швидко розвивались провідні галузі важкої індустрії. По виробництву сталі і прокату рівень 1965 р. досягнуто в 1963 р. На Україні в 1964 р. виплавлялось чавуну більше, ніж у Франції, Англії, Італії, а сталі більше, ніж у Франції, Італії і Бельгії, разом взятих. По видобутку залізної руди Україна випередила США ще в 1963 р.[1]

Однак в останні роки семирічки темпи зростання промислової продукції України відставали від темпів зростання виробничих фондів, в результаті чого дещо зменшився розмір національного доходу і випуск промислової продукції на один карбованець основних фондів. Роз'єднаність однотипних підприємств по економічних районах ускладнила керівництво ними, стримувала розвиток науки, технічного прогресу, призводила до паралелізму в справі створення нових машин і матеріалів.

При плануванні важливих господарських проблем приймалися не завжди обгрунтовані вольові рішення, що призводило до порушення необхідних пропорцій в промисловості і між розвитком промисловості і сільського господарства. Великої шкоди народному господарству республіки завдавало розпорошення коштів по багатьох об'єктах, затягувалися строки спорудження нових підприємств. Протягом останніх п'яти років плани введення в дію основних фондів виконувалися на 85—88% [2].

Територіальна форма управління промисловістю і серйозні недоліки в економічній роботі не дозволяли повною мірою використати переваги планової соціалістичної системи господарства в інтересах народу. Грандіозні завдання, поставлені перед промисловістю, вимагали удосконалення системи управління. Тому вересневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС визнав за доцільне організувати управління промисловістю за галузевим принципом і утворити відповідні союзно-республіканські і загальносоюзні міністерства.

Це було не механічне повернення до старої системи. В постанові вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС вказано: «Важливе значення пропонованих заходів по поліпшенню організації управління і посиленню економічних методів керівництва промисловістю полягає в тому, що вони поєднують єдине державне планування з повним госпрозрахунком підприємств, централізоване галузеве управління з широкою республіканською і місцевою господарською ініціативою, принцип єдиноначальності з підвищенням ролі виробничих колективів. При цьому забезпечується дальше розширення демократичних принципів управління, створюються економічні передумови для широкої участі мас в управлінні виробництвом та їх впливу на результати економічної роботи підприємств. Така система господарського управління повніше відповідає сучасним вимогам і дасть можливість краще використати переваги соціалістичного ладу».

---

[1] «Металлургическая и горнорудная промышленность», 1965, № 1, стор. 1.

[2] П. Ю. Шелест, Завдання Комуністичної партії України по виконанню рішень вересневого Пленуму ЦК КПРС.— «Радянська Україна», 20.X 1965.

Центр ваги в керівництві перенесено на економічні методи, на підвищення ролі науки і широке впровадження науково-технічних досягнень у виробництво.

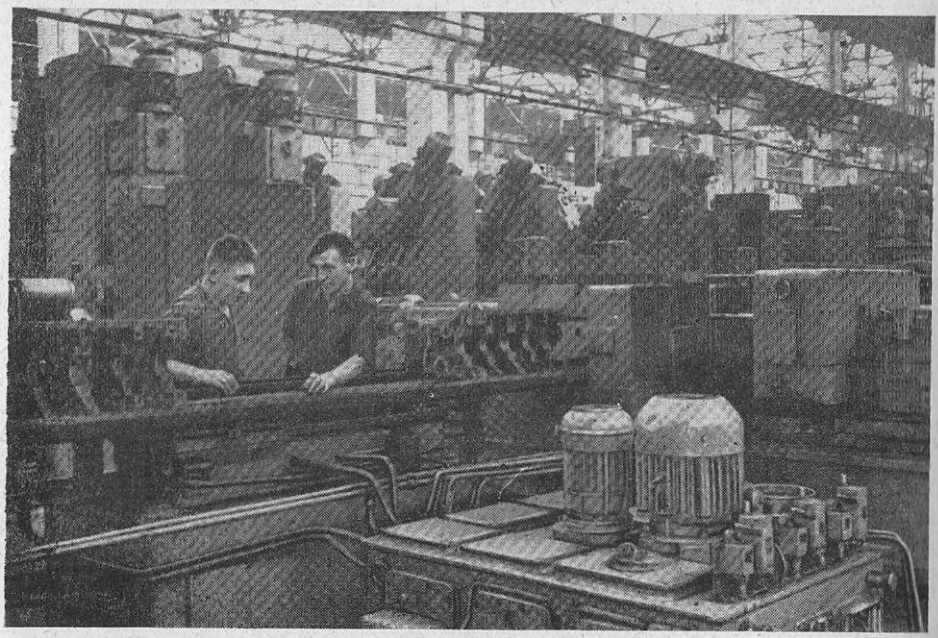
Разом з створенням міністерств ЦК КПРС і Рада Міністрів Союзу РСР прийняли рішення про надання союзним республікам більших прав у галузі планування, капітального будівництва, фінансування, праці і заробітної плати. Матеріально-технічне постачання і збут промислової продукції передбачено здійснювати за територіальним принципом. Рада Міністрів СРСР також затвердила і ввела в дію Положення про соціалістичне державне виробниче підприємство. Це Положення розширює господарську ініціативу і самостійність підприємств у їх виробничій діяльності. Шоста сесія Верховної Ради Союзу РСР в жовтні 1965 р. прийняла закон про утворення союзних і союзно-республіканських міністерств і ліквідацію раднаргоспів.

Всі ці заходи сприяли дальшому розвитку творчої активності широких мас трудящих в галузі господарського і культурного будівництва, поліпшенню організації соціалістичного змагання. В республіці почався масовий рух трудящих за ощадливість, за створення фонду понадпланового прибутку на кожному підприємстві. Ініціатором його виступив колектив шахти «Червоний партизан» тресту «Свердловвугілля» Луганської області. Обговорюючи рішення вересневого Пленуму ЦК КПРС, гірники вирішили добитися скорочення виробничих витрат по видобутку вугілля на 2%, щоб одержувати щомісячно 12 тис. крб. надпланових заощаджень [1].

В кінці 1965 року робітники Київського заводу «Червоний екскаватор», Кіровоградського заводу «Червона зірка», Здолбунівського цементно-шиферного комбінату, «Криворіжсталі» та багатьох інших підприємств України підтримали патріотичний почин передових колективів Москви і Ленінграда, які почали соціалістичне змагання за заощадження металу і матеріалів для випуску понадпланової продукції. Основними показниками у змаганні стають прибуток, обсяг реалізованої продукції, ритмічна робота підприємств, зниження собівартості, якість продукції тощо. Воно все більше набуває економічного характеру, а його метою є приведення в дію всіх резервів виробництва.

Здійснення економічної реформи є однією з найважливіших проблем комуністичного будівництва. Все більше підприємств переходять на нову систему планування і економічного стимулювання. В середині 1966 р. в республіці близько 150 підприємств працювали по-новому. Проведення реформи вносило значні зміни в економіку підприємств, у методи і форми всієї організаційної і масово-політичної роботи партійних організацій,— вона тісно пов'язувалася з економічними заходами. Бурхливий розвиток народної ініціативи, творчий підхід до розв'язання конкретних проблем виробництва, ділова обстановка швидко позначилися на економічних показниках тих колективів, які перейшли на нову систему управління. Якщо в цілому по промисловості України продуктив-

[1] «Правда», 28 і 30.XII 1965.

Внутрішній вигляд нового комплексного автоматизованого цеху Харківського заводу «Серп і Молот».

ність праці в першому півріччі 1966 р. зросла на 3,5%, то на підприємствах, залучених до експерименту, вона зросла на 7% проти того ж періоду минулого року [1].

Нова система управління забезпечила підвищення ефективності виробництва і капітальних вкладень. Головна мета економічної реформи полягала в якнайповнішому використанні виробничих фондів, прискорені темпів росту продуктивності праці, в збільшенні випуску і підвищенні якості продукції при найменших затратах. Поліпшення управління промисловістю, удосконалення планування і посилення економічного стимулювання, здійснені на основі рішень вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, відкривають необмежені можливості для дальшого розвитку народного господарства, зміцнення економіки республіки і піднесення добробуту народу. Разом з тим нова система управління стимулює творчу активність робітників, спеціалістів, усіх трудящих, виявлення досі не використаних резервів.

Успішне здійснення намічених партією заходів прискорює створення матеріально-технічної бази комунізму, зміцнює міжнародні позиції нашої країни.

---

[1] «Блокнот агітатора» відділу пропаганди і агітації ЦК КП України, 1966, № 19, стор. 1.

ПРОВІДНА РОЛЬ РОБІТНИКІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РЕСПУБЛІКИ

Розгортання будівництва комунізму в нашій країні супроводжувалось дальшим розвитком соціалістичної демократії. Робітничий клас України брав дедалі активнішу участь в управлінні державою. В складі місцевих Рад депутатів трудящих Української РСР, обраних у березні 1963 р., з 412 тис. депутатів дві третини становили робітники і колгоспники, безпосередньо зайняті на виробництві. Вони становили також більше половини депутатів Верховної Ради УРСР [1]. До місцевих Рад Донецької області обрано 10 240 робітників. Серед депутатів було 62 Герої Соціалістичної Праці. 522 000 трудящих брали участь в роботі різних організацій, що працювали під керівництвом місцевих Рад. Наприклад, у Макіївці в 1964 р. нараховувалось 50 робітничих депутатських груп, які об'єднували 970 чоловік. На шахті «Бутівка» депутатська група в складі 25 чоловік за цей рік розглянула питання про стан громадського харчування, ремонт жител, благоустрій робітничого селища тощо. В палаці культури шахти депутати регулярно приймали виборців [2].

Найактивнішу участь взяли трудящі України у виборах до місцевих Рад у березні 1965 р., після яких майже наполовину обновився склад депутатів, а в міських Радах — більш як на 60% [3]. Комуністична партія, дбаючи про зміцнення Рад, усунула негативні явища, які заважали їх роботі. Повернення до територіально-виробничого принципу побудови радянських органів сприяло поліпшенню діяльності Рад.

Перехід окремих функцій державних органів до громадських організацій особливо помітний у сфері охорони громадського порядку. Добровільні народні дружини стали в цей час більш масовими. В 1965 р. в УРСР діяло більше 30 тис. народних дружин, які налічували близько 2 млн. чоловік. Вони зміцніли організаційно і нагромадили багатий практичний досвід.

У зміцненні громадського порядку і трудової дисципліни велику роль відігравали товариські суди, яких у 1964 р. було більше 36 тис., а них близько 13 тис. на підприємствах, будовах і транспорті [4]. На Київському заводі «Точелектроприлад», Херсонському суднобудівному та інших підприємствах республіки судові засідання проводились безпосередньо в цехах, робітничих клубах, у присутності і при активній участі широких мас робітників і службовців. Для підвищення юридичної підготов-

[1] «Итоги выборов в состав депутатов Верховных Советов союзных и автономных республик и местных Советов депутатов трудящихся. Статистический сборник», М., 1963, стор. 77.

[2] Архів Донецького облвиконкому, інформація про організаційно-масову роботу місцевих Рад депутатів трудящих за 1964 р., стор. 13.

[3] «Состав депутатов местных Советов депутатов трудящихся, избранных в марте 1965 года. Статистический сборник», М., 1965, стор. 44, 120.

[4] «Радянське право», 1964, № 4, стор. 13.

ки членів народних дружин і товариських судів працювали міські і районні університети правових знань.

Створення після листопадового (1962 р.) Пленуму Центрального Комітету КПРС системи єдиного, всеосяжного, постійно діючого народного контролю стало могутнім засобом «удосконалення партійного і державного керівництва, зміцнення зв'язку партії з народом, залучення мас до управління справами суспільства» [1]. В республіці утворено Комітет партійно-державного контролю ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР, обласні, міські, районні комітети партдержконтролю, а на підприємствах, будовах, в установах, колгоспах і при домоуправліннях — групи і пости сприяння партійно-державному контролю, куди партійні, профспілкові, комсомольські та інші масові організації направили сотні тисяч передових робітників, інженерно-технічних працівників, колгоспників і службовців. На початку 1964 р. на підприємствах, будовах, транспорті, в колгоспах, радгоспах і установах діяли 145 тис. груп і постів сприяння партдержконтролю, в яких працювало 825 тис. народних контролерів [2].

Організуючи перевірку виконання директив партії і уряду, народні дозорці зосередили основну увагу на виявленні й використанні резервів промислового виробництва, дальшому зміцненні державної дисципліни. На Одеському заводі сільськогосподарського машинобудування народні контролери, вивчивши причини неритмічної роботи окремих цехів і понаднормативного витрачання металу, а також виконання плану кооперативних поставок і використання молодих спеціалістів, домоглись усунення багатьох недоліків. Контролери Криворізького басейну багато зробили для підвищення якості видобуваної руди. Бригади громадських контролерів взяли під нагляд роботу кожного колективу нафтовиків Долини, впровадження передової техніки і прогресивної технології виробництва, внаслідок чого тут достроково виконали зобов'язання, давши понад план тисячі тонн рідкого палива.

В 1964 р. перевірено стан обліку, зберігання і використання чорних та кольорових металів на підприємствах промисловості і транспорту, будовах і складах по всій республіці. Перевірку провели органи партійно-державного контролю разом з працівниками раднаргоспів, міністерств, широким активом інженерно-технічних працівників і громадських організацій. Тільки в Харківській області взяло участь близько 15 тис. членів груп і постів сприяння партійно-державному контролю та активістів «Комсомольського прожектора». Виявлено великі понаднормативні запаси — 140 тис. т. прокату чорних металів і 10 тис. т. кольорових металів і негайно передано для використання [3].

Групи сприяння партійно-державному контролю Лисичанського хімічного комбінату, трестів «Північнодонецькхімбуд», «Промхіммонтаж», Північнодонецького філіалу проектного інституту хімічної промисловості

[1] «Положение об органах партгосконтроля, группах и постах содействия «Комсомольском прожекторе», М., 1964, стор. 3.

[2] И. Грушецкий, Экономика и контроль. — «Правда Украины», 1.III 1964.

[3] «Красное знамя», 17.XII 1964.

взяли під повсякденний контроль хід будівництва хімічних виробництв і цехів по виробленню мінеральних добрив, щоб забезпечити дострокове введення їх у дію.

Молодь була широко залучена до контролю через загони «Комсомольського прожектора». В комсомольських організаціях України налічувалось близько 500 тис. громадських контролерів. Велику роль у прискоренні виконання замовлень для ударних будов відіграли комсомольці Донбасу і Придніпров'я, які діяли спільно з «Комсомольськими прожекторами» в різних містах Радянського Союзу.

В другій половині 1965 р., в зв'язку з закінченням повноважень першого складу груп і постів сприяння комітетам партійно-державного контролю, обрано нові загони активістів партдержконтролю. Якщо до цього в республіці було 68 500 груп сприяння, то тепер їх стало 75 тис., і в них брало участь 1400 тис. чоловік [1]. Всього на Україні позаштатних інспекторів партійно-державного контролю було в 34 рази більше, ніж штатних працівників [2]. Нова система контролю стала найдемократичнішою. Вона прищеплювала радянським людям почуття господаря країни, високої відповідальності за справу комуністичного будівництва в СРСР.

З метою дальшого залучення трудящих до справи перевірки і контролю та підвищення їх ролі в роботі контрольних органів, грудневий (1965 р.) Пленум ЦК КПРС вирішив перетворити органи партійно-державного контролю в органи народного контролю, які повинні бути одним з дійових засобів партії і уряду по ще ширшому залученню народних мас до управління справами держави, забезпеченню систематичної перевірки виконання директив партії і уряду радянськими, господарськими та іншими організаціями, зміцненню державної дисципліни і соціалістичної законності.

Сила нової системи контролю у всенародній підтримці. Навколо груп сприяння об'єдналися громадські контролери, загони «Комсомольського прожектора», робкорівські пости, рейдові бригади тощо. Робота органів народного контролю широко висвітлювалась у періодичній пресі, по радіо і телебаченню. Центральні і республіканські газети приділяли цьому питанню сторінки і окремі «Листки», обласні і місцеві публікували матеріали під постійними рубриками.

Утвердження загальнонародної держави привело до розширення соціальної бази соціалістичної державності. «В цих умовах,— вказувалося в редакційній статті «Правды»,— керівна роль робітничого класу здійснюється вже не шляхом його диктатури, а через політичний та ідейний вплив, носієм якого є насамперед Комуністична партія, що виховує весь народ в дусі пролетарського світогляду й ідеалів, організовує зусилля всього суспільства на боротьбу за кінцеву мету робітничого класу — побудову комунізму» [3].

Монолітність партії, її вірність безсмертним ідеям марксизму-ленінізму і рішимість ніколи не допускати будь-яких порушень ленінських

[1] «Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України», К., 1966, стор. 64.
[2] «Известия», 5.XII 1964.
[3] «Правда», 6.XII 1964.

принципів керівництва і норм партійного життя з новою силою продемонстрував жовтневий Пленум (1964 р.) ЦК КПРС. В результаті вжитих заходів відкрився простір для ще більшого вияву творчої ініціативи широких мас трудящих, для безперервного вдосконалення діяльності державних і партійних органів на основі соціалістичного демократизму. Відновлення єдиних партійних організацій в областях за рішенням листопадового Пленуму (1964 р.) ЦК КПРС підвищило їх політичний вплив на роботу державних органів і всіх громадських організацій трудящих. Розділення їх на промислові і сільські не виправдало себе. У своїй діяльності Комуністична партія виходить з того марксистського положення, що народ є творцем історії і вирішальною силою комуністичного будівництва.

Після XXII з'їзду КПРС значно посилилась участь робітничого класу в господарському і культурному будівництві. Профспілки одержали право законодавчої ініціативи, в їх руки перейшов ряд функцій, що раніше виконувались державою. В новому статуті профспілок, затвердженому XIII з'їздом профспілок в листопаді 1963 р., відображено ленінський курс партії на підвищення ролі профспілок у боротьбі за комунізм. Статутом передбачено новий порядок укладання профспілками з адміністрацією підприємств колективних договорів, що стало однією з багатьох форм участі робітників і службовців в управлінні виробництвом. В 1964 р. в республіці укладено понад 10 тис. колективних договорів [1]. Фабзавмісцевкоми систематично проводять масові перевірки їх виконання. На вугільних підприємствах Донецької області в першому півріччі 1964 р. результати такої перевірки обговорювались на 1800 зборах і конференціях з участю 340 тис. членів профспілок, з яких виступило 13 тис. чоловік. При укладенні колективних договорів на 1964—1965 рр. працівники металургійної промисловості області внесли більше 2000 пропозицій, з яких 310 включено в договори, а решту прийнято до виконання в оперативному порядку [2].

Громадські засади в роботі стали надійною опорою профспілкових органів. При радах, республіканських, обласних, міських і районних комітетах профспілок на громадських засадах працювали більше 8900 відділів, комісій та інспекцій. Обкоми профспілок проводили семінари, на яких активісти слухали лекції з профспілкового будівництва, радянського трудового законодавства, про охорону праці і техніку безпеки та на інші теми. На семінарах активісти обмінювались досвідом роботи. Справді масовою і різноманітною стала участь трудящих в управлінні виробництвом. У виробничо-масових комісіях фабрично-заводських і місцевих комітетів налічувалось майже 280 тис. активістів, які займалися питаннями технічного прогресу, соціалістичного змагання, нормування праці, культурно-виховної роботи [3].

[1] «Советские профсоюзы», 1965, № 16, стор. 2.

[2] Архів Донецької облпрофради, інформація про виконання колективних договорів за перше півріччя 1964 р., стор. 1; інформація про виконання колективних договорів за 1963 р. і укладення на 1964—1965 рр., стор. 3.

[3] Архів УРРПС, зведений статистичний звіт за 1964 р., форма № 10.

Народні контролери Харкова обговорюють матеріали перевірки зберігання вантажів.

Удосконалювали і ще ширше розгортали роботу постійно діючі виробничі наради. Протягом 1963 р. на підприємствах республіки проведено 115 тис. засідань постійно діючих виробничих нарад з участю 7 млн. трудящих. З прийнятих на них 340 тис. пропозицій 260 тис. впроваджено у виробництво [1]. Для багатьох керівників підприємств керівництво виробництвом стало немислимим без участі громадськості. Коли Харківському заводу «Електроважмаш» було поставлено завдання подвоїти виробництво потужних турбогенераторів, члени постійно діючої виробничої наради ретельно вивчили внутрішні резерви виробництва і ці питання винесли на обговорення цехових, а потім загальнозаводської нарад. Впровадження у виробництво внесених пропозицій допомогло на тих же виробничих площах у два рази збільшити випуск продукції [2]. Президія ВЦРПС в постанові «Про роботу постійно діючих нарад в 1964 році» високо оцінила роботу профспілок Харківської області, які добилися впровадження у виробництво 80% прийнятих пропозицій. На 1 липня 1965 р. в республіці нараховувалось понад 22 тис. загальнозаводських і цехових постійно діючих виробничих нарад, в яких брало участь 940 тис. чоловік, в тому числі 650 тис. робітників. Тільки в першому півріччі в роботі нарад взяло участь 3,8 млн. чоловік. Прийнято 160 тис. пропозицій [3].

[1] «Економіка Радянської України», 1964, № 6, стор. 115.

[2] «Советские профсоюзы», 1964, № 9, стор. 10.

[3] Архів УРРПС, зведений статистичний звіт за перше півріччя 1965 року, форма № 8.

З розвитком руху за комуністичну працю виникли такі форми участі трудящих у дальшому вдосконаленні соціалістичного виробництва, як громадські конструкторські бюро, ради новаторів, громадські інститути робітників-дослідників, громадські бюро технічної інформації — справжні паростки комунізму. На багатьох підприємствах Києва, Харкова, Львова, Дніпропетровська функції адміністративних технічних рад передано радам первинних організацій науково-технічних товариств, якими керували профспілкові організації. В 1965 р. такі функції виконували в республіці 5300 первинних організацій науково-технічних товариств. Боротьба робітничого класу України за ощадливе витрачання сировини, за поліпшення якості продукції зв'язана з діяльністю громадських бюро і груп економічного аналізу, кількість яких після XXII з'їзду КПРС різко збільшилась, досягнувши 6900, а загальне число учасників їх — 50 тис. чол.[1]

У зв'язку з науково-технічним прогресом винятково важливого значення набула проблема правильного нормування праці. У розв'язанні цієї проблеми неоціниму допомогу подала громадськість. В 1964 р. на підприємствах республіки діяло понад 500 громадських бюро нормування. З п'яти з половиною тисяч чоловік, що брали участь в їх роботі, більше половини становили висококваліфіковані робітники[2]. На Харківському турбінному заводі, де перше бюро виникло на початку 1962 р., в шостому році семирічки їх діяло 11 і в них працювало 200 нормувальників. Під час огляду використання фонду заробітної плати тут від робітників та інженерно-технічних працівників надійшло понад 500 пропозицій щодо поліпшення організації праці, зменшення трудових затрат на 60 тис. нормо-годин[3]. На Луганському заводі ім. О. Я. Пархоменка робітники організували чотири цехових громадських бюро нормування праці і центральне бюро при заводоуправлінні. З їх допомогою переглянуто тисячі застарілих норм і встановлено нові, що стимулюють зростання продуктивності праці[4].

Раніше було багато випадків, коли працівники відділу організації праці норми підвищували механічно, розраховуючи на майбутні організаційно-технічні заходи, без обговорення їх з робітниками. Громадські нормувальники пішли іншим шляхом. Вони, старанно вивчаючи технологію, самі розкривали резерви підвищення продуктивності праці, приводили їх в рух, що дозволяло без шкоди для заробітної плати періодично підвищувати норми і неухильно добиватися зростання продуктивності праці. Участь робітничого класу в нормуванні праці свідчила про його високий культурно-технічний рівень, політичну зрілість і відданість справі комунізму.

---

[1] Архів УРРСП. Зведений статистичний звіт науково-технічних товариств за перше півріччя 1965 р., форма № 2.

[2] «Економіка Радянської України», 1964 р., № 6, стор. 112.

[3] «Экономическая газета», 22.II 1964.

[4] Архів Міністерства вугільної промисловості УРСР, звіт Донецької Ради народного господарства за 1962 р.

IX з'їзд профспілок України підбив підсумки багатогранної роботи профспілкових організацій республіки по перетворенню в життя Програми партії. На з'їзді відмічалось, що після XXII з'їзду КПРС профспілки збагатили зміст, форми і методи своєї роботи. За чотири роки вони зросли на 3 млн. членів організації і в 1965 р. налічували майже 14,5 млн. чоловік [1].

Але рівень виробничо-масової і особливо виховної роботи профспілкових організацій нерідко залишався низьким. Деякі з них недостатньо впливали на підвищення свідомості трудящих, зміцнення трудової дисципліни, мало турбувалися про поліпшення умов праці робітників і службовців. Щоб поліпшити діяльність профспілкових організацій, їх робота обговорювалась на засіданнях бюро партійних комітетів і на партійних зборах. Це активізувало роботу профспілкових комітетів, посилювало їх зв'язки з масами.

Для мільйонів радянських людей участь в управлінні підприємствами і в роботі державних органів стала моральним обов'язком, ніби другою професією. Радянський робітник все більше виступав як громадський діяч, відповідальний за все, що робиться в країні. В умовах послідовного розгортання соціалістичної демократії стали можливими всебічний розвиток особи, справді масова творчість у всіх галузях виробничої і громадської діяльності.

У боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму зміцнювався союз робітничого класу з селянством. За 1962—1965 рр. колгоспи й радгоспи України одержали 105 тис. тракторів у фізичних одиницях, 20 тис. зернових комбайнів і багато іншої сільськогосподарської техніки. Тільки в 1964 р. вироблено 4,8 млн. т. мінеральних добрив, тобто майже стільки, як за попередні два роки [2]. Особливістю матеріально-технічної допомоги селу в останні роки є створення більш досконалих конструкцій сільськогосподарських машин і механізмів. За час після XXII з'їзду КПРС на Україні освоєно випуск 83 найменувань нових машин. Створення нової техніки дозволило в 1963 р. з застосуванням комплексної механізації вирощувати кукурудзу на зерно на площі 1370 тис. гектарів, цукрові буряки — на 105 тис. гектарів; тисячі агрегатів провели потоковий збір урожаю на величезних масивах [3]. Проте сільському господарству ще не вистачало тракторів, комбайнів, автомашин і іншої техніки, в результаті чого зволікалися польові роботи і повільно підвищувалася врожайність зернових культур. Низьким залишався рівень механізації робіт на тваринницьких фермах.

У 1959—1960 рр. було послаблено увагу до питань матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. Березневий Пленум (1962 р.) ЦК КПРС, відмітивши, що випуск і поставка сільськогосподарських машин та устаткування для механізації тваринницьких ферм

---

[1] Архів УРРПС, зведені статистичні звіти за 1961—1965 рр., форма № 8.

[2] «Україна Радянська», К., 1964, стор. 104; Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР.— «Радянська Україна», 2.II 1965.

[3] «Механізація сільського господарства», 1964, № 3, стор. 2.

не задовольняє потреб колгоспів і радгоспів республіки, поставив вимогу посилити допомогу колгоспам і радгоспам з боку промисловості.

Комуністична партія приділила особливу увагу хімізації сільського господарства. Грудневий (1963 р.) Пленум ЦК КПРС вказав на необхідність негайного розроблення комплексних і концентрованих добрив, ефективних засобів захисту рослин. Важлива роль у хімізації сільського господарства всієї країни відведена Української РСР. Хіміки нашої республіки підтримали почин колективу Воскресенського хімічного комбінату, який виступив ініціатором надпланового випуску мінеральних добрив. Конкретними ділами відповіли робітники хімічних підприємств Костянтинівки, Лисичанська, Калуша, Рубіжного, Горлівки на лист ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про збільшення виробництва мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин для підвищення врожайності зернових та інших сільськогосподарських культур». Заспівувачами патріотичних справ виступили ударники комуністичної праці апаратники Горлівського азотнотукового заводу В. Кобзєв та О. Штих, які почали змагання за випуск надпланової продукції за рахунок скорочення втрат і кращого використання виробничих потужностей. Бригада О. Штиха в 1962 р. виробила більше 1000 т. надпланової продукції [1]. Одностайне схвалення дістав почин старшого апаратника Лисичанського хімічного комбінату А. Снопенка — завести особисті рахунки надпланового виробництва добрив [2]. Тисячі тонн надпланових високоякісних добрив дали для потреб сільського господарства робітники Стебника.

Виконуючи рішення грудневих (1963 р.) Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, Луганський, Донецький і Київський обкоми партії, Донецький і Київський раднаргоспи проявили ініціативу по організації і обладнанню агрохімічних лабораторій у виробничих управліннях та великих колгоспах і радгоспах силами підприємств, науково-дослідних установ і учбових закладів [3]. Допомогти колгоспникам і працівникам радгоспів швидше добитися дальшого піднесення сільського господарства стало високою і благородною місією робітничого класу України.

У зв'язку з несприятливими кліматичними умовами 1963 р. багато колгоспів і радгоспів відчували нестачу кормів для худоби. ЦК КП України поставив завдання — на кожній свинофермі і фермі великої рогатої худоби обладнати кормоцех або кормокухні для переробки грубих кормів. Робітничий клас республіки подав велику допомогу в механізації ферм, забезпеченні їх необхідним устаткуванням і машинами. Робітничі колективи в порядку шефської допомоги до початку жовтня 1963 р. збудували та обладнали більше 1800 кормоцехів і 4000 кормокухонь. В Запорізькій області в села виїхали 92 монтажних бригади, в Одеській — 105 бригад, а на Херсонщині робітники оголосили місячник будівництва

---

[1] «XIII съезд профсоюзов СССР. Стенографический отчет», М., 1963, стор. 127—128.

[2] «Химики Донбасса — селу», Донецк, 1963, стор. 7, 39.

[3] «Радянська Україна», 24.XII 1963.

та устаткування кормоцехів. Близько 600 промислових підприємств, організацій і будов Києва подавали постійну допомогу 357 колгоспам і 29 радгоспам області [1].

Робітничий клас України багато зробив для зрошення полів на півдні республіки. На території Херсонської і Миколаївської областей проводилось будівництво однієї з найбільших зрошувальних систем — Інгулецької. Закінчено спорудження першої черги Північно-Кримського каналу, який бере початок від Каховського водоймища. Завершення будівництва Каховської зрошувальної системи дозволить обводнити 200 тис. гектарів [2]. В 1964 р. будівельники зрошувально-обводнювальних систем Дніпропетровської області завоювали першість у республіканському змаганні: при зобов'язанні обводнити 4048 гектарів вони здали масив площею 9000 гектарів, в тому числі колективи підприємств і будов Кривого Рогу — 5500 гектарів при плані 2175 [3]. Площа зрошуваних земель в республіці на початок 1965 р. становила понад 450 тис. гектарів [4].

Допомога робітничого класу селу була різнобічною. Колективи підприємств допомагали колгоспам і радгоспам краще організовувати працю, ділились передовими методами роботи, на заводах вчили сільських слюсарів, токарів, електриків. Комуністи і комсомольці приносили в села дійові форми масово-політичної роботи, допомагали їм пропагандистськими силами.

Інтереси комуністичного будівництва, підвищення життєвого рівня народу вимагали особливого піклування про дальший розвиток сільського господарства. Березневий Пленум ЦК КПРС (1965 р.), розглянувши питання «Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства в СРСР», глибоко проаналізував допущені недоліки і помилки в керівництві сільським господарством і визначив кардинальні заходи по зміцненню економіки колгоспів і радгоспів. Одним з найближчих завдань визнано: за рахунок нових капіталовкладень зміцнити матеріально-технічну базу сільського господарства, різко збільшити випуск мінеральних добрив і сільськогосподарської техніки, поліпшити ремонтну базу колгоспів і радгоспів, завершити електрифікацію села, розширити зрошення.

ЦК КПРС встановив, що осушення земель, розкорчовування чагарників, добування і транспортування торфу, вапнування кислих ґрунтів провадитимуться за рахунок держави. Капіталовкладення тільки на іригаційні і меліоративні роботи в республіці зросли в 1965 р. в 1,4 раза проти попереднього року [5]. Різко збільшились поставки електроенергії і різноманітної техніки для сільського господарства по значно знижених

---

[1] «Правда Украины», 7.VII і 11.X 1963.

[2] «Вестник сельскохозяйственных наук», 1965, № 3, стор. 10.

[3] «Правда Украины», 10.III 1965.

[4] П. Ю. Шелест, Про підсумки березневого Пленуму ЦК КПРС і завдання партійних організацій, радянських і сільськогосподарських органів по дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва в республіці.— «Радянська Україна», 13.IV 1965.

[5] «Робітнича газета», 15.XII 1965.

цінах. Сільське господарство України за рік одержало майже 40 тис. тракторів у фізичних одиницях, 11 тис. грузових автомобілів, 9 тис. зернозбиральних комбайнів, 5,4 млн. т. мінеральних добрив [1]. Поліпшилася система кредитування колгоспів. «Ми виходимо з того,— говорив на Пленумі Л. І. Брежнєв,— що розвиток економіки сільського господарства — це справа всієї партії, всього народу» [2].

Кожний заводський колектив вважав справою своєї робітничої честі взяти участь в боротьбі за перетворення в життя рішень березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, за дальше піднесення сільського господарства. Робітники Київського заводу ім. І. І. Лепсе виконали за півроку річне зобов'язання по надплановому виготовленню запасних частин для тракторів і сільськогосподарських машин. Вінницькі хіміки успішно освоїли виробництво нових видів мінеральних добрив. Готуючи гідну зустріч XXIII з'їзду КПРС, колективи багатьох підприємств дали багато надпланової продукції для сільського господарства.

Березневий Пленум ЦК КПРС (1965 р.) заклав міцну основу для піднесення сільського господарства. Колгоспи і радгоспи України в останньому році семирічки успішно виконали плани виробництва і заготівель продукції. Державі продано 10,3 млн. т. хліба, в тому числі 892 тис. т. понад план. Перевиконано також план закупок олійних культур, овочів, фруктів. Молока державі продано на 2237 тис. т., м'яса на 308 тис. т. більше, ніж у 1964 р. [3] Все це сприяло повнішому задоволенню потреб народу. Вжиті партією заходи ще більше зміцнили союз робітників і селян, прискорили темпи комуністичного будівництва.

Спільна економічна і політична основа, єдність корінних життєвих інтересів згуртували братерську сім'ю народів у боротьбі за комунізм. В останні роки особливо посилились економічні зв'язки УРСР з іншими братніми республіками. З РРФСР на Україну збільшились поставки машин і технічного устаткування, верстатів, точних приладів, автомашин. Казахська РСР поставляла поліметалічні руди, кольорові метали. Із Закавказзя надходили нафта, електровози, чай, з Білорусії — трактори, радіотехнічне устаткування, папір, а з прибалтійських республік — пасажирські залізничні вагони, трамваї, риба тощо [4]. Промислова продукція України направлялась в усі райони Радянського Союзу. Робітничий клас республіки продовжував надавати велику допомогу цілинним господарствам Казахстану і Сибіру, даючи їм трактори, доїльні установки, самохідні шасі, автонавантажувачі, електричні мотори та інше устаткування.

В 1961—1962 рр. трудівники Казахстану одержали з України близько 25 000 тракторів, тобто майже половину загальної кількості одержаних за цей час. Харківські машинобудівники в 1962 р. послали туди запасних

[1] Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР.— «Радянська Україна», 5.II 1966.

[2] Л. І. Брежнєв, Про невідкладні завдання по дальшому розвитку сільського господарства СРСР, К., 1965, стор. 4.

[3] «Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України», стор. 29—30.

[4] «Комуніст України», 1962, № 12, стор. 81—83.

частин у 5 разів більше, ніж у 1961 р.[1] Будівельники споруджували нові заводи, елеватори, житлові будинки. Після грудневого (1963 р.) Пленуму ЦК КПРС українські хіміки збільшили поставки цілинникам мінеральних добрив.

Різносторонні, плодотворні зв'язки встановились між робітниками Української РСР та інших республік. Посланці України працювали на будівництві потужних електростанцій на Ангарі та Єнісеї. В той же час представники багатьох народів СРСР брали участь в спорудженні Каховської, Кременчуцької, Київської електростанцій на Дніпрі. На будівництві Кременчуцької ГЕС самовіддано працювали робітники 41 національності, а устаткування поставляли 820 підприємств 12 союзних і автономних республік. Молоді ентузіасти більше 40 національностей будували м. Північнодонецьк, а машини і устаткування для хімічного комбінату в цьому місті надходили з 352 міст Радянського Союзу[2].

Патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм шахтарів проявився перш за все в самовідданій праці, в турботі про дальше зміцнення могутності Батьківщини. Прославлена бригада комуністичної праці заслуженого шахтаря Української РСР З. Ахмадєєва з шахти «Пролетарська-Глибока», в якій кожен із 17 чоловік — представник іншої національності, систематично перевиконувала взяті зобов'язання і в п'ятому році семирічки щомісяця давала по 20—22 тис. т. вугілля на комбайн. Рідко хто в Донбасі добивався такої швидкості просування лави — понад 100 метрів за місяць,— як колектив З. Ахмадєєва[3].

Чудовим фактором зміцнення братерської дружби народів є соціалістичне змагання. Розвиваючи в робітничому класі дух співробітництва і взаємодопомоги, воно підтягувало відстаючих до рівня передових і прискорило загальне піднесення промислового виробництва. Україна змагалися з Російською Федерацією, Казахстаном, Грузією, Вірменією, Білорусією. В змаганні Московської і Київської областей, Донбасу і Кузбасу брали участь колективи сотень підприємств.

Комплексні бригади інженерно-технічних працівників і робітників-новаторів з Підмосков'я вивчили досвід українських робітників у галузі зварної техніки. Робітники Київщини багато запозичили у своїх друзів нового в галузі автоматизації виробничих процесів. Традиційним стало змагання між робітничими колективами Ленінграда і Харкова. Міцні узи братерської дружби зв'язували трудящих Донбасу і Кузбасу. Змагалися між собою комбінати, трести, шахти, дільниці. Змагались також донецькі і кузнецькі металурги, хіміки, енергетики[4].

Борючись за створення матеріально-технічної бази комунізму, за зміцнення економічної та оборонної могутності своєї Батьківщини, робітничий клас тим самим виконував свій інтернаціональний обов'язок перед трудящими всього світу.

---

[1] «Из практики партийного руководства хозяйством», М., 1964, стор. 226, 229.
[2] «Правда», 23.III 1964.
[3] «Это сделано в пятом году семилетки», Донецк, 1964, стор. 14.
[4] «Донбасс — Кузбасс. Сборник документов», Донецк, 1964, стор. 27, 140—149.

Зварено останній стик нафтопроводу «Дружба»!

В цей час нове життя будували вже більше мільярда людей країн табору соціалізму, яким Радянський Союз подавав велику допомогу. Співробітництво СРСР з цими країнами включало товарообмін, кооперування і спеціалізацію виробництва, спільне будівництво промислових підприємств, обмін досвідом, допомогу в підготовці кадрів. Однією з найважливіших форм економічного співробітництва стала зовнішня торгівля, мета якої в умовах соціалізму — не одержання прибутку, а взаємовигідний товарообмін в інтересах розвитку окремих країн і всієї світової соціалістичної системи. Вона сприяла розширеному соціалістичному відтворенню на основі використання вигід міжнародного поділу праці. Україна займала друге місце після РРФСР в зовнішньоторговому обороті Радянського Союзу, а її частка в 1965 р. перевищувала 22% від загальносоюзного об'єму. Близько чотирьох п'ятих обороту Української РСР припадало на країни соціалізму. В експортних поставках республіки 80% становила продукція найважливіших галузей важкої промисловості — металургійної, кам'яновугільної, гірничорудної, металообробної і машинобудівної [1].

Яскравим прикладом плодотворного економічного співробітництва соціалістичних країн було будівництво нафтопроводу «Дружба». В 1964 р. завершено введення в дію всіх дільниць системи нафтопроводу. В його спорудженні активну участь взяли тисячі трудящих України. Будівни-

[1] «Комуніст України», 1965, № 9. стор. 43.

в Київському народному університеті технічного прогресу і передових методів праці, в університетах технічного прогресу на харківських електромеханічному і турбінному заводах, на Херсонському бавовняному і Криворізькому Південному гірничозбагачувальному комбінатах, а також при Будинку культури будівельників м. Львова. В університеті технічного прогресу Донецького металургійного заводу на 13 факультетах навчалося близько 800 інженерів і техніків та 3200 робітників [1]. В 1965 р. на Україні проведено громадський огляд і узагальнення досвіду роботи народних університетів. Кращі з них удостоєні спеціальних дипломів і премій.

Після вересневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС перед керівниками підприємств постало багато нових проблем, зв'язаних з підвищенням економічної ефективності промислового виробництва. Зросла їх відповідальність за результати роботи підприємств, за кращі технічні і економічні показники, за найефективніше використання виробничих фондів. Вирішувати ці проблеми можуть тільки економічно грамотні кадри. З ініціативи Київського інституту народного господарства та Інституту економіки Академії наук УРСР в столиці республіки для керівних кадрів промислових підприємств створено вищу економічну школу. В Харкові таку школу відкрито при державному університеті ім. Горького, а також школи з конкретної економіки для начальників цехів, відділів, конструкторів і технологів при чотирьох технічних вузах. В Одесі для навчання партійних, радянських і господарських кадрів створено інститут економіки на громадських засадах. В багатьох містах і районах республіки при народних університетах і інститутах передового досвіду організовано економічні факультети. Вивчення питань економіки проводилося в системі партійної освіти, в різноманітних гуртках і семінарах. Озброєні економічними знаннями, керівники підприємств, інженерно-технічні працівники, робітники ставали справжніми господарями на своїх підприємствах.

У популяризації досягнень техніки і економічної науки зросла роль товариства «Знання», яке об'єднало понад 40 тис. інженерів і техніків, економістів, керівників підприємств і будов, майже 4 тис. передових робітників. За три роки вони прочитали 720 тис. лекцій на актуальні теми, що випливають з рішень XXII з'їзду КПРС, Пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України [2].

Виконуючи і перевиконуючи соціалістичні зобов'язання, робітничий клас республіки на два місяці раніше строку, напередодні 48-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції завершив виконання семирічного плану по загальному об'єму виробництва і багатьох видах продукції. Бурхливими темпами розвивалась промисловість України. За сім років об'єм валової продукції промислового виробництва зріс на 84% замість 77%, передбачених контрольними цифрами. Продуктивність праці підвищилась на 42%, за рахунок чого одержано майже дві третини

[1] Поточний архів Донецького металургійного заводу.
[2] «Робітнича газета», 10.V 1964.

цтву нафтопроводу не перешкодило грубе порушення Західною Німеччиною зобов'язань по поставці в СРСР труб великого діаметра. Промисловість країни, в тому числі Придніпровського економічного району, швидко налагодила випуск необхідної кількості труб, і нафтопровід будувався без перерви.

В тісній і взаємовигідній співдружності соціалістичні країни примножували могутність своєї національної енергетики. В червні 1962 р. почала надходити електроенергія з Радянської України в Угорщину, а через два роки, після приєднання Болгарії до румунської енергосистеми, завершено перший етап об'єднання енергосистем європейських соціалістичних країн — членів Ради економічної взаємодопомоги. В 1965 р. розпочалося будівництво газопроводу «Братерство», який забезпечить дашавським газом трудящих Польщі і Чехословаччини.

В ході будівництва міжнародного нафтопроводу і електромагістралі робітники України змагалися з робітниками Польщі, Угорщини, Чехословаччини за дострокову здачу дільниць.

Ще на початку семирічки в соціалістичне змагання вступили шахтарі бригади Х. Мюлера з колективом донецьких шахтарів В. Северинова. Плодотворною стала дружба між колективом комуністичної праці Харківського тракторного заводу Ф. Амеліна з бригадою соціалістичної праці угорських тракторобудівників І. Палаї. Систематично підбивалися підсумки соціалістичного змагання між моряками Азовського управління вуглерудовозного флоту з портовиками Болгарії.

Робітничий клас України брав участь також у спорудженні промислових об'єктів в окремих соціалістичних країнах і країнах, що недавно звільнилися від колоніального гноблення. В Народній Республіці Болгарії при технічному сприянні Радянського Союзу, зокрема Української РСР, будувались металургійний завод в Кремиковцях, свинцевоцинковий завод у Пловдиві, ТЕЦ «Маріца-Схід». Спеціалісти Роздольського хімічного комбінату допомогли польським робітникам у будівництві Тарнобжезького сірчаного комбінату. Польські інженери з польського устаткування змонтували Золочівський цукровий завод [1]. Механізатори шахт Сілезії і Донбасу спільно боролися за підвищення продуктивності гірничих машин. Новатори Київського заводу «Червоний гумовик» вивчили на чехословацькому заводі «Оптіма» технологію виробництва гумових ниток круглого перетину [2]. На «Запоріжсталі» практикувались металурги Болгарії, Румунії, Польщі, Китаю. Посиленню взаємообміну досвідом сприяли тісні зв'язки, які встановилися між 16 областями України і воєводствами, округами, областями Польщі, Угорщини, Чехословаччини, Болгарії й інших соціалістичних країн.

Трудящі Української РСР подали героїчному кубинському народові не тільки моральну підтримку в боротьбі проти американських агресорів, а й велику матеріальну допомогу в реконструкції старих і будівництві нових підприємств цукрової, хімічної, гірничорудної й інших га-

[1] «Известия», 16.I 1965.
[2] «Советские профсоюзы», 1962, № 19, стор. 43.

Мітинг протесту робітників Харцизького заводу кондиціонерів проти війни США у В'єтнамі.

лузей промисловості. Сотні кубинців проходили виробничу практику на підприємствах нашої республіки.

В період загрози американської інтервенції проти Демократичної Республіки В'єтнам робітничий клас України в знак пролетарської солідарності з в'єтнамським народом вирішив скоротити строки виконання замовлень для братньої країни. З Кривого Рогу, Запоріжжя, Дніпропетровська, Бердянська достроково в ДРВ відправлено потужні електротрансформатори, компресорне і насосне устаткування, баштові крани, машини і верстати [1].

Зміцнились наші міжнародні зв'язки з Індією, ОАР, Алжіром. Самовіддано працювали на будівництві Бхілайського металургійного комбінату українські майстри монтажної справи Н. Нестеренко, В. Калюжний, Ф. Каряка, І. Ткалич. Спеціалісти і висококваліфіковані робітники брали участь у спорудженні Асуанської греблі. В 1963 р. 1100 спеціалістів Радянської України працювали за межами СРСР. З березня 1962 р. по жовтень 1963 р. Україну відвідало більше 200 профспілкових і робітничих делегацій майже з 50 країн світу [2]. Частими гістьми за кордоном були українські робітники. Тільки шахтарі Донецької області в 1964 р. побували в 14 зарубіжних країнах [3].

[1] «Робітнича газета», 14.IV 1965.
[2] Архів УРРПС. Стенограма IX з'їзду профспілок Української РСР, стор. 54.
[3] Довідка відділу іноземного туризму Донецької облпрофради.

Розширились економічні, наукові і культурні зв'язки України з зарубіжними країнами. Якщо в 1960 р. УРСР експортувала свою продукцію в 41 країну, то в 1964 р.— в 74, зокрема в 43 економічно відсталі країни. Україна поставляла устаткування більш як 300 підприємствам, що будуються за рубежем [1]. Для соціалістичних країн і тих, що звільнилися від колоніального рабства, це був не звичайний торговельний обмін товарами, а братерська допомога в будівництві національної економіки. Широко відомими за кордоном стали культурні успіхи українського народу. З кожним роком зростав міжнародний авторитет Радянської України.

НА РІВЕНЬ СУЧАСНИХ ВИМОГ

Одним з найпереконливіших доказів переваги соціалістичної системи господарювання перед капіталістичною стали досягнення трудящих України в галузі матеріального забезпечення і підвищення культурно-технічного рівня трудящих. Соціалізм, вказував В. І. Ленін, являє собою «планомірну організацію суспільно-продуктивного процесу для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства...» [2]. Національний доход Української РСР за 1959—1965 рр. зріс більше як в 1,5 раза. Середньорічні темпи його зростання були набагато вищими, ніж в США, Англії і Франції. Три чверті національного доходу УРСР йшло у фонд споживання.

У відповідності з рішеннями IV сесії Верховної Ради СРСР з 1 листопада 1964 р. підвищена заробітна плата працівникам освіти і охорони здоров'я, а в 1965 р.— працівникам торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства й іншим категоріям трудящих. Завдяки цьому оплата праці майже трьох з половиною мільйонів чоловік зросла на 20—22% [3]. З 1 січня 1965 р. підвищено мінімум заробітної плати робітників і службовців в усіх галузях народного господарства, де таке підвищення не було проведене раніше. Середньомісячна грошова заробітна плата робітників і службовців у народному господарстві Української РСР збільшилася з 87 крб. у 1964 р. до 92,5 крб. в 1965 р., або більше як на 6% [4]. На базі безперервного зростання національного доходу середня заробітна плата робітників і службовців при значному скороченні робочого дня збільшилася за семирічку більш як на 20%.

Частиною національного доходу є громадські фонди споживання. В ході комуністичного будівництва все більше зростало безплатне задоволення індивідуальних матеріальних і культурних запитів трудящих незалежно від кількості і якості їх праці. За рахунок суспільних фондів

---

[1] «Робітнича газета», 5.XI 1964.

[2] В. І. Ленін, Твори, т. 24, стор. 422.

[3] В. В. Щербицький, Про державний план розвитку народного господарства Української РСР на 1966 р. — «Радянська Україна», 22.XII 1965.

[4] Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР.— «Радянська Україна», 5.II 1965.

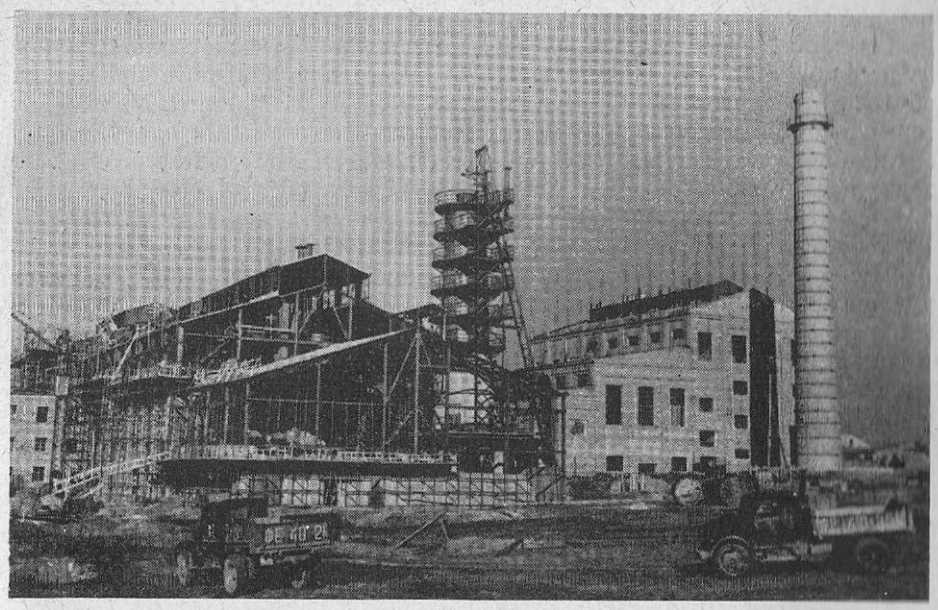
Група будівників станції «Завод «Більшовик» Київського метрополітену. 1961 р.

споживання, як і в попередні роки, забезпечувались навчання і медичне обслуговування трудящих, виплата пенсій, утримання дитячих ясел, садків тощо. Затрати на все це становили в 1965 р. 7,2 млрд. крб. проти 4,9 млрд. в 1960 р.[1] Колективне задоволення ряду потреб трудящих стало економічною закономірністю радянського суспільства, даючи можливість правильно поєднати соціалістичний розподіл по праці з політикою ліквідації економічної нерівності, яка в країні поки ще залишилась.

Про безперервне підвищення матеріального добробуту трудящих свідчить збільшення вкладів трудящих республіки в ощадних касах з 2 млрд. крб. у 1961 р. до 3,5 млрд. в 1965 р., з яких близько 80% припадало на міста і робітничі селища[2]. Значне збільшення грошових доходів дало можливість трудящим споживати найбільш важливі і цінні промислові товари та продукти харчування. В 1965 р. проведено зниження роздрібних цін на окремі товари народного споживання, від чого населення республіки виграло понад 200 млн. крб. (у розрахунку на рік).

[1] «УРСР в цифрах в 1965 році», К., 1966, стор. 150, 149.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1963 році», стор. 34; Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР.— «Радянська Україна», 5.II 1966.

Будівництво цукрового заводу на території найбільшого на Україні Первомайського харчового комбінату.

При збільшенні загального обсягу товарів, проданих населенню, попит на телевізори вищого класу, холодильники, деякі трикотажні вироби задовольнялись не повністю. В той же час зросли наднормативні товарні запаси швейних виробів, тканин, взуття, що свідчило про недостатнє вивчення торговельними організаціями і промисловістю попиту населення. Трудящі купували насамперед товари підвищеної якості і кращих зразків. За останні чотири роки обсяг роздрібного товарообороту державної і кооперативної торгівлі, включаючи громадське харчування, досяг 4 млрд. крб.

Всебічне піклування про людину було головним в народногосподарському плані 1965 р. Темпи зростання предметів споживання наблизились до темпів зростання виробництва засобів виробництва. Партія і уряд звернули особливу увагу на розширення асортименту і підвищення якості предметів споживання. Великі резерви для цього закладені в широкому використанні хімічної сировини. Хімія дає трудящим красивий і міцний одяг, взуття, прикрашає їх побут.

Як і в попередні роки, поліпшувалися житлові умови робітничого класу України. Протягом 1962—1965 рр. у містах і робітничих селищах з допомогою держави і за рахунок коштів трудящих введено в експлуатацію житлові будинки загальною площею понад 53 млн. квадратних метрів [1].

[1] «Народне господарство Української РСР в 1963 році», стор. 437—438, 481; Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР.— «Радянська Україна», 5.II 1966.

Збільшився обсяг кооперативного будівництва. На місці пустирів і старих дерев'яних будинків споруджено багатоповерхові будівлі, розбито нові парки, сквери. Багато зроблено для дальшого поліпшення побутового обслуговування трудящих. В республіці відкрито 39 тис. майстерень, комбінатів, фабрик хімічної чистки і фарбування одягу, механізованого ремонту взуття та інших підприємств. Загальний обсяг побутових послуг збільшився в 2,4 раза [1]. Однак обсяг і особливо якість побутового обслуговування ще не задовольняли зростаючих потреб населення.

Після XXII з'їзду партії значно поліпшилась медична допомога трудящим. Розширено мережу лікувальних закладів, посилено профілактичну роботу. Почали ширше впроваджуватися в практику комплексні методи лікування з застосуванням радіоактивних ізотопів. У Києві відкрито науково-дослідний інститут експериментальної та клінічної онкології. В 1963—1965 рр. число ліжок в лікувальних закладах зросло більш як на 25 тис., а кількість лікарів — на 10 тис. чоловік [2].

Особливо велика робота по медичному обслуговуванню і зниженню захворюваності робітників проводилася в Донецькій і Дніпропетровській областях, де переважає важка промисловість з шкідливими умовами праці. В Дніпропетровській області за останні роки кількість лікарняних ліжок збільшилась на 7200, відкрито 16 нових медико-санітарних частин, в тому числі на Криворізькому металургійному заводі — з стаціонаром на 600 місць. Майже всі промислові підприємства Донецької області мають свої медсанчастини з стаціонарами, поліклініками і здоровпунктами. У вугільній промисловості області одна лікарська дільниця обслуговує не більше 2 тис. чоловік, в металургійній — 1500, хімічній — 1000. Завдяки активним і своєчасним оздоровчим заходам захворюваність ревматизмом серед гірників за останні кілька років знизилась у три рази, а хвороби серця — в 2,5 раза [3]. Проведено великі роботи по вдосконаленню вентиляції шахт, застосуванню металевого кріплення, збільшенню протяжності освітлених гірничих виробок.

Господарські і профспілкові організації України взяли діяльну участь у будівництві санаторіїв і курортів. На острові Хортиця створено велику здравницю, яка обслуговує робітників Запоріжжя. Для робітників Донбасу споруджено курортні містечка в Масандрі і Судаку. Тривало укрупнення дрібних здравниць. Всі вони стали спеціалізованими. Якщо в 1960 р. путівки за рахунок соціального страхування одержали 701 тис. робітників і службовців республіки, то в 1964 р. 775 тис. чоловік [4].

Профспілки України провели велику роботу в галузі охорони праці і соціального страхування. На будовах Києва створено громадські штаби послідовного контролю за охороною праці на великих будівельних майданчиках. В Харкові дістала розвиток така система, за якою самі робіт-

[1] «Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України», стор. 42.

[2] «Народне господарство Української РСР в 1963 році», стор. 602, 606—607; Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР.— «Радянська Україна», 2.II 1965.

[3] «Охрана труда и социальное страхование», 1963, № 7, стор. 24—25.

[4] Архів УРРПС. Звіти відділу соціального забезпечення за 1960—1964 рр.

ники під керівництвом активістів профорганізацій здійснюють масовий контроль за станом охорони праці. В Дніпропетровську створено перший громадський інститут охорони праці, де 116 вчених, інженерно-технічних працівників і новаторів виробництва протягом 1962—1963 рр. виконали 56 важливих робіт. Більшість їх була впроваджена у виробництво [1]. Контроль за станом охорони праці в 1964 р. на Україні здійснювали 400 тис. членів комісій та громадських інспекторів [2].

IV пленум ВЦРПС (1964 р.) поставив перед профспілковими організаціями завдання ширше залучати трудящих до поліпшення умов праці. З цією метою на підприємствах республіки проводились конкурси раціоналізаторів і винахідників. Завдяки впровадженню пропозицій новаторів заводи «Дніпроспецсталь» і трансформаторний стали показовими щодо ефективності боротьби з травматизмом.

Якщо при капіталізмі технічний прогрес призводить до безробіття, до такого рівня інтенсифікації праці, який виходить за межі фізичних і психічних можливостей робітників, до перетворення робітника в придаток автоматів і катастрофічного зростання травматизму, то в умовах соціалізму він полегшує працю робітників, робить її творчою, веде до підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу. Прискорення технічного прогресу в нашій країні стало головним стимулом підвищення культурно-технічного рівня трудящих, а всебічна підготовка робітників — неодмінною умовою самого технічного прогресу.

Найважливішим показником культурно-технічного рівня робітничого класу є його освіченість. Загальноосвітня середня школа і школа робітничої молоді відіграли важливу роль в культурному зростанні робітничого класу України. Якщо в 1960/1961 навчальному році в школах робітничої молоді навчалось 369,7 тис. чоловік, то в 1964/1965—654 тис. Майже втричі збільшилась кількість учнів 10—11 класів, перевищивши 485 тис.[3] На Запорізькому трансформаторному заводі кожен другий робітник був або учнем, або студентом [4]. Сприятливі умови для навчання створили на «Запоріжсталі», Дніпропетровському заводі ім. Г. І. Петровського, Краматорському заводі ім. С. К. Орджонікідзе, Київському заводі «Арсенал», Чернівецькій трикотажній фабриці № 4 та багатьох інших підприємствах. Робітникам, які успішно вчились, підвищували розряди і доручали відповідальні ділянки виробництва; своєчасно надавались належні пільги, поліпшувались побутові умови.

З кожним роком збільшувалось число робітників з середньою спеціальною і вищою освітою. За три роки кількість тих, що навчались без відриву від виробництва у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, зросла більш як на 200 тис., досягнувши 685 тис.[5] Серед вступ-

---

[1] «Сборник постановлений ВЦСПС. Июль — сентябрь 1964 года», М., 1964, стор. 116—118.

[2] Архів УРРПС. Зведений статистичний звіт за 1964 р., форма № 10.

[3] «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 570.

[4] «Запорізька правда», 12.II 1965.

[5] Повідомлення ЦСУ при Раді Міністрів УРСР за 1961 і 1964 роки. — «Радянська Україна», 1.II 1962 і 2.II 1965.

ників на стаціонарні відділення переважали особи, що мали виробничий стаж. Збільшилась кількість заводських стипендіатів. Тільки в Київському інституті легкої промисловості в 1963/1964 навчальному році їх було близько тисячі [1]. Промислові підприємства підтримували тісний зв'язок з інститутами, а стипендіати періодично звітували про свої успіхи перед колективами робітників, що направляли їх на навчання.

Справжньою кузнею кадрів робітничого класу стали училища професійно-технічного навчання. В 1964/1965 навчальному році в 754 профтехучилищах республіки навчалось 284 тис. юнаків і дівчат проти 165 тис. на початку семирічки, в них готувалися кваліфіковані робітники 320 спеціальностей [2]. Наприклад, на базі Лисичанського хімічного комбінату діяло два професійно-технічні училища. Їх випускниками колектив комбінату був укомплектований на 47%, а серед апаратників випускники становили 68% [3].

На початку 1963/1964 навчального року всі професійно-технічні учбові заклади (крім сільських) реорганізовані в міські профтехучилища зі строком навчання 2—3 роки. В них провадилась підготовка кваліфікованих робітників для автоматизованого виробництва, головним чином для підприємств хімічної, гірничої і металургійної промисловості. В профтехучилищах створено кабінети, лабораторії, учбові майстерні обладнані новими машинами, автоматизованими установками, приладами, а в багатьох були спеціальні лабораторії і кабінети електро- і радіотехніки та автоматики. Ближче до виробництва став навчальний процес, більше уваги приділялось вивченню передових методів праці.

Поряд з цим в республіці організовано більше 100 вечірніх (змінних) відділень і груп училищ, де навчалось 15 тис. чоловік [4]. Тут готувались переважно кваліфіковані робітники для підприємств машинобудування і приладобудування, хімічної, енергетичної і радіотехнічної промисловості. Виробничу практику вони проходили в цехах заводів і фабрик. Частина робітників паралельно одержала тут загальноосвітню підготовку за 8—9 класів середньої школи.

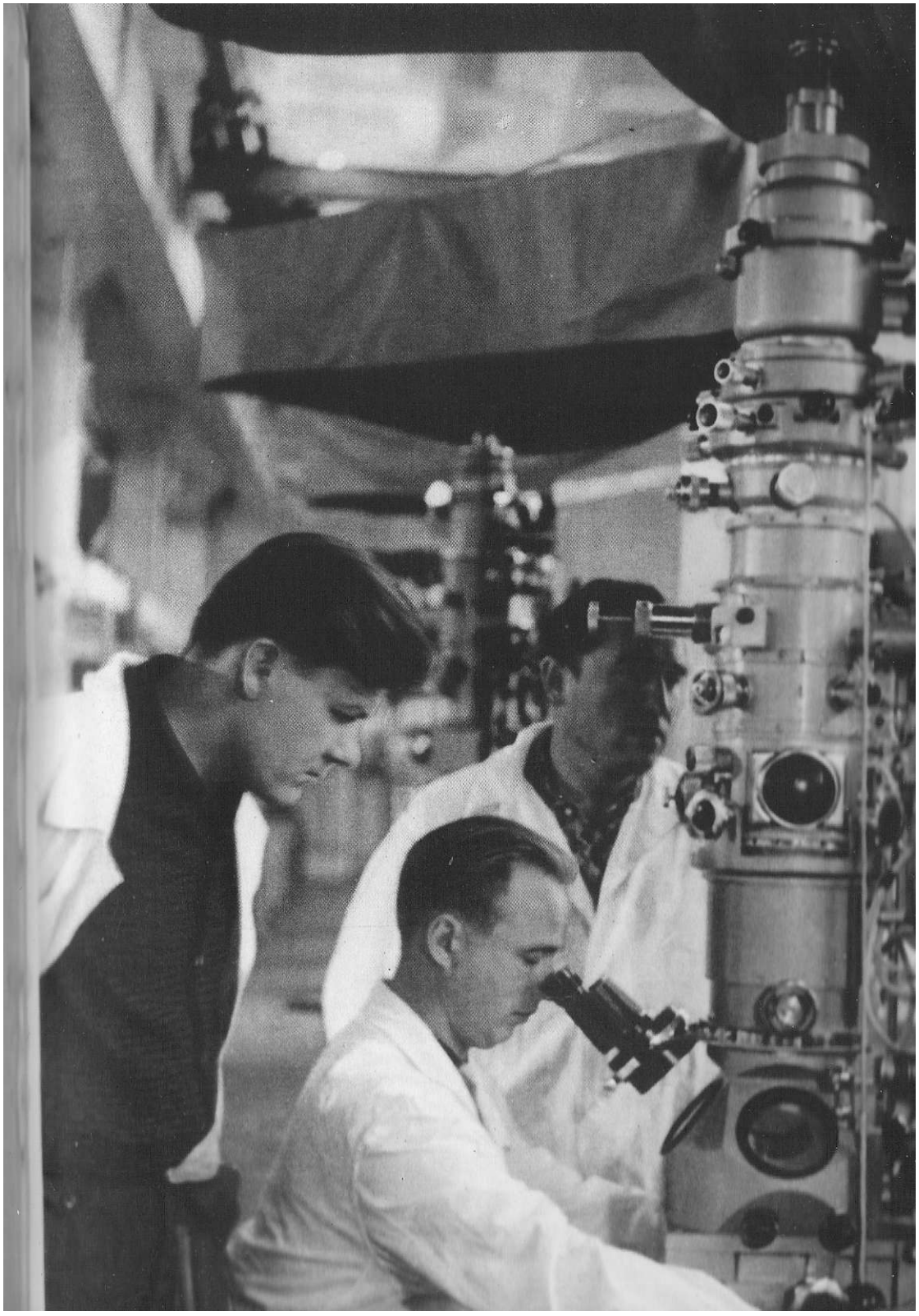
Найбільш масовою формою підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу залишилось виробничо-технічне навчання на підприємствах. В 1959—1964 рр. в такий спосіб підвищили свою кваліфікацію і дістали нові професії 9,3 млн. чоловік, з них майже 5 млн.— у 1962—64 рр. Підготовка нових робітників проводилась переважно з числа молоді і для нових галузей народного господарства. На підприємствах працювали школи технічного прогресу, курси цілевого призначення, курси навчання другим професіям, школи по вивченню передових методів праці. На курсах робітники освоювали нову техніку, прогресивну технологію виробництва, вивчали заходи по заощадженню сировини і матеріалів, підвищенню якості продукції. Із 6,1 млн. робітників, які в 1959—1964 рр.

[1] «Радянська освіта», 28.XI 1964.

[2] «Засідання Верховної Ради Української РСР шостого скликання 29—30 червня 1965 року. Стенографічний звіт», К., 1965, стор. 7—8.

[3] «Правда», 3.II 1964.

[4] «Профессионально-техническое образование», 1964, № 1, стор. 12.

підвищили свою кваліфікацію, понад 3,3 млн. зробили це після XXII з'їзду КПРС. На виробничо-технічних курсах і курсах цілевого призначення в 1962—1964 рр. навчалось понад 1,5 млн. чоловік і 576 тис. набували другі професії [1]. Вивчення других і суміжних професій дозволило гірникам перейти на нову, прогресивну організацію праці — створення добових комплексних бригад.

На передових підприємствах і будовах працювали всесоюзні, республіканські і міжзаводські школи передового досвіду. Наприклад, на засіданні Львівської Ради народного господарства за участю спеціалістів і робітників-новаторів зацікавлених підприємств обговорено досвід бурових бригад П. Зіненка з Долинської контори електробуріння і Я. Назара з Бориславської контори розвідувального буріння. На базі бригади П. Зінченка працювала школа бурових майстрів [2]. Донецький обком партії, обласна рада профспілок і раднаргосп організували школи по вивченню організації праці в бригадах І. Стрельченка, О. Кольчика, І. Зінченка. За три роки в республіці в школах передових методів пройшли навчання близько 560 тис. робітників, з них 100 тис. в Донбасі [3].

Справжнім робітничим університетом для будівельників країни стала комплексна бригада комуністичної праці знатного екскаваторника Криворіжжя, депутата Верховної Ради СРСР Й. А. Галенка. В 1962 р. він разом з іншими механізаторами через газету «Правда» звернувся до всіх працівників будівельних організацій, підприємств будматеріалів і лісозаготівельної промисловості з закликом розгорнути соціалістичне змагання за краще використання наявних машин, механізмів і устаткування.

Однак на ряді підприємств досвід передових механізаторів недостатньо впроваджувався. Тому виступ Й. Галенка з статтею «Роздуми про найголовніше» в «Правде Украины» і прийнята в серпні 1964 р. спеціальна постанова ЦК КП України зустріли серед трудящих республіки широкий відгук [4]. ЦК КП України запропонував усім партійним, господарським і профспілковим органам активніше впроваджувати цей досвід у практику.

Школи передового досвіду, будучи дійовою формою поширення досягнень новаторів, все ж не давали слухачам глибоких теоретичних знань. Необхідність оволодіння передовими методами праці і сучасною технікою викликала до життя більш прогресивну форму їх вивчення — інститути передового досвіду, університети технічного прогресу, школи комуністичної праці.

Вогнищами високої технічної культури робітників України стали 300 університетів технічного прогресу і передових методів праці, які в 1964 р. відвідували 65 тис. слухачів [5]. Організовано проходило навчання

---

[1] «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 480.
[2] Див. «Научно-техническая информация», випуск 1, К., 1964, стор. 25.
[3] «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 480; дані Донецького обласного статистичного управління.
[4] «Радянська Україна», 9.X 1964.
[5] «Робітнича газета», 10.V 1964.

всього приросту промислової продукції і перевиконано завдання по зниженню її собівартості [1].

Понад план випущено продукції більше як на 7 млрд. крб., в тому числі 30,4 млн. т. залізної руди, 19,2 млн. т. прокату, 18,5 млн. т. сталі, 24,7 млрд. кіловат-годин електроенергії, 9,6 тис. одиниць ковальсько-пресових машин, 1137,7 тис. телевізорів, на 250,5 млн. крб. меблів та багато іншої продукції [2].

Значно вищими темпами, ніж передбачено контрольними цифрами, розвивалась чорна металургія, енергетика, нафтодобувна і газова, хімічна, машинобудівна і металообробна промисловість. Металурги України збільшили випуск конверторної і листової сталі, підвищили якість прокату, трубопрокатники освоїли випуск котельного і бурильного устаткування. Споруджувались нові шахти і особливо інтенсивно в Західному і Південному Донбасі. За семирічку вступило в дію 46 нових шахт. Почався видобуток газу в Шебелинці Харківської області, в Донбасі і Криму, з'явились нафтопромисли в Чернігівській, Сумській і Полтавській областях. Вугілля, нафта і газ стали основою розвитку хімічної промисловості. Вступили в експлуатацію багато підприємств та цехів по виробництву мінеральних добрив, пластичних мас, штучного і синтетичного волокна, різноманітних хімікатів, товарів побутової хімії. В період 1959—1965 рр. видобуток нафти на Україні зріс у 6 разів, газу — в 4 рази, виробництво продукції хімічної промисловості збільшилося в 3 рази, продукції машинобудування — в 2,5 раза. В результаті високих темпів розвитку машинобудування питома вага його в загальному випуску валової продукції промисловості набагато збільшилася. Збудовано найбільші в світі китобійні бази «Радянська Україна» і «Радянська Росія». Наша республіка дала нові потужні парові і гідравлічні турбіни, легкові і грузові автомашини, екскаватори, контрольно-вимірювальні і електронні прилади високої точності та іншу важливу продукцію. За сім років створено близько 4 тис. зразків нових машин, приладів, устаткування і матеріалів [3].

Однак розвиток вугільної, нафтопереробної, легкої та харчової промисловості ще відставав від завдань семирічки. Зокрема на розвиток харчової промисловості і на підвищення життєвого рівня трудящих негативно впливало відставання сільського господарства. На XXIII з'їзді КПРС відзначалося, що в минулому при плануванні і в керівництві господарством недооцінювалися дії об'єктивних економічних законів, недостатньо економічно обгрунтовувався ряд господарських рішень і допускалися порушення пропорцій розвитку окремих галузей народного господарства.

В широких масштабах проходило капітальне будівництво. На Україні стало до ладу близько 900 великих сучасних підприємств — шахти

---

[1] «УРСР в цифрах в 1965 році», стор. 25, 43.

[2] А. Кочубей, Народне господарство Української РСР в 1966 році. — «Економіка Радянської України», 1966, № 1, стор. 3.

[3] «Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України», стор. 10.

Донбасу і Криворіжжя, нові велетні металургії, енергетичні вузли Дніпровського каскаду, Роздольський хімічний, Калуський хіміко-металургійний, Новостебниківський калійний комбінати, заводи хімічної індустрії в Черкасах та чимало інших важливих об'єктів.

Після XXII з'їзду партії здано в експлуатацію Авдіївський коксохімічний завод, Алмазнянський завод феросплавів, Балаклійський цементний завод, Чернігівський завод штучного волокна, Ровенський льонокомбінат, Луцький м'ясокомбінат, Золочівський і Борщівський цукрові заводи тощо. Високі темпи промислового розвитку досягнуто в Херсонській, Полтавській, Вінницькій, Чернігівській областях, де ще недавно переважало сільське господарство. Партія і уряд особливу увагу звернули на промисловий розвиток західних областей України. З метою їх дальшої індустріалізації семирічним планом передбачено збільшення обсягу капіталовкладень у 2,6 раза проти 1,7 раза в середньому по республіці. Це забезпечило швидкий розвиток Львівсько-Волинського вугільного басейну, різке збільшення машинобудівної, нафтової, хімічної, деревообробної і легкої промисловості. За семирічку випуск промислової продукції збільшився у Львівській області на 214%, Ровенській — на 239%, Тернопільській — на 244% [1].

Господарські успіхи України могли бути значно більшими, якби темпи промислового виробництва не стримувало повільне спорудження і освоєння нових виробничих потужностей. На ряді заводів, шахт освоєння потужностей затягувалось на кілька років, омертвляючи значні грошові кошти на незавершеному будівництві.

За роки семирічки значно зріс випуск предметів народного споживання, розширився асортимент товарів, підвищилась їх якість. Поліпшилось медичне обслуговування. Загальновизнаними стали успіхи Радянської України в галузі науки і культури. В результаті виконання семирічного плану здійснено важливий крок по шляху створення матеріально-технічної бази комунізму. Всі свої досягнення український народ здобув під мудрим керівництвом Комуністичної партії, посилення провідної ролі якої стало закономірністю розвитку радянського суспільства.

«За звітний період діяльність партії,— записано в резолюції XXIII з'їзду КПРС,— здійснювалась на основі лінії, визначеної XX—XXII з'їздами, і була спрямована на виконання Програми КПРС, на створення матеріально-технічної бази комунізму, дальше удосконалення соціалістичних суспільних відносин, комуністичне виховання трудящих».

Яскравим свідченням піклування партії про здійснення генеральної лінії були рішення жовтневого і листопадового (1964 р.) Пленумів ЦК КПРС. Об'єднання партійних організацій дозволило координувати роботу різних галузей народного господарства республіки, краще бачити перспективи його розвитку, раціонально використовувати кадри, посилити боєздатність і керівну роль кожної партійної організації в комуністичному будівництві. Здійснюючи ленінську генеральну лінію, партія взяла

[1] «УРСР в цифрах в 1965 році», стор. 46.

твердий курс на піднесення економіки країни і добробуту радянських людей. Практичне здійснення цього курсу відображене в рішеннях березневого (1965 р.) і вересневого (1965 р.) Пленумів ЦК КПРС. Центральний Комітет партії розробив науково обгрунтовані заходи по дальшому розвитку народного господарства країни, по прискоренню науково-технічного прогресу. Прийняті історичні рішення запалювали партію і весь народ на боротьбу за створення матеріально-технічної бази комунізму. На XXIII з'їзді КПРС і XXIII з'їзді КП України підбито підсумки роботи за звітний період, узагальнено досвід партійного керівництва політичним, економічним і культурним життям народу, визначено завдання на наступну п'ятирічку.

«Кожна радянська людина своєю працею наближає торжество комунізму»,— говориться в Програмі Комуністичної партії. Робітничий клас України працює з повним напруженням сил і вносить гідний вклад у виконання величних накреслень XXIII з'їзду КПРС, у створення матеріально-технічної бази комунізму.

РОЗДІЛ XIV

ПОБУТ РОБІТНИКІВ

У формуванні соціалістичних і комуністичних рис побуту провідна роль належить робітничому класу. Як основна сила в створенні матеріальних благ суспільства він справляє вирішальний вплив і на розвиток духовного життя суспільства. Формування побуту, складання його нових форм в радянську епоху відбувалось під впливом всього комплексу політичних, соціально-економічних і культурних перетворень. Процес цей проходив і проходить не стихійно, а на основі науково пізнаних, освітлених марксистсько-ленінською теорією законів розвитку суспільства.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції обумовила корінні перетворення не тільки в економічному і політичному житті країни, а й в культурно-побутовому житті трудящих. Ще на зорі радянського ладу питання про поліпшення культурно-побутових умов трудящих було в центрі уваги партії і уряду. На VIII з'їзді партії (березень 1919 р.) В. І. Ленін вніс пропозицію включити в програму партії пункт про те, що партія повинна «всіма силами прагнути до поліпшення житлових умов трудящих мас; до знищення скупченості і антисанітарності старих кварталів, до знищення непридатних жител, до перебудування старих, збудування нових, відповідних новим умовам життя робітничих мас, до раціонального розселення трудящих» [1]. Було здійснено ряд заходів, які докорінно змінювали умови суспільного життя і мали принципово важливе значення для розвитку міст і робітничих селищ, для зростання добробуту, зокрема поліпшення житлових умов робітників. Насамперед це були націоналізація землі та ліквідація приватної власності на землю.

В перші роки Радянської влади держава вжила ряд серйозних заходів для поліпшення житлових умов трудящих. Експропрійовано всі будинки домовласників-капіталістів і передано місцевим Радам, робітничі сім'ї переселено з підвалів і бараків у будинки буржуазії, з околиць — в центр міста. В 1921 р. розпочато ремонт жител, знесення непридатних та будівництво нових, здійснено примусове обмеження (встановлення особливої норми) житлової площі, яку займали нетрудові елементи на-

[1] КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 400.

селення. Будинки, що заселялися трудящими, дістали назву будинків-комун.

Для забезпечення робітників житлом почалося спорудження будинків державою (в особі державних промислових підприємств, комунальних органів тощо), житлобудівельною кооперацією, а також індивідуальними забудовниками.

Проведені партією та урядом заходи по розвитку житлобудівництва дали свої позитивні наслідки. Поступово стали відходити в минуле дореволюційні «балагани» і «каюти» — джерела захворювань. У містах Радянського Союзу в 1926 р. вдвоє зменшилася смертність в порівнянні з дореволюційним часом [1], значну роль в цьому відіграло поліпшення житлових умов трудящих.

В багатьох старих містах, в результаті переселення трудящих з околиць в центр при гострій житловій кризі, з'явились так звані комунальні квартири. Вони створювалися з великих квартир (або особняків), що раніше належали одному власнику, де кожна сім'я отримувала одну чи дві кімнати. Це було єдиним на той час поліпшенням житлово-побутових умов. Звичайно, проживання в одній квартирі багатьох сімей ускладнювало їх життя. Лише в останнє десятиріччя швидкими темпами пішло розселення комунальних квартир.

Дуже розповсюдженими у робітничих селищах, починаючи з 20-х років, були двоквартирні будинки з присадибними ділянками для кожної квартири. Такі будинки споруджувала держава. Індивідуальні забудовники в 20-х роках зводили переважно двокімнатні житла, а в 30-х роках — трикімнатні.

За роки Радянської влади на карті республіки з'явилось 365 міст і 846 селищ міського типу. Наприклад, після Великої Вітчизняної війни виросли нові міста — Червоноград, Придніпровськ, Нововолинськ, Сєвєродонецьк, Кремгес, Дніпрорудний, Молодогвардійськ, Вільногорськ, Українськ та багато інших. Більше половини населення республіки тепер проживає в містах. Докорінно змінилася соціальна топографія міст з їх різкою побутовою протилежністю в минулому. Ліквідована проблема центра і околиць в старих містах, характерна для епохи капіталізму.

Повна реконструкція міст і грандіозне житлове будівництво в нашій країні принесло великі зміни в побут робітників. Сучасне радянське місто не знає поділу на «аристократичні» квартали центру і робітничі околиці, як не знає трущоб, де колись селилась міська біднота. Немає в наших містах і поділу на національні райони. Із створенням багатьох культурно-побутових закладів, нових широких вулиць, площ, кварталів, озеленених мікрорайонів, широко розгалуженої сітки міського транспорту змінився весь життєвий уклад міського населення.

Комуністична партія бореться за розв'язання найгострішої проблеми на шляху піднесення добробуту радянського народу — житлової проблеми. Повне вирішення її забезпечить міцну основу комуністичного перетворення побуту в найважливішій галузі — в створенні нормальних

[1] Е. Ларина, Ю. Ларин, Вопросы рабочей жизни, М.—Л., 1928, стор. 108.

Вулиця Артема в м. Донецьку. 1955 р.

житлових умов, необхідних для творчої праці, розумного відпочинку, всебічного розвитку особи. Жоден суспільний лад за всю історію людства не зміг розв'язати цю проблему. Ніколи жодна країна світу не мала таких темпів і обсягу житлобудівництва, яких досягла наша країна.

З 1957 р. Радянський Союз посідає перше місце в світі по числу збудованих жител на 1000 чоловік населення. У нас припинено будівництво жилих будинків з «коридорною системою», все менше стає комунальних квартир. З 1958 р. за вказівкою Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду споруджуються будинки лише з квартирами, розрахованими на одну сім'ю. Тепер не менше 95% квартир надається окремим сім'ям, що значно поліпшує культурно-побутові, санітарно-гігієнічні умови життя сім'ї, її благополуччя. В нашій країні найнижча квартирна плата в світі (включаючи комунальні послуги) — вона становить лише 3,5—5% бюджету сім'ї.

Найбільшого розмаху набуло житлобудівництво в роки семирічки. За цей час кожна третя сім'я в містах і селищах переселилась в окрему квартиру, а всього за ці роки житлові умови поліпшено половині міського населення [1].

[1] «Матеріали XXIII з'їзду Комуністичної партії України», стор. 41—42.

Значна частина робітників проживає в житлах садибного типу. Житловий побут цієї категорії має свої специфічні особливості і певною мірою відрізняється від побуту мешканців державних багатоповерхових будинків. Робітничі селища з індивідуальною забудовою, що виникли на різних етапах розвитку радянського суспільства як одна з форм забезпечення трудящих житлом, продовжують розвиватись і займають дуже великі території, внаслідок чого тут важко поліпшувати культурно-побутове і комунальне обслуговування трудящих. Наприклад, в Донецьку, за даними міського інвентарного бюро на 15 січня 1957 р., більшість індивідуальних будинків не мала водопроводу і каналізації. Загальна площа, яку вони займали разом з присадибними ділянками, становила близько 40 квадратних кілометрів. Для забезпечення кожного будинку каналізацією, водопроводом, газопроводом тощо потрібні були б величезні капіталовкладення. В зв'язку з цим в житлах садибного типу не розв'язані всі питання побутового благоустрою — тут кожному потрібно дбати про паливо, воду тощо, тоді як багатоповерхові великі будинки забезпечені всіма комунальними послугами, в цих районах створені кращі умови для розміщення культурно-побутових закладів.

Садибна ділянка, жилі й господарські будівлі на ній є особистою власністю робітника. В процесі історичного розвитку радянського суспільства і в міру зростання матеріального добробуту розміри площ присадибних ділянок змінювались і тепер найрозповсюдженішими є ділянки площею 0,06—0,08 га.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, приділяючи головну увагу прискореному розвитку колгоспного і радгоспного виробництва, наша партія одночасно виступає проти недооцінки ролі особистого підсобного господарства [1]. Введені в свій час необгрунтовані обмеження для підсобних господарств не лише в сільській місцевості, а й в містах і робітничих селищах скасовано в кінці 1964 р.; дозволено тримати в особистій власності худобу і птицю. В цьому Радянська держава вбачає один із засобів підвищення життєвого рівня народу при сучасному розвитку продуктивних сил. В Програмі КПРС записано, що коли громадське господарство зможе повністю замінити особисте підсобне господарство, коли трудящі самі переконаються в тому, що їм невигідно мати присадибне господарство, вони добровільно відмовляться від нього. Економічні умови для цього поки що не визріли.

Наявність у певної частини робітничих сімей власного будинку, підсобного господарства, індивідуального саду і городу, худоби і птиці вносить певні відмінності в побут порівняно з побутом тієї частини робітників, яка проживає в державних багатоповерхових будинках. Це, зокрема, відбивається на режимі дня робітничої сім'ї, оскільки господарство вимагає певних затрат часу на його ведення, часу і коштів на ремонт житла, господарських приміщень, забезпечення паливом тощо. У робітників, що проживають у державних будинках, більше лишається часу для задоволення своїх духовних запитів.

[1] Див. Р. Назаров, Подсобное хозяйство: его роль и место в сельскохозяйственном производстве.— «Коммунист», 1965, № 16.

В післявоєнний період все більше трудящих користуються газом, а також мають холодильники, пральні машини, різні електричні прилади тощо. Якщо в 1940 р. на Україні 11 міст мали 35 тис. газифікованих квартир [1], то на початок 1965 р. понад 110 міст і селищ мали природний газ, а 609 населених пунктів постачаються зрідженим газом. На Україні вже газифіковано понад 1,6 млн. квартир, і з кожним роком кількість їх зростає.

Газифікація і електрифікація домашнього побуту на базі великих соціальних завоювань у нашій країні значно полегшує працю жінок, ліквідує традиційний розподіл домашньої праці на «чоловічу» і «жіночу». Збуваються слова і мрії великого Леніна: «Електричне освітлення і електричне опалення кожного будинку звільнять мільйони «домашніх рабинь» від необхідності губити три чверті життя в смердючій кухні» [2].

Великі зміни відбулися в благоустрої та забудові міст і селищ, в основу планування і благоустрою яких покладено новий принцип — створення для трудової людини найкращих культурно-побутових умов. У нових містах, кварталах, мікрорайонах одночасно з будівництвом жител вводяться в дію школи, дитячі садки і ясла, кінотеатри, лікарні, магазини, комбінати побутового обслуговування тощо.

Якщо в дореволюційний час на Україні трамвайне сполучення було в 12 містах, то в 1964 р. вже в 26. Тролейбусне сполучення тепер є в 19 містах. В 1940 р. регулярні перевозки пасажирів автобусами здійснювалися в 63 містах і селищах міського типу, а в 1964 р.— в 257, вантажними таксомоторами відповідно — 8 і 281, легковими — 24 і 239. Перевезення пасажирів міським транспортом у 1964 р. збільшилось в порівнянні з дореволюційним часом в 20,3 раза, а в порівнянні з 1940 р.— в 3 рази [3]. Особливо швидко розвивається повітряний транспорт, яким в 1964 р. перевезено в 18 разів більше пасажирів, ніж в 1950 р. В Луганську, Херсоні, Житомирі, Полтаві, Чернігові, Вінниці, Кривому Розі в роки семирічки введено тролейбусне сполучення. В Києві діє перша черга метрополітену.

З кожним роком поліпшується служба побуту, полегшуючи і прикрашаючи життя людей. Добре організоване побутове обслуговування сприяє підвищенню продуктивності праці, навчанню і культурному відпочинку, звільняє жінок від домашньої праці, тобто вирішує проблему фактичної рівності їх з чоловіками.

Про розвиток служби побуту свідчать такі дані. Якщо в 1959 р. підприємств і майстерень по ремонту і пошиттю одягу було 7362, то в 1964 р. їх стало 10 074; пралень було 92, стало 208 [4], бань було 784, стало 920, перукарень — 5334 і 5990, прокатних пунктів — 98 і 537 і т. д. Ставиться завдання перетворити службу побуту на технічно оснащену галузь народного господарства. В наступному п'ятиріччі обсяг робіт по побутовому обслуговуванню населення збільшиться в 2,5 раза.

[1] «Народне господарство Української РСР в 1963 році», стор. 619.
[2] В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 41.
[3] «Народне господарство Української РСР в 1964 році», стор. 402, 502.
[4] Там же, стор. 499, 500.

Знатний токар Харківського турбінного заводу ім. С. М. Кірова Герой Соціалістичної праці К. С. Кисляков і його донька Ірина у себе вдома.

Внаслідок підвищення добробуту і культурного зростання робітників у житлах садибного типу відбувалась дальша еволюція кращих традиційних прийомів будування. В будинках робітників простежуються локальні особливості різних районів України, обумовлені історичними і природними умовами. Це особливо помітно у використанні будівельних матеріалів, різноманітній техніці будівництва, зовнішньому оформленні житла, формах даху, конструкції веранди, в розміщенні господарських приміщень тощо. Наприклад, в житлах робітників Півдня, як правило, засклена веранда має окремий дах, в дворі є літня кухня.

Сучасні індивідуальні будинки робітників компактні і, як правило, мають 3—4 кімнати загальною площею 50—60 квадратних метрів, а об'єм їх становить понад 150 кубічних метрів. Вони складаються з кухні, двох спалень (дитячої і для дорослих) та зали або, як її називають в деяких місцевостях, вітальні чи «горниці». Це одна з найбільших кімнат, призначена для проведення сімейних торжеств. Кожна кімната використовується за своїм призначенням, хоча може виконувати й кілька функцій, залежно від кількості членів сім'ї, їх віку, від пори року тощо.

Здебільшого при вході в будинок потрапляємо на кухню, як і в селянському житлі, де при вході, біля печі концентрується все необхідне

для кухні. В цьому вбачаємо сліди вікових традицій внутрішнього планування селянського житла, що було властиве всім східним слов'янам. В останні роки все більше будують прихожу, яка служить для зберігання робочого одягу, влаштування топки тощо. Головне її призначення — відокремити кухонне і опалювальне вогнище від жилих приміщень, забезпечити чистоту жилих кімнат — в них не проникають гази, запахи, водяні пари тощо. Це є свідченням дальшого зростання матеріального добробуту і культури житла робітників.

Збільшення кількості жилих кімнат, зростання культури трудящих змінило традиційне внутрішнє планування: зникло «покуття» («красный угол»), рідко зустрічається вариста піч, яка ще в 30-х роках була майже в кожному такому будинку.

Робітники, що проживають в приміських селах і працюють у великих промислових центрах, ще тримають варисту піч як необхідний атрибут домашнього господарства. Це також спостерігається і в житлах робітників, що проживають в невеликих містах.

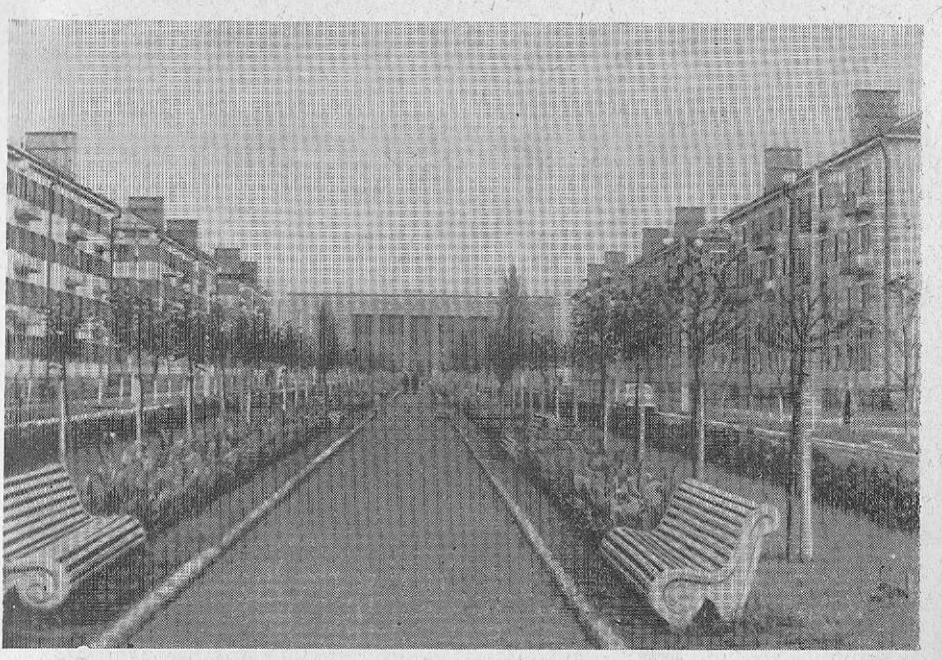
Квартири робітників як в багатоповерхових будинках, так і в індивідуальних обладнуються сучасними меблями фабричного виготовлення. Майже в кожній сім'ї — бібліотека, телевізор, радіоприймач, музичні інструменти, велосипед, а в багатьох мотоцикли, автомобілі. Все це докорінно змінило побут і свідчить про високий матеріальний і культурний рівень робітників.

Великим соціальним завоюванням нашого народу є те, що жилою площею, внутрішнім плануванням і меблюванням квартири робітників не відрізняються від квартир міської інтелігенції. Обстановка і обладнання різняться лише індивідуальними смаками господарів, зокрема в прикрашуванні предметами самодіяльного рукоділля.

Менше півстоліття тому сталися корінні якісні зміни в матеріальному побуті робітників, а їх творчість у спорудженні жител садибного типу дістала широкий простір для свого розвитку. Вже починаючи з 20-х років будівництво таких жител відбувалося на основі взаємовпливу народної і професійної архітектури, оскільки народна архітектура заклала основу творчості професіоналів. І це бачимо не тільки в створенні найбільш зручних і доцільних індивідуальних жител, а й у будівництві багатоповерхового житла, де враховано побутові запити, звички і зростаючі матеріальні потреби.

Дослідження робітничого житла як явища культури та побуту показує, що в створенні нових типів житла, прогресивних рис культури житла і житлового побуту провідна роль належить робітничому класу [1]. Тип житла і сама система планування населених пунктів тісно пов'язані з соціально-економічною формацією, з певною організацією побуту. Сучасний період розвитку нашого суспільства вимагає нового планування населених пунктів, раціонального розселення трудящих, створення таких типів житла і культурно-побутових закладів, які б відповідали різностороннім запитам радянської людини.

[1] Див. М. Приходько, Житло робітників Донбасу, К., 1964.

Вулиця нового шахтарського міста Червонограда на Львівщині. 1963 р.

В Програмі КПРС говориться: «Міста і селища повинні являти собою раціональну комплексну організацію виробничих зон, житлових районів, сітки громадських і культурних закладів, побутових підприємств, транспорту, інженерного устаткування і енергетики, які забезпечують найкращі умови для праці, побуту і відпочинку людей». Особливістю нашого містобудування є його планомірність і комплексність забудови житлових районів і мікрорайонів. Спільною рисою житлобудівництва в усіх містах і робітничих селищах України є його повна підпорядкованість інтересам радянської людини. Для прикладу візьмем селище шахти ім. Є. Т. Абакумова в Донбасі. Це селище з погляду планування, задоволення побутових і культурних потреб його мешканців втілює в собі риси, характерні для періоду побудови комунізму. Воно зручно сплановане, розміщене віддалік від шахти, тому повітря тут чисте і свіже. Вулиці широкі, рівні, заасфальтовані і озеленені. Переважають багатоповерхові будинки з окремими квартирами на одну сім'ю. Є цілий комплекс культурно-побутових закладів: дитячі ясла і садки, школи та школа-інтернат, лікувальне містечко, продуктові і промтоварні магазини, домова кухня, цех фруктових вод, їдальні, Палац культури, магазин меблів, ательє мод, стадіон, парки; на озеленених подвір'ях — майданчики для дозвілля. Це дуже зручно для мешканців селища, бо все необхідне близько. В цьому виявляється соціальний зміст нашого житлобудівництва.

Процес створення нових міст і типів житла відбувається у нас в тісному взаємозв'язку творчості професійної і народної. Це принципово відрізняє наше планування міст і житлобудівництво від розвитку міст у капіталістичних країнах, де спотворений розвиток міст неможливо зупинити, оскільки в основі його лежить не турбота про людину, а приватновласницькі інтереси і конкуренція.

Комуністична партія в своїй діяльності постійно радиться з народом, використовує його досвід в усіх галузях життя. Це знайшло своє відображення і в новій Програмі КПРС. Ленінське положення про те, що «розум десятків мільйонів творців створює щось незмірно вище, ніж найбільш велике і геніальне передбачення» [1], стосується також і використання народного досвіду в житлобудівництві, в створенні максимальних зручностей у побуті.

Характерною рисою формування соціалістичного побуту є те, що в створенні міст, селищ і мікрорайонів, реконструкції старих поселень і спорудженні жител беруть участь разом з архітекторами, інженерами, економістами, лікарями широкі кола трудящих. Це виявляється у відкритому обговоренні проектів забудови міст і жител, в подальшій активізації кооперативного будівництва, у використанні кращих досягнень народного зодчества, яскравих локальних особливостей народної культури житла, а також побутових особливостей і вигод, що склались в індивідуальних житлах. Наприклад, в результаті критичних зауважень трудящих тепер використовують не 3—4 типових проекти квартир багатоповерхового житлобудівництва, а 8—10 [2].

Народний тип житла, що склався в робітничому середовищі, лежить в основі типових проектів, що рекомендуються для індивідуального будівництва, а також в основі проектів плану квартир одно- і двоповерхових будинків, що рекомендуються для кооперативної забудови мікрорайонів у містах України. Використовується в багатоповерхових будинках і квадратне планування жилої частини як найбільш раціональне, що склалося в робітничому самодіяльному житлі, найбільш вигідне розміщення жилих кімнат з погляду побутових вигод і природного освітлення тощо. Житло повинно мати достатнє освітлення — природне і штучне. Наукою доведено велике значення для здоров'я людини сонячного проміння, яке знищує хвороботворні мікроби. Народна мудрість говорить: «Куди не заглядає сонце, туди часто заходить лікар». Недарма ж на Україні з давнини хати ставились чолом до сонця і щосуботи білились.

В оформленні багатоповерхових будинків творчо використовується національна і локальна орнаментація зовнішніх і внутрішніх площин за допомогою облицювальної кераміки, настінного розпису, використання кольорових прийомів. В останні роки з жилими будівлями і громадськими спорудами, що виникли на попередніх етапах розвитку радянського суспільства, добре узгоджуються споруди зовсім нового типу, з перева-

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 425.

[2] В. Кучеренко, Современное градостроительство и архитектура.— «Коммунист», 1962, № 7, стор. 27.

жаючим використанням склопластики і бетону (готелі, кафе, магазини, палаци спорту, приміщення культурно-побутового призначення).

В житловому побуті робітників України розвиваються кращі традиційні звичаї, особливо ті, що відзначені духом колективізму. Входить в побут немало нових радянських звичаїв: будівництво жител всією бригадою, обмін досвідом житлового будівництва між областями. Боротьба трудящих за чистоту, озеленення, красу своїх міст, селищ, вулиць, будинків, обладнання дитячих майданчиків набуває в нашій республіці всенародного характеру. Жителі міст борються за комуністичний побут, ставлять своїм завданням не лише додержання чистоти, зразкового порядку, а й виховання людей в дусі колективізму, на принципах морального кодексу будівників комунізму. Нові звички все більше проникають у свідомість мас, закріплюються практично. Зрозуміло, потрібен певний час, щоб кожне нове явище комуністичного побуту глибоко ввійшло в свідомість народу, але цей процес іде невпинно в усіх сферах людського життя. Домашній побут трудящих щільно переплітається з громадським, а останній впливає на весь сімейний уклад.

Соціалістичні перетворення в нашій країні, піднесення добробуту і культурного рівня народу обумовили зміни в одягові [1]: поступово зникли різкі відмінності, обумовлені класовою і становою приналежністю людей. В останні роки одяг міського населення мало чим відрізняється від одягу населення інших країн Європи, проте все більше спостерігається тенденція до використання окремих деталей традиційного народного вбрання. Багаті національні традиції прикрашування одягу дозволяють створювати моделі, сповнені неповторної своєрідності і краси. На багатьох міжнародних виставках мод радянські вироби користуються великим успіхом і не раз відзначались нагородами. Народний орнамент (український та інших народів нашої країни) широко використовується на рисунках фабричних тканин. Промисловість виробляє і традиційні тканини, головним чином плахтові, бавовняні й вовняні, в кольорову смужку, з яких шиється жіночий одяг [2].

Великих змін зазнало взуття міського населення. Черевики носять переважно люди старшого віку. Чоловіки середнього віку і молодь носять туфлі різних фасонів, літом — відкриті сандалети, а жінки — переважно відкрите взуття: туфлі і сандалети на високих чи низьких каблуках в залежності від моди і особистих смаків.

Чисто традиційний український одяг використовується тепер мало. В особливі моменти життя, наприклад, на весіллі, молода одягає відповідний весільний одяг, якому і дотепер приділяється особлива увага.

З кожним роком все ширше і різноманітніше задовольняються потреби радянських людей у високоякісному, добротному, зручному, гігієнічному і красивому одязі, взутті, головних уборах, у високоякісних і різноманітних тканинах, причому останнім часом все більше поширюється одяг із синтетичних матеріалів.

---

[1] Див. «Народы Европейской части СССР», т. I, М., 1964, стор. 382—393.
[2] Там же, стор. 674—675.

Одним з важливих складових елементів матеріальної культури народу, засобів існування людини є їжа, харчування. Кухня, кулінарія, її особливості в кожного народу склалися в сталу національну традицію, зумовлену характером господарської діяльності, суспільним розвитком, географічними умовами проживання.

Характерною рисою побуту робітників у радянський час є зростаюча тенденція до громадського харчування, яке в майбутньому стане панівною формою харчування й матиме величезний вплив на всі сторони побуту. В громадських їдальнях В. І. Ленін вбачав паростки комунізму і вказував на необхідність пропагувати їх.

У Програмі КПРС вказується, що розвиток громадського харчування є одним з найважливіших заходів перебудови побуту, звільнення жінки від малопродуктивної роботи в домашньому господарстві. «Особливої уваги,— говориться в Програмі КПРС,— вимагає розширення, до повного задоволення потреб населення, сітки **громадського харчування**, в тому числі їдалень при підприємствах, установах і великих будинках. Повинно бути докорінно поліпшене обслуговування споживачів і якість продукції їдалень з тим, щоб обіди в їдальнях були смачні й поживні і коштували сім'ї дешевше, ніж при домашньому приготуванні їжі».

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у постанові (1958 р.) про дальший розвиток і поліпшення харчування, відзначаючи певні успіхи в розгортанні громадського харчування, вказали також на значні недоліки в цій справі.

Якщо в 1940 р. в містах і селищах міського типу число підприємств громадського харчування (фабрики-кухні, їдальні, ресторани, кафе, чайні, закусочні, буфети) становило 12 814 одиниць, то в 1965 р. воно виросло до 25716 одиниць [1]. Особливого значення надається організації раціонального харчування різних категорій робітників в залежності від їх умов праці чи навчання, віку і здоров'я. З цією метою на підприємствах створено їдальні й буфети, де готуються дієтичні страви. За п'ятирічним планом розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. оборот підприємств громадського харчування збільшиться приблизно в півтора рази. Буде відкрито багато нових кафе, їдалень, ресторанів. Ставиться питання про забезпечення трудящих гарячою їжею на всіх підприємствах і будовах, а також в радгоспах, наукових і учбових закладах. Особливо гостро стоїть питання про підвищення якості їжі і культури обслуговування відвідувачів.

Зараз рівень обслуговування, якість і вартість страв в громадських їдальнях ще не відповідає сучасним потребам. Тому значна частина робітників користується сухим пайком, який вони беруть, ідучи на роботу, і який шахтарі Донбасу називають «тормозок». Звичайно, це не може замінити гарячого обіду. То ж зрозуміло, що удосконалення системи громадського харчування має велике народногосподарське значення.

Вжиті партією і урядом заходи щодо підсобного господарства створили сприятливі умови для правильного поєднання громадських і особис-

[1] «Народне господарство Української РСР в 1965 році», стор. 565.

тих інтересів трудящих. Розміри присадибних ділянок, кількість худоби і птиці, а також об'єм продукції підсобних господарств помітно зросли.

Харчування робітників у зв'язку з загальним підвищенням добробуту значно поліпшилось: м'ясо, риба, цукор, молочні продукти, макаронні вироби, крупи, різні овочі, ягоди і фрукти, кондитерські вироби увійшли в повсякденний раціон, вживання їх сім'ями робітників з кожним роком збільшується.

Національні традиції в їжі, що історично склались, є найбільш стійкими порівняно з традиціями в інших галузях народної матеріальної культури. Тому і в меню їдалень, ресторанів увійшли українські страви. В ряді міст України відкриті спеціалізовані продовольчі магазини і кафе: «Українська ряжанка», «Українська ковбаса», численні варениччні, галушечні тощо. Висококалорійні і смачні страви української кухні користуються попитом в багатьох містах Радянського Союзу, а також за кордоном. І навпаки, в меню харчових підприємств України увійшли страви, запозичені в інших народів,— російські щі, окрошка, грузинський суп-харчо, шашлик, чахохбілі, узбецький плов тощо [1].

Вся система заходів партії і уряду по поліпшенню добробуту і культурно-побутового обслуговування спрямована на благо трудящої людини, відкриває широкі можливості для всебічного розвитку і розкриття її талантів, здібностей, які потрібні для виробництва і для життя взагалі. Одним з головних завдань п'ятирічки є прискорення темпів зростання добробуту радянського народу. Поліпшення побуту трудящих відбуватиметься за рахунок ресурсів, що централізуються в руках держави, і за рахунок тієї частини доходу (прибутку), яка в дедалі більших розмірах залишатиметься на підприємствах у вигляді фонду матеріального заохочення і фонду соціально-культурних заходів та житлового будівництва.

Робітничий клас відіграє значну роль у формуванні нової сім'ї, нового сімейного побуту. Соціалістичні перетворення сімейного побуту українських робітників тісно пов'язані з загальними соціально-економічними змінами в республіці. Вони залежали в першу чергу від піднесення матеріального рівня трудящих і культурної революції в країні, зокрема на Україні.

Сучасна радянська сім'я (в тому числі й робітнича) розвивається на базі суспільної власності на засоби виробництва, яка ліквідувала експлуатацію людини людиною. У соціалістичній сім'ї родинні відносини будуються на основі товариського співробітництва і взаємодопомоги, на єдності особистих і громадських інтересів, на взаємному коханні, дружбі, на спільній відповідальності батьків за виховання дітей.

Етнографічні матеріали про робітничу сім'ю і сімейний побут, зібрані в ряді областей Української РСР за останнє десятиріччя, а також статистичні дані перепису населення 1959 р. свідчать, що на сучасному етапі панівною формою є мала сім'я, тобто сім'я з трьох — п'яти чоловік [2].

[1] Див. «Народы Европейской части СССР», т. I, стор. 685.

[2] Див. В. Т. Зінич, Соціалістичні перетворення, паростки нового, комуністичного в культурі та побуті робітників Радянської України, К., 1963, стор. 106.

Кількісний склад сім'ї дещо відмінний в різних промислових районах України. Наприклад, сім'ї, що налічують 3—4 особи, серед різних категорій робітників становлять 55,2% загального числа сімей. Сім'ї з 5—6 осіб серед шахтарів Донбасу становлять 17—20%, серед гірників Криворіжжя — 15,5%, металургів Запоріжжя — 16,1%, машинобудівників Харкова — 13%, машинобудівників Києва — 12,1% [1]. Більшість сімей має одно або двоє дітей. Такі сім'ї, наприклад, серед київських робітників становлять більше половини, сім'ї з трьома дітьми становлять 14,3%, з чотирма — 11,7%, з п'ятьма — 8,1%, з шістьма — 2,4%. Бездітні сім'ї становлять 10,8% [2].

Особливістю сучасних сімейних взаємовідносин в робітничій родині є стирання самого поняття глави сім'ї, що пояснюється рівноправним становищем жінки, її авторитетом і роллю організатора господарсько-побутового життя сім'ї. Чимале значення в цьому має загальне підвищення культурного рівня, нові моральні принципи, які склалися в соціалістичній сім'ї. Всупереч усталеній традиції, коли до революції на Україні, як правило, главою сім'ї був чоловік, в наш час робітничу сім'ю і сім'ю колгоспника нарівні з чоловіком очолює жінка. Ці висновки етнографів підтверджує статистика. Так, офіційні дані перепису населення 1959 р. свідчать, що з загального числа сімей майже половину очолюють жінки.

При визначенні поняття «глава сім'ї» у робітників і селян існує деяка відмінність. У робітників раніше почався й інтенсивніше проходить процес ліквідації побутової нерівності жінки в сім'ї. Тут жінка більш самостійна і частіше, ніж у селян, виступає главою. Характерним для сім'ї робітника є те, що часто чоловік лише номінально вважається главою, а насправді всіма господарсько-побутовими справами відає жінка.

Тепер жінки становлять майже половину всіх трудящих нашої країни. Вони нарівні з чоловіками працюють у всіх галузях народного господарства, беруть активну участь в громадсько-політичному житті і культурному будівництві. В Українській РСР жінки становлять 48% загального числа робітників і службовців [3]. Порівняно невелика частина жінок зайнята виключно обслуговуванням побутових потреб сім'ї і вихованням дітей. На заводах, фабриках, шахтах, будовах мало таких ділянок, де б не працювали жінки: вони є і за складними верстатами, і за креслярськими дошками, і в лабораторіях. Тисячі жінок набули таких спеціальностей, які раніше вважалися «чоловічими»,— стали токарями, слюсарями, фрезерувальницями, свердлувальницями, конструкторами тощо. Саме активна участь жінок у комуністичному будівництві забезпечує їм економічну самостійність і зумовлює рівноправне становище в сім'ї.

Особисті відносини між чоловіком і жінкою в робітничій сім'ї визначаються нормами комуністичної моралі. Дружини, які не працюють

[1] «Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР», М., 1963, стор. 200—201.

[2] В. Т. Зінич, Соціалістичний побут і культура робітників міста Києва (дисертація), 1960, стор. 58 (Фонди ІМФЕ АН УРСР).

[3] «Народне господарство Української РСР в 1965 році», стор. 477.

на виробництві, не вважаються утриманками чоловіка. Їх праця в домашньому господарстві є тією необхідною умовою, яка забезпечує участь у процесі суспільного виробництва чоловіка та всіх інших членів робітничої сім'ї. Тому домашня господарка є таким же рівноправним членом сім'ї, як і ті, що працюють. Недарма робітники говорять: «Жінка чоловіку подруга, а не прислуга».

В сучасній робітничій сім'ї нема такого різкого поділу домашньої праці, як це було раніше. Звичайно, і тепер важку роботу, що вимагає фізичного напруження, як правило, виконують чоловіки. В обов'язок жінки входить приготування їжі, прибирання приміщення, догляд за дітьми і т. ін. В більшості ж робітничих сімей чоловіки допомагають жінкам, не розділяючи справ на «чоловічі» і «жіночі».

Проте ще не повністю ліквідовані залишки нерівного становища жінки в побуті. Відомо, що жінкам доводиться багато часу витрачати на домашнє господарство, на виховання й догляд дітей тощо, у жінки в порівнянні з чоловіком лишається менше часу для відпочинку, навчання, участі в громадській діяльності. В. І. Ленін в статті «Великий почин» підкреслював, що справжнє визволення жінки, справжній комунізм почнеться тільки тоді, коли «почнеться масова боротьба... проти дрібного домашнього господарства, або, вірніше, *масова перебудова* його у велике соціалістичне господарство» [1]. Тому партія і уряд виявляють повсякденне піклування про звільнення жінки від домашньої непродуктивної праці. Для цього з кожним роком збільшується кількість комбінатів побутового обслуговування, дитячих закладів, розширюється сітка громадського харчування. В Програмі КПРС ставиться завдання створити «всі соціально-побутові умови для поєднання щасливого материнства з усе більш активною і творчою участю жінок у суспільній праці і громадській діяльності, в заняттях наукою, мистецтвом».

М. І. Калінін відзначав, що сімейні відносини між дітьми і батьками у нас принципово інші, ніж у капіталістичному світі, де ці «відносини черстві і егоїстичні, грубі й жорстокі, а у нас вони олюднилися в найкращому розумінні цього слова» [2].

Важливим обов'язком кожної робітничої сім'ї є виховання дітей у дусі поваги до праці, що є одним з важливих елементів комуністичного виховання підростаючого покоління. Це завдання батьки вирішують за допомогою держави. Проте значення сім'ї у вихованні дітей є найважливішим. З малих років привчають робітники своїх дітей до праці. Так, в обов'язки малих дітей входить прибирання своєї постелі, приміщення, старші допомагають в домашньому господарстві, готують їжу, перуть білизну, миють посуд, доглядають за малими дітьми.

Звичайно, встановити якусь закономірність в розподілі обов'язків у домашньому господарстві між батьками і дітьми, а також між всіма іншими членами робітничої сім'ї неможливо. Цей розподіл залежить насамперед від основної праці на виробництві, навчання в школі, вузі, від

[1] В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 382.
[2] М. І. Калінін, Про комуністичне виховання, К., 1955, стор. 28.

побутових умов тощо. Важливо те, що діти робітників, крім навчання, постійно виконують посильну працю в хатньому господарстві. Правильний режим дня і додержання його з малих років привчає до дисципліни, допомагає виховувати дітей здоровими, бадьорими та працездатними.

Великі завдання в справі виховання дітей робітників і службовців покладені на підприємства. Громадськість заводу, фабрики, шахти не може не цікавити робітнича сім'я. Міцна і здорова робітнича сім'я — це значить і міцний робітничий колектив. Обов'язок сім'ї полягає і в тому, щоб виховати нове покоління, яке б змогло замінити своїх батьків на виробництві.

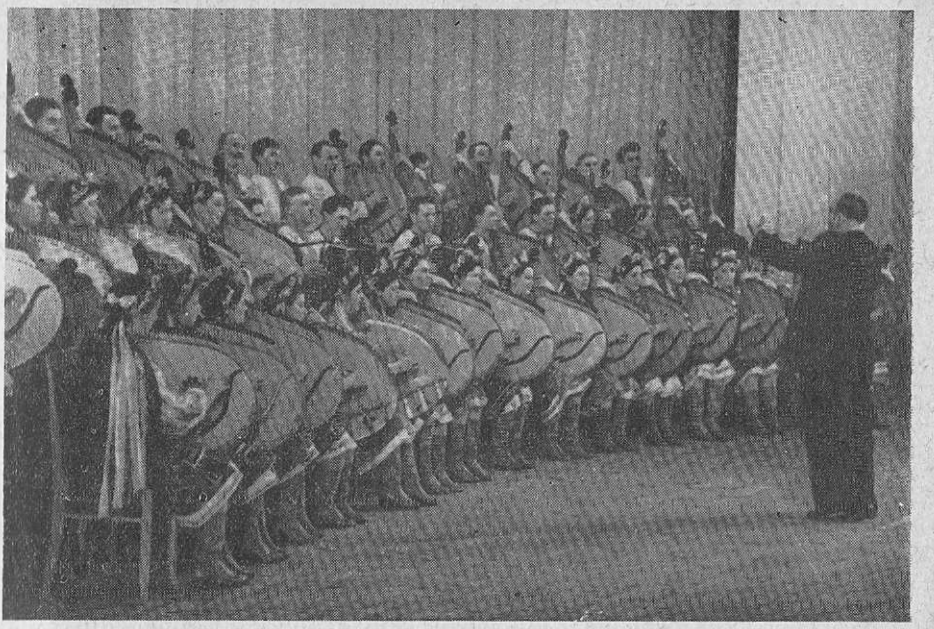
Незмірно зріс культурний рівень сучасної робітничої родини. В наш час передова робітнича сім'я за своїм укладом, характером інтересів і духовних запитів, рівнем матеріального побуту майже нічим не відрізняється від сім'ї міської інтелігенції. Книга, радіо, телебачення, кіно міцно ввійшли в побут. Робітнича молодь з задоволенням відвідує вистави, концерти, бере участь в художній самодіяльності, в різних видах спорту.

За роки Радянської влади набагато зріс матеріальний добробут робітників. В основі бюджету кожної робітничої сім'ї лежить реальна заробітна плата, яка завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду систематично зростає на основі розвитку всього соціалістичного господарства, піднесення продуктивності праці. Розмір зарплати кожного робітника залежить від його спеціальності, кваліфікації, стажу роботи.

Сучасна робітнича сім'я витрачає на їжу близько 40% всього свого бюджету (сюди входять і витрати на їжу в підприємствах громадського харчування). Кожна робітнича сім'я, як правило, не менше трьох разів на день споживає гарячу їжу. В раціон входять висококалорійні продукти: м'ясо, сало, риба, молочні продукти, яйця, овочі, фрукти, кондитерські вироби тощо. Про збільшення вживання основних, висококалорійних продуктів харчування сім'ями робітників свідчать дані вибіркових бюджетних обслідувань (в розрахунку на одного члена сім'ї): споживання молока та молочних продуктів у 1965 р. зросло порівняно з 1940 р. на 297%, а порівняно з 1960 р.— на 105%, відповідно масла тваринного на 380 і 91, м'яса, сала та м'ясопродуктів на 259 і 104, риби та рибопродуктів на 207 і 124, цукру на 214 і 105, овочів та баштанних продуктів на 122 і 112, свіжих фруктів та ягід на 629 і 193, кондитерських виробів — на 258 і 115% [1].

Витрати на одяг і взуття займають у бюджеті сучасної робітничої сім'ї друге місце і становлять приблизно 20%. За даними вибіркових бюджетних обслідувань на одного члена робітничої сім'ї споживання вовняних тканин у 1965 р. збільшилось порівняно з 1940 р. на 527%, а порівняно з 1960 р.— на 116%, відповідно взуття на 164 і 112, в тому числі шкіряного на 251 і 123. У 1965 р. грошові витрати на одяг у порівнянні з 1940 р. зросли на 357%, у 1960 р.— на 114%, зокрема на трикотажні

[1] «Народне господарство Української РСР в 1965 році», стор. 513.

Заслужена самодіяльна капела бандуристів УРСР Палацу культури Дніпродзержинського заводу ім. Ф. Е. Дзержинського.

вироби грошові витрати в 1965 р. порівняно з 1940 р. збільшились на 632% [1].

Витрати на житло, тобто плата за квартиру і комунальні послуги (опалення, освітлення, газ, радіо тощо) становлять 3,5—5% всього бюджету. Низька квартирна плата дає можливість сучасній робітничій сім'ї поліпшувати своє харчування, збільшити витрати на придбання одягу, взуття, предметів домашнього вжитку, а також на культурні потреби.

Про зростання матеріального добробуту і культури робітничих сімей засвідчують вибіркові бюджетні обслідування (в розрахунку на одного члена сім'ї). У 1965 р. грошові витрати на придбання меблів і господарчих речей порівняно з 1940 р. зросли на 925%, а в порівнянні з 1960 р.— на 140%. Грошові витрати на купівлю культтоварів (книги, газети, радіотовари, музичні інструменти, велосипеди, мотоцикли та інші речі) збільшились у 1965 р. порівняно з 1940 р. в 17 разів, а в порівнянні з 1960 р.— на 113% [2].

Підвищення життєвого рівня і матеріального добробуту дає можливість робітничим сім'ям асигнувати на культурні потреби значну частину коштів. У робітничих сім'ях є свої особисті бібліотеки, телевізори, радіоприймачі. Нємає жодної сім'ї, в якій не передплачували б газет і жур-

[1] «Народне господарство Української РСР в 1965 р.», стор. 513.
[2] Там же.

налів. Недарма робітники говорять: «Газета для людини, що вікна для хатини» або: «Газету читаю, тому все знаю». З кожним роком у робітників та членів їх сімей зростає інтерес до театру, кіно. Отже соціалістична система забезпечує радянській сім'ї такі умови, які дозволяють задовольнити не лише матеріальні, а й духовні потреби.

Інші витрати, зокрема на подарунки, становлять приблизно 5% сучасного бюджету робітничої сім'ї. Раніше робітники витрачали на все це приблизно 1,5% місячного бюджету.

Розглядаючи питання про сучасний бюджет, не можна забувати про ту велику допомогу, яку одержують робітники із суспільних фондів споживання безкоштовно і якої за старих часів не мали. В 1965 р. грошові надходження в бюджет сімей робітників України з суспільних фондів становили в середньому 13% їх прибутку.

До революції робітники в разі хвороби не одержували заробітної плати; всі витрати на лікування лягали на їх плечі. Вони не були забезпечені в разі каліцтва, інвалідності або безробіття. В Радянській країні запроваджено соціальне страхування, і в разі захворювання трудящі одержують допомогу по листку непрацездатності та безкоштовну медичну допомогу. Виплачуються пенсії по інвалідності й старості. Всі робітники щороку одержують відпустки зі збереженням заробітної плати. Сотні тисяч їх щороку одержують безкоштовні або пільгові путівки в санаторії та будинки відпочинку. Навчання у нас безкоштовне, а учням технікумів і студентам вузів держава виплачує стипендії.

В соціалістичному суспільстві скорочення робочого дня й збільшення вільного часу є прямим результатом підвищення ефективності суспільної праці. Вперше за всю історію суспільства робітники мають можливість присвятити улюбленим заняттям, духовному розвитку майже стільки часу, скільки вони віддають необхідній праці [1]. К. Маркс писав, що при переході від соціалізму до комунізму «мірилом багатства буде вже не робочий час, а вільний час» [2].

До останнього часу в нашій країні систематично не вивчався неробочий час радянських людей. Все ж виборочні статистичні дані, які відносяться до 20-х років, кінця 50-х і початку 60-х років, свідчать про великі зрушення в бюджеті вільного часу робітників. За даними академіка С. Г. Струміліна, в 1924 р. робітники-чоловіки витрачали в місяць на навчання 7,85 годин, а жінки — 5,54, на читання книг і журналів чоловіки — 15,15, жінки — 7,06 годин, на відправлення релігійних культів: чоловіки — 1,45, жінки — 3,04 години. Бюджет вільного часу у робітників різних категорій був різним. Особливо це помітно на витратах по таких статтях неробочого часу, як навчання і читання, художня самодіяльність і заняття спортом. Так, на читання й навчання робітники у віці до 24

[1] Річний фонд вільного часу робітника в Радянському Союзі становить в середньому близько півтори тисячі годин і наближається до фонду робочого часу (1814 годин). Див. Г. Н. Волков, Труд и время как предмет комплексного исследования.— «Вопросы философии», 1966, № 1, стор. 161.

[2] «Из неопубликованных рукописей К. Маркса».— «Большевик», 1939, № 11—12, стор. 64.

років витрачали в місяць 79,6, а чоловіки у віці 35 і більше років — 48,5 годин, жінки — відповідно 16,1 і 4,5 годин [1]. Ці дані свідчать, що навіть молоді жінки-робітниці, перевантажені домашньою працею, набагато менше часу приділяли підвищенню свого культурного рівня, аніж їх ровесники чоловіки.

Обстеження бюджету часу робітників, проведені в 1958—1959 рр. під керівництвом члена-кореспондента АН СРСР Г. О. Пруденського, свідчать, що за останні два-три десятки років вільний час використовується робітниками більш раціонально. Так, з бюджету часу робітників зовсім зникли витрати на відправлення релігійних культів, на гру в карти та ін. Робітники й робітниці більше часу приділяють навчанню і своєму духовному розвитку — читанню книг, газет, журналів, відвідуванню театрів, кіно, на перегляд телевізійних передач, на спорт, виховання дітей і т. п.

В 1958—1959 рр. витрати часу на навчання у робітників зросли порівняно з 1924 р. в середньому вдвічі й становили 15—20 годин на місяць. Ті, хто поєднують працю на виробництві з навчанням, витрачають щомісячно від 85 (жінки) до 100 і більше (чоловіки) годин. Якщо в 1924 р. у робітників-чоловіків було втричі більше часу на навчання й самоосвіту, ніж у жінок, то в 1959 р. цей розрив скоротився до 1,5 раза [2]. Аналіз бюджету часу в сім'ях гірників України показує, що вільного часу жінки-робітниці мають у 2—3 рази менше, ніж чоловіки [3].

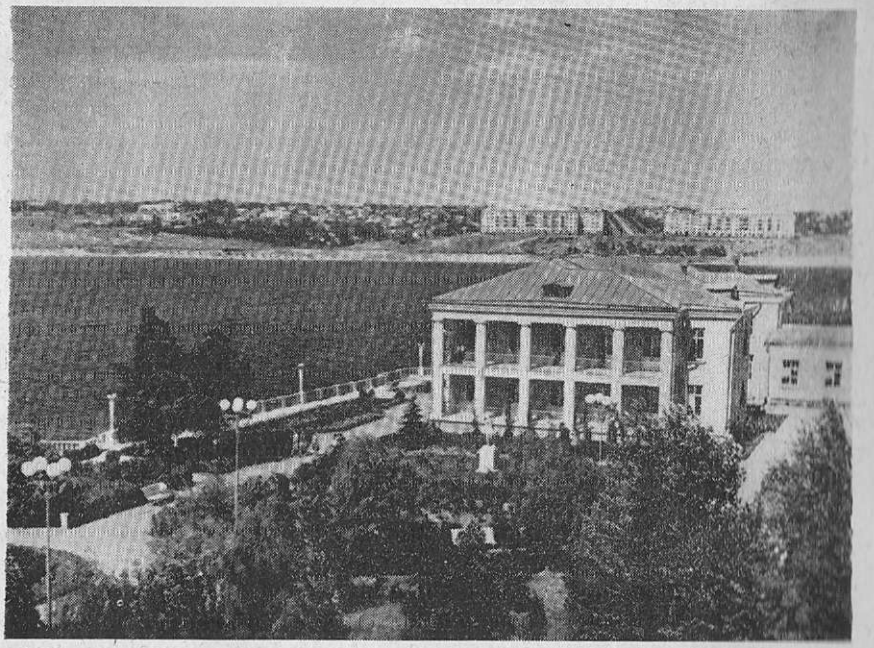
Домашня праця відбирає у сімейних жінок у будні дні 4—4,5 годин, а в недільні — 6—8 годин, а то й 9 [4]. Особливо великі затрати часу на домашню працю у жінок-робітниць, зокрема у тих, які мають малих дітей. Економісти підрахували, що близько 40% часу від усього обсягу домашньої праці жінки змушені витрачати на приготування їжі та купівлю продуктів харчування. Робітники-чоловіки витрачають на домашню працю, як правило, набагато менше часу, ніж жінки.

Газифікація, водопостачання жител, розвиток підприємств громадського харчування, побутового обслуговування, дитячих дошкільних закладів, поліпшення роботи міського транспорту значно змінять структуру бюджету часу й полегшать становище жінки-робітниці.

XXIII з'їзд КПРС намітив ряд конкретних заходів, які сприятимуть підвищенню життєвого рівня трудящих, поліпшенню побутових умов, продуктивному використанню вільного часу. У цій п'ятирічці передбачається перевести робітників і службовців на п'ятиденний робочий тиждень (41 робоча година) з двома вихідними днями.

В порядку експерименту, починаючи з 1963 р., на Україні за таким режимом працюють трудящі 141 підприємства різних галузей промисло-

[1] С. Г. Струмилин, Рабочий день и коммунизм, М., 1959, стор. 12, 14.
[2] Г. Пруденский, Свободное время трудящихся в социалистическом обществе.— «Коммунист», 1960, № 15, стор. 42; його ж, Время и труд, М., 1955, стор. 324.
[3] В. В. Миронов, Культура і побут гірників Радянської України, К., 1965, стор. 112.
[4] А. В. Орлов, Дозвілля трудівника.— «Народна творчість та етнографія», 1965, № 5, стор. 16.

Профілакторій заводу «Дніпроспецсталь» на острові Хортиця

вості [1]. Надання двох вихідних днів підряд — в суботу і неділю або неділю і понеділок — дозволяє жінкам, особливо сімейним, вивільнити один з вихідних днів від домашніх справ і використати його для відпочинку, дозвілля, духовних запитів. «Запровадження п'ятиденного робочого тижня,— говориться у звітній доповіді ЦК КПРС XXIII з'їзду партії,— матиме велике соціальне значення для нашого суспільства, оскільки воно створить додаткові можливості для поліпшення умов праці і раціонального використання робітниками і службовцями свого вільного часу. З'являться ширші можливості для відпочинку, виховання дітей, навчання без відриву від виробництва, для підвищення культурно-технічного рівня трудящих» [2].

В процесі будівництва соціалізму в СРСР відбулися значні зміни в шлюбних відносинах. В нашому суспільстві і насамперед в робітничому середовищі ліквідовані економічні причини, що впливали на вибір подружжя. Шлюбні відносини будуються на основі взаємного кохання і поваги. Серед українських робітників зараз найбільш розповсюджені шлюби у віці від 21 року до 26 років. До Великої Жовтневої революції тяжкі матеріальні умови життя підвищували шлюбний вік до 27—30 років. Нова економічна основа шлюбу, зростання матеріального добробуту сприя-

[1] «Радянська Україна», 31.III 1966.
[2] «Матеріали XXIII з'їзду КПРС», стор. 57.

ли тому, що в середовищі робітничої молоді шлюбний вік чоловіків понизився, а жінок — підвищився. Якщо до революції виходили заміж у віці 16—18 років, то тепер — у віці 20—26 років. Радянська влада забезпечила матеріальні умови для створення сім'ї, дала можливість молоді працювати і вчитись, оволодівати професіями, твердо стати на ноги, щоб потім створити міцну сім'ю.

Соціалістичні перетворення, культурна революція в країні відіграли велику роль у визволенні шлюбно-сімейних відносин від класових і національних пересудів. Робітники беруть шлюб не тільки в своєму середовищі, але і з представниками колгоспної молоді, міської та сільської інтелігенції. Багато шлюбів відбувається між українцями і представниками інших національностей — з росіянами, білорусами та ін.

Найбільша кількість шлюбів припадає на травень і листопад. Це пояснюється тим, що багато робітників намагаються приурочити цю важливу у своєму житті подію до революційних свят — Першого травня і річниці Жовтневої революції, щоб надати їй більшої урочистості.

Новим звичаєм при заключенні шлюбу стала реєстрація його в заводському Палаці культури, в клубі чи Палаці одруження. Особливою популярністю користуються Палаци одруження в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Кривому Розі, Кадіївці, Львові, Дрогобичі. Тут представники загсу, міськради в присутності родичів і представників громадськості вручають молодим шлюбне посвідчення. Все це надає урочистості, посилює у молодих почуття відповідальності за свою поведінку, за долю сім'ї.

Серед українських робітників зараз розповсюджено три форми весілля [1]. Перша — традиційна, із збереженням деяких елементів народного українського весілля — дістала широке розповсюдження серед робітничої молоді в околицях промислових центрів. Вона дуже подібна до сучасного селянського весілля. Головною відмінною рисою такого весілля від селянського є значне скорочення кількості елементів старого весільного циклу. Такі його складові частини, як сватання, перезва, майже зникли. В основному лишилася та частина, яка називалася в народі «весіллям». Друга форма — вечірка, яка в день реєстрації шлюбу влаштовується в тісному сімейному колі і нагадує інші сімейні свята (день народження, новосілля та ін.).

Третя — комсомольсько-молодіжне весілля. Це нова форма обрядовості, в якій особливо чітко видно корінні зміни в свідомості, взаємовідносинах і побуті робітників за роки Радянської влади. Виникло воно в середовищі передової робітничої молоді. Під впливом міста його почали справляти і в колгоспному селі. Весілля призначають на святковий день і до нього заздалегідь готується комсомольська організація. Проводиться в палаці культури чи робітничому клубі в урочистій обстановці. Характерна особливість цього весілля (а останнім часом й інших

[1] В. Т. Зінич, Сучасний робітничий шлюб і весілля.— «Народна творчість та етнографія», 1957, № 2, стор. 63—68; С. А. Макарчук, Шлюб і весілля в робітників Прикарпаття.— «Народна творчість та етнографія», 1962, № 3, стор. 98.

В громадській бібліотеці ремонтного цеху Київського заводу «Транссигнал».

сімейних обрядів) в тому, що воно стало важливою громадською подією, громадським святом.

В щойно названому весіллі використані деякі традиційні звичаї українського народного весілля (весільні чини, коровай, зустріч молодих хлібом-сіллю, звичай дарування тощо). Переосмислюючи їх, робітники створюють нові національні форми обрядовості. Це нове весілля, в якому нові звичаї сполучаються з кращими традиціями минулого, є найбільш вдалою формою сімейного торжества, що відповідає сучасним умовам життя молоді, її поглядам на шлюб і сім'ю.

В післявоєнні роки і особливо останнім часом стало традицією відзначати срібне і золоте весілля літніх робітників. Це сімейне торжество переростає в громадське свято. Відбувається воно на квартирі подружжя, а для найкращих виробничників — кадровиків підприємства його влаштовують у палаці культури чи клубі. На весілля з'їжджаються діти ювілярів, онуки, приходять друзі, товариші по роботі. Ввійшло в традицію на золоте весілля запрошувати молоді робітничі подружжя. Часто в честь ювілярів колективи художньої самодіяльності дають концерти. Рідні,

друзі, товариші по роботі, дирекція підприємства і громадські організації підносять ювілярам подарунки.

Але, незважаючи на появу і розвиток нових форм весілля, існують і залишки старих форм. Використовуючи кращі елементи українського традиційного весілля, робітники вкладають в нього новий зміст, який відбиває сучасні матеріальні і духовні умови їх життя. Робітники з їх передовим соціалістичним світоглядом виключили релігійні елементи з весілля і зберегли найкращі традиційні форми, щоб надати сімейному торжеству більшої пишності і святковості.

Народження дитини в сім'ї — велика подія. У побуті українського народу вона з давніх часів супроводжувалась певною обрядовістю і відзначалась особливо урочисто. Вже в перші роки Радянської влади робітники почали відмовлятися від старого обряду — хрестин і організовувати нові сімейні свята — октябрини або звіздини. Ці, дещо штучні, претензійні назви свята не закріпились, а саме свято все міцніше входить у побут і приносить радість батькам, їх друзям і знайомим.

Ще й досі зберігся в робітничому середовищі звичай вибирати серед родичів, сусідів або близьких товаришів по роботі кума й куму, або, як їх ще величають, названого батька і названу матір. Робітники і робітниці вважають для себе честю бути обраним кумом або кумою. В їх основний обов'язок входить виростити дитину в разі смерті або хвороби її рідних батьків. Церемонія звичайно відбувається в такому порядку. Батько з друзями їдуть на автомашині, яку часто надає підприємство, в родильний будинок за дружиною і новонародженою дитиною. Через тиждень подружжя разом з кумом і кумою, а іноді й іншими гостями їдуть в загс, де в урочистій обстановці відбувається акт реєстрації дитини та вручення батькам свідоцтва про її народження.

Останнім часом все частіше відбувається урочиста реєстрація новонародженого в палаці культури, клубі чи в Будинку новонародженого. Урочисту церемонію відкриває голова чи інший представник комітету профспілки підприємства або комсомольської організації. Під звуки урочистого маршу на сцену виходять батьки новонародженого, а також почесні батьки (куми) з малюком на руках. Депутат міської Ради вручає їм свідоцтво про народження. Батьків вітають представники громадських організацій підприємств і вручають їм квіти та подарунки. Свято закінчується концертом художньої самодіяльності.

В більшості робітничих сімей відзначають день народження дітей, а також дорослих. В цей день готують святкові страви і, як правило, печуть іменинний пиріг. Іменинника поздоровляють рідні, запрошені гості, підносять йому подарунки. На деяких підприємствах України ввійшло в традицію урочисто вшановувати день народження кожного робітника. Іменини починають безпосередньо біля верстата. Іменинника поздоровляють начальник цеху, друзі по роботі, вручають йому букети квітів. Кращих виробничників нерідко відзначають спеціальним наказом директора підприємства.

Із звичаїв, які відзначаються в робітничій родині, назвемо проводи до лав Радянської Армії. Напередодні від'їзду майбутніх воїнів у свят-

Урочиста реєстрація шлюбу в Палаці щастя.

ково прикрашеному заводському палаці культури чи клубі збираються призовники, що досі працювали на цьому заводі, їх рідні, робітнича молодь, а також ветерани праці, учасники боїв за Батьківщину. Урочистий вечір відкриває директор заводу або секретар партійної організації, від імені колективу підприємства дякує за старанну працю і громадську роботу. Виступають і інші, як правило, літні робітники, з дружніми порадами і робітничим наказом сумлінно виконувати свій обов'язок перед Батьківщиною. Усім призовникам підносять квіти, подарунки. Після коротких урочистих зборів влаштовується концерт, танці, ігри. Потім у сім'ях призовників збираються родичі, друзі на вечерю, де молодь продовжує гуляння до пізньої ночі. Наступного дня призовники на заводських машинах або пішки, організовано, з музикою, в супроводі рідних, друзів, наречених, вирушають до військкомату чи на вокзал.

Названі тут сімейні торжества та обряди, які з кожним роком все більше вдосконалюються,— відіграють важливу роль у вихованні комуністичної свідомості і, зокрема, в боротьбі з релігійними пережитками.

Велика роль в сучасному громадському побуті належить радянським святам, в створенні і розвитку яких провідною силою є також робітничий клас. В нашому радянському суспільстві є свої свята, які не мають нічого спільного з старими, релігійними святами. Це насамперед Перше травня — день міжнародної солідарності трудящих усього світу та роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. Всенародно відзна-

чаються в нашій країні День Радянської Конституції, День Перемоги, День Радянської Армії та ін.

Дуже популярними стали свята, встановлені урядом на честь працівників окремих професій: День шахтаря, День будівельника, День металурга, День енергетика, День залізничника і подібні. У святкуванні їх виявляється прагнення опоетизувати героїчні трудові будні людей, що будують комуністичне суспільство. В наш час найбільш активний процес творення нової радянської святковості спостерігається саме в цьому напрямку.

На Україні зародилось і все ширше входить у побут виробничників Радянського Союзу свято посвяти в робітники. Вже виробився певний церемоніал. В палаці культури чи робітничому клубі збираються члени ради старійшин підприємства, прославлені ветерани праці, представники громадських організацій, керівники підприємства, члени робітничих сімей, а також молоді виробничники — «винуватці» торжества. Під звуки урочистого маршу до столу президії підходять з букетами живих квітів молоді хлопці й дівчата, які нещодавно закінчили учнівський строк і дістали перші робітничі розряди. Найпрославленіші ветерани праці урочисто виносять на сцену Червоний прапор підприємства. Всі присутні в залі встають, віддаючи шану робітничій святині.

В урочистій тиші лунає робітнича клятва. Це перед усім колективом юні клянуться бути гідними високого звання радянського робітника, свято берегти революційні й трудові традиції підприємства, бути прикладом для інших робітників, множити трудові успіхи старшого покоління. Один за одним підходять молоді до прапора й цілують його. Директор підприємства вручає всім червоні книжечки — дипломи про присвоєння гордого звання робітника. Тут же їм дарують молоток чи штангенциркуль з написом «В день посвяти в робітники». До молодого поповнення робітничого класу з сердечним вітанням звертаються члени ради старійшин, ветерани праці, представники громадських організацій.

На багатьох підприємствах уже ввійшло в традицію періодично відзначати переможців у соціалістичному змаганні. На Київському заводі «Більшовик» таке свято називається День трудової слави. Влітку воно проводиться в лісі, на березі Дніпра, звичайно у вихідний день, взимку — в палаці культури. Центральною подією свята є вручення цехам перехідних Червоних прапорів.

Міцна і непорушна дружба робітників і селян породила свято Серпа і Молота, яке вперше з'явилося в Донбасі і дуже скоро поширилося по всій Україні. Як правило, це товариські зустрічі в селі делегацій одного чи кількох підприємств з трудівниками колгоспу, або на підприємстві з делегацією колгоспників. У невимушеній атмосфері цього свята між жителями міста і села зав'язуються дружні, щирі стосунки, виявляється взаємний інтерес до праці, побуту, культури, який переростає з часом у міцну дружбу.

Нові свята й традиції — це одна з форм прояву громадських відносин між людьми. В їх основі — боротьба радянських трудівників за соціалізм і комунізм, безмежна любов до Батьківщини. Ці свята виховують

Діти робітників гірничозбагачувального комбінату на подвір'ї дитячого садка № 45 в м. Кривий Ріг. 1955 р.

колективізм, взаємодопомогу в праці, дружбу народів. Вони прикрашають побут радянських людей, сприяють їх ідейному і естетичному вихованню, надихають їх на трудові подвиги.

Однією з характерних і головних особливостей формування соціалістичного побуту робітників є те, що в процесі зближення братніх народів створюються спільні риси в їх матеріальній і духовній культурі. В той же час розквітають кращі етнічні особливості матеріальної і духовної культури, створеної українським народом на протязі століть.

Підсумовуючи розвиток матеріальної культури, сімейного та громадського побуту робітників Радянської України, можна сказати, що створюється єдиний для всього населення країни високий рівень культури з використанням кращих елементів національного побуту того чи іншого народу. Причини зовнішнього і внутрішнього порядку обумовили на різних етапах розвитку нашої країни різний рівень розвитку господарства, добробуту, культури, способу життя, відмінності в побуті, що дістало відображення і в певних формах житла, одягу, організації і якості харчування, розвитку сім'ї, сімейного та громадського життя.

Робітничому класу належить провідна роль в створенні нових загальнорадянських форм культури і побуту народів, а з другого боку —

Сцена з опери М. Аркаса «Катерина» у виконанні самодіяльної оперної студії Палацу культури ім. М. В. Фрунзе київських залізничників.

він зберігає і розвиває кращі національно-побутові особливості свого народу. В робітничому середовищі зміни в національному побуті відбуваються не по лінії його нівелювання, а є результатом освоєння, взаємопроникнення і творчої переробки елементів різних культур корінного й прийшлого населення, а також сусідніх народів, створюються й відбираються найбільш життєві й цінні елементи традиційної культури, розвиток яких збагачує соціалістичну культуру.

* * *

Діяльність радянського робітничого класу — яскравий приклад великої життєвості вчення марксизму-ленінізму про історичну роль робітничого класу як провідної сили в побудові соціалізму і комунізму. Досягнення Країни Рад на шляху до комунізму є результатом творчої, самовідданої праці народу і насамперед робітничого класу — найпередовішого загону і найбільш організованої сили нашого суспільства. На всіх етапах соціалістичного будівництва він був тією силою, на яку спиралась Комуністична партія у вирішенні всіх економічних і політичних завдань, був ініціатором найбільших звершень, якими по праву пишається радянський народ і наші друзі в усьому світі.

Перемога політики соціалістичної індустріалізації країни, колективізації сільського господарства, здійснення культурної революції в СРСР обумовили важливі зміни в темпах зростання робітничого класу і його окремих загонів, в джерелах, формах і методах поповнення його рядів. Докорінні зміни сталися в матеріальному добробуті і культурно-технічному рівні робітничого класу.

В результаті перемоги соціалізму в СРСР невпізнанно змінилася соціальна структура радянського суспільства. Всі експлуататорські класи в нашій країні ліквідовані, залишилися робітничий клас, колгоспне селянство, трудова інтелігенція. Пролетаріат нашої країни перетворився в звільнений від будь-якої експлуатації робітничий клас, який посідає провідне місце в суспільстві і забезпечує його дальший рух по шляху до комунізму.

Важливі зміни відбулися в соціальній структурі радянського суспільства в період поступового переходу від соціалізму до комунізму. Піднесення промисловості, швидкий технічний прогрес, зростання продуктивності праці в сільському господарстві супроводжувалися скороченням чисельності селянства і збільшенням чисельності робітничого класу. Тепер робітники і службовці з сім'ями становлять понад 75% населення Радянського Союзу.

Оцінюючи значення цього явища, Л. І. Брежнєв у звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу сказав: «Зростання чисельності робітників відображає швидкі темпи індустріального розвитку нашої країни, свідчить про дальше підвищення ролі робітничого класу — найбільш передового, організованого класу нашого суспільства,— а значить і про міцність соціалістичного ладу» [1].

Протягом усього періоду після Великого Жовтня робітничий клас Української РСР, як і всього Радянського Союзу, виявляв невичерпну творчу ініціативу в процесі здійснення ленінського плану побудови соціалізму. Особливо зросла його активність в період боротьби за створення матеріально-технічної бази комунізму. Змінилася внутрішня структура робітничого класу Української РСР, як і всього радянського робітничого класу. Стираються грані між робітничим класом і інтелігенцією.

Натхнений рішеннями XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду Комуністичної партії України, робітничий клас України самовіддано бореться за виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 рр. і вносить гідний вклад у велику справу побудови комунізму в нашій країні.

---

[1] Л. І. Брежнєв, Звітна доповідь Центрального Комітету КПРС XXIII з'їздові Комуністичної партії Радянського Союзу, К., 1966, стор. 35.

ЗМІСТ

Вступ 5

Розділ I. В боротьбі за встановлення влади Рад (березень 1917 — січень 1918) 10
Робітничий клас України в Лютневій революції . . 11
Масові організації робітничого класу в 1917 р. . . . 17
Боротьба робітничого класу України в період двовладдя. 21
Контрреволюції — рішучу відсіч. 29
В авангарді боротьби за Жовтень 37
Перші кроки робітничого управління промисловістю . . 46

Розділ II. На фронтах громадянської війни 54
Проти німецько-австрійських окупантів 55
На шляху нових перемог 71
Проти Денікіна. 76
На заключному етапі громадянської війни 82
До мирної праці 85
Зміни в складі робітничого класу республіки 93

Розділ III. На відбудові народного господарства УРСР (1921—1925) . 98
Становище робітничого класу в період переходу до мирного будівництва 99
Консолідація робітничого класу 103
Трудовий героїзм робітників 108
Поліпшення умов життя і праці 114

Розділ IV. За соціалістичну індустріалізацію країни (1926—1929) . 128
Перші успіхи індустріалізації 129
Участь робітничого класу республіки в громадсько-політичному житті 136
Виникнення масового соціалістичного змагання . . . 142
Підвищення знань і виробничої кваліфікації робітників . 148

Розділ V. Наступ соціалізму по всьому фронту (1929—1932) . . 156
Розгортання соціалістичного змагання 157
У боротьбі за колективізацію сільського господарства . . 166
Робітничий клас України на кінець першої п'ятирічки . 169

Розділ VI. Завершення соціалістичної реконструкції народного господарства і перемога соціалізму в СРСР (1933—1937) . . 186
Боротьба робітничого класу за оволодіння технікою . . 188

Трудове піднесення робітничого класу 194
Зміни в складі робітничого класу. 205
Громадсько-політична активність робітників. 208

Розділ VII. Революційна боротьба пролетаріату на Західній Україні в 1917—1939 рр. 216
Становище робітників західноукраїнських земель. . . . 217
Робітничий рух на західноукраїнських землях. . . . 223

Розділ VIII. В боротьбі за третю п'ятирічку (1937—1941) 248
Виробнича активність робітничого класу. 249
Зростання ролі робітничого класу в суспільно-політичному житті республіки 264
Піклування держави про добробут трудящих 271

Розділ IX. В роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945) . . . 280
На захист Батьківщини 281
В перших рядах борців проти окупантів 295
Трудові подвиги робітничого класу України 305
Відбудова промисловості і транспорту в ході війни . . 311

Розділ X. З попелу й руїн до нового розквіту промисловості . . 320
На початку четвертої п'ятирічки. 321
Героїзм на фронті відбудови. 324
Зміни в складі робітничого класу 335

Розділ XI. На завершальному етапі будівництва соціалізму . . 342
В боротьбі за виконання п'ятої п'ятирічки. 343
Піднесення соціалістичного змагання і технічної творчості робітничого класу після XX з'їзду КПРС. 356
Посилення ролі робітничого класу України в суспільно-політичному житті. 367
Піднесення добробуту і культурно-технічного рівня робітничого класу. 377

Розділ XII. Робітничий клас України в період розгорнутого будівництва комунізму 384
Рух за комуністичну працю. 385
Нові патріотичні починання робітничого класу. 395
Зміцнення союзу робітничого класу і колгоспного селянства. 404
Участь у господарському і державному будівництві . . 410
Співробітництво робітничого класу України і країн соціалістичної співдружності 416
За високу культуру виробництва і побуту 423

Розділ XIII. В боротьбі за виконання рішень XXII з'їзду КПРС . . 432
Шляхом нових трудових звершень 433
Провідна роль робітників у громадсько-політичному житті республіки 453
На рівень сучасних вимог 467

Розділ XIV. Побут робітників 478

Друкується за постановою Президії Академії наук Української РСР

История рабочего класса Украинской ССР
том 2
(На украинском языке)

Редактор Т. Т. Шпірний
Художній редактор С. П. Квітка
Оформлення художника О. Г. Комяхова
Технічний редактор Д. В. Вірич
Коректор Л. П. Блажевич

*

Лінотиліст Л. А. Супрунович
Складальники О. Л. Трайберман, В. Г. Яцинський
Друкарі В. А. Бернашевський, М. Г. Козодой
Керівник палітурно-брошурувальних процесів Ж. Г. Хачатрян

*

БФ 01466. Зам. № 458. Вид. № 239. Тираж 5000. Папір № 1, 70×96$^{1}/_{16}$. Фіз. друк. арк. 31,75+7 вкл. Умовн. друк. арк. 40,45. Облік.-видавн. арк. 38,92. Підписано до друку 11.IV 1967 р. Ціна 2 крб. 95 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Рєпіна, 3.

Київська книжкова друкарня № 5 Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Київ, Рєпіна, 4.